

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

LOZAN KONFERANSI'NIN TÜRK BASININA YANSIMALARI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

DANIŞMAN

Doç. Dr. Erdal AÇIKSES

HAZIRLAYAN

Ebru GÜR

ELAZIĞ- 2006

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Lozan Konferansı'nın Türk Basınına Yansımaları****Ebru GÜR****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****2006; s. 373**

Batılı devletler tarafından, Türk'ü tarih sahnesinden silmeye yönelik girişimler, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra hız kazanmıştır. Yer yer işgal edilmeye başlanan Anadolu toprakları ile yok edilmeye çalışılan bir millet, Türk'ün "milli mücadele ruhu" nun gerek askeri gerek siyasi cepheye yansımaları neticesinde bertaraf edilmiştir.

Bu siyasi ve askeri zaferler neticesinde, Lozan Konferansı'nın toplanılmasına karar verilmiştir. Şüphesiz bu konferans sürecine gelinceye kadar olan mecrada, Türk basını da kendine düşen görevi en iyi şekilde yerine getirmiştir. Kamuoyu oluşturmada, halkı bilinçlendirmede önemli bir işlev üstlenen Türk basını, Lozan Konferansı boyunca da Türkiye'nin Misâk-ı Milliye belirlenen meşrû haklarını, Türk halkının birer tercümanı olarak tüm dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır.

Devletlerin Türkiye'ye karşı olan zihniyetleri konferans boyunca da değişmemiş, Türk delegelerinin metanet, sabır ve azmi, Türk milletinin ve basınının manevi desteği sayesinde bu zor imtihandan o günün şartları çerçevesinde başarıyla çıkmıştır. Böylece Türkiye, Lozan Anlaşması ile milli kimliğini yani bağımsızlığını uluslararası platformda tasdik ettirerek dünya milletleri arasındaki yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Misâk-ı Milli, Lozan Konferansı, basın, haberler, T.B.M.M.

SUMMARY

Ph Tesis

Ebru GÜR

The Reflexion Of The Lozan Conference İn The Turkish Press

University of Firat

Turkish History Department

Elazığ 2006, p. 373

After the World War I, the attempt which aimed to erase the Turkish in the history stage by the western governments sped up. The Anatolia which were begun to capture partially and a nation which was aimed to obliterate was annihilated after the reflexion of the Turkish saul on both military and political district.

After this political and military victories Lozan Conference was decided to gather. Undoubtedly, until this conference, The Turkish Press also carried out its job in the best way. The Turkish Press took on important responsibilities such as aware the public. And The Turkish Press also tried the legal rights which were defined by the Turkey's Misâk-ı Milli during the Lozan Conference as a translator of the Turkish Press.

The governments' idea about Turkey didn't change during the conference. The Turkish representatives' patient end determination thanks to the suppost of the Turkish nation and the press dealt with the difficult work successfully under the past's conditions. So, Turkey confirmed his independence on the international platform and got his place among the world nations.

Key words: National Struggle, Misâk-ı Milli, Lozan Conference, press, news', T.B.M.M.

İÇİNDEKİLER

SUMMARY.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
ÖNSÖZ.....	VIII
KISALTMALAR.....	XI
KONU VE KAYNAKLAR.....	XII
1. Konu ve Seçimi.....	XII
2. Kaynaklar.....	XIII

GİRİŞ

LOZAN KONFERANSI ÖNCESİNDE MEYDANA GELEN GELİŞMELERİN

TÜRK BASININA YANSIMALARI

1. LOZAN KONFERANSI ÖNCESİ YAŞANAN SİYASİ VE ASKERİ GELİŞMELER.....	1
2. MÜTTEFİKLERİN LOZAN KONFERANSI'NA T.B.M.M. VE İSTANBUL HÜKÜMETİNİ DAVET ETMESİ.....	7
3. LOZAN KONFERANSI İÇİN YAPILAN HAZIRLIKLAR.....	11
3.1. Saltanatın Kaldırılması ve Tevfik Paşa Kabinesinin İstifası.....	11
3.2. Lozan'a Gidecek Olan Türk Delegelerinin Oluşturulması Ve Onlara Verilen Talimatlar.....	16
3.3. Türk Delegelerinin İstanbul'a Gelip Lozan'a Gidişleri.....	19

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÖNEM LOZAN KONFERANSI'NIN BAŞLAMASININ TÜRK BASININA YANSIMALARI

1. LOZAN KONFERANSI ÖNCESİ GENEL VAZİYET.....	22
1.1. Lozan Konferansı Öncesi Devletlerin Görüşleri.....	23

1.2. Lozan Konferansı Öncesi Müttefiklerin Birlik Oluşturma Çabaları.....	34
1.3. Lozan Konferansı Öncesi Türkiye Aleyhine Yapılan Propagandalar.....	38
1.4. Lozan Konferansı Müzakere Tarihinin Ertelenmesi Ve İsmet Paşa'nın Paris'e Gidişi.....	40
2. LOZAN KONFERANSI'NIN AÇILIŞ MERASİMİ VE SUNULAN NUTUKLAR.....	45
3. LOZAN KONFERANSI'NDA İLK CELSENİN TOPLANMASI VE KONFERANS İÇ TÜZÜĞÜNÜN OLUŞTURULMASI.....	48
4. LOZAN KONFERANSI'NDA SINIRLAR MESELESİ.....	50
4.1. Trakya Sınırı Meselesi.....	51
4.2. Irak Sınırı Meselesi.....	57
4.3. Adalar Meselesi.....	69
5. BOĞAZLAR MESELESİ.....	73
6. LOZAN KONFERANSI'NDA AZINLIKLAR MESELESİ.....	83
6.1. Ermeni Yurdu Meselesi.....	90
6.2. Savaş Esirleri ve Türk-Rum Halkının Mübadelesi Meselesi.....	97
6.3. Patrikhane Meselesi.....	102
7. LOZAN KONFERANSI'NDA MALÎ VE İKTİSADÎ MESELELER.....	107
7.1. Osmanlı Genel Borcu Meselesi.....	107
7.2. Tazminat Meselesi.....	109
8. KAPİTÜLASYONLAR MESELESİ.....	113

İKİNCİ BÖLÜM

LOZAN KONFERANSI'NIN DAĞILMASININ TÜRK BASININA YANSIMALARI

1. LOZAN KONFERANSI'NIN DAĞILMASINDAN ÖNCE YAŞANAN GELİŞMELER.....	121
--	-----

1.1.Lozan Konferansı'nın Dağılmasından Önceki “Bunalımlı Dönem”.....	121
1.2. Fransa'nın Türkiye İle Münferit Barış Yapma Söylentileri.....	125
1.3. Müttefiklerin Türkiye'ye Sunduğu “Sulh Projesi”	127
1.4. Türkiye'nin Müttefiklere Sunduğu “Mukabil Proje”	132
2. LOZAN KONFERANSI'NIN DAĞILMASI.....	135
2.1. Lozan Konferansı'nın Dağılmasından Sonra Türkiye'nin Görüşü.....	135
2.2. Lozan Konferansı'nın Dağılmasından Sonra Müttefiklerin Görüşü.....	140
3. LOZAN KONFERANSI'NIN DAĞILMASINDAN SONRA MEYDANA GELEN GELİŞMELER.....	146
3.1. Türk Delegelerinin Türkiye'ye Dönüşü.....	146
3.2. T.B.M.M.'nin Mevcut Vaziyete Bakışı	148
3.3. Türkiye'nin Müttefiklere Sunduğu “Türk Mukabil Projesi”	152
3.3.1. “Türk Mukabil Projesi”nin Müttefikler Üzerindeki Tesirleri.....	157
3.4. Müttefiklerin 21 Mart 1923 Tarihinde Yaptıkları Londra Toplantısı ve Nota Cevapları.....	160
3.5.Türkiye'nin 8 Nisan 1923 Tarihinde Müttefiklere Sunduğu Nota Cevabı..	167

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÖNEM LOZAN KONFERANSI'NIN TÜRK BASININA YANSIMALARI

1. TÜRKİYE'NİN İKİNCİ DÖNEM LOZAN KONFERANSI ÖNCESİ HAZIRLIKLARI.....	169
1.1. İzmir İktisat Kongresi'nin Toplanması.....	170
1.2. Chester Projesi'nin İmzalanması	172
1.3. T.B.M.M.'nin Seçim Kararı Alması.....	178

2. İKİNCİ DÖNEM LOZAN KONFERANSI ÖNCESİ DEVLETLERİN GÖRÜŞLERİ.....	181
2.1. İkinci Dönem Lozan Konferansı Öncesi Türkiye'nin Görüşü.....	182
2.2. İkinci Dönem Lozan Konferansı Öncesi Müttefiklerin Görüşü.....	184
3. İKİNCİ DÖNEM LOZAN KONFERANSI'NIN BAŞLAMASI.....	188
4. SINIR MESELELERİ.....	191
5. TÜRKİYE'NİN YUNANİSTAN'DAN İSTEDİĞİ SAVAŞ TAZMİNATI MESELESİ.....	192
6. OSMANLI GENEL BORCU MESELESİ.....	200
7. ADLİ KAPİTÜLASYONLAR MESELESİ.....	207
8. LOZAN KONFERANSI'NDA DELEGELERİN GÜVENLİĞİ MESELESİ.....	210
8.1. Rus Delegesi Vorovski'nin Öldürülmesi.....	210
8.2. İsmet Paşa'ya Suikast Söylentileri.....	212
9. MÜTTEFİKLERİN ŞİRKETLER İÇİN İSTEDİKLERİ İMTİYAZLAR MESELESİ.....	214
10. TÜRKİYE'NİN İSTEDİĞİ TÜRK TOPRAKLARININ MÜTTEFİK İŞGAL KUVVETLERİ TARAFINDAN TAHLİYESİ EDİLMESİ MESELESİ.....	220

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LOZAN BARIŞ ANLAŞMASI'NIN İMZALANMASININ TÜRK BASININA YANSIMALARI

1. LOZAN BARIŞ ANLAŞMASI'NIN İMZALANMASINDAN ÖNCEKİ DURUM.....	225
2. KONFERANSTA SON KOMİTENİN TOPLANMASI VE LOZAN BARIŞ ANLAŞMASI'NIN İMZALANMASININ YANKILARI.....	229
2.1. Lozan Barış Anlaşması'nın İmzalanmasının Türkiye'deki Yankıları.....	234
2.2. Lozan Barış Anlaşması'nın İmzalanmasının Yabancı Kamuoyundaki	

Yankıları.....	243
2.2.1. Lozan Barış Anlaşması'nın İmzalanmasının İngiltere'deki Yankıları.....	243
2.2.2. Lozan Barış Anlaşması'nın İmzalanmasının Fransa'daki Yankıları... ..	248
2.2.3. Lozan Barış Anlaşması'nın İmzalanmasının Yunanistan'daki Yankıları	250
2.2.4. Lozan Barış Anlaşması'nın İmzalanmasının Bulgaristan'daki Yankıları	252
2.2.5. Lozan Barış Anlaşması'nın İmzalanmasının Diğer Devletlerdeki Yankıları.....	253
2.2.6. Lozan Barış Anlaşması'nın İmzalanmasının İslâm Alemindeki Yankıları.....	255
3. LOZAN BARIŞ ANLAŞMASI'NDAN SONRA MEYDANA GELEN GELİŞMELER.....	257
3.1. Türkiye ile A.B.D. Arasında 6 Ağustos 1923 Tarihli Dostluk ve Ticaret Anlaşması'nın İmzalanması.....	257
3.2. Türk Delegationlarının Lozan'dan Türkiye'ye Gelişi.....	263
3.3. Lozan Barış Anlaşması'nın T.B.M.M.'nde Görüşülmesi ve Tasdik Edilmesi.....	268
3.4. Türk Topraklarının Müttefik İşgal Kuvvetleri Tarafından Tahliye Edilmesi	283
SONUÇ.....	291
BİBLİYOGRAFYA.....	298
EKLER	313
EKLER LİSTESİ.....	314
ÖZGEÇMİŞ.....	373

ÖNSÖZ

Gazeteler, devrin canlı tanıkları olarak kamuoyunu, zamanın tabiriyle “efkâr-ı umumiyesi” ni bizlere yansıttıklarından ve en kolay ulaşılabilen yazılı kaynaklar olduğundan, tarihi kaynak olarak araştırmacılar için vazgeçilmez bir kıymete haizdirler. Bu nedenle tüm topluma mal olmuş önemli olaylarda araştırma yapacak bir tarihçi, o olayın meydana geldiği zamandaki etkilerini ve meydana getirdiği tepkileri algılamak, devrin psikolojik durumunu tespit edebilmek için her şeyden önce gazetelere müracaat etmek zorundadır.

Bizler de Türk milletine mal olmuş olan “Lozan Barış Anlaşması” gibi önemli bir konuyu bugün sahip olduğumuz kriterlerle değil de o dönemin mantalitesiyle irdeleyip tedkik etmek, o dönemin psikolojisini ortaya sermek ihtiyacını hissettiğimiz için basından faydalanmayı uygun bulduk. Çünkü hakiki olayları objektif bir perspektiften görebilmemiz için ya o dönemi birebir yaşamak ya da basın yoluyla o günlerin hâlet-i ruhiyesini teneffüs etmemiz gerekmektedir. Böylece hakiki olaylar gerektiği gibi sağlıklı bir biçimde ortaya çıkar. İşte 83 yıl önce yaşanan bu önemli konuyu günümüzde anbe an kaleme alan basın sayesinde, o günün şartları, yaşanan güçlükler ve çıkarılan dersler belleklerde daha iyi yer edecek, yeni nesillere bırakılan bu değerli miras, iç ve dış şer mihraklara karşı daha sağlam ve bilinçli olarak muhafaza edilecektir.

Bu dönemde, Türk milleti haberdar olmadığı olayları, tam olarak analiz edemediği bilgileri, Lozan’a özel olarak gönderilen muhabirler ve yazarlar sayesinde öğrenmişlerdir. Türkiye’nin olduğu kadar dünyanın gözü de bu konferansın üzerinde olduğu için, dış basın, Lozan ve Türkiye’ye ayrı ayrı muhabir göndererek, olayların nabzını tutmuş, böylece gelişmeleri sığağı sığağına takip etme fırsatını yakalamıştır. Bizler de Türk basınından takip ettiğimiz bu müzakereleri yine Türk basını aracılığıyla dış basından da takip etmeye çalıştık. O dönemlerde Türkiye’de yabancı dil bilenlerin sayısı az olduğundan dolayısıyla Türk basınında da daha ziyade İngiliz ve Fransız gazetelerine yer verildiğinden en fazla bu ülkelerdeki gazetelere yer vermeye çalıştık.

Dış kaynaklı çıkan haberler, Türk basını tarafından tarafsız bir gözlemle mi veya bunun aksi olarak subjektif ölçülerle mi değerlendirildiği hakkında net bir çıkarım

yapmak mümkün olmasa da, o zamandan günümüze gelişen olaylar göz önünde bulundurulduğunda objektif bir bakış açısıyla yazılmış olduğu gerçeğe daha yakın durmaktadır. Bu değerlendirme, yalnız Türk basınının dış basına bakış açısı olarak değil de, Türk basınının dış basından ayrı olarak konferansın bütünü hakkında yapmış olduğu yorumlar için de geçerlidir.

Yaptığımız çalışma da Lozan Konferansı'na davet sürecinden, konferansın bitimine ve sonrası gelişmelere kadar ki olayları gazetelerden günümüz Türkçesine çevirerek incelemeye çalıştık. Bunun yanında Lozan Konferansı ile yazılmış olan tetkik eserlere ve makalelerle de çevirisini yaptığımız gazeteleri destekleme yoluna giderek konuların daha iyi kavranılmasına yardımcı olduk. Yine aynı amaca binaen dipnotlarda bazen önemli gördüğümüz yerlerin aynısını çevirerek özetleme yapmadan birebir ağızlarından çıkan cümleleri iktibas ederek yer verdik.

Seçmiş olduğumuz gazeteler her ne kadar günlük çıkmışsa da, müzakereler tamamen günü gününe basına yansımamıştır. Bu nedenle tartışılan meseleler hakkında yazılan genel bilgilere yer vermeye çalıştık.

Lozan müzakerelerinde tartışılan meseleler bir bütünlük içinde konuşulup sonuçlandırılmadığı ve çokça ertelenip havale edildiği için olaylar arasında meydana gelen kopukluk basına da yansımış, bu da haberlerin çokça basına geç yansımaları şeklinde kendisini göstermiştir. Bu nedenden dolayı olayları birebir takip etmede zorlandığımızı söyleyebiliriz.

Çalışmamızı yaparken sıkıntı çektiğimiz diğer önemli bir hususta gazeteleri CD ortamında okumamızdan kaynaklanmıştır. Bu tür gazete çalışması yapanlara tavsiye edeceğimiz husus gazetelerin aslından fotokopi yapılarak okunmasıdır.

Böylelikle vücuda getirdiğimiz çalışmamız, bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır:

Giriş kısmında, konumuza hazırlık olması için Lozan Konferansı öncesinde meydana gelen gelişmeleri incelemeye çalıştık.

Birinci bölümde, ilk dönem Lozan Konferansı'nın Türk basınına yansımalarına değindik. İlk dönem Lozan Konferansı başlamadan devletlerin görüşleri ile birlik oluşturma çabalarını, Türkiye aleyhine yapılan propagandaları, konferansın belirlenen süre içerisinde toplanmayı ertelenmesini ve konferansın kesilmesine kadar olan müzakereleri basından takip etmeye çalıştık.

İkinci bölümde, konferansın dağılmasını ve dağılmadan sonra yaşanan gelişmeleri gözler önüne sermeye gayret ettik.

Üçüncü bölümde ise ikinci dönem Lozan Konferansı müzakereleri başlamadan önce Türkiye'de yapılan hazırlıklara, devletlerin görüşlerine yer verdikten sonra konferans müzakerelerini inceleyip, değerlendirmeye çalıştık.

Son bölümümüz olan dördüncü bölümde ise, Lozan Barış Anlaşmasının imzasından önceki durumu, imzalanmasını ve bunun yerli ve yabancı kamuoyundaki tesirlerini irdeledikten sonra, anlaşmanın imzasından sonra yaşanan gelişmelere yer verdik.

Bu zevkli çalışmayı tespit ve teklif eden, bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren değerli hocam Doç. Dr. Erdal AÇIKSES'e , maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen aileme teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR

- A.A.M.D.: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
A.Ü. : Ankara Üniversitesi
Bkz. : Bakınız
c. : Cilt
Çev : Çeviren
Fak. : Fakülte
F.Ü. : Fırat Üniversitesi
M.E.B. : Milli Eğitim Bakanlığı
İst. : İstanbul
S. : Sayı
s. : Sayfa
T.B.M.M. : Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.D.A.D. : Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
T.D.A.V. : Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
(Trz.) : Tarihsiz
T.T.K. : Türk Tarih Kurumu
Üniv. : Üniversite
v.b. : ve benzeri
v.s. : ve saire
Yay. : Yayınlayan, yayın

KONU VE KAYNAKLAR

1. Konu ve Seçimi

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra müttefiklerin “Hasta Adam”ı parçalama ve Türk milletini tarihten silme girişimleri Milli mücadelenin başlamasına sebebiyet vermiştir. Askeri ve siyasi alanda kazanılan zaferlerle artık Osmanlı İmparatorluğu tarihe karışmış yerine onun devamı olan yeni Türkiye'nin sağlam temelleri atılmaya başlanmıştır.

Lozan Barış Konferansı bu temelin dünya tarihine tasdik edildiği bir anlaşma olduğundan dolayı Türkiye için her daîm önemini muhafaza etmiştir. Lozan ile Batı boyunduruğundan kurtulmuş olan Türkiye, bu anlaşma esasları üzerinde inkişafı için atılımlarda bulunmuş ve neticede hür, müreffeh ve huzur içerisinde kendine yeten bir devlet olarak dünya milletleri arasındaki saygın yerini almıştır.

Bir araştırmacı için, özellikle bir tarihçi için üzerinde yaptığı konunun “zaman” ve “mekân” kavramını iyi algılayıp, buna göre olayları tahlil etmesi gerekmektedir. Bu sayededir ki araştırmacı eleştirel düşünme fırsatı yakalayacak, olaylara daha farklı boyutlar getirip, hakikatleri ortaya çıkaracaktır. Bizler de yapıldığı günden bu yana tartışma konusu olan ve hassasiyetini her daîm muhafaza eden Lozan Anlaşması hakkında “zaman” ve “mekân” kavramlarını daha iyi tedkik etmek, olayları birinci ağızlardan öğrenmek, gelişmelerin yaşandığı andaki yansımaları öğrenmek, böylece müzakerelerin iç yüzü ile nasıl cereyan ettiğini ortaya çıkarmak, hangi şartlar altında yapıldığını analiz etmek için basından incelemeyi uygun bulduk

Bugün bile halen tazeliğini koruyan bu konu hakkında Türkiye’de birçok eserler vücuda getirilmesine rağmen, basından detaylı bir biçimde incelemenin olmaması bizi bu çalışmayı yapmamıza sevk eden en önemli amildir. Özellikle yabancı basına da yer vermemiz bizce bu çalışmayı orijinal kılan en önemli özelliktir.

Bu konu üzerinde detaylı bir gazete araştırılması yapılmadığından çalışmamız bir ilk olma özelliğini taşımaktadır. Bu nedenle eksiklerinin de olması kaçınılmazdır.

Ancak konumuz ile ilgili yapılacak olan gazete çalışmalarına bir ön zemin oluşturması açısından faydalı olacağı inancındayız.

2. Kaynaklar

2.1. Gazeteler

Basın, toplum hayatında, toplumun bilinçlenmesinde büyük önem taşımaktadır. O dönemin tek haberleşme vasıtası gazetenin olması göz önünde bulundurulursa kıymeti daha da anlaşılabilir. Tarih süresi boyunca ve günümüzde gazeteler önemli bir güç merkezi olmuş ve bu önemini hiçbir zaman yitirmemiştir. Bu sebepten dolayı, kamuoyu araştırmalarında başvurabilecek kaynaklardan biri de hiç şüphesiz gazetelerdir.

Türkiye’de basın ve yayın hareketleri, basım sanatının 1729 yılında Osmanlı İmparatorluğu’na İbrahim Mütereffika tarafından matbaanın getirilmesiyle başlamıştır. Lale Devrinden başlamak üzere, Tanzimat döneminde yapılan değişiklikler halka duyurulmak istenilmesi gazetenin doğuşuna ortam hazırlamıştır¹.

I. Meşrutiyet ve İstibdat Döneminde (1876-1908), basının halk ve hükümet üzerinde etkisi artmıştır. Abdulhamit, anayasayı ilân etmiş ve özellikle basın üzerinde baskı yapmayı, kontrolü altına almayı hedeflemiştir. İstibdad döneminde basın üzerindeki denetim iyice kendini gösterince ilk basın grevi de bu dönemde yaşanmıştır².

II. Meşrutiyet döneminde “Osmanlı Matbuat Cemiyeti” derneğinin temelleri atılmıştır. Gazeteler, meşrutiyeti ve özgürlüğü öven yazılar neşretmişlerdir³. Uzun zamandan beri ilk defa yazılar sansüresiz olarak yayımlanmıştır. Fakat bu serbest ortam yani kontrol mekanizması olmadığından o dönemdeki basım hayatı tam bir anarşi ve kargaşa ortamının oluşmasına neden olmuştur. İttihat ve Terraki’nin ileri gelenlerinin örgütlemesiyle dört gazeteci; Hasan Fehmi, Ahmet Samim, Zeki Bey, Hasan Tahsin öldürülmüştür⁴.

¹ Hülya Baykal, *Türk Basın Tarihi (1831-1923)*, İstanbul, 1990, s. 31-32.

² Hülya Baykal, *a.g.e.*, s.105,148.

³ Hıfzı Topuz, *100 Soruda Başlangıcından Bugüne Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yay., İstanbul, 1996, s. 59.

⁴ Hıfzı Topuz, *a.g.e.*, s.63.

31 Mart Olayındaki siyasi gelişmeler Türk basınına da yansımıştır⁵. Bâb-ı Ali baskınından sonra basına tekrar sansür konulmuş ve İttihât ve Terraki tarafından Birinci Dünya Savaşı'na değin sürmüştür.

Müttefik devletler tarafından Mondros, Sevr, İzmir ve İstanbul'un işgali üzerine, yurt içinde milli direniş hareketleri başlamış ve İstanbul Hükümeti'nin yanında Ankara'da T.B.M.M. kurulmuştur. Diğer yandan milli mücadeleye karşı olan, padişah ve saray yanlısı olanlarda mevcuttu. Bu duruma paralel olarak basın da İstanbul basını ve Anadolu basını olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İstanbul'da yayınlanan gazetelerin bir kısmı, Milli Mücadeleyi desteklemekle beraber İstanbul Hükümeti ve işgal kuvvetlerinin sansürü yüzünden bilinçli ve cesur yazılar yazmaktan imtina etmişlerdir⁶. 1918-1919 yılları başlarında İstanbul basını kurtuluş için gördükleri ve göstermeye çalıştıkları çıkar yolları yabancı yardımı ve manda istekleriydi. Örneğin, Vakit, İkdâm ve Tasviri-i Efkâr Amerikan mandasını istiyordu. Erzurum ve Sivas Kongresinde gazeteler milli kurtuluşun tek ümit olduğunu, yabancılara ihtiyaç olmadığını görmüşlerdir⁷. Birinci ve İkinci İnönü Zaferi, Doğuda Ermeni harekâtının başarılı oluşu ve Fransa ile Ankara Barışı'nın yapılması gibi artık zaferin dolayısıyla barışın yapılacağına kesin gözüyle bakılması sonucunda İstanbul gazeteleri Atatürk ve Kuvay-ı Milliye'den söz etmeye başlamışlardır⁸.

Milli Mücadele yanında olan İstanbul gazetelerinden bazıları; İleri, Vakit, İkdâm, Akşam gibi gazetelerdir. Anadolu'da ise milli mücadeleyi destekleyen basın mevcuttur. Bunlar; İrade-i Milliye, Hâkimiyet-i Milliye, Öğüt, Yeni Adana gibi gazetelerdir. İstanbul, Alemdar, Peyâm-ı Sabah gibi tamamen Milli mücadele karşısında olan, İstanbul hükümeti ve müttefik devletler tarafından desteklenen gazeteler mevcuttur. Bunun yanında yabancı basının Türkiye aleyhine yazıları da dikkat çekmektedir.

Anadolu basını ise padişahın otoritesinden uzak ve işgal altında bulunmadığından ve özellikle olaylara yakınlığından dolayı milli mücadeleyi daha

⁵ Hülya Baykal, *a.g.e.*, s. 159.

⁶ Nuri İnuğnur, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul, 1999, s.337.

⁷ Hülya Baykal, *a.g.e.*, s.202.

⁸ Hülya Baykal, *a.g.e.*, s.201.

rahat desteklemiştir. Anadolu basınının güçlenmesinde şüphesiz Mustafa Kemâl'in rolü oldukça fazlaydı⁹. Mustafa Kemâl meclisin açılmasından sonra ve daha sonraki süreçlerde basına çok önem vermiştir. Çünkü zararlı yayınlar yapan yabancı gazetelerin, bir taraftan padişah ve halife taraftarı isyancıların, diğer taraftan da azınlıkların ülkeyi parçalamak için yaptıkları propagandalar kamuoyunu yanıltabilirdi¹⁰.

Anadolu basınının düşmana ilk direnişi İzmir'de "Hukuk-u Beşer" gazetesi başyazarı Hasan Tahsin'in 1919'da Yunan askerine attığı kurşunla başlar¹¹. Anadolu basınına yanında Anadolu Ajansı'nın ve Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nün iç ve dış haberlerin sağlanması ve sorunların çözülmesinde rolü oldukça fazla olmuştur¹². Bunun yanında Anadolu basınından da milli mücadelenin karşısında olan basın vardır: Ferda, İrşad ve Adana Postası gibi.

Bizler de İstanbul basınından Milli mücadeleyi tüm gücüyle destekleyen Vakit, İleri ve İkdâm gazeteleriyle, Anadolu basınından milli mücadeleye öncülük eden ve T.B.M.M.'nin yarı-resmi yayın organı diyebileceğimiz Hâkimiyet-i Milliye gazetesinden Lozan Barış Anlaşması'nı takip etmeye çalıştık. Çalışmamızı yaparken İstanbul basının ağırlık vermemizin ve bunların içinden Vakit, İleri ve İkdâm gazetelerini seçmemizin çeşitli sebepleri vardır: Bu gazeteler, Anadolu basınına göre daha düzenli çıkmışlar, çeşitli haber ajansları ile bağlantıları, yetişmiş elemanları, çevirmenlere sahip olmaları dolayısıyla Türkiye ile dış haberler daha yoğun bir biçimde yer almıştır. Diğer önemli bir husus da konumuz olan Lozan Konferansı'nı takip etmek üzere Lozan şehrine giden basın mensubu sayısı çok kısıtlıdır. Lozan Konferansı'nın ilk dönem müzakerelerini takip etmek için Türkiye'den; İkdâm gazetesinden Ahmet Cevdet, Vakit gazetesinden Ahmet Şükrü ve Tanin gazetesinden Hüseyin Cahit giderken, İkinci dönem Lozan Konferansı müzakerelerine İleri gazetesinden Suphi Nuri, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinden Kerami Kurtbay, İkdâm gazetesinden Mecdi Sadrettin, Vakit gazetesinden Asım Us, Tanin gazetesinden Hüseyin Cahit, Tevhid-i Efkâr gazetesinden Velid EbuZZiya, Akşam gazetesinden Ali Naci Karacan, Yeni Gün gazetesinden Kemâl Salih ve Öğüt gazetesinden Ahmet Hidayet gitmiştir. Görüldüğü

⁹ Hülya Baykal, *a.g.e.*, s.243, 235.

¹⁰ Yücel Özkaya, *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, Ankara, 1989, s.26-27.

¹¹ Hıfzı Topuz, *a.g.e.*, s.175.

¹² Hülya Baykal, *a.g.e.*, s.242.

üzere çalışmamızı yaptığımız gazetelerin yazarları Lozan Konferansı'nda hazır bulunmuşlardır. Bu sayede tartışılan konular, Lozan şehrinde bulunan yazarlar tarafından sığağı sığağına her gün gazetelerine haber, beyânat, fotoğraf, konferans metinleri şeklinde, Türkiye'de sabırsızlıkla bekleyen halka duyurulmaya çalışılmıştır.

Bu gazetelerin özelliklerine kısaca bakacak olursak;

İleri gazetesi; Celâl Nuri ve kardeşi Suphi Nuri tarafından 1 Ocak 1918 ile 2 Aralık 1924 yılına kadar İstanbul'da yayımlanan, Milli mücadeleyi destekleyen bir siyasi gazetedir¹³. İleri gazetesi, ilk zamanlar İstanbul Hükümeti'nin baskısı yüzünden Milli Mücadeleyi destekleyen yazılar neşretmemiş 1921 yılından sonra ise İttihatçıları ve İstanbul Hükümetini sert üsluplarla rahat bir şekilde eleştirmiştir¹⁴. İlk cephe haberlerini veren gazete, adeta Milli Mücadelenin İstanbul sözcüsü haline gelmişti. Atatürk tarafından gönderilen birçok yazı başka isimler altında yayımlanmıştır. Bu sebeple Celâl Nuri 1920 yılında İngiltere tarafından Malta'ya sürgün edilmiştir¹⁵.

Anadolu hükümeti tarafından maddi yönden desteklenen İleri gazetesinde yayınlanan dış haberler daha ziyade Fransız kaynaklıdır¹⁶. Gazetenin yazı kadrosunda; Celâl Nuri, Suphi Nuri, Süleyman Nazif, Rıza Tevfik, Cevat Rüştü, Ahmet Refik, Faik Ali, Samih Rifat, Tahsin Nahit, Ercüment Ekrem, Aka Gündüz, Nâmık İsmail ve Ruşen Eşref yer almaktadır¹⁷.

İkdâm gazetesi, başyazarı ve kurucusu olan Ahmet Cevdet tarafından 1894-1928 yılları arasında İstanbul'da yayımlanmıştır¹⁸. O dönem itibariyle gazeteyi diğer gazetelerden farklı kılan en önemli özelliği Ahmet Cevdet'in gazetecilikten yetişmiş, kudretli bir keleme sahip oluşudur¹⁹.

¹³ Zekâi Güner, Orhan Kabataş, *Milli Mücadele Beyânnameleri ve Basımı*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1990, s.339-340.;

¹⁴ Hıfzı Topuz, *a.g.e.*,s.71.

¹⁵ Hülya Baykal, *a.g.e.*,s.212.

¹⁶ İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.15.

¹⁷ Zekâi Güner, Orhan Kabataş, *a.g.e.*, s.340.

¹⁸ İzzet Öztoprak, *a.g.e.*,s.15.

¹⁹ Nuri İnuğnur, *a.g.e.*,s.284.

Gazete, alt başlığındaki “siyasi, ilmi Türk gazetesidir” sözü açıkça gösteriyor ki İkdâm gazetesi Türkçülük akımının başlıca savunucularından biri olmuştur. II. Abdülhamit döneminde sarayla iyi geçinmeye çalışan gazete, II. Meşrutiyetten sonra yazı kadrosunu ve teknik olanaklarını yenileyerek önemini her zaman muhafaza etmeyi başaramıştır²⁰.

İlk zamanlar tarafsız görünen İkdâm gazetesi zamanla ulusal direnişi desteklemiştir. Ankara’ya ilk muhabir gönderen İstanbul gazetesi olan İkdâm, günlük olarak yayımlanmıştır. Yazı kadrosunda; Yakup Kadri, Babanzâde İsmail Hakkı, Ali Reşat, Ahmet Rasim, Ahmet Refik, Hüseyin Cahit, Hüseyin Rahmi yer almıştır²¹.

Gazetenin kurucusu olan Ahmet Cevdet, 1922’de, gazetenin yönetimini Mecdi Sadrettin’e bırakmış, 1923’de İstiklâl Mahkemesi’nde beraat ederek, 1926’da yine gazetenin başına geçmiştir. Daha sonra gazeteyi Ali Naci Karacan’a devredilmiş ve 1926’da tamamen kapanmıştır²².

Vakit gazetesine bakacak olursak; Milli mücadeleyi destekleyen gazetelerden biri olan Vakit gazetesi Filip tarafından 1875 yılında kurulmuştur. Başyazarı Mehmet Said’dir²³. 26 Ekim 1917 tarihinden sonra gazeteyi Hakkı Tarık Us, Asım Us ve Ahmet Emin Yalman tarafından 700 altın sermaye ile çıkarmaya başlamıştır. Ahmet Emin Yalman, 1920 yılında İngilizler tarafından Malta’ya sürgün edilince gazetenin yönetimi Asım Us’a kalmıştır²⁴.

Gazete ileri görüşlü, batı düşünceli bir gazete olarak, Milli Mücadeleyi desteklemiş ve Atatürk ilkelerini savunmuştur. Günlük olarak yayımlanan gazete, Türkiye ile ilgili en fazla dış haber veren gazetelerden biri olmuştur. Bu dış haberler ise, Birleşik Amerika basınından, Avrupa basınından ve Ermeni basınından alınmış, bu basına karşı eleştiriler başyazı biçiminde neşredilmiştir²⁵.

²⁰ Orhan Koloğlu, “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1985, s.89.

²¹ İzzet Öztoprak, *a.g.e.*, s.15.

²² Nuri İnuğnur, *a.g.e.*, s.286.

²³ Zekâi Güner, Orhan Kabataş, *a.g.e.*, s.369.

²⁴ Hülya Baykal, *a.g.e.*, s. 211.

²⁵ Hülya Baykal, *a.g.e.*, s. 211.

Gazetenin yazı kadrosu arasında; Hakkı Tarık, Ahmet Rasim, Ahmet Emin, Ahmet Şükrü, Reşat Nuri, Ruşen Eşref, Hüseyin Cahit, Ali Ekrem, Hakkı Süha, Refik Ahmet, Enis Tahsin, Halil Lütfi, Ziya Gökalp ve Halide Edip yer almaktadır. 18 Mart 1923 yılında Ahmet Emin, hissesini 12.000 liraya Asım Us'a satarak Vatan gazetesini çıkarmıştır²⁶.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ise; “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” nin kararlarını duyurmak için²⁷, Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gitmesinden hemen sonra Mustafa Kemâl isteği üzerine Sivas'ta yayımlanan İrade-i Milliye gazetesinin bir devamı olarak 10 Ocak 1920 yılında yayımlanmaya başlamıştır²⁸.

Gazete; “Mesleği, Milli iradeyi hakim kılmaktır” başlığını taşımaktadır. Başlığından da anlaşılacağı üzere Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Türk milli egemenliğini tesis etmek amacıyla Türk milli mücadelesini yayın yoluyla anlatmak için kurulmuştur. İlk yazı Mustafa Kemâl tarafından yazılmıştır. Bu yazıda gazetenin izleyeceği yol ve ihtilâlin hedefleri belirtilmiştir²⁹. Bu gazetenin başyazılarına imza konmamış, bazı makalelerinin altına tek bir yıldız atılmıştır. Bu yazıların Mustafa Kemâl'in yazdığı veya yazdırıldığı söylenmektedir³⁰. Bu nedenle gazetenin T.B.M.M.'nin yarı- resmi organı sayılmıştır³¹.

Yazı işleri müdürlüğüne Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, sorumlu müdürü de Recep Zühtü getirilmiştir. İlk yıl haftada iki gün çıkan gazete 6 Şubat 1921'de günlük çıkmaya başlamıştır. Ankara'da bulunan aydın ve gazeteciler gazeteye yazı vermişlerdir³². Gazetenin başyazarlığını sırasıyla, Hamdullah Suphi, Hüseyin Ragıp, Ahmet Ağaoğlu yapmıştır. İdaresi, 1923 yılından sonra Recep Peker, 1924'den 1931'e

²⁶ Hıfzı Topuz, a.g.e., s.72.

²⁷ Hıfzı Topuz, a.g.e., s.76.

²⁸ Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın*, İstanbul, 2000, s.152.

²⁹ Mustafa Kemâl'in bu konudaki başyazısı için bkz., Hülya Baykal, a.g.e., s. 253-257.; Ömer Sami Coşar, *Milli Mücadele Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yay., Trz., s. 123-126.

³⁰ Mehmet Önder, “Milli Mücadele'nin Gazetesi Hâkimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı?”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: VII, Mart 1991, S:20, s.294.

³¹ İzzet Öztoprak, a.g.e., s.19-20.

³² Hıfzı Topuz, a.g.e., s.76.

kadar Mahmut Soydan'a, 1931 yılından sonra da Falih Rıfki'ya bırakılmıştır³³. Gazete 1934'te "Ulus" adı ile yayın hayatına devam etmiş, 1950 yılında bir süre kapanmışsa da sonra yayın hayatına devam etmiştir³⁴.

2.2. Diğer Kaynaklar

Çalışma yaptığımız Lozan konusunda birçok tetkik eser ve makale yayımlanmıştır. Bizler de ana kaynağımız gazeteler olduğundan, bu eserlerin tümüne değil de sadece belli başlılarına yer verdik. Bu kaynakları çalışma boyunca gazetelerin yanında konuyu destekleyip, daha iyi vakıf olabilmek için kullanmayı uygun bulduk.

Bu kaynaklardan Seha L. Meray'ın "Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler"³⁵ adlı eseri adından da anlaşılacağı üzere o dönem Lozan Konferansı boyunca resmi tutanakları ve belgeleri orijinalinden herkesin anlayabileceği yalın bir dilde günümüz Türkçesine çevirisini yapmıştır. Bu bakımdan Lozan konusunda araştırma yapacak bir kişinin incelemesi gereken kaynakların başında yer almaktadır.

Ali Naci Karacan'ın "Lozan"³⁶ adlı eseri bu konuda okunmaya değer kaynakların başında gelmektedir. Hem yazarın gazeteci olması, hem de konunun Lozan olması bizi bu eseri incelemeye sevk eden en önemli amil olmuştur. Eserinde akıcı bir lisanla oradaki atmosferi okuyuculara birebir yansıtan yazar konferans boyunca tüm meseleler hakkında tafsilatlı bilgiler vermiştir.

Bunun dışında konumuz ile ilgili derli toplu bilgiler daha ziyade dış politika ile ilgili yazılan eserlerde mevcuttur. Biz de bu bağlamda; Yusuf Hikmet Bayur'un "Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti"³⁷, Selâhi Sonyel'in "Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika"³⁸, Cem Sar ve Mehmet Gönlübol'un, "Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası

³³ Zekâî Güner, Orhan Kabataş, *a.g.e.*, s.334-335.

³⁴ Hülya Baykal, *a.g.e.*, s. 257.

³⁵ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar -Belgeler*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.

³⁶ Ali Naci Karacan, *Lozan*, Milliyet Yay., İstanbul, 1971.

³⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1973.

³⁸ Salâhi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2003.

(1919-1938)”³⁹, son olarak ise T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasal Plânlama Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan “Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Lozan (1922-1923)”⁴⁰ adlı eserlere yer verdik.

Diğer yandan Lozan Barış Anlaşması hükümleri hakkında detaylı bilgi veren İsmail Soysal’ın “Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları”⁴¹ adlı eserinin birinci cildine yer verdik.

Bunların dışında Mustafa Kemâl Atatürk’ün “Nutuk”⁴² adlı eseri, Lozan’da bulunan beş delegemiz İsmet İnönü’nün “İstiklâl Savaşı ve Lozan”⁴³ ve ikinci delegemiz olan Dr. Rıza Nur’un “Lozan Hatıraları”⁴⁴ adlı eserleri birebir ağızdan Lozan’ı anlatması bakımından önemlidir.

Bunun yanında Lozan ile yazılmış belli başlı makalelere de yer vererek konuyu daha iyi kavranılmasını sağlamaya çalıştık.

³⁹ Cem Sar – Mehmet Gönübol, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997.

⁴⁰ *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Lozan (1922-1923)*, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasal Plânlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973.

⁴¹ İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları*, Cilt I (1920-1945), T.T.K. Yay., Ankara, 1983.

⁴² Mustafa Kemâl Atatürk, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

⁴³ İsmet İnönü, *İstiklâl Savaşı ve Lozan*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.

⁴⁴ Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1999.

GİRİŞ

LOZAN KONFERANSI ÖNCESİNDE MEYDANA GELEN GELİŞMELERİN

TÜRK BASININA YANSIMALARI

Türk milletini Anadolu'dan atmak için müttefikler tarafından sarfedilen çabalar Birinci Dünya Savaşı ile beraber süreç kazanmış, Mondros Ateşkes Anlaşması ve Sevr kâbusu ile beraber de uygulamaya konulmaya çalışılmıştır.

Türk milletinin siyasi ve askeri cephede kazanmış olduğu zaferler sonunda Mudanya Mukavelesi imzalanmış ve kesin barışın sağlanması için bir konferansın toplanılmasına karar verilmiştir.

Müttefikler, yine eski zihniyetleriyle devam etmişler ve bunun ilk belirtisini de toplanacak olan konferansa T.B.M.M.'nin yanında İstanbul Hükümeti davet ederek göstermişlerdir. Türk'ün milli mücadelesine saygısızlık sayabileceğimiz bu davet meselesi, T.B.M.M.'nin saltanatı tarihe gömmesi neticesinde aşılabılmıştır.

Saltanatın tarihe gömülmesiyle beraber son padişah Vahdettin Türkiye'den kaçmış ve İstanbul Hükümeti olan Tevfik Paşa Kabinesi istifa etmek zorunda kalmıştır. Netice itibarıyla delegelerimiz oluşturulmuş ve kendilerine verilen direktiflerle Lozan'a hareket etmişlerdir.

Bu bölümde, tüm bu hadiselerle basının takındığı tavrı, yetkili ağızların vermiş olduğu demeçlerle beraber incelenerek sunulmaya çalışılmıştır.

1. LOZAN KONFERANSI ÖNCESİNDE YAŞANAN SİYASİ VE ASKERİ GELİŞMELER

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Mondros Mütarekesiyle süreç kazanan Türk Milli Mücadelesi'nin amacı, müttefikler tarafından yok edilmeye çalışılan bir milletin yeniden dirilmesini sağlamaktır. İşte bu amaca yönelik olarak başlatılan bu mücadele

1919-1922 yılları arasını kapsamış ve neticede Mustafa Kemal'in önderliğinde kazanılan parlak netice tüm dünyaya ispatlanarak Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

1919 ve 1920 yıllarına damgasını vuran olaylar; Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve kongreleriyle, Anadolu halkının teşkilatlandırılması, Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve bu gelişmeye karşı girişilen hareketlerdir¹.

Mondros Ateşkes Anlaşması'nın (30 Ekim 1918) ile siyasi, askeri ve ekonomik hükümlerine göre Osmanlı Devleti fiilen sona erdirilmiştir. Bu tarihten sonra müttefikler tarafından Anadolu yer yer işgal edilmeye başlanmıştır. Paris Barış Konferansı 1.Dünya Savaşı'nda yenilen devletlere imzalatılacak olan barış antlaşmalarının koşullarını belirlemek için 18 Ocak 1919 da toplanmış ve İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline bu konferansta karar verilmiştir. İzmir'in işgali ilk resmi işgaldir. Böylece Kuva-i Milliye denilen Ulusal Bilinç doğmuş ve işgallere karşı silahlı çeteler kurulmaya başlanılmıştır. Esasen İzmir'in işgali Milli Mücadelenin başlatılmasını çabuklaştırmakla kalmamış, aynı zamanda mücadelenin en önemli cephesini dolayısıyla esas düşmanı da belirlemiştir.

Müttefikler tarafından başlatılan işgaller hem Mondros Ateşkes Anlaşması'nın koşullarına hem de Wilson ilkelerine aykırı bir durumdu. Türk Milletinin özgürlük, bağımsızlık ve egemenlik hakları tanınmamış, işgaller tüm hızıyla devam etmiştir. Bu da milli direniş örgütlerinin kurulmasına sebebiyet vermiştir. Kurulan cemiyetleri zararlı ve faydalı cemiyetler olarak sınıflandırabiliriz: Zararlı cemiyetler, Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürebilmesi için yabancı bir devletin (İngiltere, Amerika...) himayesi altına girmesi gerektiğini savunurken, yararlı cemiyetler; bunun aksine milli egemenlik ilkesine dayalı olarak hareket etmişlerdir. Yararlı cemiyetler bölgesel olarak kurulmuşlardır. Fakat sonra kongreler döneminden sonra bölgesellikten çıkarak tüm yurdu kapsayan milli bir güç halini almışlardır.

Kongreler Dönemi denilen süreç içerisinde milli bilincin uyandırılması, bunun tek merkezde toplanması için Mustafa Kemal'in öncülüğünde çeşitli faaliyetler başlatılmıştır. M. Kemal Samsun'da başladığı çalışmalarına Havza'da devam ederek

¹ Sabahattin Sele, *Anadolu İhtilâli*, Örgün Yay., İstanbul, 1981, s.215 vd.

burada Havza Genelgesi'ni (21-22 Haziran 1919) yayımlamıştır. Kurtuluş Savaşı'nın ilk esaslı belgesi olan ve Kurtuluş Savaşımızın amaç, gerekçe ve yöntemi ilk kez bu belgede belirlenmiştir. Özetle Anadolu İhtilâli bu genelgeyle başlamıştır. Akabinde aldığı kararlarla ulusal kararlar olan ve ilk halk kongresi diyebileceğimiz Erzurum Kongresi (23 Temmuz-5 Ağustos 1919) toplanılarak Amasya Genelgesi'nde yayınlanan esaslar ilk kez bu kongrede, halkın seçtiği temsilciler tarafından benimsenip karara dönüştürülmüş, vatanın bir bütün olduğu ve parçalanamayacağı ilk kez bu kongrede ilân edilmiş, yeni bir hükümetin kurulması düşüncesi de burada ortaya çıkmıştır. Erzurum Kongresi ile ulusal bir kongre olan Sivas Kongresi'ne bir hazırlık oluşturmuştur. Sivas Kongresi'nde (4-11 Eylül 1919) Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar burada tekrarlanmış, farklı olarak Ulusal Cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdaafa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir. Ayrıca Kuva- ı Milliye birliklerinin bir merkezde yönetilmesini sağlamak için de Ali Fuat Paşa, Batı Cephesi komutanlığına temsil heyeti tarafından atanmış, böylece Temsil Heyeti bir hükümet gibi yürütme gücünü kullanmıştır. Sivas Kongresi Damat Ferid Hükümeti'nin istifasını sağlarken , vatanın ve milletin geleceğiyle ilgili olarak alınan kararlar Misâk-ı Milli'nin hazırlanmasında etkili olmuştur. Sivas Kongresi'nin esaslarının kabul edildiği Amasya Görüşmeleri (20- 22 Ekim 1919) Temsil Kurulu Başkanı Mustafa Kemal ile Rauf Bey, Bekir Sami Bey ve İstanbul Hükümeti adına Bahriye Nazırı Salih Paşa arasındaki görüşmeler sonucunda Osmanlı Hükümeti Temsil Heyeti'nin varlığını resmen tanımış oluyordu.

Mustafa Kemal ile beraber Temsil Heyeti 27 Aralık 1919 tarihinde Ankara'ya gelmişlerdir. Ulaşım ve haberleşme imkanlarının iyi olması, Mebusan Meclisi'nin toplanacağı yer olan İstanbul'a yakın olması, Batı Cephesi muharebe alanlarına hem yakın hem de güvenlikte olmasından dolayı yer olarak milli mücadelenin merkezi Ankara seçilmiştir diyebiliriz.

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlar gereğince Temsil Heyeti, Mebusan Meclisi'nin açılmasını istemiş, bunun üzerine Ali Rıza Paşa Hükümeti, seçimlerin yapılması kararını almıştır. Osmanlı Mebusan Meclisi 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanarak, Mustafa Kemal'e ve milli mücadeleye bağlı milletvekilleri Mecliste bir grup kurulması kararı alınmıştır. Bu grup 28 Ocak 1920'de Misâk-ı

Millî'yi (Millî Ant)² kabul etmiştir. Misak-ı Milli kurtarılmak istenen vatan sınırlarını belirlemiş, azınlık hakları, kapitülasyonlar, boğazlar vb. konularda Lozan'a kadar izlenecek politikayı belirlemiştir. Ulusal sınırların belirlendiği ve Kurtuluş Savaşımızın kesin programı olan Misak-ı Milliyle böylece Mustafa Kemal'in düşünceleri Osmanlı Parlamentosu tarafından kabul edilmiştir. En önemlisi bağımsızlık olmak üzere, Türk milletinin haklı davasını tüm dünyaya duyuran Misak-ı Milli 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgaline yol açmıştır. İşgalci kuvvetler ayrıca Millî Mücadele taraftarı milletvekilleri ile bazı devlet adamlarını, aydınları tutuklayarak, bir kısmını Malta Adası'na sürgüne göndermişlerdir. İstanbul'un işgali Türk milletinin özünde olan bağımsızlık azmini daha da kuvvetlendirmiştir.

İstanbul'un işgaliyle beraber, Ankara'da bulunan Temsil Kurulu Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart tarihli bildirisine gereğince 23 Nisan'da Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Ulusal iradeyi egemen kılmak, ulusal birliği sağlamak, düzenli ordu kurmak ve vatani işgalden kurtarmak gibi amaçlarla kurulan meclis birtakım önemli kararlara imza atmıştır. Bir hükümetin kurulması gerektiği, geçici olarak bir hükümet başkanının atanmasının yanlış olduğu, T.B.M.M.'nin üzerinde hiçbir güç ve makamın olmadığı, yasama, yürütme yetkilerine sahip olduğu, saltanat ve halifelik makamlarının geleceğinin ancak baskıdan kurtulduktan sonra belli olabileceği kararları alınmıştır. Mustafa Kemal Meclis başkanı olmuş ve T.B.M.M. Hükümeti kurulmuştur. Bu hükümette görev yapacak bakanlar Meclis tarafından çoğunluğun oyuyla seçilmiştir. Çünkü o zaman meclis hükümeti sistemi benimsenmişti. Meclis başkanı hükümetin de başkanıydı.

Yeni Türkiye'nin temellerinin atıldığı bu dönemde hükümet hem iç hem de dış güçlere karşı mücadele vermiştir. T.B.M.M.'ne karşı çıkarılan ayaklanmalar bu dönemde önemli bir iç sorun olarak ortaya çıkmıştır. Ayaklanmaların çıkmasında Osmanlı Hükümeti'nin olduğu kadar işgalci devletlerinde büyük etkisi vardır. Bu ayaklanmalar Doğrudan İstanbul Hükümeti'nce Yürütülen Ayaklanmalar; Aznavur, Bolu, Düzce, Hendek, Adapazarı, Yozgat, Afyon, Konya, Millî Aşireti ve Halifelik

² "Misâk-ı Millî" dönemin basınında çeşitli adlarla kamuoyuna duyurulmuştur. Vakit gazetesinde "Ahd-ı Millî Programı", İleri gazetesinde, "Ahd-ı Millî'nin Sulh Esasları", İkdâm gazetesinde, "Misâk-ı Millî Programı Sureti" gibi. Geniş bilgi için bkz., İlker Alp, "Misâk-ı Millî Hedeflerinin Lozan Antlaşması'na Yansıması", *Türkler Dergisi*, S.16, s.293-302.

Ordusu (Kuva-i İnzibatiye), azınlıkların çıkardığı ayaklanmalar; Ermeni ve Rum azınlığın çıkarmış olduğu ayaklanmalardır. Kuvay-i Milliye Yanlısı olup sonradan ayaklananlar; Çerkes Ethem ve Demirci Efe ayaklanmalarıdır. Milli uyanışı engellemek, mili güçleri bölmek ve milletin direnme azmini yok etmek ayaklanmaların ortak hedefi olarak göze çarpmaktadır. T.B.M.M. bu ayaklanmalara karşı Hıyanet-i Vataniye Kanunu çıkarmış, isyancıları yargılamak için İstiklâl Mahkemeleri kurmuştur. Karşı fetva yayımlatan Meclis İstanbul ile haberleşmeyi kesmiş, iç ve dış propagandalara karşı milleti aydınlatmak için Anadolu Ajansı'nı kurmuştur. Bu ayaklanmaları bastıran T.B.M.M.'nin gücü ve otoritesi artarken bunun yanında işgalcilerin ilerlemesi kolaylaşmış, maddi ve manevi olarak meclis yıpranmıştır. Netice olarak ta Milli Mücadele'yi kazanma gecikmiştir.

Bu arada İtalya'nın San Remo kentinde bir araya gelerek antlaşma koşullarını belirleyen İngiltere, Fransa ve İtalya burada antlaşma koşullarını belirlemiş ve sonucunu duyurmak için Osmanlı Devleti'ni Paris'te toplayacak barış konferansına davet etmişlerdir. Bu sıralarda bilindiği üzere Ankara'da T.B.M.M. Hükümeti kurulmuştu. Mustafa Kemal, Avrupa Devletlerinin Dışişleri Bakanlarına bir yazı gönderip Osmanlı Hükümeti'nin imzalayacağı herhangi bir antlaşmanın kabul edilemeyeceğini bildirmiştir. Paris Barış Konferansı'nın uygun bulunduğu anlaşma koşulları Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilerek 10 Ağustos 1920'de Sevr Anlaşması imzalanmıştır. Alınan önemli kararlara göre ; Boğazlar bütün devletlere Açık olacak ve uluslar arası bir komisyon tarafından yönetilecek, ekonomik , mali ve adli kapitülasyonlar en geniş biçimde tanınacak, Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan ve özerk bir Kürdistan kurulacak, İstanbul Osmanlı Devleti'nin başkenti olarak kalacak fakat azınlıkların hakları gözetilmezse İstanbul Türklerin elinden alınacak, İzmir ve çevresi ile Doğu Trakya Yunanlılara, Güneybatı ve İçbatı Anadolu İtalya'ya, Güneydoğu Anadolu Fransa'ya ve Arapların yaşadığı topraklar İngilizler ve Fransızlara bırakılacaktı. Özetle Sevr ile İstanbul ve Anadolu'nun küçük bir bölümü dışında tüm Osmanlı toprakları adı geçen devletler arasında paylaştırılmıştı. Bu anlaşma T.B.M.M. Hükümeti tarafından kabul edilmediği için hiçbir zaman uygulamaya konulamamış, Sevr'i imzalayanlar vatan haini ilân edilmiştir.

Türk Milli Mücadelesi Doğu, Güney ve Batı Cephesi olmak üzere başlıca üç cephede geçmiştir³. Batı Cephesi'nde Yunanlılara karşı Birinci İnönü, İkinci İnönü, Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz gibi hareketler yapılmıştır. Doğu Cephesi'nde Ermenistan'a karşı zafer kazanılmış ve 3 Aralık 1920'de Ermenistan ile Gümrü Barış Anlaşması yapılmıştır. Sovyet Rusya ile de Türk-Sovyet Barış Anlaşması (Moskova Anlaşması) 16 Mart 1921 yılında imzalanarak bugünkü Doğu sınırimız çizilmiştir. Güney Cephesinde de Fransa'ya karşı mücadele verilmiştir. 20 Ekim 1921 yılında Fransa ile Ankara Anlaşması imzalanmış, 1919 yılında Anadolu'nun güneybatısında bazı yerleri işgal eden İtalya kuvvetleri Türklerle herhangi bir çatışmaya girmeden 1921 yıllarında Anadolu'dan ayrılmışlardır. Böylece güney cephesi de başarılı bir şekilde kapanmıştır. 26 Ağustos 1922'de Yunanlılara karşı Büyük Taarruz'un başlatılmasıyla Yunanistan bertaraf edilmiş ve muzaffer Türk orduları 9 Eylül'de İzmir'e girmiştir. Böylece 11 Ekim 1922 yılında Mudanya Mütarekesi yapılmaya karar verilmiştir⁴.

Görüşmelerin oldukça çetin geçtiği Mudanya'ya Mustafa Kemal, Türk ordusunun temsilcisi olarak Batı Cephesi komutanı İsmet Paşa'yı görevlendirmiştir. Fevzi Paşa ve Refet Paşa da konferansa gelmişlerdir. İsmet Paşa'nın başkanlığında İngiltere delegesi General Harrington, Fransa Delegesi General Charpy, İtalya Delegesi General Monbelli'nin oluşturduğu Mudanya Konferansı 3 Ekim 1922 yılında toplanmıştır. Konferansta görüşülen en önemli mesele Doğu Trakya'nın Yunan kuvvetleri tarafından boşaltılıp, Türklere teslim edilmesi, Boğazlar ile İstanbul'un statüsünün ne olacağı idi⁵. İsmet Paşa (İnönü) Yunanlıların Meriç Nehri'nin batısına geçmesini istemiş aksi takdirde Yunan kuvvetlerinin Doğu Trakya'da kaldığı müddetçe ateşkesin bir anlamı olmayacağını ifade etmiştir⁶.

³ İsmet Giritli, "Mondros'tan Mudanya'ya Sevres'den Lausanne'a" , *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C:1989, S:14, s.278

⁴ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C:1 , Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s.68.

⁵ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C:1, İzmir, 1984, s.349.

⁶ Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi* , İst. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1987, s.153.

Uzun süren görüşmelerin sonunda Yunan ordusunun Doğu Trakya'yı on beş gün içerisinde boşaltması ve oluşturulacak bir müttefik kuvvetin kesin barış imzalanana kadar buraları işgali prensibinde uzlaşma sağlanarak anlaşma imzalanmıştır⁷.

Mudanya Mütarekesi, Türkiye için çok büyük bir diplomatik zaferdir. Çünkü herhangi bir çatışmaya girilmeksizin Trakya ve Edirne alınmıştır. Bu tarihe kadar T.B.M.M. Hükümeti'ni resmen tanımamış olan İngiltere artık Türkiye'nin siyasal varlığını da kabul etmiştir. Venizelos'un "Megelo İdea"sı bitmiş, L.George'nin Türkiye'ye yeni bir savaş açmak için müttefiklerini Türkiye'ye karşı kullanma arzusu tabiri yerindeyse kursağında kalmış neticede İngiltere'de iktidardan düşerek tarih sayfalarında kaybolmuştur.

İşte bu meşşakatli yolda Türk milli mücadelesi büyük bir başarıyla neticelenmiştir. Böylece yeni Türkiye'yi bekleyen en son zor imtihan olan Lozan Konferansı başlayacak, muzaffer Türkler bunun da üstesinden gelerek bağımsızlığını tüm dünyaya duyuracaktı.

2. MÜTTEFİKLERİN LOZAN KONFERANSI'NA T.B.M.M. VE İSTANBUL HÜKÜMETİNİ DAVET ETMESİ

Mudanya Mütarekesi'nden yaklaşık bir hafta sonra İtilâf Devletleri, yeni bir savaşa meydan vermemek bunun tehlikelerini izole etmek için⁸, T.B.M.M. Hükümetini ve diğer devletleri yapılacak olan barış konferansına 27 Ekim 1922 tarihli bir nota ile çağırılmışlardır⁹.

Devletlerin ortak notası Ankara Hükümeti'nin İstanbul temsilcisi Hamid Bey'e ve İstanbul Hükümeti Dışişleri Bakanı olan İzzet Paşa'ya verilmiştir. Lozan

⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz., Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C: IV, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 212-219.; Selâhi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C:II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s.269-289.

⁸ Sâlahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, s.290.; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları Cilt I (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.68.

⁹ Davet metni için bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Ekim 1922, No:646, s.1; *İkdâm*, 28 Ekim 1922, No:9200,s.1.; *İleri*, 28 Ekim 1922, No:1701, s.1., *Vakit*, 28 Ekim 1922, No:1751.,s.1.

Konferansı'na davet hakkında devletlerin tebligatına Ankara Hükümeti'nin cevabı Hamid Bey tarafından devletlere bildirilmiştir¹⁰.

Konferans yeri gazetelerde tartışma konusu olmuştur. Gazeteler , toplanılacak yerin Türkiye topraklarında olması gerektiğini vurgulamışlar, çeşitli yazılar yazarak bu arzuyu dile getirmeye çalışmışlardır. Özellikle Hâkimiyet-i Milliye bu konu üzerinde yoğunlaşmıştır. Türkiye'nin haberleşmenin daha iyi yapılabilmesi ve Mustafa Kemâl'in bizzat konferansta bulunması arzusundan, müzakerelerin Türkiye'de özellikle İzmir'de yapılmasını istediğini belirten gazete, devletlerin tarafından bu arzumuzun kabul görünmediğinden özellikle İngiltere'yi sert üsluplarla eleştirmiştir¹¹. Milli Mücadele yıllarında şüphesiz ki en fazla etkilenen yer İzmir idi. Özellikle İngiltere'nin maşa olarak kullandığı Yunanlılar İzmir'i adeta viraneye çevirmişti. Bu noktada devletlerin burayı konferans yeri olarak seçmemesinin sebebi de esasen bu idi. Neticede tarafsız bir yermiş gibi görünen İsviçre devletler tarafından konferansın yapılacağı yer olarak seçilmiştir¹².

Lozan'da yapılacak olan müzakerelere devletlerin ikilik yaratmak maksadıyla hem Osmanlı Hükümeti'ne hem de Ankara Hükümeti'ne ayrı ayrı nota göndermesi, Türk milletinin Lozan Konferansı'nda hangi hükümet tarafından temsil edileceği sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Mustafa Kemal bu davetle ilgili olarak nutkunda, İtilâf Devletlerinin İstanbul'da bir hükümet tanımak istediğini bu nedenle Ankara Hükümeti ile birlikte konferansa davet ettiğini belirtmiştir¹³.

¹⁰ Ankara Hükümeti'nin devletlerin davetleri hakkındaki notasına karşılık verdiği cevab-i notanın sûretinin tam metni için bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Kasım 1922, No:649,s.1; *İkdâm*, 1 Kasım 1922, No:9204, s.1., *İleri*, 1 Kasım 1922, No:1703,s.1., *Vakit*, 1 Kasım 1922, No:1755., s.1.

¹¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Ekim 1922, No:646, s.1.

¹² Lord Curzon'un İsviçre'yi seçmesinin kendi menfaati açısından çeşitli nedenleri vardı. İlk başta burası kendisinin Londra'daki çalışma ofisine çok yakındı. Ayrıca İngiliz İstihbaratının kurmuş olduğu tesislerde Lozan'da mevcuttu. Bu sayede her türlü bilgi önceden buraya geliyor ve İngiltere'de buna göre hareket ediyordu. Stanford J. Shaw, "Türk İstiklâl Harbi", (Çev: Bülent Keneş), *Türkler Ansiklopedisi*, s.887. İngiliz İstihbaratının Lozan'daki faaliyetleri için bkz., Salâhi Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1995.

¹³ Mustafa Kemâl Atatürk , *Nutuk (1919-1927)* , Atatürk Araştırma Merkezi , Ankara , 1997 , s.454.

Gazeteler İtilaf devletlerinin İstanbul Hükümetini davet etmesinin arkasında yatan gerçekleri açıklamaya çalışmışlardır. Bunun yanında basında Tevfik Paşa'nın bu davete binaen Ankara Hükümeti'ne çekmiş olduğu telgraf¹⁴, büyük bir öfkeyle karşılanmış, İstanbul Hükümeti'nin haddini aşan tavırlar olarak telakki edilmiştir. Başta Mustafa Kemâl olmak üzere meclis ve kamuoyu tepkilerini sert üsluplarla ifade etmekten çekinmemiştir¹⁵.

Bu konuda en fazla eleştiri Hâkimiyet-i Milliye gazetesi tarafından yapılmıştır. Gazete, bu telgrafi en büyük bir suç vesikası ve küstahlık olarak algılamış ve bunun Mudanya Mütarekesi'ni açık bir şekilde ihlâli demek olduğunu ifade etmiştir. Batının istediği ikiliğin yeniden canlandırılmak istenildiği de gazete tarafından önemle vurgulanmıştır. Gazete; *“Ey Ulu Millet, cihanın imrendiği zaferini çekemeyen , akıttığın kanların mükâfatını toplamaya mani olmak isteyen ‘ Saray ‘ ve bunun vasıta-ı ihtirası ‘Bâb-ı Alî ‘ sana bir kere daha hıyanet ediyor. Bu, kendisini mezara götüren son hıyaneti olmuştur !...Bâb-ı Alî konferansa gelmek istiyor. Fakat millet onu lağv ediyor!.. Türk milleti bu kadar parlak bir neticeye vararak haklarının resmen tasdikini görmeye davet olunduğu bir zamanda bu zaferi, eriştiğimiz bu yüksek mevki , tesis ettiğimiz saltanat-ı milliyeyi çekemeyen, kıskanan ve bütün bunlara mani olmak maksadıyla hareket edenler, düşmanlarımızla birlikte hareket etmek küstahlığını göstermişler ve konferansa giderken güya bazı hakları ve sözleri vermiş gibi, ancak ve ancak milli vicdanın, milli azmin, milli zaferin kapısını açtığı bu konferansa beraberce gitmeye teşebbüs etmişlerdir. Bazı hakimiyet ve milli saltanatı elinde tutan ve kimseye bir zerresinin ihlâline müsaade etmemekle karar vermiş olan milletimizin başına saray ve*

¹⁴ İstanbul hükümetinin sadrazamı olan Tevfik Paşa , Mustafa Kemal'in T.B.M.M.'nin Türk milletinin tek temsilcisi olduğunu açıklamasına rağmen Ankara'ya telgraf çekerek elde edilen askeri zaferin Ankara ile İstanbul Hükümeti arasındaki ikiliği kaldırmış olduğunu söylemiş ve Lozan Konferansı hakkında uzlaşma sağlamak maksadıyla İstanbul'a yetkili bir kişinin gelmesini veya Ankara'ya birinin gitmesini istemiştir. İstanbul Hükümeti'nin Ankara'ya gönderdiği resmi telgrafnâmenin sûreti için bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ekim 1922, No: 648, s.1; *İleri*, 1 Kasım 1922, No: 1703, s. 1 ; *Vakit*, 1 Kasım 1922, No: 1755, s.1.; *İkdâm*, 1 Kasım 1922 , No: 9204, s. 1.

¹⁵ Mustafa Kemâl nutkunda, olayın nasıl cereyan ettiğini ayrıntısıyla açıklamış ve bu konuda tepkisini ifade etmiştir. Bkz., Mustafa Kemâl Atatürk, *a.g.e.*, s. 456-457.

*Bâb-ı Alî yeniden musallat olmuştur...*¹⁶ şeklindeki sözlerle tepkisini ortaya koymak istemiştir.

İleri gazetesi ise müttefik devletlerin İstanbul hükümetini davet etmesiyle, üç seneden beri devam eden meselenin yeniden tazelenmesine sebebiyet verildiğini belirterek müttefikleri Mudanya Konferansı'nı dikkate almamakla suçlamış ve Tevfik Paşa'nın telgrafına yönelik sert yazılar yazmıştır¹⁷.

Vakit gazetesinden Ahmet Emin (Yalman) bu konuda yazmış olduğu makalesinde; Lozan'da Ankara temsilcilerinden başka vatanı temsil yetkisi olmayan kişilerin bulunması halinde olası menfi ve müspet senaryolardan bahsetmiştir. Yazar, bu kişilerin Lozan'da Ankara temsilcilerinin ya her dediklerini onaylayıp şeklen de olsa İstanbul Hükümeti'nin varlığını zaafa uğratacaklarını veya Ankara temsilcilerine karşı bir tavır takınarak düşmanlarımıza fayda sağlayacaklarını öne sürmüştür¹⁸.

Refet Paşa, İkdâm gazetesi yazarlarından Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ile olan mülakatında, İstanbul Hükümeti temsilcilerinin Lozan'da bulunması halinde ortaya çıkacak muhtemel sonuçları; *"...Bu eller sulh masası etrafında her kımıldanışlarında yeni Türkiye'nin o kadar muhtaç olduğu açık kapıyı kapayacaklar ve her bulanıklıktan istifade etmek isteyen düşmanlarımıza bekledikleri fırsatı vermiş olacaklardır. Eski devlet bir çok hataların, bir çok günahların mihrakıdır. Uhud-u Atika adını verdikleri küflü zincirlerden, Sevr Muahedesi adını verdikleri cellad satırına kadar bütün ölüm aletleri eski devletin siyasi tersanesine aittir ve yeni Türk Devleti bunun hiçbirini tanımıyor. Hiç birini bilmiyor..."*¹⁹ şeklindeki sözlerle dile getirmeye çalışmıştır.

Dönemin başvekili olan Hüseyin Rauf (Orbay), gazetecilerin konferansa İstanbul Hükümeti'nden bir heyetin gidebilmesi ihtimalinin olup olmadığı sorusuna;

¹⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ekim 1922, No: 648, s.1.

¹⁷ *İleri*, 1 Kasım 1922, No: 1703, s.1.

¹⁸ Seher Boykoy, "Saltanatın Kaldırılmasının Türk Basınına Yansımaları", *Atatürkçü Bakış*, (Cumhuriyet ve Atatürk Haftası Özel Sayısı), Uludağ Üniv. Rektörlüğü, Yıl: 1, S: 2, Güz 2002, s. 53-80.

¹⁹ Bu mülakâtın ayrıntıları için bkz., Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), "Yeni Türkiye ve Eski Devlet", *İkdâm*, 3 Kasım 1922, No: 9206, s.1.

“*Türk Devleti'nin tek temsilcisi ve meşru hükümeti olan T.B.M.M.'den başka kimsenin konferansta temsil edilemeyeceği*”²⁰ şeklinde kesin bir ifadeyle cevap vermiştir.

Görüldüğü üzere devletlerin İstanbul Hükümetini de daveti ülke kamuoyunda sert tepkilere neden olmuştur. Gazeteler, devletler tarafından amaçlanan oyunu ifşa ederken bu konuda devletleri uyarmıştır. Hükümet temsilcileri de aynı şekilde tepkilerini ifade etmekten çekinmemişlerdir. Neticede saltanatın kaldırılması ile bu sorun çözümlenebilmiştir.

3. LOZAN KONFERANSI'NA YAPILAN HAZIRLIKLAR

Lozan Konferansı'na müttefik devletlerin hem T.B.M.M.'ni hem de İstanbul Hükümeti'ni çağrılmaları ortada bir davet sorununun oluşmasına neden olmuştur. Bu ortamda Türkiye'nin konferansa katılması beklenemezdi. Mustafa Kemâl ve hükümet almış olduğu bir kararla saltanatı ilga etmiş ve böylece Türk delegeleri de oluşturularak Lozan'a hareket edilmiştir.

3.1. Saltanatın Kaldırılması ve Tefik Paşa Kabinesinin İstifası

Ulusal egemenlik T.B.M.M.'nde “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” ilkesi ile tanımlanmıştır²¹. Bu anlamda cumhuriyet sisteminin önündeki en büyük engellerden

²⁰Songül Doğan, *Lozan Görüşmeleri ve Antlaşması'nın Türk Kamuoyundaki Etkileri*, (İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1999, s.12.

²¹Ergün Aybars, *a.g.e.*, s. 349.

biri saltanatlık kurumuydu. Esasen devletlerin Ankara Hükümeti ile beraber İstanbul Hükümetini de davet etmesi, Mustafa Kemal'in saltanatı ilga için uzun zamandır tasavvur ettiği ve bunu fiiliyata dökmek için fırsatını beklediği zamanın geldiği anlamını da taşıyordu.

Müttefik devletlerin 27 Ekim notasına mukabil, Ankara Hükümeti'nin devletlere verdiği muhtırada Türk milletini sadece T.B.M.M.'nin temsil edileceği belirtilmiştir. İsmet Paşa Mecliste Milli Mücadelemizin kısa bir tarihçesini yaptıktan sonra , Bâb-ı Ali'nin davet edilmesinin Mudanya Protokolü'nün özüne ve sözüne aykırı olduğunu söylemiş ve konferansa katılmasının asla kabul edilemeyeceğini aksi takdirde Ankara Hükümeti'nin konferansa iştirak edemeyeceğini beyân etmiştir²².

Tevfik Paşa'nın son telgrafı mecliste çok sert tepkilere yol açmış, Mustafa Kemal'in başkanlığında uzun müzakereler cereyan etmiştir. Mecliste, milli hâkimiyetin artık millete dolayısıyla T.B.M.M.'nin bünyesinde toplandığı ancak ve ancak milleti bu kuruluşun yönetebileceği vurgulanmıştır²³. Mustafa Kemâl de nutkunda Türk ve İslam

²² İsmet Paşa'nın bu beyanatının tamamı için bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ekim 1922, No: 648, s.1., *İkdâm*, 2 Kasım 1922, No: 9205, s.1., *Vakit*, 2 Kasım 1922, No: 1756, s.1.; *İleri*, 1 Kasım 1922, No: 1703, s.1.

²³ Türk gazetelerinde meclisteki bu hararetle müzakereler genişçe yer bulmuştur. Fethi Bey, Rıza Nur Bey, Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşalardan başka 20 hatip nutuk sunmuştur. Ali Fuat Paşa; "...Görüyorsunuz cephedeki süngülerimizle gayet kâti bir zafer istihsal ettiği halde bile hâlâ İstanbul entrikası nihayet bulmuyor. Bu yüzden bu meselenin bence ifade edilecek zamanı gelmiştir. Önümüzde bir sulh konferansı var. Daima ikililik ihdas ediliyor. Bu yüzden, düşmanlarımızın sonuncusu da bugün halledilmelidir..." derken Fethi Bey, İstanbul Hükümeti'nin göndermiş olduğu telgrafı zihniyet, mantık ve bu telgrafın kastettiği mana itibarıyla "garip" bir vesika olarak nitelendirmiştir. Fethi Bey sert bir dille bu hadiseye meclis kürsüsünden şu sözlerle veryansın etmiştir: "...Efendiler bunların teklif ettikleri şey nedir? Esas itibarıyla düşünelim! Rıza Nur Bey'in dediği gibi genç, dinç, tüm kuvvetini milletten alan bu hükümetin cihanı hayrete ilgâ eden bir muzafferiyet ihrâz eden T.B.M.M.'nin murahhasları yanında Sevr'i imzalamış olan diğer murahhaslar yer alacak olurlarsa bizim bu sûretle kendi kuvvetimiz, kendi davamız, kendi hakkımız zayıf düşecek, zaten bunun için bize teklifâtta bulunuyorlar. Bu nasıl kabul olunabilir efendiler! Bu kâtiyen kabul olunamaz. Fakat böyle bir zihniyeti taşıyan, yani bize böyle bu kadar bu tekliflerde bulunan zevâtın (ki bu zevât Bâb-ı Ali'nin tarihi hüviyetini muhafaza etmekle hâlen meşguldürler) düşünecek olursak bu zevât gerçekten Bâb-ı Ali'nin tarihi hüviyetine imza eden ve her şeyden fazla oraya bağlı olan kişilerdir..." Kâzım Karabekir ve Rauf Bey'de meclis kürsüsünde buna benzer nutuklar sunmuşlardır. Bu nutukların tamamı için bkz., *İkdâm*, 10 Kasım 1922, No: 9213, s.3.

tarihinden, hilâfet ile saltanat safhalarından bahsederek saltanat kurumunun kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir²⁴.

Sinop vekili ve Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur ile mecliste onu destekleyen 78 milletvekili tarafından verilen önergede eski “Osmanlı İmparatorluğu yerine Türk Hükümeti’nin geçtiği ve Hâkimiyeti Millinin nefesine intikal ettiği²⁵” belirtilmiştir. Fakat bu önerge yeterli çoğunluk sağlanamadığından müzakereler ertelenmiştir. Bu meseleye ait takrirler Teşkilât-ı Esasiye, Şerriye ve Adliye Encümenlerine havale edilmiştir. Bu münakaşalar uzayınca Mustafa Kemal’de bunun üzerinde tartışılmayacağını, Türk Milletinin hakimiyetini kuvveti, kudret ve zorla alındığını sert üslûplarla ifade edince , komisyon tarafından mazbata hazırlanarak bu önerge kabul edilmiştir²⁶.

Rauf Bey (Orbay), kürsüye gelerek bu günün bayram olmasını teklif etmiş ve meclis bu teklifi alkışlarla kabul ederek tebliğ bir dua ile celseye son verilmiştir²⁷. Mustafa Kemal, insaniyetin kendi kendisini idare konusunda geçirmiş olduğu tekamül ile Türk-İslâm Hükümet şeklinin geçirdiği evreleri anlatarak saltanatın kaldırılmasını öneminden bahseden bir nutuk okumuştur²⁸.

Dr. Rıza Nur gazetecilere vermiş olduğu demecinde, tarihten örnekler vererek saltanatın kaldırılmasının doğruluğunu teyit etmeye çalışmış, Türk Milletinin çok önemli bir inkılap yaptığını böylece Türkiye’nin inkişafı ve geleceği için sağlam bir temelin temin edildiğini ifade etmiştir²⁹.

²⁴ Mustafa Kemâl’in nutku için bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Kasım 1922, No: 650, s.1.; Mustafa Kemâl Atatürk , *a.g.e.*,s.458.

²⁵ *İkdâm*, 2 Kasım 1922, No: 9205, s.1.

²⁶ Seher Boykoy, *a.g.m.*, s.67. T.B.M.M.’nin 1 Kasım 1922 tarihli kararı iki maddede toplanmıştır. Birinci maddeye göre Teşkilât-ı Esasiye kanunuyla Türk halkının T.B.M.M.’nden başka milli iradeyi yansıtmayan hiçbir kuvvet ve hey’eti tanımamaya karar verdiğini , Misâk-ı Milli hudutları dahilinde adı geçen hükümetten başka bir hükümet şeklini tanımayacağı belirtiliyor ve Türk milletinin şahsi hakimiyete dayanan İstanbul’daki hükümet şeklini 16 Mart 1336’dan itibaren (yani İstanbul’un işgal tarihi) ve ebediyen tarihe gömüldüğü ifade ediliyordu. İkinci maddede ise hilâfetin tek dayanağının T.B.M.M. olduğu belirtiliyor ve meclisin halifelğe ilmen ve ahlaken en iyi olan kişiyi seçeceği ifade ediliyordu. *İkdâm*, 3 Kasım 1922, No: 9206, s.1.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Kasım 1922, No: 650, s.1.; *Vakit*, 3 Kasım 1922, No: 1757, s.1.; *İleri* , 3 Kasım 1922, No: 1705, s.1.

²⁷ *Vakit*, 3 Kasım 1922, No: 1757, s.1

²⁸ *Vakit*, 3 Kasım 1922, No: 1757, s.1.

²⁹ Bu demecin tamamı için bkz., *İkdâm*, 8 Kasım 1922, No: 9211, s.1. ; *İleri*, 8 Kasım 1922, No: 1710, s.1.

Saltanatın kaldırılması gibi büyük bir inkılâp dönem basınında gündemi meşgul eden önemli bir aktüalite konusu olmuştur. Gazeteler Ankara Hükümeti'ni bu karara sevk eden tarihi mecrayı anlatarak bu kararın doğruluğunu ispatlamak için adeta birbirleriyle yarışa girmişlerdir.

Hâkimiyet-i Milliye, Bâb-ı Ali'yi hıyanet ve fesat ocağı olarak nitelendirmiş ve alınan kararı "Tarihi Celse" şeklinde telâkki etmiştir³⁰. Gazete; "...Meclisimiz İstanbul'daki şekl-i hükümeti ebediyen tarihe gömmüştür³¹. Artık gayr-i mesûl bir şahsın milli mukadderatı eline alarak memleketi felaketten felakete sürüklemesine bu milletin bir gün bile tahammül edemeyeceğine, kamuoyunun bu heyecanlı tasvibinden açık bir delil olamaz..."³² " şeklindeki sözlerle kamuoyu vicdanının da meclisin vermiş olduğu kararı tasvip ettiğini ifade etmeye çalışmıştır.

İkdam ve Vakit gazeteleri bu kararla yeni bir devirin açıldığını vurgularken³³, İleri gazetesi de Türk milletinin kendi egemenliğine kavuştuğunu, Türk devletinin yeni ve parlak devrinin başladığını; "...1299'da Devlet-i Selçukiye inkıraz ederken teşekkülde bulunan Osmanlı Devleti istiklâlê sahip olduğunu zannetmişti. O istiklâl, bozucu, zayıf ve bu yüzden inkıraza mahkûm idi. 1341'deki istiklâlimiz milletindir. Devletler münkarız olur, ölmek istemeyen bir millete mev'ûd olan vak'ardır. Senelerden beri saltanat-ı ferdiyenin ribkâ-ı esaretinde inleyen Türk milleti kendi hakimiyetine, benliğine, varlığına şuurulu bir surette mâlik oldu. Millet meclisinin bu kararı üzerine 12 Mart 1336 tarihinden itibaren yalnız hâkimiyet-i lâfziyesi olan ve fîli hiçbir kuvvet, kudreti mevcut bulunmayan köhne Bâb-ı Ali'nin enkazı da tarihe karıştı..."³⁴ sözlerle ifade etmiştir. Gazete ayrıca bu gibi hassas zamanlarda Türkiye'nin hak ve adalet

³⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 1 Kasım 1922, No: 649, s.1.

³¹ Hâkimiyet-i Milliye, 2 Kasım 1922, No: 650, s.1

³² Hâkimiyet-i Milliye, 5 Kasım 1922, No: 652, s.1.

³³ İkdâm, 2 Kasım 1922, No: 9205, s.1.; Vakit, 3 Kasım 1922, No: 1757, s.1

³⁴ İleri, 5 Kasım 1922, No: 1707, s.1.

yolunda ilerlemesi için Türk milletini Ankara hükümetine destek vermeye davet etmiştir³⁵.

Yazar Suphi Nuri (İleri) bu konu hakkında yazmış olduğu bir makalesinde, bu kararı tarihi bir karar olarak nitelendirerek bunun manasını izah etmeye çalışmıştır. Yazarın bu konuda bir takım endişeleri de söz konusudur. Saltanatın kaldırılmasıyla beraber İstanbul'a gelecek olan yeni idarenin geçiş süresinde aksamalar olacağını belirten yazar bu hususta Refet Paşa'ya başarı dileklerinde bulunmuştur³⁶.

Ankara Hükümeti'nin vermiş olduğu bu karar hem basın hem de halk cephesinde tarihi bir inkılâp olarak addedilmiştir. Özellikle bu anlamlı karar doğal olarak İstanbul kamuoyunda büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Bu kararla Ankara Hükümeti Türk milletinin tek temsilcisi olarak Lozan Konferansı'nda yer almıştır.

Saltanatın kaldırılmasından sonra Tevfik Paşa kabinesi istifa etmiş ve Refet Paşa bu makamı devralmıştır³⁷. Gazeteler, Bâb-ı Ali Hükümeti'nin saltanatın kaldırılmasının hemen ardından Tevfik Paşa kabinesinin istifasının gecikmesini uzun uzun eleştirmiştir. Örneğin bu konuda Hakimiyyet-i Milliye gazetesi; “... *Saray kabinesi iki gündür devamlı içtimalar akd etmekte ve bir beyânname neşrederek Bâb-ı Ali'den çekileceği anlaşılmaktadır. Artık herkes açıktan açığa Bâb-ı Ali adamlarının biran evvel çekilmelerini talep etmektedirler. Esasen Bâb-ı Ali Hükümeti kendi kendine ilgâ olunmuştur. Çünkü Bâb-ı Ali Hükümeti'ni teşkil eden birçok idare şimdiden onlar ile münasebetlerini kesmişlerdir... Saltanat-ı Milliye aleyhinde hareket edecek hiçbir Türk vatandaşı yoktur. Bu yüzden bu vaziyet karşısında Bâb-ı Ali'nin kendi kendisini ilgâ ettiğini ilân etmekten başka çare kalmamıştır ...*”³⁸ şeklinde tepkisini ortaya koymuştur.

İstifanın akabinde İstanbul'da yeni idarenin tesisi münasebetiyle başta İstanbul halkı olmak üzere tüm milletin sevinç gösterilerini gazeteler sütunlarına taşımışlardır. Örneğin İleri gazetesi, Darülfünun'un tertip ettiği görkemli mitinge geniş yer verirken,

³⁵ İleri, 6 Kasım 1922, No: 1708, s.1.

³⁶Suphi Nuri (İleri), “Bugünün İnkılâbı”, İleri, 6 Kasım 1922, No: 1708, s.1.

³⁷ *Hakimiyyet-i Milliye*, 5 Kasım 1922, No: 652, s.1.; *İleri*, 5 Kasım 1922, No: 1707, s.1.; *Vakit*, 5 Kasım 1922, No: 1759, s.1; *İkdâm*, 5 Kasım 1922, No: 9208, s.1.

³⁸ *Hakimiyyet-i Milliye*, 5 Kasım 1922, No: 652, s.1.

bir yandan da halkın taşkınlık yapmamaları hususunda birtakım uyarılarda bulunmuştur³⁹.

Hâkimiyet-i Milliye de bu kararın gerek İstanbul gerekse Anadolu'daki yankılarına değinmiştir. Gazete tüm Türkiye'nin yanında, özellikle İstanbul halkının başlarındaki kuklaların tahakküm ve entrikalarından kurtuldukları için onların sevinçlerinin daha fazla olduğunu belirtmiştir. Bunun büyük zulüm görmüş İzmir halkı üzerinde de tesirlerine yer veren gazete buradaki törenler hakkında bilgiler vermiştir⁴⁰.

Saltanatın kaldırılmasıyla beraber batının amaçladığı ikiliği yaratma fikri gerçekleştirilememiş böylece Türkiye'nin tek temsilcisi olan T.B.M.M. Hükümetinin seçeceği delegeler Lozan'a katılma imkanına kavuşturulmuş oluyordu. Saltanat makamının kaldırılması Türkiye'de başta İstanbul halkı olmak üzere tüm yurttta sevinçle karşılanmış, Türk basını da bunu tarihi bir inkılap olarak addettiğini belirterek meclisin bu kararını tasvip etmiştir. Böylece Lozan Konferansı için Türkiye'nin önündeki önemli bir engel olan davet sorunu çözüme kavuşturulmuş, sıra Lozan'a gidecek olan delegeleri seçmeye gelmiştir.

3.2. Lozan'a Gidecek Olan Türk Delegelerinin Oluşturulması Ve Onlara Verilen Talimatlar

Saltanatın kaldırılması ve Tevfik Paşa kabinesinin düşüşünden sonra T.B.M.M.'nde Lozan Konferansı öncesi tartışma konusu olan diğer önemli konu da konferansa gidecek delegelerin belirlenmesidir.

Mustafa Kemal, Mudanya'da Türkiye'yi en iyi şekilde temsil eden İsmet Paşa'yı bu göreve lâyük bulunduğundan, dönemin Dışişleri Bakanı olan Yusuf Kemâl (Tengrişek) 'in istifasını istemiş ve bu gerçekleşince İsmet Paşa (İnönü), Dışişleri Bakanı olarak Lozan'a gitmek üzere baş delege olarak seçmiştir⁴¹.

³⁹ *İleri*, 6 Kasım 1922, No: 1708, s.1.

⁴⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Kasım 1922, No: 652, s.1.

⁴¹ Mustafa Kemâl Atatürk, *a.g.e.*, s.453. O dönem için en güçlü adaylar olarak başbakan Hüseyin Rauf, Fethi Orbay, Kâzım Karabekir, Yusuf Kemal ve Rıza Nur gösteriliyordu. Hüseyin Rauf hem başbakan sıfatıyla katılamazdı hem de Mondros'u imzalayan biri olarak seçilmesi mümkün değildi. Yusuf Kemal'de Moskova Anlaşması görüşmelerine katılan Türk heyetine başkanlık etmişti. Ayrıca hastaydı.

Türk basını baş delege olarak İsmet Paşa'nın seçilmesini tasvip etmiş, onun olumlu özelliklerini ve Lozan'da neler yapabileceğini hep bir ağızdan yazmaya başlamışlardır. Meselâ yazar Mehmet Asım (Us), İsmet Paşa (İnönü)'nin baş delege olarak seçilmesinde şu önemli vasıflarının rol oynadığı görüşündedir :

“...*Sakarya savaşlarından son zafere kadar milli mücadelenin tüm safhalarında en faal bir rol ifâ etmiş bir kumandan sıfatıyla İsmet Paşa'nın milli mücadelemizin ruhunu ifade etmek kabiliyetine sahip olması çok mühimdir...Bu zattan daha lâyük birini bulmak müşküldür. İsmet Paşa diplomat elbisesi içinde belki de dans etmesini bilmeyecektir*⁴²” diyen yazar aynı zamanda aynı yazısında askeri başarısı ön planda olan İsmet Paşa'nın diplomasi alanında da aynı başarıyı sağlayabileceğine şüphe ile bakmaktadır.

T.B.M.M.'nde İsmet Paşa (İnönü) baş delege olarak seçilmesinin yanında, Trabzon Milletvekili ve Maliye Bakanı Hasan Bey (Saka) 152, Sinop milletvekili ve Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur Bey'de 152 oy ile Türkiye'nin delegeleri olarak seçilmişlerdir⁴³.

Delegeler de seçildikten sonra mecliste Lozan'da takip edilecek siyaset 14 madde ile heyete verilmiştir. Bu talimatların özü şüphesiz ki Misâk-ı Milli idi. Bilindiği üzere Misâk-ı Milli ile milli ve bölünmez Türk vatanının sınırları, milli mücadelemizin ana ruhu en asgari maddelerle tespit edilmiştir⁴⁴.

Selâhi Sonyel, *a.g.e.*, s.294-295. İsmet Paşa (İnönü), ihtiyatlı mizacı, disiplinli düşüncesi ve aldığı emirleri lâyükıyla yerine getirmesi ile Mustafa Kemâl'in dikkatini çekmiştir. İsmet Bozdağ, *Atatürk'ün Evrensel Boyutları*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları., Ankara, 2001, s.30-31. Mustafa Kemal'in 20.05.1917 'de İsmet Paşa'ya vermiş olduğu müspet sicil ilk defa Ulus gazetesinin 18.05.1959 tarihli sayısında yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Sebahattin Selek, *a.g.e.*, s.156-157.

⁴² *Vakit*, 8 Kasım 1922, No: 1762, s.2.

⁴³ *İleri*, 1 Kasım 1922, No: 1703, s.1.; *Vakit*, 31 Ekim 1922, No: 1754, s.1.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Ekim 1922, No: 646, s.1.; *İkdâm*, 31 Ekim 1922, No: 9203, s.1.

⁴⁴ Misâk-ı Milli için bkz., İlker Alp, “Misâk-ı Milli Hedeflerinin Lozan Anlaşmasına Yansımaları”, *Türkler Dergisi*, S.16, s.293; Rahmi Doğanay, “Misâk-ı Milli'ye Göre Lozan”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, S.2, Elâzığ, 2001, s.281-294. ; Fahir Armaoğlu, “Tarihi Perspektif İçinde Misâk-ı Milli'nin Değerlendirilmesi”, *Misâk-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, *Atatürk Araştırma Merkezi*, Ankara, 1998, s.63-72.; Refik Turan, “Misâk-ı Milli ve Atatürk'ün Lozan Sonrası Hedefleri”, *Misâk-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul*, *Atatürk Araştırma Merkezi*, Ankara, 1998.

T.B.M.M.'nin önerilerine ek olarak heyetimize verilen direktiflerde; Doğu sınırımızda bir Ermeni yurdunun olamayacağı, olursa görüşmelerin kesileceği, Irak sınırımızda Süleymaniye, Kerkük ve Musul'un isteneceği ve İngiltere ile bazı ekonomik ayrıcalıkların (örneğin petrol işletmeciliği alanında ayrıcalık sağlanması) görüşülebileceği, Suriye sınırımızın daha güneye ve güneydoğuya çekilmesi, Adalar konusunda duruma göre davranılması ve Anadolu'ya yakın adaların istenilmesi, Doğu Trakya sınırımızda 1914 sınırı ile Batı Trakya sınırımızda Misâk-ı millimiz yani plebisit yapılması, Boğazlar ve Gelibolu Yarımadasında yabancı asker bulundurulmasına itiraz edilmesi, konferansın kesilmesine sebep olsa bile kapitülasyonları kesinlikle kabul edilmemesi, Azınlıkların sorunların çözümü için mübadeleye başvurulması , Osmanlı genel borcunun Türkiye'den ayrılan ülkeler arasında paylaşılması bizim borcumuzun ise Yunanistan'dan istenecek savaş tazminatına (tamirat) karşılık silinmesinin sağlanması, Osmanlı Genel Borcu olan Dûyun-u Umûmiye idaresinin kaldırılmasının sağlanması eğer müşkülât çıkarsa Ankara'ya sorulmasını, Türk ordu ve donanmasında sınırlama yapılmasına karşı çıkılması, Türkiye'deki yabancı kuruluşların Türk kanunlarına tabi olması, Türkiye'den ayrılan ülkeler için Misak-ı Milli'nin ilgili maddesinin geçerli olması, İslam cemaat vakıflarının hakları eski anlaşmalara göre sağlanması istenmiştir⁴⁵.

Konferansta Türkiye'nin taleplerini Mustafa Kemal; "*İstiklalimizin kayıtsız-şartsız tasdikini istiyoruz. Milli hudutlarımız dahilindeki toprakların bize verilmesinde ısrar edeceğiz. Ondan sonra bu topraklar dahilinde tamamıyla müstakil yani kâpitülasyonsuz bir Türkiye yaşamasını istiyoruz*⁴⁶" sözleriyle özetlemiştir. Baş delegemiz İsmet Paşa (İnönü) ise, her vesile ile vermiş olduğu demeçlerinde konferansta takip edilecek programın Misâk-ı Milli olduğunu tekrarlamıştır⁴⁷.

İsmet Paşa (İnönü) baş delege olarak seçildikten sonra meclis kürsüsünden konferansla ilgili olarak şunları dile getirmiştir:

⁴⁵ Selâhi Sonyel, *a.g.e.*, s.296.; *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait Yüz Belge)*, Kültür Bakanlığı Yay., Anadolu Üniv. Basımevi, Ankara, 1992, s. 497-498.

⁴⁶ *İkdâm*, 3 Kasım 1922, No:9206, s.1.

⁴⁷ Bu demeçler için bkz., *İkdâm*, 8 Kasım 1922, No:9211, s.1.; *Vakit*, 8 Kasım 1922, No: 1762 , s.1.

“...Meclis-i Aliyenizin hakkımda tezâhür eden itimad ve teveccühüne arz-ı teşekkür ederim. Bu itimad ve teveccühe istinaden sulh konferansında milli taleplerimizin müdafaa ve istihsaline son derece çalışılacağı tabiidir. Esasen milli taleplerimiz meşrû ve cihanca malûmdur. Konferansta murahhaslarımızın hatt-ı hareketi Meclis-i Alliyenizce şimdiye kadar kabul edilen antlaşmalar ile Misak-ı Millimizden ibarettir⁴⁸ “.

Delegelere verilen bu talimattan da anlaşıldığı üzere Türkiye kendi bağımsızlık ilkesiyle bağdaşmayan hiçbir şeyi kabul etmemektedir.

3.3. Türk Delegelerinin İstanbul’a Gelip Lozan’a Gidişleri

Türk delegeleri, Lozan’a gitmek için 4 Kasım’da Ankara’dan özel bir trenle İstanbul’a gelmek için hareket etmiştir⁴⁹. Büyük bir coşkuyla İstanbul’a varan heyetimizi halk sevinç gösterileri içinde karşılamıştır.

Karşılama merasimi gazetelerde genişçe yer bulmuştur. Halk ve basın ikilisi Lozan Konferansı öncesinde manevi desteğini hararetli bir şekilde sergilemişlerdir. Bu tesianüt bu dönemlerde had safhaya ulaşmıştır. Halkın coşkusu İkdâm gazetesinin sütûnlarına şu sözlerle yansımıştır:

“ Kahraman garb cephesi ordularının eski kumandanı, Hariciye vekili ve heyet-i murahassamızın Reisi İsmet Paşa hazretleri ile heyet-i azası Haydarpaşa’da Sirkeci’de yağmurun ve havanın kötü olmasına rağmen halkın candan tezahüratıyla karşılandılar⁵⁰”.

Büyük bir heyecan, coşku ve sabırsızlıkla heyetimizi bekleyen halkın duygularını izah etmeye çalışan İleri gazetesi muhabiri de bu atmosferi; “...Ahali gittikçe çoğalıyordu. Genç kızların yüzü güneş vurmuş beyaz bir çiçek gibi parlıyor, erkeklerde bu yağmurlu günün altında geniş bir istiklâl ve hürriyet havasını lezzetle, doya doya teneffüs ediyorlardı. Sabırsızlık biran evvel İsmet Paşa’nın yüzünü görmek

⁴⁸ İleri, 1 Kasım 1922, No: 1703, s.1.

⁴⁹ İleri, 6 Kasım 1922, No:1708, s.1.

⁵⁰ İkdâm, 8 Kasım 1922, No: 9211, s.1.

merakından ileri geliyordu. Tren yaklaştıkça heyecan artıyordu. Resim makineleri, eller, dudaklar hazırlandı...Nihayet İsmet Paşa'nın muhterem vücudunu taşıyan ihtiyar tren bayraklar, defne dallarıyla donatılmış bir halde meydana çıktı. Lokomotifin önünde ve bacanın dibinde Gazi Baş Kumandanın çiçeklerle çerçevelenmiş renkli bir tasviri duruyordu. Alkışlar başladı, herkes 'yaşa' diye haykırıyordu. Kalabalık hep birbirine karıştı. Herkes pencereleere, vagonlara,, kapılara atıldı. Siyah kalpağıyla İsmet Paşa'nın hafif bir tebessümle bu heyecana baktığını gördüm...⁵¹” şeklindeki sözlerle ifade etmeye çalışmıştır.

Türk heyeti Lozan'a gidinceye kadar birçok ziyaretleri kabul etmiştir. Darülfünun Birliği adına bir heyet, muahedenin imzasında kullanmak üzere İsmet Paşa (İnönü)'ya bir altın kalem hediye etmiştir⁵². İsmet Paşa (İnönü) ve delegeler İstanbul'da iki gün kaldıktan sonra Lozan'a hareket etmişlerdir⁵³.

Heyetin İstanbul'a geliş anındaki yaşanan kalabalık daha kesif bir şekilde Lozan'a giderken de yaşanmıştır. Vakit gazetesi; “...*Sirkeci İstasyonunun her tarafı bayraklarla donatılmıştı...Heyetimiz arkasından istasyona dahil olan halk bu sürede büyük tezahüratlarda bulunmuş ‘ Yaşasın Büyük Millet Meclisi, Yaşasın Mustafa Kemâl Paşa, Yaşasın İsmet Paşa'mız’ sesleri ortalığı çınlatmıştır...⁵⁴”* şeklinde halkın coşku ve tezahüratını okuyucularına duyurmuştur.

Lozan'a hareket etmeden evvel İsmet Paşa (İnönü), basın mensuplarına konferansta takip edilecek program hakkında malûmatlar vermiştir. İsmet Paşa (İnönü) özetle; isteklerimizin haksız, aşırı hiçbir şeye dayanmadığını, bir milletin bağımsız yaşayabilmek için asgari ihtiyaçları ihtiva ettiğini bu anlamda müzakereler esnasında Türkiye tarafından herhangi bir zorluk çıkarılmayacağını belirtmiştir. Boğazların İstanbul ve Marmara Denizi'nin emniyetini sağlamak koşuluyla tamamen serbest olmasını, kapitülasyonların kayıtsız-şartsız ilga edilmesini , azınlıkların mübadelesini talep edeceğimizi belirten İsmet Paşa (İnönü), Misâk-ı Milli'den asla taviz verilmeyeceğini sıkça zikretmiştir. Gazetecilerin İsmet Paşa'ya ümitli olup olmadığı

⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., *İleri*, 8 Kasım 1922, No: 1710, s.1-2.

⁵² *Vakit*, 10 Kasım 1922 , No: 1764, s.1.

⁵³ Ali Naci Karacan, *Lozan*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s.74.

⁵⁴ *Vakit*, 10 Kasım 1922, No:1764, s.1.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Kasım 1922, s.1.; *İleri*, 10 Kasım 1922, No:1712, s.1.

sorusuna; “Ümitsizlik için şimdilik ortada hiçbir sebep yoktur. Müşkülât bizden çıkmayacaktır. Tahrip olunan yerlerde elem vardır. Şimdiye kadar sulh için her emeği sarf ettik. Hiçbir gün te’hîr bizim yüzümüzden olmamıştır ve olmayacaktır. Konferansın bu kadar meşrû ve haklı olan taleplerimizi kabul edeceğinden ümitli bulunuyorum. Her şey iyi olacaktır. En büyük bela nifaktır. Bugün her zamankinden kuvvetli ve iyiyiz...Şimdi senelerden beri müştak olduğumuz sulhu müzakere için gidiyoruz. Muvaffakiyet Allah’tandır⁵⁵ ” şeklinde iyimser bir cevap vermiştir.

Heyetimizi götüren tren saat oniki buçukta halkın alkışları, askeri bandoların eşliğinde ve askerlerin selâmları arasında Sirkeci İstasyonu’ndan giderken, İsmet Paşa (İnönü) vagonun penceresinden “İnşallâh amâl-i milliyemiz tahakkuk ettirilecektir⁵⁶” sözleriyle Lozan’a doğru hareket etmiştir.

Türkiye’nin en fazla manevi destek ve moral beklediği bu hassas zamanda İsmet Paşa (İnönü) ve diğer delegelerin İstanbul’a geliş anında ve Lozan’a gidişlerinin duygusal bir coşkuya döndüğü bu günlerde gerek halk gerekse basın üstüne düşen görevi en iyi şekilde yerine getirmiştir. Şüphesiz ki heyetimizde bu milli heyecan ve coşkudan aldıkları hazla Lozan’a büyük bir güven duygusu içinde gitmişlerdir.

⁵⁵ İsmet Paşa (İnönü) ‘nın gazetecilerle mülâkatının ayrıntıları için bkz., *İkdâm*, 8 Kasım 1922, No: 9211, s.1.; *Vakit*, 8 Kasım 1922, No: 1762 , s.2.; *İleri*, 10 Kasım 1922, No: 1712, s.1

⁵⁶ Heyetimizin gidişi hakkında geniş bilgi için bkz., *İleri*, 10 Kasım 1922, No: 1712, s.1.; *Vakit*, 10 Kasım 1922, No:1764, s.1.; *İkdâm*, 10 Kasım 1922, No: 9213, s.1.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÖNEM LOZAN KONFERANSI'NIN BAŞLAMASININ TÜRK BASININA YANSIMALARI

Türkiye'nin savaş meydanlarında kazandığı zafer, Lozan Konferansı'nın toplanılmasına karar verilmesiyle yerini masa başındaki zorlu savaşa bırakmıştır. Dünya barışının geleceği bu konferansa bağlı olduğundan, olası neticeler sadece Türk kamuoyu tarafından değil, dünya kamuoyundan da merakla beklenmiştir.

Lozan Konferansı öncesi devletler, çeşitli defalar basın yoluyla görüşlerini beyân etmişlerdir. Bu dönemde özellikle müttefiklerin “müttehit cephe” mefhumuna önem vermeleri ve dünyada çeşitli şer odakları tarafından Türkiye aleyhine yapılan propagandalar, daha konferans başlamadan Türkiye'nin karşısına dikilen belli başlı zorluklar olarak kendini göstermiştir.

Bu ortamda başlayacak olan konferansın toplanma tarihi bir süre ertelenmiş ve nihayet 21 Kasım 1922 tarihinde bu zorlu müsabakaya start verilmiştir.

Bu bölümde, Lozan Konferansı öncesinde genel vaziyet ve konferans esnasında tartışılan meseleler ve tüm bunların basında nasıl yankı bulduğu sunulmaya çalışılmıştır.

1. LOZAN KONFERANSI ÖNCESİ GENEL VAZİYET

Lozan Konferansı öncesinde yaşanan bir takım gelişmeler, Lozan'da Türk delegelerini nasıl zorlukların beklediğine dair bilgiler vermesi bakımından önem arz etmektedir.

Konferans öncesi devletler tarafından dile getirilen görüşler bizlere gösterecektir ki, her devlet kendi menfaatleri nokta-ı nazarından müzakerelerde fikirlerini beyân edecektir. Diğer yandan bu devletler, “müttehit cephe” mefhumuyla hareket ederek Türkiye'nin karşısına daha güçlü çıkmak için de bir takım ön görüşmelerde bulunmaktan geri durmamışlardır. İşte bu görüşmelerin uzaması neticesinde konferans belirlenen süre içinde toplanamamış, bir süre ertelenmiştir.

Lozan Konferansı öncesi Türkiye aleyhine yapılan propogandalarda konferansın müspet bir ortamda başlamayacağına işaret ediyordu. Türkiye'yi yıpratmak, dünya kamuoyunda haksız düşürmek için planlanan bu propagandalar tabir-i yerindeyse müttetiklerin ekmeklerine bal sürmeye yetiyordu.

Tüm bu gelişmeleri yakından takip eden Türk basını, çeşitli yazılarla bunları kamuoyuna duyurmuş, Türk halkını bu durumdan bedbin ve ümitsizlik içinde olmamaya davet ederek, Türkiye'nin meşrû taleplerinin bu gibi menfi gelişmelerle engellenemeyeceğini dile getirmeye çalışmışlardır.

1.1. Lozan Konferansı Öncesi Devletlerin Görüşleri

Lozan Konferansı başlamadan devletler ve ülkelerindeki basın, yapılacak olan müzakereler hakkında fikirlerini ve izlenecek olan politikalarını kendi menfaatleri noktalarından tayin ve tespit etmişlerdir.

İngiltere'ye bakacak olursak; Mudanya zaferinden kısa bir süre Lyod George'nin politikasının iflas etmiş olduğunu anlayan İngiltere'de koalisyon hükümetinin ortağı Muhafazakar Parti hükümetten ayrılmış netice itibariyle desteksiz kalan L.George istifa ederek yeni seçimlerin yapılması kararlaştırılmıştır¹.

İngiltere'de Lord Curzon, seçimlerden önce 9 Kasım 1922'de Londra'daki büyük nutkunda özellikle L.George'ye karşı ağır sözler söylemiştir. Bu nutkunda L.George'yi “aktör” ve “siyaset heveslisi” kelimeleriyle tahkir etmiştir². Lord Curzon'un büyük seçim propagandalarıyla 15 Kasım 1922'de yapılan seçimleri muhafazakar parti kazanmış ve Dışişleri Bakanlığına da Lord Curzon getirilmiştir. Andrew Bonar Law'ın başkanlığındaki parti, İç politikada müdahaleciliğin, dış politikada karışıklığın en az olması gerektiğini savunmuştur³. İngiltere'deki Muhafazakâr Parti'nin içte ve dışta istikrarı savunması ve yeniden “geleneksel Türk

¹ *İleri*, 17 Kasım 1922, No:1719, s.1.

² Bu nutuk için bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Kasım 1922, No:669, s.2.

³ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978, s.250-251.

dostluğu” na yönelmekte olduğunu görmek mümkündür⁴. İngiltere’de “Daily Mail” gazetesi de muhafazakâr partisinin seçimlerde başarıyla çıkmasını, İngiltere’nin konferansta bir sulh siyaseti izleyeceğinin en büyük delili olarak göstermiştir⁵.

İngiltere Başbakanı Bonar Law, konferans hakkındaki nutkunda; şark meselesinin halline İngiltere’nin çok önem verdiğini belirtirken bu anlamda dış siyasetlerinin çok sağlam bir mevkide olduğunu dile getirmiştir⁶. İngiltere başbakanın da belirttiği üzere İngiltere konferansla çok ilgiliydi. Bunun başlıca sebebi şüphesiz Musul yani Irak sınırı ile boğazlardı.

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İngiltere’nin menfaatlerini bir nevi garanti altına almak için müttefiklerin desteğine ihtiyaç duymuştur. Mevcut ortamda zaten İngiltere’nin işine geliyordu. Almanya sorunu Fransa’nın, İtalya’da ise Mussolini’nin faşist yönetiminin kurulmakta olması İngiltere’nin ekmeğine bal sürmeye yetiyordu. Tarih boyunca her türlü siyasal manevraları satranç gibi oynayan İngiltere kendine göre bu olumlu şartlardan da müzakereler esnasında yararlanmayı bilecektir.

Lord Curzon, konferans öncesi vermiş olduğu nutkunda; barışın ancak müttefikleriyle samimi bir işbirliğinden geçeceğini ifade etmiştir. L. Curzon Türkiye’ye karşı da pervasız cümleler sarf etmekten geri kalmamıştır. Türk milliyetperverlerinin sözde Anadolu ve İstanbul’da Müslüman olmayan unsurlara karşı bir tehcir politikasına başladığını ifade eden Lord Curzon, Türklerin bunu başaramayacağını da açıktan açığa belirtmekten geri durmamıştır. Sözlerine kendini bilmez bir tavırla devam eden bu diplomat, Türkiye’nin Misâk-ı Milli belirlenen en asgari taleplerini “müttefiklere karşı bir hakaret“, “Avrupa’ya karşı da bir meydan okuma “ şeklinde telakki etmiştir. L. Curzon nutkuna; “...Türkiye öğrenmelidir ki kendisine itâ etmek istediğimiz tavizatın bir nihayeti olduğunu ve sulhunda hakaret ve şerefimize bedel istihsali mümkün olamayacağını izzet-i nefsimiz pahasına arayamayacağımızı bilmeli ve İngiltere’nin

⁴ Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.258.

⁵ *İkdâm*, 11 Kasım 1922, No: 9214, s.2.; *Vakit*, 22 Kasım 1922, No: 1776, s.2.

⁶ *İleri*, 7 Kasım 1922, No: 1709, s.1.; *İkdâm*, 15 Kasım 1922, No: 9218, s.1.

*kudret ve Avrupa'nın büyüklüğü öyle bir kayadır ki oraya başlarını çarpacak olurlarsa kendileri için hiçbir fayda olmayacaktır*⁷” şeklindeki tehditkar sözlerle bitirmiştir.

Türkiye'ye tamamıyla provokasyon amaçlı sert sözlerle saldırıp münakaşa ortamı yaratan L. Curzon'un konferans öncesi çeşitli defalar İngiltere'nin barış yapmak istemesini belirtmesi başta kendisi olmak üzere İngiltere'nin samimiyetsizliğini göstermeye yeterlidir. Nitekim Lozan Konferansı başladığında da İngiltere'nin genel tavrı bize bunu teyit ettirecektir.

Fransa cephesinde ise, Mösyö Poancara nutkunda konferansta müttefiklerle işbirliği içerisinde olacaklarını söylemiş ve Fransa'nın politikasının ılımlı ve dostane olacağını ifade etmiştir⁸.

Dönemin Fransa basını da konferansta Fransa'nın izleyeceği politika hakkında uzunca mütalaalar beyân etmiştir. Basın, “Fransa'nın sulhperver olacağını, savaş için değil barış için gideceğini, şarkta mekteplerini, ticaretini ve tebaasını düşündüğünü tüm bunların Türkiye'nin egemenliğine aykırı olmadığını⁹” dile getirmiştir. Ayrıca basın Fransa'nın müttefikleriyle beraber işbirliği içerisinde olmanın elzem olduğunu belirtmekle beraber, özellikle İngiltere'yi kastederek kimsenin Fransa'yı konferansta ileri gitmeye zorlayamayacağını bu manada Fransa'nın müstakil politikasından da tavizler verilmeyeceğini dile getirmiştir¹⁰.

Fransa basınının bir kısmı özellikle “Tan” gazetesi başta olmak üzere Türkiye'ye ve konferansa içten ve dostluk temeline dayanan yazılar neşrederken, bir kısım basın da bunun aksini beyân etmişlerdir. Aleyhte olan basına göre; Türk istekleri aşırıydı ve Türk delegeleri Lozan'a bu zihniyetle giderlerse Fransızlar Türklere karşı uygulayacakları destekleme politikalarını değiştireceklerdi¹¹. Örneğin Fransa

⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Kasım 1922, No:669, s.2.; *İleri*, 10 Kasım 1922, No: 1712, s.1.; *Vakit*, 10 Kasım 1922, No:1764, s.1.

⁸ *İkdâm*, 14 Kasım 1922, No: 9217, s.1.; *İleri*, 14 Kasım 1922, No:1716, s.1.

⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Kasım 1922, No: 670, s.2.; *İleri*, 17 Kasım 1922, No: 1719, s.1.; *Vakit*, 17 Kasım 1922, No:1771, s.1.; *İkdâm*, 17 Kasım 1922, No: 9220, s.1.

¹⁰ *İleri*, 10 Kasım 1922, No: 1712, s.1.

¹¹ Selâhi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C: II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, s.297.

gazetelerinden “Excelsior” Türklerin ılımlı olmalarını aksi takdirde sözde abartı olan Türk taleplerinin Türkiye’ye zarar vereceğini tehditkâr bir lisanla ifade etmiştir¹².

Fransa, Türkiye’yi geleneksel Fransız politikası adını verdikleri politikayla dost bir yüz sergileyerek Türkiye’den menfaatlerini alabileceklerine inanmışlardır¹³. Konferansta Fransa özellikle borçlar, kapitülasyonlar ve ayrıcalıklarla ilgilenecektir.

Büyük zaferden sonra İzmir’e gelip Türkiye’ye her şeyin sulhen halledileceğini ve dolayısıyla boğazlar üzerine yürümemizin lüzumsuz olduğunu söyleyerek Mudanya Mütarekesinin akdını kolaylaştırmış olan M. Franklin Bollion aynı zamanda Türkiye’ye Lozan Konferansı’na katılacağı söylenmişti. Fakat onun yerine gelen murahhaslar Roma Büyükelçisi M. Barrere ve eski İstanbul büyük elçisinden M. Bompard idi¹⁴.

Türk basınında yazarlar gerek Lozan Konferansı öncesi Fransa’dan olumlu bir şekilde bahsetmiştir. Özellikle İleri gazetesinden Suphi Nuri (İleri), Lozan konferansı başlamadan Fransa’dan bir hayli umutludur. Yazarın; “...*Yarın Lozan’da Fransa’nın ne yapacağını, hangi siyaseti takip edeceğini pekâla biliyoruz. Poancara’nın takip edeceği Türk dostluğu kendini Lozan’da gösterecek ve itiraf edelim ki yarınki sulh ve sükûnun esasatı Fransız adaleti, sulhperverliği teşkil edecektir. Fransız siyaseti hakkında bu kadar kâti kanaatler beslediğimiz halde İngiliz ve İtalyan siyasetleri için henüz kâfi miktar malumata sahip değiliz...*”¹⁵ şeklindeki sözleri diğer devletlerden Fransa’yı ayrı bir yere koyduğunu göstermektedir. Bunda çeşitli etkenlerin rol oynadığı muhakkaktır. Özellikle Franklin Boollion ‘un rolü, bunun yanında diğer devletlere nazaran İngilizlerin değişmez Türk düşmanlığı tek umudun Fransa olmasına neden olmuştur.

¹² *İkdâm*, 14 Kasım 1922, No: 9217, s.1.; *İleri*, 14 Kasım 1922i No: 1716, s.1.

¹³ Ali Naci Karacan, *Lozan*, Milliyet Yay., İstanbul, 1971, s.83. Fransa’nın bu politikası ileriki bölümlerde de izah edeceğimiz üzere değişmiştir. Bunun çeşitli sebepleri vardı. Bunlar; İngiltere’nin Fransa’yı kazanmak için ve Türkiye ile arasını açmak için yaptığı propagandaların etkisi, Fransa’nın Alman sorununda İngiltere’nin desteğine ihtiyaç duyması, İngiltere ve Yunanistan’da liderlerin değişmesi ve barışın müttefiklerce 1.Dünya Savaşı’nın sonucu gibi algılanması yani zihniyetlerinin sabitliği gibi maddelerle açıklanabilir. Bkz., Yahya Akyüz, “Lausanne Konferansı Başlarken Fransız Kamuoyu, *Belleten*, C: XLV/1, S: 177, Ocak 1981, s.257-285.

¹⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti’nin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973, s.121.; *İleri*, 12 Kasım 1922, No: 1714, s.1.

¹⁵ Suphi Nuri (İleri), “Konferansa Giderken”, *İleri*, 1 Kasım 1922, No: 1703, s.1.

İtalya'ya gelince, Sovyet Rusya'dan sonra 1.Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı yeni rejimlerden biri de İtalya'da faşizm olmuştur. Benito Mussolini'nin liderliğindeki Faşist Partisi komünizmin olduğu kadar liberal demokrasiye de aynı derecede düşman, disiplin taraftarı ve koyu milliyetçi bir partiydi. Lozan konferansı başlamadan Mussolini başkanlığa getirildi. Bu İtalya tarihinde Mussolini ve Faşist diktatörlüğünün başlangıcını oluşturmaktadır¹⁶. Mussolini, Lozan Konferansı ile ilk kez uluslar arası bir konferansa katılmış oluyordu.

İtalya'da bu dönemlerde faşist hükümetin idaresi altındaydı. Dahili işlerinde bir takım sorunlar mevcut olduğundan dolayı dış politikada ayakları yere basan , etkili bir siyaset gütmesi beklenemezdi¹⁷. İtalya özetle Faşizmin ve Benito Mussolini'nin zafere götüren bir anayasa bunalımının sıkıntıları yaşanıyordu¹⁸.

Mussolini'den önceki İtalyan başkanlarının Türkiye politikasında genel olarak kuvvetli bir Yunanistan görmektense bağımsız bir Türkiye görmek istediklerini gözlemlemek mümkündür. Mussolini; "İtilaf devletlerinin Türkiye'ye karşı ortak bir cephe oluşturmasını, Yunanistan'ı yenen Türkiye'nin bütün İtilaf devletlerini yenmiş sayılmayacağını, gerekirse boğazlarda Türkiye'ye karşı ortak savunma yapılmasını"¹⁹ istemiştir. Mussolini'nin gerçekleştirmeye çalıştığı "Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurma" politikası doğal olarak yayılma ve genişleme siyasetini doğurmuştur. Öncelikli hedefi Akdeniz'i ele geçirmektir. Önündeki en büyük engellerden biride Yunanistan idi.

Mussolini Lozan'da İtalya siyasetini; *"Lozan'da vaziyet-i hal-i hazırda görüldüğü gibi tetkik edeceğiz. Boğazlarda geçiş serbest olmalı , Avrupa menfaatinin muhafazası ve Hristiyan azınlıklar hakkında teminat istihsali için icabında girişimlerde bulunacağız. Balkanlarda ve İslam memleketlerinde vaziyet basiretkârane bir surette*

¹⁶ Mussolini'nin ilk işi kısa bir sürede muhalefeti ve demokratik müesseseleri ortadan kaldırarak devleti Faşist Partisinde kişileştirmek oldu. Faşizmin İtalya'da egemen olmasının sonuçlarından biri Avrupa'nın bir çok memleketlerinde iki savaş arası devresinde diktatörlük akımlarının kuvvetlenmesi ve bir takım diktatörlüklerin kurulması olmuştur. Bu, savaş sonrası Avrupası'nın 19.yüzyılın liberalizmine gösterdiği bir tepki idi. Mussolini'nin amacı, Akdeniz'de eski Roma İmparatorluğu'nu tekrar yaratmaktı. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınları, Ankara, 2003, s.172.

¹⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s.123.

¹⁸ Laurance Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, (Çev: Tefik Alanay), Milliyet Yay., İstanbul, 1972, s.378.

¹⁹ Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.125.

nazar-ı dikkate alınmalıdır. Türkiye hakkını istihsal ettiği zaman daha fazlasını iddia etmemelidir. Türkiye'ye ' Buraya kadar, daha ileri gitme' demek cesareti olmalıdır. Ancak böyle bir hat-ı harekette Balkanların karışması tehlikesi bertaraf edilebilir. Kırk dört bin Müslüman Romanya'da, altı yüz bin Bulgaristan'da, dört yüz bin Müslüman Arnavutluk'ta, bir buçuk milyon müslümanın Yugoslavya'da bulunduğu unutulmamalıdır. Siyasetimizi vaziyeti ve herkesin himayesi hususunu nazar-ı itibare alarak bir esasa ibtina etmeliyiz²⁰” şeklindeki sözlerle özetlemiştir.

Lozan'a katılacak olan İtalyan delege Marki Garroni de Lozan'a gitmek için İstanbul'dan ayrılırken basına vermiş olduğu beyanatında şarkta daima Türkiye ile İtalyanlar arasında mevcut olagelmış işbirliği ve dostluk münasebetlerinin devamına çalışılacağı arzu edildiğini ifade etmiştir²¹.

Diğer müttefik devletlerin basınına nazaran İtalyan basınının Türkiye'ye karşı nispeten daha ılımlı olduğu gözlenmektedir. Örneğin “Secolo” gazetesi Türkiye'nin konferansa abartılı bir program ile gideceğini zannetmediğini bu takdirde müzakerelerin devamının mümkün olabileceğini yazarken, “Corriere della Sera” gazetesi de Lozan öncesi müttefikler arasında itilafın olmasının barış namına çok faydalı olacağını vurgulayan yazılar neşretmiştir. “Journal de İtalia” Lozan'da mevzû bahs olan meselelerin sadece Türklerle Yunanlılar arasında problemleri çözmek olmadığını şark meselesinin halli olduğunu bu nedenle konferansın çetin geçeceğini ifade etmiştir²². “Tribuna“ ise İtalya'nın her şeyden önce barış davasına hizmet edeceğini, Mussolini Hükümeti'nin bu manada azimkâr ve son derece sulhperver olacağı yönünde bir takım yorumlar yapmıştır²³.

Lozan'da İtalyan murahhasları İstanbul'daki Yüksek komiseri Marki Camile Garroni ve Atina Büyükelçisi Jul Sezar Montagna'dır²⁴. İtalya konferansta kapitülasyonlar, adalar ve kabotaj sorununa ağırlık verecektir.

²⁰ *Vakit*, 18 Kasım 1922, No: 1772, s.2.

²¹ *İleri*, 17 Kasım 1922, No: 1719, s.1.

²² *İkdam*, 14 Kasım 1922, No: 9217, s.1.

²³ *Vakit*, 12 Kasım 1922, No: 1768, s.1.

²⁴ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları(1920-1945)*, C: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s.69.

Rusya'da ise Dışişleri komiseri Tchcherine, İngiltere Hariciye nezaretine gönderdiği bir notada Rusya dahil olmadığı halde alınacak kararların Rusya'nın tanımayacağını beyân etmiştir²⁵.

Türkiye, boğazlar sorunuyla ilgilenen Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da katılmalarını istemiş ve bunların katılmasıyla daha esaslı bir anlaşmaya varılacağı ve gelecekte herhangi bir çatışmanın önleneyeceği görüşünü ileri sürmüştür. Rusya'da kendi menfaati için bu konferansa katılmak istemiştir²⁶.

Rusya'nın Lozan Konferansında boğazlar meselesine dair cereyan edecek müzakerelerde iştirak etmesi için olan davet hakkında Sovyetler Hükümeti'nin notasına müttefikler ortak bir nota göndermişlerdir. Bu notada Türkiye ile henüz barış yapmayan memleketlerin şarkta bir barış muahedesiyle hal-ı harbe son vermek için konferansa davet edildiklerini kaydeden notalarında Sovyetler Hükümetinin arzu ettikleri takdirde Cenevre Konferansı'nda olduğu gibi Ukrayna, Gürcistan temsilciliklerini de davet etmekle serbest bulunduğu ilave edilmiştir²⁷.

Lozan Konferansı'na Rusya'nın Dışişleri komiseri Tchitcherine (Çiçerin), Rakovsky, Molivani ve Varovski ile katılma kararı almıştır²⁸.

İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Amerika'yı Lozan'da asli üyesi haline getirme çabalarına rağmen Amerika, Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halinde olmadığı için konferansa gözlemci olarak katılma kararı almıştır²⁹.

Amerika Hükümeti, Lozan Konferansındaki nokta-ı nazarını açıklayan bir notayı müttefiklere sunmuştur. Notada; "Amerika Türkiye ile hiçbir zaman harpte olmadığından sulh muahedesinin tanziminde bir vazifesi olamayacağını, Amerika'nın Lozan'a resmen iştirak etmeyeceğini fakat Yakın Doğu'da Amerikalıların menfaatleri olduğunu ve gözlemci sıfatıyla memurlar göndereceğini, azınlıkların himayesi,

²⁵ *İkdâm*, 25 Ekim 1922, No: 9197, s.1.

²⁶ Selâhi Sonyel, *a.g.e.*, s.290.

²⁷ Bkz., *İleri*, 14 Kasım 1922, No: 1716, s.1.

²⁸ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.70.

²⁹ Fahir Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk-Amerika İlişkileri", Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler, *Atatürk Araştırma Merkezi*, Ankara, 2000, s.287.

mekteplerinin vaziyeti, boğazların serbest olması gibi Amerika'yı alakadar eden konularda yakından ilgili olduğunu³⁰ bildirilmiştir .

Amerika Telgraf Ajansı'ndan basına yansıyan ve Amerikanın konferans hakkında fikirlerini deklare eden haberde; Türkiye'nin Lozan'a İtilaf devletleriyle ve Yunanistan ile arasındaki savaştan doğan meseleleri halledeceğini, Amerika'nın kendi menfaatinin herhangi diğer bir devletin menfaatinden daha az önemli olduğu veya diğer devletlerle müşterek hukukunu, kendi ticari vaziyetini terk etmeye meyilli bulunduğu, insaniyeti alakadar eden hususlara karşı ilgisiz kalacağı manalarının çıkartılmamasını belirtmiş ve devamla durumun netliği için Amerika'nın alakadar olacağı hususları şöyle özetlemiştir³¹:

1. Gayr-i Müslimlerin menfaatini muhafaza ve siyaset için kapitülasyonların idamesi esaslı bir nokta teşkil etmektedir.
2. Kendi zımmı altında, insani, dini ve eğitim müesseselerinin himayesi,
3. Ayrımsız ve imtiyazsız yani tarafsız serbest ticari teşebbüste bulunmak üzere münasebette bulunmak,
4. Keyfi ve gayr-i meşrû ikmal ve icraattan mütevellid olarak Türkiye'de Amerikalıların düşar oldukları ziyanların tanzimi,
5. Azınlıkların himayesi için tedbirler,
6. Boğazların serbestisi için kâfi teminat,
7. Eski eserlerin araştırılması ve tahribatın tanzimini önlenmesi için makul kolaylıklar.

Ayrıca Amerika Telgraf Ajansı, Amerika'nın müttefikleri konferansta müşkülata uğratacak teşebbüslerden sakınacağını, özel imtiyazat elde etme arayışlarına girmeyeceklerini sadece amaçlarının ticaretin serbest olması, hukuk ve menfaatlerinin muhafazasını olduğunu ifade etmiştir³².

³⁰ *Vakit*, 31 Ekim 1922, No: 1757, s.1. ; *İleri*, 1 Kasım 1922, No: 1703, s.1.; *İkdam*, 1 Kasım 1922, No: 9204, s.3.

³¹ *İkdam*, 2 Kasım 1922, No: 9205, s.1.; *İleri*, 1 Kasım 1922, No: 1703, s.1.; Ayrıca bkz., Joseph C. Grew, *Lozan Günlüğü*, (Çev: Kadri Mustafa Orağlı, Multınlın Gual), İstanbul, 2001, s.16-19.

³² *İleri*, 12 Kasım 1922, No: 1714, s.1.

Bu dönemlerde Amerika'da Türkiye aleyhine yapılan propagandalar dikkati çekmektedir. Misyonerler³³ Lozan Konferansı öncesinde sahneye çıkmışlardır. Yazar Mehmet Zekeriya da yazmış olduğu makalesinde bu misyonerlerden bahsederek Amerika'nın Türkiye'deki menfaatini iki gruba ayırmıştır : Bunlardan birincisi iktisadi diğeri dini-iktisadidir. Amerikanın ticarethanelerini korumak ve Türkiye iktisadi kaynaklarından imtiyazlı bir devlet gibi istifade etmek arzusunda olduğunu ifade eden yazar, Amerika'nın Türkiye'deki misyoner mekteplerine önem verdiğini özellikle vurgulamıştır. Yazar, hem iktisadi- ticari hem de dini-iktisadi menfaatlerin Amerika'yı Lozan Konferansı'nda kapitülasyonların ilgasına muhalefet etmek için teşvik edeceğini iddia etmiş, konferans öncesi “Şark-i Kârib Ticaret Odası”nın tüm bu menfaatlerin himayesi konusunda Amerika hükümetini uyanık bulunmaya davet ettiğini ileri sürmüştür³⁴.

Misyonerler, Amerika Hükümetinin Lozan'da pasif bir vaziyette bulunmasını istememektedirler. Bu manada Amerika hükümetine resmen ve fiilen müdahale ederek Türk istiklaline mani olunması yönünde isteklerde bulunmuşlardır. Özetle gazetelerin de belirttiği üzere Amerika menfaatlerini ve bu yönde istekleri tatmin için özellikle kapitülasyonların ilgasına karşı çıkma kararı almıştır.

Lozan Konferansı öncesi Balkan Devletlerine bakacak olursak; konferansta Türkiye ile en fazla problemi olacak devletlerden biri şüphesiz Yunanistan'dı. Yunanistan tarihi süreç içerisinde geleneksel politikasını “Megali İdea” esasları üzerine kurmuştur. Yunanlıların İzmir'e dökülmesiyle birlikte büyük bir hezimete uğrayan Türklerin en büyük düşmanı Yunanistan bu emelinden asla vazgeçmemiştir.

Batı devletleri tarafından bir maşa olarak kullanılan Yunanistan uğradığı büyük hezimetten sonra ülke içinde bir takım iç bunalım yaşanmış ve neticede Konstantin Hükümeti düşmüştür³⁵. Konferansa İngiltere'nin koruyuculuğuna sığınmış olan eski

³³ Misyonerler hakkında Erdal Açıkşes'in çeşitli çalışmaları mevcuttur. Bunlar için bkz., Erdal Açıkşes, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, (Doktora Tezi), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.; Erdal Açıkşes, “Misyonerliğin Tanım ve Faaliyetleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme, *Müdafaa-i Hukuk*, Ağustos, 2004, s.30-32.; Erdal Açıkşes, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Misyonerlik Faaliyetleri”, *Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu*, Kayseri, 23 Mart 1990, s.245-258.

³⁴ Mehmet Zekeriya, “Şark Meselesinde Amerika'nın Vaziyeti” , *Vakit*, 18 Kasım 1922, No: 1772, s.2.

³⁵ Lauranca Evans, *a.g.e.*, s.378.

başbakanlardan Eleftherios Venizelos baş delege olarak katılmıştır. Londra Büyükelçisi Caclamacos'da ikinci yetkili delege olarak katılmıştır³⁶. Yunan Hükümeti, Venizelos'a tam yetki vermiştir³⁷.

Konferansa katılacak Bulgaristan'ın yetkili temsilcileri Dışişleri Bakanı Stambolisky ile Londra Elçisi Stancioff ve Belgrad elçisi Todorof idi. Bulgaristan'ın konferansta yalnız Boğazlar rejimi ile Trakya sınırının belirlenmesi ile müzakerelere katılmasına müsaade edilmiştir³⁸.

Bulgaristan adalar denizinde Mahreç* meselesi hakkındaki taleplerini açık bir surette bildirmesi için Sofya Hükümetine davetname göndermiştir³⁹. Bulgar heyeti, Cemiyet-i Akvam'ın nezareti altında Doğu Trakya'nın muhtariyetini ve Dedeğaç'a doğru serbest bir mahreç talebini tüm Balkanların menfaati için herhangi bir Balkan şehirlerinde konferans öncesi müzakerelerde bulunmayı teklif etmiştir⁴⁰.

Romanya'nın Lozan'a katılacak olan yetkili temsilcileri, Dışişleri Bakanı Duca ile ortaelçi Diamandy ve Contzesco idi. Romanya'nın Londra elçisi, Romanya'nın Lozan Konferansı'na menfaatini muhafaza edileceğinden emin bir halde müttefiklerle tam bir birlik dairesinde iştirak edeceğini beyân etmiştir. Romanya'nın tek amacının Balkanlarda tam bir sükûnet temini olduğunu da sözlerine ilâve etmiştir⁴¹.

Bu dönem Romanya gazeteleri de Romanya'nın Lozan'daki programını; "Balkanlarda sulh ve boğazların hakiki surette serbestisi⁴²" şeklindeki sözlerle özetlemiştir.

Yeni kurulan Sırp-Hırvat-Sloven devletlerini konferansa Paris elçisi Spalaikovitch, Sofya elçisi Rakitch ve Bern elçisi Yovanovitch temsil edecektir⁴³.

³⁶ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.70.

³⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.*, s.121.

³⁸ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.70.

* Konferans boyunca da sıkça zikredilecek olan "mahreç", Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkış yapabilmesini sağlayacak olan bir nevi liman demektir.

³⁹ Bkz., *Vakit*, 6 Kasım 1922, No: 1760, s.2.

⁴⁰ Bkz., *İleri*, 1 Kasım 1922, No: 1703, s.1.

⁴¹ *İkdâm*, 1 Kasım 1922, No: 9204, s.3.

⁴² *İkdâm*, 11 Kasım 1922, No: 9214, s.2.

⁴³ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.70.

Belçika'yı Bern elçisi Peltzer, Portekiz'i de Bern elçisi Ferreira temsil edecektir. Belçika Hükümeti, sulh konferansı için davetname gönderen devletlerin şarttaki iktisadi hukukunu müdafaa için sulh konferansına kabul edilmesini talep etmiştir⁴⁴.

Lozan Konferansı başlamadan nasıl İngiltere, Fransa ve İtalya “cephe vahdeti” kurmaya çalışmışsa aynı amaca matuf bir takım gelişmelerin Balkan devletleri arasında da yaşandığını gözlemlemek mümkündür. İkdâm gazetesinin tespitine göre; Yunanistan gibi henüz bozguna uğramış ve Bulgaristan gibi 1.Dünya Savaşı'nda mağlup olmuş devletler bu tür faaliyetlerin öncüleriydi. Bu mağlup ve zayıf devletler kendi komşularının yardımlarını almaya çalışıyorlardı. Özellikle Sırbistan'ın bu devletlerin taleplerine yardımcı olmasını sağlamak bu faaliyetlerin başında geliyordu. Gazete, bu ittifak çabalarının görünüşte böyle olduğunu ama gerçekte Balkan devletlerinin kendi aralarında anlaşamadıklarını belirten deliller ortaya koymuştur. Yunan dışişleri bakanının Belgrad'da Bulgarlar aleyhindeki beyânatı ve Bulgar basınının bu olaydan sonra Yunanlılar aleyhindeki ithamlarını delil sunan gazete bu manada Yunanlıların Sırbıları kendi tarafına çekip, Bulgarları gözden düşürme çabalarında bulduklarına işaret etmiştir. Öyle ki Yunan dışişleri bakanı Belgrad basınına vermiş olduğu beyânatında Bulgar zihniyetinin hep eski zihniyet olduğunu bunun değişmeyeceğini ve Bulgaristan'ın Sırbılar için itimat edilmeyecek bir devlet olduğunu öne sürmüştür⁴⁵.

Esasen Yunanistan'ın Sırbılara karşı Bulgaristan'ı karalama kampanyasının bir dereceye amacına ulaştığı Sırp basınından takip edilerek görülebilir. Nitekim Sırp kamuoyu Bulgarlara karşı daima kuşkulu bir tavır almakta ve “Ferdinand Bulgaristan'ı” ile “Stanbulski Bulgaristan'ı” arasında bir fark görmek istediklerini belirtmişlerdir. Sırp basını “Ferdinand Bulgaristan'ı” demekle Makedonya üzerinde dava hakkı güden Bulgaristan'ı ve Makedonya çeteciliğine karargâh olan Bulgaristan'ı, Balkanlarda hegomanya kurmayı amaçlayan Bulgaristan'ı ifade etmeye çalıştığını belirtmiştir⁴⁶.

⁴⁴ *Vakit*, 6 Kasım 1922, No: 1760, s.2.

⁴⁵ *İkdâm*, 18 Kasım 1922, No: 9221, s.1.

⁴⁶ *İkdâm*, 18 Kasım 1922, No: 9221, s.1.

Bu çerçeveden bakıldığında Lozan Konferansı öncesinde Balkanlarda da durumun karışık olduğu ve kendi içlerinde bir ittifak sağlayamadıkları anlaşılmaktadır. Bu noktadan hareketle Lozan’da her devlet kendi programlarını ayrı ayrı dile getirecekleri gözlemlenmektedir. Bu hususta Yunanistan’ın tanınmış gazetelerinden “Politia” bunu teyit edercesine şu sözleri dile getirmiştir:

“ Balkanlar Lozan Konferansı’na müşterek talepler programı ile arz-ı vücut etmeyeceklerdir. Her memleket karşılıklı müzaherete mahzar olacak arzularını kendisi dermiyan edecektir⁴⁷”.

Bu şekilde devletler ve bu devletlerin basını Lozan konferansı öncesinde fikirlerini beyan etmişlerdir. Lozan’da barışın yapılması noktasında istekli gözükten devletler, kendi menfaatleri noktasında savundukları fikirlerin yanında genel itibariyle hemfikir oldukları noktalarda birlikte hareket etmeyi önermişlerdir.

1.2. Lozan Konferansı Öncesi Müttefiklerin Birlik Olma Çabaları

Konferans öncesinde müttefikler arasında, fikir birliğini sağlamak, mevcut noksanlıkları gidermek ve böylece Türkiye’nin karşısına “güçlü bir cephe” ile çıkmak için İngiltere öncülüğünde bir takım görüşmeler yapılmıştır. Konferansın İngiltere’deki seçimler bahane edilerek önceden belirlenen 13 Kasım yerine 20 Kasım’a atılmasının gerçek nedeni de böylece kendiliğinden ortaya çıkmıştır.

İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon da zaten şark meselesinin ancak İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetlerinin birbirlerine karşı samimiyetle hareket ettikleri takdirde hal edilebileceğini basına müteaddit defalar vermiş olduğu beyanatlarında açıkça belirtmişti⁴⁸. Esasen Lord Curzon’un “birleşik bir cephe” kurmak istemesi, konferans esnasında kendi aralarında bir anlaşmazlık çıkarsa Türkiye’nin bundan asgari istifade etmesini engellemek için almış olduğu bir tedbir olarak da yorumlanabilir.

⁴⁷ İleri, 14 Kasım 1922, No: 1716, s.1.

⁴⁸ İleri, 10 Kasım 1922, No: 1712, s.1.; Vakıf, 10 Kasım 1922, No: 1764, s.3.; İkdâm, 26 Ekim 1922, No:9198, s.1.; Hâkimiyet-i Milliye, 13 Kasım 1922, No: 659, s.1.

İngiltere Başbakanı Bonar Law, ifade etmiş olduğu nutkunda; şark işlerinin anahtarının İstanbul'da değil Londra, Paris ve Roma'da olduğunu, bu nedenle İngiliz siyasetinin mihrinin Fransa ve İtalya ile işbirliği olduğunu önemle belirtmiştir⁴⁹.

Konferanstan önce müttefikler arasında fikir alış-verişi lüzumu İngiliz basını tarafından da desteklenmiştir. "Times" İngiltere'nin Fransa ve İtalya'dan bir dizi teminatlar alması gerektiğini vurgulamıştır⁵⁰. "Morning Post" ta buna benzer açıklamalarda bulunmuştur. Gazete konferansın neticelenmesi için müttefiklerin vahdet birliğinin elzem olduğuna dikkat çekmiştir⁵¹. "Sunday Times", müttefiklerin müşterek hareketinin barış için önemli bir teminat olacağını yazarken⁵² "Daily Mail" de haftanın en önemli hadisesinin tüm noktalarda müttefikler arasında meydana gelen uzlaşmayı göstermiştir⁵³.

İtalya'da Mussolini Meclis-i Mebusan'da dikkate şayan açıklamalarda bulunmuştur. Mussolini'nin "*...Lord Curzon'da benim gibi tehdidin Türkleri durdurmaya kâfi gelmeyeceği fikrindeydi ve nüfuzumuzu kullanmamızı benden bilhassa talep etti*"⁵⁴ şeklindeki sözleri aslında bu konudaki tüm espriyi özetlemeye yetmektedir. İtalya basını da müttefikler arasında itilafın olması gerektiğini zaten bunun da mevcut olduğunu yazmışlardır⁵⁵.

Fransa Dışişleri Bakanı Poancara, Fransa'nın siyasetini müttefiklerin siyaseti ile uzlaştırmaya çalışacağını belirtirken aynı zamanda kendi siyasetlerinden de ödün vermeyeceklerini söyleyerek bu hususta İtalya'ya göre biraz daha az esnek davrandığı görülmektedir⁵⁶.

Fransa'da da basın müttefikler arasında fikir birliğinin mevcut olduğunu ifade etmiştir⁵⁷. "Matin" gazetesi samimi bir itilaf mevcut olmazsa konferansta faydalı

⁴⁹ Bu nutuğun ayrıntıları için bkz., *İkdâm*, 15 Kasım 1922, No: 9218, s.1.

⁵⁰ *Vakit*, 16 Kasım 1922, No: 1770, s.1.

⁵¹ *İkdâm*, 16 Kasım 1922, No:9219, s.1.

⁵² *İleri*, 14 Kasım 1922, No: 1716, s.1.

⁵³ *İkdâm*, 11 Kasım 1922, No:9214, s.2.; *Vakit*, 22 Kasım 1922, No:1776, s.2.

⁵⁴ *İleri*, 14 Kasım 1922, No: 1716, s.1.

⁵⁵ *İkdâm*, 14 Kasım 1922, No: 9217, s.1.

⁵⁶ *Vakit*, 16 Kasım 1922, No: 1770, s.2.

⁵⁷ *Vakit*, 9 Kasım 1922, No:1763, s.1.

hiçbir şey yapılamayacağı görüşünü öne sürerken⁵⁸, “Le Temps” de konferansa müttefiklerin görüş birliği halinde ve tek cephe olarak gitmelerinin yararına değinmiştir⁵⁹.

Müttefik basını devletler arasındaki itilafın olması gerektiği ve bunun konferansta avantajlar getireceği üzerinde hemfikirdirler. Türklerin bir itilâf zeminini kabul etmezlerse bunun müttefikler arasındaki mevcut itilafı takviyeden başka bir işe yaramayacağını belirten basın bu anlamda Türkiye’ye açıktan açığa gözdağı vermekten çekinmemiştir⁶⁰.

Türk basını da, Lozan öncesi müttefiklerin biraya gelip “cephe vahdeti” kurmaları yolundaki çabalara menfî ve müspet yorumlar getirmiştir. Yazarlar barışın gerçekleşmesi için devletlerin uzlaşmaları gerektiğine inanmakla beraber bunun Türkiye’nin aleyhine dönüşmesi endişelerini de gizleyememişlerdir. Örneğin Suphi Nuri (İleri), “...*Bugün Avrupa siyasetine hakim olan Fransa , İngiltere ve İtalya’dır. Bu devletlerin herhangi bir mesele hakkında itilaf etmesi pek önemli bir olaydır. Ez-cümle Şark-i Kârib Sulhu için Londra, Paris ve Roma’nın uzlaşması pek lâzımdır. Çünkü bu üç hükümet uzlaşmazlarsa sulh temin edilmiş olmaz. Yalnız temenni edelim ki bu itilâf aleyhimize olmasın...*” şeklinde fikirlerini beyân eden yazar müttefiklerin itilaflarının Türklerin asgari taleplerinden oluşan Misâk-ı Milli’yi temin ederse bir problem çıkmayacağını, aksi takdirde sulhun olmayacağını belirtmiştir⁶¹. Özetle yazısında bir nevi konferansın akıbetini müttefiklerin Lozan öncesi alacakları kararlara bağlamıştır.

İngiltere, Fransa ve İtalya’ya uzun bir muhtıra göndererek konferanstaki barış şartlarını tespit etmiştir. Bu muhtırada, Türkiye müttefiklerin tekliflerini kabul etmedikleri halde tatbik olunacak tedbirler belirtilmiştir⁶².

⁵⁸ *İkdâm*, 14 Kasım 1922, No:9217, s.1.; *Vakit*, 13 Kasım 1922, No:1767, s.1.

⁵⁹ Yahya Akyüz, *a.g.m.*, s.266.

⁶⁰ *İkdâm*, 16 Kasım 1922, No: 9219, s.1.

⁶¹ Suphi Nuri (İleri), “Sulh Hakkında”, *İleri*, 17 Kasım 1922, No: 1719, s.1.

⁶² Lord Curzon’un barış şartları şöyleydi: “Batı Trakya’da Türklerin istediği plebisit yapılmasıyla ilgili Türk istekleri reddedilmeli, Trakya sınırı 1915’te imzalanan Türk-Bulgar Anlaşmasına göre olmalı, Boğazlar sorunu açıkça görüşülmeli ve askerden arındırılarak denetlenmeli, kâpitülasyonlar kaldırılmamalı, Ege Denizi’ndeki adalar bağlaşıklara verilmeli, Suriye ve Irak sınırı aynen muhafaza edilmeli, Türkiye kendi askerlerinin gömüldükleri mezar yerleri bağlaşıklara verilmeli, Türklerin Yunanlılardan istediği savaş tazminatı reddedilmeli, Türkiye’den savaş tazminatı istenmeli, Mudanya Bırakışması sert bir biçimde uygulanmalı, Lozan onaylanmadıkça işgal kuvvetleri İstanbul’dan

Müttefikler bir araya geldikten sonra aralarında Türkiye'ye sunmak üzere bir muhtıra hazırladıkları yolundaki bu haberler gazetelerde genişçe yer bulmuştur⁶³. Poincara muhtırayı inceleyerek Lozan'da Fransız ve İngiliz heyetlerinin mülhem olacakları prensipler hakkında uzlaşmaya engel olabilecek bir şeyi muhtıradan görmediğini ifade ederken⁶⁴, Lord Curzon da basına verdiği demeçte, İtalya ve Fransa ile mutabakata varıldığını bildirmiştir⁶⁵.

Müttefiklerin konferans öncesi hazırlamış olduğu bu barış şartlarını kararlaştırmaları ve bu şartları Türkiye'ye kabul ettirmek için kuvvet birliği halinde karşılıklı vaatlerde bulunmaları Türk basınında yeni bir "Sevr Muahedesi" şeklinde telâkki edilmiştir. Gazeteler, Sevr'in hüküm ve şartlarını hatırlatan bu taslağı hiçbir şekilde nazar-ı itibara alınmayacağını ve Türkiye'nin Misâk-ı Milli'den ayrılmayacağını ifade ederek bu konudaki kesin tavırlarını Türk halkının birer tercümanı olarak ortaya koymuşlardır. Batı boyundurulduğunda olan Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe gömüldüğünü yerine milli bir devlet kurulduğunu vurgulayan gazeteler, müttefiklerin biran önce bu zihniyetlerinden kurtulması gerektiğini aksi takdirde her iki taraf için de acı sonuçlar ortaya çıkacağı görüşünü ileri sürmüşlerdir⁶⁶.

çekilmemeli, Türkiye'deki azınlıkların hakları güvence altına alınmalı, Türk askeri bilhassa Doğu Trakya'daki kuvvetler sınırlandırmalı, anlaşmanın mâli hükümleri bağlaşıklar uzmanları arasında kararlaştırılmalı, Türkiye savaştan önce bağlaşıklara verilen ayrıcalıkları tanımalı ve Mudanya'dan bu yana hükümsüz ilân ettiği sözleşmelerin hâlâ yürürlükte olduğunu kabul etmeli “, Ayrıca Poincara özellikle adlî ve malî kapitülasyonların sürdürülmesinden ve Ege Denizi'ndeki adaların Türkiye'ye verilmesinden yana olduğunu, Musul konusunda İngiltere'yi destekleyeceğini , karşılıklı olarak savaş tazminatından vazgeçilmesini, Osmanlı Devleti tarafından verilen ayrıcalıkların güvence altına alınması ve Doğu Trakya'nın askerden arındırılmasını istiyordu. Mussolini ise Batı Trakya'da plebisite karşı olduğunu ve kapitülasyonların başka nam altında korunması gerektiğini ifade ediyordu. Selâhi Sonyel, *a.g.e.*, s.299-300.

Müttefiklerin konferans öncesi taslak halinde planladıkları barış şartları birinci dönem Lozan Konferansı sonunda "Sulh Muahedesi Projesi" adı altında Türkiye'ye sunulacak , delegelerimizin kabul etmemesi sonucunda kesinti olacaktır.

⁶³ *İkdâm*, 16 Kasım 1922, No: 9219, s.1.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Kasım 1922, No: 670, s.2.; *İleri*, 17 Kasım 1922, No: 1719, s.1.

⁶⁴ *İkdâm*, 17 Kasım 1922, No: 9220, s.1.

⁶⁵ *İkdâm*, 18 Kasım 1922, No: 9221, s.1.

⁶⁶ *İkdâm*, 25 Ekim 1922, No: 9197, s.1.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Kasım 1922, No: 670, s.2. ; *İleri*, 25 Kasım 1922, No: 1727, s.1.

1.3. Lozan Konferansı Öncesi Türkiye Aleyhine Yapılan Propagandalar

Konferans öncesi çeşitli şer odakları tarafından Türk imajını yıpratmak, kamuoyu önünde zayıf düşürmek amacıyla Türkiye aleyhine sistematik bir biçimde çeşitli propagandaların yapıldığını görmekteyiz.

Bu propaganda genellikle, “Türkiye’nin Mudanya Anlaşması ile belirlenen sınırı geçecekleri, İstanbul’da kendilerine düşmanlık eden unsurlara karşı intikam politikası güdecekleri, yabancı okulları kapatacakları ve barış konferansı sonuçlanmadan İstanbul’a ve Çanakkale’ye yürüyerek şehri ve boğazları alacakları⁶⁷” iddiaları şeklinde kendini göstermiştir.

Cenevre ve Lozan gazeteleri daha konferans başlamadan özellikle Yunanlılar tarafından satın alınmış ve aleyhimize yazılar yazılmaya başlanmıştır⁶⁸. Yani provokatörler özellikle Yunanlılar ve Ermeniler, bu provokasyonları daha hızlı bir şekilde ve daha geniş çevrelere yaymak için basını araç olarak kullanmak istemişlerdir.

Türk yazarları da gazetelerde , karşı yazı yazıp bir nevi bu olumsuz hareketlere tedbir almaya çalışmışlardır. Bu provokatörlerin tehditlerde bulunduğunu , muayyen ve müşterek bir programa dayanan bir cephe oluşturulmak istendiğini belirten Vakit gazetesi, Türkiye’nin bu tür oyunlarla yıpratılmak istendiğini, bunlara karşı uyanık olunması gerektiğini önemle vurgulamıştır⁶⁹.

Yazar Ahmet Emin (Yalman), bu konuya dikkat çekerek konferansın bu propagandalar ile iyimser şartlar altında başlamayacağını ifade ederek ortada bu tür musibetlere karşı her daîm uyanık olmamız gerektiğini vurgulamaya çalışmıştır. Yunan provokatörlerin Türklerin sözde ecnebi düşmanı olduğunu yaymaya çalıştıklarını, Türkler hakkında kötü düşünceler meydana getirecek tarzda cereyanlar uyandırmak istediklerini belirten yazar, bu konuda Avrupa basınında bu kışkırtmalarda rol oynadığının altını çizmiştir. Yazar, özellikle bu basının Türklerin konferansta aşırı taleplerde bulunacağını belirtmesini sert bir dille eleştirmektedir. En son olarak ta bu tür

⁶⁷ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.76.

⁶⁸ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.89.; Selâhi Sonyel, *a.g.e.*, s.302-303.

⁶⁹ *Vakit*, 21 Kasım 1922, No:1775, s.1.

menfi hareketler karşısında telaşa ve bedbinliğe düşülmemesi hususunda çağrılar yaparak Türk milletine umut aşlamaya çalışmıştır⁷⁰.

Bunların yanında tarihin her döneminde karşımıza çıkan misyonerler de Türkiye aleyhine çok geniş bir propaganda organize etmekten geri durmamışlardır. Örneğin; 4 Kasım 1922 tarihli “Times” gazetesinde çıkan bir haberde, T.B.M.M. Hükümeti’nin sözde Anadolu’daki tüm Hristiyanları ihraç edeceğini tahrikkâr bir lisanla yazıp bu konuda kamuoyu oluşturma çabalarına girdiğini görmemiz mümkündür. Anadolu Ajansı da yayılmaya çalışılan bu tip haberlerin kesinlikle doğruluk payı olmadığını izah etmeye çalışmıştır. Türkiye’de çok geniş bir hoşgörüyü yaşayan Amerika Misyoner Teşkilâtı ve Yakın Doğu Yardım Teşkilatı’na mensup kişilerin bu propagandaların sebebi olduğunu belirten Anadolu Ajansı, bunu bir talihsizlik olarak algılayarak üzüntülerini dile getirmiş ve onları gerçekleri açıklamaya davet etmiştir⁷¹.

Yazar Mehmet Zekâriya, misyonerlerle ilgili yazmış olduğu bir makalesinde, Amerika’nın Avrupa siyasetine kendini kaptırmaktan kaçınmak için konferansa doğrudan doğruya müdahaleden çekindiklerini, fakat propagandacıların hükümetin dış siyasette bu muhafazakârlığından hoşlanmayarak tahriklere başladığını ve bu konuda misyonerlerin büyük rol oynadığını belirtmiştir⁷².

Delegelerimizde Lozan’a gider gitmez Türkler aleyhine uyandırılan bu cereyanlara karşı hakikatleri tüm dünya kamuoyuna duyurmak için özellikle yabancı basın mensuplarına aydınlatıcı beyanatlar vermeye çabalamışlardır. Bu yolun iyi tesirler yaptığını ve o ana kadar Türkiye aleyhine neşriyatta bulunan gazetelerin bunu yavaş yavaş terk etmeye başladıklarını Türk basınından okumak mümkündür⁷³.

Gerek Türk basınının karşı yazıları gerekse Lozan’da bulunan delegelerimizin dünya kamuoyunu aydınlatıcı açıklamaları sayesinde bu tür menfi hareketlerin etkisi bir dereceye kadar hafifletilmeye çalışılmıştır. Bu manada büyük bir güç olarak karşımıza

⁷⁰ Ahmet Emin (Yalman), “Konferansın Arifesinde”, *Vakit*, 15 Kasım 1922, No: 1769, s.1.

⁷¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz., *İkdâm*, 16 Kasım 1922, No:9219, s.2., *Vakit*, 16 Kasım 1922, No:1770, s.2.

⁷² Mehmet Zekâriya, “Şark Meselesinde Amerika’nın Vaziyeti”, *Vakit*, 18 Kasım 1922, No: 1772, s.2.

⁷³ *Vakit*, 17 Kasım 1922, No: 1771, s.1.

çıkan gazeteler tabiri yerindeyse “zehirin ilacı panzehirdir” ilkesiyle en fazla basınla yayılmaya çalışılan bu provokasyonlara karşı yine basın yoluyla cevap vererek dünya kamuoyunu yanıltma çabalarına bir cevap niteliği taşıyan yazılarla bir tür kamu görevini yerine getirmeye çalışmışlardır.

1.4. Lozan Konferansı Müzakere Tarihinin Ertelenmesi Ve İsmet Paşa'nın Paris'e Gidişi

Türk heyeti Lozan'a hareket etmeden önce konferansın toplantı günü üzerinde bir anlaşmazlık doğmuştu. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, konferansın 20 Kasım'dan sonra yapılmasını istemiştir. Böylece İngiliz Başbakanı Lloyd George'nin koalisyon hükümetinin çekilmesi sonucunda yapılması gereken genel seçim o tarihe kadar bitmiş olacaktı. Bunun yanında diğer önemli husus, müttefikler arasında Lozan Konferansı öncesi birlik oluşturmak için aralarındaki uzlaşılamayan noktalarda zaman kazanılacaktı. L. Curzon İstanbul'daki İngiliz Yüksek komiseri Rumbold'a konferansın açılış tarihi konusunda son bir karar alınca kadar Türkiye'den ayrılışını ertelenmesini İsmet Paşa (İnönü)'ya bildirmesini emretmiş fakat İsmet Paşa (İnönü) konferansın bir an evvel toplanması için vaktinde Lozan'a hareket etmiştir⁷⁴. Fakat Türk delegeleri 14 Kasım'da Lozan'a vardığında hiç kimseyi orada bulamamıştır.

Aslında L. Curzon'un seçimleri bahane ettiğini, konferans öncesi Londra-Paris-Roma üçgeninde mevcut görüş ayrılıklarını gidermek için zaman kazanmak istediği sıkça basın tarafından da zikredilen bir gerçektir. Böylece Lozan'da Türkiye'ye karşı daha sağlam, kuvvetli çıkacaklar ve istedikleri tavizleri koparacaklardı. Nitekim bu konuda İsmet Paşa (İnönü) şöyle söyler:

“...Lozan Konferansı başlamadan evvel oraya gittim. Kimse yok...Oda bir oyun gibi geldi bana...”⁷⁵

İngiltere'nin konferansı ertelemek istemesi taleplerine karşın Fransa ve İtalya Hükümeti konferansın bir an evvel başlamasını istediklerini gazetelerden çıkan

⁷⁴ Selâhi Sonyel, *a.g.e.*, s.296-97.

⁷⁵ İsmet İnönü, *İstiklâl Savaşı ve Lozan*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.39.

haberlerden öğrenmek mümkündür⁷⁶. Nitekim bu konuda İtalya baş delegesi Mussolini Londra'ya şu telgrafi çekerek erteleme hakkındaki çekincelerini dile getirmiştir:

“İtalya hükümeti Lozan Konferansı için tespit edilen 13 Kasım tarihi hakkındaki taahhüdünü muhafazaya amadedir. Mamafih konferansın te'hîrinin hiçbir mahzura sebebiyet vermeyeceğini vazıhan tayin edilmek şartıyla müttefiklerin talebini kabul için itiraz etmeyeceklerdir. Herhalde te'hîr keyfiyetinin teklif edildiği kadar uzamayacağı tahmin edilmektedir. Binaenaleyh İtalya hükümeti konferansın içtima tarihinin yirmi veya yirmi dört Kasım gibi daha yakın bir zaman olmasını telkin etmektedir⁷⁷”.

İsmet Paşa (İnönü) haklı olarak konferansın ertelenmesine bir takım tepkilerde bulunmuştur. Müttefiklere sert bir nota veren baş delegemiz, basın yoluyla da bu tavrını ortaya koyan demeçler vermiştir. İsmet Paşa (İnönü) Lozan'a geldikten sonra müttefiklerin dışişlerine telgrafla yolladığı notada konferansın geciktirilmesinden dolayı doğabilecek tehlikelere karşı devletleri uyarmış tabiri yerindeyse haklı olarak onlara daha konferans başlamadan açıktan açığa meydan okumuştur⁷⁸.

Notadan sonra basın mensuplarına Türk delegelerinin vaktinde Lozan'da bulunduğu Türkiye'nin sulhververliğinin en büyük delili olarak gösteren İsmet Paşa (İnönü), konferansta Türkiye'nin istiklâlini temin etmekten başka bir şey talep etmeyeceğini de ifade etmiştir⁷⁹. Vakit gazetesi muhabirinin intibalarına göre İsmet Paşa (İnönü)'nın bu beyânatı yabancı basın mensuplarını arasında iyi bir tesir icra etmiştir.

⁷⁶ Bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Kasım 1922, No: 659, s.1. ; *İleri*, 10 Kasım 1922, No: 1712, s.1.; *İleri*, 12 Kasım 1922, No: 1714, s.1.

⁷⁷ *Vakit*, 10 Kasım 1922, No: 1764, s.2.; *İkdâm*, 10 Kasım 1922, No: 9213, s.3.

⁷⁸ Adı geçen notanın tam metni şöyledir: “ *Sulh konferansının içtima hakkında Fransa, İngiltere ve İtalya Hükümeti tarafından T.B.M.M. Hükümetine resmen vuku bulan davet ve bu konuda teati olunan notalar üzerine bu konferansın güşadı için 13 Kasım 1922 tarihi kararlaştırılan cihetle Lozan'a muvasalat eden Türk heyeti murahhasasının sûret-i müşterekede kararlaştırılan babda bu tarihte müzakereye girişmeye amade bulunduğu zât-ı asıllarına tebliğ ile şeref duyarım. Akd-ı sulhun ta'liki Türk milleti için vüsâtı takdir edilemeyecek fedakârlıklar devam ettirecek ve bertaraf edilmesi münehasiren bizim hüsn-ü niyetimize ta'lik etmeyen gayr-i müntazir neticeler doğurabilecek bir mahiyette olduğunu benimle birlikte zât-ı asılaneleri de takdir edecektir. Bu cihetle cihan sulhu namına konferansın muvaffakiyeti için perverde ettiğim en hararetli temennileri zât-ı asılanelerine tebliğ ederim” , *İkdâm*, 18 Kasım 1922, No:9221, s.1.*

⁷⁹ *Vakit*, 15 Kasım 1922, No: 1769, s.1.

T.B.M.M.'nin toplantısında konferansın ertelenmesi üzerine Rauf Bey (Orbay), bu ertelenmenin herkesten sonra hükümetin haberi olduğunu, bunun uzun sürmemesini ümit ettiğini belirtmiştir. Aksi takdirde doğan mahzurların mesuliyetinin Türkiye'ye ait olmayacağını sert bir dille ifade ederek müttefiklere gönderme yapmıştır⁸⁰.

Devletlerin daha konferans başlamadan sözlerinde durmayıp konferansı ertelemeleri Türk basınında da sert yazılar yazılmasına ve çeşitli endişelerin doğmasına sebebiyet vermiştir. Örneğin yazar Ahmet Emin (Yalman), bundan doğacak olumsuzlukların mesuliyetinin Türkiye'ye ait olmayacağını dile getirirken⁸¹, İleri gazetesinden Suphi Nuri (İleri) ise bu ertelenmenin sulh alemi namına arzu edilen bir şey olmadığını bunun uzun sürmemesi gerektiğini ve biran evvel sulh müzakerelerine başlanmasının herkesin menfaatine olacağını dile getirmiştir⁸².

Görüldüğü üzere mütteliklerin önceden belirtilmiş olan konferans tarihini ertelemeleri, Türk hükümeti ve basını tarafından esefle kınanmış daha konferans başlamadan devletlerin bu tavrı konferans müzakerelerinde de bir takım endişelere yol açmıştır.

İsmet Paşa (İnönü), konferansın ertelenmesinden faydalanmaya çalışarak Fransa Hükümeti'nin daveti üzerine yanında Münir, Tevfik ve Atıf Beylerle birlikte Paris'e gitme kararı almıştır. Fransa başbakanı ve Dışişleri Bakanı olan Poancara ile karşılıklı nabız yoklamaya yönelik bir takım temaslarda bulunmuştur⁸³.

Öncelikle Poancara Lozan Konferansı'nın gecikmesini müttelikler namına izah etmiştir. İsmet Paşa (İnönü), öne sürülen sebepleri kabul etmekle beraber yeni bir ertelemenin asla kabul edilemeyeceğini ve bunun doğuracağı mahzurları izah etmeye çalışmıştır⁸⁴.

⁸⁰ *Vakit*, 17 Kasım 1922, No: 1771, s.1.; *İkdam*, 17 Kasım 1922, No:9220, s.1.

⁸¹ Ahmet Emin (Yalman), "Mukaddemat-ı Sulhiye", *Vakit*, 10 Kasım 1922, No: 1764, s.1.

⁸² *İleri*, 12 Kasım 1922, No: 1714, s.1.

⁸³ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.88

⁸⁴ *Vakit*, 17 Kasım 1922, No: 1771, s.1.; *İkdam*, 17 Kasım 1922, No: 9220, s.1. ; *İleri*, 17 Kasım 1922, No: 1719, s.1.

İsmet Paşa (İnönü), Poancara ile görüştüktan sonra Fransa Hükümeti'nin yayın organı olan “Tan” gazetesine verdiği beyanatında, “Türkiye'nin Misâk-ı Milli ile tayin ve tespit edilen hukuka göre riayet edeceğini, Türkiye'nin taahüdlerine özellikle Fransa-Türkiye itilâfnamesine sadık kalacağını Fransız okullarına ve meşrû ticari haklarına zarar vermek istemediklerini Türkiye'nin bizzat Fransa'nın ilân ettiği esaslara göre demokratik bir milli hükümet olduğunu belirttikten sonra hiçbir şeyin dünya barışını daha fazla geciktirmemesini ve Türkiye'nin emel ve gayelerinin de her zaman barışçıl olacağını⁸⁵” dile getirmiştir.

İsmet Paşa (İnönü), Poancara ile görüşmesinde İstanbul, askeri sınırlamalar, azınlıklar konusunda Misâk-ı Millice belirlenen taleplerimizi izah etmeye çalışmıştır. Poancara bu konularda İsmet Paşa (İnönü)'yı desteklerken kapitülasyonların kaldırılmasına karşı olduğunu bir geçiş döneminin olması gerektiğini ifade etmiştir⁸⁶. İsmet Paşa (İnönü), Paris'te bulunduğu zaman zarfında özellikle yerli ve yabancı basın mensuplarına Fransa'nın kapitülasyonlar hakkındaki görüşüne karşı, Türk halkının haklarını sınırlandırdığı gerekçesiyle bu imtiyazların kesinlikle lağvedilmesi gerektiği hususunda ısrar etmiştir⁸⁷.

Bu dönem Türk basınına incelediğimizde gözümüze çarpan en önemli husus İsmet Paşa (İnönü)'nın Poincara ile görüşmelerinden sonra İsmet Paşa (İnönü)'nın bu mülakattan memnun olduğunu belirtmiş olduğunun gazete sütunlarında yorumlanmış olmasıdır⁸⁸. Fakat İsmet Paşa (İnönü), bilmediği bir takım şeyleri öğrenip fikirlerini söyleme fırsatı yakaladığı için “memnunum” demiştir. İnönü hatıralarında basının bu konuyu yanlış anladığını ve memnuniyetinin bu noktada olduğunu belirtmiştir⁸⁹.

İsmet Paşa (İnönü)'nın Paris'e gelişi ve demeçleri Paris basınında geniş bir yankı bulmuştur. Fransız Hükümeti'nin tutumuna paralel olarak Fransız basını da Lozan arifesinde genellikle Türkiye lehine bir tavır sergilemişlerdir. “Journal” gazetesi

⁸⁵ *Vakit*, 17 Kasım 1922, No: 1771, s.1.; *İkdam*, 17 Kasım 1922, No:9220, s.1. Ayrıca bkz., Yahya Akyüz, *a.g.m.*, s.258.

⁸⁶ Yahya Akyüz, *a.g.m.*, s.258.; Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, 88-89.

⁸⁷ *İleri*, 17 Kasım 1922, No: 1719, s.1.

⁸⁸ Bkz., *Vakit*, 17 Kasım 1922, No: 1771, s.1.; *İkdam*, 16 Kasım 1922, No:9219, s.1. ; *İleri*, 17 Kasım 1922, No: 1719, s.1.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Kasım 1922, s.1.

⁸⁹ Yahya Akyüz, *a.g.m.*, s.259.

muhabiri Paris'te İsmet Paşa (İnönü) ile bir mülakatta bulunmuştur. Muhabirin İsmet Paşa (İnönü)'dan etkilendiği yazdığı yazısında açıkça anlaşılmaktadır. “*İsmet Paşa (İnönü)'ya bakarken gözlerinin keskinliği insanın nazar-ı dikkatini çekiyor*“ diyen muhabir, istiklâli için mücadele etmiş Fransa'nın, Türklerin bu yolda mücadelesini en iyi anlayan ve takdir eden bir ülke olduğunu dile getirmiştir⁹⁰.

Olumlu yazıların yanı sıra aksi iddialarla da karşımıza çıkan Fransız basını kendi içlerinde de Türkiye'ye karşı görüş ayrılıkları içerisine girmişlerdir. Kimi gazeteler “*İsmet Paşa İngiliz notasıyla aynı zamanda Paris'e geldi...*” gibi manşetler atmışlardır. Ayrıca Fransa'nın ikiyüzlülüğüne değinen Türkiye'nin Paris temsilcisi Ahmet Ferit Bey, Fransız gazetelerinin saldırılarına uğramıştır⁹¹.

Bunlara nazaran İsmet Paşa (İnönü), Paris'te gazetecilere Türk nokta-ı nazarını gayet basit ifadelerle izah etmiş, Misâk-ı Millimizin pek makûl şartlar taşıdığını belirtmiş, Fransız ticaretlerinin vs. kanun dairesinde bir takım teminat verildiğini, kapitülasyonların eşitliği tamamen bozduğunu, Türkiye'de yaşayan tebaa ile yabancıların aynı demokratik ve adil kanunlarla idare edileceklerini dile getirmiştir. İleri gazetesinden Suphi Nuri (İleri), Fransızların Türkleri çok iyi tanıdığını, Türklerin sözlerine ne derece sadık olduğunu bildiğini yorumunu yapmış ve bunlara istinaden Türklerin Fransızlardan ümitli olduğunu, güvendiğini sözlerine eklemiştir⁹². Esasen konferans başlamadan Türk basınında dikkatimizi celbeden hususlardan biri Fransızlara karşı beslenen güvendir. Bu güven yazarlar tarafından sadece konferansın kesilme sürecine kadar devam edecek, daha sonra bu güvenin yerini ümitsizlik olacaktır.

Netice itibariyle Lozan Konferansı'nın ertelenmesinden doğan süreyi İsmet Paşa (İnönü) iyi değerlendirerek Paris'te Fransa ile bir nevî konferans hakkında ön görüşme yapmış ve sonrasında bu ertelenme fazla sürmeyerek konferans müzakereleri de bir hafta gecikmeden sonra nihayet başlamıştır.

⁹⁰ Bu mülakatın tam metni için bkz., *İleri*, 21 Kasım 1922, No: 1723, s.1.

⁹¹ Bilâl Şimşir, *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi (1922-1924)*, C: I, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1981, s.12.

⁹² Suphi Nuri (İleri), “İsmet Paşa Paris'te” , *İleri*, 17 Kasım 1922, No: 1719, s.1.

2. LOZAN KONFERANSI'NIN AÇILIŞ MERASİMİ VE SUNULAN NUTUKLAR

Lozan Konferansı'na davet eden devletler İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya idi. Davetli devletler ise Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, Türkiye'nin isteği üzerine boğazların statüsü için Sovyet Rusya, Ukrayna, Gürcistan, hem boğazların statüsü hem de Trakya sınırına ilişkin konularda Bulgaristan ve belirli konulardaki görüşmelere ve belirli hükümlere katılan Belçika ve Portekiz'den oluşmaktaydı. Bunun yanında gözlemci olarak ise A.B.D konferansa katılıyordu⁹³.

1. Dünya Savaşı'ndan sonra yenenler savaşta mağlup olanlara ağır şartlarla bir takım anlaşmalar imzalatmışlardır. Türkiye ile de Lozan Konferansı'yla bu anlaşmaların sonuncusu yapılacaktı. Bu anlaşmalardan farkı, milli mücadeleyi kazanan Türkiye'nin bağımsızlığı konusunda devletlerin müzakereyi, karşılıklı tartışmayı kabul etmiş olmalarıdır. İsmet Paşa (İnönü)'nin da üzerinde durduğu iki önemli kıstas vardı. Bunlardan birincisi Türkiye'nin kesin zafer kazanmış bir millet olarak konferansa katılmasının devletler tarafından layikiyle idrak edilmiş olması ikincisi de buna bağlı olarak devletlerin eşitlik ilkesi üzerinde müzakereleri sürdürmelerini istemesidir.

Lozan Konferansı'nın açılış merasimi başlamadan evvel İsviçre'nin Lozan şehrinde hararetli hazırlıklar yapılmıştır. Gazetelerden öğrenildiğine göre, iki seneden beri kapalı duran otellerde büyük bir faaliyet başlamıştır. Büyük otellerin mütarekeden beri açılmayan kapıları, odaları bu konferansa iştirak edecek heyetler için kiralanmıştır. Delegeler için müzakere salonları, mütehassıslar ve kâtipler için özel daireler

⁹³ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.69. Devletlerin delegeleri şu isimlerden oluşuyordu: Türk delegeleri, İsmet Paşa (İnönü), Rıza Nur, Hasan Bey. Fransız delegeleri: Càmile Barrère, Maurice Bompard, General Maxime Weygrand, Jules Laroche, René, Amiral Lucian Lacaze, Edouard de Navailles-Labatut ,İtalya delegeleri: Marki Camile Garroni ve Atina Büyükelçisi Jul Sezar Montagna. İngiliz delegeleri: Lord Curzon, Sir Horace Rumbold, Andrew Ryan, Sir Adam Block, Yunan delegeleri: Eleutherios Venizelos, Demetrius Caclamacos, André Michalakopoulos, Constantin Collas, Jean ve Athonese Politis, General Alexander Mazarokis ; Japon delegeleri: Baron Gonsuke Hayashi, Haruichi Nagaoka , Masaaki Hatta, Albay K.Saigo, Masayuki Tani, K.Otchiai ; Romanya delegeleri: Ion Duca, Constantin Diamandy, Toma Dimitresco, Constantin Cuntzesco, C.A. Constantinesco, C.Mauradi ; Sırp-Hırvat- Sloven Krallığı delegeleri : Miroslav Spalaikovitch, Milan Rakitch, Milan Antitch, Djordje Djouritch, Vladimir Milanovitch, Pavlé Georgevitch ; Bulgar delegeleri, Alexander Stambolisky, Dimitri Stancioff, Constantin Theodoroff, Mustafa Rıza Bey, Dimitri Mikoff, Nadejda Stancioff . AB.D. Devletleri'nin temsilcileri ise, M.Child, Grew'den oluşmaktaydı. Konferansta ayrıca hazır bulunan delegeler için bkz., Seha L. Meray, *Lozan Konferansı Tutanaklar- Belgeler*, C.1., Takım: 1, Kitap: 1, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001, s.5-6.

hazırlanmıştır. Delegelerin en iyi şekilde karşılanması için Lozan Belediyesi tarafından birtakım tertipler alınmış, çeşitli oteller hazırlanmıştır. Lozan Palas'ta konferansa davetli hükümetlerin resmi temsilcileri için özel daireler tahsis edilmiştir. Otelin büyük bir kısmı basın mensuplarına ayrılmış buraya üç yüz ellinin üzerinde gazeteci gelmiştir. Ayrıca buralarda delegelerin kendi dairelerinden hükümetleriyle doğrudan doğruya haberleşebilmeleri için telgraf, telsiz ve telefon hatları tesis edilmiştir. Basının daha iyi çalışabilmesi için masalarla dolu bir salon, bir okuma odası, bir kahve ve bir bar hazırlanmıştır. Gazeteler uzun süre devam eden Lozan ticari hayatının durgunluğunun bu konferans ile canlanacağı fikrini beyân etmişlerdir⁹⁴.

Lozan Konferansı'nın açılış merasimi İsviçre'de Lozan gölü kenarındaki Ouchy Şatosunda 20 Kasım 1922 günü saat 15.30 da yapılmıştır⁹⁵. Konferansın ilk açılış merasiminin yapıldığı günün havasını Vakit gazetesi şu sözlerle okuyucularına yansıtmıştır: “... Konferans münasebetiyle Ouchy'de Şato Oteli önünde büyük bir kalabalık toplanmıştı. Saat üçten itibaren murahhaslar gelmeye başlamışlar ve ilk içtima salonunda kendilerine tahsis edilen yerlere geçmişlerdir. Konferans için Şato Oteli'nin büyük merasim salonu tahsis edilmiş ve ortaya at nalı şeklinde büyük bir masa birleştirilmişti. Fransız, İtalyan ve İngiliz murahhasları tam ortada oturmuşlardı. Sağ tarafında Türk, sol tarafında Yunan murahhasları bulunuyordu. Yunan murahhasları Venizelos, Caxclamacos ilk evvel otele gelmişler ve konferans salonuna çıkmışlardır. Venizelos'un rengi sararmış ve çehresi de çatık idi. Kalın paltosunun yakasını kaldırmış olduğu halde etrafa bakmaksızın otele dahil olmuş ve doğruca yukarı çıkarak, içtima salonuna girmiştir. Sonra diğer murahhaslar da gelmeye başlamışlardır...⁹⁶”

Konferansın ilk açılış oturumunda İsmet Paşa (İnönü), Dr. Rıza Nur ve Hasan Bey (Saka) ile, İngiltere başdelegesi Lord Curzon, Fransa başdelegesi Barare ile Bompard, İtalya başdelegesi Marki Garroni İle İsviçre hükümet başkanı Mösyö Haab, Bulgar baş vekili Stambuliski, Romanya Dışişleri bakanı Duca, Japonya'nın Bern sefiri

⁹⁴ *İkdâm*, 15 Kasım 1922, No: 9218, s.1.; *İleri*, 15 Kasım 1922, No: 1717, s.1.; *Vakit*, 15 Kasım 1922, No: 1769, s.1., Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.89.

⁹⁵ Seha L. Meray, *a.g.e.*, s.1.

⁹⁶ *Vakit*, 22 Kasım 1922, No: 1776, s.1.

Venizelos ve Caclamacos, Amerika'nın müşahid sıfatıyla müzakereleri takibe memur murahhasları olan Child ve Grew hazır bulunmuştur⁹⁷.

Konferans İsviçre Konfederasyonu Başkanı M. Haab'ın nutku ile açılmış ve bütün dünyanın bu konferansla gelecek barışı beklediğini be nedenle en kısa zamanda barışın akdedilmesi gerektiği temennisinde bulunmuştur.

Haab'ın nutkundan sonra müttefikler namına İngiliz başdelegesi Lord Curzon söz alarak, İsviçre'ye konferanstan dolayı teşekkür ettikten sonra barış namına tüm azami çabaları sarf edeceklerini ifade ederek nutkuna şöyle devam etmiştir: “*Güzel İsviçre topraklarında akd edilen konferansın hüsn-ü suretle senelerden beri şarkta devam eden hal-i harb nihayet bulacak ve beşeriyet sulh ve sükûna kavuşacaktır. İngiltere konferansın muvaffakiyetinin temini için elinden gelen gayreti sarf edecektir...*”⁹⁸

İsmet Paşa (İnönü) cevaben Fransızca bir nutuk okumuştur. İsviçre'ye misafirperverliğinden dolayı teşekkür ettikten sonra istiklalimizi kazanmak için Mondros'tan bu yana yapılan milli mücadelemizden, Anadolu'da yapılan tahribatlardan, masraflarımızdan bahsetmiştir. İsmet Paşa (İnönü) nutkunda, Türkiye'nin barışı biran evvel temin için büyük çaba göstereceğini ve Türkiye'nin kayıtsız şartsız tam bir bağımsızlık istediğini özellikle vurgulamıştır⁹⁹.

İsmet Paşa (İnönü) bu nutku ile Türkiye'nin eşit şartlar altında Lozan'da olduğunu ve müttefiklere kendisinin de dile getirdiği üzere Mondros'tan değil de Mudanya'dan geldiğini yani mağlup değil de zafer kazanmış bir milletin temsilcisi olarak burada olduğunu devletlere hatırlatmak istemiştir.

Vakit gazetesi muhabiri İsmet Paşa (İnönü)'nın bu nutkundan sonra salondaki havayı kamuoyuna şu çarpıcı sözlerle aksettirmiştir:

⁹⁷ *Vakit*, 22 Kasım 1922, No: 1776, s.1.

⁹⁸ *Vakit*, 22 Kasım 1922, No: 1776, s.1.; *İkdâm*, 23 Kasım 1922, No: 9236, s.1.; *İleri*, 23 Kasım 1922, No: 1725, s.1.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Kasım 1922, s.1.

⁹⁹ Bu nutkun tam metni için bkz., *Vakit*, 22 Kasım 1922, No: 1776, s.2.

“ İsmet Paşa'nın nutku orada bulunanlar üzerinde iyi bir tesir yapmıştır. İsmet Paşa tahribattan mezalimlerden bahsettikçe Venizelos'un çehresindeki işmi'zâzlar artıyordu...¹⁰⁰”. Muhabirin sözleri de bize gösteriyor ki İsmet Paşa (İnönü)'nin beklenmeyen sürpriz nutku konferans salonuna bomba gibi düşmüş, delegeler arasında derin bir heyecan ve tedirginlik meydana getirmiştir¹⁰¹.

3. LOZAN KONFERANSI'NDA İLK CELSENİN TOPLANMASI VE KONFERANS İÇ TÜZÜĞÜNÜN OLUŞTURULMASI

Açılış töreninden sonraki Lozan Konferansı'nın ilk çalışma oturumu 21 Kasım 1922'de Uşi (Ouchy) Şatosu'nda başlamıştır. Bu oturuma İngiltere, Fransa, İtalya, Türkiye, Yunanistan gibi çağırılan ve çağırılan devletlerden başka Japonya ve Yugoslavya delegeleriyle Amerika temsilcileri de katılmıştır. Bu toplantıda, kurulacak komisyonlarla konferans iç tüzüğü konuşulmuştur¹⁰².

Konferans için İngilizce, Fransızca ve İtalyanca olarak üç resmi dil kabul edilmekle beraber tercümelerle vakit kaybedilmemesi için herkesin bildiği Fransızca'nın kullanılması kararlaştırılmıştır¹⁰³.

Konferansın ilk celsesinde iç tüzüğün oluşturulmasında Türkiye ile müttefikler tarafından çıkan anlaşmazlıklar bir süre ortamın gerilemesine neden olmuştur. Nitekim İsmet Paşa (İnönü)'nin komisyonlardan birinin başkanlığının Türklere bırakılması, genel sekretere bir Türk yardımcısının verilmesi Türk delegeleri sayısının ikiden üçe

¹⁰⁰ *Vakit*, 22 Kasım 1922, No: 1776, s.1.

¹⁰¹ İsmet Paşa (İnönü)'nin bu nutku kimine göre müttefiklere üzerinde iyi etki yapmıyor aksine kinlerini bir kat daha artırıyordu. Nitekim Ali Fuat (Cebesoy)'a göre; İsmet Paşa (İnönü)'nin konuşma yapma hususunda ısrarı ve sert üslubu Türkler aleyhine yapılan “Türkler dünya barışını ihlâl eder, onlara söz söylemek mümkün değildir” tarzındaki propagandaları körükleyiyor bu tarz yaklaşımlara prim veriyordu. Ali Fuat Cebesoy'un bu sözlerine aslında bir nevi İsmet Paşa (İnönü) ile arasındaki ilişkilerin soğukluğuna da bağlayabiliriz. Bkz., Ayfer Özçelik, *Ali Fuat Cebesoy*, Akçay Yay., Ankara, 1993, s.274.; Selâhi Sonyel, *a.g.e.*, s.303.

¹⁰² Seha L. Meray, *Lozan Konferansı Tutanaklar- Belgeler*, C.1., Takım: 1, Kitap: 1, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001, s.5-6,15-16.

¹⁰³ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.109-113; *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Lozan (1922-1923)*, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasal Plânlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973, s.14-15.; Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.223-224.; Selâhi Sonyel, *a.g.e.*, 303-304.

çıkarılması gibi ilk teklifleri kabul edilmemiştir. Ama boğazlar meselesi konuşulurken bu konuşmalara Karadeniz’de sahilleri olan devletlerin temsilcilerinin davet edilmeleri teklifi kabul edilmiştir¹⁰⁴. Sadece müttefikler, Ukrayna ve Gürcistan’ın boğazlar meselesi görüşülürken müzakerelere katılmaları konusunda Türk tarafının teklifi kabul edilmiştir¹⁰⁵.

İç tüzük tasarısının adı “Doğu İşlerine İlişkin Konferansın İçtüzük Tasarısı” olarak konulmuştu. İsmet Paşa (İnönü) buna itiraz ederek bunun “Lozan konferansı’nın İç Tüzük Tasarısı” olarak değiştirilmesini istemiştir¹⁰⁶.

Bu teklif devletler tarafından müsait karşılanarak kabul edilmiştir Konferansa katılacak olan devletleri belirten birinci madde ile ilgili olarak İsmet Paşa (İnönü) “Karadeniz’e kıyısı olan devletler” deyimini yerine “Karadeniz’de kıyısı olan devletler” in adlarının yazılmasını istemiş, fakat bu önerisi devletler tarafından kabul edilmemiştir. İkinci maddede her devletin tam yetkili en çok iki delege bulundurabileceği belirtiliyordu. İsmet Paşa (İnönü) bunun üçe yükseltilmesini isteyince Lord Curzon bunun uygulamada bir zorluk yaratmayacağını, iki delegenin yanında bir teknik danışman alabileceklerini bu sıfatla bir üçüncü delegenin olabileceğini söylemiştir. Üçüncü maddeye göre toplantı başkanlıkları konferansı düzenleyen devletlerin yani İngiltere, Fransa ve İtalya’nın delegelerince yapılacaktı. İsmet Paşa (İnönü)’nin Türkiye’nin de başkanlıklarının sıraya konulması teklifi davet eden ülkelere ait olduğu söylenerek reddedilmiştir. Konferans genel sekreterliğine Massigly getirildi. Genel sekreterlik görevlerine ait olan dördüncü madde olduğu gibi kabul edildi.

Beşinci madde ile konferansı düzenleyen devletler delegelerinin başkanlığında üç komisyon kurulması kararı alınmıştır. İngiliz baş delegesi Lord Curzon başkanlığında “Arazi ve Askerlik Komisyonu”, İtalya baş delegesi Marki Garroni başkanlığında “Türkiye’de Yabancıların Tabii Olacağı Usulü Belirleme Komisyonu”, Fransa baş delegesi Barrare başkanlığında ” Mali ve Ekonomik Meseleler Komisyonu”

¹⁰⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.223-224.

¹⁰⁵ Yılmaz Altuğ, “Atatürk ve Lozan Barış Konferansı’nın İlk Devresi”, *A.A.M.D.*, C: IV, Mart 1998, S: 11, s.418-419.

¹⁰⁶ Seha L. Meray, *a.g.e.*,s.7.

kurulması kararlaştırılmıştır¹⁰⁷. Konferansın iç tüzüğünün 6. maddesi İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Türkiye temsilcilerinin katılmasıyla “Yazı İşleri Komitesi” kurulmuştur. Görüşme konularının teklif ve belgelerin önceden yazılı olarak genel sekreterliğe verilmesini isteyen 7. ve 8. maddeler olduğu gibi kabul edilmiştir. 9. madde görüşmelerin gizliliğini sağlamak için sadece genel sekreterin düzenleyeceği bildirimlerle kamuoyuna bilgi verileceğine amirdi. İsmet Paşa (İnönü), görüşmelerin açık yapılmasından yana olmakla beraber çoğunluğun görüşüne uyarak itiraz etmeyeceğini bildirmiştir. Protokollerin genel sekreterlikçe hazırlanacağına dair 9. maddede kabul edilince konferans iç tüzüğünün görüşülmesi meselesi tamamlandı¹⁰⁸.

Anadolu Ajansı, müttefiklerin özel bir celsede iç tüzük dahil her şeyi önceden kararlaştırdığını, bu suretle cephe birliğinin muhafaza olunacağını ve usulün konferansın çalışmalarının cereyanını kolaylaştırmak için kabul edildiğini belirtmiştir¹⁰⁹.

İsmet Paşa (İnönü), daha konferans başlamadan mücadelesini müttefiklere göstermek, konferansta herkesin eşit haklar altında olduğunu izah etmek için hazırlanan tüzüğe karşı çıkmış ama bu müttefiklerce tahmin bile edilmemiştir. Komisyonlara devletlerin menfaatleri hangi konulardaysa başkanlıklara da o devletin bir temsilcisi atanmıştır. Lozan Konferansı’nda böylece iç tüzükte belirlenmiş ve artık büyük mücadelelerin yaşanacağı Lozan konferansı müzakereleri başlamış oluyordu.

4. LOZAN KONFERANSI’NDA SINIRLAR MESELESİ

Sınırlar meselesi 22 Kasım 1922 günü, Lord Curzon’un başkanlığındaki Arazi ve Askerlik Komisyonu’nda müzakere edilmeye başlanmıştır. Sınırlar meselesi Asya’da Irak ve Suriye dolayısıyla İngiltere ve Fransa ile , Avrupa’da Yunanistan ve Bulgaristan ile; denizde Yunanistan ve İtalya ile görüşmeleri gerektirmekteydi. Bulgaristan’ın

¹⁰⁷ Yan komisyonlar için bkz., Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, İst. Bilgi Üniv. Yay., İstanbul, 1987, s.156.

¹⁰⁸ İç tüzük görüşmeleri için bkz., *İleri*, 23 Kasım 1922, No: 1725, s.1.; *Vakit*, 23 Kasım 1922, No: 1777, s.1.; *İkdâm*, 23 Kasım 1922, No: 9236, s.1., Seha L. Meray, a.g.e., s.6-18., *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Lozan (1922-1923)*, s.13-15; Ali Naci Karacan, a.g.e., 109-113.; Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e., s.122.

¹⁰⁹ *İkdâm*, 23 Kasım 1922, No: 9236, s.1.

adalar denizinde çıkışı meselesi konferansta görüşülecek konular arasındaydı. Yunanistan ile de Doğu ve Batı Trakya konusunda uzlaşma sağlanması gerekiyordu.

Denizlerde, adalar konusunda Yunanistan ve Türkiye'nin yanında İtalya ile de görüşülmesi gerekiyordu. Türkiye'nin güney sınırı meselesi, Irak üzerindeki mandasından dolayı İngiltere ile görüşülecek olan meseleler arasındaydı. Bu mesele Musul'un iki taraftan hangisine ait olacağı meselesini ortaya çıkarmıştır. Fransa ile Suriye'den dolayı oluşan sınırlar meselesi 1920 Ankara Anlaşması ile halledilmişti ama konferansta bunun teyit ettirilmesi gerektirmekteydi.

4.1. Trakya Sınırı Meselesi

Trakya, Anadolu ile Avrupa'yı birbirine bağlayan, Boğazlara Avrupa tarafından hakim olan, Ege ve Karadeniz arasında kara ulaşımını sağlayan stratejik bir yerde bulunduğundan, tarihin her döneminde bir cazibe merkezi olmuştur. Fransız İhtilâlinde etkilenen bu yerler milliyetçilik akımlarıyla teker teker Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden çıkmıştır¹¹⁰.

Lozan Konferansı'nda ilk ele alınan konu Trakya meselesidir. Bu mesele İngiliz başdelegesi Lord Curzon başkanlığında arazi komisyonunda ele alınmıştır. İsmet Paşa (İnönü), Doğu Trakya için 1913 İstanbul Anlaşmasını* savaş öncesi Türk sınırını Karadeniz'den Meriç'e kadar olan Edirne'yi İstanbul'a bağlayan Karaağaç-Mustafapaşa köprüsü- Dimetoka – Simelin demiryolunun bulunduğu yeri, Doğu

¹¹⁰ Salih Yapar, *Sevr Barış Antlaşması İle Lozan Barış Antlaşması'nın Karşılaştırılması*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2003, s.54.

* 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Anlaşması ile Batı Trakya Bulgaristan'a bırakılmıştı. Mondros Mütarekesinden sonra İstanbul'da bulunan Batı Trakyalıların düzenlediği bir kongre kararıyla Batı Trakya Müdafaa Hukuk Cemiyeti kuruldu. Batı Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgali günlerinde de 22 Mayıs 1920 Gümülcine'nin kuzeyinde Türkler Batı Trakya Hükümetini kurdular. Sonra Fransız kuvvetlerinin bölgeden çekilmesiyle Batı Trakya Yunanistan'ın eline geçti... Batı Trakya'da Lozan Konferansı'nın yapıldığı yıl olan 1923'te yaklaşık olarak ikiyüzbin Türk bulunuyordu. Diğer nüfuslara oranla Türk nüfusu fazla olduğundan, Türkiye buradaki Türk nüfusunun durumunu ve geleceklerini düşünüyordu. Yani amaç burayı Türk topraklarına katmak değildi. Zaten Türkiye burayı 1. Dünya Savaşı'nda kaybetmişti ve Misâk-ı Milli'nin dışındaydı. Özetle Türkiye tüm ilgisini burada bulunan Türk çoğunluğa çevirmişti. Yusuf Halaçoğlu- Halit Eren, " Batı Trakya ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 5 , İstanbul, 1992, s.144-147; Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*; s.224-226.

Trakya'nın emniyeti için de Batı Trakya'da -sınırını açıklamadığı- halkın oylamasına başvurularak bağımsızlığını istemiştir¹¹¹.

İsmet Paşa (İnönü) daha geniş ifadeyle bunu “1913 hududunu talep etmekle Edirne'nin emniyeti için bunun elzem olduğunu, Dimetoka'nın elimizde bulunmadıkça Edirne'de emniyet içinde bulunmanın mümkün olamayacağını, Meriç'in sağ sahilindeki bir kısmın Bulgaristan'a terkine dair olan 1915 sınırının Meclis-i Mebusan'ın tasdik etmediğini, bu sebeple anlaşmanın hükmen ve hukuken mevcut olmadığını, Trakya sınırımızda muayyen bir sahanın askerlikten tecridini hakk-ı hakimiyetimize halel getirmemek şartıyla kabul edildiğini” şeklindeki sözlerle Türk talebini müttefiklere beyân etmiştir. Batı Trakya'ya gelince; Neully Muahedenamesi'nin Batı Trakya'nın vaziyetini tayin etmediğini ve bu muahedenameyle Batı Trakya'nın müttefiklere teslim edilmediğini belirtmiş, Bulgaristan'a Akdeniz'e açılmasını sağlayan bir limanın verilmesi hususunda ise şimendifer hattının uluslararası bir hale getirilmesini kabul ettiğini ifade etmiştir¹¹². İsmet Paşa (İnönü) Karaağac'ın Türkiye'ye verilmesinin daha Mudanya Mukavelesi akdedilirken General Harrington ve Monbelli tarafından temin edildiğini zikrederek bu konulardaki zabıtnâmeleri ibrâz etmiştir¹¹³.

İsmet Paşa (İnönü)'nin Trakya konusundaki bu beyanatı Türk gazetelerinde övgüler bulmuş ve Türk milli davasını büyük bir hararetle parlak bir şekilde müdafaa edildiği yorumları yapılmıştır.

İsmet Paşa (İnönü)'nin nutkundan sonra Yunan başdelegesi Venizelos, uzun bir nutuk okumuş ve Yunanistan'ın ancak 1915 senesinde tayin edilen sınırı kabul edeceğini ve Türkiye'nin Meriç'in batısına geçmesine asla müsaade etmeyeceğini dile getirmiştir. Venizelos, Balkan Savaşı'nda cereyan eden olayları özetlemiş ve Yunanistan'ın İtilâf devletlerinin müttefiki sıfatıyla savaşa girdiğinden bahsederek Konstantin'in Yunan tahtına dönüşünü ve Yunanistan için doğurduğu neticeleri hatırlatmış ve Doğu Trakya'nın Türkiye'ye verilmesini kendi isteğiyle olduğunu

¹¹¹ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*; s.115-116.; Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, C: I., Takım., I., Kitap: I., s. 20-21.

¹¹² Bu konularda İsmet Paşa (İnönü)'nin beyânatlarının tümü için bkz., *Vakit*, 25 Kasım 1922, No: 1779, s.1.; *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Kasım 1922, No:670, s.1.; *İkdâm*, 25 Kasım 1922, No:9238, s.1.; *İleri*, 25 Kasım 1922, No:1727, s.1.

¹¹³ Bkz., *İleri*, 29 Kasım 1922, No:1731, s.1.

söylemiştir. Venizelos, Yunanistan'ın Trakya üzerindeki tarihini, ırki hukukundan uzunca bahsederek Karaağaç, Dimetoka dahil olmak üzere Batı Trakya'nın Yunan idaresine terkini rica etmiştir. Venizelos, özellikle Batı Trakya'nın "hakkında hüküm verilmiş" bir mesele olduğundan konferans tarafından müzakere edilmemesini talep etmiştir¹¹⁴.

Daha sonra söz alan Sırbistan delegesi Nincic, Türkiye'nin kabul edilemez tekliflerde bulunduğunu Meriç'in ötesinde topraklar istemesinin komşuları için endişeler uyandırdığını belirterek Türkiye'nin Avrupa sınırının Meriç olmasına taraftar olduğunu ifade etmiştir. Nincic, karışık ve muhtelif ırkları barındıran memleketlerde oylamanın vehim tehlikeler doğuracağını izah etmiş buna diğer müttefik delegeleri de katılmıştır. Bulgaristan delegesi Stamboulisky, Türkiye'nin Doğu Trakya'yı ihraz etmesine Bulgaristan'ın kabul etmediğini, 1912 tarihli Londra ve 1913 tarihli Bükreş Anlaşması ile bütün Trakya'nın Bulgarlara verildiğini kaydetmiştir. Bulgaristan'a esasen Neuilly Muahedesi ile vaat edilen Akdeniz'e çıkış limanının ancak Batı Trakya'nın kendisine iadesi ile mümkün olabileceğini de sözlerine ilave etmiştir¹¹⁵.

Balkan devletleri birlik halinde İngiltere, İtalya ve Fransa ile birleşip Türkiye'nin haklı taleplerine karşı çıkmışlardır. Meriç'in sınır olmasını, Karaağaç'ın Yunanistan'da kalması konusunda fikir birliği içine girmişlerdir¹¹⁶.

Gazetelerde de günün en önemli hadisesi Bulgaristan'ın da içinde bulunduğu bir Balkan ittifakının yaşanmasıdır. Örneğin Vakit gazetesi, sütunlarında bu konuda şunları neşretmiştir :

"...Uzun zamandan beri ilk defa olarak dört Balkan hükümeti muayyen meseleler hakkında müşterek bir tutum için birleşmişlerdir...¹¹⁷".

Vakit gazetesi yazarlarından Ahmet Şükrü (Esmer), yazmış olduğu bir makalede heyetimizin bir çeşit Balkan ittifakı karşısında kaldığını, bunun öncülüğünü de

¹¹⁴ *Vakit*, 24 Kasım 1922, No: 1778, s.2. ; *Vakit*, 27 Kasım 1922, No: 1781, s.2.

¹¹⁵ *Vakit*, 24 Kasım 1922, No: 1778, s.2.

¹¹⁶ Yaşar Özüçetin, "Lozan Anlaşması'nın Anlam ve Önemi", *T.D.A.D.*, S: 134, Ekim 2001, s.7.; Selâhi Sonyel, *a.g.e.*, s.304-305.

¹¹⁷ *Vakit*, 24 Kasım 1922, No: 1778, s.2.

İngiltere'nin yaptığı iddiasını ileri sürmüştür. Yazar meseleye farklı bir bakış açısı getirerek Trakya meselesinin ilk önce konferansta müzakere edilen konu olmasını Balkan devletlerinin katılmasıyla müttefiklerin “biz kuvvetliyiz ve her zaman müttehidiz” şeklinde Türkiye'ye mesaj verilmek istediklerini belirtmiştir. Yazar verilmek istenen “müttehit cephe” imajının gerçekte bu kadar kuvvetli olmadığını sadece görünürde bu imajın yaratılmak istendiğini de sözlerine ilave etmiştir. İtalyan başdelegesi Mussolini'nin gazetecilere beyanatında “siyasi cephe” ile “askeri cephe” arasındaki farktan bahsetmiş olmasını da buna en büyük örnek olarak gösterilebileceğini ifade etmiştir¹¹⁸.

Nitekim İngiliz başdelegesi Lord Curzon da tarihte ilk defa bu kadar karışık bir mesele üzerinde büyük devletlerin ve bütün Balkan devletlerinin fikirlerinde birlik görüldüğünü ve bunun önemini anlamayanların halinin vahim olacağını belirterek Türkiye'ye gözdağı vermeye çalışmıştır¹¹⁹.

Lord Curzon, konuşmasında Batı Trakya'da oylamaya başvurulması teklifinin Türklerin buralarda çoğunlukta bulunduğundan dolayı ileride buraları Türkiye'nin geri alabilme tehlikesini doğuracağından müttefiklerin Türkiye'ye bu hakkı vermeyeceklerini dile getirmiştir. Oylamaya başvurmanın Ankara'nın söz konusu etmeye yetkili bulunmadığını ve muahede ile mukadderatı tayin edilen bu mıntıkanın idari usulüne bir tecavüz mahiyetinde olduğunu belirtmiştir. Lord Curzon, devletlerin İstanbul için de oylamayı teklif ettikleri takdirde Türk heyetinin ne gibi bir cevap vereceğini sormuştur. Bunun yanında Türk heyetinin Karaağacı ısrar ettiği halde Mudanya delegelerinin neden bu arazinin derhal kendilerine terkini talep etmediklerini Türk delegelerine sormuştur. Lord Curzon devamla uzun seferler yapmak mecburiyetinde bulunan yolcularla, eşyaları Türkiye arazisi dahilinde kolaylaştırmak için Türkiye'ye Meriç'in sağ sahilinde Edirne şehri adında bir istasyon terk edilmesini teklif etmiştir¹²⁰.

¹¹⁸ Ahmet Şükrü (Esmer), “ Konferans Neden Evvela Trakya Meselesinin Tedkikine Başladı ?”, *Vakit*, 27 Kasım 1922, No: 1781, s.2.

¹¹⁹ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.130.

¹²⁰ *Vakit*, 28 Kasım 1922, No: 1782, s.1.; *İleri*, 28 Kasım 1922 No: 1730, s.1.; *İkdâm*, 28 Kasım 1922, No: 9231, s.1.; Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.128-130.; Selâhi Sonyel, *a.g.e.*, s.305. ; *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Lozan (1922-1923)*, s.22.

Lord Curzon'a cevap veren İsmet Paşa (İnönü), Türklerin İstanbul'da çoğunlukta bulunduğunu, dolayısıyla İstanbul'da oylamadan çekilmeyeceğini belirtmiş ve tüm dünya milletlerinin kendi mukadderatlarını kendilerinin takdir ettikleri takdirde dünya barışına daha iyi hizmet edileceğini ifade etmiştir¹²¹.

T.B.M.M.'nde de Trakya meselesi hakkında hararetli konuşmalar yapılmıştır. Başbakan Hüseyin Rauf Bey (Orbay), meclisteki konuşmasında Karaağaç'ı Edirne'nin güvenliği için Türklere bırakılması gerektiğini, Batı Trakya'da ise mutlaka oylamaya başvurulması gerektiğini dile getirmiştir¹²².

Türk basını da Lozan'da delegelerimizin görüşlerine sonuna kadar katılmış yazdıkları yazılarla onları desteklemişlerdir. Türkiye'nin bu meselede gerçek gayesini ortaya koymaya çalışan yazarlar bu manada devletlere bir takım göndermelerde bulunmuşlardır.

Vakit gazetesinden Ahmet Emin (Yalman), Türklerin Avrupa'da yeni bir fütûhat istemediğini yani hiçbir istilâ amacı gütmeyeceğini, Edirne'nin istasyonu olan Karaağaç'ı sırf savunma amaçlı istenildiğini, savaş zamanında iktidarda bulunan kabinenin Almanya'nın tesiri altında buralarını Bulgaristan'a terk ettiğini ama bu hareketin kamuoyu tarafından kesinlikle onaylanmadığını dile getirmiştir. Yazar devamla, Batı Trakya'da Türkiye'nin emelinin buraları ilhâk etmek olmadığını sadece Türklerin

¹²¹ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.30. Amerika delegesinin beyanâtı için bkz. *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Lozan (1922-1923)*, s.223-24.

¹²² Rauf Bey (Orbay)'in meclisteki nutku şöyledir : “ *Lozan Konferansı'nda murahhaslarımız Misâk-ı Milli ile tayin edilmiş olan haklı ve meşrû taleplerimizi müdafaa etmektedirler. Trakya hududumuzun Misâk-ı Millimize mutabık olması lâzımdır...Devletler Karaağaç'ı bize terk etmemekle başlıyorlar. Bize Meriç'in sağ sahilini gösteriyorlar. Biz ise 1913 sınırını istiyoruz. Bunu müdafaa ediyoruz. Edirne Türk değil demek Karaağaç'ı vere meyiz demek Edirne'yi imha etmektir. Efendiler biz yaşamak için çalışıyoruz. Kapalı eşkal içinde boğulmak için çalışmıyoruz. Böyle bir takım infaz altında tedrici olsun ölüme mahkûm olmayı kabul edemeyeceğiz. Edirne Türküdür. Karaağaçında Türk olması lazımdır. Garb-i Trakya meselesine gelince, efendiler davamız hakikattir. Düvel-i müttefike, düvel-i muazzama Batı Trakya'nın mukadderatının halini Türk sulhuna tatbik etmiştir. Bugün Türkiye ile muhasımlar arasında sulh mevzu bahs oluyor. Sulhperverliğimize devam edeceğiz. Ümit ederiz ki karşı tarafta aynı histerdir. Batı Trakya'da rey istiyoruz. Bu yalnız bizim talebimiz değildir. Yirminci yüzyılda insanlık koyun sürüsü gibi şuna veya buna verilemeyeceği satılamayacağı noktasıdır. Batı Trakya'da yüzbinlerce insan vardır. Biz onları bize verin demiyoruz. Onlar kimi istiyorlarsa nasıl bir idare arzu ediyorlarsa oradaki insanlara istedikleri verilmelidir...Efendiler! Orada hayatı ve namuslarını muhafaza için senelerce en büyük tehditlerin ve en müthiş tazyiklerin altında mevcudiyetlerini ve istediklerini muhafaza etmiş, en güzide insanlar yaşıyor. Bunlar koyun sürüsü gibi pazarlığa tabii tutulamaz. Batı Trakya'nın her halde reye tabi tutulması lazımdır...”, *Vakit*, 1 Aralık 1922, No: 1785, s.1.; *İleri*, 3 Aralık 1922 No: 1735, s.1.; *İkdâm*, 3 Aralık 1922, No: 9236, s.3.; Ayrıca Edirne milletvekili Şeref Bey'in meclisteki nutku için bkz., *Vakit*, 27 Kasım 1922, No: 1781, s.1.*

kendilerine zulmetmeye yönelik bir idare altına sokulmamasını istediğini belirtip Türklerin Bulgar ve Yunan idarelerinin zulmüne uğradığını, Bulgarların Batı Trakya’da Türklere bir imha ve tazyik siyaseti takip ettiklerini Yunanlıların ise bu siyaseti tamamen açığa çıkardığını ve Türklerin buna tahammül edemeyeceğini sert üsluplarla ifade etmeye çalışmıştır.

Yazar konferansta bu meselenin çözümünü şu cümlelerle ifade etmeye çalışmıştır:

“ ... *Bir takım fikirler takip edilmeyerek sırf sulh ve sükûn gayesi takip olunursa ve ortalığa geniş bir perspektiften bakılırsa Batı Trakya meselesinin halli içten bile değildir. Fakat işin içine inatlar, başka emeller girerse pek kolayca çıkmaz yollara düşülebilir...*¹²³”. Kısacası yazar Türkiye’nin meşrû haklarını her iki tarafın karşılıklı iyi niyetle çözülebileceği kanaatinde.

İleri gazetesinden Suphi Nuri (İleri) de Ahmet Emin (Yalman) ’in sözlerini teyit edercesine, Türklerin Trakya’yı idare etme niyetinde olmadığını amacının sadece Trakyalı kardeşlerimizi Yunanın barbarcasına muamelelerinden kurtarmak olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Yazar Karaağaç meselesi hakkında müttefik diplomatların uğraşmamasını önermiştir. Bu meselenin müttefik diplomatlarca bir önemi olmadığını fakat Türklerce büyük bir öneme sahip olduğunu, buraların Edirne’nin bir kapısı olduğunu dile getirerek ifade eden yazar Karaağaç meselesi üzerinde uğraşmanın Türklere karşı iyi niyet gösterilmemesi anlamına geldiğini, Avrupa’yı kana boyamak istemek anlamına geleceğini belirtmiştir. Suphi Nuri (İleri), şu sert üslupla devletlere mesaj vermek istemiştir :

“... *Artık diplomasi pazarlıklarından bıktık, usandık. Karaağaç’ı bize vermekle Avrupa ne kaybeder? Hiç değil mi? Fakat Türkler Karaağaç’ı alamazlarsa Trakya ve İstanbul’u kaybetmiş olur... Biz Avrupalılar gibi entrikalılara giremeyiz. Biz Avrupalılara ‘işte hakkımız, işte size göstereceğimiz menfaat ve işte kuvvetimiz’ diyeceğiz. Bu meselelerin uzun entrikalara tahammülü yoktur. İsmet Paşa her şeyden*

¹²³ Ahmet Emin (Yalman) “Garb-i Hududumuz”, *Vakit*, 25 Kasım 1922, No: 1779, s.1.; Ahmet Emin (Yalman), “ Garb-i Trakya Balkanlar “, *Vakit*, 30 Kasım 1922, No: 1784, s.1.

evvel bir komutandır ve ordusunun sabır ve tahammül derecesini herkesten iyi bilir...
124,,

Gazeteler incelendiğinde bu konuda Türk delegelerine sonsuz güvenildiği gözlemlenmektedir. Yazarlar devletleri bu konuda gerçekçi ve mantıklı davranmaya davet etmiş bu hususta birtakım uyarılarda bulunmuşlardır. Türkiye'nin buraları ilhâk amacı gütmeyeceğini, amacının buralardaki soydaş ve dindaşlarını Yunan, Bulgar zulmünden kurtarmak olduğunu izah etmek isteyen yazarlar, istenilen Karaağacı'nda Türkiye'nin güvenliği açısından önemini vurgulamışlardır. Günümüzde Yunan baskı ve asimilasyon politikalarına bakıldığında buralarda yaşayan Türklerin çektikleri çileler daha o günlerde gazeteler tarafından gözlemlenmiştir.

Trakya sorunu Lozan Konferansı'nın ilk döneminde bir uzlaşmaya varılmadan ertelenmiştir.

4.2. Irak Sınırı Meselesi

Lozan Konferansı'nda Türkiye'nin güney sınırı meselesi, Irak üzerindeki mandasından dolayı İngiltere ile görüşülecek olan meseleler arasındaydı. Bu mesele Musul'un* iki taraftan hangisine ait olacağı meselesini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle hem Lozan Konferansı'nda, hem konferanstan sonra iki taraf arasında hem de Milletler Cemiyeti içinde dünyayı ilgilendiren en önemli meselelerden biri olmuştur¹²⁵.

İngiliz başdelegesi Lord Curzon tarafından Ermeni ve azınlık sorunları konferansın ilk günlerinde sistemli ve planlı bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Lord Curzon'un plânına göre; sözde Osmanlı Devleti'nin Ermenilere yaptığını Türkler Musul'da yapacaktı¹²⁶.

¹²⁴ Suphi Nuri (İleri), "Lozan'da Hüsünîyet", *İleri*, 26 Kasım 1922, No:1728, s.1.

* Musul günümüzde olduğu gibi o günlerde de petrol rezervleri bakımından zengindi. Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.223-224. Irak'ın petrol yüzünden İngiltere bakımından taşıdığı önemin 1.Dünya Savaşı öncesinde İngiltere'yi buralara çekmiştir.Türkiye, Irak ve Irak arasında doğal bir geçiş noktası olmasıyla Musul, İngiltere'nin buradaki etkinliği yönünden de önem taşıyordu. Mondros Mütarekesi'nden sonra en ilk işgal edilen Osmanlı toprağı Musul'dur.1916'da Sykes-Picot Anlaşmasına göre; Fransa'nın nüfuz yeri olan Musul, San Remo Konferansında 1920'de İngiltere'ye bırakılmıştır. Fakat İngiltere'de Musul petrolleri için verilecek herhangi bir işletme ayrıcalığında Fransa'ya % 25 'lik bir pay vermeyi kabul etti. Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.275-276.

¹²⁵ *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Lozan (1922-1923)*, s.30.

¹²⁶ Mim Kemâl Öke, *Musul- Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, İrfan Yay., İstanbul, 2003, s.214.

İngiltere'nin bu sinsi planı İsmet Paşa (İnönü) ve Türk basını tarafından bilinmektedir. Nitekim Vakit gazetesinin Lozan muhabiri Musul meselesinde İsmet Paşa (İnönü)'nin beyânatını anlatırken Paşanın hallet-i ruhiyesini ve İngilizlerin maksadını okuyuculara; “Paşa hazretleri derin bir nefes aldı ve sağ elini yumruk haline getirerek önündeki masanın üzerine şiddetli bir surette yakıarak dedi ki: ‘Musul, memleketimizin bir parçasıdır. Musul bizindir ve bizim olacaktır. Musul’dan asla vazgeçmeyiz. Musul’dan bizi vazgeçirmek istiyorlar. Devletler konferansta müzakere edilen her mesele üzerinde bize karşı müşkülât çıkarmışlardır. Bunu anladık, biliyoruz ve asla vazgeçmeyeceğiz. Azınlıklar meselesi hakkında gürültü çıkarıldığı gün Musul’un Irak’a ait olduğunu bildiren İngiliz notası bize verilmişti. Bu notanın o gün verilmesinin bir maksadı vardı. Fakat kesinlikle Musul’dan vazgeçmeyeceğiz. Çünkü Musul bizindir¹²⁷” şeklindeki sözlerle izah etmeye çalışmıştır.

Musul Türkiye'nin Misak-ı Milli sınırları içerisindeydi. Nitekim Başbakan Rauf Bey (Orbay) mecliste; “...Musul Misak-ı Milli hududumuz dahilindedir. Bu yüzden Türkiye’den ayrılamaz, Lozan’da ki müzakereler petrol, gaz kuyularına inhisar etmektedir. İktisadi kaynakları amaç edinirken devletlerin memleketimizi hedeflemeleri çürük bir davadır...¹²⁸” sözleriyle hem devletlerin gerçek amacını hem de Türkiye'nin bu konudaki kesin tavrını ortaya koymuştur.

Maliye vekili ve Lozan’daki delegemiz Hasan Bey (Saka) ise İkdâm muhabirine vermiş olduğu beyanatında; Misak-ı Milli hudutları dahilinde çoğunluğu ırkî ve dini bağlarla Anadolu’nun bir parçası olan yerlerin Türkiye hakimiyetinde kalması gerektiğini ifade etmiş ve petrol meselesiyle ilgili devletler arasında anlaşmanın her zaman mümkün olduğunu belirterek bu manada İngiltere ile anlaşmanın mümkün olabileceğini vurgulamak istemiştir¹²⁹.

Rus delegelerinden Mösyö Voronski de Türkiye’ye bu konuda destek vereceklerini kendi menfaatleri noktasından tayin etmiştir. Voronski; “...Biz kuvvetli ve müstakil bir Türkiye istiyoruz. Türkiye’nin arkasında rakiplerimizden birinin

¹²⁷ Vakit, 29 Aralık 1922, No: 1813, s.1.

¹²⁸ Vakit, 1 Aralık 1923, No: 1785, s.1; İkdâm, 3 Aralık 1923, No: 9236, s.3. Rauf Bey (Orbay) meclisteki nutkundan sonra Musul petroleri için meclisteki konuşmalar için bkz., Vakit, 19 Aralık 1922, No: 1803, s.3.

¹²⁹ İkdâm, 8 Ocak 1923, No: 9272, s.1.

saklanacağı bir yer olmasını arzu etmiyoruz. Musul meselesini bu fikirle tetkik edeceğiz. Türkiye'nin istiklâlini tehdit etmeyecek olan imtiyazat taleplerine hiçbir muhalefette bulunmayacağız. Zira bizim memleketimizde ihraç edeceğimiz derecede fazla petrol vardır. Bu yüzden Musul'da müdafaa edilecek hiçbir Rus iktisadi menfaati mevcut değildir...¹³⁰” şeklindeki sözlerle Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye destek verecekleri mesajını vermeye çalışmıştır.

Konferansta Musul konusunda Türk tezi şu noktalara dayanıyordu ¹³¹:

- 1.Musul vilayetinde çoğunluk Türk'tür.
- 2.Coğrafi ve siyasi bakımdan bu vilayet Anadolu'nun ayrılmaz bir parçasıdır.
- 3.Hukuken henüz Türkiye'nin bir parçası olan buralar hakkında İngiltere'nin imzaladığı anlaşmalar geçersizdir.
- 4.Musul, İngilizler tarafından mütarekeden sonra işgal edilmiştir.Bundan dolayıdır ki aynı hale maruz kalmış diğer Türk toprakları gibi Türkiye'ye verilmelidir.

İşte Türkiye bu tezleri konferansta devletlerin önüne sürecekti. Bu mesele hakkında 23 Ocak 1923'ten önce İngiliz başdelegesi Lord Curzon ile İsmet Paşa (İnönü) arasındaki özel görüşmelerden bir uzlaşma sağlanamamıştır. Bu özel görüşmelerde, Lord Curzon, 1921'de Emir Faysal'ın Irak Krallığına seçilmesine Musul'un da katıldığını ve 1922'de Irak ile İngiltere arasında yapılan anlaşmaya göre her iki tarafın Irak'tan hiçbir toprak vermemeyi yükümlendiğini bildirmiş ve Musul'un Türkiye'ye verilmeyeceği yolunda Arap halkına vaatte bulunulduğunu, Musul tarafından seçilmiş olan Irak kralına ve Milletler Cemiyetinin rızası olmaksızın manda yönetimi altındaki Irak toprağı Türkiye'ye verilemeyeceği için Milletler Cemiyetine karşı İngiltere'nin yükümlülükleri olduğunu söylemiştir.

Lord Curzon Musul, Süleymaniye ve Kerkük halkının çoğunun Araplarla ve Kürtlerin oluşturduğunu bu sebeple Türkiye'ye ait olduğunu ileri sürmüştür. Curzon Türkiye'nin burada plebisit yapılması yolundaki isteğini de ne Arapların ne de Kürtlerin bunu istemediğini ve Kürtlerin “bunun ne anlama geldiğini de bilmediği “ gerekçesiyle reddetmiş, buranın iktisadi ilişkilerinin de Türkiye'ye değil Suriye ve Irak'a ait

¹³⁰ *Vakit*, 29 Kasım 1922, No: 1783, s.2.

¹³¹ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 229.

olduğunu ifade etmiştir. Curzon, Türkiye'nin Musul'u alması halinde Türk sınırının Bağdat'tan ancak 60 mil uzaklıkta olacağını bunun da Irak için güvensizlik yaratacağını söylemiştir. Curzon, Mondros'un bölgede geç öğrenildiğini bu yüzden Musul'un 30 Ekim 1918'den sonra İngilizlerce işgal edilmesinin olağan karşılanmasını ayrıca Mondros'un 7.maddesinin müttefik kuvvetlerinin güvenliğini tehdit eden herhangi bir durumun ortaya çıkması halinde mütareke çizgilerinin ötesinde Türkiye'nin stratejik noktalarının müttefik işgaline açıkça izin verdiğini belirtmiştir.

Lord Curzon, Musul hakkındaki İngiliz tezinin buradaki petrolle hiçbir ilişkisi olmadığını öne sürmüş Türk temsilci heyetinin üç kişinin ise konuyla ilgilenebilecek İngilizlerce görüşmelerde bulunmak amacıyla Londra'ya gönderildiklerini fakat kendisinin haberi ve rızası olmaksızın bir iş yapamayacaklarını anlayınca geri döndüklerini söylemiştir. Lord Curzon, sonuç olarak iki taraf arasında anlaşma olamayacaksa konunun en tarafsız ve en yetkili organ olarak Milletler Cemiyetine götürülmesini burada verilecek karara boyun eğeceğini, Türkiye'de Milletler Cemiyetine üye olmak istediğini açıklamış olduğuna göre bu öneriyi kabul etmesi gerektiğini söylemiştir¹³².

Gazeteler, Lord Curzon'un delillerini mantıksız ve haksız bulmuş bunu gerekçeleriyle beraber açıklama cihetine gitmişlerdir. Örneğin bu konuda Ahmet Emin (Yalman), Lord Curzon'un Musul'un Mondros'un akdından dört gün sonra işgal edilmiş olduğu iddiasına karşı İngiliz kumandanının mütareke haberini dört gün zarfında almamış olmasının imkansız olduğunu anladığı için Lord Curzon'un bir yerine iki örnek gösterdiğini iddia etmiştir. Bu iki örnek hem kumandanın mütarekeden haberdar olmadığını hem de işgalin mütarekenin birinci maddesi gereğince olduğunu belirtmesidir. Lord Curzon'un mandaların Cemiyet-i Akvam tarafından Sevr Muahedesine dayanılarak verilmesini söylemesine karşı yazar, Sevr'in hiçbir zaman hukuki bir vesika derecesine çıkmadığını bu sebeple Cemiyet-i Akvâm'ın verdiği kararın geçersiz olduğunu açıklamıştır. Yine Lord Curzon'un Suriye mandasının tasdik edildiğine göre Irak mandasının da tasdikinin icap edeceğini belirtmesine yazar, Türkiye'nin Suriye mandasını tasdik etmediğini Fransızlarla mütekabiliyet esasları üzerine akdettiklerini, Suriye'nin vaziyetinin manda neticesinde değil de bu itilâf

¹³² Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.277-278.; *İkdâm*, 19 Aralık 1922, No: 9252, s.1.

neticesinde belli olduğunu, Türkiye ile İngiltere arasında Irak'a dair hususi bir itilâf olmadığının altını çizerek Curzon'un bu iddiasını da çürütmüştür¹³³.

Bu özel görüşmelerden sonra Türk tezinin temel esasları ortaya çıkmıştır. Yani tarihsel, iktisadi ve etnik nedenlerle bu desteklenerek Musul'un Türkiye'ye ait olduğu baş delemiz İsmet Paşa (İnönü) tarafından vurgulanmıştır¹³⁴. İsmet Paşa (İnönü) İngiliz muhtırasına cevap vererek Musul'un Türkiye'ye ait olduğunu; nüfus, siyasi, tarihi, coğrafi, iktisadi ve askeri sebeplere dayandırarak izah etmiştir. İsmet Paşa (İnönü), Musul ahalisinin 503.000 nüfusunun tahminen 175.000 Kürt Türk ve Arap aşireti olduğunu, bu aşiretlerin mevsimlere göre yer değiştirdiğinden, bunları Musul ahalisinden addetmenin mümkün olmayacağını belirtmiştir. Heyetin son yapılan istatistiklerde; Süleymaniye ve Kerkük'teki Arap nüfusunun önemsiz miktarda kaldığını, Musul'da da 137.000 Türk ve Kürt'e karşı ancak 28.000 Arap ve beşte dördünün Türk ile Kürtlerden, ancak beşte birinin Arap ile gayr-i Müslimlerden oluştuğunu dile getirmiştir. İsmet Paşa (İnönü), Musul'un Arapça söylenen ve Arap addedilen ahalisinin gerçekte Türk olduğunu, bunların Kürt ve Araplarla temasta bulduklarından bunların iki lisanı da öğrendiğini belirtmiştir. İsmet Paşa (İnönü), Musul'daki Türkleri Anadolu Türklerinden farklı addetmenin asla doğru olmayacağını, İngiltere'nin muhtırasında Musul'da söylenen Türkçe'nin İstanbul Türkçe'sine benzemediği iddiasına; “ *Acaba Anadolu'da yer varmıdır ki İstanbul Türkçe'si söylensin. Musul Türklerinin lisan lehçeleri tamamen Anadolu lehçelerinin aynıdır. Fransa'nın kuzeyi ile güneyi arasında söylenen Fransızcalar arasında ne kadar fark varsa Türk lehçeleri arasındaki farkta odur...*”¹³⁵ sözleriyle cevap vermiştir.

Vakit gazetesi yazarlarından Ahmet Şükrü (Esmer), İngiltere'nin neden Musul meselesini ertelemek ve özel görüşmelerle halletmek istediğini şu cümlelerle açıklamıştır :

“...Musul Meselesi konferans açılalı afaktan tedrici surette yaklaşan bir kara bulut mahiyetindeydi.Bu bulut yaklaştı ve nihayet geldi dayandı. Bu meselenin münakaşası konferansın ikinci haftasında ruznamaya konulmuşken malum olduğu üzere

¹³³ Ahmet Emin (Yalman), “Hususi Müzakere Yolu”, *Vakit*, 29 Ocak 1923, No: 1844, s.1.

¹³⁴ Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 279-281.

¹³⁵ *İkdâm*, 29 Aralık 1922, No: 9262, s.1-2.

Curzonun isteği üzerine ertelenmiştir...İngilizlerin verdiği notadan anlaşılacağı üzere İngiltere Musul meselesinin müzakeresini bile kabul etmemektedir.Bu hesaba göre Curzon her meselenin konferansta müzakeresini istiyor. Fakat buna razı olmuyor. Bu meselede tamamen yalnız kalacağını bildiği için Musul meselesiyle konferansın alakadar olması lazım gelmediğini ve Musul'un İngiltere'ye ait olduğunu bildiriyor.Curzon notasının başında Türkiyecin Harb-i Umumiye girdiğini ve mağlup olduğunu ve bu yüzden Musul'u İngiltere'ye terk etmek mecburiyetinde olduğunu söylemektedir.İngiltere'nin Musul'a karşı iddiasının bir "harp mükafatı" olarak ileriye sürülmesine bu nokta-ı nazardan karar verilmiştir...¹³⁶”

İsmet Paşa (İnönü), milli taleplerimizi izah ederken , Lord Curzon, İngiltere'nin Musul'u terk edemeyeceğini bunun bir haysiyet ve şeref meselesi olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Lord Curzon, buralarda Cemiyet-i Akvâm'ın hakemliğini teklif ederken, İsmet Paşa, buralarda oylamaya gidilmesini teklif etmiştir. Curzon, Musul ahalisinin Arapların oluşturduğunu ve elli altmış bin Arap olduğuna dair İsmet Paşa tarafından dile getirilen itirazı anlayamadığını açıklamaya çalışmıştır. İngiltere'nin vaziyetini izah etmeye çalışan Curzon, hükümetinin ileri gelenlerinin başlıca üç taahüdle bağlı bulunduğunu ifade etmiştir. Bunlardan ilkinin Araplara karşı Türk idaresine dönmeyecekleri, ikincisinin Melik Faysal'a karşı, üçüncüsünün Cemiyet-i Akvam'a karşı olup İngiltere'nin cemiyetin muvaffakiyeti olmaksızın buraları terk edemeyeceğini belirtmiştir. Curzon, ancak 60 km mesafede bulunan Musul'un hiçbir zaman Anadolu ile değil tamamen Suriye ile Bağdat ile iktisadi münasebette bulunduğunu, İsmet Paşa tarafından talep edilen sınırlara uyulduğu takdirde bunun Arap hükümetleri için büyük bir tehlike teşkil edeceğini izah ederek “*İsmet Paşa'ya Kürtlerin Türk ırkına mensup olduklarını sebat etmek kalır*” diyerek, Türklerle Kürtler arasındaki farkın aşıkâr bulunduğunu, Kürtlerin muhtariyete hakları olduğunu , T.B.M.M.'ndeki Kürt mebusların seçimler neticesinde değil, Mustafa Kemal Paşa tarafından tayin edilmiş olduğunu iddia etmiştir. Netice itibariyle Lord Curzon, petrol meselesinin bu deliller ile hiçbir münasebeti olmadığını ve Cemiyet-i Akvâm'ın dünyanın en tarafsız

¹³⁶ Ahmet Şükrü (Esmer), “Musul Meselesinde İngiliz Siyasetinin Değişimi”, *Vakit*, 1 Ocak 1923, No: 1816, s.2.

bir mahkemesi olduğunu ifade etmeye çalışarak kendisini haklı duruma koymak istemiştir¹³⁷.

Günümüzde Türkiye'nin üzerinde oynanmak istenen oyunlar Lozan günlerinde de oynanmak istenmiştir. Bugün sadece aynı oyunun farklı perdelerde sahneye konuluşunu seyretmekteyiz. Mustafa Kemal o günlerde İstanbul gazetecilerine “... İngilizler orada bir Kürt Hükümeti teşkil etmek istiyorlar. Bunu yaptıkları takdirde bu fikir bizim hududumuz dahilindeki Kürtlere de sirayet edebilir¹³⁸” şeklindeki beyanatında da İngiltere öncülüğünde batılıların Türkiye üzerindeki planları açıkça anlaşılabilir.

Vakit gazetesinden Ahmet Emin (Yalman), Lord Curzon'un sinsi siyasetinin inceliğini yazmış olduğu makalesinde ifşa ederek yapılması gereken en uygun yolu şu sözlerle izah etmeye çalışmıştır :

“...İngilizler bizim Musul üzerinde ısrar etmemizden günün birinde Bağdat'a inmek amacıyla bulunduğumuz neticesini çıkarmak istiyorlar. Biz İngilizlerin Musul yoluyla Kürd siyaseti takip etmek niyetinde olduklarını zannediyoruz. İşin içinde bütün İngiliz-Türk münasebetinin istikbâli mevzu bahs olmaktadır. Bu vechle en uygun yol Musul meselesini sırf İngiltere'ye ve Türkiye'ye ait diğer meselelerle beraber hususi müzakerelerle çözmektir. Cemiyet-i Akvâm'ın hakemliğini kesinlikle kabul edemeyiz...¹³⁹”

Görüldüğü üzere Musul meselesinde günün basınında önemli bir tartışma konusu İngiltere'nin Cemiyet-i Akvama müracaat isteğiydi. Gazeteler bu hususta uzun uzadıya yazılar yazmışlar ve İngiltere'nin gerçek amacını ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Suphi Nuri (İleri)'de yazmış olduğu makalesinde Cemiyeti Akvam'da İngiltere'nin bariz bir ağırlığının olduğunu bu nedenle bu kararın Türkiye aleyhine olacağını ifade ederek bu konuda bir takım uyarılarda bulunmuştur¹⁴⁰.

¹³⁷ İkdâm, 25 Ocak 1923, No: 9289, s.1.

¹³⁸ Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir- İzmit Konuşmaları*, T.T.K. Yay., Ankara, 1982, s.45.

¹³⁹ Ahmet Emin (Yalman), “ Londra'da Son Hafta”, *Vakit*, 27 Ocak 1923, No: 1842, s.1.

¹⁴⁰ Suphi Nuri (İleri), “ Korkumuz Yoktur İsrar Edeceğiz “ *İleri*, 25 Ocak 1923, No: 1788, s.1.

Hakimiyet-i Milliye gazetesi de Cemiyet-i Akvam'ın çalışmalarını; "... Curzon şimdi de Cemiyet-i Akvâm-ı alet etmek istemiş ve Musul meselesinin mahiyetini değiştireceğini zannetmiştir. Cemiyet-i Akvâm'ın sûret-i teşekkül ve terkiibinden vazgeçmek ne gariptir ki cemiyet Curzon' un emrine tabiiymiş gibi derhal Paris'te fevkalade bir içtima yapmaya ve bu içtima Musul meselesine hasretmeye karar vermiştir. Herkesin gözüne çarpacak kadar bariz oyunlar gülünç olduğu kadar beyhudedir. Meselenin mahiyeti ortadadır. Curzon sırf kendi kumpanyasının menfaati için Lozan'ın akametine sebebiyet vermekle ve dünyayı yeni bir maceraya sevk etmektedir. Artık insanlık hükmünü versin. Asıl İngiliz milletini temsil eden amele fırkasının Lord Curzon'un oynamak istediği feci oyuna karşı neşrettiği protestonâme İngiliz kitlelerinin hakikaten vaktinde olaydan haberdar olduğunu ispat ediyor. Bu kitleler kendilerinin beş on adamın elinde alet olarak istihdam olunmalarını kabul ederlerse sulhu temin için elinden gelen azami fedakârlıkları yapan Türklere bu kere de hakkına mevcudiyet istiklal ve şerefini müdafaa için herhangi bir tehlikeye göğüs germek düşer...¹⁴¹" şeklindeki sözlerle eleştirmiştir.

İsmet Paşa (İnönü)'nin Musul'u istemesine mukabil İngiltere'nin sergilemiş olduğu tavrı Türk basını son derece haksız bulmuş bunu bir takım delillerle izah etme yoluna gitmişlerdir. Bu manada basının realist tavrı bu meselede de kendini göstermiştir. Nitekim İleri gazetesi, " Lord Curzon ile mülakatında İsmet Paşa, Kerkük ve Süleymaniye petrol kuyularının Misâk-ı Milli mucibince talep etmiştir. Öne sürdüğü delillerden biri de ora sakinlerinin Türk olduğunu ve vatandaşlarından ayrılmak istemedikleriydi. Musul, İngiliz nüfuzu altında tevdi edilen 1916 kararını ve onu tasdik eden Sevr muahedenamesini ise hiçbir hükümet tarafından tasdik edilmemiştir. İngiltere ise Musul-Irak mandasını Cemiyet-i Akvâm'dan almıştır. Halbuki Cemiyet-i Akvâm henüz bu havalinin tamamen İngiliz nüfuzu altına girdiği hakkında bir karar almamıştır...¹⁴²" diyen gazete buna ilaveten günümüzde olduğu gibi İngiltere'nin Musul petrolleriyle alakadar olan Amerikalılarla uzlaşmaya

¹⁴¹ Hâkimiyet-i Milliye, 29 Ocak 1923, No: 725, s.2.

¹⁴² İleri, 5 Aralık 1922, No: 1737, s.2.

çalıştığını Lord Curzon'un İngiltere ve Amerika menfaatinin bu konuda ortak olduğunu dile getirmiştir.

Yazar Suphi Nuri (İleri), bu konuda yazmış olduğu bir makalesinde; Musul meselesindeki kilit devletin Amerika olduğu iddiasını ileri sürmüştür. Amerika'nın dünyada petrol işlerinde İngilizlerin en büyük rakibi olduğunu belirten yazar, Amerikalıların Türkiye'ye bazı vaatlerde bulunarak bu işin uzamasına sebep olduğunu belirtmiştir. En son olarak bu meselenin çözümü için zamana ihtiyaç olduğunu vurgulayan yazar, Türk kamuoyunu bedbin ve ümitsiz olmamaya davet etmiş, akıl ve mantığın her zaman kazanacağı mesajını vermeye çalışmıştır¹⁴³.

Basın, Cemiyet-i Akvam'ı kesinlikle kabul etmemektedir. Bunun yerine özel görüşmelerle bu meselenin halledilmesini istemiştir. Türk gazetelerinin üzerinde yoğunlaştığı ve hemfikir olduğu diğer önemli bir husus, Musul'un Türkiye için bir petrol meselesi değil de vatanın birliği meselesi olduğu noktasıdır. Bu manada bu meselenin Türkiye için birinci İngiltere için de ikinci hatta üçüncü bir mesele olduğunu önemle vurgulayan yazarlar, İngiltere'nin ısrarını sert üsluplarla eleştirmişler, Türkiye'nin Misâk-ı Millice tayin ve tespit edilen meşrû hakkını izah etmeye çalışmışlardır. Yazar Suphi Nuri (İleri) bu konuda; *"...Bize kalırsa, Lozan'da vaziyete hakim olan şey boşu boşuna olan inat ve aksiliktir. Lozan Konferansı'nda bizimle en çok uğraşan İngilizlerdir. Diğerleri hatta Fransızlar bile seyirci mevkiinde bulunuyorlar. Musul meselesi bizim için bir vatan ve millet işidir. İngilizler için ise sırf bir ticaret meselesidir. Biz Musul petrollerini bir İngiliz-Türk şirketine tevdi ve İngilizlerin petrol hususunda her türlü menfaatini temin edebiliriz...¹⁴⁴"* derken, Ahmet Emin (Yalman) da; *"...Lord Curzon Londra'ya gidip bir taraftan Alman meselesiyle diğer taraftan milyonlarca İngiliz işsiz ve hükümetin yardımına muhtaç bir halde bulunan vahim sebeplerle karşı karşıya duran İngiliz kabinesinin içine girince Musul meselesinin İngiltere'yi işgal eden diğer meseleler*

¹⁴³ Suphi Nuri (İleri), "Lozan'da", *İleri*, 5 Aralık 1922, No: 1737, s.2.

¹⁴⁴ Suphi Nuri (İleri), "Ne Ziyân Ederdi?", *İleri*, 29 Aralık 1922, No: 1761, s.1.

arasındaki yerini daha iyi görecektir...¹⁴⁵” şeklindeki sözlerle bu durumu açıklamaya çalışmıştır.

Bir başka makalesinde de yazar şunları dile getirmiştir: “... *Musul meselesi bizim için petrol meselesi değil, vatanın birliği meselesidir. Biz mevcudiyet meselesi karşısındayız. Halbuki İngiltere’yi meşgul eden meseleler arasında Musul onuncu derecede bir Musul meselesidir. Bir mevcudiyet için pek kolay harp kararı verilebilir. Fakat onuncu derecede bir mesele için verilemez...Biz pek küçük bir emekle Musul’u alabiliriz. İngiltere’nin Musul’u muhafaza etmesi büyük emeklere bağlıdır. Musul havalisinin büyük bir kısmı yerli ahaliye karşı bile müdafaa edememiş, çekilmiştir...¹⁴⁶”*

Bu konuda Mustafa Kemâl Paşa, İzmir İktisat Kongresi’nde Lozan Konferansı’nda Musul’a ilişkin gazetecilerin sorusuna; “...*Biz Musul’u bir vatan meselesi şeklinde addediyoruz. Onlar ise bir petrol meselsi olarak düşünüyorlar...¹⁴⁷”* şeklinde cevap vererek bu konudaki Türkiye’nin gerçek amacını ortaya koymuştur.

Musul meselesi konusunda Irak’taki gazeteler, meydana gelen olayları günü gününe takip ederek gelişmeleri yakından izlemişlerdir. Türkiye’yi destekleyen “Fatâ-Al-Arap”, “ el-Umran”, “el-muktebes”, “elif-ba”, “el-kible” gibi gazeteler Irak’ta İngilizlere karşı Türk propagandası yapmışlardır. Aynı zamanda İngilizler tarafından da Irakta çeşitli gazetelerinde çıkarıldığını görmek mümkündür. Irak’ta hükümete bağlı “Baghdad Times”, “ el-Irak”, “Musul” gibi gazeteler ise Musul’un Irak’tan ayrılmaz bir parça olduğunu dile getirip, Türkiye aleyhine yazılar neşretmişlerdir¹⁴⁸.

Anadolu Ajansı’nın haberine göre ise, Musul halkı büyük bir heyecan geçirmekte ve genellikle Türkiye’yi talep etmektedir. Ajans, Musul Belediye Başkanı ile birçok ayan ve eşrafın, Musul’un silah kuvvetiyle değil ancak bir siyasi haritayla işgal edilmiş olduğunu ve İngiliz askeri kuvvetinin oradan çıkarılmasını belirttiğini ifade etmiştir¹⁴⁹.

¹⁴⁵ Ahmet Emin (Yalman), “Londra’da Son Hafta”, *Vakit*, 27 Ocak 1923, No: 1842, s.1.

¹⁴⁶ Ahmet Emin (Yalman), “Hususi Müzakere Yolu”, *Vakit*, 29 Ocak 1923, No: 1844, s.1.

¹⁴⁷ *İkdâm*, 3 Şubat 1923, No: 9298, s.1.

¹⁴⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz., Qassam Kh. Al. Jumaily- İzzet Öztoprak, *Irak ve Kemâlizm Hareketi (1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.122-171.

¹⁴⁹ *İkdâm*, 21 Aralık 1922, No:9254, s.1.

İngiliz basını incelendiğinde yazdıkları yazılarda Musul konusunda sonuna kadar İngiliz delegelerini destekledikleri görülmektedir. İngiltere'nin yüksek tirajlı gazetelerinden "Times", 23 Ocak 1923 tarihli nüshasında "Türkler ve Musul" başlığı altında yazdığı bir baş makalesinde; Musul meselesinin İngiltere için bir namus ve itibar meselesi olduğunu belirtirken¹⁵⁰, "Daily Chronicle" gazetesi de Musul meselesi hakkında Türkiye'yi nahoş ifadelerle itham etmiştir. Nitekim gazetenin; " *Teessüf olunur ki Türklerin Musul hakkındaki dik kafalılıkları devam ediyor...Musul'dan çıkacak olursak bunu Türk tehdidi altında değil, kendi rızamız ile yapmalıyız. Kendi menfaatimiz ve Araplara verdiğimiz teminat ile sıkı sıkıya alakadar olan bu meselelere hariçten cebri bir muamele ile hareket edecek olursak Şark-i Kârib'deki yerimiz ebediyen mahvolacaktır. Şimdilik Musul'un Türklere teslimi takdirinde Bağdat'ta mümkün değil dikiş tutturamayız. Fakat felaket bununla da bitmeyecek Türkler Musul ve Bağdat'ı ele geçirebilirlerse Şam'ı, Kudüs'ü ve Kahire'yi de alabileceklerdir*¹⁵¹" şeklindeki sözleri günümüzde İngiltere ve Amerika öncülüğündeki Büyük Ortadoğu Projesi'ne ışık tutmaktadır. İngilizlerin iddia ettiği gibi bu bölgeleri Türkler değil kendileri ele geçirip genişleme politikası izlemektedirler. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi pişkin ve bir o kadar da korkak olan veya öyle gözükmeye çalışan bu İngiliz gazetesinin hezeyanlarını gülünç bulmakta ve İngiliz kamuoyunu kınamaktadır¹⁵².

"Daily Telegraph" gazetesi de Musul'daki Türklerden başka Türkiye'yi buralarda kimsenin istemediğini iddia etmiş, buraların Türkiye'ye verilmesi halinde Irak'ın savunmasız kalacağını ve Irak'ın hububat deposunun buralar olduğunu dile getirerek bu bölgenin önemini ifade etmiştir¹⁵³. İngiliz "New Statesman" dergisi ise İngiltere'nin buralardan çıkması halinde kalkınmanın duracağına dikkat çekmiştir¹⁵⁴.

¹⁵⁰ Gazete şunları dile getirmiştir: "Britanya İmparatorluğu umur-u maliye ve ticariyede olduğu gibi siyasette de itibar ve itimad üzerine kurulmuştur. Tehdit ve tazyik ile bu itibarı zayıflatmak bize yakışmaz. Büyük krallarımızdan birinin kabri üzerinde 'uhud-u mukaddestir' cümlesi yazar. Bir işte sözümüzden dönecek olursak diğer işlerde de her türlü mutalebât-ı tesiri altında kendi sözümüzü tutmamış oluruz. Irak'ta mandater sıfatıyla olan taahhüdümüze Kral Faysal ile bir mukavelemiz vardır. Bu maksatlarla da Irak'tan hiçbir parça arazinin yabancı bir devletin hakimiyet veya murakabesi altına konamayacağı bir gerçektir". İkdâm, 28 Ocak 1923, No: 9392, s.1.

¹⁵¹ Hâkimiyet-i Milliye, 4 Şubat 1923, No:730, s.2.

¹⁵² Hâkimiyet-i Milliye, 4 Şubat 1923, No:730, s.2.

¹⁵³ Nurettin Gülmez, a.g.e., s.63.

¹⁵⁴ Ergün Aybars, " Milli Mücadele'de İngiliz Basını II (1920-1923 Sevr'den Lozan'a), A.A.M.D., C: VII, Kasım 1990, S: 19, s.69.

Görüldüğü üzere İngiliz basını Musul'un Türkiye'ye verilmemesi yönünde yazılar yazmışlardır. Gerçek amaçları petrolden ibaret olan İngiltere ve basını farklı iddialar öne sürerek bu amacını gizlemek istemişlerdir. "Times", "Daily Telegraph", "Morning Post", "Manchester Guardian", "Daily Chronicle" gibi İngiliz gazetelerinin 20 Ocak 1923 tarihinden sonraki neşriyatları okunduğu zaman bütün bu gazetelerin Lord Curzon tarafından Lozan'dan alınan bir emirle hapsinin aynı tarzda yazılar yazdığı gözlemlenmektedir. Türk basınından özellikle Hâkimiyet-i Milliye İngiliz basınının bu tavrına sert tepkiler göstererek bu gazeteleri emperyalist olmakla itham etmiş, hepsinin Lord Curzon tarafından yönlendirilip, Türkiye aleyhine propaganda yaptırıldığını ifade etmiştir¹⁵⁵.

İngiltere'nin Musul üzerindeki gerçek amacını sadece Türk gazeteleri ortaya koymamıştır. İtalyan "Chicago Tribune" gazetesi 31 Ocak 1923 tarihli nüshasında İngiltere'nin bu bölge üzerindeki emellerini; "...İngiltere'nin Türkiye'ye karşı amacı, Musul petrol kaynaklarını ele geçirmek ve İstanbul'u yeni bir Cebel-i Tarık haline koymak arzusundan ibarettir..."¹⁵⁶ şeklindeki çarpıcı sözlerle ortaya koymuştur.

Musul konusunda Türkiye aleyhine olan gazetelerinin yanında azda olsa Türkiye'yi destekleyen İngiliz gazetelerini de görmek mümkündür. "Daily Mail" ile "Daily Herald" dahil olmak üzere bir kısım İngiliz basını, İngiltere'nin Irak siyasetini eleştirmişlerdir. Bu gibi ılımlı gazeteler, Musul'un İngiltere kuvvetleri tarafından tahliyesini taleple bu kuvvetlerin sadece Basra'da kalmasını tavsiye etmişlerdir¹⁵⁷.

Netice itibariyle Musul meselesinde İngiltere'nin isteği İngiliz basını tarafından desteklenirken, bu mesele Türk basınında da geniş yer kaplamış, Misak-ı Milli gereğince vatanın ayrılmaz bir bütünü olarak addedilerek Türkiye için birinci derecede önemli, İngiltere için bir petrol meselesi olduğu öne sürülmüştür. İngiliz baş delegesi Lord Curzon'un ileriye sürdüğü deliller, yazarlar tarafından karşı yazılarla çürütülmüş, özellikle Cemiyet-i Akvâm İngiliz nüfuzunun olduğu gerekçesiyle karşı çıkılarak Musul bölgesinde oylamaya başvurulma teklif edilmiştir. Bu tartışmalardan sonra,

¹⁵⁵ Bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Ocak 1923, No:725, s.2.

¹⁵⁶ *İkdâm*, 6 Şubat 1923, No: 9301, s.1.

¹⁵⁷ *Vakit*, 7 Ocak 1923, No: 1822, s.2.

Musul meselesi de ilk dönem Lozan Konferansı'nda bir uzlaşmaya varılamaması yüzünden ertelenmiştir.

4.3. Adalar Meselesi

Lozan Konferansı'nın ilk döneminde Trakya meselesi çözüme kavuşturulmadan adalar meselesi* konusuna geçilmiştir. Bu konu hakkındaki müzakereler 25-29 Kasım tarihli oturumlarda yapılmıştır.

Adalar meselesi Türkiye, Yunanistan ile İtalya arasında görüşülmesi gereken konular arasındaydı. Daha bu mesele üzerinde oturum başlamadan gazetelere de yansıyan İtalya'nın kesin tavrı bu meselenin de kolay çözülemeyeceğini göstermeye yeterliydi. "*İtalya, hukukun gayr-i kâbil itiraz bulunduğunu iddia ediyor*" başlıklı bir haberde Vakit gazetesi, Mussolini'nin Poancara ve Lord Curzon ile mülakatı sırasında İtalya'nın 12 ada üzerindeki hukukunun karşı çıkılmaz olduğu kararına varıldığını belirtmiştir¹⁵⁸. Mussolini'nin 12 ada meselesinde kesin tavrı İtalyan kamuoyunca da takdir edilmiştir¹⁵⁹.

İsmet Paşa (İnönü)'da oturum toplanmadan evvel İtalyan basınına beyanatlar vererek İtalya'nın Türkiye'nin en karanlık dönemlerinde Türkiye'ye hoşgörü ile davrandığını, iki devlet ararsındaki münasebetin dostane bir şekilde devam edeceğini ifade etmiş böylece İtalya kamuoyuna karşı ılımlı hava yaratmak istemiştir¹⁶⁰.

Oturumlar esnasında adalar meselesinde İsmet Paşa (İnönü), Türkiye'nin görüşünü iki esasa dayandırmıştır: Birincisi; boğazların yakınında bulunan İmroz

* Lozan'a gelinceye kadar adaların durumu şu şekildeydi: Fetih yoluyla Osmanlı Devleti topraklarına katılan Akdeniz adaları daha sonra elden çıkmaya başlamıştır. İtalya 1912'de 12 adayı işgal ettikten sonra Rados adasını İtalyan kanı sulandı diyerek buraları kendine mal etmek istedi. Bunun üzerine 12 ada Rumları bir kongre toplayarak Yunanistan'la birleşmek isteyince adalar meselesi böylece milletlerarası bir mesele haline gelmiştir. Balkan devletleri arasında savaşın başladığı zaman adalar İtalya'nın işgali altında bulunduğundan buralar Yunanistan'ın eline geçmedi. 14 Şubat 1914'te Londra'da toplanan konferansta İmroz, Bozcada ve Meis adaları hariç diğer adalar Yunanistan'a verilmiştir. 1919'da Titani-Venizelos Antlaşması ile İtalya Rodos'tan 12 Adayı Yunanistan'a bırakmıştır. Rodos'u ise orada bulunan Rumlara mahalli muhtariyet vermek şartıyla hakimiyetinde bırakmıştır. Sevr Antlaşması'nın 122. maddesi ile Osmanlı Devleti 12 ada ile Rodos, Meis'i İtalya'ya vermiştir. *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Lozan 1922-1923*, s.35-36.

¹⁵⁸ *Vakit*, 24 Kasım 1922, No: 1778, s.2.

¹⁵⁹ *İleri*, 26 Kasım 1922, No: 1728, s.1.

¹⁶⁰ *Vakit*, 24 Kasım 1922, No: 1778, s.2.

(Gökçeada), Bozcaada ve Semadirek adaları, diğeri de adalar denizinde İtalya'nın işgalinde bulunan 12 adadan başka Midilli, Sakız, Sisam, Limni ve Nikarya adalarından ibarettir. İsmet Paşa (İnönü), birinci kısım adaların hakimiyetimiz altında kalmasını ve askerlikten tecridini talep etmiş, ikinci kısmında muhtariyetini istemiştir¹⁶¹. İsmet Paşa (İnönü) Akdeniz ve Ege adalarının Anadolu'nun güvenliği için önemini izah etmeye çalışmıştır. Ayrıca Türk heyeti Adalar meselesinde, Rusya'nın da katılmasını istemiştir¹⁶².

Yunan başdelegesi Venizelos, Ege Denizi'ndeki adalar arasında önce uzun süreden beri Yunan egemenliği altında bulunan adaları, sonra da henüz uluslararası bir antlaşmaya konu olmamış adaları ayrı tutmak gerektiğini söylemiş ve bu adaların çoğunda Rumların yaşadığını belirtmiştir. Venizelos bu adaların Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye sokmadığını örnekler vererek ispat etmeye çalışmıştır¹⁶³.

Yunan delegesi Caclamacos, adaların esasen 1913'de Yunanistan'a terk edildiğini belirtmiştir. Türk heyeti ise bu adaların bir kısmının Yunanistan'a terk edilmediğini, aksine 1914 Londra Anlaşması ile müttefiklerin Türkiye'ye verdiğini ileri sürmüştür. Her fırsatta Yunanlıların imdadına koşan İngiliz başdelegesi Lord Curzon, Türklerin bu muahedenâmeyi tasdik etmediğini belirtmiş , adaların Yunanistan'dan alınmasının hukuki ve tatbikî bakımından güç olacağını ve buradaki nüfusunun çoğunluğunun Rumlardan ibaret olduğunu iddia etmiştir. Lord Curzon'un vardığı sonuçlar şunlardır¹⁶⁴:

1. İmroz, Bozcaada ve Semadirek adalarının kaderi, boğazların serbestliği sorunuyla birlikte ele alınmalıdır;
2. Geçmiş uyarılar göz önünde tutularak, öteki adalara özerk bir rejim verilmesine ilişkin anayasal deneme teklifi kabul edilmemelidir;
3. Bu adaların Yunanistan'dan ayrılması söz konusu olmasa bile, bunların askerlikten arındırılması sorununun askerlik uzmanlarınca incelenmesi en uygun yoldur.

¹⁶¹ *Vakit*, 5 Aralık 1922, No: 1789, s.2.; *İkdâm*, 28 Kasım 1922, No: 9231, s.1.

¹⁶² *Vakit*, 5 Aralık 1922, No: 1789, s.2.

¹⁶³ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, C: I., Takım: I., Kitap: I., s. 101.

¹⁶⁴ Seha L. Meray, *a.g.e.*, s. 103.

İsmet Paşa (İnönü)'da buna karşılık olarak savunduğu tezde; Trakya mevzu bahsedildiği zaman nüfus meselesinin asla nazar-ı itibare alınmadığını ve yalnız adalar meselesi gibi sırf Yunanistan'a yardım için nüfus meselesinin hesaba katılmak istendiğini izah etmeye çalışarak Yunanlıları ve Lord Curzon'u eleştirmiştir¹⁶⁵. Askersizleştirme konusunda ise İmroz , Bozcaada ve Semadirek hakkında Boğazlar meselesi ile beraber görüşülebileceğini, diğer adaların ise askersizleştirilmesinin uygun olmayacağını izah etmeye çalışmış, ayrıca buraların Yunanistan'ın Anadolu'ya karşı hareketinde bir üs olarak kullanmadığını da anlatmaya çalışmıştır¹⁶⁶.

Özetle, Türk heyeti Gökçeada ve Bozcaada'yı 1914 Londra Konferansı kararına dayanarak, Semadirek'i ise Boğazların hukuki durumu nedeniyle, bu adaların bir eşi olarak talep etmiştir. Yunanistan ise Semadirek ve Limni adasını dava dışında tutarken, Bozcaada ve Gökçeada'yı halkı Rum olduğunu iddiasını ileriye sürerek talep etmiştir¹⁶⁷.

Adalar meselesi Türk basınına fazlaca yansımamış gazetelerin ikinci veya üçüncü sayfalarında küçük puntolara sıkıştırılmıştır. Bu konuda yazarlar adalar konusunda da Yunanistan'ın imdadına koşan Lord Curzon'u uzun uzadıya eleştirmişler, bu meselede de Türklere karşı tüm devletlerin yek vücut olması üzerinde durmuşlardır.

Adalar konusunda kurulan alt komisyonun incelemeleri sonunda kabul edilen rapor şunları içermiştir¹⁶⁸:

“1. Oy birliği ile beş adada bir takım askerlikten arındırma tedbirlerinin uygun olacağı tavsiye edilmektedir.

2. Alt komisyonda bu tedbirler; Oy birliği ile, Limni adası bu tedbirlerin, Boğazlar sorununun incelenmesi sırasında, Gökçeada ve Bozcaada ve Semadirek adaları için saptanacak tedbirlerle birlikte saptanmasının uygun olacağı görüşüne varılmıştır. Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları için, komisyonun çoğunluğu

¹⁶⁵ *Vakit*, 5 Aralık 1922, No: 1789, s.2.

¹⁶⁶ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.132. Adalar meselesi hakkında tartışmaların ayrıntıları için bkz., Seha L. Meray, *a.g.e.*, s. 100-116.

¹⁶⁷ Salih Yapar, *Sevr Barış Antlaşması İle Lozan Barış Antlaşması'nın Karşılaştırılması*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2003, s.60.

¹⁶⁸ Salih Yapar, s. 61.

askerlikten arındırmaya ilişkin olarak alınacak tedbirlerin aşağıdaki kısıtlamalar şeklinde olması gerektiği uygun görülmektedir:

- a. Hiçbir deniz üssü, hiç istihkâm bulunmayacak
- b. Askeri uçakların, adalar ve Türkiye üzerinde uçmaları karşılıklı olarak yasaklanacak.
- c. Adalarda askeri kuvvetler, askerlik görevi için çağrılmış normal mevcudu aşmayacak ve bu birlikler buldukları yerde eğitim görecek; jandarma ve polis kuvveti esas alınarak hesaplanacak ölçü aşılmayacaktır.”

Bu rapora Türkiye'nin önerdiği teklif şu şekildedir¹⁶⁹:

- “1. Midilli, Sisam, Sakız ve Nikarya adalarında hiçbir askeri ve deniz üssü, hiçbir savaş limanı bulunmayacaktır.
2. Bu adalarda ne çeşit olsun hiçbir istihkâm yapım işine girilmeyecek ve hiçbir askeri bulundurulmayacaktır.
3. Jandarma dışında, bu adalarda hiçbir silahlı kuvvet bulundurulmayacak, hiçbir askeri depo yapılmayacak, hiçbir askeri hazırlığa girilmeyecek.
4. Bu adalar hiçbir kara ve deniz uçağı, havacılığa yarayacak hiçbir tesis bulundurulmayacaktır.
5. Limni adasının askerlikten arındırılması sorununun Boğazların askerlikten arındırılması sorunu ile incelenmesi uygun görülmüştür.”

Netice itibariyle askerden arındırma hakkındaki tali komisyon kararı, Türk çekinceleriyle kabul edilmiştir. İmroz ve Bozcaada'nın Türk olarak kalması kabul edilmiş ortadaki yani merkezdeki adaların askerden arındırılması ile kendilerine mahalli bir idare verilmesi noktasında uzlaşma sağlanmıştır¹⁷⁰.

5. BOĞAZLAR MESELESİ

Konferansta tartışılan en önemli konulardan biri de şüphesiz ki boğazlar konusunda olmuştur. Asya'yı Avrupa'ya ve Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan boğazlar;

¹⁶⁹ Salih Yapar, s. 61.

¹⁷⁰ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.134. Adalar sorunu ilk dönem Lozan müzakerelerinde bir uzlaşmaya varılamamış, neticede dağılmadan sonra tekrar toplanacak olan ikinci dönem Lozan müzakerelerinde tekrar ele alınmıştır.

iktisadi, askeri, siyasi, tarihi ve coğrafi önemlerden dolayı tarih boyunca pek çok devletin ilgisini çekmiştir¹⁷¹.

Rusya'nın sıcak denizlere inme ve İngiltere'nin de Doğu Akdeniz ve Hindistan yolunu emniyete alma sevdası bu iki devlet arasında Boğazların durumunu diğer devletlere göre daha önemli kılmıştır. İngiltere 19.yy boyunca Boğazları Rusya'ya karşı kapalı tutmak istemiş bu amaca yönelik birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. İngiltere'nin boğazları ele geçirmek için, İstanbul'da İngiltere'ye bağlı bir sultan, Ege adalarında kukla devlet olarak Yunanistan ve boğazlardan geçişte bir komisyon kurma planları Milli mücadelenin Türkiye tarafından kazanılmasıyla ortadan kalkmıştır¹⁷².

Türkiye, konferansta alınacak kararların sağlam bir zemine oturturulması ve her yönden mutabakata varılması için Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'nın sadece boğazlar konusu görüşülürken hazır bulunması talebini istemiş buda devletler tarafından kabul edilmiştir¹⁷³.

Lozan Konferansı'nda boğazlarla ilgili olarak üç farklı görüş ileri sürülmüştür. Bunlardan ilki olan Türk görüşü, şüphesiz Misâk-ı Milliye göre belirlenmişti. Bu görüşe göre; İstanbul ve Marmara Denizi'nin emniyetinin korunması şartıyla İstanbul ve Çanakkale'deki boğazları milletlerarası ticaret gemilerine açık bulundurulacaktı¹⁷⁴.

¹⁷¹ Lozan'a gelinceye kadar boğazlarda Türkiye, değişik dönemlerde değişik devletlere karşı bir denge unsuru olarak buraların emniyeti için mücadele vermiştir. Ama genelde Rus ve İngilizlere karşı Türkiye dönem dönem buraları koruma ihtiyacı hissetmiştir. 1453'te Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinden sonra Boğazlar Türk hakimiyetine girmiş ve harp gemilerine kapatılmıştı. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rus ticaret gemilerine Karadeniz ve Marmara'dan geçme hakkı tanınmıştır. 1798'de Mısır'ı işgal eden Fransa'ya karşı askeri tedbirler almak zorunda kalınması üzerine Osmanlı Devleti'nin Rusya ve İngiltere ile yapmış olduğu ittifak gereğince Rus savaş gemileri ilk defa Boğazlardan serbestçe geçmiştir. 1829 Edirne Anlaşması ile Rusya Türk sularındaki haklarını kuvvetlendirmiş, 1833 Hünkâr İskelesi Anlaşması ile de Osmanlı Devleti boğazları Rusya lehine bütün diğer devletlerin savaş gemilerine kapalı tutmuştur. Kemâl Bedilli, "Boğazlar Meselesi", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C: 6, İstanbul, 1992, s.266 vd.; *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Lozan (1922-1923)*, s.46-48. Zaman süreci içerisinde de Türkiye Rusya'ya karşı İngiltere kartını oynamıştır. Nitekim Rusların Yeşilköy'e kadar gelip İstanbul'u kuşatmasını İngiltere engellemiştir. 1917 yılında Bolşevikler yeni Rusya'nın Boğazlar üzerindeki geleneksel politikasından vazgeçtiğini ifade etmesi üzerine boğazlar meselesinde yeni bir safhaya girilmiştir. Mondros Mütarekesiyle Boğazların açılması öngörülürken buraları daha ziyade İngiltere işgal etmiştir. Sevr Anlaşması boğazlar üzerindeki Türk egemenliğine son verilmiş İstanbul'a el konulmuştur. Çanakkale boğazının Avrupa kıyası Yunanistan'a verilmişti. Ferudun Cemâl Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968, s.52-54. Türk'ün milli mücadeleyi kazanması üzerine Türk kuvvetleri İstanbul'a gelmiş ve boğazları tekrar ele geçirmiştir.

¹⁷² Ömer Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.265.

¹⁷³ Kâmuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1991, s.88.

¹⁷⁴ *İkdâm*, 6 Aralık 1922, No: 9239, s.1.

Türk basın da Türk görüşünü şu manşetlerle okuyucularına duyurmuştur: *“İstanbul ve Marmara'nın herhangi bir tecavüze karşı teminini, Karadeniz'e gidecek kuvay-ı müceriyenin bir tehlike teşkil edemeyecek tarzda tahdidini, sefâin-i harbiyenin Karadeniz'de bırakılmamasını istiyoruz”*¹⁷⁵”

*“Türkiye boğazlardan ticaret gemilerinin serbestçe geçmesini talep edecektir. Fakat harp gemilerinin düvel-i muazzama Karadeniz sahillerindeki hükümetlerin mümessillerinden müteşekkil beyn'el-milel kontrol heyeti idaresinde me'zûniyyet olmaksızın geçişini men olmasını isteyecektir”*¹⁷⁶”

Bu konu hakkındaki müzakerelerde, İsmet Paşa (İnönü), boğazlar meselesi hakkındaki Türk tezini uzun uzadıya izah ederek devletlere bu konuda teklifler sunmuştur. İsmet Paşa (İnönü) yapılan celsede şu teklifleri sunmuştur¹⁷⁷:

1. Gerek karadan ve gerek denizden bir taarruza uğramamak için Marmara ve İstanbul'un emniyeti için teminat,
2. Boğazlardan geçecek harp gemilerinin yalnız ticareti himaye etmek üzere uygun gemilerden ibaret bulunması
3. Harp gemilerinin Karadeniz'de emr-i mecra teşkil etmelerinin yasaklanması
4. Ticaret gemilerinin boğazlarda serbest geçişi,
5. Boğazlar için alınacak tedbirlerin Marmara'yı kaplaması,
6. Boğaz için sahilinde askerlikten tecrid edilecek bir mıntıkanın olmaması,
7. Anadolu ve Rumeli'yi birbirine bağlamak üzere askerlikten tecrid edilen mıntıkadan geçiş hakkının verilmesi,
8. Türklerin İstanbul'da ve boğazlarda tersane tesis edebilmeleri,
9. Semadirek, Limni, Bozcaada adalarına muhtariyet verilmesi,
10. Limni adasında Yunan donanmasının bulunmaması.

¹⁷⁵ *İleri*, 12 Aralık 1922, No: 1744, s.1.

¹⁷⁶ *Vakit*, 30 Kasım 1922, No: 1784, s.1.

¹⁷⁷ *Vakit*, 10 Aralık 1922, No: 1794, s.1.; *İleri*, 12 Aralık 1922, No: 1744, s.1.; *İkdâm*; 21 Aralık 1922, No: 9354, s.1.

İsmet Paşa (İnönü), bu teklifleri müttefiklere sunmuş, Türklerin boğazlara hakim oluşunun çok eski zamanlara kadar dayandığını belirttikten sonra İstanbul'un, Marmara Denizi'nin ve Doğu Trakya'nın güvenliği için boğazların müdafaa lüzumunu devletlere izah ve ispat etmeye çalışmıştır. Akdeniz veya Karadeniz hükümetlerinden birinin boğazları zabt etmeye teşebbüs ettiği takdirde bunun savaşı gerektireceğini ve buna Türkiye'nin de katılmaya mecbur olacağından, boğazların askeri mahiyetten tecridinin barışı hayalden öteye götüremeyeceğini dile getirmiştir. İsmet Paşa (İnönü), Türkiye'nin selâmeti için boğazlardan geçecek gemilerin bir tehlike teşkil etmemesi gerektiğini ifade etmeye çalışmıştır¹⁷⁸.

İsmet Paşa (İnönü), Lozan'da bulunan Türk muhabirlerine vermiş olduğu beyânatında; Türkiye'nin kalıcı bir barış yapacağını ve müzakereleri kolaylaştırmak için tüm çabasını sarf edeceğini belirttikten sonra, boğazlarda silah sınırlandırılmasının asla kabul etmeyeceğini, Marmara'nın bazı noktalarının mahkumu hususundaki görüşünü savunacağını, boğazlarda askerlikten tecrit edilecek mntıkların İstanbul'u herhangi bir hücum karşısında müdafaasız bırakabilecek mahiyette olmaması gerektiğini izah etmeye çalışmıştır¹⁷⁹.

Türk basını, İsmet Paşa (İnönü)'nın bu tekliflerinin hiçbirinin devletler tarafından ileri sürülen görüşleri ihlâl etmediği yönünde yorumlar yapmışlar ve Türkiye'nin cevabının müzakere kapısını her zaman açık bıraktığını ifade etmişlerdir.

Başbakan Hüseyin Rauf (Orbay) ise, boğazlar meselesi hakkında Türkiye'nin ve devletlerin isteklerini özetledikten sonra, boğazların serbestisini ancak İstanbul ve

¹⁷⁸ *Vakit*, 10 Aralık 1922, No: 1794, s.1.

¹⁷⁹ *İleri*, 12 Aralık 1922, No: 1744, s.1. Ayrıca İsmet Paşa (İnönü) Fransız "Matin" gazetesine de şu anlamlı demeci vermiştir: " *Boğazları müdafaa için bir harp donanmasına sahip olmamız istenildiği takdirde acaba ona hücum için Yunanistan'ın bir donanmaya sahip olmasına müsaade edilecek midir? Şimdiye kadar hiçbir meseleyi halletmedik. Bana anlayamıyorlar gibi geliyor. Ben buraya Mudanya Mütarekesi dahilinde geldiğimi söyledim. Bana 'hayır, siz mağlubiyetinizi belgeleyen Mondros Mütarekesi mucibince burada bulunuyorsunuz ' denildi. Ben dört sene evvel olan biten şeylerle meşgul olamam. Lozan'da bize müsavat dairesinde muamele göreceğimiz söylenmişti. Biz mağlûp değildik. Pekalâ buraya Mondros'a tevfikân geldiğimizi kabul edeyim. Lâkin özü-sözü ihlâl ettiğinizi de söyleyeceğim...*" diyen İsmet Paşa (İnönü) sitem dolu sözlerinden de anlaşıldığı gibi boğazlar meselesinde de devletlere sert atıflarda bulunmuştur. *İkdâm*, 6 Aralık 1922, No: 9239, s.1.

Marmara'nın emniyetini sağlamak şartıyla kabul edilebileceğini meclis kürsüsünden tüm dünya kamuoyuna duyurmuştur¹⁸⁰.

İkinci görüş ise Rusya tarafından ileriye sürülmüştür. Boğazların sadece ticaret gemilerine açık ve bütün savaş gemilerine kapalı tutulmasını isteyen Rusya, Türkiye'nin de boğazları tahkim etmesi gerektiğini ileriye sürmüştür.

Rus baş delegesi Tchitcherine, boğazların tüm harp gemilerine kapalı tutulmasını, boğazlar ve çevresinin Türk hakimiyeti altında kalmasını, ticaret gemilerinin serbest geçişini teklif etmiş ve İstanbul hakkında Sovyet Rusya'nın Çarlık Rusya'sından tamamen ayrıldığını dolayısıyla buraların Türk olarak kalmasını istediğini ifade etmiştir¹⁸¹.

¹⁸⁰ Mecliste bu konuda şu diyaloglar geçmiştir : Hüseyin Rauf (Orbay): "...Herkesin bildiği üzere Misâk-ı Millimizin boğazlar hakkında kabul ettiği husus, boğazlardan gemilerin serbestçe geçişi, fakat buna mukabil İstanbul yani Marmara'nın emniyeti talep edilmiştir. Bunun bahş olacak bir tarzda bizi tatmin etmesini istiyoruz ki zannederseniz bu hakkımız meşrûdur. İtilâf devletlerinin bu mukabil teklifi, ticaret gemilerinin harp ve sulhda hiçbir kayd ve şarta tabii olmaksızın geçmelerini talep ve harp gemilerinin de harp zamanında bazı şartlara tabi olarak boğazlardan serbest geçişinin teminini istemek olmuştur. Bulgaristan Karadeniz'in askersiz bir hale ifrağını ve boğazlarda Tuna'da olduğu gibi süyr ü seferin temini için bir komisyon bulunmasını talep etmiş ve Romanya Karadeniz'in askersizliğini talep etmekle beraber gemilerin boğazlardan geçişinin ve boğazlarda itilâf kuvvetlerinin bulunmasını talep etmiştir. Moskova Muahdesiyle dostluk tesis eden muahedenin hükümleri gereğince boğazlar hakkında karar verilecek olan bir konferansa iştirak hakkında yetkili olan Rusya, Ukrayna ve Gürcistan murahhasları boğazların hemen harb-i u umumiden önceki vazifesini talep etmişlerdir. (En doğrusu o, yaşasın sesleri) Arkadaşlar ! Boğazlar hakkındaki nokta-ı nazarımız Misâk-ı Milli'den başka hiçbir şey değildir. İstanbul ve Marmara'nın emniyeti hakkında bizi ikna edebilecek olan şartları temin etmek lazımdır. Biz boğazların serbestisine taraftarız ve bu fikirden de zerre kadar dönmedik. Ancak dediğim gibi İstanbul ve Marmara'nın emniyeti lazımdır. İstanbul'un emniyeti hilâfetin istiklâli meselesidir. Hilâfet makamı taarruzdan ma'sun olmalıdır. İstanbul ve Marmara Denizi'nin emniyeti mevzu bahs olurken karşımızda bulunan muhaliflerin bizimle anlaşmak isteyen ve bizim anlaşmak istediğimiz mütteliklerin bu noktayı tam önemle nazar-ı dikkate almaları lazımdır. İstanbul'da yakın zamanlarda gördüğü ve bildiği elem tecrübelerine şahid olduk. Harb-i Umumi nihayetinde malûm olan sabık Amerika Reisi Cumhuriyet Wilson'un taahhüdatı üzerine bugün iktidardan çekilmiş olan İngiliz başvekili Lyod George'nin Mondros Mütarekesi yoktur. Parlamentoda 1918'de dünya kamuoyuna ve kendi milletine ve İngiliz tebaasından olan İslamlara resmen ifade ettiği Trakya ile Türklerin yurdu olan Anadolu Türklere kalacaktır. İfadesine itimaden milletimiz sulha talip olduktan ve İtilâf devletleriyle anlaşmak için tesbit etmiş ve sulhun umumi olacağını ifade-i cevabanesi üzerine bir mukavele akd ettik. Efendiler bu mütarekenâmede İstanbul'un işgal edileceğine dair hiçbir kayıd olmadığından başka aksine dair protestolarda vardır. Biz uhdemize müdafaa sabit kalıp ve boğazları açtıktan sonra İtilâf kuvvetleri İstanbul'da demir attıktan sonra İstanbul'un işgalinde hiçbir muhalefet tasavvur edilmediği bir anda İstanbul'u işgal etmişlerdir". dedikten sonra mecliste Selahaddin Bey'in aynı durumun tekrarının söz konusu olabilir mi sorusuna ise Rauf Bey (Orbay) Türkiye'nin en esaslı endişesinin bu olduğunu ve Boğazlar meselesini düşünürken bu noktayı göz önünde bulundurmamak mecburiyetinde olmamız gerektiğini belirterek, devletlerin Mondros Türkiye'nin de Mudanya zihniyetiyle Lozan'a geldiğinden bu pürüzünde zor aşılacağı kanaatini taşıdığını ifade etmiştir. Bkz., *Vakit*, 19 Aralık 1922, No: 1803, s.3.

¹⁸¹ Rus baş delegesi Tchitcherine'nin bu konudaki beyanatları için bkz., *Vakit*, 10 Aralık 1922, No: 1794, s.1.; *İleri*, 6 Aralık 1922, No: 1738, s.1.; *İkdâm*, 6 Aralık 1922, No: 9239, s.1.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Aralık 1922, No: 687, s.1.

İkdâm gazetesi de; “*Rus murahhasları boğazların ecnebi harp gemilerine kapanmasında ve davalarımızı müdafaa hususunda ısrar ediyorlar*” manşetiyle vermiş olduğu bir haberinde, Tchitcherine’in Tan gazetesi muhabirine verdiği beyânatı yayımlamıştır. Bu beyanatında, Tchitcherine boğazlar meselesinin halli için başlıca iki yol göstermektedir: Bunlardan birinin orada uluslararası bir komisyonun teşkili diğeri de Türk milletinin hukuki egemenliğinin tamamen tatbik edilmesidir. Rus delegesine göre, uluslar arası bir komisyon teşkil edilmesi en kuvvetli devletin gemilerinin boğazlarda ve Karadeniz’de hakimiyeti manasına gelir ki bu da İran’ın kuzeyinde Rusya için tehditkâr bir siyasi ve iktisadi hareket başlar. Bu tür manevralarla devletlerin Türkiye’yi bir çember içine almak istediklerini belirten Tchitcherine, müttefiklerin bağımsız bir Kürdistan ile bunu sağlamlaştırmak amacını taşıdıklarını iddia etmiştir. Rus delegesi devamla, “...Türk milletinin münasip gördüğü derecede boğazların kıyılarını tahkim edebilmeli oraya torpiller koyabilmeli ve boğazlara hücumla mukavemet için harp gemilerine sahip olabilmelidir. Diğer taraftan Rusya’nın kendi kıyılarındaki hukukundan vazgeçeceğini de zannedilmemelidir. Rusya mağlûp değildir. Kırım harbinden sonra Karadeniz’de bir donanma bulundurmaktan vazgeçmeye mecbur kalmıştır. Rusya bugün mağlûp muamelesine buyun eğmeyecektir...” sözlerinden sonra gerek Rusya’nın gerek Ukrayna’nın bir hücum tehdidini bertaraf etmek için Romanya ile itilâfa hazır olduklarını belirtmiştir¹⁸².

Rusya delegesi Voronski, Fransız “Tan” gazetesine vermiş olduğu demecinde, boğazların Rusya için önemine değindikten sonra, devletlerin birlik halinde hücum etmelerine karşı Rusya ve Türkiye’nin de ittifak halinde bulunulmasının gereğini ileriye sürmüştür¹⁸³. Rus delegesinin de ifade ettiği üzere Rusya, Balkan ve müttefik bloğuna karşı Türkiye’ye bir karşı blok oluşturma teklifini yapmıştır. Türkiye de kısmen de olsa bu bloğa karşı –özellikle İngiltere’ye karşı- Rus kartını oynamayı ihmal etmemiştir.

¹⁸² İkdâm, 7 Aralık 1922, No: 9240, s.1.

¹⁸³ Hâkimiyet-i Millîye, 4 Aralık 1922, No: 676, s.2.; Vakit, 29 Kasım 1922, No: 1783, s.2. Fransız “Parisien” gazetesi de bu konuda “Büyük müttefiklerle Balkan ittifadı, Bolşeviklerin tehditlerinden korkmamaya karar vermişlerdir”, şeklindeki sözlerle Rusya’ya karşı devletlerin tutumunu belirtmek istemiştir. Bkz., Vakit, 30 Kasım 1922, No: 1784, s.1.

Rusya'nın savaş gemilerine boğazları kapalı tutma fikrini ileriye sürerken dayandığı başlıca üç delil vardı¹⁸⁴:

1. Boğazların kapalılığı ilkesi eskiden beri devletlerce kabul edilmiş, devletler hukuku kurallarına uygun bir yoldur.

2. Kapalılık, çarpışan nüfuzlar arasında bir ara duvarı yaratmak suretiyle barışı korur, eşitliği temin eder.

3. Boğazların açık olması en kuvvetli deniz devleti lehine eşitliği bozar.

Boğazlar meselesi hakkında üçüncü görüş ise müttefiklere aittir. Sunulan delillere karşı müttefikler, boğazların kapalı olması halinde eşitliğin bozulacağını Rusya'nın üstünlüğünü sağlayacağını, ticaret gemilerinin güvenliği için, savaş gemilerinin de girmesinin şart olduğunu ileri sürmüşlerdir¹⁸⁵.

Müttefikler, boğazların hem ticaret hem de harp gemileri için mutlak olarak açık olması, bu açıklığın teminatı olarak boğazların her iki tarafının askersizleştirilmesi ve milletlerarası bir idarenin bu işi idare ve kontrol etmesi şeklinde fikirlerini beyân etmişlerdir¹⁸⁶. İngiliz baş delegesi Lord Curzon, müttefikler adına söz alarak Rusya'nın Karadeniz'i bir Rus gölü haline sokmak istediğini iddia etmiştir¹⁸⁷.

Lozan'daki diğer devletlerin fikirlerinde bu husustaki ortak nokta, boğazların savaş ve barış zamanlarında devletlerin ticaret gemilerine uygulanan serbestinin savaş gemilerine de uygulanmasıydı. Ayrıca devletler boğazların askersileştirilmesini geçiş

¹⁸⁴ Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Lozan (1922-1923), s.52.

¹⁸⁵ Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Lozan (1922-1923), s.52.

¹⁸⁶ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, C: I., Takım: I., Kitap: I., s.147-149.

¹⁸⁷ Lord Curzon bu iddiasını, "Mösyö Tchitcherine düsturu, Rusya'ya Karadeniz'de özel bir yer ve büyük bir kuvvet temin edecektir. Tchitcherine, Türkiye ve Rusya harp gemilerinin uluslar arası hukuka tevfiân Süveyş, Panama, Gobel kanallarından ve bunun cihan boğazlarından serbestçe geçişi hakkına sahip olmak istediği halde Akdeniz ve Karadeniz arasında geçişin diğer milletlerin hukukunu inkar ediyor. Mösyö Tchitcherine boğazların harp gemilerine açık bulundurulması bahriyesi en kuvvetli devletin menfaatini temin edeceğini beyân edildiği surette Karadeniz'in kapanması bu denize kıyısı olan hükümetleri en kuvvetli devletin keyfine tabi bulunduracağını umutuyor. Fazla olarak Rusya Baltık donanması vasıtasıyla Karadeniz'den uzak sulara Rus ticariyesini himaye ve muhafaza edecek bir halde bu denizde kıyısı bulunmayan hükümetler arasında ticaretlerini himaye etmekten men edileceklerdir..." şeklindeki sözlerle ifade etmeye çalışmıştır. *İleri*, 9 Aralık 1922, No: 1741, s.1. ; *İkdâm*, 11 Aralık 1922, No:9244, s.2.; *Vakit*, 10 Aralık 1922, No: 1794, s.1.,

serbestisinin zaruri bir gereği olarak ileri sürerken İsmet Paşa (İnönü)'da güvenlik ve dünya barışının zaruri bir gereği olarak bunun tam aksini iddia ediyordu.

Yazarlar boğazlar meselesinde Türk tezini olduğu gibi tasvip etmiş devletleri de inatçılıklarından dolayı topa tutmuşlardır. Yazar, Ahmet Cevdet (Oran) boğazlar meselesinde Fransa'nın pasif, İngiltere'nin de konferansa tek hakim tavrını eleştirmiştir¹⁸⁸. İkdâm gazetesi, "Tchitcherine ve Curzon" başlığı altında neşrettiği bir haberinde Tchitcherine'nin boğazların uluslar arası bir idare ile yönetilmemesini, Türkiye'nin boğazları kapamasını ve savunma tedbiri ile kıyılarını asker ile takviye edebilmelerini istemesinin devletler üzerindeki yankılarına değinmiştir.

İleri gazetesi yazarlarından Suphi Nuri (İleri) de boğazlar meselesinin çözümü hakkında Lozan'da Türkler ve Ruslardan hariç diğer devletlerin hayallerle meşgul olduklarını ve boş yere zaman kaybedildiğini vurgulayan bir makale yazmıştır. Yazar devletlerin uzlaşmaz tavırlarını şu çarpıcı sözlerle eleştirmiştir :

"...Onlar öyle bir muahede yapmak istiyorlar ki Sevr Muahedesi gibi gayr-i kâbil mümkün olsun. Hergün yeni bir kavgaya zemin bulunsun ve hiçbir vakit alemde sulh ve sükûn olmasın. Onlar hayalât vadisindeki ısrarları sırf izzet-i nefis, sırf gurur ve sırf mazilik hissiyledir. Ameli ve doğru sûret-i hal ise Türklerin teklif ettikleridir. Türklerin dediği olursa artık boğazlar için harp olmaz. Bunun aksisi fenaliğe meydan verir. Çünkü hayallerle yazılan muahedeler kağıt üstünde işleri düzeltirler fakat gerçekte her vakit iflas ederler. Şarkın ise artık sulh ve sükûna, serbest ticarete ihtiyacı vardır"¹⁸⁹

Suphi Nuri (İleri) bir başka makalesinde de boğazlar üzerinde en fazla hak sahibinin Türklerden sonra Karadeniz sahillerinde yaşayan milletler olduğunu belirterek, ancak bundan sonra diğer milletlerin hak sahibi olduğunu bu sebeple Amerika, Japonya gibi devletlerin bu mesele hakkında Rusya'dan fazla hakka sahip olmalarını talep etmenin mantıksız olduğunu dile getirmiştir. Yazar, Rus tezinin konferansta meydana getirmiş olduğu etkiyi de okuyucularına yansıtmaya çalışmıştır.

¹⁸⁸ Ahmet Cevdet (Oran), "Boğazlar Meselesi", *İkdâm*, 27 Aralık 1922, No: 9360, s.1.

¹⁸⁹ Suphi Nuri (İleri), "Lozan'da Hayal ve Hakikât", *İleri*, 6 Aralık 1922, No:1738, s.1.

Aynı yazısında yazar önce İtalya ve sonra Fransa'nın İngiltere'nin tezinden ayrılıp yavaş yavaş Türk tezine yaklaştığını bu suretle Avrupa'nın yıkılmaz denilen “müttehid cephe” nin bozulmaya başladığının sinyallerini verdiğini vurgulamaya çalışmıştır. Bu bağlamda İtalya ve Fransa'ya övgü dolu sözler yağdıran yazar İngiltere'yi de hissi değil mantiki davranmaya davet etmiştir¹⁹⁰.

Gazeteler en fazla devletlerin boğazların “uluslararası bir komisyon “ tarafından yönetilmesi teklifini eleştirmişlerdir. İkdâm gazetesinden Ahmet Cevdet (Oran), boğazlar komisyonunun görevinin Türkiye'nin istediği gibi sınırlanmayıp komisyona geniş bir faaliyet sahası açılması halinde doğabilecek tehlikeleri dile getirmeye çalışmıştır. Yazar, bunun kabulü halinde bu komisyonun Türkiye'nin iç işlerine müdahalesi anlamına geleceğini ifade ederken¹⁹¹, İleri gazetesinden Suphi Nuri (İleri) ise uluslararası komisyonun Türk istiklâliyle bağdaşmayacağından hiçbir zaman bunun kabul edilemeyeceğini vurgulamış ve Türkiye'nin bağımsızlığıyla neden bu kadar uğraşıldığı sorusunu özellikle İngiltere başta olmak üzere diğer devletlere sormuştur¹⁹².

İngiliz basınından bir gazete Rusya'nın kesin ve uzlaşmaz tutumundan dolayı “konferansın muvaffakiyetinden şüphe hasıl oluyor “ başlıklı yazısında Rusya'yı sert bir şekilde eleştirmiştir¹⁹³. “Evening Standart” gazetesi de müttefiklerin boğazlar hakkındaki projelerini ılımlı bulmuş ve bu meselede müttefiklerin tavırlarının ortak

¹⁹⁰ Yazar şu sözleriyle Fransa başta olmak üzere devletlere övgüler yağdırmıştır: “...İtalyanlar Lozan'da boğazlar meselesi hakkında Türklerin hâkimiyet-i tammesini tasdik etmekle pek büyük bir eser-i siyaset gösterdiler. Bu hareketleriyle cihan siyasetinde inat, hırçnlık düsturlarıyla değil bilâkis hak ve metanet mefhumlarıyla halletmek taraftarı olduklarını aleme bildirdiler. Biz Mussolini'nin idare ettiği yeni İtalyan siyasetini alkışlar ve elimizden geldiği kadar İtalyan tebaa ve ticaretine iktisadi menfaat temin edeceğimizi vaad ederiz. Fransız dostlarımıza gelince biz bu kahraman milletten hiçbir zaman ümidimizi kesmedik. Hatta harb-i umumide bile Türklerle Fransızlar birbirlerini sevmişler ve düşmanlıklarına bir dur demişlerdi. İnkâr etmeyelim, itiraf edelim! Önü, Sakarya ve son Batı Anadolu zaferlerimizi aleme tanıttıran ve eskâr-ı umumiyeye-i cihanda Türkleri haklı gösteren yegane millet Fransa olduğu gibi yegane basın da Fransa basınıdır. Fransa Almanya'dan alacağını almak ve Almanya'nın hücumlarına karşı gelmek için İngiltere ile gayet iyi geçinmeye mecburdur. İşte bu mecburiyet sebebiyle Lozan'da Fransız heyeti açıktan açığa Lord Curzon'a aleyhtarlık edemiyor... Yarın göreceğiz; Lozan'da Fransızlar yavaş yavaş Türk nokta-i nazarını tercih edecekler. Biz öyle zannediyoruz ki Türkün hakkını vermekle ne Fransa, ne İngiltere ne İtalya ne de diğer devletler kendi hak ve menfaatlerinden hiçbir şey kaybetmezler. Bilâkis kendi iktisadi ve ticari menfaatlerini temin etmiş olurlar. Bu gerçeği Avrupa pek güç ve pek geç anladı. Önce anlayanlar Ruslar, Fransızlar ve İtalyanlardır. En sonra anlayanlar ise İngilizler olacaktır. Fakat koca bir İngiltere İmparatorluğu'nun siyaseti inada, ısrara, asabiyete dayanmaz. Er-geç Londra kabinesi de hissine değil mantığıyla şarkta Türk sulhunu imzalamakla İngiliz tebaasının menfaatini temin edecektir...”, Suphi Nuri (İleri), “Kütle Bozuluyor”, İleri, 8 Aralık 1922, No: 1740, s.1.

¹⁹¹ Ahmet Cevdet (Oran), “Boğazlar Meselesi”, İkdâm, 27 Aralık 1922, No: 9360, s.1.

¹⁹² Suphi Nuri (İleri), “Ne Ziyân Ederdi?”, İleri, 29 Aralık 1922, No: 1761, s.1.

¹⁹³ Bkz., İleri, 6 Aralık 1922, No: 1738, s.1.

olduğunu, bunların Türkiye'nin her türlü hukukuna hürmet etmeye hazır olmakla beraber Rusya'ya karşı da hiçbir düşmanlık fikirleri taşımadıklarını ifade etmiştir. "Evening New" ise Türkiye'nin barışa ihtiyacı olduğunu, İngiltere'nin de bunu arzuladığını belirterek Lord Curzon'un bu anlamda planının her iki taraf için de memnuniyet verici olduğunu ifade etmiştir. Yine bir İngiliz gazetesi de "Yumruk Yumruğa" başlıklı bir makalesinde farklı bir fikir açısı ortaya koyarak boğazlar meselesinde etik unsurlarının az olduğunu ifade ederek her devletin sırf çıkarı için hareket ettiğini, batının Karadeniz'in bir Rus gölü olmasından korktuğunu diğer yandan da Rusya'nın da batı aleminden en fazla İngiltere'nin hücumlarından korktuğunu belirterek devletlerin asıl endişelerini cesur bir şekilde ortaya koymuştur. Tüm bu endişeleri anlamsız bulan bu İngiliz gazetesi bu tür korkular mevcut oldukça meselenin çözümünün mümkün olmayacağını altını çizmiştir. Gazete aynı zamanda doğuda barışın ancak Rusya'nın tamamen tatmin olmasına bağlamıştır¹⁹⁴.

Vakit gazetesinin yorumuna göre; İngiliz gazeteleri ilk zamanlarda boğazlar meselesinde Türklerin batıya meydan okuduğunu, aşırı tekliflerde bulduklarını yazarken sonraları Rusya'nın Lozan'a gelip şiddetli taleplerde bulunmaya başladıklarını görünce lisanlarında da bir değişiklik olduğunu yazdıkları yazılarında Türkiye'nin teklifleri ılımlı ve makul görmeye başladıkları görüşünü ileri sürmüştür¹⁹⁵.

Boğazlar meselesinin son oturumu 1 Şubat 1923'te yapılmıştır. Konferansın kesilmesini engellemek için karşılıklı gayretler sarf edilmiş ve neticede müttefiklerin tekliflerinde bazı değişiklikler yapmaları ile askersizleştirme usulü kabul edilmiştir. Lozan'da kabul edilen askersizlik Türkiye'nin egemenliğiyle bağdaşmıyordu. Lozan'da aynı anda imzalanan ve "Boğazların Tabi Olacağı Usul Hakkında Mukavenâme" adını taşıyan belgede imza sahibi devletler İngiltere, Bulgaristan, Yunanistan, Fransa, İtalya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven, Rusya, Japonya ve Türkiye her iki boğazdan ve Marmara'dan savaş ve barış zamanlarında her türlü geçişin serbest olmasını öngörmektedir.

¹⁹⁴ *Vakit*, 16 Aralık 1922, No: 1800, s.3.

¹⁹⁵ *Vakit*, 29 Aralık 1922, No:1813, s.3.

Boğazlar mukavelesi kararlarına göre¹⁹⁶, ticaret gemileri, barış zamanında bayrağı ve yükü ne olursa olsun gece ve gündüz boğazlardan tamamıyla serbest bir şekilde ve kılâvuz almak mecburiyetinde olmadan geçebileceklerdi. Ticaret gemileri, Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaşta boğazlardan geçiş tamamen barış zamanı için öngörülen şartlara göre yapılacaktı. Türkiye'nin dahil olduğu bir savaşta, boğazlardan tarafsız gemiler savaş kaçağı ve yasaklanmış mal ve düşman asker ve tebaası taşımamak kaydıyla serbest geçebilecek Türkiye bu gemileri kontrol etme ve tarafsız gemilerin geçişini engellemek şartıyla düşman gemileri hakkında devletler hukukunun kabul ettiği tedbirleri alma hakkına sahip olacaktı.

Savaş gemileri ise, barış zamanında hangi devlete ait olursa olsun bütün savaş gemileri de gece-gündüz geçme hakkına sahipti. Karadeniz'e geçecek savaş gemilerinin azami kuvveti bu denize kıyısı bulunan devletlerden donanması en kuvvetli olanın deniz gücünden daha fazla olmayacaktı. Bununla beraber devletlerin her biri gerek gördüklerinde onbin tanilâtoyü geçmeyen en çok üç gemisini Karadeniz'e geçirebilme hakkına sahip olacak ve Türkiye boğazlardan geçen gemilerin miktarı konusunda hiçbir sorumluluk taşımayacaktı. Türkiye'nin tarafsız olduğu bir savaşta bütün savaş gemilerine barış zamanında öngörülen şartlar uygulanacaktı. Türkiye'nin katıldığı bir savaşta tarafsız ülke gemileri barış zamanındaki uygulamaya tabi olacaklar ve bu gibi gemilerin geçişi alınan savaş tedbirleri sebebiyle güçleştirilmeyecekti.

Boğazlardan serbest geçişin güvenliğini sağlamak için Çanakkale ve İstanbul boğazlarının her iki kıyısı ile Marmara Denizi'ndeki adalar askerden arındırılmış hale getirildi. Bu bölgelerde tahkimât yapmak ve asker bulundurmak yasaklandı. Bölgenin her hangi bir saldırıya karşı güvenliği de sözleşmeyi imzalayan devletlerle Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına alındı.

¹⁹⁶ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, C: I., Takım: I., Kitap: I., s. 157-161.; Kemâl Bedilli, *a.g.m.*, s.268.; Ferudun Cemâl Erkin, *a.g.e.*, Ankara, 1968, s. 58-60.

Rusya boğazlar sözleşmesini 14 Ağustos 1923 tarihinde Roma'da imzaladı. Fakat meşrû haklarını ihlâl ettiği ve Karadeniz ülkeleri için barış ve güvenliği sağlamadığı gerekçesiyle bunu tasdik etmedi. Bkz., Kâmuran Gürün, *a.g.e.*, s.100.

6. LOZAN KONFERANSI'NDA AZINLIKLAR MESELESİ

Osmanlı Devleti zamanında azınlıklar, Türklerle eşit bir şekilde, devletin sağlamış olduğu geniş hoşgörüyü uzun zaman müreffeh bir hayat yaşamışlar, en üst mevkilerde yer almışlardır. Fakat müttefikler, emellerini gerçekleştirebilmek için bu topraklar üzerinde huzurlu bir şekilde yaşayan yabancı unsurları kışkırtarak azınlıklar sorunu yaratmak istemişlerdir. Kışkırtılan azınlıklar zaman içerisinde ülke topraklarından ayrılarak bağımsızlıklarını ilân etmiş, kalanlar da devletin huzurunu bozmaya başlamışlardır.

Azınlıklar sorunu Lozan Konferansı'nda uzun tartışmalara sahne olan meselelerin başında geliyordu. Bu konu başta İngiltere olmak üzere diğer devletlerin Türkiye aleyhine kullandığı önemli bir propaganda aracıydı¹⁹⁷.

Türk basınına göre, azınlıklar meselesi gerek Amerika'da, gerek İngiltere ve Avrupa'nın birçok yerinde öteden beri propaganda ile hazırlanmış bir sahadır. Çünkü, bu mesele üzerinde konferansı dağıtmak dünyanın her yerinde büyük bir destek bulacaktı. Vakıf gazetesinin bir tespitine göre, İngiliz başdelegesi Lord Curzon, basın tarafından bu hilesinin anlaşıldığını fark etmiş bundan dolayı bu hileye müracaat etmeye lüzûm görmeyerek doğrudan doğruya Musul üzerinde kesin münasebet tesis etmeye karar vermiştir¹⁹⁸.

Bu meselenin çetin bir mesele olduğu bu konunun adı konusunda çıkan münakaşadan anlaşılmıştır. Devletlerin sadece "azınlıklar" kelimesini kabul etmek istemesine karşı Türkiye'de "gayr-i Müslim azınlıklar" kelimesinde ısrar etmesi görünüşte basit bir olay gibi görünmesine karşın gerçekte çok gizli plânların düşünüldüğü bir olaydır. Özellikle İngiltere dil ve ırk ayrımı yaparak başta Kürtler

¹⁹⁷ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.186.; Salâhi Sonyel, *a.g.e.*, s.315.

¹⁹⁸ *Vakit*, 1 Ocak 1923, 1816, s.1.

olmak üzere diğer etnik unsurları da Ermeni ve Rumlar gibi azınlıklar statüsüne koymak istemiştir¹⁹⁹.

Her daim uyanık bulunan Türk basını da devletlerin bu tabiri kullanarak geçmişte yaptıkları gibi gelecekte de Türkiye aleyhine uygulamaya koyacakları sinsi plâni fark ederek halkı aydınlatıcı bilgiler vermiş, bir yandan da devletleri uyarmıştır. Örneğin yazar Ahmet Şükrü (Esmer), bu konu hakkında yazdığı bir makalesinde devletlerin başka amaç taşıdığını ifade ederek bunun ileride Türkiye’de yol açacağı tehlikelere şu sözlerle ifade etmeye çalışmıştır:

“...Devletler azınlıklar hukukunun gayr-i Müslimlerden başka Çerkezler, Lâzlar, Kürtler gibi Türk olmayan vatandaşlarımızı da içine kapsamı gerektiğini teklif etmişlerdir. Türkiye ortada böyle bir azınlık meselesi olmadığını bildiği halde bir maksatla ortaya atılan bu teklif hararetle münakaşalara zemin olmuştur. Hiç şüphe yoktur ki kendilerini Ermeniler ve Rumlarla kıyas ederek konferansta ‘hukuklarını’ müdafaa etmeye kalkışan devletlerin bu davranışlarına karşı en fazla gücenecek olanlar Lâz, Çerkez ve Kürt olan bu vatandaşlarımızdır. Devletler azınlıkların tabiiyetinden din, ırk gibi dilinde nazar-ı itibare alınması lâzım geldiğini söylemiştir. Bu hesaba göre Türk olan Rumlarla meskûn bir odada bulunup da Rumca lisaniyla konuşan Türkler de azınlık hukuku hakkındaki kayıtlar altına gireceklerdir. Bu görüş kabul edilse bile bu hukuktan hiçbir vatandaşımızın istifade etmeye niyeti yoktur. Fakat murahhaslarımız haklı olarak nazariyetin esasına itiraz etmektedirler. Devletlerin nokta-ı nazarı o kadar haksız görünmektedir ki bu teklifin bir özel maksat ile ortaya atıldığı anlaşılmaktadır...”²⁰⁰” Yazar sözlerine devamla tarih süreci boyunca azınlıkları kullanarak iç işlerimize karışan bu devletleri sert bir şekilde eleştirmiştir.

Devletler Türkiye’nin milli-üniter yapısını bozmak, (Örneğin Kürt devleti kurarak- bilhassa İngiltere Musul petrolerini ele geçirmek için bir tampon devlet kurarak), azınlıkları kullanarak devamlı iç işlerimize müdahale hakkını bulmak istemişlerdir.

¹⁹⁹ Eyüp Kaptan, *Lozan Konferansı’nda Azınlıklar Sorunu*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2002, s.63.

²⁰⁰ Ahmet Şükrü (Esmer), “Konferansın Ortaya Çıkardığı Son Mesele“, *Vakit*, 23 Aralık 1922, No: 1807, s.2.

Lozan'da bulunan ikinci delegemiz Dr. Rıza Nur hatıralarında, müttefiklerin azınlıklar kavramı hakkında amaçladığı oyunu; “*Frenkler bizde ekalliyet diye üç nevi biliyorlar: Irkça ekalliyet, dilce ekalliyet, dince ekalliyet. Bu bizim için gayet vahim bir şey, büyük bir tehlike. Aleyhimize olunca şu adamlar ne derin ve ne iyi düşünüyorlar...Irk tabiri ile Çerkez, Abaza, Boşnak, Kürt, ilh...yı Rum ve Ermeninin yanına koyacaklar. Dil tabiri ile Müslüman olup, başka dil olanları ekalliyet yapacaklar. Din tabiri ile halis Türk olan iki milyon kızılbaşı da ekalliyet yapacaklar. Yani bizi hallaç pamuğu gibi dağıtıp atacaklar...*²⁰¹” şeklindeki sözlerle izah etmiştir.

Uzun ve yorucu tartışmalardan sonra anlaşma metninin “Kesim II “ Azınlıkların Korunması” ismini taşıyan 37-45. maddelerinin hepsinde Türkiye “gayr-i Müslim” azınlıklar tabirinin kullanılması kararlaştırılmış²⁰², mesele böylece Türk tarafının istediği şekilde çözümlenmiştir.

Azınlıklar kavramının adı ile çıkan pürüz aşıldıktan sonra, İngiliz baş delegesi Lord Curzon, komisyonu bu meselenin tüm dünyada büyük bir ilgiyle takip edildiğini hatırlatan bir nutuk ile açmıştır. Lord Curzon azınlıklarla ilgili şunları teklif etmiştir²⁰³ :

1. Şimdiye kadar Avrupa muahedelerine dahil edilen teminat esasına uygun olarak azınlıklara teminat verilmesi,
2. Gerek alışlageldik suçlar ve gerek son dokuz sene zarfındaki suçlarından dolayı Türkiye ve Yunan hükümetleri tarafından genel af ilânı,
3. Türkiye'deki Hristiyanların makûl ve muayyen bir para karşılığı askeri hizmetten muaf olmaları,
4. Azınlıkların memlekete girmek ve çıkmak için serbest hareket,
5. Bu tedbirlerin tatbikine nezaret etmek üzere İstanbul'da tercihen Cemiyet-i Akvâm'ın idaresinde bir heyet teşkili.

²⁰¹ Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1999, s.103.

²⁰² Ali Güler, *Rakamlarla Türkiye'de Azınlıklar*, Ankara, 2001, s.157.

²⁰³ *İleri*, 15 Aralık 1922, No: 1747, s.1.; Seha L. Meray, *a.g.e.*, s.185.

Gerek Türk heyeti, gerekse Türk basını Lord Curzon'un azınlıklarla ilgili taleplerine ağır bir dille cevap vermişlerdir. İsmet Paşa (İnönü), azınlıklar meselesinin ecnebi ellerinde bozgunculuğa alet olarak kullanılmasına Türkiye'nin artık müsaade etmeyeceğini ve bütün medeni memleketlerde azınlıklara verilen hukukun aynısını azınlıklara verileceğini söylemiştir. İsmet Paşa (İnönü), azınlıklar için bir denetleme komisyonunun Türk istiklâli ile bağdaşmayacağını beyân ederek bu düşüncelerinin de referansını geçmişte yaşanan tecrübeler olduğunu ifade etmiştir²⁰⁴.

İkinci delegemiz Dr. Rıza Nur ise azınlıklar hukukunun muhafazası hakkındaki hükmün takibine nezaret etmek için Cemiyet-i Akvâm'ın İstanbul'da bir temsilci bulunması hakkındaki teklifi reddetmiştir. Rıza Nur, görüşünü desteklemek için azınlıkların hukukunu kabul eden diğer devletlerin nezdinde böyle bir temsilci olmadığını misal olarak göstermiştir²⁰⁵.

Cemiyet-i Akvâm konusunda tartışmalar sürüp giderken Lord Curzon batılıların sözde "elleri temiz" olduğu için Cemiyet-i Akvâm'a girmekten korkmadığını söyleyince ortam daha da gerilmiştir. İsmet Paşa (İnönü)'da Türkiye'nin Anadolu'yu yakıp-yıkanlardan ellerinin daha temiz olduğunu cevap olarak vermiştir²⁰⁶.

Devletlerin azınlıkların kontrolünü bahane ederek Türkiye'nin iç işlerine karışmak istemesinin altında yatan gerçekleri gazeteler şu manşetlerle okuyucuya duyurmuştur:

"...Lord Curzon, Türkleri konferansı bozmakla itham için Hristiyanlık aleminin hissiyatında istifade etmek istemiştir. Müttefiklerin tavır ve hareketi anlaşılamıyor. Kendileri kâti müzakerât için azınlıklar meselesini bahane etmek istiyorlar.

²⁰⁴ *İkdâm*, 16 Aralık 1922, No: 9249, s.1.; *İleri*, 15 Aralık 1922, No: 1747, s.1.; *Vakit*, 14 Aralık 1922, No: 1746, s.1. İsmet Paşa (İnönü) bu konuda Lozan'da bulunan *Vakit* gazetesi muhabirine şu beyanatta bulunmuştur: "...Romanya, Yugoslavya, Avusturya, Çek, Lehistan vs. merkezi Avrupa devletleri tarafından azınlıkların hukukunun korunması için kabul edilen muahede ahkâmını tamamen kabul ettik. Azınlıkların hakları için bu devletlerle Cemiyet-i Akvâm arasındaki müzakeratın bize de teşmilini kabul ediyoruz. Fakat bundan fazla hiçbir fedakarlıkta bulunamayız. Devletler azınlıklar hukukunun muhafazası için akdedilecek olan ahkâmın tatbikini nezaret altında bulundurmak maksadıyla İstanbul'a bir Cemiyet-i Akvâm mümessili göndermeyi teklif etmişlerdir. Bunu hiçbir zaman kabul edemeyiz. Bu mümessil diğer devletlere gönderilmiyor. Bize neden gönderilsin? Bunu istiklâlimize aykırı buluyoruz...", *Vakit*, 29 Aralık 1922, No: 1813, s.1.

²⁰⁵ *Vakit*, 28 Aralık 1922, No: 1812, s.3.

²⁰⁶ *İkdâm*, 19 Aralık 1922, No: 9252, s.1.

*Ekalliyetlerin devletler tarafından himayesini bozgunculuk ve fesatçılık maksatlarına vesile teşkil etmektedir. Vaziyet birden bire heyecanlı bir safhaya girmiştir*²⁰⁷ ”

“ *Umur-u dahiliyemize karışmak için ne kadar ısrar etseler beyhudedir. Ekalliyetlerin himayesi için daimi bir komisyon şeklinde de bir kontrol usulünü kabul ettirmek isteyenlere heyet-i murahasamız bu hususta baş ağrıtan müracaatları suret-i kattiyede red eylemiştir*²⁰⁸ ”

Görüldüğü üzere milli hâkimiyet prensiplerimizle bağdaşmayan tekliflere Türk basınının tepkisi oldukça serttir. Özellikle Cemiyet-i Akvâm meselesi basında bir hayli yer bulmuştur. Cemiyet-î Akvam’ın İngiltere tarafından yönlendirildiğine inanan yazar Suphi Nuri (İleri) endişelerini; “...*Bu cemiyetle her nasılsa İngiltere ve sömürgelerinin bir çok reyleri vardır. Yani İngiltere’nin görüşleri galip geliyor. Birde Cemiyet-i Akvâm iki üç senedir diğer memleketlerin azınlıklarını himaye ile mükellef olduğu halde Avrupa’da yaşayan yüzbinlerce müslümanı Sırpların ve Romanyalıların, Bulgarların ve Yunanlıların zulümlerinden kurtaramadı. Bugün Sırbistan’da yaşayan Müslümanların hakk-ı hayatları tehlikededir...İşte bu tür memleketler Sırbistan, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan Cemiyet-i Akvâma dahildirler. Bu cemiyet bu memleketlerde yaşayan azınlıkları yani Müslümanları korumaya mecburdur. Biz Cemiyet-i Akvâma sorarız. Şimdiye kadar Müslüman azınlıkları müdafaa için ne yaptı? Zannederek hiç değil mi?... Cemiyet-i Akvâm yarın Türkiye azınlıklarını murakabe için başımıza Yunan veya Sırp aza gönderirse işte o vakit tarafsızlık mefhumu ortadan kalkmış olur...*²⁰⁹ ” sözleriyle ifade etmiştir. Yazar ayrıca bu konuda İngiltere’nin tutumunu anlamsız bulduğunu belirterek Lord Curzon’u inatçı ve aksi biri olmakla itham etmiştir²¹⁰.

Denetleme konusunda İkdâm gazetesi ise, Türkiye’nin her türlü yabancı müdahaleyi kabul etmeyen Misâk-ı Milli’yi esas aldığını; bu suretle Cemiyet-i Akvâm’ı kesinlikle reddedileceğini vurgulamıştır²¹¹. Cemiyet-i Akvâm’a karşı bu türden güvensizlikler diğer yazarlar tarafından da ifade edilmiştir.

²⁰⁷ *İkdâm*, 16 Aralık 1922, No: 9249, s.1.

²⁰⁸ *İleri*, 15 Aralık 1922, No: 1747, s.1.; *İleri*, 20 Aralık 1922, No: 1752, s.1.

²⁰⁹ *İleri*, 20 Aralık 1922, No: 1752, s.1.

²¹⁰ *İleri*, 29 Aralık 1922, No: 1761, s.1.

²¹¹ *İkdâm*, 16 Aralık 1922, No: 9249, s.1.

9 Ocak 1923 günü devletler gayr-i Müslim azınlıkların korunması ile ilgili taleplerini sınırlandırmışlar ve Cemiyet-i Akvam'ın İstanbul'da temsil edilmesi fikrinden vazgeçmişlerdir²¹².

Tartışması yapılan diğer önemli hususta, devletlerin Türkiye'de bulunan azınlıkların bir miktar para karşılığında askerlikten muaf tutulmalarını talep etmeleriydi. İsmet Paşa (İnönü), içte ve dışta barışı, aynı vatanın evlatları arasında iyi geçimi ve sevgiyi temin etmek için herkesin eşit haklara sahip olması gerektiğini belirterek askerlik hizmetini Türkiye'de yaşayan herkesin yapması gerektiğini ifade etmiştir²¹³. Rıza Nur ise, gayr-i Müslimleri askerlikten men eden her teklifin kabul edilemeyeceğini "*Kan vergisini herkes vermeli*"²¹⁴ şeklindeki mana dolu sözle ifade etmeye çalışmıştır.

Yunan baş delegesi Venizelos, Yunanistan'daki Müslümanların askeri hizmetten muaf tutulmalarını teklif etmiştir. Fakat Türk heyeti Yunanistan'ın kendi memleketinde uygulayacağı usulün Türkiye'yi bağlamadığını ifade ederek bu noktada kararlılığını sürdürmüştür²¹⁵.

Vakit gazetesinden Ahmet Şükrü (Esmer), azınlıkların para karşılığında askerlikten muafiyetinin kesinlikle kabul edilemez olduğunu Misâk-ı Milli'ye dayandırarak izah etmeye çalışmıştır. Yazar, Avrupa devletleri tarafından kabul edilen hukuku kabul edeceğimizi, bu hakkın diğer devletlerce kabul edilmediğinden Türk delegelerinin de kabul edemeyeceğini ifade ederek sözlerine; "*Çoğunluğun haiz olmadığı bir hakkı iddia etmek bir hak değil, bir imtiyazdır. Biz azınlıklara hak veriyoruz ama imtiyaz veremeyiz*"²¹⁶ şeklinde sonlandırarak açıkça Türkiye'nin milli egemenliğimizle bağdaşmayan kapitülasyonları asla kabul etmeyeceğini vurgulamak istemiştir.

İngiliz delegeleri tarafından ilân edileceği bildirilen "genel af"ın Müslim ve gayr-i Müslim Türk tebaasını kapsadığı talep edilmiş ve bu hususta İngiliz Elçiliği baş tercümanı Ryan, uzun bir beyanat okumuşsa da Dr. Rıza Nur, bu genel affın yalnız

²¹² Selâhi Sonyel, *a.g.e.*, s.317.

²¹³ *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Lozan (1922-1923)*, s.97.

²¹⁴ *Vakit*, 28 Aralık 1922, No:1812, s.3.

²¹⁵ *İleri*, 24 Aralık 1922, No:1756, s.1.

²¹⁶ *Vakit*, 7 Ocak 1923, No: 1822, s.2.

azınlıkları kapsayacağını ve bunlardan başka vatan hainlerin cezalandırılacaklarını bildirmiştir. Ryan, İngiltere'nin büyük bir İslâm devleti olduğunu ve bu İslamlarında affının lâzım geldiğini söylemişse de Dr. Rıza Nur, İngiltere'nin ancak kendi tebaası olan İslamlar üzerinde yetkisi olduğunu ve Türk tebaasına karışamayacağını bildirmiştir. Bazı delegeler Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avusturya tarafından genel Avusturya tebaasına af verildiğini ileriye sürülmüşse de Rıza Nur, Almanlara yardım eden Fransa tebaasının asıldığını hatırlatarak; *“Bundan böyle Türkler hainlerle oturamaz”* demiştir. 1908'de Meşrutiyetin ilânından sonra herkes için genel af ilân edildiği hakkındaki iddiaya cevaben Rıza Nur, bunun bir hata olduğunu anlaşıldığını ve bir daha tekrarına mani olunacağını söylemiştir. Devletler bunun üzerine daha fazla ısrar etmemişler ve bu görüşümüzü kabul etmeye mecbur kalmışlardır. İngiliz delegesi bunun Türkiye için bir leke olacağını iddia etmesi üzerine Rıza Nur, *“Türkiye bu lekeyi göğsünü gere gere kabul eder”²¹⁷* şeklindeki sözlerle cevap vermiştir.

Rıza Nur'un bu kesin tutumu karşısında Vakit gazetesi; *“...münakaşa esnasında pek tecavüzkâr davranan Ryan ile Venizelos tavır ve hareketlerini tamamen değiştirmişler ve şimdi derslerini almış iki uslu çocuk gibi sessizliği tercih etmişlerdir”²¹⁸* yorumunu yapmıştır.

Yazarlar, vatanlarına ihanet edenlerin bu müracaatlarını ve özellikle İngiltere'nin bu konudaki ısrarına karşı tepkilerde bulunmuşlardır. Genel affın azınlıklar meselesi kapsamına dahi giremeyeceğini ifade eden yazarlar, bu meselenin komisyonun münakaşa etmeye hakkı olmadığını vurgulamışlardır. Bu konuda görüşlerini ifade eden yazar Ahmet Şükrü (Esmer) yazısında Rumbold'un; *“...Fakat İngiltere'nin gayr-i tabi olan bu zamanlarda şarkta bazı anasır karşı manevi bazı tahaddüd altına girmiştir. Bu nedenle şimdi İstanbul'ul tahliye etmekle bu adamları himayesiz bir halde bırakılmaz”* sözlerine karşı şu çarpıcı ifadeleri kullanarak cevap vermiştir:

“İngiliz murahhası hiçbir zaman şarktaki faaliyetinin bugün bu sözleri söylediği zamanki kadar açık bir surette itiraf etmiş değildir. Herhalde İngiliz murahhası bu dakikada acınacak bir halde olmalıydı. Fakat daha ziyade acınacak bir

²¹⁷ *Vakit*, 28 Aralık 1922, No: 1812, s.3.

²¹⁸ *Vakit*, 28 Aralık 1922, No: 1812, s.3.

halde olanlar İngiliz murahhassının müdafaasıyla yakayı elden kurtarmak isteyenlerdir. Namuslu ve vahdetli hiçbir Türk hiç bir Müslüman sulh konferansında düşmanlar tarafından müdafaa edilecek bir vaziyette bulunmuş değildir...²¹⁹”

Uzun süren tartışmalardan sonra alınan kararda Türkiye 150 kadar müslümandan Türkiye’yi bırakıp gitmiş olanların geri gelmelerine izin vermemiş, Türkiye’de olanların da yurt dışına çıkmalarına izin verilmiştir²²⁰.

Azınlıklar konusunda yapılan celsede büyük bir kararlılık ve başarı gösteren Rıza Nur, bu meselelerin bir sinir ve asap meseleleri olduğunu hangi tarafın sinirinin önce gevşerse o tarafın mağlûp olacağını belirtirken bunu, “... *Ben sıkıştığım zaman Anadolu’daki Mehmetçiğin yüzünü gözümün önüne getiririm. Nihayetinde muvaffakiyet bizde kalacaktır*²²¹” şeklindeki takdir-i şayan ve o kadar da manidar sözle açıklamıştır.

Netice itibariyle azınlıklar kavramı, azınlıklara kontrol hakkı, askerlikten muaf ve genel af pürüzleri aşılmış, geriye Ermeni Yurdu, Ahalinin mübadelesi ve patrikhane meselesi tartışılmaya başlanmıştır.

6.1. Ermeni Yurdu Meselesi

Osmanlı Devleti’nin egemenliği altındaki Ermeniler, Türklerin geniş hoşgörüsünün sağladığı her türlü imkandan faydalanmış, uzun dönem huzurlu bir şekilde yaşamışlardır. “Millet-i Sıdika” olarak adlandırılan bu millet Türkiye üzerinde emelleri olan devletler tarafından kışkırtılarak zamanla bir “Ermeni Meselesi”nin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda, Kafkasya’nın güneyinde merkezi Erivan olan bir Ermenistan Devleti kurulmuştur. Ermenileri bir piyon olarak kullanan devletler Mondros Ateşkes Anlaşması’na Ermenilerin Doğu Anadolu’da devlet kurmalarına olanak sağlayacak bir madde koymuşlar, Sevr Muahedesinde de açıkça Doğu Anadolu’da bir Emeni yurdu kurulmasına izin vermişlerdir. Ermenistan ile Türkiye

²¹⁹ *Vakit*, 7 Ocak 1923, No: 1822 , s.2.

²²⁰ *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Lozan (1922-1923)*, s.99.

²²¹ *Vakit*, 28 Aralık 1922, No: 1812, s..3

arasındaki sınırlar 2 Aralık 1920 tarihli Gümrü Anlaşmasıyla belli olmuştur. 16 Mart 1921’de Sovyet Rusya ile imzalanan Moskova Anlaşması ile bu sınırlar kabul edilmiş ve 13 Ekim 1921 tarihli Kars Anlaşması ile teyit edilmiştir.

Ermeni sınırının yani yurdunun kesinlikle söz konusu olamayacağı eğer olursa görüşmelerin kesilmesi gerektiği Lozan öncesi Türk heyetine verilen talimatta net bir ifadeyle yer almıştır²²².

İsmet Paşa (İnönü) da gazetecilere vermiş olduğu demecinde, Ermenilerin Türklerle ahenk içerisinde yaşadıklarını, bir himayeye ihtiyaçları olmadığını ve “Milli Yurd” tesisinin asla kabul edilemeyeceğini mesele hakkında müzakereler başlamadan söylemiş ve bu konudaki Türkiye’nin kesin tavrını ortaya koymuştur²²³.

Ermeniler Türkler üzerine baskı kurmak için bir takım faaliyetlerde bulunmuşlar, Lozan’da bir Ermeni bürosu açarak isteklerini Lozan Konferansı’na sunmuşlardır²²⁴. Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı’nda taraf oldukları İtilâf Devletleri’nin yanında yer aldıkları, birçok kayıp vererek İran’a ve Suriye’ye giden Ermenilerin tekrar geri dönmek istedikleri, Ermeni meselesi çözülmeden Orta Doğu’ya huzurun gelmeyeceği, Sevr Anlaşmasında bir Ermeni devletinin kurulmasının yer aldığı ve 22 Eylül 1922’de Milletler Cemiyeti’nce Anadolu’da bir Ermeni Ocağı’nın öngörülmesi bu isteklerine gerekçe olarak gösterilmiş ve Lozan’da devletlere yazılı olarak sunulmuştur²²⁵.

Bu ortamda 12 Aralık 1922’de azınlıklar meselesi çerçevesinde “Ermeni Yurdu” meselesi ele alınmıştır. İngiliz baş delegeşi Lord Curzon, Ermenilerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu’yu kastederek “kendi topraklarında oturmak özleminde bulunmasını doğal saydığını” ve onlara kuzeydoğu Anadolu’dan ve Çukurova’dan bir

²²² Metin Halil, *Türkiye’nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, M.E.B. Yay., Ankara, 2001, s.178.

²²³ *İkdâm*, 16 Aralık 1922, No: 9249, s.1.; *İleri*, 15 Aralık 1922, No: 1747, s.2.

²²⁴ Ermeniler isteklerini şu şekilde sıralamıştır: A.B.D. Başkanı’nın hakemliğinde Doğu Anadolu’da Ermeniler için bir toprak parçası belirlenerek bir Ermeni Ocağı’nın kurulması, Ermenistan Cumhuriyeti’ne Doğu Anadolu’da bazı vilayetlerin ve Karadeniz’de bir limanın verilmesi, Adana (Kilikya) bölgesinde Ermeni Ocağı sınırlarına dahil edilmesi. Barçın Kodaman, “1920 Sevr- 1923 Lozan Anlaşmaları ve Ermeniler”, *Yeni Türkiye Ansiklopedisi (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı II)*, Siyasi Tarih, Mart- Nisan 2002, s.444

²²⁵ Barçın Kodaman, *a.g.m.*, s. 444-445.

parça arazinin Ermenilere verilmesi gerektiğini söylemiştir²²⁶. İsmet Paşa (İnönü) da Lord Curzon'a cevap olarak Türkiye'deki tüm arazilerin çoğunluğunun Türklerin oluşturduğunu belirttikten sonra Türkiye'den daha büyük araziye sahip olan batının topraklarında Ermenilere bir yurt verilmesinin daha uygun olacağını kaydetmiştir²²⁷.

Ermeniler, esasen Amerika vasıtasıyla konferansta "Ermeni Yurdu" meselesini ortaya çıkarmak istemişlerdir. Hatta bir Ermeni temsilcisi İkdâm gazetesinde çıkan bir habere göre; Amerika müşahidi Mr. Child'i ziyaret ederek Amerika'nın Ermenistan mandasını kabul etmesini talep etmiştir. Aynı habere göre; Child, Amerika'nın konferansta temsil edilmemekte olduğu ve kendisinin yalnız gözlemci sıfatıyla hazır bulunduğundan bu hususta hiçbir müdahalesinin mümkün olmayacağı cevabını vermiştir²²⁸.

Vakit gazetesinin yorumuna göre, toplantıda önceleri Ermeni isteklerini savunmakta isteksiz görünen Child Ermenilerin baskısı üzerine bu yurdun Suriye'nin kuzeyinde Fransa'nın Türkiye'ye iade ettiği olarak tesis ve muhtariyetin Cemiyet-i Akvâm idaresine verilmesini talep etmiştir²²⁹. Türk heyeti ise Amerika delegelerinin vazifesinin müşahitlikten ibaret bulunduğunu beyân ile bir protestoda bulunmuştur²³⁰.

T.B.M.M.'de de milletvekilleri Ermenilerin yurdunun Erivan olduğunu ve batılı devletler ile A.B.D.'nin boş arazisinin çok olduğu için savundukları Ermenileri buraya taşıyabileceklerini belirterek başta A.B.D. olmak üzere diğer müttefikler sert üslûplarla eleştirilmişlerdir²³¹.

²²⁶ Mîm Kemâl Öke; *Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu- Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu 1914-1923*, İstanbul, 1996, s.279.

²²⁷ İsmet Paşa (İnönü)'nin bu konu hakkındaki beyanatının tamamı için bkz., *İkdâm*, 19 Aralık 1922, No: 9252, s.1.

²²⁸ *İkdâm*, 6 Aralık 1922, No: 9239, s.1. Ermeniler daha önceki yıllarda büyük devletlere başvurmuş, fakat yıllardan beri Ermenileri destekleyen devletler çıkarları ortadan kalkınca Ermenileri kullanmaktan vazgeçmişlerdir. Eyüp Kaptan ; *a.g.e.*; s.96-97. Hal böyle olunca Ermenileri piyon olarak kullanma sırası A.B.D.'ne gelmiştir. İngiltere'nin Kafkaslardan 1918'den sonra başarısız bir biçimde çekilmesinden sonra Ermenileri koruma görevi Amerika'ya düşmüştür. Amerika'da hammaddeler yönünden zengin olan bu yerleri kendi kontrolüne geçirmek için bu fırsatı değerlendirmeye çalışmıştır. Ayrıca Demokrat Parti'ye oy kazandıran Ermenileri de Amerika kaybetmek istememiştir. Hasan Köni;" Kurtuluş Savaşı Öncesi Azınlıklar Sorununa Bir Bakış", *A.A.M.D.*, C: IX, Temmuz- Kasım 1993, S: 27, s. 479-484.

²²⁹ *Vakit*, 2 Ocak 1923, No: 1817, s.1. *Vakit* gazetesi yazarlarından Ahmet Şükrü Amerikan delegesi Mr. Child'i şöyle tanımlar : "...Zahiren Türk dostu görünüp de çantasında Türkiye'de kaç Ermenin burnunun kanadığı hakkında istatistikler gezdirir..", *Vakit*, 5 Aralık 1923, No: 1789 , s.2.

²³⁰ *Vakit*, 1 Ocak 1923, No: 1816, s.1.

²³¹ Mecliste bu konu hakkındaki tartışmalar için bkz., *Vakit*, 19 Aralık 1923, No: 1803 , s.3.

Vakit gazetesi yazarlarından Ahmet Şükrü (Esmer) ile yetkili bir Amerikalının karşılıklı sohbeti şaşırtıcı ve bir o kadar da düşündürücüdür. Yazar bu sohbeti okuyucularıyla şu sözlerle paylaşmıştır ²³²:

“ Yetkili bir Amerikalı dedi ki :

- Ermeni meselesini konferansa arz etmek mecburiyetinde bulunuyoruz. Zannederim ki şark vilâyetinde bir Ermeni yurdu isteyeceğiz. İnsani düşüncelerin bunu gerektirdiğini söyleyeceğiz.

Ahmet Şükrü (Esmer) :

- Bu yurdu Amerika 'dan veremez misiniz?

Ahmet Şükrü (Esmer):

- Amerikalı aptal aptal yüzüme baktı. Sorma bir şey hatırlamış gibi:

- “Fakat kanunlarımız buna müsait değildir” dedi.

Ahmet Şükrü (Esmer):

- Eee bizim kanunlarımız memleketimizin bir parçasını başkalarına verilmesine müsaid midir? diyince Amerikalı daha fazla aptallaştı ve baştan aşağıya aptallıktan ibaret olan şu cevabı verdi :

- Meselenin o cihetini hiç düşünmedim!”

Dr. Rıza Nur ise Lozan'da Amerikalı bir gazeteciye “Yurt sizden, Ermeni bizden”²³³ ifadesi de Türkiye'nin delegeşiyle, milletvekiliyle ve basınıyla herkesin ortak görüş içinde olduğunu göstermektedir. Verilen bu tarzdaki cevaplara devletlerin verecekleri en ufak bir cevap bile bulunmamaktadır.

Lozan'da bu mesele hakkında özellikle Ermeni Cemaatinin temsilcileri ve Ermeni misyonerlerin faaliyetleri göze çarpmaktadır. Nitekim Amerikan delegeşi Child, komisyona bir Ermeni yurdu verilmesi hakkında bir teklif verirken bu teklifin Amerika Hükümeti'nin talebi üzerine değil, bazı Amerika Misyoner Cemiyetleri'nden

²³² *Vakit*, 5 Aralık 1923, No: 1789 , s.2

²³³ *İkdâm*, 5 Ocak 1923, No: 9269, s.1.

aldığını, Ermenilerin himayeye mazhar olmaları arzusuyla bu hususa görevlendirildiğini söylemiştir²³⁴.

Türk basınından yazarlarda bu misyonerlere dikkat çekerek bunların Amerika delegeleri üzerindeki baskılarından söz etmişlerdir. Ahmet Cevdet (Oran), Amerika'nın Ermeni propagandasına ateş püskürdüğü makalesinde, Lozan'da Amerikalılar adına misyonerler tarafından çıkarılan lâhiyada öne sürülen mütalaaları kendisinin de yorumuyla birlikte okuyucularına şöyle sunmuştur²³⁵:

“1- Suriye mandası Fransa'ya verildiği zaman, Cemiyet-i Akvâm tarafından tayin edilmiş olan Suriye'nin ayrı itilâfnamede tayin edilmiş olan hatt-ı hudud arasındaki arazinin mukadderatı el-yevm takarrür etmemiş add olunabilir. Bunu Lozan Konferansı Türkiye'ye verecektir. Bu araziyi istediği gibi kullanmak konferansın. (Yanlış misyoner efendi yanlış!)

2- Türkiye ile Suriye arasında tarafsız muntika bulunursa bu sulh için iyi olur. (İşte bak bu doğru. Suriyelilerle bizim aramıza Ermeni anasırı sokmak, sulha ne kadar yardım eder!)

3- Mültecileri bu havaliye gitmeye ikna etmek kolay olur. (Gitmeleri için yalvarılırsa daha iyi olmaz mı?)

4- Bu havalinin deniz ile ulaşımı kolaydır.

5- Bu tarafsız memleket Cemiyet-i Akvâm idaresi altında muhtariyete sahip olmalıdır.

6- İstanbul Ermenilerinin memleketlerini terk etmelerinde yurda gideceklerine beklenmemeli, fakat İstanbul'dan onbeş bin mülteci vardır ki büyük bir kısmı çiftçidirler. Bunlardan çoğu mili yurda gitmeyi tercih edeceklerdir. İltica edenlerin onbirbini yerlidir. Son muhacirler gelmeden önce Suriye'de yetmişbeşbin mülteci vardı. Rusya'da kırk beş bin kadar Ermeni mülteci bulunur. Bunlardan çoğu emin bir yerde çalışma imkanını bulmakla mesut olacaktır. “

Yazar misyonerlerin bu taleplerini çok gülünç bulmuş, Türklerin kanı ile vermediği yerleri almaya çalışanlara; “...En halis, en cesur ve en cengaver Türk

²³⁴ *Vakit*, 2 Ocak 1923, No: 1817, s.1.

²³⁵ Ahmet Cevdet (Oran), “ Amerikalıların Ermeni Propagandası “ , *İkdâm*, 5 Ocak 1923, No: 9269, s.1.

halkının sakin olduğu yerleri Türklerin elinden alıp Ermenilere veriyorlar. hiç akıl etmiyorlar ki memleketlerini ecnebi istilâsına karşı müdafaa için kadın, erkek feda etmiş olan bu halkın vatani, Amerika'daki Protestan namına hareket eden misyonerlerin teşebbüsüyle bir Ermenistan kilisesinin taraflarıyla bu vatani terk edip çıkacak bir halk değildir. Bilmiyorlar ki Türkiye'nin milli hududu 20-30.000 km.lik değil, bir karış yeri bile terk etmek hiçbir konferansın yetkisi dahilinde değildir. Biz konferansa vermek için değil de almak için gittik...” şeklindeki ifadelerle tepkisini ortaya koymuştur.

Yazar Ahmet Cevdet (Oran), bir başka makalesinde de Dr. Rıza Nur'un bu konuda Amerika misyonerlerine karşı tepkisini aynen tasdik etmiştir. Yazısının devamında devletlerin Ermenileri tarih boyunca piyon olarak kullandıklarından uzunca bahsetmiş ve Ermenilerin hâlâ bundan ders almadıklarına veryansın etmiştir. Bu meselede yazar Ermenilere başlıca iki yol göstermiştir: Ermenilerin Türkler ile birlikte oturmak istemiyorlarsa yerlerini Arjantin Cumhuriyeti olarak gösteren yazar, eğer bunun aksini istiyorlarsa doğrudan doğruya T.B.M.M.'ne özü-sözü doğru bir iki Ermeni gönderip Türkiye'de Türk kanunlarına tamamen riayet ederek buralarda oturmaya karar verdiklerini beyân etmelerini önermektedir. Bu iki yolun dışında Ermenilerin başka çıkar yol bulamayacaklarına değinen yazar Türkiye'de yaşayan Musevileri, Ermenilere örnek vatandaşlar olarak sunmuştur ²³⁶.

Yine başka bir makalesinde yazar Türklerin, Ermenilerin, Rumların vs. yaşadıkları tecrübelerinden muhtariyetin ne demek olduğunu en iyi anlayan milletlerin bunlar olduklarını ifade etmiştir. Muhtariyetlerin hangi millete verildiyse oranın Türkiye aleyhindeki harekâtın bir merkezi olduğunu ifade eden yazar Eflâk ve Boğdan'ı buna örnek göstermiştir. Yazının devamında Ermenilere Türkiye'den bir vali verilmesi talebinin zararlarına değinerek, “...*Tesisi talep olunan Ermeni yurdu için bir Türk vali tayini hakkında ecnebilerin ileri sürdükleri teklifine pek güleceğim geldi. Güya Türk valinin vücudu bir teminât! Biz o Türk valilerin istenildiği zaman kolundan tutulup alındıklarını görmedik mi? Türkiye'ye Türk toprağının içinde ayrı gayrı bir millet yurdu*

²³⁶ Ahmet Cevdet (Oran), “Amerikalılar ve Ermeniler“, *İkdâm*, 8 Ocak 1923, No: 9272., s.1. Ahmet Şükrü'nün misyonerler hakkındaki yazısı için bkz., *Vakit*, 5 Aralık 1922, No: 1789, s.2.

tesis ettirmek Türkiye'nin istikbâlini tehlikeye sokar."²³⁷ şeklindeki ifadelerle sözlerine nokta koymuştur.

Fransız "Parisien" gazetesi bu konu hakkında, Ermenilerin devletlerden ve özellikle Cemiyet-i Akvâm'dan alınan vaatlere güvenerek Türkiye'den çeşitli isteklerde bulunduğuna dikkat çekmiştir²³⁸. "Journal" gazetesi de Türkiye'de bir Ermeni yurdu tesisine ilişkin Amerikan teklifinin Türkiye'deki tesirine değinmiştir. Türk hükümeti ile Amerikan şirketleri arasında başlanan müzakerelerin bu mesele yüzünden bizzat Türk heyetinin talimatı ve tavsiyesiyle kesildiğini belirten gazete, Türkiye'nin bu misillemesinin Lozan'da Amerika üzerinde bir tesir icra edeceği iddiasını da ileriye sürmüştür²³⁹.

Ermeni yurdu hakkında Kafkas Cumhuriyetleri Federasyonu'nun Türkiye'deki İktisadi temsilcisi Vakıf gazetesine vermiş olduğu beyanatında, Ermeni meselesiyle iştilal etmek vazifesini otuz seneden beri Taşnak fırkasının yürüttüğünü belirterek bu fırkanın Fransız, İngiliz gibi emperyalistlerden acı dersler aldıktan sonra yine bunların kapılarını çalmalarını eleştirerek Ermenilerin, devletlerin aleti olmadan da müstakil olabileceğini ifade etmiştir²⁴⁰.

Devletlerin Ermeni Yurdu konusunda ısrar etmeleri üzerine Türk heyeti celseyi terk etmiştir. Azınlıklar ikinci komisyonu bu defa göç eden Ermeni kadın ve çocuklarını iadesini gündeme getirildiyse de Türk heyeti bunu da reddetmiş ve neticede Ermeni meselesi bir daha konferansa sunulmamak üzere kapanmıştır²⁴¹. Zaten devletlerin amaçları her zaman bir piyon olarak kullandıkları Ermenileri Lozan'da himaye etmek değil, sadece Türk heyetini sıkıştırarak diğer meseleler hakkında tavizler koparmaktı. Türkiye'nin milli hakimiyet prensipleri hususunda son derece nazik olan Türk basını da Ermenilerin Milli Yurt isteklerine karşı çıkmış, bu vaatleri veren müttefiklere ve bu fikri yaymaya çalışan misyonerlere yönelik sert yazılar neşretmişlerdir.

²³⁷ Ahmet Cevdet (Oran), "Ermenilere Nasihat", *İkdâm*, 12 Ocak 1923, No: 9276, s.1.

²³⁸ *İkdâm*, 21 Aralık 1922, No: 9354, s.1.

²³⁹ *Vakit*, 7 Ocak 1923, No: 1822, s.2.

²⁴⁰ *Vakit*, 15 Şubat 1923, No: 1861, s.2.

²⁴¹ Eyüp Kaptan, *a.g.e.*, s.114,119.

6.2. Savaş Esirleri ve Türk-Rum Halkının Mübadelesi Meselesi

Türkiye milli zaferi kazanana kadar gerek dışardan gerekse içeriden bir takım düşmanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Dış mihrâklı desteklerle ve kışkırtmalarla ayaklanan azınlıklar Türkiye'ye karşı isyanlar başlatmış, Anadolu'nun dört bir tarafını yakıp yıkmışlardır. Tüm bu menfi gelişmeler bir mübadelenin olmasını gerekli kılmıştır. Bu noktadan hareketle Lozan'a giderken heyetimize verilen talimatta "azınlıklar için mübadele esastır" sözü kesin bir şekilde yer almıştır.

Lozan Konferansı'nda "Mübadele Meselesi" iki kısımda incelenmiştir: Bunlardan ilki; "sivil rehinelere ile esir askerlerin iade ve mübadelesi" diğeri ise "ahalinin mübadelesi" dir. Türk heyeti galip sıfatıyla Yunanistan'daki esirlerimizin derhal iadesini istemiştir. İsmet Paşa (İnönü) özellikle Yunanistan'da esir bulunan "gayr-ı muharip" kimselerin derhal tahliyesi lüzumunda ısrar etmiştir. Murahhaslarımızdan Tefik Bey de öncelikle Yunanistan'da bulunan Türk esirlerin iadesini istemiştir. Yunanistan ve destekçileri olan devletlerde Türkiye'den aynı talebi belirtince²⁴², murahhaslarımız milli zaferimizden bahisle Yunanistan'ın yenik, Türkiye'nin ise galip olduğunu devletlere hatırlatma ihtiyacı hissetmişlerdi. Yazar Ahmet Şükrü (Esmer) de Türk heyetine bu konuda destek vermiş ve savaşta galip bir devletin doğal bir hakkı olduğunu ileri sürmüştür²⁴³.

Yapılan müzakereler neticesinde savaş esirlerinin karşılıklı olarak değiştirilmesi konusunda karara bağlandı. İlk önce Yunanistan'daki savaş esirleri İzmir'e getirilecek aynı sayı kadar Yunanlı esirler İzmir'den alınıp Yunanistan'a götürülecekti. Geriye kalan Yunanlı esirler de anlaşma yapıldıktan sonra gönderilecekti²⁴⁴.

Türkiye tarih boyunca dış devletlerin iç işlerimize müdahale için bahane yarattığı azınlıklardan kurtulmak istiyordu. Yunanistan ise bir yandan Birinci Dünya

²⁴² Devletlerin tek cephe halinde Türkiye'ye hücum etmeleri karşısında bir yabancı gazete, "Türk Murahhaslarının İsyanı" başlığıyla yer verdiği bir haberinde "Türklerin müttehid cepheye karşı isyan ettiklerine şüphe yoktur. Bu celselerden biri esir mübadelesidir" şeklindeki sözleri Türkiye'nin ne kadar zor bir durumda bulunduğunu açıkça ifade etmeye yetmiştir. Bkz., *Vakit*, 7 Aralık 1922, No: 1791, s.3.

²⁴³ Ahmet Şükrü (Esmer), "Esirâtın ve Ekalliyetlerin Mübadelesi Meselesi", *Vakit*, 7 Aralık 1922, No: 1791, s.3.

²⁴⁴ *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Lozan (1922-1923)*, s.97.

Savaşı ile başlayıp, Milli mücadele ile süreç kazanan Rum göçüne karşı mübadeleyi istiyor fakat bir yandan da “Megali İdeası” na bir darbe indireceğinden mübadeleyi istemiyor en azından bu işin mecburi değil de gönüllü olmasını arzu ediyordu. Ahalinin mübadelesi sorunu hem Batı ve Doğu Trakya sınırlarının belirlenmesi, hem de kimlerin azınlık statüsüne tabi olacağına belirlenmesi bakımlarından büyük öneme sahip olduğundan uzlaşma bir hayli zaman almıştır²⁴⁵.

Hariciye Vekili Rauf Bey (Orbay), meclisteki beyânatında azınlıkların mübadelesinin elzem olduğunu ifade ederken²⁴⁶, Lozan heyeti müşavirlerinden Şükrü Kaya da Türkiye’de bulunan Rumlar ile Yunanistan’da bulunan Türk azınlıkların mübadele edildiği, dinen, ırken birbirleriyle mütecanis olan bu halkın kendi topraklarına döndükleri takdirde Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların önemli bir kısmının yok olacağına ve kalıcı barışın geleceği vurgulamaya çalışmıştır²⁴⁷.

Azınlıkların mübadelesinin İstanbul Rumlarını da içine alması hakkında Türk heyetinin kesin tavrı dikkat çekmektedir. Yunan başdelegesi Venizelos, mübadelenin İstanbul’u içine almasını itiraz etmiş ve diğer devletlerde Yunanistan’a destek vererek İstanbul’daki Hristiyanların Türkiye’nin iktisadi hayatında oynadığı rolden bahsederek bunların Türkiye’nin iktisadi gelişmesi için lâzım olduğunu bildirmişlerdir.

Türk heyetine göre; Anadolu ve Trakya Türk olduktan sonra İstanbul’un Rum olmamasında bir sebep görünmemektedir. İstanbul’daki Rumlar mübadeleye tabi tutulacak olursa başımıza ebedi bir belâ olan azınlıklar meselesi de kendiliğinden halledilmiş olacaktır. İstanbul Rumları Yunanistan’ın Anadolu’yu istilâsı için her türlü maddi- manevi yardımda bulunmuşlardır. Hatta bazıları Yunan ordusuna gönüllü olarak gitmişlerdi. O halde vatanlarına hıyanet eden bu adamların kanunen idamları lâzımdır. Vatana ihanet her yerde idam ile cezalandırılır. O halde Rumların idamları yerine mübadeleleri arzu edilmektedir.

²⁴⁵ H. Cevahir Kayam, “Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun T.B.M.M.’nde Görüşülmesi”, *A.A.M.D.*, C:IX, Temmuz-Kasım 1993, S:27, s.585-588.

²⁴⁶ Bkz., *Vakit*, 1 Aralık 1922, No: 1785, s.1.

²⁴⁷ *Vakit*, 17 Kasım 1922, No: 1771, s.1.; *İleri*, 17 Kasım 1922, No: 1719, s.1.

Yunanistan'ın İstanbul'da bulunan Rumların mübadelesini kabul etmemesini yazar Ahmet Şükrü (Esmer) İstanbul'daki Rumların mübadeleye tabi tutulduğu takdirde Yunanistan'ın İstanbul üzerindeki malûm olan iddiasından vazgeçmesi anlamına geleceğinden, bu konuda ısrar edildiğini belirtmiştir. Yazar; *"...İngiltere ve Fransa İstanbul'da üçyüzbin Rum olduğunu ve bunların İstanbul'u terk ettikleri takdirde şehrin iktisadi hayatında açılacak boşluğu doldurmanın imkânsız olduğunu sebep olarak göstermektedirler. Halbuki herkes İngiltere ve Fransa'nın bu muhalefetlerinin arkasında diğer gizli sebeplerin olduğunu söylemektedirler"*²⁴⁸ sözleriyle de tarih boyunca azınlıkları kullanarak iç işlerimize müdahale edenlerin bu fırsatı kaybedeceğinden endişeye kapıldıklarını ifade etmeye çalışmıştır.

Bu konuda özellikle İngiliz gazeteleri, İstanbul Rumlarının mübadeleye tabi tutulmasıyla İstanbul ticaretinin felce uğrayacağı iddialarında bulunmuştur. Vakit gazetesi bu tarz gazetelerin asıl maksatlarını şu sözlerle ortaya koymuştur: *"İngiliz gazetelerinin her vesileden bi'l-istifade ileri sürdükleri bu iddia Türkiye ve İstanbul ticaretini düşündüklerinden değildir. Bu gazetelerin yegane endişeleri İngiliz nüfuzunu Türkiye'de idame edecek anasırı elden kaçırmamak onları şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da maksatlarına alet etmektir. Rumların Türkiye'den gitmesiyle ne İstanbul, ne de diğer yerler ticaretine sekte gelmeyeceği, Türklerin diğer hususlarda olduğu gibi ticarete de Rumlardan geri kalmadıkları gerçeğidir. Anadolu Ajansı bu gazetelerin gelişi güzel ortaya attığı ve iddianın sağlam bir esasa dayanmadığını beyân eder"*²⁴⁹.

Yunan gazeteleri de benzer açıklamalarda bulunmuşlardır. Rum gazeteleri kısa ve imalı bazı ifadeler dile getirmekten geri durmamışlardır. Örneğin "Patridos" gazetesi Hristiyan azınlıkların Türkiye'nin kanunlarına itaat ettiklerini, Türkiye'nin iktisat ve saadetine yardım ettiklerini belirterek Rumların İstanbul'da kalması gerektiğini vurguluyordu²⁵⁰.

Türk basını, Trakya Türklerini yerlerinden edecek hiçbir kaydı da kabul etmemektedir. Nitekim bu konuda Hâkimiyet-i Milliye; *"Batı Trakya'yı Yunan toprağı*

²⁴⁸ *Vakit*, 7 Aralık 1922, No: 1791, s.3.

²⁴⁹ *Vakit*, 28 Aralık 1922, No: 1812, s.3.

²⁵⁰ *İleri*, 15 Aralık 1922, No: 1747, s.2.

*saymadığımız için oradaki Türklerin mübadelesini kabul etmiyoruz*²⁵¹” sözleriyle kesin tavrını ortaya koymuştur.

Suphi Nuri (İleri) bu konuda yazmış olduğu makalesinde, İstanbul’daki Rumların tamamen mübadeleye tabi tutulması gerektiğini ifade etmiştir. Bugün bu meselenin Fatih Sultan Mehmet’in yanlış kararlarından kaynaklandığını şu sözlerle ifade etmiştir:

*“Hazret-i Fatih’in bir türlü akıl ettiremediğimiz bir davranışı yüzünden biz vatanımızda Rumları rahat bırakmıştır. Bu Rumları sulh zamanında Türk yapmak pek kolay idi. Fakat bunları yapmakla Fatih, torunlarını gayet zor bir duruma soktu. Son asırlarda biz Rumlarımızdan neler çekmedik. Dünyada hiçbir hükümet ekalliyetlerine Türkler kadar iyi muamele etmemiştir...”*²⁵²”

Gerek Türk heyeti gerekse Türk basını neticede İstanbul Rumlarının İstanbul’da kalışını istemeden de olsa kabullenmek zorunda kalmıştır. Otuzyedinci uzun ve yorucu celseden sonra, Ahali Mübadelesi Mukavelesi 30 Ocak 1923’de imzalanmıştır. İstanbul’un Rum ahalisi ve Batı Trakya’nın Müslüman ahalisi mecburi mübadelenin dışında tutulmuştur. 30 Ekim 1918’den önce İstanbul’a yerleşmiş olan Rumlar “Rum ahalisi” (yerleşik- etablis) sayılacak ve 1913 Bükreş Muahedesi’nin çizdiği sınırın doğusunda ikâmet etmiş olan bütün Müslümanlar Batı Trakya sakinesi yani etablis sayılacaktı²⁵³.

Mübadelenin tatbiki ve sonrasında yaşanacak gelişmelerden Türk basınının bazı kaygıları vardır. Basına göre bu mesele hayatidir. Mübadele olunacak ahalinin geldikleri yerlerdeki iktisadi olanaklarının da kesilmesi ve bunun için gayet esaslı ve adilâne bir çözüm muamelesinin yapılması gerekmektedir. Yani mübadele olunacak kişilerin gelecekleri yerlerdeki gelmiş oldukları iktisadi faaliyetleri ile gidip yerleşebilmeleri lazımdı. Mallarının nakil edilmesi ve nakde çevrilmesi zor değildi ama gayr-i menkûllerinin asıl kıymetinin tayini ve tasfiyesinin ona göre icrası daha zordu. Yunanistan’da Müslümanların tüm serveti emlâk ve araziden yani gayr-i menkûl

²⁵¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Aralık 1922, No: 687, s.1.

²⁵² Suphi Nuri (İleri), “Rumlarımız”, *İleri*, 14 Aralık 1922, No: 1746, s.1.

²⁵³ Bu konudaki mübadele hükümlerinin ayrıntıları için bkz., *Vakit*, 8 Şubat 1923, No: 1854, s.3.

servetten ibaretti. Müslümanların iktisadi faaliyetleri en fazla çiftçiliğe dayandığı için onların asırlardan beri kazandıkları ve tasarruf ettikleri servet, emlâk ve arazi üzerinedir. Rumlar ise ticaretle uğraştıklarından onlar bütün servetlerini bu amaç için kullandıklarından onların servetleri menkul haldedir. Dolayısıyla gayr-i menkulleri az olduğundan onların gittikleri yerlerde, geldikleri servetleriyle ve iktisadi vaziyetleriyle kolay ve basittir. Bu nedenle mübadele edilecek Müslüman Rum ahalinin servetleri mahiyetindeki bu fark Türk basınına göre emlâk meselesinin önemini ortaya koymaktadır. Yunanistan'dan bize gelecek Müslümanlar oradaki emlâk ve arazisinin ne şekilde bedellerini alacaklar ve kendilerinin tüm servetini teşkil eden bu emlâk ve araziye nasıl tasfiye edeceklerdi? Yunanistan'ın sırf Müslüman emlâk ve arazisini gasbetmek amacıyla muhtelif devirlerde neşrettiği çeşitli kanunların tatbiki bu emlâk meselesinin aşılmasını daha da zorlaştırıyordu. İşte Türk basını bu soruları soruyor ve çözüm yollarını arıyordu.

İkdâm gazetesi bu konularda kabul edilecek ılımlı ve adilane yolların hakkıyla tatbiki için, Yunanistan'dan birtakım maddi teminât alınmasını önermektedir. Bu teminatın konferansta muahede metninde eklenmesini isteyen gazete “istimplâk” edilmiş olan Müslüman arazisinin istimplâk bedelini düzeltilip ona göre tesviye edilmesinin gerekliliğini belirtmiştir. Gazete ayrıca mübadelenin “benden sana bu kadar baş Rum ve senden bana şu kadar baş Müslüman” gibi basit cümlelerle ifade edilemeyeceğini vurguluyor ve bundan dolayı her iki devletin hükümetlerini sağlam, akıllane ve adilane çözümler bulmaya davet etmiştir²⁵⁴.

Yazar Suphi Nuri (İleri)'ye göre de Türkiye'den gidecek olan Rumların mal ve mülkleri, bunların yerine gelecek olan Taselya, Girit, Adalar ve Yanya vilâyetleri Türklerine bir kanun etrafında adaletli bir şekilde dağıtılması gerekmektedir²⁵⁵.

1923'den sonra uzun bir zaman mübadele meselesi her iki ülkede ilişkilerin gerginleşmesine sebep vermişse de daha sonraki senelerde bu sorunda aşılmıştır. Mübadele kısa vadede Türkiye için olumsuz sonuçlar doğurduğu gibi (kentsel nüfusun azalması, imalat sanayinin gerilemesi) uzun vadede olumlu bir takım sonuçlar da

²⁵⁴ *İkdâm*, 25 Ocak 1923, No: 9289, s.1.

²⁵⁵ *İleri*, 14 Aralık 1922, No: 1746, s.1.

doğurmuştur. En önemlisi Türk-ulus devletinin oluşması yani azınlıklardan arınmış bir Türk yurdunun oluşması diğeri de Rumların terk ettikleri iş kollarına Müslüman-Türklerin yapmaya başlaması ve neticede iktisadi potansiyelin Türklerin eline geçmeye başlamasıdır.

İstanbul'daki Rum azınlığın hayatlarını idame ettirmesi Batı Trakya Türklerinden daha kolay olmuştur. Çünkü İstanbul'daki Rumlar hayati varlığı için gerekli her olanağı zaten çok önceleri Osmanlı Devleti zamanında elde etmişlerdir. Batı Trakya'dakiler ise azınlık hayatına yeni giriyordu. Uzun zaman adapte sorunu çeken Türkler bünyesinde kendini yaşatacak hiçbir sosyal ve kültürel olanağa sahip değildi²⁵⁶.

Bu anlaşma her iki ülke tarafından farklı uygulamaya sahne olmuştur. Türkler bunu harfiyen uygulayarak tüm vatandaşlara eşit muamele yapmış, Yunanistan ise Batı Trakya'da kalan Türkleri ezerek bir asimilasyon çabasına girmiştir.

6.3. Patrikhane Meselesi

Kapitülasyonlar meselesi nasıl tüm devletleri ilgilendiren bir mesele ise, Patrikhane meselesi de Lozan'daki tüm Hristiyan devletleri ilgilendiren ortak meselelerden biriydi.

Bu mesele “Ülke ve Askeri Sorunlar Birinci Komisyonu”, “Azınlıklar Alt Komisyonu” ve “ Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonu” nda bir çok kez ele alınıp tartışılmıştır²⁵⁷. Türk heyeti kayıtsız-şartsız Patrikhanenin tarih boyunca yaptığı zararlı faaliyetlerinden dolayı İstanbul'dan gitmesinden yana tavır koymuştur. Yunanistan başta olmak üzere devletler, Patrikhanenin birkaç yüzyıldan beri İstanbul'da bulunduğunu, ilk imtiyazların Fatih Sultan Mehmet tarafından verildiğini ve sonraki padişahlar zamanında bunun kabul edildiğini, Rum Ortodoks kilisesinin başı olan patriğin her zaman Türk hükümetine bağlı bir memur olarak kaldığını ve tayininin Türk Hükümetince onaylanarak tamamlandığını ifade etmişler ve bundan sonra

²⁵⁶ Adil Özgüç, *Batı Trakya Türkleri*, Kutluğ Yay., İstanbul, 1974, s.81.

²⁵⁷ Mehmet Çelik, *Fener Patrikhanesinin Ökümeniklik İddiasının Tarihi Seyri (325-1453)*, Akademi Kitapevi, İzmir, 2000, s.124. Bu tartışmalar için bkz., Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, C: I., Takım: I., Kitap: I., s.325-333.

Patrikhanenin atık siyasete karışmayacağını bunun için her türlü tedbirler alınacağını belirtmişlerdir²⁵⁸.

Bu konuda İngiliz başdelegesi Lord Curzon gazetecilere verdiği beyanatında, “*Türkiye murahhasları, patrikhanenin İstanbul’da siyasi bir faaliyet merkezi olduğunu söylüyorlar. Ahvâl ve merkezde ise patrikhaneye bahşedilen imtiyazatın sınırlandırılmamasında bir sebep göremiyorum. Fakat Patrikhane ruhani vazifesinden ve mezhebiyesinden mahrum edilmemelidir...*”²⁵⁹ şeklindeki ifadelerle tavrını ortaya koymuştur.

Yunan başdelegesi Venizelos ise patrikhanenin ilgâsı hususunda Türkiye’nin ısrarını anlayamadığını ve böyle bir ilgânın yalnız Yunanistan’da değil her tarafta heyecan yaratacağını ifade ederek açıktan açığa Türkiye’yi korkutmaktan geri durmamıştır²⁶⁰.

Dr. Rıza Nur, müttefiklerin ileriye sürdükleri Patrikhanenin Fatih Sultan Mehmet tarafından verilen imtiyâzlardan dolayı kazanılmış bir hak olarak telâkki edilmesine karşı çıkarak şimdiki zihniyetin tamamen değiştiğini belirtmiştir. Rıza Nur ayrıca “*can çıkar da huy çıkmaz*” deyimıyla açıkladığı patrikhaneyi yalnız dini işlerle meşgul edilmek şartıyla İstanbul’da bırakılsa bile yine ihanetlerde bulunacağını vurgulamaya çalışmıştır. Rıza Nur; “*...İstanbul’da ikiyüz bin Rum var. Yunanistan’da ise milyonlarca Yunanlı Ortodoks var. Oraya gitsin. İsteddiği kadar nüfuza sahip olsun. Gittiği yerde kendi kendisine İstanbul piskopos namını verebilir. Biz buna ne diyebiliriz. Venizelos , Haçlı orduları İstanbul’a geldiği zaman patriğin İznik’e giderek orada elli-altmış sene kaldığını beyân etti. Demek ki patrik başka yerde de olabilirmiş. Bu sefer de ister ise Aynoroz’a gider, oturur*”²⁶¹ şeklindeki sözleriyle bu hususta devletlere mantikî, aklî ve gerçekçi olmaya davet etmiştir.

Tartışmalar bu şekilde sürerken bir yandan da Patrik Meletious, Türk gazetecilerine sık sık verdiği demeçlerde patrikhanenin eski imajını yok edip etrafta

²⁵⁸ *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Lozan (1922-1923)*, s.99.; *Vakit*, 1 Ocak 1923, No: 1816, s.2.

²⁵⁹ *İkdâm*, 13 Ocak 1923, No: 9277, s.1.

²⁶⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Aralık 1922, No: 696, s.1.

²⁶¹ Ahmet Cevdet (Oran), “Yine Rum Patrikhanesi”, *İkdâm*, 10 Ocak 1923, No: 9274, s.1.

ılımlı bir hava yaratmaya çabalamıştır²⁶². Patrik, bunun yanında devletlerin dini şahsiyetleriyle de bir takım görüşmelerde bulunup Patrikhanenin İstanbul'da kalması için yardım istemiştir. Bu hususta İkdâm gazetesi, kamuoyunu; “...*Patrikhanede Patrik Meletious'un başkanlığında hergün içtimalar vuku bulmakta, müzakereler cereyan etmektedir... Patrikhane'nin bu meselede tek durmadığı, Amerika ve Avrupa dini ricallerle mektuplar yazarak Rum patrikhanesinin İstanbul'da kalması lehinde yardım istedikleri biliniyor...*”²⁶³ şeklindeki cümlelerle aydınlatmıştır.

Patriğin bu çabalarına karşın İstanbul Rumlarının bir kısmı gazetelere de yansıdığı üzere zaten kanunsuz bir şekilde seçilmiş olan Meletious'un patriklikten çekilmesiyle patrikhane meselesinin hallolunacağı fikrindedir. Fakat Meletious Atina'da çıkan “Eleftheron Vima” gazetesinin İstanbul muhabirine verdiği demeçte, Patrikhane meselesinin milletin ve kilisenin menfaatine halledilmedikçe istifasının mümkün olmayacağını ifade etmiştir²⁶⁴.

Türk basınını ise hep bir ağızdan patrikhanenin İstanbul'dan gitmesi için haykırmış, bunun nedenlerini sık sık yazdıkları yazılarda neşretmişlerdir. Bu konuda İleri gazetesi “*Patrikhane def olacak mı, olmayacak mı?*”²⁶⁵ veya “*Fener Patrikhanesiyle bize düşman olan Rumlar İstanbul'dan gitmelidirler*”²⁶⁶ şeklindeki sözleriyle Patrikhaneye karşı olan kinini kusmuştur.

İkdâm gazetesi de Türkiye'nin Patrikhaneyi Rumluğun ruhani merkezi, Ortodoksluğun en büyük reisi olduğu için değil, Atina'nın “Büyük Yunanistan” için bir propaganda ve tahrik merkezi sayıldığı için bu müessesenin İstanbul'dan naklini istediğini belirtmiştir. Gazete, devletlerin bu meseleyle tüm hristiyanlara ve dünya

²⁶² Bülent Atalay, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, Tarih ve Tabiat Vakfı TATAV Yay., İstanbul, 2001, s.197-198.

²⁶³ *İkdâm*, 29 Aralık 1922, No: 9262, s.1.

²⁶⁴ *İkdâm*, 29 Aralık 1922, No: 9262, s.1.

²⁶⁵ *İleri*, 29 Aralık 1922, No: 1761, s.1.

²⁶⁶ *İleri*, 14 Aralık 1922, No: 1746, s.1.

kamuoyuna mal ederek meseleye dini bir dava mahiyeti verilmesini eleştirmiş, bunun aksini olacağını örneklerle iddia etmiştir²⁶⁷. Türkiye hakkındaki istila isteklerinden dolayı bu nakilden sadece Yunanistan'ın hoşnut olmayacağını ifade eden gazete bu meselenin Ortodoksluğa ait bir mesele değil de, Yunan politikacılığına ve Yunan tahrikkârlığına ait bir mesele olduğunu ifade etmeye çalışmıştır²⁶⁸.

Vakit gazetesi de konferansta müzakere edilen önemli konuların başında Patrikhanenin gelecekteki vaziyetini görmektedir. Yazar Ahmet Şükrü (Esmer), müttefiklerin “dini ve uhrevi yetki” gibi kelimelerle patrikhanenin gerçek yüzünü örtbas edemeyeceklerini belirterek Patrikhânenin hangi isim altında olursa olsun Türkiye ve Türkler için uğursuz bir müessese olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Yetkilerini birbirinden ayırmanın çok zor olacağını vurgulayan yazar patrikhanenin Türkiye’den çıkarılmasını en uygun yol olarak görmüştür²⁶⁹.

Yabancı basın ajansları da bu mesele hakkında yaptığı yayınlarla patrikhane lehine etkili olmuştur. Özellikle İngiliz “Reuter Ajansı” bu müessesenin İstanbul’da kalmasının Fatih Sultan Mehmet tarafından verilen hakların ve imtiyazların sonucu olduğunu vurgulayan yazılar yazarak dünya kamuoyunu etkilemeye çalışmıştır²⁷⁰.

Uzun süren müzakereler neticesinde, patrikhanenin sadece dini işlerle ilgilenmesi şartıyla İstanbul’da kalması kabul edilmiştir. İsmet Paşa (İnönü)’da

²⁶⁷ Gazete hristiyan aleminin patrikhanenin nakline sert tepkiler göstermeyeceğini şu delillere istinad ederek açıklıyordu: “...Rum Patrikliğinin İstanbul’da kalmasını bundan yarım asır evvelisine gelinceye kadar Rusya istiyordu. Zira şarkta Hristiyanların hamisi sıfatıyla kendi istilâ politikasını gerçekleştirmek için bu patrikhanenin Türkiye sinesinde kalmasından bir çok siyasi menfaat umuyordu. Fakat Yunanistan’ın tesirinden ve Yunan fikrinin Yunan propagandasına esas ittihaz olduğundan ve Rum patrikhanesi bu propagandaların en birinci aleti olduktan sonra Rus milleti sırf Yunan siyasetinin elinde olan Rum patrikhanesine karşı asla bir hiss-i teveccüh ve itimadperverde etmemektedir. Onun için Rum patrikhanesinin İstanbul dışına çıkarılması meselesine Rusya Ortodoksluğa bir günâ tecavüz mahiyeti göremez. Bulgar Kilisesi de bu nakle tamamen ilgisiz kalacaktır. Sırp Kilisesi de bu nakilden asla müteessir olmayacaktır. Sırplar kendi milli patrikliğini tesis ettikleri için tamamen Yunan propagandasının merkezi olan Rum patrikhanesinin İstanbul’dan kaldırılmasında asla dini bir mahiyet göremeyeceklerdir. Romanya’ya gelince, Romanya dahilinde Rum patrikhanesi müessesesi namına vakf edilmiş büyük çiftliklerin tasarrufu senesinden dolayı, patrikhane ile Romanya Hükümeti arasında gasb ve pek müzmin davalar olduğu ve bu davalar sebebiyle Rum patrikhanesinin karşı daima gasb ve Yunan siyasi menfaatinin propaganda aleti nazarıyla bakıldığı cihetle Romenlerce de Rum Patrikhanesinin İstanbul’dan kaldırılması, Ortodoksluğa bir tecavüz mahiyetinde add ve telâkki edilemez...” , İkdâm , 22 Aralık 1922, No: 9255, s.1.

²⁶⁸ İkdâm, 19 Aralık 1922, No: 9252, s.1.; İkdâm , 22 Aralık 1922, No: 9255, s.1.

²⁶⁹ Vakit, 7 Ocak 1923, No:1822, s.2.

²⁷⁰ Eyüp Kaptan, a.g.e., s. 136-137.

devletlerin bu sözünü konferansta senet sayacağını belirtmesi üzerine bu konuda konferans masasından kalkmıştır²⁷¹.

Türk basını alınan bu karardan hoşnut olmadığını neşrettikleri yazılarında halkla paylaşmışlardır. Yazarlar, patrikhanenin geçmişteki faaliyetlerini hatırlatarak patrikhaneye asla Türk milletinin güvenmediğini bu nedenle de gelecekte Türklerle Rumların kaynaşmasını engelleyen bir unsur olacağını ifade etmeye çalışmışlardır.

Gazetelerde bir fesat ocağı olarak nitelendiren Patrikhane hakkında alınan karardan sonra İkdâm gazetesi ; “...Evvelâ Rumlar kendilerine ‘kurtulmamış Rumlar’ adını vermekten katiyen vazgeçmelidirler. Zira bundan sonra yeni Türkiye’de ne kurtulmamış azınlık vardır ne de onların kurtarıcısını istihdâf edecek bir siyasetin Türkiye sahasında yeri vardır!.. Sonra Rumların bundan sonra yeni Türkiye’de, kendi kendilerine siyasi bir amil olamayacak, zira keyfiyetlerine göre böyle ayrı bir siyaset takibine maddaten muktedir olamayacaklarını anlamaları lâzımdır. İşte Rum azınlığı yeni Türkiye’deki halini bu suretle takdir ettikten sonra, o şartlara göre yeni bir hatt-ı hareket seçip ve takibine muvaffak olabiliyor ise hukukuna refah ve saadetine bir vatandaş gibi iştirak edebilmek imkanına nâil olur. Rum azınlığı emin olsun ki; Türk kanununun Türk siyasetinin nüfuz ve kudreti o azınlık için o eski patrikhanenin hizmetlerinden daha hayırlıdır²⁷²” şeklindeki ifadelerle Rum azınlıklara nasihatlerde bulunmak istemiştir.

İkdâm gazetesinden yazar Ahmet Cevdet (Oran), bu neticeye biraz daha ılımlı yaklaşmış ve olumlu taraflarını görmeye çalışmıştır. Yazar patrikhanenin yeni statüsünün devletin menfaati kadar Rumların da menfaati olduğunu belirtmiştir. Patrikhanenin cismani yetkilerine sığınarak bir takım siyasi işlere karışmayacağını devletin menfaati sayan yazar, Rum cemaatlerinin de dini işlerle görevli memurlar tarafından idare edileceğinden, meşrû işler yapıp devlete güven vermek için fırsat elde ettiği için alınan kararı bu cemaatin menfaati saymıştır. Yazar, “...Artık devlet içinde devlet, hükümet içinde hükümet, hakimiyet içinde hakimiyet ortadan kalkarak, kanun ve

²⁷¹ İkdâm, 11 Ocak 1923, No:9275, s.1.

²⁷² İkdâm, 14 Ocak 1923, No:9278, s.1.

*devlet nizamı ne ise, bütün memlekette hakkında da o usûl cereyan edecektir*²⁷³” sözleriyle bu karardan dolayı halkı paniğe sevk etmemiş, aksine maneviyatını yükseltmeye çalışmıştır.

Günümüzde patrikhane “ekümeniklik” iddialarıyla gündeme gelmektedir. Dış destekli bu iddialara karşı Türk milleti daima uyanık bulunmalı, milli birlik ve bütünlüğümüze hanel getirecek bu tür tehlikeler ortada kaldırılmalıdır²⁷⁴.

7. LOZAN KONFERANSI'NDA MALÎ VE İKTİSADÎ MESELELER

İktisat ve Maliye Komisyonu, 27 Kasım 1922’de, Fransız delegesi M. Barrere başkanlığında toplanmıştır. M. Barrere komisyonun, müzakereler sırasında her zaman adalet ve eşitlik mefhumlarına bağlı kalacağını, özellikle Türk temsilci heyetinin inanmasını istemiş ve alt komisyonları oluşturmuştur²⁷⁵.

7.1. Osmanlı Genel Borcu Meselesi

Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki dış borçlar Kurtuluş Savaşı ile birlikte hız kazanmıştır. Ankara Hükümeti Milli Mücadeleden sonra almış olduğu bir kararla, İstanbul Hükümeti’nin verdiği imtiyâzları ve yaptığı borçlanmaları tanımayacağını ifade etmiştir. Ayrıca Ankara’da da bir Dûyun-u Umumiye Müdürlüğü kurularak daha önceki Dûyun-u Umumiye Meclisi’nin idaresindeki memuriyetler buraya bağlanmıştır.

Türkiye Lozan Konferansı’nda devlet içinde devlet anlamına geldiği ve iktisadi egemenliğimizle bağdaşmadığı için bu idarenin bir an önce kaldırılmasını istemiştir. İsmet Paşa (İnönü), Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılan devletlerinde bu borçların ödenmesine katılması gerektiğini ifade etmiştir²⁷⁶. Bu konuda Türkiye hem ana paranın hem de hem de faizinin bölünmesini isterken, devletler ana paranın bölünmemesini sadece yıllık faizlerin bölünmesini ve borçların ödenmesinde kullanılacak paranın altın para veya sterlinle ödenmesini talep etmişlerdir.

²⁷³ Ahmet Cevdet (Oran), “Patrikhâne”, *İkdâm*, 16 Ocak 1923, No: 9280, s.1.

²⁷⁴ Bu konuda Mehmet Çelik Türkiye’yi tehdit eden bu tehlikelerin ayaklarından bahsetmiş ve çeşitli iddialarda bulunmuştur. Geniş bilgi için bkz., Mehmet Çelik, *Fener Patrikhanesinin Ökumeniklik İddiasının Tarihi Seyri (325-1453)*, s. 158-173.

²⁷⁵ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler*, Takım: 1, C: 3, s.2-4.

²⁷⁶ *İleri*, 29 Kasım 1922, No: 1731, s.1.; *Vakit*, 30 Kasım 1922, No: 1784, s.1.; Ayrıca bkz., Ahmet Şükrü (Esmer) “Konferansın Ortaya Çıkardığı Son Mesele”, *Vakit*, 23 Aralık 1922, No: 1807, s.2.

Türkiye taksim olunacak borcun Osmanlı İmparatorluğu'nun 1918'e kadar akd ettiği borçlar olmasını isterken, devletler savaşa Türkiye'nin sebep olduğunu ileri sürerek savaş esnasında yapılmış olan borçların yalnız Türkiye'ye kalması gerektiğini ifade etmişler ve tarih olarak 1 Kasım 1914 tarihini talep etmişlerdir. Bu konuda takdim edilen raporlar okunduktan sonra söz alan İsmet Paşa'nın; “*Harb-i Umumide eski Osmanlı saltanatı savaşı ilân etti. Bu harbin mesûliyeti bugünkü Türkiye Hükümetine yüklenemez. İnsaf ve adalet eski Osmanlı saltanatından ayrılan Suriye, Filistin ve Irak gibi geniş kıtaların sabık saltanatın duyûnu ödemeye iştirak etmesi lâzımdır*” şeklindeki sözlerine İngiliz başdelegesi Lord Curzon “*Türkiye bu borcun bir kısmını kendisinden ayrılan vilâyete taksim etmek isterse bu arazinin Türkiye'den kendi arzusuyla ayrılmasını hatırdâ tutmalıdır. Türk hey'eti, Osmanlının sona ermiş olduğunu beyân etmektedir. Bu iki taraftan bakılırsa bu Türk menfaati lehine kullanılabilceği gibi aleyhine de kullanılabilir. Türkler bu hususta ısrar etmemelidirler*” şeklindeki sözlerle cevap vermiştir.

Bunun üzerine tekrar söz alan İsmet Paşa; Suriye, Irak, Filistin gibi kıtaların başlı başına birer hükümet, birer devlet olduğunu ve buraların 1914 ile 1918 seneleri arasında Türkiye tarafından yapılan borçlanmalardan muaf tutulmalarının mümkün olmayacağını dile getirmiştir. En son olarak İsmet Paşa (İnönü); “*...Bu borç Türkiye'nin zayıf omuzlarına yüklenemez. Bu borcun taksimi hakkındaki görüşümüzü tüm dünya kamuoyunun katılacağından eminim*²⁷⁷” diyerek bu konudaki Türkiye'nin kesin tavrını sağlam delillere dayandırarak ifade etmeye çalışmıştır.

Sert ve uzun tartışmalardan sonra borçların taksimi ve Türkiye'nin kendi hissesine düşecek miktardan fazla borç vermemesi kabul edilmiştir²⁷⁸. Alınan kararlarda Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan devletler aldığı arazi oranında borç ödeyecek, bu borçların paylaşılmasında ana paranın bölünmemesi, sadece yıllık faizlerin bölünmesi kabul edilmemiş aksine Türkiye'nin istediği gibi ham ana paranın faizi hem de faizinin

²⁷⁷ *Vakit*, 18 Ocak 1923, No: 1833, s.2.

²⁷⁸ Bu konudaki tartışmaların ayrıntısı için bkz., Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Takım: 1, C: 3, s.28-38.

bölünmesi kararlaştırılmıştır. Borcun taksimine Balkan Savaşlarında Türkiye'nin kaybettiği yerlerde dahil olmuştur²⁷⁹.

7.2. Tazminat Meselesi

Yunanistan başta olmak üzere diğer devletler Türkiye'yi yakıp-yıkmadıkları yetmiyormuş gibi bir de işgal masrafı ve tebaalarının zarar ve ziyanları için Türkiye'den tazminat istemeye yeltenmişlerdir.

İsmet Paşa (İnönü), müttefik askerlerinin işgal masraflarının ancak Mudanya Mütarekesi'nden itibaren hesaplanmasını ve aynı zamanda Yunanistan'ın Anadolu'da yaptığı hasaratın ödenmesini talep etmiştir. İsmet Paşa (İnönü), ayrıca Yunanlıların askeri işgallerine Türkiye'nin sebep olmadığı için masraf ve tazminat namıyla hiçbir şey tanımadıklarını Anadolu'nun işgalinin de sırf Sevr'in tatbikini temin için müttefikler tarafından Yunan ordusunun alet edilmesinden dolayı meydana geldiğini söyleyerek kazanılan zaferin yalnız Yunanlılara değil genel olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. Yunan başdelegesi Venizelos, İsmet Paşa'nın bu talebine karşı çıkmış ve Türk delegeleriyle Yunan delegeleri arasında bu manada münakaşalar bir süre ortamın gerilmesine sebep olmuştur²⁸⁰.

İsmet Paşa (İnönü) *Vakit* gazetesinin Lozan muhabirine; “...*Harp esnasında ecnebi tebaanın gördükleri zarar ve ziyarı tazmin etmeye hazırız. Ancak devletlerle bi'l-mukabele mütareke ahkâmına katıyen karşı olarak memleketimizi vâki olan işgalleri zamanında Türkler tarafından görülen zarar ve ziyanları ödemelidirler...Devletler neredeyse evlerimizi yakıp yıkanlar için Yunanlılara teşekkür edecekler. Devletler, Türklerle Yunanlıların birbirinden talep ettikleri alacaklarından vazgeçmelerini tavsiye ettiler. Bu şartlar arasında devletlerin evlerimizi yakıp-yıktıkları için Yunanlılara teşekkür etmemizi talep etmeleri beklenebilir*”²⁸¹ şeklindeki sözlerle tepkisini devletlere gösteren İsmet Paşa Türkiye'nin yeterince zarara uğratıldığını buna rağmen savaş tazminatına tabi tutulmasının insaf ve adalet dışı olduğunu ifade etmiştir.

²⁷⁹ Ahmet Cevdet (Oran), “Dûyun-u Umûmiye”, *İkdâm*, 19 Ocak 1923, No: 9283, s.1.; Yusuf Hikmet Bayur, *a.g.e.* s.131.

²⁸⁰ *Vakit*, 1 Aralık 1922, No: 1785, s.1.; *İleri*, 29 Kasım 1922, No:1731, s.1.

²⁸¹ *Vakit*, 29 Aralık 1922, No: 1813, s.1.; *Vakit*, 18 Ocak 1923, No: 1833, s.2.

Başbakan Rauf Bey (Orbay) ise mecliste bu konudaki nutkunda devletleri ağır ve şiddetli bir biçimde eleştirerek işgal masrafının Türkiye'ye ödetilmek istenmesinin haksızlığını vurgulamış ve bu konuda devletleri adalete ve sağduyuya davet etmiştir²⁸².

Fransa delegesi Bompard sık sık Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin yenilgisinden bahsederek, savaş masraflarını vermek mecburiyetinde bulunduğunu iddia etmiştir. Bompard'a göre, Fransa işgal masrafı da istemektedir.

Türk basınının Fransa'nın bu akıl-almaz isteğine tepkisi çok serttir. Gazeteler, özellikle Fransa'nın Mondros'tan sonra yurdumuzu viraneye çevirdiği gibi bir de işgal masrafı istemesini kınamaktadır. Fransa'nın savaştan sonra mükâfat olarak Suriye gibi en zengin bir vilayetimizi aldığını ifade eden gazeteler bu anlamda Fransa'yı aç gözlü olmakla itham etmiştir. Vakit gazetesi, Fransa'nın en büyük alacaklı olduğu için Lozan'da tartışılan bu meselenin Fransa ile Türkiye arasında bir mesele olmaktan başka bir şey olmadığını ifade ediyor, durumun Fransa'nın bu kadar ısrar etmesine müsaade etmediğini şu sözlerle vurguluyordu :

“...Fransız hükümeti bugün batıda daha büyük meselelerle meşguldür. Almanya'ya karşı takip edilen hareket İngiltere tarafından kesinlikle tasvip edilmediğinden Fransa'nın şark meselesi hakkındaki nokta-ı nazarı İngilizlerden destek beklemesi mümkün değildir. Esasen İngiltere boğazlar, azınlıklar, mübadele meselelerinde Fransız nokta-ı nazarına doğru bazı müsaidatta bunmuştur. Bundan dolayı Fransa'nın da mali- iktisadi meselelerde İngiliz nokta-ı nazarına doğru meyletmesi ve bu hususta fazla müşkülpesentlik göstermemesi İngiltere tarafından beklenmektedir” bu bakış penceresinden olaya yaklaşan gazete ayrıca Birinci Dünya Savaşı'nda mağlubiyetimizi her defasında ağızlarına sakız eden müttefikleri sert ve yerinde bir üslupla eleştirmiş ve konferansta müzakere edilen her konunun sürüncemede kalmasının tek sebebinin bu zihniyet olduğunu öne sürmüştür²⁸³.

Yazar Ahmet Şükrü (Esmer), devletlerin bizlere tazminat vermeye mecburken Türkiye'den işgal masrafı (30-40 milyon altın lira) istemesine bir anlam verememiş,

²⁸² *Vakit*, 19 Aralık 1922, No: 1803, s.3.

²⁸³ *Vakit*, 18 Ocak 1923, No: 1833, s.2.

işgalin istiklâlimize karşı vurulan müthiş bir darbe olduğu gibi Mudanya'ya karşı bir hareket olduğunu dile getirmiştir²⁸⁴.

Yazar Ahmet Emin (Yalman), “...Yunan tazminatı meselesinde mülayim olmayarak sırf fenalık için Türk topraklarını harabeye çeviren Yunanlıların bu hareketleri yanlarına kalamaz...”²⁸⁵ şeklindeki sözlerle Yunanlılardan mutlaka savaş tazminatı alınması gerektiğinin altını çizmiştir.

Yazar Ahmet Cevdet (Oran) ise, en fazla olarak Fransa'yı sert bir dille eleştirmiş, Ankara- Fransa İtilâfnâmesinde zarar ve ziyanlar, işgal masrafı gibi ifadeler olmadığı halde Fransa'nın Lozan'da Türkiye'den savaş zararı ve işgal masrafı gibi tazminat istemesinin garip olduğuna dikkat çekmiştir. Yazar asıl garip olan şeyin Türkiye'nin Fransız tebaası için savaş zararı ödenmesinin sözde meşrû olduğu halde, Fransa'nın mütareke müddetinden sonra haksız ve mütarekeye muhalif olarak zararlı etkilerini yani Türk tebaasının zararını tanımamasının daha garip olduğunu yazısında belirtmiştir. Tüm yazarlar gibi Ahmet Cevdet'te bir taraf için geçerli olan hakkın diğer taraf için geçerli olmamasının adalet mefhumuyla örtüşmediğinin altını çizmiştir. Türk milletinin zararlarının yalnız maddi değil manevi anlamda da olduğunu izah eden yazar bu anlamda Türkün haklı davasını ispatlamaya çalışmıştır²⁸⁶.

Fransız “Tan” gazetesi de müttefiklerin tebaalarının Türk memurlarından gördükleri zararların telafisini nasıl isteyebilirlerse Türk hükümetini de Yunan ordu ve memurları yüzünden Türklerin uğradıkları zarar ve ziyanın telafisini talep edebileceğini belirterek Türk tezini savunmuştur²⁸⁷. Gazete başka bir nüshasında da “Tazminat meselesinde Venizelos saçmalıyor” başlığı ile okuyuculara duyurduğu bir haberinde Yunanistan'ın talebinin haksızlığına değinmiştir²⁸⁸.

İleri gazetesinden Suphi Nuri (İleri) 'nin bu konuda Fransa'ya tepkisi daha ılımlıdır. Tüm eleştiri oklarını İngiltere'ye yönelten yazar, Fransa'nın tazminat konusunda yumuşamasını diğer devletler tarafından örnek alınmasını önermiştir.

²⁸⁴ *Vakit*, 23 Aralık 1922, No: 1807, s.2.

²⁸⁵ *Vakit*, 27 Ocak 1923, No: 1842, s.1.

²⁸⁶ *İkdâm*, 28 Ocak 1923, No: 9392, s.1.

²⁸⁷ *İkdâm*, 24 Kasım 1922, No: 9237, s.3.

²⁸⁸ *İleri*, 14 Aralık 1922, No: 1746, s.1.

Fransa'nın bu tutumunun Türkiye'de iyi tesirler meydana getirdiğine değinen yazar bu devleti "hakperest" ve "asil" bir millet kelimeleriyle ifade etmiştir²⁸⁹.

Bir başka yazısında da yazar İngiltere'ye ve onun maşası Yunanistan'a yüklenmiştir. İngiltere'nin Türkiye'den ordusunun masrafını talep etmesinin saçmalığına değinen yazar, bu orduyu Türkiye'nin davet etmediğini "kendi düşen ağlamaz" deyiimiyle açıklamaya çalışmıştır. Yazar, devletlerin Mondros yerine Mudanya'yı hatırlaması gerektiğini tavsiye ederken sözlerine; "*İkiyüz bin süngülü kahraman bir ordunun hükümüne hiçbir vakit mağlûp muamelesi yapamazlar. Bunu niye Lozandakiler anlayamıyorlar? İngiltere 1918'den sonra Yunanlıları şımarttı. Bunları katil ve cani sonra da mağlûp ettirinceye kadar uğraştı. Şimdi Lozan'dan az ziyanla çıkmaları için uğraşiyor. Fakat mağlûp Yunanistan tamirat masrafı verip vermemesinde biz İngiltere'nin bir menfaatini göremiyoruz*"²⁹⁰ şeklindeki sözlerle nokta koymuştur.

Özetle Türk basını topyekûn devletlerin bu taleplerine ateş püskürmüş, Türkiye'nin bu konuda meşrû olan talebini örneklerle Türk ve dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmışlardır. Dikkatimizi çeken noktalardan biri basının, devletlerle Türkiye arasında zihniyet farklılığını ana fikir olarak çıkarmaları ve esas bu noktanın anlaşılabilmesi yüzünden meselelerin sürüncemede kaldığına inanmış olmalarıdır. Gerçekten de konferans öncesinden bitimine kadar devletler "eşitlik" ilkesiyle meselelere yaklaşmak istememişler, Türkiye'nin görkemli zaferini bir türlü hazmedememişlerdir. Zihinlerinde anlamak istedikleri ve Lozan'da da bu fikir çerçevesinde uygulamaya koymak istedikleri temel prensipler, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda mağlubiyeti noktasında birleşiyordu. Ama basın her defasında bu noktaya temas etmiş ve muzaffer Türk milletinin haklı taleplerini Lozan'daki basın mensupları aracılığıyla tüm dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır.

Nihayetinde, Türkiye'den istenilen tazminat, Türkiye'nin de Almanya ve Avusturya'nın Birinci Dünya Savaşı sonunda kendilerine teslim etmiş oldukları Türk

²⁸⁹ Suphi, Nuri (İleri), "Sulh Olacak mı?", *İleri*, 20 Aralık 1922, No: 1752, s.1.

²⁹⁰ *İleri*, 29 Aralık 1922, No: 1761, s.1.

altınlarından ve İngiltere'ye sipariş edilen gemiler için ödenen paradan vazgeçmesiyle çözülmüştür²⁹¹.

8. KAPİTÜLASYONLAR MESELESİ

Geniş anlamıyla yabancı devlet tebaasının ve konsolosunun bir ülkede sahip olduğu imtiyazlar ve muafiyetleri tanımlayan kapitülasyonun dar anlamı ise savaş zamanında bir şehir, ordu veya ülkenin düşmana teslim edilmesidir²⁹².

Lozan Konferansı'nda çok müşkülâtlı geçen ve basında da en fazla yer kaplayan konuların başında kapitülasyonlar meselesi gelmiştir. Bu mesele ile tüm devletler ilgilendiği için topyekûn birlik halinde Türk murahhasları üzerine hücum edilmiş ve neticede meselede içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. Türkiye, kayıtsız- şartsız kapitülasyonların kaldırılmasını istiyordu.

Bu mesele hakkındaki konferanstaki celse, komisyon başkanı olan İtalyan delegesi Marki Garroni tarafından açılmıştır. Komisyon başkanı, İtalyanca okuduğu nutkunda; kapitülasyonların memleketin imarı amacıyla Türk hükümetinin kendi rızasıyla verdiğini ve çeşitli tarihlerde akd edilen anlaşmalarla ebedileştirildiğini ileriye sürmüştür. Bunun yanında, bugünkü şartlar altında Türkiye'nin bir hâkim devlet olduğunu ve kapitülasyonların hakim bir devletin istiklâline karşı olduğunu takdir ettiğinden, Türklerin bu eski usulün ilgasını talep etmekle haklı olduğunu belirtmiş, diğer yandan da İstanbul'da bulunan ve ticaretle meşgul olan yabancıların bu kapitülasyonlara güvenerek işe başladığını belirterek, bunun yerine başka bir idarenin

²⁹¹ Şerafettin Turan, "Lozan Anlaşması", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C: 27, Ankara, 2003, s. 215. Bu konu ileriki bölümlerinde değineceğimiz üzere İkinci dönem Lozan Konferansı'nda da tartışılacaktır. Fakat İkinci dönem müzakerelerinde sadece Türkiye'nin Yunanlılardan istediği tazminat gündemi oluşturacaktır.

²⁹² Kapitülasyonlar Osmanlı İmparatorluğu'nda "Uhud-u Atik" adıyla kullanılmıştır. Yabancılar ikâmet, seyahat serbestliği, şahıs ve mallarının korunması, dini özgürlüklerini birçok vergiden muaf olmalarını sağlamaktaydı. 1365'te Rogus'a, 1378'de Ceneviz, 1462'de Toskana, 1480'da Venedik'e ticari ayrıcalıklar tanınmıştır. Asıl başlangıç 1535'te Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa'ya tanıdığı ayrıcalıklardır. 1740'dan sonra devamlılık kazanan bu ayrıcalıklar Osmanlı İmparatorluğu'nu zamanla yarı bağımlı bir pazar ülkesi yapmıştır. 1856'da, 1877-1878 Osmanlı-Rus, 1897'de Osmanlı-Yunan ve Trablusgarp Savaşları'nda ve en son olarak 1914'de İttihat ve Terrâki Osmanlı Devleti tek yanlı olarak kapitülasyonları kaldırdı. Mondros Mütarekesi'yle tekrar yürürlüğe giren bu ayrıcalıklar Erzurum Kongresi ile başlayan ve Misâk-ı Milli ile kesinleştirilen kararlarda, yabancılar hiçbir şekilde bu ayrıcalıkların verilmemesi kararlaştırılmıştır. Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C: I, İzmir, 1984, s.358-359.

tesis edilmesi gerektiğini dile getirerek Türkiye’den güven, garanti yani teminat istemiştir²⁹³.

İsmet Paşa (İnönü), kapitülasyonların bir milletin istiklâli ile bağdaşmadığını ve Türkiye’nin uzun tecrübelerden sonra bağımsızlığının tehlikeye düştüğünü gördüğünden, kapitülasyonları Türkiye’nin asla kabul edemeyeceği cevabını vermiştir. İsmet Paşa (İnönü), Türkiye’nin itirazının kapitülasyon usulünün esasına, ruhuna olduğuna ve bundan başka bir usulü de aynı hararetle reddedeceğini, çünkü Türkiye’de yabancıların hukukunun kanunlar ile temin edildiğini söylemiştir. Fransa delegesi, Barrere bunun üzerine, “ *Kapitülasyonlar mevcuttur. Eğer kapitülasyonlar olmasaydı ortada mesele olmazdı. Fakat madem ki kapitülasyonlar vardır biz bunları değiştirmeye ve başka bir şekle sokmaya hazırız. Yeni usûl yeni ihtiyaca cevap vermelidir*²⁹⁴” şeklindeki sözlerine Lord Curzon’da katılarak kapitülasyon usulünün tarafların rızasıyla tesis edildiğini, bu nedenle yine ancak tarafların rızasıyla değiştirilebileceğini ifade etmek istemiştir. Lord Curzon, eline bir kitap alarak 1856 Paris Muahedesi ve 1878 Berlin Muahedesi’nin bazı maddelerini okumuştur. İngiliz başdelegesi devamlı; “...fakat Türkler 1914’de yani savaşın ilânından evvel kapitülasyonları ilgâ etmiştir. Bu tarafımızdan protesto edilmişti. Hem de bu yalnız protestomuzla kalmamıştı. O zaman Türklerin müttefikleri bulunan Almanlar ve Avusturyalılar tarafından da protesto edilmişti. Kapitülasyonlar lağv veyahut değiştirilebilir. Fakat tarafların rızası alınmalıdır. Şimdi kâpitülasyonları yeni şartlara uydurmak için yeni bir şekle koymaya hazırız. Türkiye’deki ecnebilere memlekette kalmak ve imar etmek için teminât verilmelidir. Bu yalnız ecnebilere için değil, Türkler içinde lâzımdır. Alakadarların şerefi ve hukuku gözetilmelidir” şeklindeki sözlerle görüşlerini dile getirmiştir. Bunları ifade eden Lord Curzon acaba Türkiye’nin kendi milli hukukunu, istiklâlini ve şerefini düşündüğünü idrak etmemiş olmalı ki bu garip sözleri dile getirmekten bir sakınca görmemiştir.

Lord Curzon’un bu sözlerine karşı da İsmet Paşa (İnönü), müstakil bir devlet için kapitülasyon usulünün kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. Türkiye’nin kapitülasyon usulünün şekline değil; esasına, ruhuna, özüne itiraz

²⁹³ *Vakit*, 7 Aralık 1922, No: 1791, s.2.

²⁹⁴ *Vakit*, 7 Aralık 1922, No: 1791, s.2.

ettiğini, başka bir şekilden bahsetmenin faydasız olduğunu tekrar vurgulamıştır. İsmet Paşa (İnönü) nutkunu; "...*Efendiler! Kapitülasyonları kaldıralım mı, kaldırmayalım mı diye münakaşa edemeyiz. Kapitülasyonlar kalkmıştır.*" sözleriyle noktalarken bu konu hakkında Türkiye'nin kesin tavrını ortaya koymak istemiştir.

Murahhaslarımız kapitülasyon usulü altında ezilen Japonya'nın Türk görüşünü destekleyeceğini zannetmiştir. Fakat Japon murahhası devletinin kapitülasyon usulünden bahsederek bu usulü Japonya'da kaldırmadan önce bir takım ıslahatlar yapıldığını ve ancak ondan sonra kapitülasyonları lâğv ettiklerini söylemiştir. Fransa delegesi Bompard'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda ancak kapitülasyon usulünün idamesiyle yaşandığını ifade etmesi üzerine Vakit gazetesi, "*Bompard unutmuşumdur ki şimdi Osmanlı İmparatorluğu'nun ne Osmanlığı ne de İmparatorluğu kalmıştır*" şeklindeki sözlerle karşılık vermiştir.

Bompard'dan sonra kapitülasyonların taraftarlarından biri olan Amerikan temsilcisi Child, Avrupa'nın bu konuda birlik halinde olduğunu ve Amerika'nın da Avrupa'ya bu konuda katıldığını belirtmiştir. Nüttefikler, kapitülasyonları başka bir ad altında kurtarmaları mümkün olmayınca bir geçiş dönemi (intikal devresi) olmasını istemişlerdir. İsmet Paşa (İnönü) bunun üzerine tekrar söz alarak, kapitülasyonların ilgâsı lüzumunu 25 sayfalık tarihi, aklî ve mantikî delillerle ispatlama yoluna gitmeye karar vermiştir²⁹⁵.

Mustafa Kemâl İngiliz "Morning Post" gazetesinin Ankara muhabiriyle yaptığı mülâkatında, kapitülasyonlarla ilgili Türk tezini şu sözlerle açıklamıştır:

*"...Türkiye'de yaşayan ecnebilere istiklalimize muhalif özel imtiyaz bahşedemeyiz. Onları kendi tebaamızla eşit tutmaya ve aynı hukuktan faydalandırmaya hazırız. İngiltere, Fransa, Amerika'da malûm olmayan bir takım hukuku veremeyiz. Türkiye'nin her hususta müstakil olduğu bütün dünyaya malûm olmalıdır..."*²⁹⁶

²⁹⁵ *Vakit*, 7 Aralık 1922, No: 1791, s.2.

²⁹⁶ *İkdâm*, 27 Aralık 1922, No: 9360, s.1.

Dr. Rıza Nur, Lozan’da yabancı basın mensuplarına vermiş olduğu demecinde, bu konuda teminat vermemize mecbur edilmek istenmemizin Türkiye’nin iç işlerine bir müdahale anlamını taşıdığını belirterek devletlerin kapitülasyonlar hakkındaki taleplerini eleştirmiştir. Devletlerin bu garip zihniyetlerinden vazgeçmezlerse işlerin uzunca bir zaman sürüncemede kalacağını ifade eden Rıza Nur, boğazlar meselesinde Türkiye’nin bir çok fedakârlıklar yaptığını fakat bu mesele hakkında en ufak bir taviz bile verilemeyeceğini sert üsluplarla basın mensupları aracılığıyla tüm kamuoyuna duyurmuştur²⁹⁷.

Başbakan Rauf Bey (Orbay) ise mecliste Türkiye’nin kapitülasyonların ismine değil bunun hükümlerine karşı olduğunu, bunların farklı isimler altında da asla kabul edilemeyeceğini belirtmiştir²⁹⁸.

Her türlü milli istiklâlimize engel olabilecek unsurlara karşı çok hassas olan Türk basını, kapitülasyonların bir an önce kaldırılmasından yanadır. Basın bu konuda özellikle intikâl devresi denen geçiş dönemine ve verilmesi istenen teminâta karşı çıkmıştır. Basın, istenen teminatın, devletlerin kapitülasyonları başka isimler altında koymaya çalışmalarının bir sonucu olarak ortaya çıktığını vurgulamaya çalışmıştır.

İkdâm gazetesi “Sulh Konferansı’nda Kapitülasyonlar” başlığı ile yazmış olduğu bir yazıda; Türk’ün geçmişten o güne kadar zararına olan bu ayrıcalıkların menfi etkilerini örnekler vererek izah etmeye çalışmıştır. Yazıda özellikle meseleye iktisadi, mali nazardan bakılmış ve Türkiye’nin bu ayrıcalıklarla terfi ve gelişmesinin asla mümkün olmadığını altı çizilmiştir. Gazete kapitülasyonların devamı hakkında konferansta bir teklifte bulunmanın Türkiye’de Türk’ün esirliği kabul etmek manasına geleceğini ve böyle bir teklifin Türklere karşı ağır bir hakaret teşkil edeceğini dile getirmiştir. Türkiye’nin kapitülasyonları ilga etmekle Türkiye’deki yabancıların serbest ticaretten mahrum edilmek istenmediğini, aksine yerli ve yabancıyı rekabet sahasında birbirine eşit kılmak istenildiğini açıklamaya çalışan gazete devamla “...*Her müstakil memleket gibi dahili kaynak ve ticaretimizin inkişafını temin etmek ve memleketimizi*

²⁹⁷ İkdâm, 5 Ocak 1923, No:9269, s.1.

²⁹⁸ Başbakan Rauf Bey’in meclisteki nutkunun tamamı için bkz., *Vakit*, 19 Aralık 1922, No: 1803, s.3.

*mâ'mûr, halkımızı müreffeh etmek istiyoruz*²⁹⁹” diyerek bu konudaki Türk amacını kısaca özetlemiştir.

İkdâm gazetesi bir başka nüshasında da müttefiklerin Türkiye’de yaşayan yabancılara teminat verilmesi taleplerine ise “ *Türkiye yarım asırdan beri teşkilât ve ıslahat vücuda getirmiştir. Bunlar ecnebilerin hukuku için kâfi teminattır. Ecnebler hiçbir memleketle imtiyazlı bir idare şekli isteyemezler. Ecnebi hakimlerine müsaade eden tek bir müstakil hükümet gösterilemez...*³⁰⁰” şeklindeki sözlerle cevap vermiştir.

Yazar, Ahmet Cevdet (Oran), yazmış olduğu bir makalesinde Türklerin kapitülasyonlardan ve bunlara benzer tahaddütlerden kaçındığını, bunun nedeninin de asırlarca onun zehirleriyle yaşayıp adeta sakat kaldığını, Türkiye’nin ancak uluslar arası her devletin kabul ettiği şeyleri kabul edeceğini, bunun dışındaki teklifleri asla kabul edemeyeceğini ifade ettikten sonra zarar gelmemesi suretiyle Türkiye’nin inkişafı için yabancılarla birlikte çalışabileceğini belirtmiştir³⁰¹.

Vakit gazetesi de devletlerin bu ayrıcalıkları devam ettirme hususundaki ısrarlarını eleştirmiştir. Gazete mali ve iktisadi istiklâlimiz ile alakadar olduğundan Türkiye için hayati bir mesele olan gümrük meselesi hakkında Fransız heyetinin vermiş olduğu projeye sert sözlerle karşı çıkmıştır³⁰².

²⁹⁹ *İkdâm*, 2 Aralık 1922, No: 9235, s.1.

³⁰⁰ *İkdâm*, 11 Ocak 1923, No: 9275, s.3.

³⁰¹ *İkdâm*, 15 Ocak 1923, No: 9279, s.1.

³⁰² Gazete şunları dile getirmiştir: “...Öncelikle mali istiklâl ve iktisadımız esas olarak kabul edildiği halde ‘kapitülasyon’ devrinden ‘istiklâl’ devrine geçmeden önce aradan belirli bir zaman geçmesi ve bu zaman zarfında Fransızlar tarafından teklif edilen projenin tatbiki teklif edilmiştir. Anlaşılan Fransızlar tarafından ‘Mali İstiklâl Devri’ diye adlandırılan devre pekte istiklâl mahiyetinde değildir. Devletler tarafından teklif edilen projeye göre şimdi câri olan kapitülasyon devrinden sonra iki sene gümrüklerimize yüzde dört zam edebileceğiz. Yani şimdi yüzde on bir alındığına göre kıymet itibarıyla yüzde onbeş alacağız. Bu iki sene zarfında devletlerle birer ticaret muahedesi yapacağız ki bu muahede de en ziyade haiz devletlere verilen müsaيدات müttefiklere de verilecektir. Yani düvel-i itilâfiye zümresine mensup hiçbir devletten başka devletlere verilen müsaيداتtan istifade etmek hakkı inkâr edilmeyecektir. Sonra bu ticaret muahedelerinde düvel-i itilâfiye malları üzerine koyulacak gümrük resmi yüzde yirmiyi geçmeyecektir. Fakat ortalama olarak genel gümrük rüsûmu yine yüzde onbeşten ibaret kalacaktır. Yani Türkiye bir sene zarfında yüz milyon liralık eşya ithal edecek olursa umundan yalnız onbeş milyon lira gümrük alabilecektir. Fakat bu onbeş milyon lirayı en fazla yüzde yirmi almak şartıyla bir tarife usulü tatbik ederek tahsil edebileceklerdir. Devletlerin projesine göre iki sene müddet ecnebi memleketlerinden ithal edilen mallara istimlâk resmi koymayacaktır. Yerli mallara konulan miktarı geçmeyecektir. Devletlerin nokta-ı nazarına göre meselâ şekerden yüzde onbeş gümrük resmi, yüzde onbeş istimlâk resmi alındığı takdirde gerçekte yüzde otuz gümrük alınmış olacaktır. Yalnız bu gümrüğün yarısı ‘istiklâl resmi’ adı altında alınmış olacaktır. Devletlerle Türkiye arasında gümrük meselesine ait bir müşkülât zuhur ederse bunu Cemiyet-i Akvâm halledecektir. Yani Türkiye tarafından bazı eşyanın ithali üzerine

Vakit gazetesi yapmış olduğu yorumda, devletlerin intikal adını verdikleri devrin istiklâl mefhumunu tamamen ortadan kaldırdığını, bu şartlar altında Türklere mâli istiklâl verildiğinden bahs etmenin Türklere karşı bir hakaret sayılacağını ifade etmiştir³⁰³.

Yazar Ahmet Şükrü (Esmer) de yazmış olduğu bir makalesinde devletlerin Türkiye'ye kapitülasyonlar hakkında verdikleri teklifleri kabul etmektense eski kapitülasyonları kabul etmenin daha iyi olacağını ifade ederek devletlerin akıl almaz tekliflerine ve haksız inatlarına ateş püskürmüştür³⁰⁴.

Türk basını bu konuda o kadar hassastır ki kapitülasyonlar meselesinde en küçük bir tavizde bulunulursa Türk milletinin Mustafa Kemâl'in başkanlığında giriştiği istiklâl mücadelesinin heder edilmiş olacağını, Türkiye için Edirne'yi, İzmir'i, İstanbul'u kaybetmenin anlamı ne ise kapitülasyonların hafif bir izinin kalmasının da Türkiye için aynı anlamı ifade edeceğini yazdıkları yazılarında okuyucularla paylaşmıştır.

Vakit gazetesi, kapitülasyon meselesinin Türkiye için taşıdığı önemi; *"...Türkiye'de ecnebi kontrolüne bağlı oldukça hiçbir terfi husule gelemez. Bu itibarla Lozan'da kapitülasyon melesine ait müzakereler bütün sulh müzakerelerinin en mühim ve en narin yönünü teşkil edecektir. Türkiye bu meselede başarılı olursa her şey yolundadır. Fakat Avrupa zararlı taleplerde ısrar ederse Türk murahhasları da bir uzlaşma zemini kabul ederse her şey kaybolmuş demektir. Türkiye'nin yeni ve zahmetli bir istiklâl mücadelesi daha açması gerekecektir. Türkiye'nin terfisi bu takdirde belki de bir asır için gerileyebilir. Dünyanın her milleti kendi işlerini kendi istediği yolda görme hakkına mâliktir. Ecnebiler o milletin kanunları altında yaşamak istemezlerse yapacakları şey başka bir memlekete gitmektir. Bir memleket diğer bir memleketin*

koyulacak memnuîyete gelince bu hakkımız hemen hemen kabul edilmektedir. ", *Vakit*, 7 Aralık 1922, No: 1791, s.2.

³⁰³ *Vakit*, 7 Aralık 1922, No: 1791, s.2.

³⁰⁴ Ahmet Şükrü (Esmer), "Konferansın Ortaya Çıkardığı Son Mesele ", *Vakit*, 23 Aralık 1922, No: 1807, s.2.

tebaasına o memleketteki ecnebilerin mahzar bulunmadığı en küçük bir imtiyazı gösterirse istiklâline veda etmiş olur ³⁰⁵ ” şeklindeki sözlerle açıklayarak konunun önemini vurgulamak istemiş ve Türkiye'nin özellikle bu konuda fedakarlıkta bulunmamasını tavsiye ederek aksi halde doğabilecek acı sonuçları ifade etmeye çalışmıştır.

İleri gazetesi de kapitülasyonların biran önce kaldırılmasından yanadır. Bu ayrıcalıkların zararlarına genişçe yer veren gazete şu başlıklarla kesin tavrını ortaya koymuştur:

“ *Kâpitülasyonları izzet-i nefis-i milliyemiz ile gayr-i kâbil telif buluyoruz* ³⁰⁶ ”

“ *Kâpitülasyonlar meselesinde nokta-ı nazarımızda sebât ediyoruz. Hâkimiyet-i tâmmemizi ihlâl eden hiçbir şartı kabul etmeyeceğiz* ³⁰⁷ ”

“*Hâkimiyetimize muhalif hiçbir şeyi kabul etmeyiz* ³⁰⁸”

Yazar Suphi Nuri (İleri), bu konu ile ilgili yazmış olduğu bir makalesinde kapitülasyonları asırlardan beri Türkiye'yi kemiren hastalığa benzetmiş ve bu illetin bir an önce her yönden kaldırılmasını istemiştir³⁰⁹. İleri gazetesi ayrıca Fransızların önerdiği intikâl idaresi projesini de istiklâlimize aykırı bularak kesin bir dille reddetmiştir³¹⁰.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de diğer gazetelere benzer yorumlar yapmış, bu konunun konferansta en büyük sıkıntıyı oluşturduğunu ve devletlerin kabul edilemez isteklerinin kabulü halinde Türkiye'nin hâkimiyet prensipleri esaslarının baltalanacağını kesin bir dille ifade etmiştir ³¹¹.

³⁰⁵ *Vakit*, 29 Aralık 1922, No: 1813, s.3.

³⁰⁶ *İleri*, 3 Aralık 1922, No: 1735, s.1.

³⁰⁷ *İleri*, 12 Aralık 1922, No: 1744, s.1.

³⁰⁸ *İleri*, 15 Aralık 1922, No: 1747, s.2.

³⁰⁹ Suphi Nuri (İleri), “Lozan'da”, *İleri*, 1 Aralık 1922, No: 1733, s.1.

³¹⁰ *İleri*, 6 Aralık 1923, No: 1783, s.1.

³¹¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Aralık 1922, No: 696, s.1.

Denilebilir ki o dönem gazete yazarları, Türkleri uzun dönem yarı-sömürge bir pazar haline getiren kapitülasyon dönemleri yaşamış insanlardır. Bu nedenle bu illetin zararlarına birebir tanık olmuş kişiler olarak doğal olarak yazdıkları yazılarında büyük bir öfke ile kaldırılmasını istemişlerdir. Türkiye'nin hakimiyet prensiplerine karşı çok hassas olan Türk basını bu konu hakkında sert ve kesin bir tavır takınmışlardır.

Yerli basından bu mesele hakkında bazı yabancı basının yorumlarının da takip etmek mümkündür. Örneğin İtalya basınından “Corriere della Sera” gazetesi Türkiye'nin şeref ve haysiyetini muhafaza edecek bir surette bazı teminatlara mukabil kapitülasyonların kaldırılmasından yana bir tavır takınırken, “Tribune” gazetesi de Türkiye'nin terfiye yönelik çabalarının engellenmemesi gerektiğini, bu nedenle özellikle iktisadi kâpitülasyonların değiştirilmesini, adlî kapitülasyonların ise ciddi şekilde tedkik edilmesi gerektiğini ifade etmiştir³¹².

Fransa'dan “Tan” gazetesi ise Türklerin kapitülasyonlar hakkındaki ısrarından dolayı konferansın daha çok sıkıntılı günler geçireceğini ifade etmiştir. İngiltere'den “Morning Post” gazetesi de Tan gazetesi gibi Türkiye'nin ısrarından dolayı konferansın zor günler geçireceğini vurgularken³¹³, “Times” gazetesi, İngiltere'nin kapitülasyon meselesinde Türkiye ile bir çare bulunmasını arzu eden devletlerin başında geldiğini ve bu meselenin çok nazik bir konu olmasına rağmen itilafın mümkün olabileceğini ifade ederek bu konudaki soğukkanlılığını göstermiştir³¹⁴. Türkler aleyhine yazıları ile meşhur “Manchester Guardian” ise Türkiye ile imzalanacak barışın en önemli konusunun kapitülasyonlar olduğunu vurgulamıştır³¹⁵.

Netice itibariyle devletlerin adeta bir birlik halinde gerek adlî sahada gerek mali-iktisadi ve diğer sahalarda Türkiye'nin bağımsızlığıyla bağdaşmayan teklifleri başka ad altında sokmak istemesi sonucu konferans bir çıkmaza girmiştir. Türkiye ile devletler arasındaki bu zihniyet farklılığı bu meselede de iyice su yüzüne çıkınca konferansın dağılma sürecine adım adım yaklaşmıştır.

³¹² *İleri*, 5 Aralık 1922, No: 1737, s.1.; *İkdâm*, 5 Aralık 1922, No: 9238, s.1.

³¹³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Aralık 1922, No: 696, s.1.

³¹⁴ *Vakit*, 10 Aralık 1922, No: 1794, s.1.

³¹⁵ Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.130.

İKİNCİ BÖLÜM

LOZAN KONFERANSI'NIN DAĞILMASININ TÜRK BASININA YANSIMALARI

Uzun ve çetin geçen müzakerelerin ardından müttefiklerin eski zihniyetlerinden vazgeçmemeleri, özellikle Türkiye'yi iktisadî ve malî sahada bir esarete sokmak istemeleri, buna mukabil Türkiye'nin "Misâk-ı Milli" den taviz vermek istememesi neticesinde konferans dağılmıştır.

Konferansın dağılmasının akabinde delegeler teker teker Lozan'ı terk etmeye başlaması üzerine Türk delegeleri de Türkiye'ye dönmüş ve mevcut vaziyeti T.B.M.M.'ne sunmuşlardır. İkinci grup denen muhalefetin sert tepkisiyle mecliste hararetli tartışmalar meydana gelmiştir.

Nihayet, müttefiklerle Türkiye arasında "nota teatileri" denen karşılıklı notalar gönderilmiş ve İkinci Dönem Lozan müzakerelerinin toplanılmasına karar verilmiştir. Basında bu gelişmeleri günü gününe takip ederek, merakla bekleyen Türk kamuoyunu aydınlatmaya çalışmıştır. Bu bölümde bu konuların basında nasıl akisler bulduğu sunulmaya çalışılmıştır.

1. LOZAN KONFERANSI'NIN DAĞILMASINDAN ÖNCE YAŞANAN GELİŞMELER

Müttefiklerin Türk egemenliğiyle bağdaşmayan teklifleri, Türk heyetinin ise Misâk-ı Milli ilkelerinden taviz vermek istemeyişi yüzünden konferans bir çıkmaza girmiş ve neticede Lozan Konferansı dağılmasını engellemek için karşılıklı sarfedilen bir takım çabalar acı sonla neticelenmiştir.

1.1. Lozan Konferansı'nın Dağılmasından Önceki "Bunalımlı Dönem"

Konferansta sorunlar bir türlü çözülemiyor, çokça havale edilip erteleniyordu. Aylar geçmesine rağmen gözle görünür hiçbir şey halledilememişti. Bu bunalımlı dönemde özellikle iktisadi mesellerle de gerginlik had safhaya ulaşmıştı.

İsmet Paşa devletlere 23 Aralık'ta gönderdiği telyazısında; devletlerin mali ve adlî kapitülasyonları başka isimler altında sürdürmek istediklerini, buna Türkiye'nin asla müsaade etmeyeceğini bildirmiştir. Ruhr bölgesindeki* olaylar yüzünden de Fransa biran önce anlaşmanın imzalanmasını istemiştir¹. Bu dönemde Fransa ve İngiltere arasında görüş ayrılıkları iyice kendini göstermiştir. Bunun üzerine devletler kendi aralarında toplantı üzerine toplantı yapma gereği duymuşlardır.

Komisyonların tekrar toplanmasından sonra halledilmeyen meselelerin bir hayli fazla olduğu görüldü. Konferansta halledilmeyen; Trakya'daki sınır ve Musul meselesi, İstanbul dahil olmak üzere Trakya'da iki yüz binden fazla asker bulundurmamızın istenmesi, Yunanistan'dan istenilen savaş tazminatı, Osmanlı borçlarının ödenmesi, müttefiklerin bizden istedikleri tazminat, kapitülasyonlar (özellikle adlî kapitülasyonlar), Türkiye'nin Osmanlı Devleti zamanında devletlere tanıdığı eski imtiyazları tanımaması (özellikle Fransız firmalarının dolayısıyla Fransa'nın bu konudaki baskısı)² gibi meseleler aylar geçmesine rağmen muallakta kalan ve halledilmeyi bekleyen konulardı.

İsmet Paşa (İnönü) da Vakit gazetesi yazarlarından Ahmet Şükrü (Esmer) ile olan mülakatında; *"...Henüz halledilmemiş beş mesele vardır ki bunlar Musul, kapitülasyon, Karaağaç, maliye, Yunan tazminatı meseleleridir. Bu konularda müzakereler devam edecek ve tali komisyonlarda halledilmeyen meselelerin umumi içtimalarda ve hususi içtimalarda, umumi mülakatlarda halline çalışılacaktır. Fakat haftalardan beri iki taraf birbirinin nokta-ı nazarını iyice anladığı halde bu meseleler*

* Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa, Almanya'dan tamirat bedeli istemişti. Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı olan Raymond Poincaré, Almanların tamirat bedelini ödemedeki gecikmesini fırsat bilerek Ruhr bölgesinin zengin maden yataklarını ele geçirmeye çalışmıştır. Poincaré bu bölgeye el koymak için İngilizlerin Lozan'da Türklerin başarısını engellemeye önem verdiği bir zamanı seçmişti. Türk- İngiliz gerginliği bu bağlamda Fransa'nın işine geliyordu. Çünkü İngiltere Türklerle uğraşmaktan Ruhr bölgesinde Fransa'ya karşı çetin bir tavır takınmayacaktı. Fransa'da İngiltere'nin bu lütfuna mukabil Lozan Konferansı'nda İngiltere politikasına yakın bir politika güdecektir. Yusuf Hikmet Bayur, *20. Yüzyılda Türklüğün Tarih Üzerindeki Etkileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1974, s. 318-319.

¹ Selahi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt II, T.T.K. Yay., Ankara, 2003, s.324-325.

² Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1973, s.133.; Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 1987, s.156.; Ali Naci Karacan, *Lozan*, Milliyet Yay., İstanbul, 1971, s.264.

*çare bulunması ümidi zayıftır*³ “ şeklindeki beyanatı da açıkça görülüyor ki konferansın dağılmayıp devam etmesinde hemen hemen kimsenin ümidi kalmamıştır.

Bu arada Ankara'dan dönen delege Hasan Bey (Saka), İsmet Paşa (İnönü) ile T.B.M.M.'nin görüşlerini uzunca görüşmüşlerdir. Hasan Bey (Saka), T.B.M.M.'nin İsmet Paşa'ya itimadını teyit ettiğini, kapitülasyonlar, savaş zararlarının tazmini ve Musul meselesi hakkında kesin tavır takınılmasının gerektiğini İsmet Paşa'ya bildirmiştir⁴.

Mustafa Kemâl ise Eskişehir gezisindeki nutkunda; Türkiye'nin samimi bir şekilde barıştan yana olmasın rağmen, karşı taraf savaş isterse şimdiye kadar olduğundan Türkiye'nin daha kuvvetli bulunduğunu belirterek devletlerin bundan zararlı çıkacağını iddia etmiştir⁵. Aynı şekilde İzmir gezisinde de, “ *Hâkimiyet-i milletin uhdesinde tutmak demek bir zerresini sınıfı, ismi ne olursa olsun hiçbir makama vermemek demektir. Bizim için sulh demek hayat-ı hakikiyetimizin teminine yarayan esbab-ı istihsâl etmek demektir*⁶” ifadesiyle Lozan'da kayıtsız-şartsız bir milli egemenlik istendiğini Türk milleti adına tüm kamuoyuna duyurmuştur.

Kamuoyunun bu aralar merakla beklediği haberler gazeteler tarafından günü gününe okuyuculara aktarılmaya çalışmıştır. Gazetelerde konferansın kesilme ihtimallerinin fazla olduğu sıkça zikredilmeye başlanmış, hatta buna kesin gözüyle bakıldığına dair yazılar neşredilmiştir. Meselelerin düğümlendiği ve çözülmesi zor gözükken bu dönemde gazeteler, müttefiklere yüklenmişler, konferansın çıkmaza girmesinden İngiltere ve Fransa'yı sorumlu tutmuşlardır.

³ *Vakit*, 27 Ocak 1923, No:1842, s.2. İsmet Paşa (İnönü) genel vaziyet hakkında gazetecilere Türkiye'nin kesin tavrını bildiren bir beyanatta bulunmuştur. İsmet Paşa *Hakimiyet-i Milliye* gazetesine ise “...İngiltere medeni milletler gibi yaşamamızı kabul ederse sulh olacaktır. yoksa katiyen olmaz. Musul bize verilmedikçe muahedeyi imzalanamaz. Çünkü öyle bir işin sonu gelmez. Tunus elli sene bu şekilde kalmıştı. Musul'u aynı akibete uğratamayız. Yunanlıların tamirat bedeli almayınız diyorlar. Nasıl olur. Yunanlılar arazimizi yaktular yurdumuzu tahrip ettiler. Fransızlar böyle bir vaziyet karşısında Almanya'dan böyle bir talepte bulunmadılar mı? Sulh şimdi mümkün değilse sonra yapılacaktır” şeklinde beyanatta bulunmuştur. Bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, 29 Ocak 1923, No: 725, s.1.

⁴ *İkdâm*, 14 Ocak 1923, No: 9278, s.1.

⁵ *Vakit*, 18 Ocak 1923, No: 1833, s.1.

⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Ocak 1923, No: 726,s.1.

Yazar Suphi Nuri (İleri) makalesinde başlıca asgari olan Türk isteklerini sıralamış ve bu isteklerin İngilizlerin menfaatlerinin aleyhine olmadığını izah etmeye çalışarak İngiltere'yi yok yere inatçı ve aksi olmakla itham etmiştir⁷.

Yazar Ahmet Emin (Yalman) ise konferansın dağılma ihtimali hususunda halkı telkin etmeye çalışmış mevcut kara bulutları dağıtmaya çalışmıştır. Dağılmadan korkacak olan tarafın Türkiye değil İngiliz başdelegesi Lord Curzon olacağını ifade eden yazar, devletlerin sunî cephe ittifadının da bu sayede dağılacağını öne sürmüştür. Yazar yazısının devamında ortak barış anlaşması yerine münferit barış anlaşmalarının yapılmasını önermektedir. Bu şekilde konferansın yarıda kalmasından Türkiye'nin mesul olmayacağını tüm dünya kamuoyunca anlaşılacağını iddia etmiştir⁸.

Vakit gazetesi, konferansta müzakere edilen her meseleyi “olmuş armuda” benzetmektedir. Gazete; “...Her mesele etrafında uzun uzun münakaşalar cereyan etmiş ve her iki tarafa da görüşlerini birbirine izah etmiştir. Curzon gelir gelmez ya bu ‘olmuş meyveler’ yavaş yavaş koparılıp sulh muahedesi denilen kutunun içine dizilecektir. Yahud da müthiş bir fırtınaya tutulup yere düşecektir. Özetle bugünkü vaziyetin hakimi Lord Curzon'dur⁹” gibi sözlerle vaziyetin sorumlusunun Lord Curzon olduğunu ifade etmiştir.

İkdâm gazetesi de konferansın kesilecek mi, yoksa tatil mi edilecek sorularını sormuş bu konuda çeşitli tahminler yürütmüştür¹⁰.

⁷ Bu konuda yazar; “...Türkler herkesle dost olmak istiyor. Bizim İngilizler ile düşman olmakla bir kârimiz yoktur. Artık herkes umumi sulhu ve dostluğu arzu ediyor. Türklerin menfaati sulh ile birdir. Hüsnüniyet akl-ı selim ve biraz insaf ile tedkik edilecek olursa hemen görülür ki Türklerin hiçbir talebi İngilizleri zor duruma koymaz...Biz görüyoruz ki İngilizler Lozan'da menfaatlerinden ziyade inad ve aksiliklerinde ehemmiyet dveriyorlar. Bu ise İngilizler için yazık ve günahdır. Çünkü İngiliz milleti her millet gibi sulh ve sükûn istiyor. Fakat İngiliz milleti diğer milletlerle beraber harp etmediğini sulh taraftarı olduğunu beyân etti...Lozan'da bulunan Curzonlar, Barrareler hiçbir vakit mensup oldukları milletlerin halkına tercüman değillerdir. Bugün İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar ve Türkler sulh istiyorlar. İsmet Paşa bunu dünyaya ilân ediyor. Fakat karşısına çıkan Curzon, Barrare, Marki Garroni bir türlü sulh taraftarı olmuyorlar. Bunlar İngilizlerin, İtalyanların hakiki menfaatlerini müdafaa edeceklerine şahsi inad ve ısrarlarına aksilik ve hristiyanlıklarına mağlûp oluyorlar”, İleri, 29 Aralık 1922, No: 1761, s.1.

⁸ Vakit, 27 Ocak 1923, No: 1842, s.1.

⁹ Vakit, 7 Ocak 1923, No:1822, s.2.

¹⁰ İkdâm, 31 Ocak 1923, No: 9295, s.1.

1.2. Fransa'nın Türkiye İle Münferit Barış Yapma Söylentileri

Konferansın bu gergin günlerinde Fransa'nın barış için bir takım teşebbüslerde bulunduğunu görmek mümkündür. Fransa'nın Türkiye'ye münferit barış yapabilmek için Ankara'ya telgraflar çektiği bunun üzerine İngiltere ile arasının açıldığı haberleri gündemi oluşturmuş ve önemli bir aktüalite konusu olarak gazetelerde yer almıştır.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, “İngiliz Karargâhına Fransız Bombası“ manşetiyle okuyucularla paylaştığı haberinde; Havas Ajansı'ndan aldığı malumatlarla bu konuda bilgiler vermeye çalışmıştır. Bu malûmatlara göre; Fransız başdelegesi Poancara'nın Türkiye'ye münferit bir barış anlaşması teklif ettiği ve bu yüzden İngiltere ile Fransa arasında soğuk rüzgarlar esmeye başladığı ve bu dedikoduların çıkması üzerine İngiliz heyeti Rauter Ajansı vasıtasıyla Havas Ajansı'nın verdiği bu bilgileri yalanladığı haberleri öne çıkmıştır. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi böyle bir şeyin Türklere karşı müttefiklerin cephe birliğinin çözülmeye başladığı anlamına geldiğini belirtmiştir¹¹.

Bu haberler üzerine Havas Ajansı, Poancara'nın Mustafa Kemâl'e gönderdiği telgrafın bir Paris gazetesi tarafından Poancara'ya atfedilen fikirlerden hiçbirini ihtiva etmediğini izah etmeye çalışmıştır. Ajans, Poancara'nın telgrafında esas şunları yazdığını bildirmiştir:

“ *Muahedenin imzasından vakî olacak herhangi bir ertelenme önce sulhu tehlikeye sokacaktır. Müttefikler Türkiye'ye arazi istiklalini, siyasi hukuk hükümraniyesini ve mali istiklalini temin edecek adil bir sulh bahşetmek için her türlü çabayı sarf ettiklerinden emin bulunmaktadır...*¹²” Ajansa göre; bu telgrafta Fransa münferit bir anlaşma imzalamayı uygun bulmayarak müttefiklerle oluşturacak ortak bir anlaşmanın imzasını Mustafa Kemâl nezdinde ısrar etmek maksadını gütmüştür.

İkdâm gazetesi, Havas Ajansı'nın sonradan açıkladığı yorumuna katılmadığını, olayın böyle cereyan etmediğini izah etmeye çalışmıştır. Gazete bu telgrafın anlaşma tasarısı verilemeden önce Mustafa Kemâl'e verildiğini ileriye sürerek Fransa'nın

¹¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Şubat 1923, No: 729, s.1.

¹² *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Şubat 1923, No: 730, s.2.; *İkdâm*, 3 Şubat 1923, No: 9298, s.1.; *Vakit*, 3 Şubat 1923, No: 1849, s.1.

bireysel olarak bu tarz teşebbüslerde bulunduğunu belirtmiştir¹³. Gazete aynı tarihteki haberinde; İngiltere'ye Fransa'nın bir nota gönderdiğini ve bu notada konferansın yarıda kalması halinde Fransa'nın Türkiye ile hususi müzakere hakkını muhafaza edeceğini belirttiğini yazmıştır. Fransız gazeteleri de Fransa'nın Lozan'da özel bir tutum izlediği zamandan beri konferansın daha iyi mecralara doğru yol aldığını belirterek adeta Fransa'nın İngiltere'ye bağlı bir siyaset izlememesi gerektiğinin altını çizmişlerdir¹⁴.

Vakit gazetesinden Ahmet Şükrü (Esmer), devletlerin Türkiye ile ayrı ayrı barış yapmasını tavsiye etmiştir. Yazara göre; Fransa'yı Türkiye ile barışa mecbur edebilecek iki ana sebep vardır: Birincisi Fransa'ya karşı bir Rus-Türk ittifakına mani olmak diğeri de Suriye hududunu Türk taarruzuna karşı korumak içindir. Yazar bunun yanında münferiden barış akd etmesi gereken devletlerden diğersinin de İtalya olduğunu dile getirmiştir. Özetle yazar barış yapmak için Lozan'da bir muahede imzalamanın gerekmediğine dikkat çekmiştir¹⁵.

Vakit gazetesinden Ahmet Emin (Yalman) ise, Lozan Konferansı'nın dağılması halinde Türk milletinin endişeye kapılmaması gerektiğini ifade ederek bir yandan kamuoyunu rahatlatmaya çalışmış, diğers yandan da münferit barışın yapılması gerektiğine inanmıştır. Bu konuda İngiltere'yi eleştiren yazar, Fransa ve İtalya ile İngiltere'den bağımsız bir barışın yapılması gerektiğinin altını çizmiştir¹⁶.

İsmet Paşa (İnönü), Lozan'dan Türkiye'ye gelirken yolda "Morning Post" gazetesinin Bükreş muhabirine vermiş olduğu beyanatında; barış anlaşmasını İtilâf devletleri ile Mudanya'da olduğu gibi müştereken imzalamayla münferiden imzalamak arasında bir fark olmadığını belirtmekle beraber müştereken imzalamayı tercih ettiğini dile getirmiştir¹⁷.

¹³ *İkdâm*, 3 Şubat 1923, No: 9298, s.1.

¹⁴ *İkdâm*, 3 Şubat 1923, No: 9298, s.1.

¹⁵ *Vakit*, 2 Şubat 1923, No: 1848, s.2.

¹⁶ *Vakit*, 27 Ocak 1923, No: 1842, s.1.

¹⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Şubat 1923, No: 144, s.2.

Netice itibariyle münferiden de bir barış yapılmamış ve konferans bir çıkmaza girerek dağılmıştır. Kesin dağılmadan önce Lord Curzon liderliğinde Türkiye'ye sunulmak üzere bir "Muahede Projesi (Sulh Projesi)" verilmiştir.

1.3. Müttefiklerin Türkiye'ye Sunduğu "Sulh Projesi"

Lozan'da müzakereler Ocak ayı sonunda iyice bir çıkmaza girmiştir. Son genel celsede Fransız baş delegesi Mösyö Bompard, Türklerle müttefiklerin talepleri arasında ihtilâf olduğunu bildirmiştir.

Bu ortamda devletler 31 Ocak 1923 günü Türkiye'ye barışın esaslarını içeren bir anlaşma tasarısı sunmuşlardır¹⁸. Verilen muahede sureti 160 maddeten ve 9 zeyliden meydana gelmiş ve bazı ağır maddelerin yanında konferansta o güne kadar münakaşası

¹⁸ Hakimiyet-i Milliye gazetesi müttefiklerin Türkiye'ye sunduğu bu sözleşme tasarısını şöyle maddelemiştir:

1. Karaağaç Yunanlılara bırakılıyor
2. Karadeniz ve Akdeniz arasında Türk, Yunan, Bulgar hududunun her iki taraftaki mıntıklar askeri kuvvetlerden arındırılıyor
3. Trakya'daki kuvvetlerin adedi beş bine indiriliyor
4. Irak hududu Cemiyet-i Akvam tarafından tayin olunuyor
5. 5.Türkiye'ye iade olunan İmroz ve Bozcaada'lardan başlıca diğer Akdeniz adaları üzerinde Yunan hâkimiyeti tasdik olunmuştur. Yunanistan, Sakız, Sisam, Bingariye adalarını askerden tecrid edecektir. Türkiye İtalya lehine Ege Denizi'ndeki 12 adanın hukukundan feragat eder
6. Türkiye kendisine ayrılan arazi hakkında mevcut kararlar ve müstakileyi tanıyacaktır.
7. Evvelce ilân edilen şartlar altında boğazların serbestisi, Akdeniz ve boğazları sahilden 15km derinliğinde asker kuvvetinden tecridi, Türklerin İstanbul'da on iki bin asker bulundurabilmesi, Türk başkanlığı altında uluslar arası komisyonun boğazlardan geçişi tanzim etmesi, Boğazlara ilişkin ahkâmın ihlâl halinde Cemiyet-i Akvâm kararıyla devletlerin birlikte müdafaa etmeleri bu hükümlerendir.
8. Türkiye azınlıklar hakkında batı devletleri muahedesinde bulunan hükümleri Cemiyet-i Akvam zımmani altında kabul eder.
9. Evvelce neşredilen şartlar hakkında Türkiye ile Yunanistan arasında ahalinin mübadelesi mecburidir.
10. Kapitülasyonlar esas itibariyle lağvedilmiştir. Muahed namede adliyyeye, vergilere, ticarete ve gümrüklere ait işler için bir intikâl devresi sokulmuştur. Yabancı yargıçlar beş yıl süre ile Türk yargıçlarıyla beraber görev yapacak, gümrük tarifesinin beş sene müddetle 1916 tarifesinden ibaret olması, ithalat yasağının kaldırılması muahede hükümlerindedir.
11. Kasım 1914'teki Duyunun Türkiye ile Osmanlı İmparatorluğunu istihlâf (birinin yerine geçme) eden hükümet arasında dağıtılacaktır. Bu taksim Duyun-u Umumiye Meclis İdare'si tarafından tesbit olunacaktır. Türkiye 37 sene zarfında 15 milyon altın lira ödeyecek ve Yunanistan hiçbir tazminat talebinde bulunmayacaktır. Muahede, Duyun-u Umumiye İdare'sini Türkiye içinde ikinci bir devlet vaziyetine koymakta adli, mali ve iktisadi istiklalimizi def etmektedir ". Hakimiyeti-i Milliye, 31 Ocak 1923, No: 717, s.1. Müttefikler tarafından muahede projesinin verildiği tarihi celsede Lord Curzon, Marki Garroni, Bompar, Child, Rus ve Sırp delegelerin nutukları ve İsmet Paşa (İnönü) tarafından cevaben verilen nutuk için ve bu celsenin tüm ayrıntıları için bkz., Vakıf, 5 Şubat 1923, No:1851, s.2.; İkdâm, 3 Şubat 1923, No: 9238, s.3.; İkdâm, 5 Şubat 1923, No: 9300, s.1.

bile edilmemiş olan bazı meselelere ait hükümler ilave edilmiştir. Bu nedenden dolayı İsmet Paşa (İnönü), anlaşma tasarısını inceleyip cevap vermek için sekiz gün süre istemiştir.

Hâkimiyet-i Milliye, İsmet Paşa'nın bu süreyi istemesinin yalnız Türkiye'nin iyiliği için değil, tüm dünyanın huzuru için verdiğini belirtmiştir¹⁹.

İngiliz başdelegesi Lord Curzon, İngiliz basın mensuplarına verdiği demecinde; anlaşma tasarısını Türkiye'ye vermekle İngiliz heyetinin Lozan'da görevini tamamladığını ve Türkiye'nin kararının beklendiğini söylemiş, Türkiye'nin bu anlaşma metninin sözde ılımlılığının gerçek kıymetini takdir edeceğini de sözlerine eklemekten çekinmemiştir²⁰.

İsmet Paşa (İnönü), Türkiye'nin milli hâkimiyet prensibiyle bağdaşmayan bu projeyi asla kabul edilmeyeceğini basın yoluyla tüm dünya kamuoyuna duyurmuştur. İsmet Paşa (İnönü), bu projenin daha Lozan konferansı açılmadan önce Paris'te devletlerin temsilcileri arasında görüşülen esaslar üzerine bina edildiğini, bu sebeple Lozan'da iki buçuk aylık müzakerelerin hiçe sayıldığını belirterek bu projeyi; *"...Lozan'daki komediye bir konferans süsü verilmiştir. Devletler şarkta sulh yapma arzusunda değillerdir. Sulhu başka zamana ertelemek istemişler ve bu fikirlerini bu sûretle yürürlüğe koymuşlardır. Meselâ Muahede de Trakya'daki askerlerimizin miktarı sınırlandırılmıştır. Bu mesele katiyen konferansta mevzû bahs olmamıştır. Mudanya Mütarekesi ile Trakya'da sekiz bin jandarma bulundurmamız kabul edildiği halde bu muahede de bu askerlerin miktarını daha ziyade sınırlıyor. Duyûn-u Umumiye'ye ait şartlar daha fazla şiddetlendirilmiştir. Ecnebi murahhaslarının konferansta kabul ettikleri şeyler bile burada geri alınmıştır. Hey'etimiz özellikle konferansta Trakya'daki askerlerin miktarlarının sınırlandırılması meselesinden asla bahsetmediği halde muahede müsvettesine bundan bahseden bir madde konulduğu için pek şaşırılmışlardır. Bu maddenin diğer mali meseledeki ağır şartlar gibi Trakya'da kuvvetlenmemizi istemeyen Fransızlar tarafından konulduğu zannedilmektedir. Duyun-u Umumiye, reji vs. müesseselerin müdafaası hakkında yazılan maddeler bu müesseseleri*

¹⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 2 Şubat 1923, No: 729, s.1.

²⁰ Vakıf, 3 Şubat 1923, No: 1849, s.1.; Hâkimiyet-i Milliye, 4 Şubat 1923, No: 730, s.2.

idama mahkûm etmiştir. Duyun-u Umumiye'nin lüzumsuzluğunu iddia edenlerin ve hatta bu müessesenin vücudunda Türkiye için büyük zarar görenlerin haklı olduklarını herkes bilmektedir...²¹” şeklindeki sözlerle eleştirmiştir.

Ankara cephesinde de müttefikler tarafından verilen bu tasarının münakaşa olunamayacak derecede kabul edilemez olduğu görüşü hakim olmuştur²². Mustafa Kemâl, İzmir'deki konuşmasında devletlerin vermiş olduğu proje hakkındaki soruya ilişkin olarak; “...Müttefiklerin projesi kayıtsız-şartsız istiklâl isteyen milletimiz için şayan-ı kabul olamaz. Ve istemek için de hem hakkımız hem de kuvvetimiz vardır. Kırk elli sene ölmektense korkmayız. Kalp ve vicdanımız açık olarak şimdi ölelim. Tarih bizi bu suretle şan ve şerefle yad etsin²³” şeklindeki sözleriyle hakimiyet prensibimizle bağdaşmayan bu tasarımı onaylamadıklarını kesin bir dille ifade ederek tüm dünya kamuoyuna duyurmuştur.

Türk basını da, müttefiklerin anlaşma tasarısının verildiği günlerde her zaman üç dördü bulan sayfa sayılarını arttırarak bu konuda uzun uzun mütalaalarda bulunmuşlardır. Her yönden milli istiklâl prensiplerimize aykırı olan bu projeyi gazeteler; “ *Yeni bir Sevr Muahedenâmesi* ²⁴”, “ *Eser-i marifetleri olan muahede metnine dair tafsilât gelmiştir. Bu kabul edilecek bir muahede değildir* ²⁵” şeklindeki cümlelerle kesin bir dille reddettiklerini ifade etmişlerdir.

Vakit gazetesi, bu muahede projesinin 60. maddesi²⁶ ile Sevr'deki 239. maddenin benzerliğine dikkat çekerek Türkiye'yi yeni bir Sevr kâbusuna sokmak isteyen devletlere veryansın etmiş, bu projenin yalnız bu maddesinin bile yeni Türkiye'nin hukuk hükümraniyesi dahilinde olan şeyleri engellemeye yettiğini belirtmiştir. Yalnız Sevr'de maliye komisyonu adı verilen hey'ete havale edilen

²¹ *Vakit*, 2 Şubat 1923, No: 1948, s.2.; *İkdâm*, 5 Şubat 1923, No: 9300, s.1.

²² *İkdâm*, 31 Ocak 1923, No: 9295, s.1.

²³ *İkdâm*, 3 Şubat 1923, No: 9238, s.1.

²⁴ *İkdâm*, 31 Ocak 1923, No: 9295, s.1.

²⁵ *Hâkimiyeti- Milliye*, 31 Ocak 1923, No: 717, s.1.

²⁶ Adı geçen 60. madde şöyledir: “*Türk hükümeti Türk tebaasına veya diğer tebaalara verilecek her türlü yeni imtiyazat ve tahrir-i imtiyazat mukaveleleri hakkında bunların tasdik ve ilân etmeden evvel Düyun-u Umumiye Meclisi'nin meseleye vakf olarak vazife ifâ etmesini temin için mecliste mümessile-i alakadar idareleri nazarında vazifesinin ifâsı için her türlü şeyi gösterecektir*”, *Vakit*, 6 Şubat 1923, No: 1852, s.1.

imkansız kabul yetkileri yeni projeye emanet ettiklerini öne süren gazete, bu projeyi hazırlarken Sevr'e hakim olan ruh ile hareket edildiğini izah etmeye çalışmıştır²⁷.

Yazar Ahmet Şükrü (Esmer) ise, bu tasarımı münakaşasını bile lüzum görmemektedir. Yazar, Türk hey'etinin Misâk-ı Milli prensiplerine göre barış yapmak arzusunda olduğunu, ama bu gerçekleşmeyince bundan sonraki sözün T.B.M.M.'ne ait olacağını belirtmiştir²⁸.

Yazar Ahmet Emin (Yalman) da devletlerin pazarlık peşinde koştuklarını, Türkiye'nin de hakimiyetimizle bağdaşmayan bu prensipleri asla pazarlık konusu yapmayacağını, "*çürük bir pazarlık sulhu değil, sâlim ve metin bir prensip sulhu*" sözleriyle ifade etmeye çalışmıştır. Yazar, Doğu Trakya'da bulundurabileceğimiz kuvvetlerin sınırlandırılması meselesinin, pazarlık payı olarak düşünüldüğünden bu hevesle bu projeye son saniyede koyulduğunu iddia etmiştir. Yazar sözlerine; "*...Adli ıslahatta yabancı müşavirler bizim kendi menfaatimiz nokta-ı nazarından imkânsızdır. Tazminatın onbeş milyondan oniki milyona indirilmesine gelince bundan gülünç bir şey olamaz...Bizim Yunanlılardan istediğimiz tazminat bir harp tazminatı değil, harp kaideleri dışında hareketlerinden doğan ziyanların tamiridir...Bu pazarlık konferansı sonuçsuz kalırsa her halde arkasından ağlayacak değiliz. Fakat Mudanya Konferansı'nda olduğu gibi son saniyede bir tarz-ı tesviye bulunursa buna da elbette sevineceğiz*"²⁹ şeklinde görüşlerini ifade etmiştir.

İkdâm gazetesi, devletlerin hakiki bir barış için korku ve blöflerden vazgeçip Türkiye'nin bütün hakkını vermeye davet etmiştir³⁰. Diğer gazeteler gibi bu projeyi yeni bir Sevr Muahedesi şeklinde telâkki eden gazete, delegelerimizin Türkiye'nin milli ve meşrû taleplerimizin kabul edileceği vaatlerine inanarak Lozan'a gittiğini ve azami iyimserlik gösterdiğimiz halde böyle bir netice ile yüz yüze kalmamızın büyük bir şok etkisi yarattığını dile getirmiştir. İkdâm, aynı nüshasında "Yeni Gün" gazetesinin görüşlerine de yer vermiştir. Yani Gün, "Yarıncı Sulh İçin Cenk" manşetli haberinde

²⁷ *Vakit*, 6 Şubat 1923, No: 1852, s.1.

²⁸ Ahmet Şükrü (Esmer), "Muahede Projesi Verildikten Sonra!...", *Vakit*, 2 Şubat 1923, No: 1848, s.2.

²⁹ Ahmet Emin (Yalman) "Son Pazarlıklar", *Vakit*, 5 Şubat 1923, No: 1851, s.1.

³⁰ *İkdâm*, 5 Şubat 1923, No: 9300, s.1.

vatandaşları silah başına davet etmiş bu tasarımı kabul etmektense Türk milletinin savaşı göze alacağını ifade etmeye çalışmıştır³¹.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ise bu anlaşma tasarısı ile devletlerin yüzlerindeki maskelerini attıklarına ve imzadan kaçtıklarına inanmaktadır. Gazete aynı zamanda bu noktaya gelinmesinin sebebinin Fransa olduğunu iddia etmektedir³².

İleri gazetesi de tek sorumlu olarak İngiltere'yi göstermiştir. Hatta bu konuda fazla ileriye giden yazar Suphi Nuri (İleri) makalesinin adını, “İngiliz Düşmanlığı Fransız Dostluğu” koymuştur. İngiltere kadar Fransa'nın da bu projeyi hazırladığını unutan yazar konferansın başından beri savuna geldiği Fransa'ya karşı bu konuda da ılımlı davrandığı dikkati çekmiştir. Yazar, İngiltere'nin konferanstaki siyasetinin şu amaçlara matuf olduğunu dile getirmiştir: “...İngiliz nokta-ı nazarı açıktan açığa şudur: ‘Müstakil bir Türkiye bizi Hindistan’da, Irak’ta, Mısır’da rahatsız edebilir. Kuvvetli bir Türkiye milyonlara balığ olan İslâm tebaamızı bizden soğutur. Boğaz ve İstanbul gibi iki mühim mevkiyi her nasılsa ele geçirdik. Bunu niye bir imza ile bir muahede paçavrası ile elden çıkaralım’³³”.

Bu tasarı dış basında da büyük bir akis yaratmıştır. Türkiye'nin bunu kabul etmemesi halinde olabilecek tüm olumsuz gelişmelerin sorumlusunun Türkiye olacağını belirten bu gazeteler projeye övgüler yağdırmışlardır.

Özellikle İngiliz gazeteleri taktıkları pembe gözlüklerle bu projeyi mükemmel görmektedirler. Açıktan açığa da Türkiye'nin bunu kabul etmemesi halinde tehditler savurmaktan da geri durmamışlardır. “Times” sanki alay edercesine bu anlaşma tasarısı hakkında; “*Düvel-i muazzamın hiçbiri tarafından Türkiye'ye şimdiye kadar bu derece müsaid şartlar teklif edilmemiştir. Bugün bu şartlar hemen hemen kâinatın manevi yardımıyla beraber bütün düvel-i muazzama tarafından teklif edilmektedir. Eğer Türkiye bu şartları reddederse neticelerden mesûl tutulacaktır*” şeklinde akıl almaz bir

³¹ *İkdâm*, 31 Ocak 1923, No: 9295, s.1.

³² *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ocak 1923, No: 717, s.1.

³³ Suphi Nuri (İleri), “İngiliz Düşmanlığı Fransız Dostluğu”, *İleri*, 1 Şubat 1923, No: 1795, s.1.

o kadar da gülünç sözler sarfetmiştir. “Daily Mail” gazetesi de bu tasarıyla İngiltere’nin son sözü söylediğini belirtmiştir³⁴.

Fransız gazetelerinden “Matin” Türkiye’nin bu projede, adli kapitülasyonlar hususunda Türkiye’de kanun düzeninde yabancı hukukçuların yardımını kabul edeceğine inanmaktadır. Gazete, Türkiye ve İngiltere arasındaki Musul meselesinin de bu anlaşmayı etkilemeyeceğini belirtmektedir³⁵. “Tan” gazetesi ise Türkiye’nin bu tasarımı kabul etmezse çok şey kaybedeceğini ifade ederken³⁶, bu tasarının bir ultiatom mahiyetinde son sözü teşkil etmediğini aksine bu tasarının kabul edilmemesi halinde her devletin serbest hareket edip, ayrı ayrı barış antlaşmaları imzalamaları gerektiği görüşünü ileri sürmüştür. Gazete aynı zamanda Türklerin bu tasarımı imzalamazsa tek sorumlunun İngiltere olacağını iddia etmiştir³⁷.

Vakit gazetesi, Londra ve Paris gazetelerinin Türkiye’ye sunmuş oldukları muahede projesi denilen anlaşma tasarısını İsmet Paşa (İnönü)’nin imzalayacağı kanaati içinde olduklarını yazmıştır³⁸.

1.4. Türkiye’nin Müttefiklere Sunduğu “Mukabil Proje”

Müttefiklerin 31 Ocak 1923 yılında Türkiye’ye sundukları “Sulh Projesi”ni incelemek ve karşı proje sunmak, uzlaşmayı sağlayabilmek, olası bir kesintiyi önlemek için³⁹ istenen süreden sonra 4 Şubat 1923’te Türkiye tarafından müttefiklere karşı bir anlaşma tasarısı sunulmuştur.

Karşı öneri sunmadan önce yazar Ahmet Emin (Yalman), “ Sulh Taarruzu” adını verdiği bir makalesinde Türkiye’nin bu karşı tasarıyla bir karşı taarruza geçeceğini, bu bağlamda İsmet Paşa’nın Lozan’daki en zor ve en nazik zamanlarını yaşayacağını belirtmiştir. Yazar, siyasi bir taarruz için en iyi kafanın bir asker kafası olduğunu iddia ederek bu konuda İsmet Paşa’ya tam güvenini ifade etmeye çalışmıştır. Türk karşı

³⁴ *İkdâm*, 3 Şubat 1923, No: 9298, s.1.; *Vakit*, 3 Şubat 1923, No: 1849, s.1.

³⁵ *Vakit*, 23 Ocak 1923, No: 1838, s.1.

³⁶ *Vakit*, 23 Ocak 1923, No: 1838, s.1.

³⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Şubat 1923, No: 729, s.1.

³⁸ *Vakit*, 3 Şubat 1923, No: 1849, s.1.

³⁹ Yaşar Özüçetin, “Lozan Anlaşması’nın Anlam ve Önemi”, *T.D.A.D.*, S. 134, Ekim, 2001, s.8.

tasarısı hakkında tahminlerde bulunan yazar; “...İsmet Paşa'nın hazırlayacağı taarruzun esaslarından biri Musul meselesini İngiltere-Türkiye arasında hususi bir müzakereye tabi tutmak olacaktır. Bugünkü şekilde Musul meselesi İngiltere için bir izzet-i nefis meselesi olmuştur...İsmet Paşa'nın karşılaşacağı diğer çetin bir nokta da Adlî kapitülasyonlardır. Bu mesele münasebetiyle çok gürültü olmuştur. Bu bir basit psikoloji meselesidir. Kendi ihtiyaçlarımız nokta-ı nazarından adliyemizde ve hapishanelerimizde esaslı ıslahat icra edeceğiz. İsmet Paşa birçok noktalarda müttefiklerin muahede müsveddesini doğrudan doğruya reddetmek mecburiyetindedir...⁴⁰” şeklindeki sözleriyle Lozan'da bu kilit noktaların çözümü halinde barışın imzalanacağını vurgulamak istemiştir.

İsmet Paşa (İnönü), müttefiklere muahede projesi hakkında vermiş olduğu muhtıradan; muahede de yer alıp da daha önce münakaşa edilemeyen maddeler eleştirildiği gibi, evvelce münakaşa ve müzakere edilip devletler tarafından kabul edilen maddelerin tekrar muahedede tartışılmaya açılması hakkında uzun uzadıya malûmat vermiştir⁴¹. Heyetimiz mukabil projede, Türk milli hakimiyetiyle bağdaşmayan hiçbir hükmü kabul etmediğini ifade etmiştir.

Türk delegelerinin hazırlamış olduğu mukabil projede; sınırlar, Trakya, adalar ve boğazlarla ilgili koşulları, Karaağaç, Meriç demiryolu, İmroz ve Bozcaada, Gelibolu garnizonu ve Anzakların mezarları hususlarında devletlerin önerileri kabul edilirken, Musul meselesi de bir yıl süre ile ertelenip İngiltere ile Türkiye arasında görüşülmesi, adlî kapitülasyonlar konusunda devletlerin görüşleri milli hakimiyetimizle bağdaşmadığından kabul edilmemiştir. Mali ve ekonomik meseleler de sonradan görüşülmek üzere anlaşmadan çıkarılması teklif edilmiştir⁴².

Türk basını, Türk delegeleri tarafından verilen mukabil projeyi oluşturan esasları büyük bir fedakârlık olarak addetmiştir. Arazi, mali, sıhhi, azınlıklar, tamirat, duyûn-u umumiye, harp esirleri, mezarlıklar, adli usul gibi meselelerde barışa mani olabilecek münakaşaların kalmadığını belirten basın, gerek dünya kamuoyunun gerek

⁴⁰ Ahmet Emin (Yalman), “Sulh Taarruzu”, *Vakit*, 3 Şubat 1923, No: 1849, s.1.

⁴¹ *Vakit*, 6 Şubat 1923, No: 1852, s.2.

⁴² Selâhi Sonyel, *a.g.e.*, s.329.

müttefik devletlerin bu fedâkarlıkların kıymetini tasdik etmeleri gerektiğini vurgulamıştır.

Yazar Ahmet Emin (Yalman), Karaağaç'tan vazgeçmek, mezarlık meselesinde İngiliz görüşünü tatmin etmek, Uşi Anlaşması gereğince Türkiye'ye verilmesi gereken 12 adadan vazgeçmek suretiyle birçok fedakarlıklar yapıldığını ifade ederek tüm bunların Türk milletine acı geleceğini, fakat Türk milletinin kesinlikle güvenmesi gereken noktalardan birinin Lozan'daki heyetimizin fırsatçı bir pazarlık zihniyetiyle hareket etmediğini, her meselede prensip meselelerine bağlı kaldığını, Türkiye'nin esas menfaatlerine karşı mahiyetle veya inkişafını engelleyecek hiçbir şartı kabul etmediğini bilmeleri gerektiğini belirtmiştir⁴³. Bu anlamda bu mukabil tekliflere barış ve huzur için destek veren yazar, milli egemenliğimizle bağdaşmayan ana esaslardan taviz verilmediğini de sözlerine ilave etmiştir.

İkdâm gazetesi de Lozan'da mutlu bir sona ulaşılabilmesi için Türkiye'nin makûl olan tekliflerinin kabul edilmesi gerektiğini izah etmeye çalışmıştır. Gazete, Türkiye'nin istediği değişikliklerin yalnız meşrû taleplerimizi tatmin etmekle kalmayıp, dünya barışının da sağlam temeller üzerine kurulmuş olacağını dile getirerek ancak bu şekilde gelecekteki tehlikelerin önlenebileceği inancını okuyucularla paylaşmıştır⁴⁴.

İngiliz başdelegesi Lord Curzon'un Türklerin Musul meselesine ilişkin teklifini kabul etmesine rağmen, adli kapitülasyonlar konusunda devletler uzlaşmaya yanaşmak istememişlerdir. Fransız baş delegesi Mösyö Bompard'ın önerisi üzerine ekonomik sorunlarla ilgili bazı maddelerin ertelenmesi kararını alan devletlere İsmet Paşa daha fazla taviz verilemeyeceğini açıklamıştır⁴⁵.

Lord Curzon, Londra'da kendisini bekleyen acele işleri olduğunu belirterek Lozan'ı terk etmiştir. Onun ardından Fransız ve İtalyan delegeleri de ülkelerine dönmüşlerdir⁴⁶.

⁴³ Ahmet Emin (Yalman), "Roller Değişti", *Vakit*, 6 Şubat 1923, No: 1852, s.1.

⁴⁴ *İkdâm*, 4 Şubat 1923, No: 9299, s.1.

⁴⁵ Selâhi Sonyel, *a.g.e.*, s.330.

⁴⁶ Rauf Versan, "Yirmibirinci Yüzyıla Giderken Lozan Antlaşması", *İst. Üniv. Hukuk Fak. Mecmuası*, C:LVI, S: 1-4 (1998), s.201.

Devletler, kapitülasyonlar yerine koymak istedikleri adlî usûl beyannâmesindeki Türk tekliflerini kabul etmek istememişler, kendilerinin sunmuş oluğu anlaşma tasarısındaki mali-iktisadi hükümlerin aynı kalmasını istemişler ve Trakya’da yirmi bin asker bulundurabilmek kaydını kaldırmak istemediklerinden dolayı⁴⁷, büyük fedakarlıklar içeren Türk karşı tasarısını reddetmişlerdir.

Vakit gazetesi, Türkiye’nin karşı tekliflerinde müttefiklerin milli hakimiyetimizle bağdaşmayan hükümleri içeren tekliflerini kabul etmemesini üzerine Lord. Curzon’un “inanılmaz bir şey” Poancara’nın da “cinayet” şeklinde telakki etmesine cevaben kendi kendilerini bir çıkmaz yola soktukları görüşünü dile getirmiştir⁴⁸.

2. LOZAN KONFERANSI’NIN DAĞILMASI

Müttefiklerin eski zihniyetlerini Yeni Türkiye karşısında da devam ettirmek istemeleri dağılmanın sebebini özetlemeye yeterlidir.

Müttefikler, kapitülasyonların devamını talep etmişler, mali ve iktisadî olarak da Türkiye’yi bir bunalıma sokmak istemişlerdir. Türk temsilcilerine sunmuş oldukları ve sözde barış projesi adını verdikleri taslak ise yazarların da ifade ettiği üzere Sevr Muahedesini aratmayacak nitelikteydi.

Netice itibariyle konferans 31 Ocak - 4 Şubat devresindeki kriz devresinde uzlaşmanın sağlanmaması üzerine dağılmıştır.

2.1. Lozan Konferansı’nın Dağılmasından Sonra Türkiye’nin Görüşü

Lozan Konferansı’nın kriz devresinde karşılıklı projeler sunulmasına rağmen bir mutabakat sağlanamamış ve bu nedenle devletin temsilcileri teker teker Lozan’ı terk etmeye başlamışlardı.

İsmet Paşa (İnönü), vaziyeti aydınlatmak için birçok defa gazetecilere beyanâtlarda bulunmuştur. İsmet Paşa (İnönü), kesintinin sebebinin mali ve iktisadi

⁴⁷ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.293-294.

⁴⁸ *Vakit*, 7 Şubat 1923, No: 1853, s.1.

sebeplerden çıktığını belirtmiştir. İktisadi istiklalimizin alakadar olduğu meselelerde asla taviz verilemeyeceğini açıklayan baş delegemiz bunu; “...Her şeyi kabul ettim. Fakat iktisadi esareti reddettim” şeklinde özetlerken kesintinin mesuliyetinin Türkiye olmadığını ve temiz bir vicdanla memlekete döneceğini belirtmiştir. İsmet Paşa “...Askerlerimizi kıyamete kadar silah altında bulunduramayız. Sulh için bir zemin bulunmalıdır. Yoksa korkarım ki harp zuhur olacak...”⁴⁹ sözleriyle de endişelerini dile getirmiştir.

Mustafa Kemâl İzmir gezisinde, bu şehirde çıkan “Anadolu”, “Ahenk”, “Sedayı Halk”, “Şark” ve “Yeni Turan” gazetelerinin baş muhabirlerini ayrı ayrı huzurlarına kabul ederek iç ve dış siyasetimiz hakkındaki sorulara cevap verirken, konferansın dağılması konusunda, devletlerin henüz Türkiye’nin mevcudiyetinin ve inkişafının gerekli kıldığı şartları kabul eden bir zihniyeti kabul etmediklerini, bu sebeple istiklalimizle bağdaşmayan hükümleri teklif ettiklerini açıklamıştır. Fransa ve İtalya’nın bu konuda İngiltere’yi aratmadığını ifade eden Mustafa Kemâl, kesilmenin iktisadi meselelerinden kaynaklandığını ifade etmiştir⁵⁰. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Mustafa Kemâl’in bu ifadelerinin bütün Türk halkının ruhundan, kalbinden koparak meydana geldiğini belirtmiş ve adeta bir gazete olarak Türk kamuoyunun görüşlerinin aynası olmuştur⁵¹.

Konferansın dağılması basında büyük bir akis bulmuş yazarlar günlerce kesilmenin nedenlerini araştırmış, çıkan neticeleri sorgulayarak alınabilecek tedbirleri sıralamışlardır. Vakit gazetesi, kesilmenin sebebi ile ilgili olarak büyük puntolarla;

⁴⁹ İsmet Paşa (İnönü) konferansta Türk heyetinin yaptığı fedakarlıkları ve taviz vermediği hususları şöyle sıralamıştır : “...Umum arazi meselesini kendi zaruriyetimize ve başkalarının menfaatlerini temin edecek bir tarzda hallettim. Ekalliyetler meselesinde düvel-i itilâfiye tarafından verilen teklifi kabul ettim. Boğazların serbestisini teklif edilen tarzda kabul ettim. Fakat Türkiye’nin istiklâli ve istikbali alakadar olan meseleleri kabul etmedim. Ve edemem. Türkiye’nin istiklâli, istiklâli inkişafı hayatidir. Devletler mesela kapitülasyonları lağvedecegiz dediler. Halbuki bilâhare öyle tekliflerde bulundular ki bunları kabul etmek eski kapitülasyonları idame etmekten ağır olacaktı. Fakat asıl müşkülât mali ve iktisadi meselelerden çıktı. Devletler bizden başkaları tarafından yapılan mukaveleleri kabul etmemizi talep ettiler. Bu mukaveleler neden yapıldı? Mecburi mi yapıldı? Tazyik altında mı yapıldı? Bunlar meçhuldür. Ben dedim ki bu mukaveleleri tedkik edelim. Haklıysanız kabul ederiz. Fransızlar ‘hayır’ dediler. Bundan başka tazyik altında alınan imtiyazları tanımamızı istediler. Bu imtiyazların esasını bile bilmiyoruz. Bizden talep edilen açık bir bonodur. ‘imtiyazımız var’ dediler. Kim verdi, neden verildi, hangi araziye bağlıdır? diye sordum. Beraber tedkik edelim dedim. Devletler bu teklifimi kabul etmedi. Bende imzalamadım...”, Vakit, 9 Şubat 1923, No: 1855, s.2.

⁵⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 2 Şubat 1923, No: 729, s.1.; İkdâm, 6 Şubat 1923, No: 9301, s.1. İkdâm, 7 Şubat 1923, No: 9302, s.1.

⁵¹ Hâkimiyet-i Milliye, 6 Şubat 1923, No: 732, s.1.

“Konferans istiklâl-i maliyemizi ihlâl eden talepler hasebiyle akîm kaldı. İnkıtadan başlıca mesûl Fransa’dır...Mösyö Bompar bize verilen muahededeki bütün maliye maddelerinin derhal kabulünde ısrar etmiştir⁵²” şeklindeki ifadelerle Türkiye’yi yeni bir Sevr kabusuna sürüklemek isteyen devletlere veryansın etmiştir. Gazete ertesi günkü nüshasında da devletlerin adlî ve mali kapitülasyon meselelerinde tahakküm zihniyetlerinden vazgeçmediklerini özellikle Türk heyetinin devletlerin şiddetli itirazlarına rağmen adlî sahada ecnebilere teminat vermemelerini kesintinin gerçek sebebi olduğunu izah etmeye çalışmıştır⁵³.

Yazar Ahmet Emin (Yalman), devletlerin tüm fedakârlıklara rağmen barış yanlısı olmadığını bir ifadesi olarak İsmet Paşa’nın ortaya koyduğu mukabil tekliflerin barış ile neticelenmemesini göstermiştir. Yazar kesintinin sebebinin Türkiye’nin iktisadi esareti kabul etmemesi olduğunu; “...Bize diyorlar ki bu muahede gereğince siz her cihetle müstakilsiniz. Evinize tamamıyla hakimsiniz. Yalnız küçük bir nokta var! Yalnız iktisadi mevcudiyet ve inkişaf meselesinde hür değilsiniz. Hükümetiniz, memleketin iktisadi hayatına dair gerek Türk tebaasına, gerek ecnebilere, herhangi bir imtiyaz vermek veyahud mevcut bir imtiyazı temdid etmek isterse bizim mümessillerimizden oluşan Duyun-u Umumiye İdaresi’nden müsaade alacaktır” şeklindeki sözleriyle izah etmiştir. Yazar da buna sert bir üslûpla “İktisadi istiklâl olmadıkça siyasi istiklalın ne manası kalır” şeklinde cevap vermiştir. Yazar sözlerine devamla kesintinin sorumlusu olarak kimsenin beklemediği devletler olan Fransa ve İtalya’nın olmasından dolayı Türk kamuoyu olarak büyük bir hayal kırıklığına uğranıldığını ifade etmiştir. Yazarın son sözü her şeyi özetlemeye yetmiştir :

“...Cihan nazarında sulh engeli Londra değil Paris’tir. Vaziyet bundan sonra ne olacak bilmiyoruz ama bildiğimiz bir şey varsa o da Sevr Muahedesi müsveddesinin 239.maddesiyle eşdeğer olan Lozan Muahedesi’nin 60.maddesi Sevr’den sonra iktisadi esarete sokmak istenilmesidir. Türk milleti her ne vasıtayla olursa olsun mücadele vaziyetinde bulunacaktır⁵⁴”.

⁵² *Vakit*, 6 Şubat 1923, No: 1852, s.1.

⁵³ *Vakit*, 7 Şubat 1923, No: 1853, s.1.

⁵⁴ Ahmet Emin (Yalman), “İktisadi Esarete Karşı”, *Vakit*, 7 Şubat 1923, No: 1853, s.1.; Ahmet Emin (Yalman), “Perde Arası”, *Vakit*, 20 Şubat 1923, No: 1866, s.1.

Yazar Ahmet Emin (Yalman), bir başka makalesinde de konferansın dağılmasının sebebini dört esas noktadan tayin etmişti: Bunlardan birinin şahsi meseleler olduğunu, ikincisinin bir devletle olan hesabın ayrı ayrı görüşülmemesi, birbirine zıt olan arzu ve menfaatlerin genel ve bütün halinde Türk görüşüyle uyuşturulmak istenmesini yani; “ *İngiliz taassubu ve imha siyaseti, Fransız menfi siyaseti, muayyen ve gayr-i muayyen İtalyan emelleri ve Büyük Yunanistan hayalinin hortlak şeklinde gölgeleriyle birleşince bir hamlede sulhun güneşini doğuracak sebep çok güçtür*” şeklinde açıklayan yazar üçüncü sebebinde devletlerin Türkiye’nin hayat kuvvetine inanmamaları, memleket içerisinde karışıklık bir iç savaş beklemelerine yani Türkiye’nin zayıf halinin ortaya çıkacağına inanmalarını göstermiştir. En son sebebinde tüm devletlerin Türkiye’ye karşı birlik oluşturmalarını, Lozan şehrinin Türkiye’ye uzak, yabancı ve düşman olmasının dolayısıyla İsmet Paşa’nın hükümet ve memleket kamuoyuyla sıkı bir temas halinde bulunmayışının etkisinin olduğunu belirtmiştir. Yazar İsmet Paşa’nın görevini en iyi şekilde yerine getirip, Misâk-ı Milli esaslarını mükemmel savunduğu inancını taşımaktadır. Bu şekilde İsmet İnönü’nün Lozan’da da devletleri mağlûp ettiğini belirtirken delegelerimize, barışa ve zafere olan inancını sık sık yinelemiş böylece Türk heyetine olan desteğini ifade etmeye çalışmıştır⁵⁵.

Vakit gazetesi muhabirine kesilmenin sebepleri hakkında bir demeç veren Türkiye’nin Paris temsilcisi Ferit Bey, bu hususta adlî teminatın büyük rol oynadığı kanaatini taşıdığını belirtmiştir⁵⁶.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de “ *En ziyede Fransızlardır ki bizim sulh ve sükûn devresine girmemizi arzu etmiyorlar*” şeklinde büyük puntolarla duyurduğu haberinde kesilmeden Fransa’yı mesûl tutmuştur. Gazete, Fransa’nın ve onun yayın organı olan “Tan” gazetesinin konferans başlamadan önceki tutumuyla şimdiki tutumları arasındaki farklara değinmiştir⁵⁷. Gazete, Fransız murahhası Bompard’ın anlaşmadaki mali maddelerin kabulünde ısrar etmesi, Amerika’nın aracılık girişimlerine rağmen Fransızların ısrarı ve diğer devletlerin itilafa yanaşmamaları yüzünden konferansın bir netice vermediği üzerinde yorumlar yapmıştır. Gazete devamla, Türkiye’nin büyük özveriye rağmen hiçbir iktisadi esareti kabul etmediğini belirterek mevcut

⁵⁵ Ahmet Emin (Yalman), “Lozan’da İsmet İnönü”, *Vakit*, 1 Şubat 1923, No: 1847, s.1.

⁵⁶ *Vakit*, 1 Mart 1923, No: 1875, s.1.

⁵⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ocak 1923, No: 717, s.1.

vaziyetin vahim fakat aynı zamanda da ümitsiz olmadığını izah ederek; “...*Cihân sulhunun temini için fevkalade çabalarda bulunduk. Fakat sulh istemediler*” şeklinde tüm mesuliyetin müttefik devletlere ait olduğunu ifade etmiştir. Gazete aynı nüshasında Fransa'nın sarraflık uğruna neden barışı istemediğini okuyucularla paylaşmış bu konuyu aydınlatmak istemiştir⁵⁸. Fransa'nın son dakikada mali maddeler gibi anlaşmanın imzasına önemli bir engel olan bir hareketle barışı uzaklaştırmasını, Fransız hükümetinin tüm dünya kamuoyundaki yerini düşürdüğünü belirten gazete neticede bundan Fransa'nın zararlı çıkacağını ifade etmiştir⁵⁹.

İkdâm gazetesi de konferansın neticesiz kalmasının sebebinin istiklalimizle bağdaşmayan iktisadi meselelerden kaynaklandığı görüşünde diğer gazetelerle hemfikirdir. Gazete kapitülasyonların, devlet içinde devlet manasına gelen Duyûn-u Umumiye'nin ve devletlerin teklif ettikleri mali maddelerin asla kabul olunamayacağını ilâve etmiştir⁶⁰.

Yazar Ahmet Cevdet (Oran), devletlerin tavırlarını eleştirmiş, çeşitli muhakemeler yapmış ve ortaya çıkan blançoyu ortaya sermiştir. Yazar, tüm tartışmaların sebebinin maddi menfaat olduğunu fikrindedir. Yazara göre eğer Fransız delegeleri İngilizlere müracaat etmemiş olsaydı, Türkiye İngiltere ile bu anlaşmayı çoktan imza etmişti⁶¹.

İleri gazetesi de diğer gazeteler gibi Fransa'yı topa tutmuştur. Suphi Nuri (İleri), Fransızların Lozan'ın son günlerinde İngiliz diplomasisinin hazırladığı planların

⁵⁸ Hakimiyet-i Milliye gazetesi Fransa'nın menfaatlerini şu nokta-ı nazarlardan tayin ve tespit etmiştir: “...*Fransa sulh istiyordu. Çünkü boğazlar hakkındaki nokta-ı nazarını ve alaka derecesini daha konferans başlamadan belirtmiştir. Fransa sulh istiyordu. Çünkü Musul hudutlarında ve Musul petrollerinde kendi ne omuz silmek lâzımdı. Fakat...Evet, ne zaman Fransa'yı sulhdan uzaklaşır gördük, işte şimdi Fransa sulh istemiyor. Çünkü bütün bir milletin yalnız ve yalnız alın terinin topladığı, servetinden hisse arıyordu. Fransa sulh istemiyor. Çünkü eski zihniyetini atan ve iktisadi istiklâlinin ne demek olduğunu idrak eden Türkiye'nin sırtından para koparmak emelindedir. Fransa sulh istemiyor. Çünkü bu mali düşünceleri için kendisine iyi mevkiler verecek kapitülasyonlar kalmıyor. Fransa sulh istemiyor ise bu yalnız bir sarraflık meselesidir. Ve bütün cihanın sulhunu ihlal eden, hiçe sayan milyonlarca insanın sulhdan mahrum, elem ve ızdırabla yaşamasını isteyen Fransa sarraflık gibi şahıslarda olduğu gibi, milletlerde de en fena, en gayr-i insani bir düşünce içerisindedir. Türkiye sulh için en aziz haklarından vazgeçti. Sulh istiyoruz, sulha hazırız. Fakat bizi esarete sokan bir muahedeye Türkiye'nin bütün yaşayan halkı ve zafer yolundan yarı bırakılmış kahraman ordusu imza atamaz” *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Şubat 1923, No: 732, s.1.*

⁵⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Şubat 1923, No: 734, s.1.

⁶⁰ *İkdâm*, 6 Şubat 1923, No: 9301, s.1.; *İkdâm*, 7 Şubat 1923, No: 9302, s.1.

⁶¹ Ahmet Cevdet (Oran), “Muahede Meselesi”, *İkdâm*, 14 Mart 1923, No: 9337, s.1.

kurbanı olduğu iddiasını ileriye sürmüştür. Yazar Fransa'nın daha önceki tavırlarından uzaklaştığına bir anlam verememekte ve bunun şaşkınlığını okuyucularla paylaşmaktadır⁶².

Netice itibariyle yetkili ağızlar, T.B.M.M.'si ve basın kesilmenin sorumlusu olarak müttefik devletleri göstermiştir. İstiklâl için savaştan söz etmekten çekinmeyen Türk kamuoyu bunun zararlarını yine müttefik devletlerin çekeceğini, Türkiye'nin fazla bir şey kaybetmeyeceğini, hep bir ağızdan haykırmışlardır. Bu bağlamda her kesimden Türk milletinin fikirleri paralellik arz etmekte ve güçlü bir cephe vücuda getirdiklerini söyleyebiliriz. Bu destek hiç şüphesiz Türkiye'yi daha sağlam ve daha güvenli adımlar atmasına teşkil etmiştir.

Konferansın dağılmasından sonraki süreçte basında da genişçe yer kapsayan ve en fazla zihinleri meşgul eden soru bundan sonra müttefik devletlerle Türkiye arasında vaziyetin ne olacağıdır. İsmet Paşa (İnönü), konferansın bir kesilme mi yoksa tatil mi oldu sorusuna “...*Mudanya Mütarekesi bilindiği üzere konferans müddetine kadar geçerliydi. Eğer konferans bitmiş ise mütarekede bitmiş demektir. Bu yüzden devletlerle hâl-i harbdeyiz. Fakat hal-i harbde isek bu harbin sebebi sorulmayacak mı? Biz kendi hesabımıza kendi milletimize bu hesabı verebiliriz kanaatindeyim...*”⁶³ şeklinde cevap vermiştir. Daha sonra İsmet Paşa Lozan'da ayrılırken yapmış olduğu beyanatında konferansın tatil edildiğinden dolayı mütarekenin devam edeceğini bildirmiştir⁶⁴.

2.2. Lozan Konferansı'nın Dağılmasından Sonra Müttefiklerin Görüşü

Lozan Konferansı aylarca dünyanın en mühim havadis merkezi olduğu için, dağılma dış ülkelerde büyük akis yapmış ve dış basında büyük bir tartışma konusu olmuştur.

Konferansın dağılması İngiliz kamuoyunda çeşitli yorumların yapılmasına sebebiyet vermiştir. İngiliz baş delegesi Lord Curzon, İngiltere'ye dönmeden önceki beyanatında; Türklerin İngiltere ile esaslı meselelerinin halledildiğini belirterek yalnız

⁶² Suphi Nuri (İleri), “Lozan'da Neler Oldu?”, *İleri*, 8 Şubat 1923, No: 1802, s.1.

⁶³ *Vakit*, 9 Şubat 1923, No: 1855, s.2.

⁶⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Şubat 1923, No: 734, s.1.

Fransa ve İtalya'nın ilgili olduğu noktalarda mutabakata varılmadığını belirtmiştir. Lord Curzon; "...Daha fazla çabada bulunmamız demek ecnebi menfaatinin elde edilememesidir ve Türkiye'de ecnebi ticaretinin zevalidir. Türkler tekrar bazı menfaatler koparmak ümidiyle ısrar etmeleri sonucunda sulhun neticesiz kalmasına meydan verdiler...Konferans sonuçsuz değildir. Hezimetle değil, muzafferiyetle dönüyorum. Muahede imza edilecektir"⁶⁵ şeklinde sözleriyle kendini aklamak istercesine bir tavrın içine giren İngiliz başdelegesi, bu da yetmiyormuş gibi konferansta dağılmanın sorumlusunu Türkiye olarak göstermiştir.

Konferansın dağılması üzerine Avam ve Lordlar Kamarası'nda çeşitli yorumlar yapılmıştır. Avam Kamarası'nda İngiliz gazetelerinden okunduğuna göre; Lozan Konferansı'nda Lord Curzon'un takip ettiği siyaset bazı milletvekilleri tarafından eleştirilmiştir. Nitekim üst düzey siyasi bir rical bu hususta "*Türklerle akdedilen hiçbir konferans başarıyla neticelenmeyecektir. Türklere karşı haksızlık yaptığımızı itiraf edelim...Curzon iki sebebe binaen sulh yapmamıştır. Bir defa Mösyö Poancara tarafından Türklere gönderilen telgraf, sulhun akdını imkân dışına çıkarmıştır. Diğer sebepte Curzon'un Lozan'da hüsnüniyet göstermemesidir. Lozan'ın neticesi harp olabilirdi. Bu harbin sebebi de şarkta hırsane siyasetin neticesi olarak kaybedilen şan ve şerefi kazanma düşünceleriydi...*" derken başka bir ricalde Lozan'daki başarısızlığın neticesini İngiltere ile Rusya arasındaki münasebet ile Revür'de Fransa'nın takip ettiği siyasete bağlamıştır⁶⁶.

Bu eleştiriler üzerinde söz alan hariciye müşaviri İngiliz başdelegesi Lord Curzon'u savunmak zorunda kalmıştır. Lord Curzon'un maddi düşüncelerden uzak yalnız insani hislerle hareket ettiğini iddia etmiştir. Konferansın dağılma sebebinin de mali meselelerden kaynaklandığını dolayısıyla İngiltere'nin bununla alakası olmadığını ifade ederek sorumlunun Fransa olduğunu vurgulamak istemiştir⁶⁷.

Lordlar Kamarası'nda ise Lord Curzon konferans hakkında uzun bir nutuk sunmuştur. Müttefiklerin Türkiye'ye en son fedakârlıklar sunmasına rağmen uzlaşma sağlanamadığını ifade eden Lord Curzon, Türkiye'nin canlanması ve gelişmesi için

⁶⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Şubat 1923, No: 734, s.1.

⁶⁶ *Vakit*, 20 Şubat 1923, No: 1866, s.1.; *Vakit*, 21 Şubat 1923, No: 1867, s.1.

⁶⁷ *Vakit*, 20 Şubat 1923, No: 1866, s.1.; *Vakit*, 21 Şubat 1923, No: 1867, s.1.

yabancı sermayeye ihtiyaç duyduğunu belirterek açıktan açığa da Türkiye'yi tehdit etmekten çekinmemiştir⁶⁸.

Lord Curzon'un yönetiminde olan İngiliz basını konferansın dağılmasının sebebini İsmet Paşa olarak göstermiştir⁶⁹. "Morning Post" alınacak ortak kararın Fransa ile İngiltere arasında Ren ile Akdeniz'i de içine alan bir karar olması gerektiğini belirterek her iki ülkenin çıkarları olan yerleri kastetmek istemiştir. Başka bir İngiliz gazetesi de İngiltere ile Fransa'nın hemfikir olarak hareket etmesi gerektiği üzerinde durmuştur⁷⁰. İngiliz gazetelerinin çoğu Lozan Konferansı'nın son haftalarında Curzon'un vazifesini en iyi şekilde yerine getirdiği inancını taşımaktadır. Lord Curzon'un müttefikleriyle kati bir dayanışma hareketinden ayrılmadığını ifade eden gazeteler bu konuda Lord Curzon'u takdir etmişlerdir⁷¹.

Fransa delegesi Bompard ise konferansın sonunda Türk heyetini suçlamış, bunun Türk milleti için bir felaket olduğunu ifade etmiştir. Samimiyetsiz açıklamalarıyla dikkat çeken Fransız delegesi, Türkiye'nin bu tutumundan pişman olacağını da sözlerine ilave etmiştir⁷².

Malûm olduğu üzere Türk kamuoyunun konferansın dağılmasından sorumlu tuttuğu baş devlet Fransa idi. Bu durum üzerine Fransız basını da Fransa'yı savunmuş ve Türk basınına bu tutumundan dolayı karşı yazılar yazmaya başlamıştır. Fransa'nın İstanbul temsilcisi General Pelle, Türk basınına Fransa'ya karşı gösterilen menfi hareketlerden dolayı üzgün olduğunu belirterek, Türk basınına yanlış haber yayımlamakla suçlamıştır. Pelle dağılmanın mali meselelerden dolayı olmadığını da sözlerine eklemiştir⁷³.

⁶⁸ *Vakit*, 21 Şubat 1923, No: 1867, s.1.; *Vakit*, 1 Mart 1923, No: 1875, s.1.

⁶⁹ Bu konuda yazar Ahmet Emin (Yalman)'in "...Şark-i Kârib sulhunu mutlaka akdetmek, fakat İngiltere Hariciye Nezareti'ndeki Türk aleyhtarlarının emelleri dairesini akdetmek için İngiliz basını susturulmuştur. İngiliz gazetelerine bizim işlere dair hariciye nezaretinin tasvip etmediği bir tek harf girmiyor..." şeklindeki ifadesi o dönem için İngiliz gazetelerinin Türkiye'ye olan tavırlarını ve arkalarındaki gücü açıkça göstermeye yetiyordu. *Vakit*, 27 Ocak 1923, No: 1842, s.1.

⁷⁰ *Vakit*, 7 Şubat 1923, No: 1853, s.2.

⁷¹ *Vakit*, 9 Şubat 1923, No: 1855, s.2. İngiliz basınına görüşleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Nurettin, Gülmez, *a.g.e.*; s.86.; Ergün Aybars, "Milli Mücadele'de İngiliz Basını II (1920-1923 Sevr'den Lozan'a)", *A.A.M.D.*, C: VII, Kasım, 1990, S.19, s.71.

⁷² *Vakit*, 7 Şubat 1923, No: 1853, s.1.

⁷³ General Pelle'nin bu konudaki beyanatının tamamı için bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*; 8 Şubat 1923, No: 734, s.1.; *Vakit*, 6 Şubat 1923, No: 1852, s.2.; *Vakit*, 14 Şubat 1923, No: 1860, s.1.

Anadolu Ajansı da Pelle'nin bu sözleriyle gerçekleri saptırdığına inanmaktadır. Nitekim Anadolu Ajansı; “ *General Pelle'nin ne demek istediğini anlayamadık. Aracı rolü oynamak isteyen Fransız ricalinin daima bu son dakikada bile bize arkalarını çevirmiş oldukları ve birkaç Levantenin hatırını hoşnud etmekten veya Revür ibresinin tahvillerine uygun hareket etmekten başka bir şey yapmadıkları apaçık bir gerçektir*⁷⁴” şeklindeki sözlerle Fransa'yı eleştirmiştir.

“Matin” gazetesi “Beklenilmeyen Bir İnkıta” başlığıyla yazmış olduğu bir makalede kapitülasyonlar konusunda Fransa'nın bir menfaati olmadığını belirtmiş Fransız menfaati zannedilen şeylerin ise yüzde doksanının Türk kanununa tabi olan mali müesseseler olduğunu kaydetmiştir⁷⁵. “Le- Journal” gazetesi de konferansın neticesiz kalmasının sorumlusunu İngiltere olarak göstermiş, Türkiye ve Fransa'yı savunmuştur. Gazete aynı zamanda Fransa ile İtalya'nın İngiltere'ye bağlı hareket etmesinden dolayı konferansın menfi yönde etkilendiği kanaatindedir⁷⁶. Bundan da anlaşılıyor ki bu dönemde halen dürüst yayın ilkesiyle haber yapan yabancı gazeteler vardır.

Fransız basını olası bir savaşa Fransa'nın iştirak etmeyeceğini duyurmaya başlamıştır. Örneğin “Tan” gazetesi “Şarkta Bir Harbe Karşı” başlığını taşıyan bir makalede bu durumu açıklayarak sebeplerini izah etmeye çalışmıştır. Fransa'nın Suriye'deki hududunun kuzeyinde Türklerin asker yığınağının bulunduğunu, Türkiye'yi Irak'a bağlayan şimendifer hattının bu bölgelerden geçtiğini, Fransa'nın Almanya ile sorunları olduğu için olası bir savaşta Fransa'nın yanında Rusya'nın da katılacağını bu sebeple savaşın Fransa'nın aleyhine olacağını izah etmeye çalışmıştır. Gazete olası bir savaşın Avrupa devletlerini de menfi yönde etkileyeceği iddiasını “...*Harb olması*

⁷⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Şubat 1923, No: 734, s.1.; *Vakit*, 7 Şubat 1923, No: 1853, s.2.

⁷⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Şubat 1923, No: 737, s.1.

⁷⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Şubat 1923, No: 730, s.2.; *İkdâm*, 3 Şubat 1923, No: 9298, s.1.; *Vakit*, 3 Şubat 1923, No: 1849, s.1. “Le Journal” şu sözlerle İngiltere'yi eleştirip Türkiye'yi savunmuştur: “*Duyun-u Umumiye faizlerinden ve tamirat bedelinden birkaç milyon daha fazla para koparmak için birkaç milyara balığ olabilecek bir ihtilâf tehlikesi arkasından koşuluyor. Lozan'da on hafta zarfında yapılan şey, iki çabada mahvolmuştur. Türkler itilâfperver olmamakla itham ediliyor. Lâkin onların talepleri konferansın başlangıcında bitimine kadar değişmemiştir. O halde fırtınayı koparan sebep nedir? Bu amil on hafta münakaşadan sonra konferansın nihayetini te'cil etmek arzusundan doğmuştur. Bu teşebbüsü yaparsa Lord Curzon'dur. Türkleri ya kabul ya red tercihinden birini seçmeye zorlayan, muahede projesini isteyen, Fransa'yı münferid sulh hevesiyle itham eden hep İngiltere'dir. Şarkta halledilmeyen yegane noktalar Fransa'yı alakadar eden adli, iktisadi ve mali meselelerdir ki bunların harp veyahud sulh ile bir alakası olamaz. Fransa'yı serbest hareket etmekten men etmek için son zamanlarda pek çok entrikalar yapılmıştır...*”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Şubat 1923, No: 737, s.1.

takdirinde diğer Avrupa devletlerinin kafası ticaret ve sükûn nazariyesinden karışacaktır. Amerika Avrupa'dan istedikleri istihsal hususunda yeni hiçbir ümide nail olamayacaktır. Bilâkis harbin 'açık kapı' siyasetine imkân bırakmayacağı petrol sahalarında İngiltere Hariciye Nazırı'ndan istediği İngiliz liralardan bir kısmının kaybolduğunu görecektir...⁷⁷” şeklindeki sözlerle ileriye sürmüştür. Gazete bir başka nüshasında da Lozan Konferansı'nın kesilmesinin Fransa'nın hatası değil de Türk heyetinin ikinci derecedeki meseleleri büyütüp kabul etmemesinden dolayı meydana geldiğini iddia etmiştir⁷⁸.

Fransa basını bu yönde yorumlar yaparken Türk basını da Fransa kamuoyunun konferansın iktisadi ve malî hükümlerden dolayı kesilmesini ve suçlarını kabul etmemesini eleştirmiştir. *Vakit* gazetesine göre; Fransa'nın bu tutumunun sebebi Fransızların dünya kamuoyu karşısında aklanma çabalarıdır⁷⁹. Bu atışmalar bu nazik zamanlarda bir süre Türkiye İle Fransa basını arasında sert rüzgarların esmesine sebep olmuştur.

İtalya cephesinde de Mussolini, şarkta bir barışın olacağı ümidini taşıdığını beyân ederken⁸⁰, İtalyan basını; Ruhr meselesi, Yunanistan'da silahlanmaların başlaması, müttefikler arasındaki anlaşmazlık, Türklerin sözde geniş tavizler verildiği halde barışı imzalamamalarını konferansın kesilme sebepleri arasında saymıştır⁸¹.

Yunan basını da *Vakit* gazetesinin yorumuna göre; Lozan Konferansı'nın kesilmesine ihtiyatla yaklaşmaktadır. Basın, barışı arzu etmekte fakat her türlü ihtimale karşı da teyakkuzda bulunmaktadır. Yunan baş delegeşi Venizelos, İtalyan “Chicago Tribune” gazetesinin Lozan muhabirine vermiş olduğu beyanatında konferansın kesilmesinin mevcut durumu daha da zorlaştırdığını belirtmiştir. Venizelos, Türkiye tarafından Mudanya Protokolü riayet edildikçe Yunan Hükümeti'nin de bunu ihlâl

⁷⁷ *Vakit*, 2 Şubat 1923, No: 1848, s.2.

⁷⁸ *Vakit*, 7 Şubat 1923, No: 1853, s.2.

⁷⁹ *Vakit*, 10 Şubat 1923, No: 1856, s.1.

⁸⁰ *Vakit*, 15 Şubat 1923, No: 1861, s.1.

⁸¹ Selâhi Sonyel, *a.g.e.*, s.331-332.

etmeye asla meyilli olmayacağını belirtmiş ve barışın bir an önce imzalanması temennisinde bulunmuştur⁸².

“Chicago Tribune” gazetesinin 13 Şubat 1923 tarihli nüshasındaki haberine göre; Amerikan delegesi Amiral Mark L. Bristol, mevcut vaziyetten sonra dünyayı yeni bir savaşın tehlikesinden kurtarmak için İstanbul’a gelmiştir. Bu gazetenin haberine göre; Amerika kamuoyu vaziyeti “vahim” addetmekte ve savaş tehlikesinin bütün Avrupa’ya ve Amerika’ya sıçramasından endişe duymaktadırlar. Amerika kamuoyunun mütalaasına göre konferansın kesilme mesûliyeti ne müttefiklere ne de Türkiye’ye yüklenebilir⁸³.

Ahmet Emin (Yalman), Lozan’da bulunan Avrupa basınının çoğunun kendi memleketlerinin görüşlerine yer verdiğini ve karşı tarafın ne istediğini tarafsız yazma cesaretine sahip olmadığını yani dürüst olmadıklarına veryansın etmektedir. Yazılarında bir Amerika sempatzanı olarak görünen yazar, Amerika basınına da övgüler yağdırmıştır. Yazar Türk davasının Amerika kamuoyunda olduğu gibi yansımalarının sebebi olarak, Türkiye aleyhine propaganda yapanların çok fazla ileriye gitmesini göstermiştir⁸⁴.

Lozan Konferansı’nın dağılmasını Türkiye’nin sözde aşırı taleplerine bağlayan müttefik basını, kendi ülkelerine toz kondurmaktan imtinâ etmişlerdir. Özellikle Fransa basını sorumlunun kendileri olarak gösterilmelerine ateş püskürmüş, tabiri yerindeyse suçlarını aklamaya matuf olarak bir takım yazılar neşretme çabalarına girmişlerdir. Barışın olmamasını Türkiye’ye bağlayan müttefik basını açıktan açığa da Türkiye’yi tahdit etmekten geri durmamıştır. Tüm bunların farkında olan Türk basınından yazarlar da onları gerçekleri yazmaya davet etmiştir.

⁸² *Vakit*, 9 Şubat 1923, No: 1855, s.1.

⁸³ *İkdâm*, 18 Şubat 1923, No: 9313, s.1.

⁸⁴ Ahmet Emin (Yalman), “ Mühim Bir Tahavvül “, *Vakit*, 14 Şubat 1923, No: 1860, s.1.

3. LOZAN KONFERANSI'NIN DAĞILMASINDAN SONRA MEYDANA GELEN GELİŞMELER

Lozan Konferansı'nın dağılmasından sonra her devletin temsilcileri teker teker ülkelerine dönmeye başlamışlardır. Türk delegeleri de yurda gelerek sabırsızlıkla bekleyen Türk kamuoyunu aydınlatmaya çalışmıştır.

T.B.M.M.'nde geçen hararetli tartışmalardan sonra "Türk Mukabil Projesi", müttefik devletlere bildirilmiş ve karşılıklı nota teatileri sonucu yeniden konferansın toplanmasına karar verilmiştir.

3.1. Türk Delegelerinin Türkiye'ye Dönüşü

Konferansın dağılmasından sonra Türk heyeti, 7 Şubat sabahı Bükreş-Köstence yoluyla İstanbul'a hareket etmiştir⁸⁵.

Konferansın dağılmasından sonra barışın imzalanmaması yüzünden doğacak neticelerden, özellikle savaş ihtimalleri tüm dünya kamuoyunda ciddi bir endişeye sebebiyet vermiştir. Adeta barışın kıymeti, konferans müzakerelerinin tatilinden sonra daha da anlaşılmaya başlanılmış tüm devletler barış yanlısı olduklarını ilân ve ispat edecek teşebbüslerde bulunmak için birbirleriyle yarışmışlardır. Daha İsmet Paşa yoldayken bu tür girişimler hız kazanmıştır. Nitekim Türk heyeti Bükreş'te iken Roma resmi yetkilileri bu hususta bir takım çabalar içine girmişlerdir. Bu sebeple İkdâm gazetesi bu manada ilk istasyonun Bükreş olduğu yorumunu yapmıştır⁸⁶.

İsmet Paşa (İnönü), İngiliz "Morning Post" gazetesinin Bükreş muhabirine Türkiye'nin barış için elinden gelen gayreti göstereceğini belirtirken konferansın kesilmesine sebep olarak kapitülasyon ve imtiyazlar meselelerinde devletlerin sunduğu ağır teklifleri göstermiştir⁸⁷. Bükreş'te İngiliz Büyükelçiliği, Lord Curzon'un,

⁸⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C: I (1884-1938), İstanbul, 1966, s.247.; *İkdâm*, 8 Şubat 1923, No: 9303, s.1.

⁸⁶ *İkdâm*, 18 Şubat 1923, No: 9313, s.1.

⁸⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Şubat 1923, No:144, s.2.

anlaşmanın bitmediği, bir anlaşmaya varılma ümitlerinin olduğu mesajını İsmet Paşa'ya iletmiştir⁸⁸.

Heyetimiz yurda dönerken gazeteler İsmet Paşa (İnönü) ve diğer delegelerimizden övgüyle söz ederek görevlerini en iyi şekilde yaptıklarını ifade etmişlerdir. Örneğin Ahmet Emin (Yalman), Türk milletinin muzaffer bir kumandan sıfatıyla İsmet Paşa'nın Lozan'dan yeni bir zaferle geldiği inancını taşıdığını dile getirmiştir⁸⁹.

Yurda varan heyetimiz İstanbul'da büyük bir coşkuyla karşılanmıştır⁹⁰. İstanbul'a gelen İsmet Paşa (İnönü), konferansın neden neticesiz kaldığını ve Türkiye'nin ne derece sulhperver olduğunu yapılan fedakârlıkları anlatarak izah etmeye çalışmış ve müttefik devlet temsilcileriyle temaslarda bulunmuştur. Müttefikler konferans dışındaki barış işlerine devam etmek ve konferansta tamamlanmayan, dağılmaya sebep olan muhtelif meseleleri halletmek için İstanbul'daki temsilcileri vasıtasıyla bir çözüm zemini hazırlamaya çalışmışlardır⁹¹.

Basın, İsmet Paşa'nın Eskişehir'e gitmeden İstanbul'da kaldığı bir gün zarfında devletlerin temsilcileriyle mülakatta bulunmasının önemine değinmiştir. İkdâm gazetesi bunu; "İstanbul Türk heyeti için Ankara yolunda ikinci bir istasyon⁹²" şeklinde telâkki ederken, Vakit gazetesi de bu mülakatlarda temsilcilerin İsmet Paşa'dan Türkiye'nin muhtelif meselelerin kabulü veya reddini tespitini talep ettiklerini yazmıştır⁹³.

⁸⁸ Şerafettin Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000, s.50.

⁸⁹ Yazar bu konuda Lozan'da bir Amerikalının Türk heyeti hakkındaki şu sözlerine yer vermiştir: "Bir tarafta ancak birkaç seneden beri siyaset içine karışmış genç Türkler, bir diğer taraftan sayısız konferanslarda bulunmuş, diplomasi manevralarında tecrübeli ve yaşlı batı diplomatları vardı. Bu tecrübeli diplomatların taarruzları karşısında Türkler bir saniye bile i'tidâl ve muvazenelerini kaybetmemişlerdir. Hiçbir zaman şaşırmamışlar, ne istediklerini her vakit göz önünde bulundurmışlar ve bunları istihsal için ne hadde kadar gidebileceklerini de daha önceden tayin etmişlerdi...", Ahmet Emin (Yalman) "İsmet Paşa'nın Avdeti", *Vakit*, 10 Şubat 1923, No:1856, s.1.

⁹⁰ İsmet Paşa (İnönü) Sirkeci İstasyonu'nda iken şehremini Ziya Bey, İstanbul haklı adına " *Sulhu yapmamış iseniz de yapmaktan fazla şan kazandınız. Bununla beraber ona da muvaffak olacağınıza bütün halkın itimadı var*" sözlerini sarfetmiş ve buna mukabil İsmet Paşa (İnönü)'da teşekkür etmiştir. *İkdâm*, 18 Şubat 1923, No: 9313, s.1.

⁹¹ *İkdâm*, 18 Şubat 1923, No: 9313, s.1.

⁹² *İkdâm*, 18 Şubat 1923, No: 9313, s.1.; *İkdâm*, 23 Şubat 1923, No: 9317, s.1.

⁹³ *Vakit*, 20 Şubat 1923, No:1866, s.1.

İsmet Paşa katî cevabını ancak Ankara’da T.B.M.M. ile cereyan edecek olan görüşmelerden sonra devletlere tebliğ edeceğini söylemiştir.

3.2. T.B.M.M.’nin Mevcut Vaziyete Bakışı

İstanbul’dan sonra İsmet Paşa (İnönü), Eskişehir’de İzmir’den dönen Mustafa Kemâl ile buluşmuş ve birlikte Ankara’ya dönmüşlerdir. İsmet Paşa’nın meclisten önce Mustafa Kemâl ile görüşmesi Ankara’da bazı mebusların tepkisine yol açmıştır⁹⁴.

24 Şubat’tan 6 Mart’a kadar mecliste hararetli tartışmalar meydana gelmiştir. İkinci gruptan milletvekilleri Lozan’da Misâk-ı Milli’nin yeterince savunulmadığı görüşünü ileri sürmüşlerdir⁹⁵. Mecliste uzun müzakereler edilmesindeki amaç, vekiller heyetince tutulacak savaş ya da barış politikasını, devletlerin verdikleri projelerinde yapılacak olan değişiklikleri tespit etmektir⁹⁶.

Mecliste bu tartışmalar gizli bir şekilde yürütülmüştür. Anadolu Ajansı, mecliste devam eden bu müzakereler hakkında sıkı bir ketumiyetin muhafaza edildiğini, buna rağmen meselenin öneminden dolayı tüm nazırların hükümet dairesine ve T.B.M.M. etrafına toplandıklarını yazmıştır⁹⁷.

Mecliste İsmet Paşa (İnönü), konferans hakkında etraflıca bilgiler vermiştir⁹⁸. İsmet Paşa’nın yaptığı açıklamaları muhalif milletvekilleri büyük bir asabiyetle karşılamışlar ve sert eleştirilerde bulunmuşlardır. İleri gazetesi mecliste sert esen bu havayı şu sözlerle okuyucularla paylaşmıştır:

“İkinci grup üyelerinden biri demiştir ki: ‘Tarihte emsali olmayan fedakârlık ve kahramanlıklarla mevcudiyet-i maddiye ve maneviyesini müdafaaya koyulmuş olan milletimiz hiçbir zaman ve hiçbir vechle adlî, iktisadî, malî veya herhangi bir esareti bir daha kabul etmemeye azmetmiştir. Bunun için dört sene harp ettik, icap ederse daha

⁹⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 248.

⁹⁵ Bu tartışmalar için bkz., *T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları*, C: 3, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1985, s.1290-1301.

⁹⁶ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.313.

⁹⁷ *İleri*, 23 Şubat 1923, No: 1817, s.1.

⁹⁸ *Vakit*, 21 Şubat 1923, No: 1867, s.1.; *İkdâm*, 23 Şubat 1923, No: 9317, s.1.; *İleri*, 23 Şubat 1923, No: 1817, s.1.

senelerce harbe hazırız...” İleri gazetesi devamla; “ İsmet Paşa'nın gizli celsede saatlerce süren izahatı mebuslar üzerinde derin tesirler göstermiş olduğu simalarındaki asabiyetten anlaşılıyor⁹⁹” şeklindeki sözlerle mevcut durumu ifade etmiştir.

Vakit gazetesi, mecliste görüşmelerin sürdüğü bu dönemde İsmet Paşa (İnönü)'nin beyânatından sonra meclisteki havayı; *“İsmet Paşa tarafından mukabil projelerin esasatı hakkında izahat-ı kemâl-i sükûn, temkin ve dikkatle içtima etmiştir. Meclisimiz müsbet bir surette vazifesini yerine getirmekte olup esasattan teferruata kadar projenin her noktasını itinayla tedkik etmektedirler. Sabahtan akşama kadar Meclis önünde bekleyen Ankara ahalisi mebuslarımızın gözlerindeki azim ve metaneti okumaktadır...¹⁰⁰”* şeklindeki sözlerle ifade etmiştir.

Birinci grup milletvekillerinin beyanatı¹⁰¹ üzerine Anadolu Ajansı, meclisteki müzakerelerin gidişatının şekil ve istikrarı hakkında tüm Avrupa'ya anlamlı bir mesaj göndermiştir. Anadolu Ajansı şunları ifade etmiştir : *“ Avrupa milletleri bilmelidirler ki işlerin tedviri bu gibi kişilerin elinde buldukça bu kişiler karşısındaki milletin haysiyet, şeref ve istiklâl esaslarına hürmetsizlik etmeyerek şerefe soygunculuk emeliyle gelmiş olan ve beş oniki kişiyi tecavüz etmeyenle ve insaniyetin menfaatini temine çalıştıkça garb milletleriyle aramızdaki anlaşmazlık devam edip gidecek ve eski Osnanlılık devrine kesinlikle son vermiş olan milletimiz haysiyet ve istiklaline kasdeden hissiz emellerin tahakkukuna hiçbir zaman müsaade etmeyecektir. Türk milleti kendi memleketinde herhangi bir Avrupa milleti gibi efendi olarak yaşamaya katiyen karar vermişti...¹⁰²”*

27 Şubat tarihli oturumlarda devletlere sunulması kararlaştırılan mukabil projede milli egemenliğimizle bağdaşmayan ilkelerin olduğunu muhalif milletvekilleri dile

⁹⁹ İleri, 23 Şubat 1923, No: 1817, s.1.

¹⁰⁰ Vakit, 28 Şubat 1923, No: 1874, s.1.

¹⁰¹ Mecliste İsmet Paşa (İnönü)'yı destekleyen birinci grup üyelerinden biri şunları ifade etmiştir: *“Türkiye'nin milli menfaatleriyle müttefikeyn milletlerinin hakiki menfaatleri arasında kabil-i telif olmayacak hiçbir nokta görmüyoruz. Muallaktaki meselelerin halli vazifesi milli menfaati hakikate temsil edebilecek zihniyetle bulunan zevat tarafından deruhte edilmiş olsun. Halbuki Avrupa'nın bizimle müzakerata gönderdiği zevât milletlerini ve milli menfaati temsilden ziyade bazı kumpanya ve şirketleri ve menaifi hususiyeyi temsil etmektedir. Bunlar kendi menfaatlerini iğfal ettikleri gibi hürriyet ve hak siyasetinden başka bir gaye takip etmeyen bu milleti de o menfaati temin için taht-ı esarete bulundurmaya çalışıyorlar.”*, İleri, 23 Şubat 1923, No: 1817, s.1.

¹⁰² İleri, 23 Şubat 1923, No: 1817, s.1.

getirmiştir¹⁰³. İkinci grup milletvekillerinin amacı, Mustafa Kemal'i ve meclisi yıpratmak bir güvensizlik havası yaratmaktır¹⁰⁴. Dört gün süren tartışmalar sonunda Mustafa Kemâl delegelerini meclise karşı değil de hükümete karşı sorumlu olduğunu belirtmesiyle gerginlik yatıştırılabilmıştır¹⁰⁵. Esasen Lozan'a gidecek olan delegeleri meclis seçtiğinden dolayı hükümete karşı değil de meclise karşı sorumlu olması gerekirdi. Fakat mevcut bunalımlı ve gergin ortamda Mustafa Kemal Türk milli menfaatlerini ve Lozan'ı bir çıkmaza sokmamak için tavrını delegeler lehine koymuştu¹⁰⁶.

Bu dönemlerde Türk basını, tüm Avrupa hatta dünya kamuoyunun meclis tarafından verilecek olan kararı büyük bir merak ve heyecanla beklediğini yazmışlardır¹⁰⁷. Anadolu Ajansı, Avrupa'dan gelmiş olan İngiliz, Amerikan ve Fransız muhabirlerinin de meclis etrafında malûmat alabilmek için uğraştıklarını ifade etmiştir¹⁰⁸. Dış basın meclisteki görüş ayrılıklarını gazetelerine yansıtmışlardır¹⁰⁹.

Ankara'da müzakere edilen mukabil proje hakkında çeşitli rivayetler çıkmış , her gazete muhabiri yaşanan gelişmeleri gazetelerine günü gününe aktarmaya çalışmıştır¹¹⁰. Meclisteki görüşmeleri ve çıkacak sonucu gazeteler “tarihi karar” olarak sütunlarına neşretmeye başlamışlar ve bu babda çeşitli tahminler yürütmüşlerdir. Örneğin İleri gazetesinden Suphi Nuri (İleri), karar verilirken meclisin kayıtsız- şartsız sahip olduğu hakimiyetinden yararlanacağını ifade etmiştir. Yazar, devletlerin gerçekten bir barışı imzalamak amacını güdüyorlarsa meclisten çıkacak olan kararlarda fedakârlıklar yapmaları gerektiğini belirtmiş ve barışın Paris-Londra ve Roma üçgeninin elinde olduğunu ifade etmeye çalışmıştır¹¹¹.

¹⁰³ Ayfer Özçelik, *Ali Fuat Cebesoy*, Akçay Yay., Ankara, 1993, s.280.

¹⁰⁴ Toktamış Ateş, *a.g.e.*, s.157. Bazı muhalif milletvekilleri Lozan görüşmeleri esnasında 1922 yılı sonlarında, “Milletvekilleri Seçim Yasası”nda değişiklik yapmak istemiştir. Buna göre; doğduğu yer yurt dışında kalan ve sürekli olarak bir yerde beş yıl oturmamış bulunan Mustafa Kemâl'i milletvekili seçilebilme hakkından mahrum etmek istemişlerdir. Fakat bu amaçlarına ulaşamamışlardır. Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.51.

¹⁰⁵ Şerafettin Turan, “Lozan Anlaşması”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara, 2003, s.215.

¹⁰⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.249.

¹⁰⁷ *İleri*, 3 Mart 1923, No: 1826, s.1.

¹⁰⁸ *İleri*, 23 Şubat 1923, No: 1817, s.1.

¹⁰⁹ Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.51.

¹¹⁰ *Vakit*, 1 Mart 1923, No: 1875, s.1.

¹¹¹ Suphi Nuri (İleri), “Ankara Karar Verirken”, *İleri*, 23 Şubat 1923, No: 1817, s.1.

Yazar, Ahmet Emin (Yalman) ise bu konuda yazdığı bir makalesinde; Türkiye'nin vereceği teklif ve halledilmesi gereken esas meseleler hakkında yorum yaparak asıl gelişmelerin Ankara'nın tekliflerinin kesin bir şekilde anlaşıldıktan sonra başlayacağını belirterek, olası gelişmeler hakkında merakla bekleyen halkı aydınlatmaya çalışmıştır¹¹².

Her sene Mart ayının ilk günü T.B.M.M.'nin yeni yıl açılış merasimi yapar ve meclis başkanı önemli bir nutuk sunarak yapılacak işleri ve izlenecek olan genel siyaseti belirtirdi¹¹³. 1923 Mart ayının birinci günü Mustafa Kemâl'in meclise sunacağı nutuk o günlerde merakla bekleniyordu. Gazeteler de adetâ gözünü, kulağını bu nutka çevirmişti. Vakit gazetesi bu nutkun önemini; *“Ankara'dan beklenen en mühim haber Mart'ın birinci günü Mustafa Kemâl tarafından irad edilecek nutuktur. Mustafa Kemâl, mukabil muahede projesinin şimdiye kadar geçirdiği tedkik safhasını yüksekten takip ve idare etmiş olduğu gibi meclisin reisi sıfatıyla burada cereyanları tanzim edecek bir vaziyette bulunduğundan kendilerinin mukabil muahede projesi hakkındaki nokta-ı nazarları mecliste yapılacak tedkikatın vasıl olacağı neticeyi daha evvelden tahmin etmeye müsaid bir durumda olduğu addedilebilir. Bunun için 1 Martta irad edecekleri nutuk ve Lozan Konferansı neticesi sulh meselesinin inkişafı hakkında serd edeceği mütalaa her tarafta büyük bir dikkatle telakki olunacaktır¹¹⁴”* şeklindeki sözleriyle ifade etmiştir. Gazeteler, Mustafa Kemal'in nutkunun vaziyete yön vereceği inançlarını izah etmeye çalışmışlardır.

Nihayet Mustafa Kemâl Türk ve dünya kamuoyunun heyecanla beklediği nutku mecliste okumuştur. Mustafa Kemâl; *“Her vakitten daha ziyade kuvvetliyiz. Eğer bize hür ve müstakil olmak için başka çare bırakmazlarsa sonuna kadar harp edeceğiz. Fakat biz Lozan Konferansı'na sulhu temin için azami fedakârlıkları göze aldık. Yarın şarkta yine harp başlarsa bunun mesûliyeti İtilâf devletlerine ait olacaktır. Çünkü sulhu temin etmek ellerinde idi. Ve yapmadılar. Yarın eğer bizim sulh tekliflerimizi kabul ederlerse derhal sulh muahedesini imza ederiz...¹¹⁵”* ifadeleriyle Türkiye'nin mukabil tekliflerinde ve yeni başlayacak olan muhtemel konferansta tavizlerde

¹¹² Ahmet Emin (Yalman), “Ankara Müzekârâtı ve Avrupa”, *Vakit*, 1 Mart 1923, No: 1875, s.1.

¹¹³ Ayfer Özçelik, *a.g.e.*, s.28.

¹¹⁴ *Vakit*, 28 Şubat 1923, No: 1874, s.1.

¹¹⁵ Suphi Nuri (İleri) “Paşanın Nutku”, *İleri*, 2 Mart 1923, No: 1825, s.1.

bulunulmayacağıının sinyallerini vermiş ve Türk milletinin her ihtimale karşı daha kuvvetli olduğunu tüm dünya kamuoyuna duyurmuştur.

Mustafa Kemâl'in bu nutkuna gazeteler övgüyle söz etmişler onu bir kez daha Türk milletinin bir gururu olarak göstermişlerdir. Bunu daha iyi anlamak için İkdâm gazetesinin şu sütûnlarda Mustafa Kemâl'e atfettiği tasviri okumak yeterlidir:

“Tam bir L.George gibi milletlere meydan okuyacağı veyahut bir Wilson gibi hissi ve hayati bir sulhperverlik göstereceği zannedildiği sırada o ne kılıcını çekip aleme medya okudu, ne de yere diz çöküp sulh istediğini ifade etti. Kemâl-i azimle sulh ile harbin, cihetle cihanın ortasında durdu. O, bu vaziyetle bir tarafına gölge, diğer tarafına ışığı vurmuş tunçtan bir heykeli andırıyor. Lâkin bu heykel acaba neyi temsil ediyor? Yakından bakalım: Bir zaferi, bir ümidi, bir korkuyu veya bir endişeyi mi? Hiçbiri değil. bu heykel ‘Zaman hazzının’ temsilidir...Hiçbir vakit, hiçbir adam Mustafa Kemâl kadar asrını temsil etmemiştir¹¹⁶” .

3.3. Türkiye'nin Müttefiklere Sunduğu “Türk Mukabil Projesi”

T.B.M.M.'nin sekiz günden beri devam eden gizli ve hararetli geçen görüşmelerden sonra yayınlanan bildirgede, devletlerin Türkiye'ye sunmuş olduğu proje Türk milli hakimiyetiyle bağdaşmadığı için reddedilmiştir. 8 Mart 1923 tarihini taşıyan ve yüz sayfa tutan Türk mukabil tasarısıyla 15 sayfayı bulan nota cevabı T.B.M.M.'nin İstanbul temsilcisi Dr. Adnan Bey (Adıvar) tarafından İstanbul'daki müttefik devletlerin temsilcilerine tebliğ edilmek üzere hazırlanmıştır. Meclis, barış müzakerelerine devam etmek üzere hükümete tekrar güven beyân etmiştir.

Türk basını “Mukabil Türk Tasarısı” nda önemli gördüğü noktaları birer birer Türk kamuoyuna teşrih etmiş ve bu hususta milletin azim ve iradesini bütün cihan kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır. Gazeteler kararın alındığı ilk günlerde T.B.M.M.'nin kararını “Müttefiklerin Projesi Şayan-ı Kabul Değildir” şeklindeki

¹¹⁶ İkdâm, 7 Mart 1923, No: 9330, s.2.

büyük puntolarla manşetler halinde halka duyurmuştur. Gazeteler Türk tasarısını üç maddede toplamıştır¹¹⁷:

1. Musul meselesinin bir müddet zarfında hallini,
2. Mali, iktisadi ve idari meselelerde millet ve memleketimizin hukuk ve hayati, istiklâli hukukunun tam ve emin olarak temini,
3. Barışın imzalanmasından sonra işgal edilen yerlerimizin süratle tahliyesi.

Mukabil Türk tasarısında; Musul, Türkiye ile İngiltere arasında barıştan sonraki 12 ay içerisinde görüşülecek uzlaşma olmadığı takdirde Milletler Cemiyeti'ne başvurulacaktı. Karaağaç Yunanistan'a terkedilmiş, sınır Thalweg* hattından başlaması, Ege Denizi'ndeki Meis ve Merkep adalarının Türkiye'ye iadesi istenilmiş boğazların durumu ve azınlıklar meselelerinde anlaşmazlığın olmadığı belirtilmiş, borçlar ve kapitülasyonlar konusunda Türkiye'nin milli egemenliğiyle bağdaşmayan hükümlerin kabul edilemeyeceği açıklanmıştır. Türk tasarısında müttefiklerin öne sürdüğü 156 maddeden 90'ı aynen kabul edilmiştir¹¹⁸.

Resmi tebliğde, müttefik devletlerin vermiş olduğu barış tasarısının aynen kabulünde ısrar ettikleri takdirde meydana gelecek neticenin mesûliyetinin Türkiye'ye ait olmayacağı belirtilmekteydi. Vakit gazetesi bu tebliğin iki temel noktasına dikkat çekmiştir: Bunlardan biri Türkiye'nin istiklâlini ihlâl edebilecek hiçbir maddenin kabul edilmeyeceği ikincisi ise İsmet Paşa'ya mecliste büyük bir çoğunlukla tekrar görev verilmiş olmasıdır. Gazete; “...İsmet Paşa'ya verilen itimad ve yetkiler, İsmet Paşa'nın mevkiini yeniden başlayacak olan sulh müzakeresinde daha emin adımlar atmak hususunda kendisinin yerini, önemini daha da artırıp, sağlamlaştıracaktır ¹¹⁹” şeklindeki sözlerle alınan bu kararı bir nevî tasvip ediyordu.

¹¹⁷ *Vakit*, 7 Mart 1923, No: 1881, s.1.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Mart 1923, No: 757, s.1. Müttefik devletler tarafından verilen “Muahede Projesi” ne Türkiye tarafından yapılan ve kendilerine bildirilen değişiklikleri içeren Türk mukabil projesi için bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Mart 1923, No: 764, s.2.; *Vakit*, 11 Mart 1923, No: 1885, s.1.; *İkdâm*, 11 Mart 1923, No: 9334, s.2.; *İleri*, 11 Mart 1923, No: 1834, s.1.

* Meriç nehrini ortadan ikiye ayıran farazi hat.

¹¹⁸ Selâhi Sonyel, *a.g.e.*, s.336-337.

¹¹⁹ *Vakit*, 8 Mart 1923, No: 1882, s.1

Yazar Ahmet Emin (Yalman) de meclisin alınan bu kararlarından dolayı Türk milletinin kendi kendini tebrik etmesini istemiştir. Yazara göre, mevzû bahs olan konularda ortamın müfrit kararlar vermeye ve partililik nokta-ı nazarından durumdan istifadeye çalışmaya müsait olduğu halde bunların ikisine de müracaat edilmemesini bir başarı olarak telâkki etmiştir. Yazar meclisin almış olduğu kararın Lozan'da alınan neticelerin tamamen yok edilmesi anlamına gelmeyeceğini, bazı meselelerin aynen kabul, bazılarının değişiklik, bazılarının da ise uzlaşılabilirliğini ifade etmiştir. Yazar devamlı Türkiye'nin büyük fedakârlıklar göstererek hazırladığı barış şartlarının devletler tarafından esnek bir tutum içerisinde girmeyip kabul etmemekte ısrar ederlerse meydana gelecek neticelerden Türkiye'nin sorumlu tutulamayacağını net bir üslûpla izah etmeye çalışmıştır¹²⁰.

Yazar Ahmet Emin (Yalman) bir başka makalesinde mukabil projemizi uzun uzun tedkik etmiş ve tekliflerimizin ne kadar ölçülü ve sulhperver olduğuna işaret ederek ciddi bir münakaşa zemini oluşturacak olan maddelerin çok sınırlı olduğuna dikkat çekmiştir¹²¹. Yazar bu konudaki başka bir makalesinde mukabil Türk tasarısının Türkiye ile ihtilâf halinde bulunan sadece bir tek devlete gitmiş olsaydı tartışmayla bir çözüm bulabilmenin daha kolay olabileceğini fakat üç devletin (İngiltere, Fransa ve İtalya) Türkiye'ye karşı cephe birliği yapmasından dolayı işerin daha zor olacağını ifade etmeye çalışmıştır. Yazar barış için ortak kararın İngiltere ve Fransa'nın elinde olduğunu geleceğe yönelik bir takım çıkarımlar yaparak tespit etmiştir¹²².

Yazar Mehmet Asım (Us) ise bu konudaki makalesinde devletlerin “cephe vahdeti”ne değinmiştir. Her devletin Türk tasarısından kendi menfaatlerini ilgilendiren noktalara büyük önem vereceklerini ve bu meyanda görüşlerini tespit edeceklerini ifade etmeye çalışan yazar, devletlerin çıkarlarına ters düşen noktalarda birbirinden ayrılacaklarını fakat cephe birliği için bunu en asgari düzeye indireceklerini öne sürmüştür. İngiltere'ye yüklenen yazar devletler üzerindeki İngiltere politikasını şu sözlerle özetlemiştir:

¹²⁰ *Vakit*, 8 Mart 1923, No: 1882, s.1

¹²¹ Ahmet Emin (Yalman), “İstediklerimiz Nedir?”, *Vakit*, 11 Mart 1923, No:1885, s.1.

¹²² Ahmet Emin (Yalman), “Projemiz ve Devletler”, *Vakit*, 12 Mart 1923, No: 1886, s.1.

“...İngiliz siyasi çevreleri cephe vahdeti meselesini tekrar meydana atarak İngiliz ve Fransız kamuoyunu tahrik etmeye ve Fransızlara iktisadi ve mali maddeleri, İtalyanlara da Meis adası hakkındaki değişiklik ve teklifimizi göstererek bu neticenin vakdiyle Fransızlar ve İtalyanlar tarafından şark meselesinde İngiliz siyasetine yardım etmemiş olmasından meydana geldiğini söylemeye başlamıştır. Bizi şaşırta şey İngiliz siyasetinin Fransız ve İtalyan siyasetlerini kendi lehine kazanmak için kullandığı ‘Cephe Vahdeti’ oyunuyla Fransız baş vekili Mösyö Poancara’nın meşgul olduğu görülmesidir...¹²³”.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de devletlerin Türk notasını alır almaz kendi aralarında ortak bir fikir sağlamak için toplanacaklarını ve bu müzakerelerin üç devletin hususi düşünce ve eğilimleriyle karşılaşacağı için Türkiye’nin zor bir safha geçireceğini iddia etmiştir¹²⁴. Özetle gazetelerin de ifade ettiği üzere Türkiye’yi en fazla zorlayan ve ileriki süreçlerde de zorlayacak olan mesele devletlerin yekvücut halinde oluşturdukları cephe vahdetidir.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde büyük puntolarla manşete aktarılan “*Onlar yalnız bir şey anlayamıyorlar. Türk ve Türkün ruhu*” başlığı ise her şeyi özetlemeye yetmiştir. Gazete bu haberinde Türkün gücünü tüm dünya kamuoyuna duyurmaya çalışarak devletlere adeta meydan okumuştur. Gazete aynı nüshasında T.B.M.M.’nin devletlere sunacağı tekliflerin gayet asgari taleplerden oluştuğunu belirterek devletlere; “...Milletimizin refah ve saadeti için gerekli olan hudutlar içindeki malî, iktisadi ve idari şartlar mühimdir. İşte murahhasların özellikle bu nokta üzerinde bizi dinlemeleri ve anlamalarıdır ki sulhu temin edecektir. Bunu anlamak için ise her şeyden evvel hüsnüniyet lazımdır. Ve özellikle Avrupa diplomasisinin asrın kibirlikleri altında bulunmak için her türlü tedbire başvurmalarıdır” şeklindeki sözlerle anlamlı mesajlar yollamıştır. Gazete Türkiye’nin asgari taleplerinin zaaf telâkki edilmemesini, icap ederse milli taleplerimiz için her türlü yollara başvuracağımızı çekinmeden dile getirmiştir¹²⁵.

¹²³ Mehmet Asım (Us), “Teklifatımızın Tedkiki”, *Vakit*, 19 Mart 1923, No: 1893, s.1.

¹²⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Mart 1923, No: 761, s.1.

¹²⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Mart 1923, No: 761, s.1.

Hâkimiyet-i Milliye konferansın dağılmasından sonra geçen zaman ve gelecek zamanların her devletin lehine olduğu kanaatine varmıştır. Devletlerin bu zaman zarfında enine boyuna düşünme fırsatı yakalayacağını ifade eden gazete, Türkiye'nin de yeni konferans için iyi hazırlanma fırsatı bulacağını duyurmuştur. Gazete aynı zamanda İngiltere basınının Lozan'ın tam bir başarıyla neticelenmemesinin sebeplerini araştırıp mevcut hataları tespit ettiğini, Fransa basınına ise daha önce mesûliyeti Türkiye'ye atma hususunda yavaş yavaş gerçekleri görmeye başladığını belirtmiştir.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi mukabil Türk tasarısını devletlerin tedkik ederken "sulh yapmak" ifadesinin manasını 20.yüzyılda iyi anarlarsa işte o zaman barışın geleceği inancını taşımaktadır. Gazete barışın anlamını "*sulh yapmak demek, herhangi bir milletin diğerine arzusunu yüklemesi değil, onun için şayan-ı kabul olan hususları ihtiva etmesidir*" şeklinde açıklayarak devletleri bu sözleri lâıkiyla idrak etmeye davet etmiştir. Gazete; "*Türkiye harita üzerinde değil, maddiyat sahasında bir yer ve hayat sahibi bir millet olarak yaşamak arzusundadır. Nasıl insanlar yalnız yiyecek, yalnız su ve yalnız havayla yaşamıyorlarsa, milletlerin de hayatı yalnız topraklar üzerinde değildir. Onların siyasi hayatları kadar mali ve iktisadi hayatları da aynı derecede ve kuvvette bir unsurdur. İşte Türkiye onun içindir ki Türkiye bu fedakârlıklara katlanmış, fakat ölmek istemediğini de bir kere daha göstermiştir...*"¹²⁶ sözleriyle Türkiye'nin esas önemli gördüğü noktalara parmak basmıştır.

İkdâm gazetesi, meclisin mukabil tasarısının muhtelif siyasi çevrelerde yaratacağı olası etkileri izah etmeye çalışmıştır. Türkiye'nin barış yanlısı olduğuna en büyük delil olarak mukabil tekliflerimizi gösteren gazete, devletlerin asgari olan Türk tekliflerini kabul etmedikleri halde Türk milletinin bunu savaş telâkki edeceğini ve bundan da asla çekinmeyeceğini de belirtmiştir¹²⁷.

İleri gazetesi de Misâk-ı Milli ile sınırlı olan asgari taleplerimizden asla taviz verilemeyeceğini tüm dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır¹²⁸.

¹²⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 8 Mart 1923, No: 758, s.1.

¹²⁷ İkdâm, 14 Mart 1923, No: 9337, s.1.

¹²⁸ İleri, 6 Mart 1923, No: 1829, s.1.

Netice itibariyle Türk basını, T.B.M.M.'nin devletlere sunacağı “mukabil Türk projesi”ni “asgari talepler”, “azami fedakârlıklar” sloganlarıyla gayet olumlu, ölçülü ve sulhpervane bulmakta, milli gayelerimizin temini için kâfi kararlar verildiğini belirtmekteydiler. Bu projenin devletler üzerindeki muhtemel tesirlerinden bahseden gazeteler devletlerin Türkiye karşısına güçlü çıkabilmek için yine İngiltere öncülüğünde “cephe vahdeti” nin kurulacağına inanmaktadırlar. Devletlerin tavırlarıyla birlikte iki farklı neticenin çıkacağını belirten gazeteler bunlardan birinin tasarımın kabul edilerek bir uzlaşma zemininin oluşturulması, diğerinin de bunun aksi olan barışa engel olunması şeklinde bunu ifade etmişlerdir. Gazeteler bu menfi durumun husule gelmesi halinde asgari olan ve büyük fedakârlıklar gösterilerek hazırlanan bu tasarıda zerre kadar taviz verilemeyeceğini ve tüm mesûliyetin karşı tarafa ait olacağını belirtip, Türk milletinin savaşı göze alacağını da tüm dünya kamuoyuna duyurmuşlardır.

3.3.1. “Türk Mukabil Projesi”nin Müttefikler Üzerindeki Tesirleri

Türk basını ilk zamanlar mukabil Türk tekliflerinin devletler üzerinde icra ettiği ilk tesirlerden bahsederken gayet olumlu haberlerden söz etmiştir. Hâkimiyet-i Milliye bu konuda; “...hükümetimizin verdiği karar, en nihayet bu kararın esas ruhunu ilan eden resmi tebliğ fena bir tesir bırakmamış, aksine ümit ve birinci bir vaziyet olarak karşılanmıştır. Çünkü resmi tebliğimizde vakar, tevazu, kesin ifade ve sulhpervane lisan, ertelenme devresinden beri muhtelif sebepler altında yapılan propagandaların meydana getirdiği kâbus bir top atmış ve birçok yerlerde her ne pahaya olursa olsun Türklerin, bir harp kararı verecekleri hakkındaki söylentileri birden çürütmüştür .Avrupa yeni baştan Türkiye’yi amal-ı milliyesini müdafaaya azimkâr, fakat bu müdafaayı sulh yolunda aramaktan da bir an vazgeçmeyerek karşılarında bulmuş olunanlar ve gerek İngiliz, Fransız ve gerek İtalyan gazeteleri sulhdan ümitsizliğe düşmemek icap ettiğini gösteren yazılar yazıyorlar...”¹²⁹ şeklinde sözleriyle tekliflerimizin ılımlı karşılandığına dair izlenimlerde bulunuyordu.

Nitekim aynı şekilde Vakit gazetesi de ecnebi çevrelerde projenin hüsnü tesir meydana getirdiğine değinmiştir. Gazete, İtalya’dan Mussolini’nin “Daily Express” gazetesi muhabiriyle yapmış olduğu mülakatı neşretmiştir. Mussolini “...İtalya’nın

¹²⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 12 Mart 1923, No: 761, s.1.

şarkta iktisadi meselelerde Fransa ve İngiltere ile beraber ahz-ı mevki edeceğini” beyan etmiş ve İtalya’nın Türkiye ile olan münasebetlerin tesisi için çabalayacağını sözlerine ilave etmiştir¹³⁰.

İtalyan “Chicago Tribune” gazetesi Türkiye’nin karşı tasarısını değerlendirmek üzere müttefikler tarafından toplanacak olan Londra Konferansı’nın bu tasarımı az bir değişiklikle kabul edeceğini belirterek bu konudaki ılımlılığını ifade etmiştir¹³¹.

Türk tasarısı İtalyanlara nazaran Fransa’da pek fazla ılımlı karşılanmamış, değişik açılardan eleştirilmiştir. Fransa Dışişleri Bakanlığı Genel Müdürü Peretti, bu tasarımı Fransa’nın çıkarlarına ters düştüğü için aşırı talepler şeklinde telâkki etmiştir¹³². “Parisien” gazetesi de Türk tasarısının münakaşa kapısının açık olup olmadığının Londra konferansının belirleyeceğini ifade etmiştir¹³³.

Türk basının da bu konuda en fazla yer alan devlet İngiltere’dir. “Morning Post” gazetesi Türkiye’nin tasarısındaki değişiklikleri az bulmuş ve Ankara’nın İsmet Paşa’dan daha müşkülpesent olduğu kanaatine varmıştır. Gazete devamla; “...*Türkler işlerinde acele etmezler. Meis adasının talebi müttefikleri birbirinden ayırmak maksadına yöneliktir. Fakat müttefikler münferid hareketin siyasetini anlamışlardır. Devletler müşterek hareket ederse kazanırlar. Aralarında genel bir birlik olmazsa hepsi kaybederler*”¹³⁴ şeklindeki sözlerle devletleri müşterek hareket etmeye davet etmiştir. “Daily Telegraph” gazetesi İtalya’da Vatikan’ı Türkiye’de yaşayan azınlıkları korumaya davet ederek bir anlamda cephe vahdetinin yanında Türkiye’ye karşı bir de “haçlı zihniyeti” diyebileceğimiz dini unsurları da katmak istemiştir¹³⁵.

Aynı gazete bir başka nüshasında da “Türk Mukabil Projesi” başlığıyla yazmış olduğu bir baş makalesinde tasarının birçok meselelerin yeni baştan müzakeresini teklif

¹³⁰ *Vakit*, 12 Mart 1923, No: 1886, s.1.

¹³¹ *Vakit*, 24 Mart 1923, No: 1898, s.1.

¹³² Selâhi Sonyel, *a.g.e.*, s.338.

¹³³ *Vakit*, 20 Mart 1923, No: 1894, s.1.

¹³⁴ *Vakit*, 18 Mart 1923, No: 1892, s.1.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Mart 1923, No: 766, s.1.

¹³⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Mart 1923, No: 761, s.1.

ettiğini bu nedenle Ankara'nın konferansı bırakıldığı yerden tekrar başlatmak amacını taşıdığını iddia ederek Türk tasarısını bu noktalardan hareketle eleştirmiştir¹³⁶.

“Times” gazetesi de “Türk Mukabil Projesi” başlığını kullanarak yazdığı bir baş makalesinde bu tasarının aşırı taleplerden ibaret olduğunu ileriye sürmüş ve bu sebeple tartışma kapısını bile kapattığını izah etmeye çalışmıştır¹³⁷.

Diğer taraftan Yunan basını, Yunanistan tarafından Türkiye'ye tazminat verilmesini Yunanistan'ın Türklerin mali esareti altına kalmasına sebep teşkil edeceğini bundan dolayı Yunanistan'ın şimdiye kadar maruz kaldığı zararların kâfi derecede fazla olmasından dolayı Yunan hükümeti tazminat hakkındaki talebinin katiiyen reddedeceğini hep bir ağızdan haykırmaya başlamışlar savaş yapma blöflerinde bulunmuşlardır¹³⁸. Ayrıca Türkiye'nin sunduğu tasarı hakkında Yunan başdelegesi

¹³⁶ Gazete Türk tasarısının şu noktalarını ileri sürerek eleştirmiştir: 1. Mali ve iktisadi maddelerin sonraya bırakılması 2. Ecnebilere uygulanacak şekilde Lozan'da kabul edilen çok ötelere gitmesi 3. Duyun-u Umumiye hakkındaki teklifi Türkiye'nin hiçbir alacaklıyı kabul etmeyeceğini belirtiyor 4. Kapitülasyonlar hakkındaki teklifte Lord Curzon'un sözü olan “Türkiye’de ecnebi menfaatini ve büyük şehirlerdeki ecnebi ticaretini kurban etmek” anlamını taşıdığını belirterek bu noktalardan Türk tasarısını eleştirmiş ve sanki çok fedakârlıklar yapmışlar gibi bu meselelerde devletlerin fazla fedakârlıklar yapma devrinin kapandığını belirterek, kendilerini bir nevi haklı çıkarma çabaları içine girmişlerdir. *Vakit*, 17 Mart 1923, No: 1891, s.1

¹³⁷ “Times” asgari olan Türk tekliflerini nahoş bir takım açıklamalarla şu yönlerden tedkik etmiştir: “...Şimdiki vaziyet şudur ki devletler Lozan’da Türkiye’ye Mösyö Bompar’ın tabiriyle ‘hakkaniyete muvaffik’ bir sulh teklifi yapmış ve Türkiye bu teklifi reddetmiştir. Curzon Türk heyetine bu teklifler kabul edilmediği halde geri alınacağını ve bir daha yapılmayacağını bildirmişti. Türkiye buna rağmen şimdi Lozan’dan da ileriye gidiyor ve fedakârlıkta hem de pek mühim fedakarlıklarda bulunmamızı istiyor. Türkler tarafından talep edilen şartların bazıları şayan-ı tedkiktir. Ancak bazıları katiiyen kabul edilemez. Türkiye’nin araziye ilişkin olan talepleri önemsizdir. Türkler, Trakya hududu Meriç nehrinin doğu sahili olarak tespit edileceği yerde nehrin Thalweg hattının sınır olarak kabul edilmesini teklif ediyorlar. Devletler tarafından terk edilmesinde imkân olmayan Karaağaç hakkındaki taleplerinden vazgeçiyorlar. Diğer taraftan İtalya tarafından işgal edilmekte olan Costerolezzo yani Meis adasını istiyorlar. Bu ada büyük olmamakla birlikte askeri öneme haizdir. Musul hakkındaki teklif ile Türkler mühim bir adım atmış oluyorlar. Mali ve iktisadi maddelerin tebdili hakkındaki talep pek ileriye gitmektedir. Bu kabul edilirse Duyun-u Umumiye faizlerinin altın olarak ödenmesi hakkındaki madde projede yer almamaktadır. Bazı şimendifer hatları ile hükümet arasındaki ihtilâfın Lahey Sulh mahkemesi tarafından halli de kabul edilmemektedir. İktisadi maddelere gelince Türkler bunların müzakeresini sulhdan sonraya bırakmayı tercih etmişlerdir. Fransa’da bu mesele de derin surette alakadardır. Lozan’da bu maddelerin sulhtan sonraya tehirini kabul etmişti. Ancak ‘Tan’ gazetesine göre muahedenin derhal Lozan’da imzası şartıyla bu tehire razı olmuştur. Fransa Türkiye’nin toplanmasını arzu etmesini konferansa lüzum bırakılmamak şartıyla bu tehiri kabul etmişti. Türkiye’deki müesseselere bir çok paralar veren İngiliz ve Fransız sermayedarları tarafından bu teklif hüsnü surette telâkki edilmeyecektir. Türkiye’de mali ve iktisadi menfaati olanlar tarafından Türklerin adli usul hakkındaki teklifleri de kabul olunmaz. Türklerin adli usul hakkındaki teklif henüz vazih değildir. Ancak anlaşılıyor ki Türkler Türkiye’de ecnebilelerini ve ecnebi emvalinin tamamen Türk kanunlarına tabi olmasını arzu etmektedirler. Bu katiiyen kabul olunamaz. Lozan Konferansı’nın son saatlerinde lüzumundan fazla ileriye gitmişlerdi. Bundan fedakârlıktan daha fazla ileriye gitmek mümkün değildir. Hem bize kalırsa bu fedakarlık tekrar edilmemelidir”, *Vakit*, 17 Mart 1923, No: 1891, s.1.

¹³⁸ *Vakit*, 20 Mart 1923, No: 1894, s.1.

Venizelos, tasarının 36. maddesinde yapılacak olan değişikliklerin patrikhanenin hukukunu sektedar etmemesini talep etmiştir¹³⁹.

Netice itibariyle yabancı kamuoyu müttefiklerin birlik olunması çağrısında bulunmuşlar, İktisadi ve mali esasların barıştan sonraya bırakılmasını eleştirerek Türk tekliflerini “aşırı” addetmişlerdir. Müttefikler daha fazla fedakarlıklarda bulunmayacaklarını açıklarlarken diğer taraftan da yeni bir savaşı göze alamayacaklarından son sözün Londra Konferansı’nda söyleneceğini de belirtmişlerdir. Türk taleplerinin meşrû ve asgari olduğunun bilincinde olan Türk kamuoyu savaşı göze alırken batı kamuoyunun savaş sözcüğünü bile dile getirmekten çekindiklerini görmek mümkündür. Çünkü Türkiye’nin Misâk-ı Milli ile sınırlandıran asgari taleplerini ve azami fedakârlıklarının çok iyi bilmekle beraber istedikleri gibi anlama yolunu tercih etmişlerdir. Batı, Türkiye’nin bu uğurda savaşı göze alacağını ve Yunanistan gibi blöf yapmadıklarını da çok iyi bilmektedir. Hiç şüphesiz bunda İngiliz istihbarat servisinin etkileri vardır.

3.4. Müttefiklerin 21 Mart 1923 Tarihinde Yaptıkları Londra Toplantısı ve Nota Cevapları

Müttefik devletler, Türk mukabil tasarısını tedkik etmek, aralarındaki mevcut problemleri asgari düzeye indirmek ve neticede ortak bir karara varmak için 21 Mart 1923’te Londra’da bir toplantı düzenlemeye karar vermişlerdir.

Fransa Hükümeti, Londra Konferansı’na şark meselesi yüzünden müttefiklerin müttefik cephesinin yeniden teşkili tespitini ifade ederken, Fransa basını da bu görüşe destek vermiştir. “Parisien” gazetesi bu konuda; “*Türk mukabil teklifatı Lozan’da müttefiklerle müştereken hal ve tanzim edilmiş olan meseleleri tekrar mevzu müzakere ediyor. Bundan dolayı Türkler ile tekrar müzakereye girişmeden evvel müttefikler arasında görüşmeler icap etmektedir*” şeklindeki sözlerle konuya açıklık getirirken Lord Curzon da “Daily Mail” gazetesine Türkiye ile barışın olması için müttefiklerle müştereken hareket etmeleri gerektiğini izah etmeye çalışmıştır¹⁴⁰.

¹³⁹ *Vakit*, 25 Mart 1923, No: 1899, s.1.

¹⁴⁰ *Vakit*, 18 Mart 1923, No: 1892, s.1.

Türk basını da Londra toplantısının barış müzakerelerinin cereyanını tespit etmek ve projemize verilecek cevabı tayin etmek için müttefiklerin toplantı yapacaklarını duyurmaya başlamışlardır¹⁴¹.

Hakimiyet-i Milliye gazetesi Londra toplantısı neticesinde müttefiklerin tavırları ve alınacak olan kararlar hakkında birtakım tahminlerde bulunmuştur. Gazete, Fransa'nın en fazla kendisini ilgilendiren değişiklikleri müzakere esnasında da tüm müttefiklerce de savunulması için çaba sarf edeceğini ileriye sürmüştür. Bu manada Fransız gazetelerine de yüklenen Hakimiyet-i Milliye özellikle "Tan" gazetesinin müttefikler arasındaki "cephe vahdetinde" ısrar ettikleri kanaatine varmıştır.

Gazete devamla müttefiklerin Türkiye'ye mecburi bir muahede sureti vermeleri halinde ümit beslenen barışı bir çıkmaza sokacaklarına işaret etmiştir. Yeni safhanın bütün zorluğunun iktisadi ve mali noktalarda yoğunlaşacağını ifade eden gazete, müttefiklerin Londra toplantısında Türk talepleriyle bağdaşmayan hükümler sunabileceğini fakat müzakere kapılarının da tamamen kapamayacaklarını iddia etmiştir. İşlerin bir an önce hallini isteyen gazete müttefiklerin en fazla münakaşa edecekleri meseleleri dile getirmiştir. Bunlardan Meis Adası meselesi İtalyanların, iktisadi ve mali maddelerin Fransızların, Yunan tazminat meselesinin Yunanistan'ın, Adlî madde ve ecnebilere teminat isteğinin de tüm müttefiklerin ısrar edecekleri noktalar olarak tayin ve tespit etmiştir¹⁴².

Gazete bir başka nüshasında da imzasız yazılan ve "Önümüzdeki İhtimal" adını taşıyan bir baş makalede yine Londra toplantısının seyri üzerinde tahminlerde bulunmuş ve çakabilecek iki farklı sonucu; "...*Ya Londra'da toplanan üç devlet mütehasısları, Türkiye'nin nasıl bir sulhpervane fikir taşımakta olduğunu göstermek için Türkiye'nin yaptığı son fedakarlıkları bir zaaf, bir yumuşaklık, bir teslimiyet esareti gibi algulamışlar ve Türkiye'den yeni birtakım şeyler koparmak ümidine kapılmışlardır yahudda bu fikir daha büyük suiniyetten mülhemdir ve müttehid olduklarını ve taleplerini müttehiden dile getireceklerini ima eden bu devletler müştereken her şeyini*

¹⁴¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Mart 1923, No: 766, s.1.; *Vakit*, 17 Mart 1923, No: 1891, s.1.

¹⁴² *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Mart 1923, No: 774, s.1.

bozmaya, sulh yolunda giderlerken birden bire silahlarını çekerek herhangi bir bahaneyle düşmanlığa tekrar başlamaya karar vermişlerdir. İşi sürüncemede bırakarak daha fazla bir şeyler koparmaya çalışmakla doğrudan doğruya düşmanlık çareleri aramak aynı şeydir. Tam bir istiklal ve serbesti içinde yaşamaya karar vermiş ve bunun için en asgari şartları kabul etmiş olan bir milletin bu iki neticeye karşı da alacağı cephe tektir: Sonuna kadar milli taleplerimizi müdafaa ve ısrar etmek¹⁴³” şeklindeki sözlerle mütalaa etmiştir.

İleri gazetesi yazarlarından Suphi Nuri (İleri) de Türkiye'nin Londra Konferansı'ndan barış beklediğini aksi durumda hiçbir devletin savaşı göze alamayacağını en kötü ihtimalin barışı uzatmak olacağını ifade ederken bundan en fazla devletlerin zarar göreceğini izah etmeye çalışmıştır¹⁴⁴. Yazar tüm zorluğun karşı tarafa ait olduğunu belirterek istenildiği takdirde müttefiklerin barışı bir günde bile imzalayacağını vurgulamıştır. Son söz olarak ise yazar menfi bir karar halinde Türkiye'nin tavrını “*Türk esir yaşayacağına şan ve şeref ile ölmeyi tercih eder*¹⁴⁵” sözleriyle özetlemiştir

Diğer gazetelere nazaran Türkiye hakkında daha ılımlı yazılar neşreden İngiliz “Daily Mail” gazetesi 22 Mart 1923 tarihli nüshasındaki bir baş makalesinde bir neticeye varılmazsa savaş çıkabileceğini ve bu konuda Türkiye'nin blöf yapmadığını vurgulamıştır. Gazete, Lord Curzon'un Türk siyasetini uzunca eleştirdikten sonra tüm müttefikleri Türkiye'nin meşrû taleplerini kabul etmeye davet etmiştir¹⁴⁶. Bir başka nüshasında da; “...memnuniyet verici bir sulh sayesinde İngiliz vergi mükellefleri Irak ve Filistin yüklerinden İstanbul ile Çanakkale işgallerinin davet ettiği büyük masraflardan da kurtulmuş olacaktır¹⁴⁷” şeklindeki ifadelerle İngiltere'nin gerçek menfaatinin barışı tesis etmekte olduğunu vurgulamak istemiştir. Şundan anlaşılıyor ki Curzonlu İngiltere'yi eleştirip Türkiye'nin meşrû haklarına saygı gösterilmesine davet eden kısacası hakikatleri tarafsız bir şekilde görebilen İngiliz gazeteleri çok sınırlı da olsa mevcuttur.

¹⁴³ *Hâkimiyet-i Milliye*, “Önümüzdeki İhtimal”, 29 Mart 1923, No: 776, s.1.

¹⁴⁴ Suphi Nuri (İleri) “Londra İçtima”, *İleri*, 21 Mart 1923, No: 1844, s.1.

¹⁴⁵ *İleri*, 30 Mart 1923, No: 1853, s.1.

¹⁴⁶ *İkdâm*, 27 Mart 1923, No: 9350, s.2.; *Vakit*, 27 Mart 1923, No: 1901, s.1.

¹⁴⁷ *İkdâm*, 1 Nisan 1923, No: 9355, s.1.

Londra toplantısı başlar başlamaz Londra'dan gelen ve doğruluk payı kesin olmayan telgraflara göre yorum yapmaya başlayan Türk basını, bu belirsizlik ortamında savaş tehlikelerinden bahsetmeye başlamıştır. Belirsiz dememizin sebebi Londra toplantısının gizli tutulmasıdır. Türk basınından da buna çok tepki gösterilmiştir. Bu ortamda Mehmet Asım (Us) yazdığı makalesinde, Londra'dan gelen telgraflarda ümit edilen neticelerin alınmadığını ve barış ihtimallerinin uzaklaştığına değinmiştir. Yazar bu kanıya müzakerelerin Lozan'da bırakılan yerden başlaması hakkındaki müttefiklerin kararını göstererek varmıştır¹⁴⁸.

Vakit gazetesi; “Ankara'dan Yükselen Ses Şudur” manşeti ile verdiği haberde Londra'dan gelen söylentilere göre haberlerin menfi olması halinde Anadolu'nun çok daha kuvvetli bir halde bulunduğunu daha müttefiklerin kararı açıklamadan haykırmaya başlamıştır. Gazete yalnız Duyûn-u Umûmiye faizlerinin altın olarak ödenmesi teklifinin bile Türkiye'yi mahvetmeye yönelik olduğuna ve bunun bile başlı başına bir savaş sebebi sayılacağına dikkat çekmiştir. Avrupa'nın Türkiye'yi imha etmek hususunda gizledikleri amaçlarını süslü şekiller altında saklamaya çalıştıklarını izah etmeye çalışan gazete, bu maskenin uzun sürmeyeceğini de açıkça dile getiriyordu¹⁴⁹.

Netice itibariyle gerek yerli gerekse yabancı basın Londra toplantısında alınacak kararların bu kararın savaş veya barışı getireceği kanaatine varmışlardır.

Londra'da toplanan müttefikler nihayet 31 Mart 1923'te kararını açıklamışlar ve notalarında Türkiye'nin mukabil tasarısını birçok yerden kabul edilemez bulmuşlardır. Müttefiklerin nota cevabını T.B.M.M.'nin İstanbul temsilcisi Dr. Adnan Bey (Adıvar) alır almaz derhal hariciye vekaletine telgrafla göndermiştir. Notada; Türkiye mukabil tekliflerinin bir kısmının aynen kabul edildiği, bir kısmının değiştirildiği fakat yeni müzakerelere esas olabilecek mahiyette görüldüğü beyân edildikten sonra yeniden müzakerelere devam etmek üzere delegelerimiz Lozan'a davet edilmiştir.

Dr. Adnan Bey'i ziyaret ederek nota cevabını veren müttefik temsilcileri gazetecilere malûmat vermekten çekinmişlerdir. İngiltere temsilcisi Rumbold “Notanın

¹⁴⁸ Mehmet Asım (Us), “Harp Tehlikesi”, *Vakit*, 29 Mart 1923, No: 1903, s.1.

¹⁴⁹ *Vakit*, 30 Mart 1923, No: 1904, s.1.

muhteviyatı size malûmat veremeyeceğim üzeredir. Adnan Bey'e müracaat ediniz” derken Fransa temsilcisi General Pelle ise; *“Notanın alakadar hükümetin eline ulaşana kadar basına verilmemesi hakkındaki siyasi tamamlama haber verme mecburiyeti vardır. Bana gelince şahsen iyimser bulunuyorum. Ve ümit ederim ki bu müzakerelerin son safhası olacaktır “* demiştir. İtalya temsilcisi ise Dr. Adnan Bey’in nezdinden çıktıktan sonra etrafını saran basın olduğunu anlar anlamaz, *“af edersiniz, Allah’a ısmarladık!...”* diyerek çekilmek istemiş fakat devamlı sorulan sorulara cevaben *“Ben iyimserim. Lozan’da yeni müzakerelere ne zaman başlanacağı hükümetimizce tayin edilecektir. Bu suretle bize karşı dostane davranıldığını görüyorsunuz. Nota hakkında sizlere bir şey söyleyemeyeceğim. Fazla bir şey söylemiş olmaktan endişe ediyorum”* şeklinde sözlerine son vermiştir. Japonya elçisi de barışın olacağına inandığını ifade ederek sadece biraz iktisadi meselelerin münakaşa edileceğini ilave etmiştir¹⁵⁰.

Müttefiklerin bu cevabında büyük devletlerin “sürekli ve adil bir barış” sağlanmasını çabuklaştırmak amacıyla İsmet Paşa (İnönü) ’nın notasında ve Türk tasarısındaki tekliflerin müzakere edilmesi kararlaştırılmış, arazi meseleleriyle ilgili olup ta 4 Şubat 1923 tarihli Türk notasında bahsi geçmeyen tekliflerin müzakere edilmeyeceği belirtiliyordu¹⁵¹.

Vakit gazetesi, müttefiklerin Londra müzakerelerinin “Londra’da bedbinlik, Roma’da nikbinlik, Paris’te kararsızlık” olarak karşılandığını belirtmiştir. Alınan kararlar gazetede; *“...Lozan projesine vakî olan itirazlarımızın büyük bir kısmı İsmet Paşa’nın notasında da zikredildiği üzere esastan ziyade şekle ait görüşülmüş ve şekle ta’lik edenlerin hemen hepsi kabul edilmiştir. Buna karşı esasa ilişkin taleplerimiz arasında kabul olunanlar enderdir...¹⁵²”* şeklinde duyurulmuştur.

Müttefikler kararlarında; işgal yerlerimizin sulh muahedesi büyük Millet Meclisince tasvip edilir edilmez diğer devletlerin tasdikini beklemeden tahliyesi kabul olunmamış, tedrici bir tahliye göz önünde bulundurulmuştur. Trakya hududumuz Meriç nehri mecrasını ayıran hattan geçmesi red olunmuş, nehrin sol sahilinde ısrar edilmiştir.

¹⁵⁰ İkdâm, 1 Nisan 1923, No: 9355, s.1.

¹⁵¹ Selâhi Sonyel, *a.g.e.*, s.339-340. İngiltere, İtalya ve Japonya Hükümetleri tarafından İsmet Paşa’ya yazılan notanın tercümesinin tam metni için bkz., İkdâm, 1 Nisan 1923, No: 9355, s.1.

¹⁵² Vakit, 29 Mart 1923, No: 1903, s.1.

Meis adasının iadesi, İtalya'nın şiddetli itirazlarına maruz kalmış ve bize güya bir susma payı verilir gibi Merkep adasının muhtariyeti teklif edilmek istenilmiştir. Adli meseleler, İtalya murahhası Montagna'nın Lozan'da bulduğu uzlaşma usulü kabul edilmek şöyle dursun, Türkiye'de yerleşmiş yabancılar için teminat talebine karar verilmiştir. Mali maddelere gelince Duyunu Umumiye İdaresi ile hükümet arasındaki münasebetin bir iç mesele olduğu kabul edilmemiş devletlerin gerektiği zaman müdahalede bulunma hakkı muhafaza edilmiştir. Duyun-u Umumiye idaresine mahsus gelir kaynaklarının düşürülmesi halinde tamamlanan 47. maddenin talebi de uygun görülmemiştir. Fazlaca olarak faizlerin İngiliz lirasıyla ödenmesinde ısrar edilmiştir. Bu itibarla en zaruri, en hayati taleplerimiz dikkate alınmamış diyebiliriz. Yunanistan'ın tamirat bedele vermesi hakkındaki husus ise mütehasısların yetkileri dışında görülmüştür. Mütehasıslar bu meselenin Türkiye ile Yunanistan arasında doğrudan doğruya müzakere edilmesini işin içinden çıkmak için en uygun yol olarak görmüşlerdir¹⁵³.

Müttefik devletlerin notalarını verdikten sonra basında dikkatimizi celp eden hususlardan biri savaş ihtimallerinin artık manşetlerden bahsedilmekten vazgeçildiğidir. Türk basını, bu notanın dostane bir lisanla kaleme alındığını ve daha önceden ajansların verdiği olumsuz haberleri ihtiva etmediğini açıklarken aynı zamanda bu yeni barış projesini kısmen olumlu bulmuşlar ve T.B.M.M.'nde bunun “teredüddü, müphemiyet, adem-i vuzuhsuzluk” sözleriyle ifade edildiğini belirtmişlerdir¹⁵⁴.

Hakimiyet-i Milliye gazetesi, notanın verdiği hissin bir münakaşa kapısını açık tuttuğunu yorumunu yapmıştır. Türkiye'ye sunulan notayı tatminkâr bulmayan gazete, dünya barışı için Türkiye'nin yapmış olduğu fedakârlıklardan sonra bu iyi niyetin son

¹⁵³ *Vakit*, 29 Mart 1923, No: 1903, s.1.

¹⁵⁴ Anadolu Ajansı fikirlerini ve meclisteki tesirlerini şu sözlerle özetlemiştir: “*Düvel-i müttefikenin cevab-i notası tercüme olunmuştur. Notanın icra etmiş olduğu tesir “teredüddü” kelimesiyle ifade edilebilir. Meclis mahfilinde notanın iyimser haline rağmen Türkiye tarafından hayati kıymeti olan birçok madde hakkındaki müphemiyet adem-i vuzuhi hasebiyle gayr-i müsaid ve şüpheli telakki edilmektedir. Devletlerin iki buçuk ay devam eden Lozan Konferansı'nı sürüncemede bırakıp gitmeleri ve bu kerede vuzuhtan arî esasat üzerinde müzakerat icrası teklifinde bulunmaları yeni konferansın daha mesut ve müsbet neticeler verebileceği hakkında tereddütler doğuruyor. Her ne kadar meclis yeni seçimlere karar vermişse de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu mucibince yeni meclis teşkil edilinceye kadar eski meclis bütün icraatı neşre ve murakabe yetkisiyle mücehhez ve mükellef bulunacağından notanın bu suretle meclis kamuoyunca tereddütle karşılanması özel öneme haizdir. Yeni konferansın muvaffakiyet ile neticeleneneğine ihtimal verenler enderdir”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Nisan 1923, No: 781, s.1.; *İleri*, 4 Nisan 1923, No: 1857, s.1; *İkdam*, 4 Nisan 1923, No:9358, s.1.*

bir defa kullanmasını isteyerek böylece devletlerin tekliflerine sıcak bakmayı önermiştir. Fakat devletlerin sergilemiş olduğu eski ruh ve zihniyetlerinin devamı halinde ortaya çıkacak sonuçlardan Türkiye'nin bir mesuliyeti olmayacağını da sözlerine eklemiştir. Gazete son olarak devamla Türkiye'nin en asgari taleplerinin konferansta "müttekabil esaslar" prensibini gözardı etmeksizin kabul edilmesini istemiştir¹⁵⁵.

Türk basını, müttefikler tarafından verilen bu notayı şüpheli ve menfi bulmakla beraber Türkiye'nin barış taraftarı olduğunu göstermek için tamamen de reddetmemişler ve Lozan'da vaziyete göre hareket edilmesi gerektiğini vurgulamak istemişlerdir. Gazeteler ayrıca müttefik basınında çıkan haberleri de eleştirerek bunları hakikatleri görmeye davet etmişlerdir.

Müttefik basınları ise Londra toplantısı sonrası verilen notayı mükemmel addetmişler hatta biraz daha ileriye giderek bu notanın fazla fedakârlıklar içerdiğine kanaat getirmişlerdir. İngiliz "News" gazetesi "...Eğer Türkler İtilâf göstermemeye devam edecek olursa zuhur edecek vukuatın bütün mesuliyeti kendilerine ait olacaktır"¹⁵⁶ şeklinde yorumunu yaparken "Times" gazetesi ise bu notayı pek itilâfpervane bulmuştur¹⁵⁷.

Fransa basını da müttefiklerin Türkiye'ye vermiş olduğu nota cevabının müspet ve ılımlı olduğunu bundan dolayı da Lozan barışına çok iyimser bir gözle bakıldığını ifade etmiştir¹⁵⁸. Aynı şekilde İtalya gazeteleri de aynı şekilde bu notanın menfi bir netice vermeyeceğini belirterek barış ihtimallerinin kuvvet kazandığı ileri sürmüştür¹⁵⁹. Yunan basını, müttefiklerin tazminat meselesini Türkler ile Yunanlıların doğrudan doğruya görüşülmesine sıcak bakmadıklarını dile getirmişlerdir¹⁶⁰.

¹⁵⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Nisan 1923, No: 781, s.1.

¹⁵⁶ *Vakit*, 3 Nisan 1923, No: 1908, s.1.

¹⁵⁷ *İkdam*, 8 Nisan 1923, No: 9362, s.2.

¹⁵⁸ *İkdam*, 4 Nisan 1923, No: 9358, s.1.

¹⁵⁹ *Vakit*, 3 Nisan 1923, No: 1908, s.1.

¹⁶⁰ Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1999, s.585.

Özetle tüm müttefik basını Türkiye'ye verilen notanın barışçıl olduğuna ve bu suretle yeni müzakerelerin ılımlı geçeceğine kanaat getirmişler ve bundan sonraki süreçte de tüm mesûliyetin Türkiye'ye ait olacağını ileri sürmüşlerdir.

3.5. Türkiye'nin 8 Nisan 1923 Tarihinde Müttefiklere Sunduğu Nota Cevabı

Müttefiklerin 31 Mart tarihli notalarına cevaben Türkiye, 8 Nisan 1923'te Türkiye'nin kararını açıklayan bir nota cevabı göndermiştir. Bu nota T.B.M.M.'nin İstanbul temsilcisi Dr. Adnan Bey (Adıvar) tarafından İstanbul'da İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya fevkalade komiserliklerine ayrı ayrı tebliğ edilmiştir¹⁶¹.

Türkiye notasında, konferansın ilk döneminde uzlaşmaya varılan noktalarla uzlaşılmamış noktaları ayrı ayrı belirtmiştir. Buna göre; Musul sorunu eğer barış anlaşmasından sonra bir sene içinde çözülmezse Milletler Cemiyeti'ne başvurulması, Karaağaç'ın Yunanlılara bırakılmasının, Boğazlar ve azınlıklar konusunda da belirlenen koşulların kabul edileceği belirtilmiştir. Kapitülasyonların kaldırılması ve Osmanlı Genel Borcu'nun, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış olan devletler arasında paylaşılması üzerindeki Türk talebi aynen tekrar edilmiştir¹⁶².

Yazar Mehmet Asım (Us), Türkiye'nin notasının barışçıl olmasından ve en şiddetli meselelerde bile itilâfpervane ruhun muhafaza edilmiş olunmasından dolayı müttefiklerle aramızda ciddi bir engel kalmadığından, ikinci dönem müzakerelerinin müspet bir netice vereceğini ileriye sürmüştür. Bununla birlikte yazarın müttefik devletler namına endişeleri de yok değildir¹⁶³.

Hâkimiyet-i Milliye, meclisin müttefiklere verdiği notayla kamuoyunu meşgul eden önemli bir meselenin aydınlığa kavuşturulduğunu belirtmiştir. Nota cevabımızla ilgili olarak, T.B.M.M. Hükümeti'nin bütün noktalarda geceli-gündüzlü çalışarak düşüncelerini tespit ettiğini, böylece yeniden müzakerelere başlanılmasını ve Lozan'da Türk heyetinin gösterdiği barışçıl tutumlarıyla önemli kısımları bitmiş olan barış

¹⁶¹ Notanın tam metni için bkz., *Vakit*, 9 Nisan 1923, No: 1914, s.1.

¹⁶² Şerafettin Turan, *a.g.e.*, s.52.

¹⁶³ Mehmet Asım (Us), "Cevab-i Notamız", *Vakit*, 9 Nisan 1923, No: 1914, s.1.

anlaşmasının böylece tamamlama imkanına kavuşturulduğunu dile getirmiştir. Gazete diğer Türk gazeteleri gibi müttefiklerin gerçek fikirlerinin şimdiden tahmin etmenin zor olduğuna değinmiş ve bu manada devletlerin menfaatleri noktasında tavırlarının belirsizliğine işaret etmiştir¹⁶⁴. Bu sebeple gazete, Lozan barışının tamamlanıp-tamamlanmayacağı hususunda kararsızlığını ortaya koymuştur. Gazete, heyetimize ikinci dönem müzakerelerinde de liyakat ve itimat etmiş ve onlara güvendiklerini göstermek istemiştir. Şüphesiz bu sözler hem heyetimizin hem de kamuoyunun maneviyatını yükseltmiştir.

İleri gazetesi de meclisin nota cevabını gayet olumlu bulmuş ve yabancı gazetelerin Türkiye aleyhine çıkan haberleri eleştirerek hakikatleri gözler önüne sermeye davet etmiştir. Gazete bunlara, “ *Müşkülat çıkarmaya şimdiden hazırlanıyorlar fakat bizi metin bir kitle halinde bulacaklardır*¹⁶⁵” şeklindeki sözleriyle en iyi şekilde karşılık vermiştir

Özetle Türk basını, müttefiklerin notalarını şüpheli, Türk notasını ise net bir şekilde barışçıl bulmuştur. Bunun yanında İkinci dönem Lozan müzakerelerine pazarlık veya yeni fedakarlıklar için gidilmediğini ifade eden gazeteler, Misak-ı Milli'den asla taviz verilemeyeceğini kesin bir dille ortaya koymuşlardır. Ayrıca basında savaş söylentilerinin yerine daha müspet yazılar yazılmakla beraber müttefikler adına bazı endişelerde dile getirilmiştir.

¹⁶⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Nisan 1923, No: 784, s.1.

¹⁶⁵ *İleri*, 5 Nisan 1923, No: 1859, s.1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÖNEM LOZAN KONFERANSI'NIN TÜRK BASININA YANSIMALARI

Lozan Konferansı özellikle iktisadi meseleler yüzünden dağılmasından sonra, Türkiye ile müttefikler arasında karşılıklı uzlaşma çabaları ve nihayet nota teatileri vukû bulmuş ve neticede yarım kalan Lozan Konferansı'nın tekrar toplanılmasına karar verilmiştir.

Türkiye Lozan Konferansı'na gitmeden evvel, bir takım tedbirler alarak delegelerimizin müttefik devletlere karşı daha güçlü çıkabilmeleri sağlanmıştır. Konferans başlamadan evvel devletler basına çeşitli defalar verdikleri demeçlerde genellikle iyimserlik muhafaza edilmiş ve barışın yapılacağına dair kuvvetli izlenimler yaratılmak istenilmiştir.

Netice itibariyle ikinci dönem Lozan Konferansı başlamış ve ilk döneme nispeten daha ılımlı geçmesi sonunda tüm dünya kamuoyunun merakla beklediği barış anlaşması imzalanabilmiştir. Bu bölümde bu olayların basında nasıl yankı bulduğu sunulmaya çalışılmıştır.

1. TÜRKİYE'NİN İKİNCİ DÖNEM LOZAN KONFERANSI ÖNCESİ HAZIRLIKLARI

Lozan Konferansı'nın dağılmasından sonra, Türkiye yeni müzakerelerin başlamasına kadar ki geçen süreyi iyi değerlendirmeye çalışmış, bu meyanda konferans müzakerelerini dolaylı etkileyecek birtakım gelişmelere imza atmıştır.

Heyetimizin Lozan Konferansı'nda daha güçlü bir şekilde çıkmasını sağlayacak olan gelişmelerden biri şüphesiz Türk ordusunun güçlendirilmesidir¹. Bunun dışında Türkiye'nin milli iktisat ilkelerini belirlemek için "İzmir İktisat Kongresi" nin toplanmasına karar verilmiştir. Diğer önemli bir gelişme de konferansta Amerika'nın

¹ Cem Sar, Mehmet Gönübol, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.50.

desteğini sağlamak için Amerikalı sermayedar grubuna yani Amiral Chester'e kendi adını taşıyan bir takım imtiyazlar verilmesidir.

Bu dönemlerde, mecliste ikinci grubun sert muhalefedinin yoğunlaşması, Mustafa Kemal'in 1 Nisan 1923'te seçim kararı almasına sebep olmuştur. Bu sayede dışarıya bir zaaf unsuru olarak beliren meclisteki bu vaziyet seçim kararı alınmasıyla hafifletilmeye çalışılacak, hükümetin konferans için daha rahat kararlar alınması sağlanacak ve Lozan'da imzalanacak olan anlaşma mecliste yeterli çoğunluk sağlanarak tasvip edilecekti.

1.1. İzmir İktisat Kongresi'nin Toplanması

Türkiye'nin milli iktisat ilkelerini tayin ve tespit etmek üzere 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de "İzmir İktisat Kongresi" toplanmıştır.

Yapılan kongredeki konuşmaların ana esaslarını; Türkiye'nin iktisaden bağımsızlığı, egemenliği ve Türkiye'de yatırım yapmış olan yabancıların Türk kanunlarına bağlı olması oluşturmuştur. Nitekim bu konuda Mustafa Kemâl açılış konuşmasında milli iktisadî gelişmenin olmadığı bir yerde askeri zaferin kalıcı olmayacağını dile getirmiş ve bunun için her alanda iktisadî bağımsızlığın ve inkişafın elzem olduğunu vurgulamak istemiştir².

Kongrede alınan kararlar genel olarak; "kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi ve piyasaya dönük çiftçiyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin milli unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı ve ılımlı bir korumacılığı³" şeklinde kendini göstermiştir. Kongre, Lozan Konferansı'na sebep olan iktisadî meseleler için de müttefiklere anlamlı mesajlar gönderiyordu. Bu mesajlar; ayrıcalıklı şirketlerin millileştirilmesi, kapitülasyonlara dayanan ve meşrû olmayan rekabeti ortadan kaldırılması, yeterli sermaye bulunmadığından faydalı konularda yabancı sermayenin kabul edilmesidir⁴.

² Cem Sar, Mehmet Gönübol, *a.g.e.*, s.50.

³ Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav, "*Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980)*", C: 1, Milliyet Yay., İstanbul, 2005, s.314.

⁴ Özgül Aksoy, *Lozan Görüşmeleri Ara Döneminde Ankara Basınında İç Haberler*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1997, s.9.

Türk basını da Türkiye’de ilk yapılan bu kongrenin önemine değinmiştir. Örneğin İkdâm gazetesi, bu kongrede Türk kamuoyunun beklentilerini; “...bizim iktisadî hayatımızda şimdiye kadar asla örneği görülmemiş olan böyle mesud bir hareketten memleket ve milletin terfi, refahını temin için pek mühim ve müspet neticeler tecelli etmesini bekliyor. Hatta bu hususta bazılarımız iyimserlikte o kadar ileriye gidiyor ki, bu kongrede bütün iktisadî dertlerimiz bitip, bunlar üzerinde uzun ve derin müzakerât icrasından sonra bu dertlerin dineceğidir...⁵” şeklindeki sözlerle izah etmeye çalışmıştır.

Vakit gazetesi yazarlarından Ahmet Emin (Yalman) ise, Türkiye’de genel bir gelişme uyandıracak bir iktisadî programın meydana getirilmesini çok müspet bir tespit olarak addetmiş ve bunun önemini; “...Kongre, Türk milleti arasında yeni bir faaliyet hayatı, yeni manada bir milli dayanışma, yeni amel ve alakalar uyandırdığına en sârih bir alemttir...⁶” şeklindeki sözlerle ifade etmeye çalışmıştır.

Kongreden çıkabilecek neticeleri tespit ederek maddeleyen yazar, bu neticelerin sonunda Türk milletinin görüşlerinin ne olduğunu dahile ve harice gösterebilme imkanına kavuşturulabileceğini ileri sürmüştür. Dahilde, halk arasında hissedilen ihtiyaçların ortaya çıkmasına hizmet edeceğini belirten yazar, hariçte özellikle Lozan Konferansı’na katılan müttefiklere ilişkin önemini de şu sözlerle ifade etmiştir:

“...Bu kongrenin tam Lozan müzakerâtının iktisadî ihtilâflar yüzünden inkıtaa uğradığı bir sırada açılmasının bir hüsn-ü tesadüf addetmek lâzım gelir. Türklerin mesela Karaağaç yüzünden harp etmesini tabi gören, fakat iktisadî esarete karşı mücadele açmalarını manasız ve mantıksız bulan bazı ecnebilere kongrede söylenecek sözler en baliğ bir cevap teşkil edecektir...”

Yazarın son sözü aslında her şeyi özetlemeye yetmiştir: “ Gerek milli, gerek ferdî istikbâlde taalluk eden her mesele memleketle muntazam bir serbest bir iktisadî inkişaf uyanmasına bağlıdır”

⁵ İkdâm, 23 Şubat 1923, No: 9317, s.1.

⁶ Ahmet Emin (Yalman), “İktisadî Konferans”, Vakit, 15 Şubat 1923, No: 1861, s.1.

1.2. Chester Projesi'nin İmzalanması

Anadolu ve çevresinde İngiliz ve Fransız ve Almanların başlatmış olduğu demiryolu ve ziraî imtiyazlar elde etme çabasına 1907'den itibaren Amerika'da katılmıştır⁷. Bu bağlamda Amiral Colby Mitchell Chester adında bir Amerikalının Anadolu, Suriye ve Mezopotamya'daki petrol imtiyazları için çaba sarf ettiği seneler 1908-1909 yıllarına dayanmaktadır. Sadrazam tarafından bu proje kabul edilmesine rağmen Türk parlamentosu bu imtiyazı kabul etmemiştir. 1920 yılında Amiral Chester ve ortakları “önceki projenin teyidinin ya da tercihen eski projeye dayanan yeni bir imtiyazın elde edilmesi için“ dışişleri bakanlığının yardımını talep etmişlerdir. Amerikan şirketinin karşısında özellikle Fransız şirketi yer almıştır⁸.

Lozan Konferansı'nın ikinci dönem müzakerelerinden önce Türkiye daha güçlü argümanlarla çıkmak için bir takım girişimlerde bulunmuştur. Bunlardan biri de konferansta, Amerika'nın desteğini alabilmek için; maden, petrol kaynakları, demir yolları ve limanlarla ilgili Amerikalılara “Chester İmtiyazı”* adında bir takım imtiyazlar verilmiş ve bu imtiyaz 9 Nisan 1923 tarihinde T.B.M.M. tarafından tasdik edilmiştir.

Mustafa Kemâl, yabancı bir gazeteciye vermiş olduğu beyanatında, Türkiye'nin neden Chester Projesi'ni Amerika'ya verdiğini dolayısıyla ülkenin gelişmesinde neden Amerikan yardımını talep ettiğini; “...Başka ülkelerin sermayesinden farklı olarak Amerikan parası, Avrupa milletlerinin bizimle ilişkilerine can veren siyasal entrikalardan uzaktır. Başka bir ifadeyle yabancı sermayesi, yatırılır yatırılmaz

⁷ Yaşar Semiz, *Türk-Amerikan Münasebetleri Işığında Chester Projesi*, (Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1987, s.36.

⁸ C. Joseph Grew, *Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisinin Anıları- Lozan Günlüğü*, Çev : Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul, 2001, s.103.

* “Chester İmtiyazı” veya “Chester Projesi” adı verilen bu imtiyaz hakkında konumuzla dolaylı olarak ilgili olduğu için ayrıntısına girilmeyecek, daha ziyade devletler üzerinde Lozan öncesi nasıl bir etki yarattığına değinilecektir. Bu proje hakkında tafsilâtlı bilgi için bkz., Bilmez Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000. Joseph Grew, *Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisinin Anıları- Lozan Günlüğü*, Çev : Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul, 2001.; Yaşar Semiz, *Türk-Amerikan Münasebetleri Işığında Chester Projesi*, (Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1987.

bayrağını çekmeye kalkmaz. Amerika'ya olan inanç ve güvenimizin somut bir delilini Chester İmtiyazı'nı vermek suretiyle gösterdik...⁹” şeklindeki sözlerle özetlemiştir.

T.B.M.M.'nin bu projeyi Amerika'ya vermesinde Lozan'da Amerika'nın desteğini alabilmenin yanında iki esas sebep vardır: Bunlardan birincisi; Türkiye, A.B.D.'nin Türkiye'ye siyasi emeller beslemediğine kanaat getirmiştir¹⁰. Diğeri ise savaştan sonra Türkiye'de böyle büyük bir yatırımı ancak Amerika yapabilirdi¹¹.

Bu projeye en fazla tepki gösteren daha önce bu imtiyazların kendilerine verildiğini iddia eden Fransa idi¹². Nitekim bu konuda Fransız fevkalade komiseri General Pelle tarafından yapılan protesto İsmet Paşa'ya tebliğ edilmiştir¹³. Hatta bir ara basında, bu projenin iptal olunmaması halinde Fransa'nın yapılacak olan Lozan Anlaşması'nı imzalamayacakları söylentileri çıkmaya başlamıştır¹⁴.

Fransa'nın önde gelen siyasi ricallerinden biri Vakit gazetesi muhabirlerinden Halil Mithat ile olan mülakâtında; Chester Projesi'nin konferans öncesinde imzalanmasının menfi tesirler doğuracağını belirttikten sonra buna mali olarak Amerika'nın destek çıkmayacağını ileriye sürerek bu projenin tatbik edilemeyeceğini iddia etmiştir¹⁵.

Fransa basını, İkinci dönem Lozan müzakerelerinin arafesinde, Fransızların sözde imtiyaz haklarının alındığına kanaat getirerek adeta Türkiye'yi topa tutmuştur. 28 Nisan 1923 tarihli bir Fransız gazetesinde çıkan haberde, T.B.M.M.'nin Chester Projesi'ni Amerika'ya vermesinin sebebi; “...Amerika ile Avrupa'yı ayırmak, Amerika'yı Fransızlar ve İngilizler aleyhine sevk etmek, böylece evvelce Londra ve

⁹ Bilmez Bülent Can, *a.g.e.*, s. 286.

¹⁰ *İkdâm*, 28 Nisan 1923, No: 9381, s.1.

¹¹ Yaşar Semiz, *Türk-Amerikan Münasebetleri Işığında Chester Projesi*, s.42.

¹² Fransa,1914 yılında Türk hazinesi zor günler geçirdiğinden, dönemin Maliye Vekili Cavit Bey Samsun-Sivas demiryolu, Mudanya-Bursa demiryolunun uzatılması ve Samsun-Yumurtalık limanları imtiyazlarına karşılık Fransa'dan 800 milyon franklık bir borç aldığı ve bundan 500 milyon frank Türkiye'ye verildiğini ve Birinci Dünya Savaşı yüzünden anlaşmanın yürürlüğe girmediğini iddia etmiştir. Türkiye ise Fransa'ya karşı hiçbir tahaddüde bulunmadığını, iddia olunan şeylerin eski meclisce de kabul ve tasdik edilmemiş olduğunu, sadece Maliye vekili Cavid Bey ile yapılmış özel bir anlaşma olduğunu ileriye sürmüştür.

¹³ *İkdâm*, 20 Nisan 1923, No: 9374, s.2.; *Vakit*, 17 Nisan 1923, No: 1922, s.2.

¹⁴ *İkdâm*, 23 Nisan 1923, No: 9377, s.1.

¹⁵ Mülakâtın tamamı için bkz., *Vakit*, 17 Nisan 1923, No: 1922, s.1.

Paris'e verilmiş olan imtiyazlardan kurtulmak...¹⁶” idi. İtalyan “Chicago Tribune” gazetesi de Paris’ten aldığı malumatlara dayanarak ileriye sürdüğü yoruma göre Chester İmtiyazı Türkiye tarafından Amerika ile Fransa’nın arasını açmak için özellikle verilmişti¹⁷. Gazetelerin bu tür iddialarına karşı Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin cevabı *“İşte bu gazetelerin bizi sinirlendiren yazıları! Bununla ne kazandılar ne kaybettiler. Onları kendileri düşünsünler¹⁸”* şeklinde sert olmuştur.

Fransız “Tan” gazetesi, Chester İmtiyazı’nın uygulanması halinde bundan Fransa’nın değil, İngiltere, Rusya ve Amerikalıların zarar göreceğini ileriye sürmüştür¹⁹. “Matin” gazetesi ise, Türk basınının Amerika’ya verilen bu imtiyazı ümit dolu sözlerle yansıtip onları hayalperest olarak itham etmiştir. Gazete aynı yazısında Chester İmtiyazının konferansta Türkiye aleyhine bir tesir icra edeceğini de ilave etmiştir²⁰. Bir Fransız gazetesi de, T.B.M.M.’nin Lozan müzakereleri arafesinde İngiltere ve Fransa’nın tepkisi ile karşılaşacağını tahmin ettiği halde neden bu imtiyazı imzaladığının sebeplerini araştırmıştır. Gazete, Türkiye’nin Fransa’ya önceden verildiği iddia olunan imtiyazları, Fransa’nın İngiltere ve Rusya gibi Anadolu için tehlike yaratmayacağı düşüncesinden verildiğini, şimdi ise Fransa’nın Anadolu’da fiilen vaziyetinin değişmiş olmasından dolayı bu imtiyazın Amerikalılara verildiği fikrini iddia etmiştir²¹.

İkdâm gazetesi yazarlarından Ahmet Cevdet (Oran)’e göre Fransa’nın amacı, bu projenin içinde yer alan İskenderun Limanı yanında yer alan “Yumurtalık Limanı” inşaatı maddesidir. Yazar ;” *Fransızların maksadı İskenderun’u büyük bir liman haline getirip Anadolu’nun bir mühim kısmı muvâderâtını o tarikle icra ettirmektir. Eğer Türkiye kendi hükmü altında bir limana mâlik olmayacak olur ise Fransız iktisadî esareti altına girer mi girmez mi? Buna cevap isteriz...Bu meseleler bir millet için hissiyat işi değildir...²²*” şeklindeki sözlerle Fransa’nın amacını ve bunun karşısında Türkiye’nin tepkisini ortaya koymaya çalışmıştır.

¹⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Mayıs 1923, No: 799, s.2.

¹⁷ *İkdâm*, 22 Nisan 1923, No: 9376, s.1.

¹⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Mayıs 1923, No: 799, s.2.

¹⁹ *İkdâm*, 26 Nisan 1923, No: 9379, s.1.

²⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Mayıs 1923, No: 766, s.2.

²¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Mayıs 1923, No: 800, s.2.

²² Ahmet Cevdet (Oran), “Chester Projesi”, *İkdâm*, 25 Nisan 1923, No: 9378, s.1.

İsmet Paşa (İnönü), Fransa'nın bu tepkisine cevaben bir ajans muhabirine vermiş olduğu beyanatında; Türkiye'nin servetinden istifade için devletlerle olan Lozan müzakerelerini bitmesini bekleyemeyeceğini söylemiş ve Chester İmtiyazı'nın Fransa'nın dile getirdiği gibi zarar gördüğünü zannetmediğini sözlerine eklemiştir²³.

Dönemin Bayındırlık Bakanı Fevzi Bey ise Fransa'nın bu protestosu üzerine, Fransa'nın iddia ettiği imtiyazların meclisten geçmediği için kanunen geçerlilik hükmü taşımadığını ifade etmiş ve Fransa'yı bu manada haksız bulduğunu dile getirmek istemiştir²⁴.

İngiltere, demiryolu hattının Musul üzerinden İran sınırına kadar uzanan yerdeki yeraltı zenginliklerinin Amerika'ya verilmesinden endişe etmiştir. Fransa'nın yanında İngiltere de bu imtiyazın kendi çıkarlarına ters düştüğünden ve Lozan'da Amerika gibi güçlü bir devletin Türkiye'nin yanında yer alacağı endişesinden dolayı Amerika'yı protesto etmiştir²⁵. Bunun üzerine Amerika Hariciye Nezareti, Chester İmtiyazı'nın müdafaa hususunda kararlılığını teyit etmiştir²⁶. Newyork gazeteleri ise, Amerika'nın hiçbir devletin kazanılmış haklarına zarar vermek istemediğini dile getirmişlerdir²⁷.

Chester İmtiyazı'nın kabul edilmesiyle beraber İngiliz gazeteleri de bazı mütalaalarda bulunmaya başlamışlardır. 11 Nisan 1923 tarihli "Times" bu imtiyazın imzalanmasını hayretle karşıladığını belirtirken²⁸, bu hadisenin Lozan müzakerelerine yansıtacağını ve Fransızların iddia olunan haklarını sonuna kadar muhafaza edeceğini dile getirmiştir²⁹.

11 Nisan 1923 tarihli "Daily Telegraph" gazetesi, Chester'den dolayı Amerika'nın mali açıdan vermiş olduğu sözlerin yerine getirilmesini şüpheli bulduğunu dile getirmiştir³⁰. Aynı gazete bir başka nüshasında ise Chester İmtiyazı'ndan dolayı

²³ *İleri*, 26 Nisan 1923, No: 1878, s.1.

²⁴ *İkdâm*, 13 Nisan 1923, No: 9367, s.1.

²⁵ *İleri*, 13 Nisan 1923, No: 1866, s.1.

²⁶ *İkdâm*, 25 Nisan 1923, No: 9378, s.1.

²⁷ *İkdâm*, 21 Nisan 1923, No: 9375, s.1.

²⁸ *Vakit*, 17 Nisan 1923, No: 1922, s.2.

²⁹ *İkdâm*, 25 Nisan 1923, No: 9378, s.1.

³⁰ *Vakit*, 17 Nisan 1923, No: 1922, s.2.

Türkiye'nin güney bölgelerinden çekilmiş olan Fransızların yeniden buraları işgal edebileceği iddiasını ileriye sürmüştür³¹.

Bu şekilde Türkiye bir yandan Lozan'da Amerika'nın yardımını almak için bu imtiyazla uğraşırken diğer yandan da diğer devletlerin sert muhalefetiyle karşı karşıya kalmış bu da ikinci dönem Lozan Konferansı öncesi gergin bir havanın oluşmasına neden olmuştur. İleri gazetesinden Suphi Nuri (İleri) bu konuda; “...İlk konferansta İtilâf Devletleri daha aksi idiler. Bu defa biraz daha ılımlı gibidirler...Şimdilik müttehid bir cephe müşahade ediliyor. Fakat devam edebilecek mi? Bilmiyoruz. Chester işi ilk gün bir hayli dedikoduya mucib oldu. Bir aralık Amiral Chester'in Lozan'a geleceği dedikoduları çıktı...³²” şeklindeki sözlerle mevcut ortamı izah etmeye çalışmıştır. İkdâm gazetesi de; “...Chester meselesi konferans üzerinde ağır bir hava dolaştırmaktadır³³” sözleriyle bunun tesirini ortaya koymuştur.

Gazeteler, İkinci dönem Lozan müzakerelerine Chester İmtiyazı'ndan dolayı Amerika'nın daha faal bir surette iştirak edeceğine kanaat getirmiştir. Anadolu Ajansı bu tarz fikirler beyân ederken³⁴, Vakit gazetesi de Washington'dan gelen haberlerin Amerika'nın gaz ve petrol kaynaklarındaki haklarını tüm kuvvetiyle müdafaa edeceği yönünde olduğunu dile getirmiştir³⁵.

İkdâm gazetesi yazarlarından Ahmet Cevdet (Oran), Amerika delegesi Ms. Grew'in Amerika'nın Türkiye'de menfaati ve açık kapı siyasetinden dolayı icap ettiği takdirde Lozan Konferansı müzakerelerinde daha aktif olacağını beyân ettiğini söyledikten sonra, “...Bu beyanât konferansa kesin bir dille iştirak ve Chester Projesi'ni müdafaa edeceği manasını taşımaktadır...³⁶” yorumunu yapmıştır.

Washington'dan bildiren Fransız “Deba” gazetesinin muhabiri ise bu hususta “Amerikalıların gelecek konferansta ilgisiz bulunmamalarında önemli sebepler vardır.

³¹ Vakit, 21 Nisan 1923, No: 1926, s.1.

³² Suphi Nuri (İleri), “İlk İntibalar, Müttehit Cephe Devam Edecek mi?”, İleri, 29 Nisan 1923, No: 1881, s.1.

³³ İkdâm, 25 Nisan 1923, No: 9378, s.1.

³⁴ İleri, 13 Nisan 1923, No: 1866, s.1.

³⁵ Vakit, 17 Nisan 1923, No: 1922, s.2.

³⁶ İkdâm, 25 Nisan 1923, No: 9378, s.1.

O da Doğu Anadolu'da Türk hükümeti tarafından Amiral Chester'e verilen imtiyazatın muhafazasıdır. Bu imtiyazat önce petrol nokta-ı nazarından sonra şimendiferlerin mühim bir kısmını ihtiva etmekte olması cihetinden Amerikalılarca pek mühim telâkki edilmektedir. Demiryollarının bu büyük kısmına tasarruf Amerikalılara Asya ticareti üzerinde bir tesir yapmak fırsatını da vermiş olacaktır. Amerika'nın Türk işlerine girmesi yalnız bir ittifakı değil, Türk hükümetiyle sıkı bir irtibatı da temin edecektir ki burada düşünüldüğü üzere neticesini Türkiye'nin inkişaf ve genişleme nokta-ı nazarından güzel olacaktır. Lâkin eğer İngilizler Arap Yarımadası'ndan çıkarılır ve Irak Türkiye'ye verilecek olursa Cemiyet-i Akvam'ın artık tüm mandaları önemsiz kalır³⁷” şeklindeki sözlerle Amerika'nın başlayacak olan Lozan müzakerelerinde aktif olacağını sinyallerini vermiş, diğer yandan da bunun Türkiye açısından müspet bir gelişme olacağını altını çizmiştir.

Amiral Chester, 21 Nisan 1923 tarihli “Journal” gazetesinin haberine göre, Türkiye'de kapitülasyonların kaldırılması taraftarı olduğunu beyân etmiştir³⁸.

Görüldüğü üzere Chester İmtiyazı'ndan dolayı, zaten mevcut olan gergin havanın Lozan Konferansı müzakerelerine müspet ve menfi bir tesir icra edeceği her yönden kendini göstermektedir. İstanbul'daki Fransız fevkaalade komiseri General Pelle, bir Fransız gazetesine vermiş olduğu beyanatında; “...Türkiye'nin 1914'de verdiği imtiyazat yeni konferansta müzakere edilecektir. Eğer lüzûm görülürse bir parça da Chester Projesi'nden bahsedilecektir³⁹” şeklindeki sözlerle başlayacak olan Lozan müzakerelerinde bunun mevzûbâhs olacağına işaret ederken, İstanbul'daki İngiliz temsilcisi Sîr Horace Rumbold ise, “...Chester Projesi'ni henüz derinden derine tetkik etmedim. Fakat konferansın bu mesele ile alakadar olacağını zannetmiyorum⁴⁰” gibi sözlerle Lozan'da bu konunun gündeme gelmeyeceği fikrini ileriye sürmüştür.

Almanya'da çıkan bir gazeteye beyanat veren eski Osmanlı Orduları Grup Kumandanı Liman Von Sanders, Chester Projesini İngiltere, Amerika, Fransa ve Türkiye açısından şu değerlendirmeyi yapmıştır:

³⁷ *Hâkimiyet-i Millîye*, 10 Mayıs 1923, No: 800, s.2.

³⁸ *İkdâm*, 26 Nisan 1923, No: 9379, s.1.

³⁹ *İkdâm*, 21 Nisan 1923, No: 9375, s.1.

⁴⁰ *İkdâm*, 21 Nisan 1923, No: 9375, s.1.

“...Türkiye iktisadî inkişafı için Amerika'yı seçti. Türkiye, İngiltere ve Amerika arasında uzlaşma izleri meydandadır. Uzlaşma neticesinde Türkiye'nin doğu kısımları Amerika ve güney kısımları da İngiltere'nin mali yardımlarıyla inkişaf ettirmek istediği anlaşılıyor. Bu halde Türkiye'nin güney hududu İskenderun Körfezi yoluyla Musul, Kerkük ve Süleymaniye olmak lazım gelir. Petrol kaynakları tamamen buradadır. Amerika ve İngiltere tamamen birbirine eşdeğerde Türkiye ile uzlaşıp bunları işletmeye muvaffak olacaktır. Fransa'ya yer kalmıyor demektir. Her halde Türkiye ikinci konferansa pek akıllı esaslar ihzâr ederek gitmiş oluyor. Türkler Lozan'da kuvvetsiz ve iktidarsız bir millet olarak bulunmuyorlar. Onlar kuvvet ve kudret sahibidirler. Türkler fazla olarak Amerika gibi bir milletin mali yardımını temin etmiş gibidirler...⁴¹”

Netice itibariyle Amerikalılara verilmiş olan Chester Projesi İkinci dönem Lozan müzakereleri başlamadan bir takım dedikodulara yol açmış, çeşitli yorumlar yapılmıştır. Chester Projesi Türkiye için önemli bir gelişme olduğundan dönemin basınında genişçe yer verilmiş, projenin getirisi ve götürüsü, Lozan Konferansı'na etkileri vs. hakkında çeşitli yorumların yapılmasına neden olmuştur.

1.3. T.B.M.M.'nin Seçim Kararı Alması

Lozan Konferansı başlamadan önce konferans müzakerelerini etkileyecek olan meselelerden biri de 1 Nisan 1923 tarihinde iki ay içerisinde genel seçimlerin yapılmasına karar verilmesidir. Gerek müzakereler esnasında gerek ara dönemde münakaşalarda 2. grup milletvekillerinin menfi tavırları bu kararın alınmasında şüphesiz etkili olmuştur⁴².

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a göre; mecliste seçim kararı alınmasının sebebi, “meclisi uysal bir hale getirmek, içerde Mustafa Kemâl'in etkisini artırmak, İsmet Paşa'ya Lozan'daki görüşmelere serbestçe devam edebilmek fırsatını

⁴¹ İkdâm, 5 Haziran 1923, No: 9417, s.1.

⁴² Temuçin Faik Ertan, “Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti İle T.B.M.M. Hükümeti Arasındaki İlişkiler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: VI, Temmuz 1990, S:18, s.621.

vermek ve imzalayacağı anlaşmayı Kemalist milletvekillerinin çoğunlukta olacakları yeni meclise sunmaktı⁴³”.

Mustafa Kemal de 6 Aralık 1922’de Ankara’da basına barış ortamı oluşunca “Halk Partisi” adında bir partinin kuracağını açıklamış ve Lozan Konferansı esnasında da halk ile daha iç içe olmak için çeşitli yurt gezilerine çıkmıştır⁴⁴.

İsmet Paşa (İnönü), İzmir Belediye Dairesi’nde toplanan İzmir halkına hitaben sunduğu nutkunda seçimlerin konferansa olan etkisini; “...*Seçimlerle göstereceğimiz manevi kuvvet konferans esnasında mesaimizi kolaylaştıracak ve sulhu çabuklaştıracaktır. Bu alış-verişe benzer. Malımızı alınız dediğiniz zaman müşterisi azalır. Sulhu isteriz diye yalvarırsak aynı suretle ziyan ederiz. Biraz azim, kuvvet ve sebât lazımdır...*”⁴⁵ şeklindeki sözlerle özetlemiştir. İsmet Paşa (İnönü) aynı nutkunda ikinci kez yapılacak olan Lozan müzakerelerinde müttefiklerin kabul olunamaz maddeleri ileriye sürmesi halinde kimsenin kalbinde bir tereddüt kalmaması için seçimlere gidilmesini teklif ettiğini ve kararlarının yegane dayanağının Türk milletinin tesanütü olduğunu beyan ederek seçimlerin gerekliliğine dikkat çekmiştir.

Lozan Konferansı’nın bu ara döneminde basında Lozan Konferansı ile ilgili olarak haberler de kısmen de olsa azalmalar görülmüştür. Buna mukabil Türkiye’nin iç meseleleri ile ilgili olarak haberlerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Gazeteler yeni meclisin nasıl bir yapılanma süreci yaşanacağı hakkında mütalaalar ileri sürmüş bir yandan da bunun Lozan Konferansı’na yansımalarıyla müspet gelişmelerin işaretleri verilmiştir. İkdâm gazetesinde imzasız yazılan ve “Yeni Meclis” adını taşıyan bir makalede yeni meclisin nasıl olması gerektiği hakkında fikirler bayân edilmiştir. Gazetenin bu konudaki tek önerisi meclisin millet tarafından seçilmesi gerektiği noktasıdır. Gazete bu yeni meclisin en önemli görev ve rolünün en fazla Lozan Konferansı ve iktisadî sahada olacağını ileri sürmüştür⁴⁶.

⁴³ Selâhi Sonyel, *a.g.e.*, s.340.

⁴⁴ Ercüment Kuran, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu”, *Türkler Dergisi*, C: 16, s. 330.

⁴⁵ *Vakit*, 17 Nisan 1923, No: 1923, s.1.; *İkdâm*, 17 Nisan 1923, No: 9371, s.2.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Nisan 1923, s.1.; *İleri*, 17 Nisan 1923, No: 1770, s.1.

⁴⁶ *İkdâm*, 4 Nisan 1923, No: 9358, s.1.

Yazar Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ise; “*B.M.M. kendi kendini feshe karar vermekle dört seneden beri göstermekte olduğu kahramane faziletleri parlak bir suretle yerine getirdi*” sözleriyle girizgâhını yaptığı makalesinde, meclisin fesh kararının bir ihtilaf neticesinde değil de hem birinci grubun hem de ikinci grubun isteği doğrultusunda gerçekleştiğini ifade etmek istemiştir. Yazar meclisin feshe edilmesi kararının sebebini; “*...Birinci gruba göre sulh muahedenâmesinin tasdiki için yeni bir meclisin teşkiline ihtiyaç vardır. İkinci gruba göre Misak-i Milli’yi lüzumu kadar tatmin etmeyen sulh muahedenâmesinin tadil ve tashihi için yeniden milletin arasına müracaat etme lüzumu hissediliyor. Bu yüzden her iki tarafın endişesi de son defa olarak bir kere daha milletin reyini sormadan sulhu imza ve tasdik etmemektedir*” şeklindeki sözleriyle açıklığa kavuşturmuştur. Yazar o ana kadar binbir türlü tehlike ve cefalara katlanan T.B.M.M.’nin şimdi başladığı işi tamamlamadan neden çekilme zaruriyetinde bulunduğunu; “*...B.M.M. sulh muahedenâmesinin tasdiki anı gelir-gelmez doğrudan doğruya milletin reyine müracaat etme lüzumunu hissediyor ve son defaya mahsus olarak mukadderatını tayin ve tesbit edecek olan bir ‘hakem’in karşısında dört senelik cüret ve cesaretini görüyor...⁴⁷*” sözleriyle açıklamıştır.

Yazar Mehmet Asım (Us) ise alınan bu kararı “Mukaddes Karar” olarak nitelendirmiştir. Yazar, Mudanya Mütarekesi’nin imzalandığı günlerde seçimlerin düşünüldüğünü fakat barış işlerini engellemek için ertelendiğini, şimdiki ortamın bunu uygulamaya müsait olduğunu belirterek bir manada meclis tarafından alınan bu kararı aynen tasvip etmiştir⁴⁸.

Yazar bir başka makalesinde de şimdiki meclisin Lozan Anlaşması’nı tasdik etmesinin, Chester Projesi vs. gibi memleketin geleceği ile ilgili önemli iktisadî meselelerin ancak bu yeni seçimlerle gelecek milli meclisin yetkisine dahil olması gerektiğini vurgulamıştır. Yazar meclisin görevinin içte özellikle yeni seçimleri selamete neticelendirme teminine ve dışta da vatanın milli menfaatlerini müdafaa ve muhafazası olduğunu beyân etmiştir⁴⁹.

⁴⁷ Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), “İkinci Merhale”, *İkdâm*, 4 Nisan 1923, No: 9358, s.2.

⁴⁸ Mehmet Asım (Us), “Mukaddes Karar”, *Vakit*, 3 Nisan 1923, No: 1908, s.1.

⁴⁹ Mehmet Asım (Us), “Meclisin Mevkii”, *Vakit*, 9 Nisan 1923, No: 1914, s.2.

Vakit gazetesi, T.B.M.M.'nin yeni seçimlere karar vermesinin müttefik basında da bir takım dedikodulara sebebiyet verdiğiğine değinerek hadisenin hariciyedeki yankılarını da yansıtmaya çalışmıştır. Gazete müttefik basının Türkiye'ye öteden beri düşman olanlarının fırsattan yararlanarak taarruzkâr bir takım neşriyatlarda bulunduğunu ve bazılarının da bu hadiseyi anlamayarak yalan yanlış yorumlar yaptığını belirtmiştir. Diğer yandan gerçeklere yaklaşan gazetelerin de olduğunu ifade eden gazete örnek olarak "Tan" gazetesini göstermiştir⁵⁰.

Ankara'nın sesi kulağı olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de seçimlerin Lozan'a gidecek olan delegelerimiz üzerindeki müspet etkilerinden söz etmiştir. Gazete yeni seçimlerin içerde ve dışarıda memlekete kuvvet getireceğini kaydederken bunu; *"...Seçim bizi dahili düşüncelerimiz nokta-ı nazarından ne şekle yaklaşırsa yaklaşsın hariç için yalnız ve yalnız memleketin istiklâl ve hâkimiyetini ifade edecek bir mahiyette olacaktır..."*⁵¹ sözleriyle ifade etmeye çalışmıştır.

Özetle Türk basını, Lozan'da yapılacak olan anlaşmanın bu mecliste tasdik edilemeyeceğinden, T.B.M.M. Hükümeti'nin almış olduğu bu kararı desteklemişler ve bunun memleket için müspet etkisinden söz etmişlerdir. Böylece Lozan'da Türkiye'nin daha güçlü argümanlarla çıkacağına inanmışlardır.

2. İKİNCİ DÖNEM LOZAN KONFERANSI ÖNCESİ DEVLETLERİN GÖRÜŞLERİ

Müttefiklerin 31 Mart 1923 tarihli nota cevabına Türk heyeti bir hafta içinde cevap vermiş ve 8 Nisan 1923 tarihli notasını tebliğ etmiştir. Bu nota teatileri sonucu ikinci dönem Lozan Konferansı Lozan'da yeniden toplanmasına karar verilmiştir.

İkinci dönem müzakerelerine başlamadan evvel, devletler konferans hakkında çeşitli görüşler ileriye sürerek fikirlerini beyân etmişlerdir.

⁵⁰ *Vakit*, 10 Nisan 1923, No: 1915, s.2.

⁵¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Nisan 1923, No: 784, s.1.

2.1. İkinci Dönem Lozan Konferansı Öncesi Türkiye'nin Görüşü

Yeni müzakerelerin arifesinde İsmet Paşa (İnönü), gazetecilere bir takım beyanatta bulunmuştur. İsmet Paşa (İnönü), yeni Lozan Konferansı görüşmelerinin çok çetin olacağını, devletlerin Türkiye'yi ilgilendiren hayati meselelerde ısrar ederlerse tüm mesuliyetin karşı tarafa ait olacağını kaydetmiştir. İzmir Belediye Dairesi Salonu'nda toplanan İzmir halkına hitaben bu hususta önemli bir nutuk sunan İsmet Paşa (İnönü), ilk dönemki müzakerelerinde olduğu gibi yine Türkiye'nin tek amacının medeni milletler gibi hür ve müstakil yaşamak istediğini izah etmeye çalışmıştır.

İsmet Paşa (İnönü), barışın ertelenmesi mesuliyetini Türkiye'nin üzerine almamak için taleplerimizi mukabil bir proje ile devletlere verdiğimiz ifade etmiştir. Bu hususta; “...İktisadi meseleler bir sulh muahedesine esas teşkil edecek kadar önemli ve acil değildir. Bunları aramızdan çıkardım, bu mesele te'hîr edilsin. Mali meselede ne istiyorsak ayrı ayrı izah ettik. Aldığımız cevapta müzakere esası kabul edildiği kabul edildiği ve şirketlerin doğrudan doğruya hükümetimizle temasa davet edildiği ve uzun müzakerelerden sonra kararlaştırılan mesele hakkında kuyud-u ihtiraziye(çekince), arazi meselelerinde esaslı düzenlemeler yapılması yazılmış bulunuyor ve bizi tekrar müzakerelere davet ediyorlardı. İşte bu teklif üzerine tekrar üzerine tekrar konferansa gitmek üzere bulunuyorum” şeklindeki ifadelerle fikirlerini beyan eden İsmet Paşa (İnönü), yeni müzakerelerin de çok şiddetli ve çetin olacağına da belirtmiştir⁵².

T.B.M.M.'nin İstanbul'daki resmi temsilcisi Dr. Adnan Bey (Adıvar) gazetecilerin gelecek Lozan görüşmeleri hakkındaki sorularına; “ eğer devletler iyi niyetle İsmet Paşa'nın ifade ettiği gibi hayati menfaatlerimizi temin edecek şartları teklif ederlerse sulhun olmaması için hiçbir sebep yoktur” şeklindeki sözlerle konferansta yapılması gerekeni özetleyerek cevap vermiştir⁵³.

T.B.M.M. Hariciye Encümeni Başkanı ve Antakya milletvekili Hamdullah Suphi Bey'in İkdâm muharririne vermiş olduğu beyanatında; Lozan görüşmelerinin uzun süreceğini, devletlerin birçok noktalarda zorluk çıkarabileceğine inandıklarını kaydetmiştir. Hamdullah Suphi Bey, bunun yanında iyimserliğini de gizlememiştir.

⁵² *Vakit*, 17 Nisan 1923, No: 1922, s.1.; *İkdâm*, 17 Nisan 1923, No: 9371, s.2.

⁵³ *İkdâm*, 22 Nisan 1923, No: 9376, s.1.

Bunun sebebini de; “...Beni iyimserliğe sevk eden şey sulh müzakeratında alakadar olanların kendilerine mahsus telâkkileri yanında milletleri sulha götüren hakm seslerin mevcut olmasıdır. Harbe götüren cereyanlarla sulha götüren cereyanlar arasında büyük farklar vardır. Ben sulh cereyanlarının çok uzun süren şark macerasına son vereceğini ve bizi asırlardan beri mahrum olduğumuz emniyet şartları ve istiklâl şartları içinde neticeye isâl edeceğini kuvvetle umuyorum ” şeklindeki sözlerle özetlemiştir⁵⁴.

Lozan’a gidecek olan delegelerimizden biri de İkdâm gazetesine verdiği beyanatında, konferansa barış ümitleri içerisinde gidileceğini, yeterince fedakarlık yapıldığını ve artık yeni fedakârlıkların mevzû bahs olamayacağını kesin bir dille ifade ederek artık barışın devletlerin niyetlerine bağlı olduğunu belirtmiştir⁵⁵.

En son olarak Türk heyeti, Lozan’da basına konferanstaki taleplerimiz hakkında vermiş olduğu beyânatta; Türkiye’nin şerefli ve kesin bir barış için en iyi hisleri taşıdığını ifade etmiş ve konferanstaki mevcut meseleler hakkındaki tavrımızı; “...Türk nokta-ı nazarı 8 Mart tarihli mukabil tekliflerden sonra değişmemiştir. Trakya hududunun Meriç’in Thalweg hattına naklini ve bir adayı istemek geriye doğru atılmış bir adım yahut yapılmış taaddüdatın ihlâli manasına gelmez. İktisadi maddeler hakkında Türk heyeti yalnız beyn’el-milel mahiyeti haiz noktaların münakaşa edileceğini sened-i ittihaz eyler. Osmanlı şirketlerine ve Türkiye’deki hususi kişilerin menfaatlerine ait maddelerin münakaşasına Türk he’yeti itiraz etmeye devam edecektir. Türkler Fransa mümessilleriyle meselâ Amiral Chester’e verilen imtiyazlar hakkında açıkça anlaşmakta bir mazûr görmeyecektir...⁵⁶” sözleriyle ifade etmiştir.

Türkiye’de gerek yöneticiler gerekse basın tarafında barış ümitleri olmakla beraber Lozan’ı bu ikinci safhasının pekte kolay geçmeyeceğine dair mütalaalar da mevcuttur. Her türlü fedakârlığı gösteren Türkiye, yetkili ağızlar tarafından egemenliğimizle bağdaşmayan konularda asla tavizler verilmeyeceğini ifade etmiştir. Türk basını da bunlara aynen katılmış ve delegelerimize olan itimatlarını yazdıkları yazılarında defalarca teyit etmişlerdir. Bundan dolayıdır ki Türk heyeti yeni barış

⁵⁴ İkdâm, 8 Nisan 1923, No: 9362, s.1.

⁵⁵ İkdâm, 15 Nisan 1923, No: 9369, s.1.

⁵⁶ İkdâm, 28 Nisan 1923, No: 9381, s.1.

görüşmelerine başta Mustafa Kemâl olmak üzere hükümetin, halkın ve basının desteğini alarak gitmiştir.

2.2. İkinci Dönem Lozan Konferansı Öncesi Müttefiklerin Görüşü

İngiliz delegesi Sir Horace Rumbold Lozan'a hareket etmeden evvel basına vermiş olduğu demecinde, neticelerin iyimser olacağı kanaatini taşıdığını ifade etmiştir.

Londra gazetelerinde Türkiye'nin barış anlaşmasını imzalayacağı ve meselelerin sürüncemede kalmayacağı görüşlerinin hakim olduğu gözlemlenmektedir. "Morning Post" gazetesi Türk kamuoyunun büyük bir çoğunluğunun barışçıl olduğuna değinmiş ve Türkiye'de genel seçimlerin yapılması dolayısıyla da daha ılımlı bir ortamın doğacağı inancını taşıdığını ifade etmiştir⁵⁷. Diğer yandan aynı gazete Türkiye'nin Lozan'a eski zihniyetleriyle gelecek olurlarsa konferansın yine neticesiz kalacağını da belirtmiştir⁵⁸.

"Daily Telegraph" ise yeni müzakerelerin çetin geçeceğini bu nedenle de konferansın altı haftadan önce bitmeyeceğine kesin gözüyle bakmıştır⁵⁹. İngiltere'nin Türkiye'ye karşı en ılımlı gazetelerinden olan "Daily Mail" gazetesi tam bir Türk gazetesi gibi yorumlar yapmıştır. Lozan'da en büyük zorluğun adlî teminat ve Meis adası meselesinden kaynaklanacağını ileriye süren gazete; "Türklerle Sulh Yapalım" başlığı ile yazdığı bir baş makalesinde ılımlılığını; "...İngiliz milleti Türklerle yeni bir harbi hiçbir şekilde kabul etmeyecektir... Türkiye iktisadî ve adlî hürriyet taleplerinde haklıdırlar. Ecnebilerin şimdiye kadar Türkiye'de nail oldukları imtiyazat devam edemez. İsmet Paşa'nın dediği gibi eğer müttefikler Türk istiklâlini tanımakta samimiyseler başka yerlerde mevcut olmayan bir vaziyetin Türkiye'de olmasını istememelidirler. İngiltere eski veya yeni imtiyazlar için Türklere karşı düşman olamaz. Eğer başka devletler harbden evvelki mukavelelere istinaden ihtilâfatı devam ettirmek isterlerse biz bunların arkasından yürümeyeceğiz..."⁶⁰ sözleriyle belirtmiştir.

⁵⁷ İkdâm, 13 Nisan 1923, No: 9367, s.1.

⁵⁸ İkdâm, 21 Nisan 1923, No: 9375, s.1.; Vakıt, 10 Nisan 1923, No: 1915, s.1.

⁵⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 6 Nisan 1923, No: 783, s.1.

⁶⁰ İkdâm, 28 Nisan 1923, No: 9381, s.1.

Fransa'ya bakacak olursak; bu dönemlerde Türkiye ile Fransa arasında iki önemli sorun bu iki devlet arasında soğuk rüzgarların esmesine sebep olmuştur. Biri Suriye sınırına Türk ve Fransız yığınağı, diğeri ise Chester Projesi'dir⁶¹.

Fransa'nın İstanbul temsilcisi ve Lozan Konferansı ikinci dönem müzakerelerinde Fransa baş delegesi olacak olan General Pelle, Vakit muhabirini Fransa Elçiliği binasında kabul ederek konferans öncesi Fransa'nın düşüncelerini izah etmiştir. Pelle hangi konuların daha fazla tartışılacağı sorusuna "iktisadî ve mali meseleler" cevabını vermiştir. Chester Projesi ile ilgili sorulara da bu imtiyazatın 1914'te Fransa'ya verilmiş olan imtiyazlara muhalif olduğunu bu nedenle T.B.M.M.'ni protesto ettiğini ve bunun konferansa menfi yönde tesir edeceğini ifade etmiştir. General Pelle, Fransa'nın cihanın muhtaç olduğu sulh ve sükûnun samimi destekçisi olduğunu belirttikten sonra konferansta ciddi zorluklar çıkacağını tahmin ettiğini söylemiştir. Bunu azaltmak içinde elinden gelen gayreti sarf edeceğini ve Türkiye ile Fransa arasında dostane münasebetlerin devam edeceğini temenni ettiğini sözlerine ilave etmiştir⁶².

Fransa basını da Pelle'nin sözlerine katılmıştır. "Tan" gazetesi Lozan'da toplanacak olan barış konferansında; "...Fransa şarkta sulha mani mevcut ihtilafları yok etmeye çalışacaktır⁶³" şeklindeki ifadelerle Fransa'nın tutumunu yansıtmaya çalışmıştır. Gazete başka bir nüshasında da Fransız sermayedarlarının haklarını ileriye sürmüştür⁶⁴. Gazete müttefikler tarafından meydana getirilen faaliyet ve işbirliği hususunda gösterilen samimiyetten dolayı müzakerelerin tahmin edilen zamandan daha önce imzalanacağına inandığını ifade etmiştir⁶⁵.

İtalya cephesinde ise, Mussolini Lozan Konferansı müzakereleri öncesi basına vermiş olduğu demecinde; Anadolu'da İtalya menfaatlerinin müdafaasına çalışacağını ve Lozan barışı hakkında hiçbir korkunun beslenilmemesi gerektiğini ifade ettikten sonra barışın bir an evvel imzalanmasını temenni ettiğini belirtmiştir⁶⁶. Mussolini,

⁶¹ Nurettin Gülmez, *a.g.e.*, s.100-102.

⁶² *Vakit*, 17 Nisan 1923, No: 1922, s.1.

⁶³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Nisan 1923, No: 783, s.1.

⁶⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Nisan 1923, No: 784, s.1.

⁶⁵ *İkdâm*, 26 Mart 1923, No: 9349, s.1.

⁶⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Nisan 1923, No: 783, s.1.; *İkdâm*, 17 Mart 1923, No: 9371, s.2.

Lozan'da İtalya'nın takip edeceği siyaset hakkında müttefiklerin tamamıyla itilâf etmiş olduğunu, Meis adasının Türkiye'ye verilmesinin mümkün olmadığını bunun menfaat ve arzusu gereğince her taraftan gösterilecek iyi niyet sonucunda bir uzlaşma zemininin sağlanabileceğini belirtmiştir⁶⁷.

İtalyan delege Montagna ise İtalya gazetelerine vermiş olduğu demecinde; çözümlenmesi kolay gözükmeyen meselelerin fazla olmasından dolayı konferansa endişe ile gidileceğini beyân etmiştir⁶⁸.

İtalya'nın yarı-resmi gazetesi olan "Tribune", konferans hakkında Türkiye'nin özellikle iktisadî ve mali konularda değişiklik isteyeceğini iddia etmiştir. Gazete, Meis adasının İtalya'ya ait olduğunu ileriye sürüp İtalya'nın arazi meselelerinde müzakerelere fiilen katılmayacağını belirtmiştir⁶⁹.

"Journal de İtalia" gazetesi de konferansta en fazla müşkülâtın iktisadî meselelerde çıkacağını bu yüzden de Türklerle uzlaşabilmenin şüpheli görüldüğüne işaret ederek bu meyanda endişelerini dile getirmeye çalışmıştır⁷⁰.

"Corriere della Sera" gazetesi ise ortamın Türkiye ile müzakerelere yeniden başlamaya müsait olduğunu ifade ettikten sonra; "...müttefikler ilk dönemki konferansın tatilinden beri vaziyeti tetkike ve görüşmeye vakit bulmuşlardır. İtalya heyeti Lozan'a Türkiye ile bir itilaf imza etmek arzusuyla gidecektir. Fransa ve İngiltere'de aynı arzuyu beslemektedir" şeklindeki sözlerle iyimserliğini muhafaza etmiştir⁷¹.

Yunanistan'a bakacak olursak, Atina'da çıkan "Patris" gazetesinin Paris muhabirine beyanatta bulunan Yunan başelegeşi Venizelos, müttefiklerin Türk taleplerinden hangilerini kabul, hangilerini reddedecekleri hususunda Londra'da karar verildiğini belirtmiştir. Venizelos Türklerin Yunanistan'dan tazminat talep etmesi konusunda müttefiklerin bir karara varamadıklarını bu yüzden Türkiye ile ayrı bir müzakere sahası açılacağını ifade etmiştir. "Patris" gazetesinin yorumuna göre, yeni

⁶⁷ *Vakit*, 10 Nisan 1923, No: 1915, s.1.

⁶⁸ *Vakit*, 21 Nisan 1923, No: 1926, s.1.

⁶⁹ *Vakit*, 10 Nisan 1923, No: 1915, s.2.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Nisan 1923, No: 784, s.1.

⁷⁰ *İkdâm*, 13 Nisan 1923, No: 9367, s.1.; *İkdâm*, 15 Nisan 1923, No: 9369, s.1.

⁷¹ *İkdâm*, 21 Nisan 1923, No: 9375, s.1.

konferansta Yunanistan'ın tavrı iki farklı seçeneklerin birinde tezahür edecektir. Bunlar; “*ya sulhu imzalayarak tazminat meselesini muallakta bırakmak ve Cemiyet-i Akvâm'ın bu hususta müdahalesini davet etmek ya da tazminat vermeme yolundaki ısrarında ısrar ederek Türkiye ile bir savaş ihtimalini göze almak*⁷²”.

İkdâm gazetesinin “Manasız Sözler” şeklindeki bir manşetle okuyucularına duyurduğu bir haberde Venizelos'un gerçeklerden uzak sözleri eleştirilmiştir. Çünkü Venizelos gazetecilerle bir sohbet esnasında Yunanistan'ın Türkiye'ye tazminat vermeyi kabul edemeyeceğini ifade ederek buna gerekçe olarak ise Yunanistan'ın Türkiye'den daha fazla olmasa bile aynı miktarda tazminat talep etmesi lazım geleceğini göstermiştir⁷³.

A.B.D. cephesine bakarsak; malûm olduğu üzere 9 Nisan 1923 tarihinde Türkiye Chester Projesini kabul etmişti. Gerçek amaç; devletlere karşı Amerika gibi güçlü bir devletin desteğini almaktı. Amerikanın gerçek amacı da Musul petrolerini işletebilmektir. Bu sebeple Amerika'nın ikinci dönem Lozan konferansına daha aktif bir biçimde katılacağına dair haberler gazete sütunlarında sıkça yer almıştır⁷⁴. Bunun yanında İngiliz “Westminster Gazette” Amerika'nın konferansa daha faal bir surette iştirake karar verdiğini kaydetmiştir. Bu gazete, devamla “...Amerika hükümeti bilhassa kapitülasyonlar ile Irak'ta müsavat-ı hukuk meselelerinde ısrar edecekmiş...” şeklindeki ifadelerle Amerika'nın tutumunu tahmin etmeye çalışmıştır⁷⁵.

Lozan Konferansı öncesi gerek yerli gerekse yabancı basın müzakerelerdeki zorluğun iktisadî ve malî meselelerden çıkacağını öne sürmüşlerdir. Tabiri yerineyse müzakerelerin bir Türk-Fransız mücadelesinden ibaret olacağını sinyalleri daha konferans başlamadan verilmeye başlanmıştır. Konferans öncesi Fransa-Türkiye gerginliği sert misillemeler şeklinde basında genişçe yankı bulmuştur. Türk basını konferans öncesi menfi havadan Fransa'yı sorumlu tutarken, Fransız basını bunu kabul etmemekle beraber kendi lehine başka sebepler aramayı tercih ederek bir nevi kendileri aklamaya çabalarına girmiştir. Basın yeni müzakerelerin uzun ve çetin geçeceğini

⁷² *İkdâm*, 13 Nisan 1923, No: 9367, s.1.

⁷³ *İkdâm*, 13 Nisan 1923, No: 9367, s.1.

⁷⁴ *İleri*, 13 Nisan 1923, No: 1866, s.1.; *İkdâm*, 13 Nisan 1923, No: 9367, s.1.

⁷⁵ *Vakit*, 3 Nisan 1923, No: 1908, s.1.

belirtmekle beraber barış yolunda iyimserliğini de muhafaza etmeyi ihmal etmemiştir. İşte yeni konferans müzakereleri bu gergin, endişeli bir yandan da iyimser bir ortam içinde açılmıştır.

3. İKİNCİ DÖNEM LOZAN KONFERANSI'NIN BAŞLAMASI

İkinci dönem Lozan Konferansı'nda müttefik devletlerin baş delegeleri değişmiştir. İngiltere'de Curzon'un yerine Sir Horace Rumbold⁷⁶, Fransa'da Bompard'ın yerine General Pelle, İtalya'da ise Garroni'nin yerine Montagna'nın yer alması kararlaştırılmıştır⁷⁷.

İleri gazetesinden Suphi Nuri (İleri) yazmış olduğu bir makalesinde, yeni konferansın daha olumlu şartlar altında açılacağını ileriye sürmüştür. Yazar bu kaniya gerekçe olarak ise Rus delegesi Tcherine, İngiliz delegesi Lord Curzon ve Fransa delegesi Barrare gibi konferansın dağılmasında etkili olan baş aktörlerin yeni müzakerelerde yer almamasını göstermiştir. Yazar devamla “...şimdilik Venizelos uslu oturuyor. General Pelle Allah için sulhperver bir adamdır. Fakat ilk konferans herkesi korkuttuğu için insan kolayca iyimser olamıyor. Bizim hey'et çok çalışıyor. Samimidir. Hüsnüniyet vardır...⁷⁸” şeklindeki sözlerle de iyimser olmakla beraber, yazısının devamında mevcut kaygılarını da gizleyememiştir.

İlk dönem “komisyon” diye geçen oturumlar ikinci dönem Lozan müzakerelerinde adını “komite” ye bırakmış, bu komitelerden birincisine İngiliz başdelegesi Sir Horace Rumbold, ikincisine Fransa başdelegesi General Pelle ve üçüncüsüne de İtalya başdelegesi Montagna'nın başkanlık etmesi kararlaştırılmıştır⁷⁹

Siyasi, malî ve iktisadî meseleler için ayrı ayrı komiteler oluşturulmuştur. Birinci komite Rumbold'un başkanlığında siyasi, arazi ve adlî meselelerle, ikinci komite Pelle'nin başkanlığında malî ve sıhhi meselelerle, üçüncü komite ise

⁷⁶ İngiltere Lord Curzon'un yerine daha ılımlı ve uzlaşmacı olan Rumbold ve yıllarca İstanbul'da İngiliz elçiliğinde baş tercümanlık yapmış olan Türkleri iyi tanıyan Andrew Ryan'ı görevlendirmiştir. Netice itibarıyla konferans çalışmaları daha ılımlı bir biçimde cereyan etmiştir. Stanford J. Shaw, *Türk İstiklâl Harbi*, (Çev: Bülent Keneş), *Türkler Dergisi*, S:15, s. 891.

⁷⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.252.

⁷⁸ Suphi Nuri (İleri), “İlk İntibalar”, *İleri*, 29 Nisan 1923, No: 1881, s.1.

⁷⁹ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler*, Takım:2, C: 1, Kitap: 1, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001, s.1.

Montagna'nın başkanlığında iktisadî ve diğere meselelerle uğraşacaktı⁸⁰. Bu komiteler oluşturulduktan sonra anlaşma projesi üzerinde madde madde konuşulup uzlaşma zemini aranması kararlaştırılmıştır⁸¹.

İngiliz baş delegesi Rumbold, konferansın açılışına başkanlık etmiş ve konferansın kısa olması temennisinde bulunarak evvelce kabul edilmiş olan maddeleri tekrar müzakerenin lüzumsuz olduğunu beyân etmiştir. General Pelle bir netice elde edebilme arzusunun ifade etmiş, İsmet Paşa (İnönü) ise müzakerelerin samimiyetle yapıldığı takdirde ertelenmeye meydan verilmeyeceğini ifade etmiştir. Amerikan temsilcisi Ms. Grew'de Amerika'nın Türkiye'de menfaati ve açık kapı siyasetini müdafaa edeceğini ve icabında münakaşaya daha fazla müdahale etme hakkını muhafaza edeceğini belirtmiştir⁸². Konferansın ilk gününde Amerika'nın Bern sefiri Grew'in nutku gazetelerde geniş yankı uyandırmıştır.

Konferansın ilk günleri barış nutukları ve iyimser bir havada başlamıştır. En azından görünen şekil bundan ibaretti. Genaral Pelle Fransız-Türk gerginlikleri hakkında İsmet Paşa ile uzun bir mülakatta bulunmuşlar, karşılıklı problemleri çözmeye çalışmışlardır. Tüm delegeler bu ilk içtimalar başlamadan basına demeç vermekten çekinmişlerdir. Ama bu iyimser havanın yanında özellikle "Chester Projesi" nin konferans üzerinde ağır bir hava dolaştırdığı gerek yerli gerekse yabancı basında sıkça yer almıştır. Hatta bir ara Amiral Chester'in Lozan'a geleceği dedikoduları bile çıkmıştır⁸³.

İlk günlerde yerli basında en fazla merak edilen konuların başında müttefikler arasındaki "müttehit cephe" mefhumunun devam edilip edilmeyeceği gelmiştir. Bu konuda İngiliz "Ajans Havas", müttefiklerin kararlarını verirken Türkiye'ye karşı

⁸⁰ *İkdâm*, 25 Nisan 1923, No: 9378, s.1.

⁸¹ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.325-326.

⁸² *İkdâm*, 25 Nisan 1923, No: 9378, s.1.

⁸³ *İkdâm*, 25 Nisan 1923, No: 9378, s.1.; *İleri*, 29 Nisan 1923, No: 1881, s.1.

veyet vücut olabilmek için gizli toplantılarla kararlar alacakları haberini tüm kamuoyuna duyurmuştur⁸⁴.

Böylece 24 Nisan 1923 günü başlayan ikinci dönem Lozan Konferansı çalışmaları ilk döneme göre az evvel bahsettiğimiz çalışmalardan dolayı daha fazla uzlaşma çabaları taşıyordu. Konferansın temel sorunları; Trakya'daki sınır meselesi, Musul meselesi, Boğazların durumu, geleceği ve İstanbul ve boğazların müttefikler tarafından tahliyesi, Yunanistan'dan istenen savaş tazminatı, Osmanlı borçlarının Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan ülkeler arasında paylaşılması, ve kapitülasyonlar meselesi idi. Malûm olduğu üzere ilk dönem konferansta anlaşmaya varılan meseleler Boğazlar rejimi, Ahali mübadelesi konularıydı. Doğu Trakya sınırını Mudanya'da tespit edildiği üzere Meriç nehri oluşturmuştur. İmroz ve Bozcaada Türkiye'ye verilmiş Yunanistan'a verilen Anadolu kıyısına yakın adalar askersiz hale getirilmesi kararlaştırılmıştır. 12 ada ise İtalyanlara bırakılmıştır. Fransa ile Suriye sınırı için 20 Ekim 1921 Ankara Anlaşması hükümleri teyit olunmuştur⁸⁵.

İkdâm gazetesi İkinci dönem Lozan Konferansına ilişkin bir teşbih yaparak mevcut meseleleri; “...Farz edelim ki bugün ortada bir vücut var. Buna sulh diyelim. Fakat bu vücudun her tarafında büyük yaralar var. Tedavisi zor yaralar. Bu önemli yaralar. Bu önemli yaraların etrafında ufak tefek bereler var. Bu berelere biz talî meseleler ismini veriyoruz. Ve peyder-pey talî meselelerin halli ile bu berelerinde tedavi edilmekte olduğunu söylüyorum. Geriye kalan önemli yaralar vücudun her bir tarafında vardır. Sol kolunda bir Montagna Formülü var. Sağ kolunda bir faizler meselesi, sol ayakta bir tamirat meselesi, sağ ayakta bir tahliye ve bir imtiyazat meselesi ve vücudun muhtelif yerlerinde henüz daha tedavi edilmemiş bereler halâ mevcuttur. Bunlar Meis Adası, Meriç-Thalweg hattı gibi meselelerdir. Musul meselesinde vücudun bereleri arasında dahil etmek doğru olur...”⁸⁶ şeklindeki ilginç sözlerle açıklamıştır.

⁸⁴ İleri, 26 Nisan 1923, No: 1878, s.1.

⁸⁵ Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, İst. Bilgi Üniv. Yay., İstanbul, 1987, s.156.

⁸⁶ İkdâm, 24 Mayıs 1923, No: 9405, s.3.

4. SINIR MESELELERİ

Basında ilk dönem toprak meseleleri genişçe yer kaplamasına karşın ikinci dönemki konferansta çok nadir yer verilmiştir. Daha ziyade tazminat, kapitülasyonlar, imtiyazlar, İstanbul'un tahliyesi gibi çetin meseleler basında yer bulmuştur.

Yapılan müzakerelerde alınan kararlara göre; Türkiye'nin istediği Meriç'in sol sahili yerine Thalweg hattını* kabul etmiştir⁸⁷. Ayrıca Merkep adası ve Tavşan adasının Türkiye'ye verilemesine mukabil barış için bir fedakarlık olmak üzere Meis adası üzerindeki hukukumuzdan ve Adakale hakkındaki talebimizden vazgeçilmiştir⁸⁸. İtalyanlarla hasıl olan itilâf gereğince İtalya hükümeti 1912 senesinden itibaren işgal altında bulundurduğu Akdeniz adalarının Duyûn-u Umumiye'ye iştirakini kabul etmiştir⁸⁹.

Konferansın dağılmasından evvel müttefiklere verilen muahede projesinde; Karaağaç'ın Yunanistan'da kalması kabul edilmişti. Fakat Yunanistan'ın tamirat borcu meselesinden dolayı bu meseleyi bir çözümde kavuşturabilmek için Türkiye'nin tamirat bedelinden vazgeçmesi karşılığında Karaağaç Türk topraklarına katılmıştır⁹⁰.

Suriye sınırına gelince; 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara'da imzalanmış olan Türk- Fransız Anlaşması ile Türkiye-Suriye sınırı çizilmişti. Fakat henüz Fransa meclisinden geçmemiş olduğundan Lozan'da teyit edilmesi gerekiyordu. Kesinti döneminde İsmet Paşa (İnönü), bu anlaşmanın bütün ekleri ile beraber geçerli olan 20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Antlaşması şeklinde zikredilmesini istemesine karşın Fransız delege General Pelle, bu anlaşmanın Türkiye ile Fransa arasında mahalli bir anlaşma olduğundan bütün maddelerinin zikredilmesi gerektiğini belirtmiştir. 26 Haziran tarihli oturumda General Pelle, Lozan'ın yürürlüğe girmesinden sonra Ankara Antlaşması'nın ve eklerinin aynı şartlarla yürürlükte kalacağını ve onunla aynı hüküm ve kuvvette olacağını Fransa'nın Türkiye'ye bir mektup veya bir beyanname göndermek suretiyle bunu tasvip edeceğini bildirmiştir. İsmet Paşa (İnönü) ise,

* Thalweg hattı Meriç nehrini ortadan ikiye ayıran hat demektir.

⁸⁷ Bu konuda yapılan tartışmalar için bkz., Seha L. Meray, *a.g.e.*, 3-7.

⁸⁸ *İleri*, 6 Haziran 1923, No: 1917, s.1.

⁸⁹ *İleri*, 30 Mayıs 1923, No: 1910, s.1.

⁹⁰ *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Lozan (1922-1923)*, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasal Plânlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973, s.27.

Türkiye'nin asıl amacının Anakara Antlaşması'nın teyidini elde etmek olduğunu belirtmesi üzerine Türkiye'nin teklif ettiği değişiklikten de vazgeçtiğini bildirmesi üzerine bu mesele de böylece bu şekilde çözümden kavuşturulmuştur⁹¹.

Musul meselesinde ise Türk delegeleri bu meselenin her iki tarafça sonradan görüşülmek üzere Lozan gündeminden çıkarılmasını sonra yine bir uzlaşma sağlanamaması halinde meseleyi Milletler Cemiyeti'ne götürmeyi teklifi kabul edilmiştir.

Osmanlı Devleti Mısır'ı kaybetmişti. Bu sebeple Mısır ve Sudan üzerindeki hukukundan Lozan'da vazgeçmiştir. Türkiye ayrıca Trablusgarp, Bingazi ve Kıbrıs'taki haklarından da vazgeçmiştir. Fransız tebaasından olan Fas ve Tunusluların Türkiye'de diğer Fransız tebaasının tabi olacağı usule Trablusgarp ve Bingazi ahalisinden olanların da Türkiye'deki diğer İtalyan tebaasının tabi olduğu usule tabi olacakları kararlaştırılmıştır⁹².

5. TÜRKİYE'NİN YUNANİSTAN'DAN İSTEDİĞİ SAVAŞ TAZMİNATI MESELESİ

Yunanistan, Yunan ordusunun Anadolu'da yapmış olduğu tahribat neticesinde Türkiye'nin hakkı olarak istediği savaş tazminatını mali gerekçelerle vermek istememiştir. Yunan başdelegesi Venizelos, Türkiye'nin tazminat istemekten vazgeçtiği takdirde Karaağaç ve kuzeyde Meriç ile Arda ırmakları arasında küçük bölgeyi Türklere bırakmayı önermiştir⁹³.

İsmet Paşa (İnönü), tamirat meselesinden bahisle kabulü mümkün olmayan şeylerin talep edilmesini sert bir üslûpla eleştirmiştir⁹⁴. Nitekim Yunan baş delegesi Venizelos, İsmet Paşa (İnönü) 'yı bu mesele için çok defa ziyaret etmiş, Yunanistan'ın tamirat bedeli veremeyeceğini söylemesine mukabil İsmet Paşa (İnönü), Ankara'dan da aldığı talimatla; *“Yunanlılar Anadolu'ya bir büyük ordu göndermek için para buldular.*

⁹¹ *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Lozan (1922-1923)*, s.29. ; Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.340-342.

⁹² *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Lozan (1922-1923)*, s.43.

⁹³ Rauf Versan, “21.Yüzyıla Girerken Lozan Antlaşması”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C: LVI, S: 1-4 (1998), s.204-205.

⁹⁴ *İleri*, 12 Mayıs 1923, No: 1894, s.1.

*Şimdi de bu ordunun tahribatını tamire muktezi parayı bulmalıdırlar. Türkiye Fransa gibi tamirat talebinde haklıdır...*⁹⁵ “ şeklindeki sözlerle cevap vermiştir.

Bu ortamda ikinci dönem Lozan Konferansı'nın en zor meselelerinden biri olan şüphesiz tamirat meselesiydi. Nitekim basında çıkan şu manşetler bunu teyit etmiştir:

“Konferansta halli en müşkil görünen mesele”⁹⁶

“Türkiye ve Yunanistan tazminat meselesinden dolayı çıkmaz bir safhada bulunuyor”⁹⁷

Gazetelerden okunduğuna göre; Atina Hükümeti, Yunanistan'ın bir an evvel barış istediğini aksi takdirde menfaatini müdafaa için silaha sarılacağını müttefiklere bildirmek üzere Yunan baş delegeşi Venizelos'a talimat vermiştir. Atina gazeteleri, Yunanistan'ın kendisine ait işlerin halledilmesini daha fazla beklemeyeceğini yazmışlardır. Bir takım gazeteler İngiltere ile Fransa'nın kendilerine göre garip tavırlarına hücum etmişler, Yunan hükümetini mevcut kararsızlığa bir son vermeye davet etmişlerdir. Hatta bazı gazeteler daha da ileri giderek müttefiklerin vaziyetleri karşısında Yunanistan için Türkiye'ye savaş ilânından başka bir çare kalmadığını yazmışlardır⁹⁸. Tüm bunlara karşı Türk basını da şaşkınlığını saklayamamıştır. Zira bu hususta İkdâm gazetesi, Yunanistan nazırlarının Yunanistan'da barış arzularını sıkça söz etmelerine rağmen hükümetin Yunan basınının neşriyatlarına bakarak bir protesto notası hazırlamalarını hayret verici bulmuştur⁹⁹.

Yunanistan'ın savaş hezeyanlarına ve genel seferberlik ilân etmesi blöflerine diğer Türk basınından da sert tepkiler gelmiştir. Blöfte olsa bile gazeteler savaştan Türk milletinin korkmadığını ifade etmekten de çekinmemiştir. Nitekim İleri gazetesi; *“Yunanistan Umûmi seferberlik ilân etmiş! Böyle blöflerden elhamdülillah korkmayız”* şeklindeki manşetlerle Türkün cesaret ve cengaverliğini başta Yunanlılar olmak üzere

⁹⁵ İkdâm, 20 Mayıs 1923, No: 9401, s.1.; İleri, 23 Mayıs 1923, No: 1903, s.1.

⁹⁶ İkdâm, 20 Mayıs 1923, No: 9401, s.1.

⁹⁷ İleri, 12 Mayıs 1923, No: 1894, s.1.

⁹⁸ İleri, 10 Mayıs 1923, No: 1892, s.1.

⁹⁹ İkdâm, 12 Mayıs 1923, No: 9395, s.1.

onun avukatlığını yapan müttefiklere haykırmaya çalışmıştır. Gazete, Yunanistan'ın bu hengameyi çıkarmadaki asıl maksadı şu sözlerle ortaya koymuştur:

*“Konferansta tamirat meselesi münakaşa edilecektir. Yunanistan'ın seferberlik vs. gibi şeyler bize karşı konferansta bir tazyik icrası düşüncesine yöneliktir. Anadolu'muzda tahrip edilmiş olan memleketimizin tamiri için Yunanistan'dan istediğimiz pek meşrû hakkımızdan vazgeçmeyeceğiz...”*¹⁰⁰ Gazete ayrıca Yunan ordusunun gerçek gücünü delillerle ispatlayarak bu blöf ortaya çıkarmak istemiştir¹⁰¹.

Yazar Suphi Nuri (İleri) ise; *“Yunan blöfünün artık foyası meydana çıktı. Yunan ordusunun palavralarına ehemmiyet veren yoktur. Tamirat meseleleri müttefiklerle birlikte hal ve fasledilecektir. Yunanlılar arkalarında efendilerini görmeseydiler son blöflere kalkışmazlardı”*¹⁰² şeklindeki sözlerle vaziyeti özetleyerek savaş ihtimallerini komik bir blöf olarak addetmiştir.

İkdâm gazetesi de Yunanlıları yaygara çıkarıp, blöf yapmakla ithâm etmiştir. Gazete; *“...Yunanlılar tarafından pek ziyade i'zâm edilmek ve konferansın akibetine tesir edecek bir mühim mesele şekline dönüştürülmek isteniyor...”* sözleriyle başlanan yazıda Yunanistan'ın müttefikleri bile tehdit etmek amacıyla barışı imzalamayacaklarını ve Türkiye'ye savaş tehditlerini savurmasını asla kabul edilemez bir yöntem olduğunu dile getirmiştir. Gazeteye göre; Yunanistan'ın bu tehditlerine müttefikler asla destek vermeyeceklerdi. Çünkü mağlûp olan devletin savaş esnasında neticede galip devletin arazisinde yaptığı hasarları ödemesi bir prensiptir. Bu prensip savaş neticesinde yasaya konulmuş ve tüm barış şartlarından birini teşkil etmiştir. Gazete, bu prensibi Yunan hatırı için bozmanın Almanya ve Bulgaristan tamirat borcu ismi ile üzerlerine almış oldukları borçları ödemeleri hususunda müttefikler aleyhine bozulması neticesini doğuracağını ifade etmiş ve bu sebeple sırf Yunan hatırına böyle bir ikramın söz konusu bile olmayacağını ve müttefikler tarafından hiçbir destek bulunmayacak bir mesele olduğunu anlatmaya çalışmıştır¹⁰³.

¹⁰⁰ İleri, 10 Mayıs 1923, No: 1892, s.1.

¹⁰¹ İleri, 27 Mayıs 1923, No: 1907, s.1.

¹⁰² Suphi Nuri (İleri), “Hakiki Sulh”, İleri, 23 Mayıs 1923, No: 1908, s.1.

¹⁰³ İkdâm, 20 Mayıs 1923, No: 9401, s.1.

İkdâm gazetesi bir gün sonraki nüshasında, Yunanın savaş gürültüleri yapmalarına sebep olarak Yunanistan'ın tamirat bedelinden ucuzca kurtulmak amacını göstermiştir. Yazar, Yunan ordusunun Türk ordusunun ulaştığı tekamüle asla ulaşamadığını sözlerine eklemiş ve Türk kamuoyunu ferahlatarak hiçbir endişeye sürükleyecek ihtimalin olmadığını özellikle vurgulamak istemiştir¹⁰⁴.

İkdâm gazetesi yazarlarından Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ise Yunanistan'a acımamanın gerekli olduğunu vurgulayan yazısında mutlaka bu tamirat bedelinin alınmasını önermiştir. Yazar, Yunanistan'ın mağlubiyetinin manevi bir ceza olduğunu fakat şeref ve haysiyetle hiç alakası olmayan Yunanistan'ın manevi cezalardan hissedeceği azabın itibarsız olduğunu ve mutlak surette maddi bir cezanın verilmesi gerektiğini ısrarla vurgulamıştır. Son olarak şu çarpıcı sözlerle makalesine son vermiştir:

“...Müdafaadan aciz ve açgözlü Yunanistan'ı mağlûp etmek için elinden parası alınmalıdır ! O ancak bu şekilde cezalandırılabilir. Yoksa şimdiden o bütün çektiklerini unutmuş ve yeni suikastlar hazırlamaya başlamıştır. Ey kurtarıcı bir daha vur! Ve bu sefer tam can evinden! Tam canından fala sevdiği malından vur ki asırlar asrı yerinden kımlıdayamasın¹⁰⁵”. Yazar işte bu sözlerle Türkün bir tercümanı olarak Türk topraklarını harabeye çeviren Yunana kin kusmuştur.

Yazar bir başka makalesinde ise, Rumların Türkiye'de kalması için Yunanistan'ın kendisinden talep edilen zarar ve ziyanı mutlaka ödemesi gerektiğini kaydetmiştir. Yazar aksi takdirde Türklerin bunun acısını yerli Rumlardan çıkaracağını ifade ederek adeta Yunanlılara gözdağı vermek istemiştir¹⁰⁶.

İkdâm gazetesi ayrıca tamirat meselesinde uydurma bir haber olan savaş senaryolarının yabancı basında abartılmasını ve gerçekmiş gibi telakki edilip dünya kamuoyunu yanıltmasını anlamsız bulmuştur¹⁰⁷.

¹⁰⁴ İkdâm, 21 Mayıs 1923, No: 9402, s.1.

¹⁰⁵ Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), “Bir Daha Vur”, İkdâm, 20 Mayıs 1923, No: 9401, s.2.

¹⁰⁶ Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), “Kalmak İstiyorlarsa...”, İkdâm, 21 Mayıs 1923, No: 9402, s.2.

¹⁰⁷ Bu konuda Fransız gazeteleri savaş ihtimallerinden kuvvetle bahsetmiş hatta bunun olması halinde İstanbul'daki müttefiklerin vaziyetinin ne olacağı hakkında fikirler de öne sürmüştür. Bkz., İkdâm, 24 Mayıs 1923, No: 9405, s.3.; İkdâm gazetesi yazarı özellikle İsviçre gazetelerinin bu meseleyi çok vahim

Bu bunalımlı dönemlerde etrafta dolaşan rivayetlerden biri de Yunan başdelegesi Venizelos'un müttefiklere Türkiye ile özel bir barış yapmak istediğini belirtmiş olmasıdır. Yazar Ali Naci Karacan'a göre; bu tehdidi Venizelos yapmamış beraberinde getirdiği Yunanlı gazeteciler bu havayı yarı-resmi bir ihtimal halinde müttefiklere ulaştırmıştır¹⁰⁸.

Bu tarz haberler Türk basınında yankı bulmuştur. Nitekim İleri gazetesi; *"Münferid sulha doğru...İsmet Paşa ile Venizelos arasında başlayan hususi müzakereler münferid sulha doğru mühim bir adım teşkil ediyor. İngilizler telaşa. İsmet Paşa ile Venizelos arasında cereyan eden müzakereler İngilizleri endişe ve telaşa düşürmüştür"*¹⁰⁹ şeklindeki sözlerle vaziyeti ifade etmeye çalışmıştır. Nihayet Yunan başvekil Miralay Gonatas bu konuda kamuoyunu aydınlatmak için basına beyanatta bulunmuştur. Miralay, Atina'daki müttefik elçilerinin Yunan hükümeti nezdinde teşebbüslerde bulunup konferansın tazminat meselesine dair beyanattan önce Yunanistan'ın her türlü münferit bir harekette bulunmak düşüncesinden olmadığını ifade etmiştir¹¹⁰.

Türk basını Türkiye'yi harabeye çeviren Yunanistan'dan mutlak surette savaş tazminatı alınması gerektiğini söylerken, Yunan basını Yunanistan'ın tazminatı asla ödemeyeceğini belirterek bu konuda Yunan heyetini şiddetle tasvip etmişlerdir. Yunan "Eleftheron Vima" gazetesinin Lozan muhabiri vaziyetin pek vahim olduğunu ve Yunanistan'ın "bir santim bile ödememek" hakkındaki görüşünde ısrar edeceğini kaydetmiştir¹¹¹. Diğer Atina gazetelerinin Lozan muhabirleri de konferansta vaziyetin fevkalade gergin bir hal aldığını ve bu meseleye artık son verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir¹¹².

göstermesi karşısında şaşkınlığını gizleyememiştir. Nitekim yazar "...Lozan'da her hangi bir tanıdık dükkana girsem hangi İsviçreli ahbaba rastlasam, bana memleketimizdeki harbden bahsediyordu..." sözleriyle mevcut vaziyeti kamuoyu ile paylaşmıştır. *İkdâm*, 23 Mayıs 1923, No: 9404, s.2.

¹⁰⁸ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.460-461.

¹⁰⁹ *İleri*, 15 Mayıs 1923, No :1897, s.2.

¹¹⁰ *İleri*, 23 Mayıs 1923, No: 1903, s.1.

¹¹¹ *İleri*, 23 Mayıs 1923, No: 1903, s.1.

¹¹² *İleri*, 12 Mayıs 1923, No: 1894, s.1.

Türkiye'nin Yunanistan'dan istediği savaş tazminatına mukabil, Yunanistan'ın teklif ettiği Karaağaç ve çevresini Türkiye'ye verilmek istenmesi daha kabul olunmadan evvel ilk intibaları Türk basını tarafından iyi karşılandığını söylemek mümkün değildir. Nitekim bu teklife İleri gazetesi; “*Bu teklifi kim serd etmiş?...Atina'dan gelen bu haber ortalığı karıştıracak mahiyettedir*¹¹³” şeklindeki sözlerle tavrını daha bu teklif kabul edilmeden ortaya koymuştur.

Yunanistan'dan istenilen 1.350.000.000 T.L. tamirat bedelini, Yunanistan tamirat bedelini maliyesinin müsait olmadığını ileri sürerek reddetmişti. Sonunda Türkiye'nin tamirat bedeli talebi haklı görülmüş fakat bu paraya karşılık olarak Yunanistan şu şartları kabul etmiştir¹¹⁴:

1. Yunanistan, Karaağaç'ı ihtiva eden demiryoluyla beraber Bulgar hududuna kadar Türkiye'ye terk edeceklerdir.
2. Yunanistan'ın Türkiye'den zabt ve müsadere ettiği gemiler Türkiye'ye verilecek.
3. Yunanistan Anadolu'daki tüm şimendifer hatlarında yaptıkları tahribatı (hatlar, köprüler, istasyon binaları vs.) ilgili şirketlere ödeyeceklerdir.
4. Yunanistan, Osmanlı Bankası, Regie İdaresi, Duyûn-u Umûmiye İdaresi gibi müesseselerin sandıklarında para gasbetmişlerse bunları geri vereceklerdir.

Tamirat meselesinin halledilmesinden sonra, İsmet Paşa (İnönü), bunu kabul etmesini gerekçelerle birlikte sabırsızlıkla bekleyen Türk basınına vermiş olduğu beyanatında açıklamıştır. İsmet Paşa; “*Tamirat yerine arazi tavizatını kabul etmekle sulh namına büyük bir fedakârlık gösterdik. Fakat tamirat meselesi diğer meselelerle bağlantılı olup halli ancak muallakta bulunan diğer tüm meselelerin neticelenmesinden sonra kesinlik kazanacaktır. Tamirat bedeli almamakla harap yerlerimizin imarı için kendi borcumuzdan sarfına mecbur olacağımızı pek mühim bir meblağ yüzünden*

¹¹³ İleri, 23 Mayıs 1923, No: 1903, s.1.

¹¹⁴ Ahmet Cevdet (Oran), “Tamirat Meselesinin Halli”, *İkdâm*, 2 Haziran 1923, No: 9414, s.1. Tazminata karşılık Türkiye'ye bırakılan arazi: Mirtaş-Bosnaköyü de dahil olmak üzere 10.000 km uzunluğunda ve 3 km genişliğinde olacaktır. Meriç nehrinin diğer kısmında Thalweg hattının sınır yapılmasını müttefikler kabul etmişlerdir. Bulgaristan'ın Türkiye'ye bırakılan arazi dahilindeki şimendifer hattından transit suretiyle istifade etmelerini Türk heyeti kabul etmiştir. *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Haziran 1923, No: 827, s.1.; *İkdâm*, 30 Mayıs 1923, No: 9411, s.1.

hissedeceğimiz mali müşkülâtın, mali meselelere ait müzakeratla nazar-ı dikkate alınıp alınmayacağını müttefiklerden sordum. Ve kolaylık ibrâz edeceği vaadini almaya bir de tamirat yerine arazi tavizatını kabul ettim...¹¹⁵” sözleriyle barış için ve müttefiklerin diğer mali meselelerde kolaylık sağlamayı vaat ettikleri için bu arazi tavizatını kabul ettiğini belirtmiştir.

Yunan başdelegesi Venizelos Türk gazetecilerine vermiş olduğu beyanatta; İsmet Paşa'nın sulhperverliğini itiraf etmiş ve bundan sonra iki ülke arasındaki münasebetlerin dostane esaslar üzerine tesisi lüzumundan bahsetmiştir¹¹⁶.

Türkiye gayr-i ihtiyari bu isteğinden vazgeçmiştir. Türkiye'nin bu husustaki haklı ve meşrû talebinden vazgeçmesini Türk basını “sulh namına yapılan bir fedakârlık” olarak addetmişlerdir. Örneğin yazar Suphi Nuri (İleri) Türkiye'nin bu fedakârlığını devletlerin layıkıyla anlayıp-anlamayacağı konusunda tereddütlerini dile getirmiştir. Konferansta menfi bir gelişmenin bile iyi taraflarını gören veya görmek durumunda kalan Türk basını, tamirat meselesinin halli ile konferansın üzerindeki kara bulutların dağılıp barış yolunun açıldığına kanaat getirmiştir. Yazar diğer mali konularda müttefiklerin Türkiye'ye kolaylık sağlamaları vaatlerini yerine getirmelerini istemiştir¹¹⁷.

Diğer gazeteler de bu zor meselenin halledilmesiyle barış yolunun açıldığı inançlarını dile getirmişlerdir. Basın tabiri yerindeyse Yunanistan'ın Anadolu'nun hasaratının tazmininden yakayı kurtarmasını bir başarı olarak addetmişlerdir. Fakat Türkiye'nin vazgeçmesine sebep olan faktörün Yunan ordusunun mükemmeliyeti veya kahramanlığı olmadığını aksine Türk ordusunun daha kuvvetli olduğunu fakat Türkiye'nin mevcut şartları da göz önünde tutarak kazanç sağladığının altını çizmiştir.

¹¹⁵ *İkdâm*, 28 Mayıs 1923, No: 9409, s.1.

¹¹⁶ *İkdâm*, 30 Mayıs 1923, No: 9411, s.1.; *İkdâm*, 5 Haziran 1923, No: 9417, s.1. Diğer yandan Venizelos'un “*Ben bu rızayı yalnız başıma gösterdim. Hükümetimle bu mesele hakkında haberleşmedim. Türkler muzafferiyetlerinin semeresini her gün görmektedirler. Bugüne kadar konferansta her hal edilen mesele müttefiklerin fedakârlıklarıyla Türklerin lehine hallolunmaktadır. Arazi nokta-ı nazarından her talebine nail oldu...*” şeklindeki ifadeleri İkdâm gazetesinin tepkisiyle karşılaşmıştır. Gazete Venizelos'un bu beyanati ile Türkiye'nin çok şey istediğini ima etmeye çalıştığını İleri sürmüş ve Türklerin asgari taleplerinin eşinin olmadığını söyleyerek cevap vermiştir. *İkdâm*, 28 Mayıs 1923, No: 9417, s.1.

¹¹⁷ Suphi Nuri (İleri), “Sulh Haftası mı?”, *İleri*, 30 Mayıs 1923, No: 1910, s.1.

Günümüzde de Lozan'ı eleştirenlere o dönemin şartlarını yaşamış olan yazarların kaleminden en mantıklı cevaplar verilmiştir. Ahmet Cevdet (Oran) 'in bu konudaki makalesi durumu daha iyi anlamak için okunmaya şayandır: Yazar; *“Türkiye ne kazandı diye bir sula sorulabilir. Türkiye'nin kazancı evvelâ manevidir...Sonra İsmet Paşa bu dfedakarlığa mukabil Türkiye maliyesine kolaylık gösterilmek vaadini almıştır. Sonra harp seçeneğini seçseydik bu yüzden hem insanca, hem de paraca iyice mühim fedakarlıklara lüzûm görülürdü...Bazı kimseler şöyle yapmalı idi, böyle etmeliydi diye muhakemeye koyulabilirlerse de meseleyi etrafiyla düşündükleri takdirde haklı olduğunu belirtmemelik edemezler...Yunanlıların imdadına yetişen durum ve yerin icabatıdır. Başka bir şey değildir. Yunanlıların evdeki hesapları çarşıya uymuştur...”*¹¹⁸” sözleriyle duruma mantıklı bir bakış açısı getirerek Türk delegelerinin Lozan'da aldığı bu kararı aynen tasvip etmiştir.

Yazar bir başka yazısında ise Karaağaç'ın Türkiye'ye bırakılmasıyla Bulgaristan'ın hoşnutsuzluğunu ifade etmeye çalışmıştır. Bulgaristan konferansa bir nota vererek Nöyyi Muahdesiyle Bulgarları adalar denizinde bir Mahreç'e nail edecek mıntıkaya dahil olan Karaağaç'ın Türk iye'ye verilmesine itirazla bir mahreç meselesini yeniden gündeme getirmeye başlamışlardır. Yazar da bu noktadan hareketle Karaağaç'ın Türkiye açısından mahzuruna değinmiştir¹¹⁹.

Bu mesele karşısında Türk basınıni genel tavrını özetleyecek olursak; ikinci dönem müzakerelerinin en zor meselelerden biri olduğuna kanaat getiren gazeteler Anadolu'yu viraneye çeviren Yunanistan'dan mutlak surette savaş tazminatı alınması gerektiğini belirtmişlerdir. İlk zamanlar Yunanistan'ın savaş blöflerini eleştirmişler ve Türk ordusunun gücünü ortaya koyarak Türkiye'nin hiçbir zaman savaştan çekinmediğini ortaya koymuşlardır. Arazi tavizinin kabul edilmesiyle neticeye duygusal değil de mantıki ve realist bir perspektiften bakan gazeteler savaşın doğuracağı neticeleri açıklayarak Türk heyetinin almış olduğu bu kararı desteklemişlerdir. Böylece Türk kamuoyunun sinirlerini yatıştırmaya çalışarak ılımlı bir hava yaratmaya çalışmışlardır. Bu meselenin de halledilmesiyle barış yolundaki en büyük engelin kalktığına inanan gazeteler, fedakârlık sırasının müttefiklere geldiğini hep bir ağızdan

¹¹⁸ *İkdâm*, 2 Haziran 1923, No: 9414, s.1.

¹¹⁹ Ahmet Cevdet (Oran), “İç Bulandıran Meseleler”, *İkdâm*, 3 Haziran 1923, No: 9415, s.1.

haykırışlardır. Bu bağlamda gazetelerin Türk kamuoyu adına beklentisi mali meseleler başta olmak üzere diğer meselelerde müttefiklerin vaatleri ile Türkiye'ye kolaylık sağlayarak yapılacak olan barışa katkıda bulunmalarıdır. Müttefiklerin bu vaatlerini yerine getirmemeleri ileriki konularda da değineceğimiz üzere Türk basınının sert tepkisiyle karşılaşmıştır.

6. OSMANLI GENEL BORCU MESELESİ

Tamirat meselesi hasebiyle konferansta esen soğuk rüzgarlar Osmanlı genel borcunun ödenme şekli yani kuponlar meselesi nedeniyle daha da sert esmeye başlamıştır.

Bu sorun daha çok kuponların büyük bir kısmını elinde bulunduran Fransızları ilgilendiriyordu. Ödeme borç senetlerinde belirtildiği gibi, sterlin üzerinden yapılırsa Türkiye'nin her yıl yaklaşık olarak beş milyon, frank üzerinden yapılırsa bir milyon yediyüz bin sterlin ödemesi gerekiyordu. Türkiye doğal olarak ödemelerin frank üzerinden ödemek isterken Fransa ya altın ya da sterlin olara ödenmesini istemiştir. Ayrıca Türkiye kupon sahipleri ile barışın imzalanması akabinde doğrudan müzakere etme hakkını isterken, devletler bu teklifi kabul etmekle beraber bu konuda anlaşmaya bir deklarasyon (beyannâme) konulmasını istemiştir¹²⁰.

Osmanlı genel borcu faizlerinin altınla ödenmesini basına verdiği demecinde kesin bir dille reddedeceğini ifade eden İsmet Paşa, harap edilmiş Türkiye'nin gelir kaynaklarının altınla ödenmesine müsait olmadığını açıklamıştır¹²¹. Başbakan Rauf Bey ise Anadolu Ajansı'na bu konuda verdiği demecinde Türkiye'nin talebinin hak ve adalet dairesinde makul şartlar içerdiğini ve faizlerin altınla ödenmesinin hiçbir şekilde kabul edilmeyeceğini söylemiştir¹²².

Bu konuda Türkiye konferansta üç şekil teklif etmiştir¹²³:

¹²⁰ Selâhi Sonyel, *a.g.e.*, s.347.

¹²¹ *İkdâm*, 3 Haziran 1923, No: 9415, s.1.; *İleri*, 6 Haziran 1923, No: 1917, s.1.

¹²² Bu demecin tamamı için bkz., *İkdâm*, 11 Haziran 1923, No: 9423, s.1.

¹²³ *İkdâm*, 13 Haziran 1923, No: 9425, s.1.; *İkdâm*, 19 Haziran 1923, No: 9431, s.1.

1. Faizlerin ödeneceği para cinsini ve senevî faiz toplamını tespit etmek,
2. Faizler meselesinin muahhededen tamamen ihracı ve hamillerle halledilmek üzere ertelenmesi,
3. Beyanname verilmesi fakat akçenin cinsi hakkında yapılacak çekincelerin açık ve sağlam olması (yani mukaveleleri ve Muharrem kararnamesini tasdik etmek ama İngiliz lirası ve altın veremeyeceğimizi belirtmek)

İkdâm gazetesine göre ilk madde T.B.M.M.'nin verdiği karara en uygun bir usuldür. Fakat bu maddeyi müttefikler alacaklılar adına Lozan'da kabulü taahhüdüne hakları olmadıklarını beyân ederek reddetmişlerdir. İkinci maddeyi ise müttefikler kabul etmeye yanaşmamışlardır. Bir beyanname vererek Muharrem Kararnamesi'ni ve diğer sözleşmeleri tasdik etmemizi talep etmişlerdir. Türkiye bunu kabul etmekle beraber faizlerin ödeneceği akçenin cinsi hakkında çekincelerini belirtmişlerdir. Müttefikler Türkiye'ye "siz vereceğiniz beyannamede şu çekinceyi belirtiniz. Akçe cinsini tayin konusunda daha sonra alacaklılarla yeni şartlara göre değişiklik yapmak şartıyla mukavelatı tasdik ediyorsunuz" demişlerdir. Müttefiklerin bu isteğine İkdâm gazetesi " *Bu çekinceyle verilen beyanname bize mukavelâtı tasdik ettirmektedir. Fakat akçe cinsini tayin hususunda açık bir hak bahş etmektedir ve örmeğin gelecekte hamillerle olacak müzakere arzumuz üzerine bir hüsn-ü neticeye varmadığı takdirde taahhüdümüz bakî kalmış olacaktır*¹²⁴ " şeklinde karşılık vermiştir.

Fransızlar ise kendi paralarının hızla değer kaybına uğradığını bildiğinden dolayı bu hesaplamanın uluslararası para standartı haline gelen pound sterlini ya da altın cinsinden hesaplanmasını istemiştir¹²⁵. Müttefikler öncelikle sözleşmelerin bir kere teyidini istemiştir. Böyle bir teyit alacaklıların hangi para üzerinden seçme hakkını kabul etmek demektir. Müttefikler bir yandan alacaklılar ile Türkiye arasına giremeyiz derken diğer yandan alacaklılarla görüşmeden evvel Türkiye'yi bir beyanname ile ahden bağlayarak alacaklıların karşısına öyle çıkmak istemişlerdir¹²⁶. Özetleyecek olursak müttefikler " *şahıslar adına taahhüde girmeye yetkimiz yoktur. Yalnız ileride mali vaziyetinize göre bir eksiltme için hamillerle konuşmak istediğiniz fikrini, sarahaten*

¹²⁴ *İkdâm*, 19 Haziran 1923, No: 9431, s.1.

¹²⁵ Standsrd Shaw, *a.g.m.*, s.892.

¹²⁶ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s. 518-519.

ifade ederek beyanname koyunuz. Fakat eğer Frank ile tesviye gibi muayyen bir şekil teklif ederseniz biz bunu kabule yetkili değiliz¹²⁷ ” demişlerdir.

Maliye vekili Hasan Bey (Saka) ise Türkiye'nin Duyun-u Umumiye'yi kaldırma niyetinde olmadığını yani borcuna sadık olduğunu belirterek Türkiye'nin maliyesi ile münasip bir miktar para verme niyetinde olduğunu ifade etmiştir. Alacaklılarla görüşmek üzere Paris'e giden Hasan Bey (Saka), alacaklıların temsilcileri tarafından mali vaziyetin tetkikinin gerekli olduğunu ve bunun için de öncelikle barış yapılmasının icap ettiğini söylemiştir¹²⁸.

Bu mesele hakkında Fransa'nın destek bulma çabaları Romanya delegesi Mösyö Diyamandis'i harekete geçirmiş ve İsmet Paşa (İnönü) ile Genarel Pelle arasında tabiri yerindeyse mekik dokuyarak bir uzlaşma zemini bulmaya çalışmıştır¹²⁹. Romanya delegesi İkdâm muhabirine verdiği beyanatta bu meseleden dolayı konferansın kesilmesinin doğru olmadığını belirterek bu meselenin Türkiye ile kupon sahipleri arasında halledilmesi gerektiğini ifade ederken; “ ...ortada bir çıkmaz yol vardır. Fransız hükümeti şayet hamillere verilmiş bir hakka müdahale ederek arzunuzu yerine

¹²⁷ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.544.

¹²⁸ Hasan Bey (Saka) bu beyanatında müttefiklerce söz edilen alacaklıların seçme hakkının nasıl doğduğunu ve bunun sakıncalarını belirterek mevcut vaziyeti şu sözlerle dile getirmiştir : “ *Meselenin esası kambiyo da bir seçme hakkı meselesidir. Yani hamillere, borç evrakında ve kontratlarda bir seçme hakkı verilmiştir. Diğer bir deyişle hamiller kuponlarını hangi memlekette ibraz ederlerse faizleri o memleketin parasıyla alabileceklerdir. Bu suretle İstanbul'dakiler Türk parası, Londra'dakiler İngiliz, Paris'tekiler frankla faizlerini ödemeye hakları vardır. Hamillerin seçme hakkı buradan doğuyor. Bu kabul edildiği vakit her yerde rayiç akçe altın paraydı. Ve bu hakkın kabulü yalnız hamillere bir kolaylık ödeme etmekten ibaretti. Düyun-u Umumiye'nin eski cetvelleri tedkik olunup ta tevzi'âta bakılırsa kuponları önemli bir kısmı İstanbul'da te'diye ve çok cüz'î miktarı da Paris ve Londra'da te'diye ediliyormuş. Halbuki şimdi her memlekette kağıt para ile te'diyatta bulunuluyor. Fakat bu memleketlerin parasında kambiyo farkı olmuştur. Bugün hamiller seçme hakkından istifade ederek İngiltere Bankası'na müracaat ederek İngiliz parası ile kuponların ödenmesini talep etmektedirler ki bu muamele, misli bir fark husule getirmektedir. İşte 1918'den itibaren Düyun-u Umûmiye'nin ödenmesi bu şekildeydi. 1918'den itibaren yapılan bu ödeme şeklini Mâliye Vekâleti protesto etmiştir. Seçme hakkıyla Türkiye'ye altından kalkamayacağı bir yük verilmek isteniliyor...Biz diyoruz ki bugün malî vaziyetimiz müsaîit değildir. Anlaşalım. Faizleri Türk parasıyla ödeme talebinde bulunmuyoruz. Çünkü ileride de nakit para çıkartabileceğimiz ve paramızın düşebileceği iddia olunabilir. Biz onlara kendi paralarıyla borcumuzu ödemeyi teklif ediyoruz. Müttefikler konferansta mukaveleler ve Muharrem Kararnamesini tarafımızdan bir beyanname ile tasdikini istiyorlar. Biz seçme hakkının mutlak bir hak gibi telâkki edilemeyeceğini ve vaktiyle kolaylık için verilmiş bir şey olduğunu söylüyoruz. Faizlerin frankla ödenmesini teklif ediyor ve tasdikini bizden istedikleri mukaveleleri seçme hakkında çekincemizle kabul edebileceğimizi ilâve ediyoruz. Onlar da cevaben diyorlar ki , ortada borçlu bir devlet vardır. Siz onun burada murahhaslarısınız. Onun namına si mukaveleleri burada tasdik edebilirsiniz. Halbuki sizin taleplerinizi kabul etmeye ve hamiller namına eksiltmeye ve değiştirmeye bizim yetkimiz yoktur. İkdâm, 16 Haziran 1923, No: 9428, s.1.*

¹²⁹ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.550.

getirecek olursa, başta Mösyö Poancara olmak üzere zor bir urumda kalır. Diğer taraftan sizin kararınız kâtidir, samimidir ve doğrudur diyeceğim. Ben İsmet Paşa ile Pelle arasında bir aracı vazifesini ifâ edeceğim. Bana kalırsa tek çare yeniden hamillerle müzakerelere girişmektir ¹³⁰” şeklindeki sözleri ile devam ederek görüşlerini kaydetmiştir.

Türk basını müttefiklerin Osmanlı borçlarının faizlerinin altın ile ödenmesini istemelerine büyük tepki göstermiş ve bu neticenin gelecekteki Türkiye'nin iktisadî istiklâlini çökertmeye matuf bir hareket olarak algılamışlardır.

Hâkimiyet-i Milliye bu meselenin konferans müzakerelerinin en katî safhasının teşkil ettiğini belirterek konunun önemini vurgulayan yazılar neşretmiştir¹³¹. İleri gazetesinden Suphi Nuri (İleri) ise konferansın bu mesele yüzünden kesilme mesûliyetinin Türkiye'ye ait olmayacağını belirtirken, müttefiklerin tamirat meselesinde Türkiye'ye verdiği sözü tutmamasına veryansın etmiştir. Yazar önemli bir konuya değinerek Hasan Bey (Saka) 'in alacaklılarla görüşmek üzere gittiği Paris'te Türkiye aleyhine geniş bir propaganda ağının kurulduğunu ve Türkleri dünya kamuoyuna menfi yönlerle lanse etmek istediklerine işaret etmiştir. Yazar, bu meselede Türkiye'ye çıkarılan zorluklara farklı bir bakış açısı getirerek bunun sebebinin Türkiye'den ayrılan yerlere ait Duyun-u Umumiye faizlerinin diğer hükümetlerin de bir takım kolaylıklar isteyecekleri korkusunun yer almasını göstermiştir. Bütün bunlara rağmen iyimserliğini muhafaza eden yazar konferansın bu mesele yüzünden kesilmesinin zayıf bir ihtimal olduğunu kaydetmiştir¹³². İleri gazetesi aynı zamanda Türkiye'ye çıkarılmak istenen bu zorluğun yeni tavizler koparmak hevesinden ileri geldiğini belirtmiştir¹³³.

İkdâm gazetesinden Ahmet Cevdet (Oran) ise müttefiklerin Türkiye'den faizlerin altın olarak istenilmesinin iktisadî şartlar gereğince asla mümkün olmadığını, asıl amacın Türkiye'yi iktisaden kendilerine bağımlı bir hale getirmek olduğu iddiasını ileriye sürmüştür. Yazar, değil Türkiye'nin ondan çok zengin olan devletlerin bile bunun altından kalkamayacağını belirterek bu fikrini Fransa'yı örnek göstererek

¹³⁰ *İkdâm*, 18 Haziran 1923, No: 9430, s.1.

¹³¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Haziran 1922, No: 837, s.1.

¹³² Suphi Nuri (İleri) “Son Müşkülât”, *İleri*, 3 Haziran 1923, No: 1914, s.1.

¹³³ *İleri*, 6 Haziran 1923, No: 1917, s.1.

desteklemiştir¹³⁴. Yazar eğer bu konunun Lozan'da çözüme kavuşturulmazsa ileride Türkiye'nin başına türlü gaileler açılacağını belirterek bu husustaki endişelerini ifade etmeye çalışmıştır. Türkiye'nin borçlarına her zaman sadık kalacağını da belirten yazar bu borcun Türkiye tarafından kabullenildiğini yalnız ödeme şeklinde anlayamadığını kaydetmiştir¹³⁵.

İkdâm gazetesi, Osmanlı Genel Borcu olan Düyun-u Umumiye faizlerinin ödenme şekli hakkındaki müzakereler hakkında Ankara'nın bu meseleye çok önem verdiğini yazdığı yazılarda vurgulamıştır. Gazete devamla müttefiklere tepkisini; *“Konferansta her mesele halledilirse faizlerin altın olarak ödenmesi hususunda ısrar edildiği takdirde bu hal senelerce sulhu yapmamak için bir sebep teşkil eder. Fakir Türkiye'den her sene kırk milyon lira istemek onu tabi bir ölüme sevk etmekten başka bir şey değildir”*¹³⁶ gibi sözlerle ifade etmeye çalışmıştır. Gazete bu ortamda bile Fransa'yı “dost” kelimesiyle ifade ederek Türkiye'nin iktisaden esir düşmesi tehlikesine karşı bu devletin lakayt kalmamasını isteyerek zayıf bir Türkiye'nin dostluğunun Fransa için hiçbir menfaat teşkil etmeyeceğini vurgulamaya çalışmıştır¹³⁷.

Vakit gazetesi de bu meselede Türkiye'nin isteğinin mutlak surette kabulünü isteyerek buna gerekçe olarak harabeye çevrilen Türkiye'nin bütçesinin yetersiz olduğunu göstermiştir¹³⁸.

Bu mesele ile Fransa en ziyade ilgilendiğinden Türk basınında doğal olarak Fransız basınının bu konudaki mütalaaları yer almıştır. “Tan” gazetesinin Lozan muhabiri Türklerin bu teşebbüslerdeki amacının, otuz sekiz milyon faizi on beş milyona düşürmek olduğunu ifade ederek Türklerin bu görüşünün kabulü halinde Fransa'nın Bulgaristan'da, Sırbistan'da, Yunanistan ve özellikle Rusya'da mevcut çıkarlarının tamamen tehlikeye düşebileceği yorumlarını yaparak bu husustaki endişelerini kaydetmiştir¹³⁹. Gazete, Fransa'nın Lozan'da kendi menfaatini müdafaa etmekle beraber aynı zamanda tüm alacaklı hükümetlere hizmet ettiğini belirterek uluslararası

¹³⁴ Ahmet Cevdet (Oran), “Altın Faizler Meselesi”, *İkdâm*, 12 Mayıs 1923, No: 9395, s.1.

¹³⁵ Ahmet Cevdet (Oran), “Hâlâ Yerde Sayıyoruz”, *İkdâm*, 19 Haziran 1923, No: 9431, s.1.

¹³⁶ *İkdâm*, 5 Haziran 1923, No: 9417, s.3.

¹³⁷ *İkdâm*, 25 Haziran 1923, No: 9437, s.1.

¹³⁸ *Vakit*, 2 Temmuz 1923, No: 1995, s.1.

¹³⁹ Mehmet Asım (Us), “Birinden Diğere”, *Vakit*, 23 Haziran 1923, No: 1986, s.1.

bir yükümlülüğü yerine getirdiğini ileriye sürmüştür¹⁴⁰. Bu gazete 19 Haziran 1923 tarihli bir nüshasında da Fransa'yı en fazla alakadar eden meselenin konferansın sonuna bırakılmasına şüphe duymuş ve bu meseledeki Türk taleplerini eleştirerek bu meselenin anlaşmadan sonraya bırakılmamasını istemiştir¹⁴¹.

Yine Fransa'dan "Excelsior" gazetesi, müttefiklerin Türkiye'den talep ettikleri şeyi "pek basit ve genel hukuk esaslarına tamamen uygun" sözleriyle destek vermiştir. İleri gazetesi de bu yorumu "...fakir Türk bütçesini zavallı Türk köylüsüyle Türk vergi mükellefini hiç düşünmüyor¹⁴²" şeklindeki sözlerle eleştirmiştir.

İkdam gazetesi de yabancı basında çıkan Türkiye'nin yabancı sermaye düşmanı olduğuna ilişkin asılsız haberleri eleştirmiştir. Gazete; "...Lozan'da bizim murahhaslarımızın kuponlar meselesinde seçmiş olduğu müdafaa tarzı bizim Fransız sermayesine karşı bir husumetimiz tarzında asla anlamlandırılmamalıdır. Bizim bu müdafaalarda dayandığımız esas taahhüdümüzü gelecekte tamamen ikâ edebilmek için Duyun-u Umumiye faizlerinin ödeme gücümüze uygun bir hal ve derecede olmasını temin etmektir. Bu hususta talep ettiğimiz şartlarda diğer memleketlerde ve özellikle Fransa'da bugün geçerli olan şartların tamamen aynıdır...¹⁴³" şeklindeki sözlerle çıkan haberlere karşılık vermiştir.

Bu mesele hakkında uzun müzakereler sonunda bir uzlaşmaya varılamaması Türk kamuoyunda bir ümitsizlik havasının uyanmasına sebep olmuştur. Barış yolunda büyük bir engel olarak görülen faizler meselesinin Türk kamuoyu arasında nasıl bir bıkkınlık yaşattığını İkdam gazetesi şu sözlerle aksettirmeye çalışmıştır: "İşte ikinci Lozan konferansında bugün intizar devri yaşanıyor. Bu intizar belki elem bir gelecek hazırlıyor. Belki de beklenen mesud netice elde edilecektir. Artık herkes sulhu istiyor. Bir çok hadiselerin kurbanı, bir yığın olayın şahidi olan devletler artık sulhu istiyorlar. Lozan'da murahhaslar, müşavirler ve hatta gazeteciler geceyi gündüze katıp çalışıyorlar, didiniyorlar. Bütün bu sarf edilen mesainin semerelerini sabırsızlıkla

¹⁴⁰ İkdâm, 18 Haziran 1923, No: 9430, s.1.

¹⁴¹ İkdâm, 23 Haziran 1923, No: 9435, s.1.

¹⁴² İleri, 7 Haziran 1923, No: 1918, s.1.

¹⁴³ İkdâm, 25 Haziran 1923, No: 9437, s.1.

bekliyorlar. Fakat o semere bir türlü elde edilemiyor. Önümüzde bir faizler meselesi dönüp duruyor. Formüller arıyor, bir türlü uyuşulamıyor...¹⁴⁴”.

Diğer gazetelerde bu mesele hakkında; “*Duyûn-u Umumiye faizleri meselesi halledilemiyor¹⁴⁵”*, “*Borçlarımızın parasını altın olarak veremeyiz¹⁴⁶”*, “*Müttefikler yeni sulh muahednamesini faizlere ilişkin maddeyi dahil olmadan bastırıyorlar¹⁴⁷”* şeklindeki sözlerle mevcut vaziyeti ifade etmeye çalışmışlardır.

Müttefiklerin Fransa'nın hatırı ve birkaç alacaklı yüzünden savaş yapmayacakları inkâr edilemez bir gerçektir. Gerçek amaçları Türkiye'den yeni tavizler koparmaktan ibaretti. Uzun süren tartışmalar neticesinde Türkiye'nin dışarıdan hiçbir müdahale olmadan hazine bonusu bulunan kişilerle tek tek görüşerek faizden dolayı borçlar katlanmadan bir anlaşmaya varılarak borçları ödeme kolaylığı isteği kabul edilmiştir¹⁴⁸.

İsmet Paşa (İnönü) yorgun olduğundan dolayı gazeteciler Rıza Nur'un etrafını sarmışlardır. Rıza Nur gazetecilere vermiş olduğu beyanatında bu konudaki memnuniyetini dile getirmiştir¹⁴⁹.

Bu meselenin de halledilmesiyle basın da iyimserliğini dile getirerek barış yolunda büyük bir engelin kalktığına yer veren yazılar neşretmişlerdir. Varılan neticeyi basın şu sözlerle okuyucuyla paylaşmışlardır:

“Konferanstaki müşkülattan en mühimi de nihayet iktihâm edilmiştir¹⁵⁰”, “İsmet Paşa, Türkiye'nin malî vaziyetini izah ederek hamillerin yeni şartlara uygun noktasında Ankara'ya hak verecekleri ve bir itilâfi kabul edecekleri ümidini izhâr etmiştir. Müttefikler bu hususta sessiz kalmışlar evvelce verilen vaadi tekrar eder görünmek istememişlerdir. Bu suretle kuponlar meselesi muahededen çıkarılmıştır¹⁵¹”.

¹⁴⁴ *İkdâm*, 19 Haziran 1923, No: 9431, s.1.

¹⁴⁵ *İleri*, 3 Haziran 1923, No: 1914, s.1.

¹⁴⁶ *İleri*, 6 Haziran 1923, No: 1917, s.1.

¹⁴⁷ *Vakit*, 23 Haziran 1923, No: 1986, s.1.

¹⁴⁸ Standsrd Shaw, *a.g.m.*, s.892.

¹⁴⁹ Mehmet Asım (Us), “İlk Tebrikler”, *Vakit*, 13 Temmuz 1923, No: 2006, s.1.

¹⁵⁰ *İleri*, 10 Mayıs 1923, No: 1892, s.1.

¹⁵¹ *Vakit*, 10 Temmuz 1923, No: 2003, s.1.

Netice itibariyle mesele halledilmeden önce basında bu konu ile ilgili olarak, müttefiklerin teklifleri sert üsluplarla karşılık bulmuş ve bir “iktisadî esaret” olarak telâkki edilmiştir. Yunan tamirat meselesinde Türkiye’ye karşı verilen vaatlerin bu meselede yerine getirilmemek istenmesi basında müttefikler aleyhine ateşli yazıların yazılmasına sebebiyet vermiştir. Basın, müttefiklerin tavizler koparma hevesinde olduğunu anlamış ve bunu kamuoyu ile paylaşmıştır. Meselenin çözüme kavuşturulmasıyla beraber basında barış ümitleri daha sık yer bularak mevcut kara bulutlar dağılmaya başlamıştır.

7. ADLÎ KAPİTÜLASYONLAR MESELESİ

Lozan Konferansı’nda tekrardan görüşülen adlî beyannâme meselesi anlaşmanın imzalanmasını geciktiren sebeplerin başında yer almıştır.

İsmet Paşa (İnönü), müttefiklere sunulan “Mukabil Sulh Projesi” nde bu konu hakkında mevcut olan maddenin değişmediğini ısrarla dile getirmiştir. İsmet Paşa bu maddede, Türkiye’de yabancıların gerek Türkiye’ye dahil ve ikâmet hususunda gerek vergi ve adliye konularında tabi oldukları kapitülasyonların ve kapitülasyonlardan doğan iktisadî ve adlî usûlün tamamen ilgâ edildiğini beyân etmiştir¹⁵².

Türk delegeleri de fikirlerinde ısrar etmişler ve 4 Şubat 1923 günü İtalya delegesi Montagna tarafından teklif edilen formülün kabulünde tamamen ısrar edeceklerini kaydetmişlerdir¹⁵³. Komisyon başkanı Rumbold, Montagna formülünün barışın bir an evvel imzalanmasını kolaylaştırmak için şahsî bir öneri olarak ileri sürüldüğünü iddia etmiştir¹⁵⁴.

Türk basını da ilk dönem Lozan Konferansı’nda kararlaştırılan Montagna Formülü’nün kabulünü isteyerek bu konuda Lozan’daki delegelerimize destek vermiştir.

¹⁵² *İleri*, 29 Nisan 1923, No: 1881, s.1.

¹⁵³ *İleri*, 10 Mayıs 1923, No: 1892, s.1.

¹⁵⁴ Salâhi Sonyel, *a.g.e.*, s.346.

Bu konuda Türk isteğinin kabul edileceğine yürekten inanan gazetelerde bu hususta göze çarpan manşetler şu şekildedir:

“Müttefikler bu konuda nihayet Montagna formülünü kabul edeceklerdir¹⁵⁵”, “Kâpitülasyonlarla bunlardan mütevellid imtiyazâtın ilgasında ısrar ediyoruz¹⁵⁶”, “Er geç dediğimizi yapacaklar¹⁵⁷” gibi diğer gazetelerde de bunlara benzer yazıların çıktığını görmek mümkündür.

Gazeteler genellikle müttefiklerin Türklere karşı eski zihniyetlerini devam ettirmedeki ısrarlarından dolayı yakınmışlardır. Örneğin yazar Suphi Nuri (İleri) bu zihniyeti ve bundan doğan etkileri makalesinde; “...Türkler, Lozan’a müttefikler ile sulh akd etmeye gittiler. Bunun için biz elimizden geldiği kadar hüsnüniyet ibrâz ediyor ve samimi bir surette çalışıyoruz. Yalnız müttefikler bir türlü bizi kendi ailelerine almak istemiyorlar. Onlar her vakit ehl-i sâlib kafası ve ruhu ile hareket ediyorlar ve uhûd-u âtikâya bağlanıp kalıyorlar. Müttefiklerin bu zihniyeti değişinceye kadar Türkler daha pek çok üzülecekler ve yorulacaklardır...¹⁵⁸” şeklindeki sözlerle ifade etmeye çalışmıştır. Bu tür pürüzlü meselelerin konferans sonuna bırakılmasının sebebinin de açıklayan yazar bunu şu sözlerle açıklamıştır: “...Uzamaya kadar başka işlerde pazarlıkları görüp, pazarlık uyduğu takdirde bizim nokta-ı nazarımızı kabul etmek, uymadığı takdirde mesûliyeti bize yükletmek için bir bahane bularak konferansı akîm bırakmak¹⁵⁹”

Türkiye’nin adliye işlerinde kayıtsız-şartsız Türk adliyelerinin uğraşmasını isteyen yazar Ahmet Cevdet (Oran), bu konuda Türkiye’nin neden bu kadar ısrar ettiğini gerekçeleriyle beraber şu sözlerle açıklamıştır:

“...Eğer biz ilk teklifi kabul edipte tevkif-î mezkûreleriyle mesken araştırılması emrini ecnebi müşavirlerin tasdikine arz etmeye mecbur olsaydık bu keyfiyet beş sene için olsun, yine bir nevî kapitülasyon demektir. Hiçbir memleket, kendi adliyesinden başka diğer kuvvetlere müracaat edemez. Böyle bir mecburiyette bulunan bir devlet iç

¹⁵⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 1 Haziran 1923, No: 827, s.1.

¹⁵⁶ İleri, 29 Nisan 1923, No: 1881, s.1.

¹⁵⁷ İleri, 10 Mayıs 1923, No: 1892, s.1.

¹⁵⁸ Suphi Nuri (İleri), “Hakiki Sulh”, İleri, 23 Mayıs 1923, No: 1903, s.1.

¹⁵⁹ İleri, 30 Mayıs 1923, No: 1910, s.1.

*asayişini muhafazaya muktedir olamaz. Türkiye'den böyle bir taahhüd almak, devletimiz ve memleketimiz için bir tehlike teşkil ederdi. Bizim memleketimizde oturan halk pek muhtelif olduğundan memleketin asayışı daima nazik bir nokta teşkil eder*¹⁶⁰”.

Özetle Türk basını, ilk dönem Lozan görüşmelerinde kabul edilen formülün şimdi tanınmamasını eleştirmişler, müttefiklerin bu formülün dışında bir şartı kabul ettirmek istemelerinin kapitülasyonların devamı anlamını taşıdığını ifade ederek kesin bir dille bunun Türkiye tarafından reddedileceğini kaydetmişlerdir.

Uzun müzakereler sonunda, asgari beş sene geçerli olacak olan adli beyannameye göre; Türkiye Uluslararası Daimi Adalet Divanı tarafından verilecek bir liste dahilinden Birinci Dünya Savaşı'na iştirak etmeyen yani tarafsız devletlere mensup en fazla dört Avrupalı hukuk müşaviri seçecektir. Bunlar Türkiye hükümeti memuru olup, adliye nezaretine tabi bulunacaklar, İstanbul veya İzmir'de ikâmet edeceklerdir¹⁶¹.

Bu meselenin de bu şekilde çözüme kavuşturulmasıyla Türk basınında öne çıkan yazılar müspet yönde bir seyir takip etmiştir. Barışın önünde önemli bir engel kalmadığına inanan gazeteler anlaşmanın imzasına bu dönemden itibaren kesin gözüyle bakmışlardır. İleri gazetesinden yazar Suphi Nuri (İleri) artık barışın imzalanmasının an meselesi olduğu müjdesini Türk halkıyla paylaşmıştır¹⁶². İkdâm gazetesi de Türkiye'ye yerleşerek işi-gücüyle namuslu bir şekilde meşgul olan yabancıların bizzat Türkiye'nin en iyi şekilde himaye edeceğini belirterek müttefiklere ve onların tebaalarına güven

¹⁶⁰ Yazar aynı makalede geçmişten örnekler vererek konuya açıklık getirmek istemiştir: “...Haturımıza gelir: Mithat Paşa merhum İzmir valisi iken bakmış ki bir takım ecnebi tabasından caniler memleketin emin ve istirahatini bozup duruyorlar. Birden bire bunların tevkifine kalkışacak olsa ecnebi konsolosların şikâyetini yükselteceğine şüphesi olmadığından, bir müddet ihmal tavrını takınmış, o derece ki birgün bizzat konsoloslar gelip ahvâl-ı vâkıa hakkında şikâyet etmişler. Paşa, cevaben bunların def'inin kolay olduğunu fakat kapitülasyonların hükmüne karşı ciddi bir şey yapılamayacağını beyân etmiştir. Bunun üzerine konsoloslar, ne yaparsanız yapın şu hırsızlık belasından kurtulalım dediklerinin akabinde Paşa hemen zabıtaya emir vererek İzmir'de ne kadar ecnebi tebaasından olay yapan kişiler varsa hepsini alelacele tevkif ile raporla Paşa'nın nezdine bir kere daha gelerek bu şefaate kıyam etmezler mi! Paşa, hem şikâyet ediyorsunuz, hem de bunları koruyorsunuz. Eğer onları böyle toptan alıp cezalandırsaydım, siz de ve tebaalarınız namusluları da burada oturamazlardı. Artık şimdi itiraza hakkınız yoktur, diyerek cümlesini susturmuştur...” diyen yazar böylelikle Türkiye'nin yeri geldiğinde yabancıları en iyi şekilde himaye ettiğini ve yabancı müdahalesi olmadan da Türkiye'nin bu işlerin üstesinden geleceğini ifade ederek kapitülasyonların kesinlikle kaldırılmasını vurgulamak istemiştir. Ahmet Cevdet (Oran), “Adlîye Formülünün Kabulü”, *İkdâm*, 5 Haziran 1923, No: 9417, s.1.

¹⁶¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., *İleri*, 7 Haziran 1923, No: 1918, s.1.

¹⁶² Suphi Nuri (İleri), “Sulh Haftası mı?”, *İleri*, 30 Mayıs 1923, No: 1910, s.1.

telkin etmeye çalışmıştır¹⁶³. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de “*Hey’eti murahhaslar hukuk hükümraniyemize hâlel getirmeyen bir takım değişikliklerle Montagna Formülünü kabul ettiler*¹⁶⁴” sözleriyle neticeyi memnunlukla karşıladığını ifade etmiştir.

8. LOZAN KONFERANSI’NDA DELEGELERİN GÜVENLİĞİ MESELESİ

Lozan Konferansı’nın bu kadar büyük hengâmelerinin yanında, bir de cinayet işlenmiş ve Lozan şehrinin üzerindeki mevcut kara bulutlar tam dağıldığı söylenirken bu olayla beraber daha da kesif bir hale gelmiştir. Bunun yanında İsmet Paşa (İnönü) ‘ye suikast söylentilerinin çıkması endişe içinde bekleyen Türk kamuoyunu iyice tedirgin etmiştir.

8.1. Rus Delegesi Vorovski’nin Öldürülmesi

Rus delegesi Vorovski* Lozan’da Alexi Konradi* adında birisi tarafından öldürülmüştür. Cinayet, Sovyetler murahhası Mösyö Vorovski, Rusya’nın Berlin elçisi basın idaresi başkanı Mösyö Aranski ve Rus gazetecilerinden Mösyö Riyankovski, Cecile otelinde beraber yemek yedikleri bir sırada meydana gelmiştir. Vorovski ölürken yanındakiler yaralanmıştır¹⁶⁵.

İsmet Paşa (İnönü) ile Sovyet Rusya İsviçre’yi şiddetle kınarken, Türkiye aynı zamanda himaye tedbir talebinde bulunmuştur¹⁶⁶. Rus çevreleri bu katilin Rusya’ya karşı yapılan beynelmilel taarruz ve teşebbüslerle manen ilgili olduğu görüşünü ileriye sürmüşlerdir¹⁶⁷.

¹⁶³ *İkdâm*, 5 Haziran 1923, No: 9417, s.1.

¹⁶⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Haziran 1923, No: 827, s.1.

* Vorovski, Sovyet Rusya’nın Roma temsilcisidir. 1923’teki Sovyet Rusya’nın Roma temsilcisi İkinci dönem Lozan müzakerelerinin boğazlar meselesine ait görüşmelerinde Çiçerin’in yerine tayin edilmiştir. Bkz., Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.423.

* Katil, İsviçre tebaasından olmakla beraber Rusya’da doğmuş ve Rus ordusunda hizmet etmiştir. Polis komiserine 30 yaşında olduğunu ve Zürih’ten geldiğini beyân etmiştir. Zürih’teki evinde cinayete sebep olan şeylerden bahseden bir hatıra defteri bulunmuştur. Katil, Rusya’da Bolşevik hapisanesinde katledilen akrabasının intikamını almak için işlediği bu cinayetten üzüntü duymadığını beyân etmiştir. *İleri*, 12 Mayıs 1923, No: 1894, s.1.; *İkdâm*, 13 Mayıs 1923, No: 9396, s.1.

¹⁶⁵ *İleri*, 12 Mayıs 1923, No: 1894, s.1.; *İkdâm*, 12 Mayıs 1923, No: 9395, s.1.

¹⁶⁶ *İleri*, 15 Mayıs 1923, No: 1897, s.2.

¹⁶⁷ *İkdâm*, 21 Mayıs 1923, No: 9402, s.2.

Bu cinayet konferans çevresinde büyük bir tesir ve heyecan yaratmış, tüm dünya basını artık konferans meselelerini bir yana bırakarak olayı günlerce farklı yönlerden tetkik etmişlerdir¹⁶⁸. Türk basınında da gündem bir anda değişmiş ve bu kadar güvensiz bir yerde baş delegemiz İsmet Paşa'nın akıbetini düşünerek bir takım endişeler dile getirilmiştir. Gerek yerli gerekse yabancı basında bu cinayetin sebebini araştırmış, çeşitli kişilerden demeçler yayımlayarak bu soruların cevabını bulmaya çalışmışlardır. Bu manada İkdâm gazetesi önemli bir konuya değinerek, cinayetten önce "Tan" gazetesinin bu feci akıbeti yazdığını belirtmiştir¹⁶⁹. "Tan" ve bazı diğer gazetelerin cinayetten faşistleri sorumlu tutması üzerine İtalya başvekili Mussolini İtalya'nın "Popolo d'Italia" gazetesine vermiş olduğu demecinde, Vorovski'nin katline üzüldüğünü ve bazı gazetelerin "bunu faşistlerin münferid hareketine bağlamalarını" anlayamadığını ifade etmiştir¹⁷⁰.

Türk basını, bu cinayetin siyasi mahiyette olduğunu ifade ederken, İsviçre basını bunun aksini iddia etmiştir. Gerek Türkiye gerekse Rusya İsviçre'nin gerekli güvenlik tedbirlerini almadığını ileri sürmesi üzerine İsviçre basını da bunu reddeden yazılar neşretmişlerdir. Örneğin İsviçre'nin "Tribune de Lousanne" gazetesi cinayeti uzun uzadıya anlattıktan sonra yaralanan Rus temsilcisi Aranski'nin İsviçre'yi suçlayan sözlerine kendilerini savunan yazılarla cevap vermiştir¹⁷¹. Aranski ve Sovyet Rusya'ya

¹⁶⁸ Gazetelerin bu konuyla ne kadar ilgilendiğini Suphi Nuri (İleri), okuyucuyla şu sözlerle paylaşmıştır: "...Bu cinayetten en fazla zarar gören bizim arkadaşımızdır. Asım Bey, 50 İsviçre frangı vererek derhal Vorovski'nin bir karikatürünü yaptırdı. Bu çok büyük bir fedakârlıktır. Fakat acaba faydalı, hesaplı bir iş midir?...Hele Ali Naci Bey'in telaşını görmekte pek mümkündür. Rakibimiz olan Ali Bey'in her gazeteden önce bu cinayeti İstanbullulara haber vereceğinde dolayı pek memnundur. Özetle gazetecilere iş çıktı... ", İleri, 15 Mayıs 1923, No: 1897, s.2.

¹⁶⁹ Bu konuda 8 Mayıs 1923 tarihli "Tan" gazetesi "Mösyö Vorovski'nin Lozan Konferansı'ndaki resmi vaziyeti burada müteaddid fikirlerin dermiyanına bâdi olmaktadır. Bu vaziyet oldukça muallaktır...İtalya faşist teşkilatını 'İttifâk-ı Milliye' dahil İsviçreli, Bolşevikliğin aleyhine kanuni vesair her türlü vasıtalarla mücadeleye karar vermiş olup, Vorovski'nin son notasıyla federasyon meclisine nâhoş bir suretle hücum ettiğini söylüyor. Lozan faşistleri reisi basın mensuplarına beyanatında şu suretle idare-i kelâm etmiştir: 'Bundan sonra Rusların Lozan'da bulunması bize şayan-ı arzu değildir. Kendilerinin İsviçre'den çıkmasını istiyoruz. Ve onların derhal çıkması için tedbirler düşünüyoruz. Pazar sabahı Mösyö Vorovski bizi nezdinde kabul etmek istememiştir. Fakat biz kendisinin rüfekasından birine Rus hey'eti murahhası ihtarlarımızı dikkate almadığından derhal elzem gördüğümüz faaliyete geçmek tasavvurunda olduğumuzu bildirdik" şeklindeki sözlerle bu cinayette İsviçre faşistlerinin bir parmağı olduğunu iddia etmiştir. İsviçre faşistlerinin bu cinayetten önce bütün Rus delegelerini başka bir yere götürme düşüncesinde olduğunu Fransız "Matin" gazetesi de yazmıştır. Bkz., İkdâm, 13 Mayıs 1923, No: 9396, s.1

¹⁷⁰ İleri, 15 Mayıs 1923, No: 1897, s.2.

¹⁷¹ İleri, 15 Mayıs 1923, No: 1897, s.2.

göre İsviçre Vorovski'yi konferansa mensup değildir bahanesiyle hiçbir tedbir almamıştır¹⁷².

Türk gazeteleri bu cinayetdeki en baştaki sorumluyu İsviçre zabıtası ve İsviçre hükümeti olarak göstermiştir. Gazeteler, bu netice ile İsviçre'nin konferansa layık emniyetli bir memleket olma vasfını kaybettiğini ve bu sebeple dünya kamuoyu gözünden düştüğü inancını kaydetmişlerdir. İleri gazetesinden Suphi Nuri bu cinayeti şu sözlerle kınamıştır: “*Silâh ancak meydan muharebesinde kullanılır. Hak ve mantık kurşunu mağlûp olmaz. Atılan bir kurşun, edilen bir suikast Lozan'ın herîm ismetini kirletti...İsviçre hükümeti muhiti temizlemelidir. bu şartlar altında müzakere olmaz...Alem biliyordu ki Vorovski bir çok ihtilâfatı ortadan def etmek için çalışan bir diplomattır*¹⁷³”. İkdâm gazetesi de, geçmişte işlenen cinayetlerden örnekler vererek katilin bunlardan cesaret aldığı iddia etmiştir¹⁷⁴.

8.2. İsmet Paşa'ya Suikast Söylentileri

Vorovski cinayeti tazeliğini korurken, sadece birkaç gün sonra İsviçre Hükümeti bazı şüpheli kişilerin Lozan'a geldiğini duyurmuştur. Bu şüphelilerin Kafkasya'dan gelen komiteci Ermenilerin olduğu söylentileri çıkmıştır¹⁷⁵.

Gazetelerden okunan malûmatlara göre; İsmet Paşa'ya bu Ermeniler veya Rumlar tarafından suikast planının tertiplendiği ifade edilmiştir. Bu haber ise General Pelle tarafından çıkarılmıştır. Pelle Türk basınına verdiği demecinde; “*Şu halde biz hepimiz burada tehlikedeyiz demektir. Ben İsmet Paşa'ya Ermeniler tarafından bir suikast tertip ve ihzâr edildiğine dair Paris'ten iki defa malûmat aldım. Ve bu konuda*

¹⁷² Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.434.

¹⁷³ *İleri*, 14 Mayıs 1923, No: 1896, s.1.

¹⁷⁴ Gazete, katili cinayete teşvik eden unsurları geçmişten örnekler sunarak bunu kamuoyuyla şu sözlerle paylaşmıştır: “*...Hatırlardadır ki, Berlin'den Talat Paşa'ya, Roma'da Said Halim Paşa'ya vuran katiller ve nihayet İstanbul'un işgal devrinde Azerbaycan nazırlarından birini vuran katil, hepsi beraat etmişlerdir. Bu katillerin mahkemeleri esnasında müdafaa tarzları aynı esas üzerinedir...*”, *İkdâm*, 16 Mayıs 1923, No: 9399, s.2.

¹⁷⁵ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.436. İsmet İnönü'nün daha konferans başlamadan yaptığı Paris gezisi esnasında bir Ermeninin suikast planlarının etkisiz hale getirildiği söylenmektedir. Lozan konferansı boyunca Türk delegelerini herhangi bir suikasttan korunmak için İsmet Paşa Lozan'a giderken “yaver ve emireri” olarak yanında on kişilik bir koruma ekibini de götürmüştü. Mustafa Kemâl konferans başlangıcında Çerkez Ethem ve kardeşlerinin, İsviçre'ye gittikleri haberini almış ve buradaki delegelerimizi uyarmıştır. Konferansın ikinci döneminde de Rumların suikast planları içinde oldukları öğrenilince bu durumu Rauf Orbay, 13 Ocak 1923'de İsmet Paşa'ya bildirmiştir. Şerafettin Turan, *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000, s.43-44.

gerek İsmet Paşa'yı ve gerek İsviçre Hükümeti'ni haberdar ettim. Paşanızı muhafaza ediniz...¹⁷⁶” şeklinde beyanatta bulunmuştur. Ermeni Patrikhanesi ise İsmet Paşa'ya Ermeniler tarafından bir suikast tertibi şeklinde çıkan haberleri kınayarak “*Milletinin gerçek menfaatini anlayan hiçbir Ermeninin böyle bir teşebbüse girişemeyeceğini*” ifadeleri dile getirmiştir. Bu haberlerin arkasında gizli maksatların saklı olduğunu ileri süren Patrikhane bunu “*...İsmet Paşa'yı sulhu biran önce yapmaya, aceleye getirmeye sevk etmek için bir bahane olabilir¹⁷⁷*” şeklindeki sözlerle açıklık getirmeye çalışmıştır.

Bu haberlerden sonra Türk kamuoyundaki tedirginlik had safhaya gelmiştir. Çünkü Lozan'da güvenlik tedbirlerinin yeterince alınmadığı Vorovski cinayetinden sonra yeterince anlaşılmıştı. Bu haberlere inat basın, Türk heyetinin ,Türkiye'nin hukuk ve menfaatini sonuna kadar savunacağını hararetle dile getirmiştir. İleri gazetesi İsmet Paşa'ya planlanan suikast haberleri için; “*...Yarabbi! Hangi asırda yaşıyoruz. Milletın hukukunu, beşeriyetin müselemât ve selâmetini temin için çalışan bir kahramana bunu mu reva görüyorlar! Zannediyorlar ki rüesamız ortadan kalkınca davamızda fasıl edilir. Hayır, Ey Garb aleml! Bu nokta-ı nazar külliyyen yanlıştır...*” şeklindeki sözlerle Avrupa'yı kınayan yazılar yazarak anlamlı mesajlar göndermiştir. Gazete devamla heyetimize İsviçre'de bu karanlık ortamın devam etmesi halinde gerekenin yapılması için Türkiye'ye dönmelerini tavsiye etmiştir¹⁷⁸.

Yazar Suphi Nuri (İleri) bu haberlerin çıkmasının ardından çıkan rivayetleri iki maddede toplamıştır. Yazar “*...bir rivayete göre müttefikler bizim seçimlerimizin sonuçlarını bekliyorlarmış. Diğer bir rivayette İngilizler tahliye taraftarı olmadıkları için işleri sürüncemede bırakarak vakit kazanmak istiyorlarmış. Her ne hal ise şimdilik bildiğimiz şey gizli bazı sebeplerden dolayı sulhun te'hîr ettiğidir...Biz kuvvetli olursak müttefikler sulha razı olacaklardır¹⁷⁹*” sözleriyle bu haberlerin maksatlı bir şekilde çıkarıldığını savunmuştur.

Çıkan haberlerden anlaşılıyor ki, suikast haberlerinin ardında gizli maksatlar yatmaktadır. Devletler barışı bir an önce Türk delegelerine imzalatıp meseleleri bir oldu

¹⁷⁶ İleri, 12 Mayıs 1923, No: 1894, s.1.

¹⁷⁷ İleri, 13 Mayıs 1923, No: 9396, s.1.

¹⁷⁸ İleri, 14 Mayıs 1923, No: 1896, s.1.

¹⁷⁹ İleri, 15 Mayıs 1923, No: 1897, s.2.

bittiye getirme amacında olmalarının yanında, bunun aksi olarak barış anlaşmasını uzatıp sürüncemede bırakarak vakit kazanmak da istemiş olabilirler. Bu tür sinsi planların farkında olan Türk basını bu menfi hareketlerin Türkiye'nin meşrû talepleri üzerinde hiçbir tesir icra etmeyeceği üzerinde hemfikirdirler.

Türk hükümeti ve basını sıkı güvenlik tedbirlerinin alınması gerektiği yönünde İsviçre'yi hedef alan bir takım ikazlar yapmışlardır. İsmet Paşa aleyhine suikast fikriyle İsviçre sınırını geçtikleri söylenen kişiler hakkında, Lozan Emniyet Müdürü "Jasquiard" Türk basınına kabul ederek, bu tür şeylere karşı her türlü tedbirin alındığını kaydederek Türk kamuoyunu rahatlatmaya çalışmıştır¹⁸⁰. İsmet Paşa ise soğukkanlılığını muhafaza ederek bu haberlere önem vermediğini hatta gülünç bulduğunu ifade etmiştir¹⁸¹.

Neticede bu üzücü olaylar, Lozan'daki meseleleri kısa bir süreliğine erteletmiş ve basında da Mayıs ortalarından sonuna kadar bu konu ile meşgul olmuştur. Olayın dinmesinden sonra tekrar meseleler üzerinde müzakerelere başlanılmış ve yine basın da bu konulara tekrar yoğunlaşmaya çalışmıştır.

9. MÜTTEFİKLERİN ŞİRKETLER İÇİN İSTEDİKLERİ İMTİYAZLAR MESELESİ

Osmanlı Devleti tarafından savaştan evvel devletlere verilmiş olan ve onaylanmamış olan imtiyazlar, Lozan Konferansında Türkiye'nin önüne çetin bir mesele olarak çıkmıştır. Müttefikler, bu imtiyazların devamını istemişler, Türkiye ise bunların T.B.M.M.'nde onaylanmadığı için geçersiz sayıldığını devletlere bildirmiştir.

Fransa baş delegesi General Pelle, Türkiye tarafından müttefik devletlerin sermayesine sahip olan Osmanlı şirketlerinin görmüş oldukları zarar ve zararların tazmin edilmesi hususunda Türkiye'de talepte bulunurken, İsmet Paşa da, Türkiye'nin yapmış olduğu fedakarlıklar üzerinde ısrar ederek böyle bir tahaddüde giremeyeceğini

¹⁸⁰ İleri, 23 Mayıs 1923, No: 1903, s.1.

¹⁸¹ İleri, 23 Mayıs 1923, No: 1903, s.1.

beyân etmiştir¹⁸². İsmet Paşa ayrıca Türkiye'nin bu şirketlerin Pelle'nin iddia ettiği gibi yabancı olduğunu farzetse bile müttefiklerin zarar ve ziyanlarının halledilmiş olduğu için şirketlerin bir şey isteyemeyeceğini ileriye sürmüştür. Paşa, bu şirketlerin Türk olduğunun kabulü halinde ise bu meselenin Türkiye'nin bir meselesi olduğunu, konferansta müzakere edilmemesi gerektiğini belirtmiştir¹⁸³.

Müttefiklerin imtiyazlar meselesi hakkındaki talepleri şunlardır¹⁸⁴:

1. Şirketlere verilen eski imtiyazlar makbul ve muteberdir.
2. Bu imtiyazlar yeni şartlara göre değiştirilecektir.
3. İmtiyaz sahiplerinin harp yüzünden meydana gelen zarar ve ziyanları telafi edilecektir.
4. Şirketlerle hükümet arasındaki itilâf hasıl olmazsa mesele hakeme müracaat yoluyla halledilecektir.

Müttefikler, Türkiye'den İngiliz "Vickers Armstrong" ve Fransız "Regié Generale" şirketlerinin imtiyazlarını onaylamalarını, yerlerine yenilerini koymalarını veya onlara on yıl süre ile tercih hakkı tanıyarak tazminat ödemelerini ve İngiliz sermayesiyle çalışan "Turkish Petroleum" şirketinin haklarını tanımalarını istemişlerdir¹⁸⁵.

"Turkish Petroleum" imtiyazı hakkında Amerika, bu meselenin anlaşmaya koyulmamasını istemiştir. İkdâm muhabirinin bu husustaki; "...Yetkili bir Amerikalı bana Amerika'nın bu imtiyazı asla muteber addetmediğini, meselenin iki seneden beri Amerika ile İngiltere arasında münakaşa olduğunu, Amerika ahiren hakeme müracaatı teklif edip, İngiltere'nin bunu istemediğini, İngiltere'nin bunu muahedeye kabul ettirmek istemekle hükmü olmayan bir imtiyazat hususunda tatmin olunmak arzusunu takip ettiğini, bunun Amerika'nın şarktaki açık kapı siyasetine karşı bulunduğunu beyân etmiştir¹⁸⁶" sözleri açıkça göstermiştir ki müttefiklerin talepleri Amerika'nın çıkarlarına özellikle ilk zamanlarda o kadar gündeme gelmeyen şimdi konferansın sonlarına doğru hortlayan "Chester Projesi" ne aykırıydı.

¹⁸² İleri, 30 Mayıs 1923, No: 1910, s.1.

¹⁸³ Ali Naci Karacan, a.g.e., s.488.

¹⁸⁴ İkdâm, 17 Haziran 1923, No: 9429, s.1.

¹⁸⁵ Selâhi Sonyel, a.g.e., s.354-355.

¹⁸⁶ İkdâm, 16 Temmuz 1923, No: 9458, s.1.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de Amerika'nın desteği olmadan müttefiklerin bu taleplerinin gerçekleşmeyeceğini dolayısıyla "Türkiye'ye karşı Avrupa Devletleri ile Amerika'nın müttehid bir cephe" oluşturmalarının icap edeceğine değinmiştir¹⁸⁷. Gazete bu sözlerle aslında Amerika'nın desteğini alabilmek amacıyla kabul edilen "Chester Projesi" nin de bir yarar sağladığını açıklamaya çalışmıştır.

Anadolu Ajansı, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı İmparatorluğu tarafından imtiyaz verilmiş olan tüm şirketlerin meseleleriyle ilgili yetkililerce doğrudan doğruya Ankara'da müzakere edileceğini duyurmuştur¹⁸⁸. Başbakan Rauf Bey (Orbay), Anadolu Ajansı'na müzakereler hakkında bilgi vermiş, müzakerelerin müspet yönde ilerlediğini beyân etmiştir¹⁸⁹. Başbakan, müzakerelerin iyi gittiğini duyurmasına rağmen bundan pek de tatmin olmak istemeyen İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Hüseyin Rauf Bey'in bu görüşmeler konusunda İsmet Paşa'yı yanlış bilgilendirdiğini iddia etmiştir. Bu iddianın arkasına saklanan müttefikler imtiyazlar sorununun ileride nasıl çözüleceğine dair anlaşmaya özel bir protokol eklenmesini istemişlerdir¹⁹⁰.

Vakit gazetesi de İstanbul'daki İngiliz ve Fransız muhabirlerinin şirketlerle olan müzakereler hakkında dünya kamuoyunu yanlış bilgilendirdiğine işaret etmiştir. Gazete diğer yandan müttefiklerin anlaşmaya özel bir protokol koyma tekliflerini Ankara'dan elde ettiği malûmatlara göre cevap vermiştir. Nitekim Ankara'dan yükselen sesleri; *"...şirketler meselesinde hükümetimiz azami fedakarlıklarla hareket etmektedir. Hükümetimiz hemen bütün şirketlerin itilâfnamelerinde görüleceği üzere iktisadî şartlar nazar-ı itibare almış ve itilâfnameler en ehemmiyetsiz maddelerine kadar ona göre tertip ve tanzim edilmiştir. Hükümetimizin tamamiyle adil ve hak esaslarından mülhem*

¹⁸⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 9 Mayıs 1923, No: 809, s.2.

¹⁸⁸ İkdâm, 20 Nisan 1923, No: 9374, s.2.

¹⁸⁹ Başbakan Hüseyin Rauf Bey (Orbay) bu konuda şunları ifade etmiştir: *"Bu hususta bütün cihana büyük bir itilâfkârane fikir ile mütehassıs olduğumuzu ispat edecek neticeler istihsâl edildiğini ilân edebilirsiniz. Cidden en çetin işlerden olan 'Tütün Regié' si tarafından gösterilen itilâfkârlık müzakere sayesinde esas itibariyle tarafeynin memnuniyetini mucib ve milli menfaatine uygun bir şekilde neticelenmiştir. Sermayesi yabancı olan Türk şirketlerinde İzmir limanı, İzmir-Kasaba, Bandırma-Soma şirketleriyle kezâ her iki tarafın memnuniyetini mucib ve menfaatini temin şekilde neticelenmiştir. Gaz, su, tramvay gibi şirketlerle diğer birkaç şirketlerle aramızda itilâf yapıldı. Şark demiryolları işletme şirketi ile itilâf edilmiştir. Bu müzakerelerden pekâlâ anlaşılır ki, hedefi hak ve adalet olan ve hüsnüniyetle mütehassıs bulunan hükümetimiz bu zeminler dairesindeki müzakereleri büyük bir sürat ve memnuniyetle neticelendirmektedir..."*, İkdâm, 11 Haziran 1923, No: 9423, s.1.

¹⁹⁰ Selâhi Sonyel, a.g.e., s.354.

olarak hareket ettiğini ,şirketlerle yapılan itilâfnamelerle sabit iken, imtiyazlar meselesine bir madde derci vesilesiyle sulhu boş iddialarla zora sokmak niçin? Eğer şimdiye kadar müracaat ve taleplerini kabul ettirmeyen şirketler varsa, bu bizzat kendilerinin mümkün olmayan tekliflerini dermiyen etmekten, kendi itilafsızlıklarındandır...¹⁹¹” şeklindeki sözlerle ifade etmiştir.

İmtiyazlar meselesine görüşmelerin uzaması üzerine Ankara'dan İsmet Paşa'ya mümkün hızla müzakerelerin neticelendirilmesi hususunda kesin bir talimat gelmiştir¹⁹².

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinden Ziya Gevher (Etili), bu konuda yazmış olduğu bir makalesinde, müttefiklerin konferansı uzatıp barışı güçleştirmek için bu meseleyi özel olarak gündeme getirdikleri iddiasını ileriye sürmüştür. Yazar aynı zamanda müttefiklerin imtiyazlar konusunun Lozan'da görüşülmesini ve anlaşmaya ekletilmek istemelerini anlamsız olduğunu, mevcut vaziyetin bunu gerektirmediğini kaydetmiştir. Bu bağlamda İmtiyaz kelimesinin içinde mevzu bahs olanın her kesimden yabancı mukavelelerini kapsamaması halinde Lozan'da bunun tartışılmasının mümkün olacağını ifade eden yazar böyle olmadığı için Ankara'da özel müzakerelerle bu meselenin halledilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yazar devamla müttefiklerin tekliflerini; “...şimdiye kadar şirketler ile doğrudan doğruya halledilmiş meselelerin yeni baştan bu sefer konferans tarafından mevzûbahs edilmek istenmektedir. Bu gülünç bir durumdur. 1914'ten önceki imtiyazlara gelince bunların tasdik ve teyidi ifratkârane bir taleptir...Konferans nakliyat şirketlerinin zarar ve ziyanının ödenmesini istemeye kalkar ise mesele bambaşka bir hal alır. O zaman ortaya bir tazminat meselesi çıkar. Halbuki tazminat meselesi halledilmiştir. Türk kanunlarına tabi olan şirketlerin ise bu hususta müracaat edeceği yer Lozan değil, Ankara'dır. Görülüyor ki konferans imtiyazlar meselesine elini uzatmakla en büyük bir siyasetçilik göstermiş ve en lüzumsuz bir işe girişmiştir. Baş murahhassımızın bu meseleyi yetkisi dışında görmesi kadar doğru bir hareket olamazdı...¹⁹³” sözleriyle kabul edilemez bulmuş ve bu tür meselelerle konferansın boş yere vakit geçirdiğini vurgulamak istemiştir.

¹⁹¹ *Vakit*, 2 Temmuz 1923, No: 1995, s.1.

¹⁹² *İkdâm*, 28 Haziran 1923, No: 9440, s.1.

¹⁹³ Ziya Gevher (Etili), “İmtiyazlar Meselesi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Haziran 1923, No: 842, s.1.

Türk basınının hep bir ağızdan hemfikir olunan nokta, müttefiklerin bu konuyu konferansı sürüncemede bırakıp yeni tavizler koparma hevesinde olmak istemeleridir. İleri gazetesinin “*Sulh olduğu halde yeniden aksilikler çıkarılıyor. Müttefikler bizim zaferimizi çekemediklerinden ilk fırsattan bil-istifade ile bir cihana sulhu tehire çalışıyorlar*¹⁹⁴” şeklindeki manşeti bizlere bu konudaki gerçekleri gözler önüne sermektedir.

Bu konuda farklı bir bakış açısı getiren yazar Suphi Nuri (İleri), İngiliz-Fransız ihtilafatından bahsederek bunları bir arada tutan unsurun karşılıklı menfaat olduğunu bu sebeple imtiyazlar meselesinde bu dayanışmanın en güzel örneklerinden birinin yaşandığını ifade etmeye çalışmıştır. Yazar tabiri yerindeyse bu zorlu müsabakanın ikinci devresinde müttefiklerin Türklere lüzumsuz yere şantaj yapıp uzatmalara gidilmesinin istenildiğini belirtmektedir. İlk dönemler Fransa’ya karşı ılımlı tavırlarıyla dikkat çeken yazar, bu makalesinde Fransız taraftarlığının da Türkiye’ye göre olmadığını itiraf etmeye başlamıştır. Yazar sadece Türk taraftarlığının Türk alemine faydalı olacağını dile getirmiştir¹⁹⁵.

Lozan Konferansı’nın bu tip ucuz meselelerle uzatılmak istenmesinin sebebinin Fransa’nın Almanya ile tamirat meselesiyle doğrudan alakası bulunduğuna dikkat çeken 11 Temmuz 1923 tarihli Fransız “Journal” gazetesi; “*Lozan Konferansı’nın uzaması Alman meselesinin halli etrafında girilen beyne’l-milel bir büyük oyunun bir hadisesinden başka bir şey değildir...*¹⁹⁶” şeklindeki çarpıcı sözlerle bunu ifade etmeye çalışmıştır.

Mehmet Asım (Us) ise müttefiklerin bu konuda ısrar ederlerse savunmuş oldukları sermayedarların menfaatini korumaktan ziyade bir takım siyasi hedefler için bu meseleyi vasita olarak kullanmak istediklerinin anlamının çıkarılacağını vurgulamıştır¹⁹⁷.

¹⁹⁴ İleri, 17 Temmuz 1923, No:1958, s.2.

¹⁹⁵ Suphi Nuri (İleri), “İngiliz-Fransız İhtilâfatı”, İleri, 17 Temmuz 1923, No: 1958, s.2.

¹⁹⁶ İleri, 17 Temmuz 1923, No: 1958, s.2.

¹⁹⁷ Mehmet Asım (Us), “Menafi Hususiye”, Vakıf, 17 Temmuz 1923, No: 2010, s.1.

Özetle Türk basını imtiyazlar meselesinin müttefikler tarafından konferansı uzatmak (Revür meselesinden, Türkiye’den yeni tavizler koparma hevesinden vs.) için özel olarak Türkiye’nin önüne serildiğini ve bu konunun müzakere yerinin Lozan değil Ankara olduğunu izah etmeye çalışmışlardır.

İngiliz gazeteleri ise Türkiye’de alakadar olan şirketlerin özellikle “Vickers Armstrong” “Regié Generale” ve “Turkish Petroleum” şirketlerinin hukuk ve iddialarının nazar-ı dikkate alınmasının gerektiğini belirtmişlerdir. Bu gazeteler göre Türkiye şirketler için Lozan’da teminat vermezlerse bu münakaşalar uzayacak ve konferans çıkmaz bir yola girecektir¹⁹⁸.

17 Temmuz 1923’de varılan neticeye göre, Chester Projesi ile çelişen “Turkish Petroleum” şirketi meselesi anlaşma dışında ve beyannamesiz bırakılmıştır. “Vickers Armstrong” ve “Regié Generale” şirketlerine bir taviz verilmiştir. Verilecek tavizden dolayı anlaşmazlık çıkacak olursa fiilen tahakkuk etmiş zarar tazmin edileceği kararlaştırılmıştır. Bu iki şirkete tercih hakkı verilmesinden vazgeçen devletler bu şirketlere beş yıl süre ile yabancı şirketlerle rekabet etme serbestliliği hakları kabul edilmiştir. 29 Ekim 1914 yılından önce usulü dairesinde akd olunmuş imtiyaz mukaveleleri henüz ilgililerle B.M.M. arasında neticeye varmadığından bu şirketler vaziyetlerini günün şartlarına uydurma kararı alınmıştır. Bir sene zarfında gerek hesapların ödenmesi gerek yeni iktisadî şartlara uygun muamele hususunda bir uzlaşma sağlanamadığı halde bu ihtilaf bir hakeme havale edilecektir. 30 Ekim 1914’den 1 Kasım 1922’ye kadar imtiyaz sahibi ile Osmanlı hükümeti arasında akdedilen itilâfnamelere, akdedilen devr ve intikal mukavelelerine gelince bunlar, Türk hükümetinin tasdikine yaklaşıncaya kadar geçerli olacaktır. Tasdik edilmedikleri takdirde bu da hakeme havale edilmesi kararı alınmıştır¹⁹⁹.

Alınan karardan dolayı yazar Ziya Gevher (Etili), yazmış olduğu bir makalesinde, şirketler meselesini boş ve faydasız telâkki eden yazar bunun barış anlaşması ile ilgili olmadığını vurguladıktan sonra devamla “...Bugün herkes biliyor ki ne Regié Generale, Vickers Armstrong ne de Turkish Petroleum şirketlerinin hal-i

¹⁹⁸ *Vakit*, 13 Temmuz 1923, No: 2006, s.1.

¹⁹⁹ *İkdâm*, 19 Temmuz 1923, No: 9461, s.1.; *Vakit*, 21 Temmuz 1923, No: 2014, s.2.; Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s.603.; Selâhi Sonyel, *a.g.e.*, s.355.

harbe son vermek, sulh ve sükunun olmasına çalışmak vazifesini deruhte etmiş olan bir sulh konferansında hiçbir alakası yoktur. Bu bir haksızlık, beyne'l-milel usûl ve kanununa aykırı bulunan bir hareketti. Fakat bir kere masa üzerine kondu ve Türkiye, Türk diplomasisi bu haksızlık ve uzun, çetin, üzücü bir mücadeleye girişmeye mecbur oldular ve elde edilen başarı kudret ve azmin sonucudur...²⁰⁰” şeklindeki sözlerle bu meselenin konferans gündemine getirilmesini eleştirmiş bir yandan da elde edilen neticeden dolayı memnuniyetini ifade etmiştir.

Bu meselenin de halledilmesinden sonra barış anlaşmasının imzalanmaması için hiçbir engelin kalınmadığı yönündeki haberler gazete manşetlerinde yer almıştır. Artık yerli ve basında gözle görünür bir rahatlama olmuş, gergin, kaos, bunaltıcı haberlerin yerini müspet, ılımlı, rahatlatıcı haberler yer almaya başlamıştır. Tabiri yerindeyse kara bulutlar epeyce dağılmış sert esen rüzgarların yerini barış rüzgarları almıştır.

10. TÜRKİYE’NİN İSTEDİĞİ TÜRK TOPRAKLARININ MÜTTEFİK İŞGAL KUVVETLERİ TARAFINDAN TAHLİYESİ EDİLMESİ MESELESİ

İkinci dönem Lozan Konferansı başlamadan evvel müttefiklerin Londra’da düzenlediği toplantıda ele aldıkları en önemli konularından biri de İstanbul’un tahliyesi meselesi idi. İstanbul’un müttefik işgal kuvvetlerinden tahliyesi Türkiye’nin son mukabil teklifinde barışın sağlanması için en esaslı şart olarak gösterilmişti. Bu hususta Türkiye’nin savunduğu; “*İşgal kuvvetleri akd-ı sulh olunacak sulh muahedesinin T.B.M.M. tarafından tasdikini müteakip İstanbul’u terk etmelidir* ²⁰¹” şeklindeki kesin ve net tavrı müttefiklere beyân edilmişti.

Mustafa Kemâl’in başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, bu konuda içtima etmiş ve alınan kararda İsmet Paşa’ya müttefiklerin anlaşmanın meclisçe tasdik edilmesinden altı ay sonra tahliye edilmesi talebinde ısrar için katî bir talimat vermiştir. Vakit gazetesi, Ankara çevrelerinde mevcut fikri; “*iktisadî istiklalimizle tahliye hususundaki katî ve nihaî talebimiz kabul edilmedikçe inkıtaa pahasına olsa bile talebimizde ısrar* ²⁰²” sözleriyle ifade etmiştir.

²⁰⁰ Ziya Gevher (Etili), “Beklediğimiz Netice”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Temmuz 1923, No: 868, s.1.

²⁰¹ Bkz., *Vakit*, 25 Mart 1923, No: 1899, s.1.

²⁰² *Vakit*, 13 Temmuz 1923, No: 2006, s.3.

Türk topraklarının tahliyesi meselesi Türkiye için çok önemli olduğu halde, İngiliz delegesi Rumbold, anlaşmanın imza ve müttefik devletleri tarafından tasdik edilmesinden sonra ve tedrici bir surette yapılmasını istemiştir²⁰³. Ayrıca müttefikler tahliye ile boğazlar mukavelesinin yürürlüğü, müttefik parlamentoları tarafından anlaşmanın tasdikinden sonra geçecek müddet zarfında müttefik devletlerinden her biri boğazlarda birer harp gemisi bırakmak istemişlerdir.

Esasen Genel borç, ticari imtiyazlar ve Musul meselesi halledilmeden bu konuyu çözüme bağlamayı istemeyen müttefikler Türkiye'ye bir baskı aracı olarak kullanmak istemiş ve böylece yeni tavizler koparabileceklerine inanmışlardır. Türk heyeti ise ısrarla İstanbul'un müttefik kuvvetleri tarafından tahliyesi talebini ileri sürmüştür²⁰⁴. İsmet Paşa (İnönü), bu noktanın Türkiye için hayati, boşaltma meselesinin adeta bütün bir barış anlaşması demek olduğunu söylemiştir²⁰⁵.

Türk basını müttefiklerin bu konuyu uzatıp, diğer meseleler için bir baskı ve tehdit vasıtası olarak kullanmak istemelerini sert ifadelerle eleştirmiştir. Vakit gazetesi yazarlarından Mehmet Asım (Us), müttefiklerin tahliyeyi tüm devletlerin parlamentoları tarafından tasdik edildikten sonra tamamlaması isteğini tamamen kabul edilemez bulmuş ve tahliye hareketinin “mahdud ve malûm” bir müddet yerine “tedrici” bir şekilde olması isteğini tehlikeli bulmuştur²⁰⁶.

Yazar ayrıca müttefiklerin tahliye süresini uzatmalarını, anlaşmadan sonraya bırakılan “Kuponlar Meselesi”ne bağlamıştır. İstanbul'un tahliye süresinin uzatılması esnasında kuponlar meselesinin hamilleriyle Türk hükümeti arasında halledilmesine

²⁰³ Mehmet Asım (Us), “Küçük İhtilâflar”, *Vakit*, 16 Temmuz 1923, No: 2009, s.1. Rumbold bunları ifade ederken, *İkdam* gazetesine beyanatta bulunan bir Fransız yetkili oldukça ılımlı tavırlar sergilemiştir: “...Fransızların sulhun imzasını müteakip derhal tahliyeye karar vermişlerdir. Kararları samimidir. Sulhun meclis-i mebusların tasdikini müteakip tahliyesi, biz Fransızlar için uygun bir çare değildir. Zira meclisimiz Temmuzda dağılacaktır. Yeni içtimaya kadar beklemek ne sizin işinize gelir, ne de bizim. Zira siz derhal tahliyeyi arzu edenlerdensiniz. Biz ise uzamasının mesuliyetini üzerimize almak istemeyiz. Müttefiklerin birinin meclisiyle sizin meclisinizin tasdikini müteakip tahliyenin olmasını isteriz. Belki diğer devletler uzamasını isterler. Ve meclisler tarafından tasdikini müteakip tahliye edilmesi usulünde ısrar etmek isteyeceklerdir. Fakat burada Fransızlar zor durumda kalır. Müttefiklerin meclisleri hal-i içtimada bulunabilir. Onlar tasdik ettirebilirler. Fransa ise yeni içtimayı bekleyecektir. Arada geçecek birkaç ay tahliyeyi uzatacaktır. Kamuoyuna karşı Fransa bunun mesuliyetini hiçbir zaman kabul etmez”, *İkdam*, 5 Haziran 1923, No: 9417, s.3.

²⁰⁴ *İleri*, 26 Nisan 1923, No: 1878, s.1.

²⁰⁵ Ali Naci, Karacan, *a.g.e.*, s.566.

²⁰⁶ Mehmet Asım (Us), “İstanbul'un Tahliyesi”, *Vakit*, 25 Mart 1923, No: 1899, s.1.

çalışılacağını ifade eden yazar, eğer bu müddet zarfında bu meselenin müttefiklerin görüşlerine göre çözümünün temin edilemediği takdirde; Boğazların işgalini muayyen bir müddet sonra tahliyesi konusunda söz verilen kayıt ve şartların boşa çıkacağına dikkat çekmiştir²⁰⁷. Yazar, tahliyeden sonra müttefiklerin İstanbul'da kalmasını istediği gemiler hususunda; tahliyenin tüm deniz ve kara kuvvetlerini de kapsamı gerektiği cevabını vererek karşı çıkmıştır²⁰⁸. Yazar, İstanbul'un tahliyesinin siyasi, askeri ve iktisadî açılardan taşıdığı önemi kamuoyu ile paylaşmıştır. Yazar göre tahliyenin siyasi önemi, devletler tahliye ile artık fiilen barışa kesin karar vermiş olduklarını ıspat etmiş olmalarıdır. Askeri önemi ise seferber halinde bulunan Türk ordularının terhisine ancak tahliyeden sonra başlanabileceğinden dolayıdır. İktisadî vechesi ise, müttefik devletlerin İstanbul ve boğazlarda bulunan askerlerin otuzbin kişilik bir kuvvet teşkil ettiğinden bu kadar kuvvetin İstanbul ve civarından çekilmesinin istimplâkın miktarı üzerine de tesir etmesindedir. Ve oradaki meskenlerinde tahliye edilmesiyle buraların kiralarının bir dereceye kadar hafiflemesi de sağlanacaktır²⁰⁹.

Vakit gazetesi işgal edilmiş yerleri bir nevî “rehine” olarak kullanmak isteyen müttefiklere karşı barış anlaşmasının bir bütün olduğunu ve tahliye meselesinin bir rehine gibi kullanılmak istenilmesinde ısrar edilmesi takdirde Türkiye'nin de elinde rehinelere olduğu cevabını vermiştir. Bu rehinelere birinin de şirketlerle yapılmış ve yapılacak olan itilafları gösteren gazete açıktan açığa müttefiklere karşı Türkiye'nin de bu mesele karşısında kayıtsız durmayacağını vurgulamak istemiştir²¹⁰.

İleri gazetesinden Suphi Nuri (İleri), Lozan Konferansı'nın anahtarının tahliye olduğunu kaydederek bu konunun Türkiye için önemine değinmek istemiştir. Yazar, tahliye meselesine vakit gelmesin diye devletlerin konferansı tekrar uzatıp barışı bozma düşüncesinde içerisinde olabileceğine dikkat çekmiştir. Yazar, hakiki barışın sulh anlaşmasının imzalandığı gün değil, tahliyenin tamamlandığı gün olacağını belirtmiştir²¹¹.

²⁰⁷ Mehmet Asım (Us), “Tahliye Üzerinde”, *Vakit*, 2 Temmuz 1923, No: 1995, s.1.

²⁰⁸ Mehmet Asım (Us), “Menafi Hususiye”, *Vakit*, 17 Temmuz 1923, No: 2010, s.1.

²⁰⁹ Mehmet Asım (Us), “Küçük İhtilâflar”, *Vakit*, 16 Temmuz 1923, No: 2009, s.1.

²¹⁰ *Vakit*, 2 Temmuz 1923, No: 1995, s.1.

²¹¹ Suphi Nuri (İleri), “Hakiki Sulh”, *İleri*, 23 Mayıs 1923, No: 1903, s.1.

Bu konu hakkında bir başka makalesinde Suphi Nuri (İleri), İstanbul'un tahliyesinin Türkiye için bir hayat ve şeref meselesi olduğunu ve barışın en bariz ve en katî delilinin tahliyenin bir an evvel icrası olduğunu söylemiştir. Yazar bu konuda müttefiklerin tahliyenin süresi hakkında “bir müddet” gibi açık olmayan müphem ifadeleri kullanmalarını düşündürücü bulmuştur. Yazar, Çanakkale'nin işgalinin bir müddet daha uzatılmak istenmesini İngilizlerin “Musul Meselesi” ni altı aya indirmek istemesine bağlamıştır. Bu tür oyunlara karşı Türk kamuoyunu sabır ve metanete davet eden yazar sözlerini; “...*Bugün Türk milleti kendi mukadderatını artık eline almış, rıza gösterdiği büyük fedakârlıkların artık sonuncu olmasını istiyor. Karşımızdakiler pazarlıklarla bizden daha bir çok şeyler koparmak hevesinden kendilerini alamadıkça bunun ne netice vereceğini düşünmekle yalnız biz mükellef değiliz. Lozan konferansında yaptığımız fedakârlıklarla Türk milleti muvaffakât etse bile bunun pek acı olduğunu hissediyoruz. Kalplerimizden çıkmayacak olan bu acılar devam ettikçe Türk milleti birbirlerine karşı daha bağlı olacak ve kendi mukadderatına temas eden herhangi bir olumsuz hadise karşısında şaşırılmayarak çağrıldığı vazifenin başına koşacaktır. Azmimizden karşımızdakileri şüpheye düşürmedikçe konferans behemehâl bir neticeye vasıl olacaktır. Biz icabında yeniden vazifemizin başına koşmaya hazır oldukça sulh da bize yaklaşacaktır*”²¹² şeklinde ifadelerle bitirmiştir.

İkdâm da diğer gazeteler gibi tahliyenin Türkiye için önemine değinerek Lozan Anlaşması'nın imzasından sonra tahliye sürecinin başlamaması halinde imzalanan barışın hiçbir kıymeti olmayacağını vurgulamaya çalışmıştır²¹³.

Türk basını netice itibariyle, tahliye konusunun Türkiye için hayati bir mesele olduğunu önemle vurgulayarak, müttefikler tarafından çıkarılmak istenen pürüzlerin sebebinin tavizler koparmak hevesinden kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Parlamentoların anlaşmayı tasdik etmesinden sonra ve tedrici surette müddetsiz tahliyeye başlamasının sakıncalarını izah etmeye çalışan yazarlar Türkiye'nin konferans süresince yeterli kadar fedakârlıklarda bulunduğunu, bu süreçten sonra çıkabilecek tüm olumsuzlukların karşı tarafa ait olduğunu belirtmişlerdir.

²¹² Suphi Nuri (İleri), “Lozan'da Müşkülât”, *İleri*, 7 Haziran 1923, No: 1918, s.1.

²¹³ *İkdâm*, 5 Haziran 1923, No: 9417, s.3.

Türk basını tahliye meselesine bu kadar önem verirken özellikle İngiliz gazetelerinden bazıları bu konunun sözde ehemmiyetsizliğine değinmişlerdir. Örneğin 29 Haziran 1923 tarihli İngiliz “ Daily Telegrphy” gazetesi; “*Lozan’da murahhaslar ruhlarına sabır telkin etmekle gülerini geçiriyorlar. Bu sıralarda İstanbul’un tahliyesi meselesi haddinden fazla önem veriliyor. Esasen İstanbul’un tahliyesi sulhdan evvel mevzu bahs olamayacak bir meseledir...²¹⁴*” şeklindeki sözleriyle bu meseleye ne kadar lakayt yaklaştığını gözler önüne sermiştir.

Konferansın bu son pürüzlü meselesi de müttefiklerin T.B.M.M.’nin anlaşmayı tasdik etmesinden sonra altı hafta içinde tahliyeyi tamamlaması şeklinde kabul etmesiyle çözümlenmiştir²¹⁵.

Türk basını da tahliye meselesinin çözümlenmesini kamuoyuna “*Mukaddes topraklarımızın tahliye zincirlerinden sıyrılmasının şekli kararlaştırıldı²¹⁶*” ifadelerle aktarmaya çalışmıştır. Vakit gazetesi mutluluğunu ifade ederken, diğer yandan Lozan’da esen barış rüzgarlarının İstanbul muhtelif tabakaları arasındaki tesirlerini dile getirmiştir²¹⁷.

İkdâm gazetesi “*Biz İstanbul ahalisinin efkârına tercüman olarak sulh muahedenamesinin meclise arzında ve meclisçe tasdikinde çabuk olmasını İsmet Paşa’dan istirhâm ediyoruz. Zira İstanbul halkında sulha diğer bütün vatandaşlar derecesinde nail olabilmesi ancak tahliye neticesinde olacaktır...²¹⁸*” sözleriyle işgal altında bulunan İstanbul halkının hislerine tercüman olmaya çalışmıştır.

²¹⁴ İkdâm, 5 Temmuz 1923, No: 9447, s.1.

²¹⁵ Tahliye protokolünün metni için bkz., Vakit, 10 Temmuz 1923, No: 9452, s.1. ; İkdâm, 10 Temmuz 1923, No: 9452, s.1.

²¹⁶ İkdâm, 10 Temmuz 1923, No: 9452, s.1.

²¹⁷ Yazar tahliyenin İstanbul halkı üzerindeki tesirlerini şu sözlerle ifade etmeye çalışmıştır: “...*Bu değişim şehrimize gelerek borsa işlerine girişmiş bazı ecnebileri hiç de memnun bırakmamıştır. Bunların içinde yüksek maaşla çişitli vazifelere memur edilmiş bulunan anasır-ı gayr-i muhalliyeyi zikretmek lazımdır. Hatta bu endişe bazı kimseleri aceleye sevk etmiş, tahliyenin zaman icrasını bile öğrenmek için teşebbüsler icra edilmiştir. Fakat yerli halk ve onunla beraber memlekette sakin ve faydalı olmak isteyenlerin hepsi memnun olmuş, hepsi sükûn devrinin avdetini heyecanla karşılamışlardır.*”, Vakit, 10 Temmuz 1923, No: 2003, s.1.

²¹⁸ İkdâm, 10 Ağustos 1923, No: 9480, s.1.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

LOZAN BARIŞ ANLAŞMASI'NIN İMZALANMASININ TÜRK BASININA YANSIMALARI

Lozan Konferansı'nın adeta kilit meseleleri olan Türkiye'nin Yunanistan'dan istediği tamirat meselesi, adlî kapitülasyonlar meselesi, Osmanlı Genel Borcu meselesi ve nihayet tahliye meselesinin çözülmesinden sonra Lozan Barışı'nın imzalanması için günler sayılmaya başlanmıştı.

Nihayet dünya kamuoyunun da sabırsızlıkla beklediği barış anlaşması imzalanmış ve yankıları uzun süre gündemi meşgul eden önemli bir aktüalite konusu olmuştur. Anlaşma T.B.M.M.'nde tasdik edildikten sonra, müttefik işgal kuvvetleri Türk yurdunu tahliye etmeye başlamış ve artık Türkiye hür, bağımsız bir şekilde dünya milletleri arasındaki yerini almaya başlamıştır.

Türk basını da bu gelişmeleri anbe an takip etmiş, yaşanan bu müspet gelişmeler, Türk kamuoyuna büyük bir titizlikle sunulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde bu gelişmelerin basına nasıl yansıdığı sunulmaya çalışılacaktır.

1. LOZAN BARIŞ ANLAŞMASI'NIN İMZALANMASINDAN ÖNCEKİ DURUM

Meselelerin teker teker hallonulmasıyla beraber artık Lozan Anlaşması'nın imzalanmaması için hiçbir sebep kalmamıştı. Bu süreçten sonra gazeteler konferansın neden bu kadar uzadığı yönünde mütalaalar ileri sürmüşlerdir.

Konferansta Türkiye kazandığı zaferler neticesinde kayıtsız- şartsız her medeni devlet gibi bağımsızlığını istemiştir. Müttefikler ise Türkün zaferini hazmedememiş olacaklar ki bir türlü bunu kabule yanaşmıyor, eski zihniyetlerini devam ettirmek istiyorlardı. Bunların dışında bir çok meselede konferansın uzamasına neden olmuştur. Örneğin, Vakit gazetesinden Mehmet Asım (Us), bu konuda yazmış olduğu bir

makalesinde müttefiklerin konferansı hızla imzalama isteklisi görünüp, gerçekte erteleme amaçları içinde olmalarını başlıca üç sebebe bağlamıştır¹ :

1. Ertelemeyle birlikte muallakta kalan meselelerin mahiyetindeki müşkülattan meydana gelmiş olmaması: Yazar burada tarafların görüşleri arasında mesafenin çok fazla olduğuna değinmiştir.

2. İngiltere ve Fransa arasındaki Revür işgaline ait öteden beri mevcut olan müşkülâtın son zamanlarda keskin bir mesele şekline girmesi üzerine bu devletlerin Lozan Konferansı ile işgale vakit bulamamaları : Yazar Revür meselesinin İngiltere ile Fransa arasında büyük bir ihtilâf zemininin oluşturulduğunu izah etmeye çalışmıştır.

3. Müttefik devletlerden birinin şarkta barışın olmasını istememekle birlikte zahiren sulhperver görünüp, el altından barışa engel olma çalışmaları : Yazar bunda Montagna Formülünü örnek göstererek izah etmeye çalışmıştır. Bu formülün hazırlanmasında İngilizlerin yardımının görüldüğünü belirten yazar Türk heyetin bunu kabule hazır olmasının görünmesi üzerine perde arkasından bu formülünün de değiştirilmek istenmesini yazar düşündürücü bulmuştur.

Fransa'nın "Journal" gazetesine göre, Lozan Konferansı'nın uzaması Alman meselesi* etrafında başlayan beyne'l-milel büyük öneme haiz müzakerelerin bir safhasından başka bir şey değildir².

Lozan Anlaşması'nın imzasından önce barış için uzlaşmaya varıldığı haberi gazete manşetlerinden "*Nihayet İtilâf ! Sulh Lozan Afağından Görüldü*³", "*İmtihandan Çıkış*⁴", "*Sulh İçin artık İmzadan Başka Yapacak Bir şey Kalmadı. Neticede Her İki Taraf Memnundur. 24 Temmuz Milletler Arasında Türklerin Yeni Devir İnkişafını*

¹ Mehmet Asım (Us), " İntizar Günlerinde", *Vakit*, 11 Temmuz 1923, No: 2004, s.1.

* "Alman meselesi" , Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa Almanya'dan istediği tamirat borcunu alamayınca, bu durumdan istifade edip Almanya'da zengin maden yataklarıyla ünlü (Özellikle kömür) "Ruhr" bölgesini işgal etmeye başlaması demektir. Fransa, İngiltere'nin desteğini sağlamak için Lozan Konferansı'nda İngiltere'ye yakın bir politika izlemiş, İngiltere'de Lozan konferansı ile ilgilendiğinden Fransa'nın bu işgaline şimdilik tepki vermemiştir. Zaten Fransa bundan dolayı Alman bölgesini işgal zamanı olarak Lozan Konferansı 'nın yapıldığı bu zamanı özellikle seçmiştir.

² *Vakit*, 12 Temmuz 1923, No: 2005, s.1.

³ *Vakit*, 10 Temmuz 1923, No: 2003, s.1.

⁴ *Vakit*, 18 Temmuz 1923, No: 2011, s.1.

Başlatacak⁵”, “*Oldu mu? - Oldu Oldu?⁶*”, “*Nihayet⁷*”, “*Beklediğimiz Netice⁸*”, “*Sulh⁹*” sözleriyle okuyuculara aktarılmıştır. Görüldüğü üzere gazeteler 10 Temmuz’dan sonra barış müjdesini vermeye başlamışlardır.

Vakit gazetesi Lozan’daki itilâfın Ankara’da ki akislerini yansıtmaya çalışmış ve buradan müspet tesirlerin oluştuğunu izah etmeye çalışmıştır¹⁰. Gazete “*İsmet Paşa (İnönü), milli menfaatimizi müdafaa ve gösterdiği liyakât ve son safhada elde ettiği muvaffakiyetten dolayı Ankara’dan hararetli tebrik telgrafları almıştır¹¹*” sözleriyle Ankara’nın memnuniyetini kaydetmiştir.

Türk heyetine müzakerelerin katî surette sonu olmadıkça gazetecilere hiçbir beyanatta bulunmamaları hususunda sıkı bir talimat verilmiştir. Bu nedenle son dakikaya kadar gazeteciler bile barışın olup olmadığı konusunda tereddüt içinde kalmışlardır. Mehmet Asım (Us), Lozan’dan ilk barış haberlerini alırken izlenimlerini ve orada yaşanan heyecanlı atmosferi kamuoyu ile dakikası dakikasına paylaşmıştır. Diğer yandan yazar oradaki gazetecilerinde hislerini yansıtmaya çalışmıştır¹².

Vakit gazetesi yazarlarından Hakkı Tarık (Us), “*...30 Ekim 1918 ile Temmuz 1923 arasında geçen her gün Türk vatanından binlerce delikanlının üzerine birkaç*

⁵ *Vakit*, 19 Temmuz 1923, No: 2012, s.1.

⁶ *Vakit*, 22 Temmuz 1923, No: 2015, s.1.

⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Temmuz 1923, No: 861, s.3.

⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Temmuz 1923, No: 868, s.1.

⁹ *İkdâm*, 10 Temmuz 1923, No: 9452, s.1.

¹⁰ *Vakit*, 18 Temmuz 1923, No: 2011, s.1.

¹¹ *Vakit*, 20 Temmuz 1923, No: 2013, s.3.

¹² Yazar bu heyecanlı havayı gazetesine şu sözlerle aktarmıştır: “...Lozan konferansının mukadderatı şimdi Uşi’de bütün Türk gazetecileri Lozan Palas’ın duvar kapısının iç tarafındaki koltukları işgal etmişler, kapıdan dışarıya kulak vermişler, gelecek otomobillerin seslerine dikkat ediyorlardı. Herkesin sulhun yaklaşmakta olduğuna dair hem inanan hem de inanmayan bir hal vardı...İsmet (Paşa) İnönü gelmişti. Otomobil durdu. Paşa çıktı. Kapıdan içeri girerken herkes Paşa’nın simasına dikkat ediyor, netice hakkında simasından bir mana çıkarmaya çalışıyordu. Paşa’nın yüzü kızarmış, galiba biraz da terlemişti. Herhalde çok yorgundu. Uzaktan gelirken biraz canı sıkılmış gibi hissediliyordu. Bunu görenlerden ‘-Paşa’nın galiba canı sıkın, netice fena olmalı’ diyenler oldu...Paşa kapıdan içeri girdikten sonra kendini Türk gazetecileri ile çevrilmiş olduğunu görünce biraz tebessüm ederek ‘-Oldu! Esas itibarıyla itilâf oldu’ dedi. Gazeteciler bu sözlerle bir türlü kanaat getirememişlerdi. İzahat istiyorlardı. İsmet Paşa biraz izahat vererek : ‘- Müttefikler İstanbul ve Gelibolu’nun tahliyesi içinde istediğimiz gibi muayyen bir müddet zarfında tahliyenin icrasına karar vermişlerdi. Bu karar muahedenin meclisimiz tarafından tasdikinden sonra 6 hafta zarfında tatbik edilecekti...’ İsmet Paşa orgun olduğundan dolayı gazeteciler Rıza Nur’un etrafını sardılar. Rıza Nur daha fazla kuvvetle vaziyeti anlattı. Olayları anlatan Rıza Nur sonra ‘...Bugün sulh akd edilmiş olduğuna hüküm edilebilir’ Türk gazetecileri gerek İsmet (Paşa) İnönü’yi, gerek Rıza Nur Bey’i ayrı ayrı tebrik ettiler”. Mehmet Asım (Us), “İlk Tebrikler”, *Vakit*, 13 Temmuz 1923, No: 2006, s.1.

kürek kara toprak attı. Unutmamalıyız ki bugün karıştığımız sulh, dünyanın en pahalı bir sulhu olarak elimize geçmiş bulunuyor. Yapılacak muahedenin her kelimesinde bir şehidimizin kanından bir damla olacaktır¹³” şeklindeki sözlerle Türk halkının duygularını yansıtmış ve bu barışın ne kadar güç şartlar altında yapıldığına dair bizlere dersler vermiştir. Bir başka makalesinde de yazar, Türklerin bugüne kadar geçirdikleri imtihanlardan hep muzaffer ve galip çıktıklarını, Lozan’dan sonra da aynı dersi aynı galibiyeti aynı parlak zaferleri hep devam ettireceğini kaydederek Türkiye’nin kendine olan güvenini bir kez daha vurgulamak istemiştir¹⁴. Bu da şüphesiz Türkiye’nin Lozan’dan sonraki inkişafında, kendine olan güveninin bir nişanesi olarak kendini çeşitli alanlarda göstermiştir.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de sulh haberlerini kamuoyu ile paylaşırken aynı zamanda İstanbul gazetelerinin de mütalaalarına yer vermiştir¹⁵. Ziya Gevher (Etili), sulh haberlerinin Türkler üzerinde büyük sevinç ve memnuniyet yarattığını kaydettikten sonra sözlerini; “...Özellikle pek çetin ve buhranlı harp senelerinin bize verdiği zaferden sonra bu insani ve ulvi mücadeleden de gelip ve başımız yukarıda çıkmamız ve bu sonuca varmamızı sağlamıştır. Bugün elde edilen netice pek büyüktür... Üç asrın bütün devlet ve hayatı ile yıktığı ve yıprattığı Türk mevcudiyeti bu kadar kuvvetli ve bükülmez kollarıyla kaldırmaya ve cihanda kendisine çok yüksek bir mevkii ve şeref vermeye muvafık olan milletimiz ve büyük zimâm-dârları zevâl bulmasın¹⁶” şeklindeki sözlerle barışın gelmesinden duyduğu memnuniyeti ortaya koymaya çalışmıştır.

İkdam gazetesi de Lozan’dan gelen ilk sulh haberlerinin duyulması üzerine Türk halkının mutluluğunu sütunlarında neşretmeye çalışmıştır. Nitekim gazete bunu “*Mesud günlerin en kutsi ve en azizi olan sulh gününü büyük bir sabırsızlıkla bekleyen halk bu ufacık haber üzerine İstanbul’u şanlı bayraklarımızla donattılar*” sözleriyle ifade etmeye çalışmıştır. Gazete aynı zamanda “sulh” başlığı ile yazmış olduğu bir haberinde barış haberlerinin ilk neticelerini savaştan kurtulma ve işgal altında bulunan Türk topraklarına yeniden kavuşma olarak telâkki etmiştir. Gazete devamla “...*Sulh bize yeni bir alemin kapılarını açıyor. Biz bu yeni aleme, yeni girmekle beraber o yeni*

¹³ Hakkı Tarık (Us), “Nihayet İtilâf...”, *Vakit*, 10 Temmuz 1923, No: 2003, s.1.

¹⁴ Hakkı Tarık (Us), “İmtihandan Çıkış”, *Vakit*, 18 Temmuz 1923, No: 2011, s.1.

¹⁵ Bu mütalaalar için bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Temmuz 1923, No: 861, s.3.

¹⁶ Ziya Gevher (Etili), “Beklediğimiz Netice”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Temmuz 1923, No: 868, s.1.

alemin yabancısı bulunuyoruz. Zira o yeni alemi biz kendi idrak ve şuurumuzla hazırladık. Ve bu uğurda en aziz kanlarımızı akıttık. Bugün o yeni aleme girerken, bize o alemi kazandırmak için başta Mustafa Kemâl olmak üzere, milleti ikaz etmek için ve milli hareketi şevk ve idare eden bütün millet kahramanlarına minnet ve şükran arz etmeyi bir vazife biliriz. Ve bu uğurda canların feda etmiş olan kahraman şehitlerimize derin bir minnetle hatırlar ve onların mukaddes ruhlarına fatihalar ithâf ederiz¹⁷” şeklindeki ifadelerle fikirlerini beyân etmiştir.

İleri gazetesi de sulh haberlerini; *“Senelerden beri beklediğimiz şerefli sulh, Lozan’da aylarca devam eden çetin münakaşalardan sonra, artık bir emr-i vâkî olmuştur¹⁸”* manşetiyle okuyucuya duyurmuştur.

Böylelikle gazeteler sulh haberleriyle birlikte bunu günü gününe yaşanan gelişmeleri, mutluluğu okuyucuyla paylaşmışlardır. Lozan Barış Anlaşması’nın imzasından evvel çıkan haberler bu şekilde basına yansırken, sıra son komitenin toplanmasına ve barışın devletler tarafından imzalanmasına gelmişti.

2.KONFERANSTA SON KOMİTENİN TOPLANMASI VE LOZAN BARIŞ ANLAŞMASI’NIN İMZALANMASININ YANKILARI

17 Temmuz günü siyasi, mali ve iktisadi komiteler birbirini takiben içtima etmişler ve imza için bir neticeye varmışlardır. Gazeteler de bu son komitenin toplantısının önemini şu manşetlerle kamuoyuna aktarmışlardır:

“Lozan Konferansı’nda müzakere faslını kapayarak sulhu açan komiteler içtima etmişler ve aylardan beri sürüklenen davalara bir netice vermişlerdir¹⁹, “Lozan Konferansı’nda sulhu tahakkuk ettiren en son tarihi celse²⁰”

Siyasi komiteye başkanlık eden Rumbold, bundan sonra İngiltere’nin Türklerle eski dostluk ve münasebetlerinin yeniden sağlanabilme imkanına kavuşmasından

¹⁷ *İkdâm*, 10 Temmuz 1923, No: 9452, s.1.

¹⁸ *İleri*, 20 Temmuz 1923, No: 1961, s.1.

¹⁹ *Vakit*, 22 Temmuz 1923, No: 2015, s.1.

²⁰ *İkdâm*, 22 Temmuz 1923, No: 9464, s.3.

mutluluk duyduğunu izah etmiştir²¹. Malî komiteye başkanlık eden Pelle ise, Fransa'nın Türkiye ile lisan, kültür ve iktisadi münasebetlerinin olduğunu ve bunun hep devam etmesi dileğinde bulunduktan sonra; "...*Hükümetim ve milletimin kamuoyuna tercüman olarak derim ki bu sulh nam olsun, kalp ve fikirlere nüfuz etsin, harbin anasırlar arasında meydana getirdiği kin ve düşmanlıkları yok etsin, sulh daimi olsun, imza olunacak sulh uzun, itibarlı ve şerefli olsun*"²² şeklindeki ifadeleriyle Lozan Anlaşması'nın geleceği için iyi temennilerde bulunmuştur.

En son iktisadi komite toplanmış ve buraya başkanlık eden Montagna "*Birbirimizi tebrik edelim. Şu dakikada sulh fiilen mevcuttur. 24 Temmuz Salı günü Lozan'da resmen muahede imzalanacaktır. Genel kâtiplere, İsviçre'ye teşekkür ederim. Dünya kamuoyu sulhu öğrenince memnun olacaktır. Biz en iyi sulhu akdetmek istedik. Fakat her nokta-ı nazardan eksiksiz bir muahede yapmak mümkün müdür?...Türkiye buraya müsavat prensibiyle geldi ve müdafaa etti. Ve o prensip dairesinde sulhu akdetti. Türkiye heyetine teşekkür ve tebrik ederim*"²³ şeklinde barışı getiren bu son celsede duygularını ifade etmeye çalışmıştır.

İsmet Paşa (İnönü) da "*Altı aydır burada çalışıyoruz. Müsavat dairesinde muamele gördük. Türkiye diğer devletler milletleri gibi medeniyet ve terfi namına çalışacaktır. Diğer devletler de aynı samimiyet ile hareket edeceğinden şüphem yoktur...Reislere, mütehasıslara iktihâm ettikleri müşkülattan dolayı hukuk mütehasıslarına ve baş kâtime teşekkür ederim*"²⁴ sözleriyle bu son komitede duyduğu memnuniyeti ifade etmeye çalışmıştır.

Böylelikle konferansın son celsesi de bitmiş ve konferans üyeleri ayrı ayrı Türk heyetini tebrik etmişlerdir. Bu hassas zamanda İsmet Paşa ile başbakan Rauf Bey ilişkileri iyi denilemezdi²⁵. Türk basını İsmet Paşa (İnönü) ile Ankara arasında

²¹ *Vakit*, 22 Temmuz 1923, No: 2015, s.1.

²² *Vakit*, 22 Temmuz 1923, No: 2015, s.2.

²³ *Vakit*, 22 Temmuz 1923, No: 2015, s.2.

²⁴ *Vakit*, 22 Temmuz 1923, No: 2015, s.2. Toplanan komitelerin tutanakları için bkz., Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler*, Takım: 2, C: 1, Kitap: 2, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001

²⁵ Tüm delegeler hükümetlerinden gereken yetkiyi alabilmeleri için anlaşmanın 24 Temmuz'a kadar bekletilmesini talep etmişlerdi. İsmet Paşa (İnönü) da hükümetten beklediği izni uzun süre gelmediğini görünce Mustafa Kemal'e başvurmuştur. Mustafa Kemal'in T.B.M.M. Başkanı ve başkumandan olarak verdiği yetkiye dayanarak İsmet Paşa (İnönü)'ya anlaşmayı imzalaması için izin verilmiştir. Şerafettin

yaşanan gerginliği ifşa etmemiştir. Bunun sebepleri arasında, bu gerginliğin tam olarak bilinmemesi, bilinse bile Türkiye'nin bu nazik zamanlarda zaafını su yüzüne çıkarmamak, devletlere istedikleri kozu vermemek, zararlı yankılar yapılmasını engellemek ve Türk kamuoyunun barışı heyecanla beklediği bu zamanlarda oları endişeye sevk etmemek sayılabilir.

Netice itibariyle imza merasimi 24 Temmuz 1923 Salı günü saat üçte başlamış ve üç kırkbeşe kadar devam etmiştir. İsviçre Cumhurbaşkanının başkanlık ettiği bu imza töreninde, İngiltere adına Sir Horace Rumbold, Fransa adına General Pelle, İtalya adına Marki Garroni ve Montagna, Japonya adına Ochiai, Yunanistan adına Venizelos ve Caclamacos, Romanya adına Diamendi ve Konçesko, Bulgaristan adına Mornof, Stançiyef, Belçika adına Palçor, Portekiz adına Ferreyra, A.B.D. adına Grew ve Türk delegeleri hazır bulunmuştur²⁶.

Vakit gazetesi bu tarihi anları, heyecanlı atmosferi ve Lozan'daki izlenimlerini şu satırlarla ifade etmeye çalışmıştır: *“Lozan şehrinin bütün çanları üçü beş geçe çalarak sulhun akd edilmek üzere olduğunu ilân etti. Lozan Palas donatılmış, sokaklar bayraklarla dalgalanıyor, otomobillerle geçen murahhaslar selamlanıyordu. Lyon Meydanı defne dallarıyla süslenmişti. Darül-fünûnda her yerde tedbirler alınmıştı. Meydan iki sıra inzibat memurlarının nezareti altındaydı...Sema kurşun, hava çok sıcaktı. Fakat fırtınalı değildi. Belediye dairesinde, otellerde, konsoloshanelerde ve bazı hususi evlerde bayraklar vardı. Jandarma burada nizam ve intizamı muhafaza için mühim, fakat sessiz tedbirler almışlardı. Papa, kiliseler için yarı daire bir yol bırakmıştı. Otomobiller, doğrudan doğruya merdivenin önünde duruyordu. Meydanın etrafında 150 ile 400m arasında gelip gidenleri merakla seyreden özellikle kadınlardan*

Turan, “Lozan Anlaşması”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 27, Ankara, 2003, s.215. Bu dönemlerde İsmet Paşa (İnönü) ile Rauf Bey'in arası iyice açılmıştı. İsmet Paşa (İnönü), Rauf (Orbay) Bey'in , Lozan'da yapılacak tebliğleri geciktirdiği, hükümete yapılan müracaatlardan ve kendisine yapılan tebliğlerden Devlet başkanının gereği kadar haberdar edilmediği, başvelâlet ve vekiller heyetine alınan kararların kendisinin haberi olmadan Lozan'a ulaştığı ve etrafa duyurulduğu gibi iddialarla arası açılmıştı. İsmet Paşa (İnönü) yaşanan gerginliği şu sözlerle ifade etmiştir : *“Ne kadar bezmiştim bazen. Lozan'daki son krizi hatırlarım. İmza edeceğiz. Fakat cevap alamıyoruz. Ankara cevap vermiyor. Bir ara büyük salondayız. Terasa açılan büyük bir camlı kapı var. Terasın altı uçurum. Ben bu kapının arkasına geçiyor, terasa yürüyorum. Arkadaşlar birden telaş ediyorlar...”* Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s.254-256.

²⁶ İleri, 24 Temmuz 1923, No: 1975, s.1.; *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Lozan (1922-1923)*, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasal Plânlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973, s.122.

oluşan bir kalabalık vardı. Saat ondört otuzda salon dolmaya başladı. Herkes kırmızı örtülü masanın etrafında telaşla dolaşan konferans genel kâtibi Massigli ile Fransız, İngiliz ve İtalyan kâtiplerini seyretmekle meşguldü...Venizelos hem beyaz sakalı, hem beyaz saçları ve parlak altın gözlüğü ile neşeli bir sima içerisinde görünüyor, salonda bulunanların dikkatini çekiyordu...İsmet Paşa'dan biraz sonra İngiliz baş murahhassı Rumbold, kırmızı yüzü ve tek gözlüğü ile adeta telaşlı bir surette girdi²⁷”

İkdâm gazetesi de Lozan şehrindeki izlenimlerini okuyuculara; “*Günlerden beri Lozan şehri, bugünkü tarihi merasim için hazırlanıyordu...Beyne'l-milel bayraklar Lozan Palas'ın holünde tavanları, duvarları, sütunları kaplamıştı. Bu sabah kalktığımızda Palas'ın önünde kalabalık gözümüze çarptı. Ne olup-bittiğini, ne olacağını pek iyi anlamayan halk Palas'ın önünde toplanmıştı. Ya onlar imzatu burada biliyorlar, yahutta mühim bir hadise bekliyorlardı. Sorduğumuz zaman dediler ki 'İsmet Paşa'yı görmeye geldik' . İşte Lozan halkı Şark-i Kârib Sulhu'nun şehirlerinde imzalanmasından kendilerine bir pay çıkartıyorlar. Lozan ahalisi bugün kendi milli bayram günleri gibi memnun ve neşelidir. Bu mesud günü kutluyor, gülüp eğleniyorlar...İmza münasebetiyle konferans müzakereleri esnasında elliye geçmeyen basın mensubu, bugün yüzyirmiyi buluyordu. Her gazete en kıymetli muhabirini, siyasi muharririni, fotoğrafçısını göndermekte özen göstermişti²⁸”* şeklindeki ifadelerle aktarmaya ve oradaki havayı teneffüs ettirmeye çalışmıştır.

İleri gazetesi imza töreninin yapıldığı salondaki manzaraları okuyucularına şu satırlarla teşbih etmiştir:

“...Sulh merasimi saat üçde başlamıştır. Saat iki otuzdan itibaren otomobillerle bütün heyetlerin azaları polisçe tarif ve tayin edilen sokaklardan geçerek darülfünununa geliyordular...Konferans salonuna önce Venizelos girdi. İsmet Paşa tam saat üçde refakatinde Rıza Nur ve Hasan Beylerle salona gelerek, sağ tarafta kendilerine ihzâr edilen kanepelerde oturmuşlardır. Birkaç dakika sonra diğer heyetlerin reisleri de gelmiş ve bunu müteakip, önlerinde kırmızı ve beyaz elbiseli teşrifası ve İsviçre Reisi Cumhuru gelerek içtimayı açmıştır... Kürsü hitabının önünde

²⁷ *Vakit*, 25 Temmuz 1923, No: 2018, s.1.; *Vakit*, 29 Temmuz 1923, No: 2019, s.1.; Mehmet Asım (Us), “Sulhu Nasıl İmzalandılar?”, *Vakit*, 29 Temmuz 1923, No: 2010, s.1.

²⁸ Lozan şehrindeki diğer intibaların ayrıntıları için bkz., *İkdâm*, 29 Temmuz 1923, No: 9468, s.1-2.

kırmızı örtülü bir masa vardı. Ortada imza için kalemler hazırlanmıştı. Murahhaslarımızla müttefikeyn murahhasları bu masanın iki tarafında kıymetli şark halılarıyla örtülmüş koltuklara oturmuşlardı. Gazete muhabirleri de tahsis edilen balkondaydılar...²⁹”

İsmet Paşa (İnönü) imzasını Mustafa Kemâl'in özel olarak gönderdiği altın kalemle imzalanmıştır³⁰. İmza töreninin bitiminden sonra İsviçre Cumhurbaşkanı uzun bir nutuk sunmuştur:

“Şimdi imzalanan sulh, cihanda hiçbir milletin hem hayati haklarından, hem insaniyete hizmet vazifesi ifâ etmekten mahrum edilemeyeceğini takdir etmiştir. Medeniyetin inkişafına büyük ölçüde iştirak etmiş olmalarından dolayı şark milletlerine karşı büyük bir minnetdarımız vardır...Bilhassa mümessiller bugün sulhu imzalayan milletler için bir inkişaf eder. Bu inkişaf temenni edelim ki, bütün dünyaya şamil olsun ve hepimizi kurtarsın! Bugünün milletlerine bir saadet ve kudsiyet kaynağı olarak görünmesini temenni ederim³¹”.

İmza merasiminde İsviçre cumhurbaşkanından başka hiçbir murahhas tarafından nutuk sunulmamıştır. Buna dikkat eden bir ajans muhabiri; *“...Eğer merasimde murahhaslar söz söylemiş olsalardı kendi aralarında ittifak edemeyecek, muahedeyi imza etmeyeceklerdi³²”* şeklindeki ifadelerle bunun müspet tesirini vurgulamaya çalışmıştır. Lozan'da murahhas heyetleri rüesası tarafından İsviçre Cumhurbaşkanına teşekkürnâme gönderilmiştir³³.

²⁹ İleri, 25 Temmuz 1923, No: 2018, s.1.; İleri, 29 Temmuz 1923, No: 1967, s.1.

³⁰ İmza merasimi esnasında bir İsviçre gazetesi imza anını şu sözlerle nakletmiştir: *“İsviçre Reis-i Cumhuriyeti, gayet pürüzsüz bir Fransızca ile murahhasları Lozan Muahedesi'nin imzasına davet etti. Evvelâ masaya İsmet Paşa yaklaştı. Kıyafetini kusursuz bir zerafet arz ediyordu. Fakat Paşa hiçbir zaman bu kadar yorgun ve soluk görülmemiştir. Fakat gözleri memnuniyetten gülüyordu. Gözlüklerini düzelttikten sonra muahedeyi imzalamak için eğildi. Massigli eline bir kalem vermek istedi. Kalem nezaketle reddeden Paşa ceketinin iç cebini karıştırarak uzunluğu bitmeyecek gibi gelen sarı bir mahfuza çıkardı ve yavaş yavaş açtı. Bunun içinde sırf imza için yapılmış altın bir kalem vardı. İmzaladıktan sonra bu parlak kalemi Rıza Nur'a uzattı. Sarı saçları ve mavi gözleri ile dağlı Türkün tipidir. Nihayet Hasan Bey'de imzasını attı. Bu iş bitince İsmet Paşa altın kalemi tekrar aldı ve uzaklaştı”, Vakıt, 31 Temmuz 1923, No:2021, s.2.*

³¹ Vakıt, 29 Temmuz 1923, No: 2019, s.1.

³² Vakıt, 29 Temmuz 1923, No: 2019, s.1.

³³ Bu teşekkürnamede şöyle deniyordu: *“Şarkta sulh ve selâmeti tesis maksadıyla başlatılan müzakerâtın bittiği şu sıralarda Lozan Konferansı'nda temsil edilen devletlerin murahhasları İsviçre Cumhuriyeti toprağında kendilerine gösterilen misafirperverlikten ve son celseye zat-ı âsilanelerin riyaset etmesi hususunda vakî olan ricalarının federal meclisince kabul edilmek suretiyle bahş edilen şereften dolayı*

Çok sade geçen imza töreni saat üçte başlamış ve dörde çeyrek kala bitmiştir. İsmet Paşa (İnönü) dışarı çıkarken Türk gazetecileri onu tebrik etmiş ve duygularını merak eden gazetecilere; “*Mektepte imtihan verdik ve muvaffakiyetle çıkıyoruz*³⁴” sözleriyle adeta tüm konferansı özetlemiştir.

Lozan Anlaşması’nı imzalayan devletlerin aslında içlerindeki hakiki duyguyu yazar Mehmet Asım (Us) bunu; “*Sulhu herhalde kalplerinden gelen arzu ile imzalamadılar...Tarihi inkılaplar ihdâs edecek olan mühim bir muahedenin imza edileceği günü idrak etmiş olmak herkesin mevcudiyetini sarsmıştır. Birçok Türk nicelerinin heyecanlarından Lozan Palas’ta öğle yemeği bile yememişlerdi... Müttefiklerin murahhasları Lozan Muahedesini kalplerinden gelen arzu ile değil, sulhdan başka bir şey yapma imkanları kalmadığı için sulhu imzalamışlardır*³⁵” şeklindeki ifadelerle dile getirmeye çalışmıştır.

2.1. Lozan Barış Anlaşması’nın İmzalanmasının Türkiye’deki Yankıları

Senelerdir beklenen barışın Lozan’da imzalanması Türk ve dünya kamuoyunda büyük akisler yapmıştır. Türk basını bu sevincini sayfalara sığdırmada zorluk çekmiş, kendi görüşlerinin yanında bir yandan halkın, bir yandan Ankara’nın coşkusunu yansıtmaya çalışırken bir yandan da bu büyük olayın dünya basınındaki etkilerini neşretmeye çalışmışlardır.

Mustafa Kemâl, Lozan Anlaşması’nın imzasından duyduğu memnuniyeti ifade ederek Kurban bayramının yaşandığı bu günde Türk milletini tebrik etmiştir³⁶.

hükümet metbûalarının ve kendilerinin teşekkürlerini zât-ı asliyelerine takdim etmeyi vazifeden addederler. Konferansın hal ve fasl etmek mecburiyetinde bulunduğu zor meseleleri ve iktihâm edeceği müşkülât müteaddin vazifemizin iyi bir şekilde bitirmek için hükümetlerimizi mütehassis ettiği defaatle ilân olunan sulh azmi kifâyet edemezdi. Lozan’da bize gösterilen hüsn-ü kabul İsviçre şehri tarafından yapılan tedbirlerin bize büyük yardımı oldu. İsviçre ile Lozan isimlerinin cihanda bütün milletler tarafından büyük bir sevinçle karşılanacak olan sulh ve müselâmatın katiyen tesisini sağlayan imza merasimi tarihinde karşıcağından mesud ve bahtiyarız”, İleri, 29 Temmuz 1923, No: 1967, s.1.; *Vakit*, 29 Temmuz 1923, No: 2019, s.1.

³⁴ İleri, 29 Temmuz 1923, No: 1967, s.1.

³⁵ Mehmet Asım (Us), “Sulhu Nasıl İmzalandı?”, *Vakit*, 29 Temmuz 1923, No: 2010, s.1. Lozan’da imzalanan hükümler için bkz., Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler*, Takım: 2, C: 2, Ypı Kredi Yay., İstanbul, 2001.

³⁶ Mustafa Kemâl bu konuda ordu , tüm Müdafaa Hukuk ve Belediye Başkanlarına bir tebliğ sunmuştur. Mustafa Kemâl’in tüm Müdafaa-ı Hukuk ve Belediye Başkanlarına tebliğinin sureti şu şekildedir: “*İdrak ettiğimiz bayram, Lozan sulhunun imzalandığı bu güne tesadüf ediyor. Memleketin felaketle bunaldığı bir*

Mustafa Kemâl, İzmir’deki nutkunda ise; “*Memleket ve milletimize yan bakanların yeri ya denizin dibi ya da toprakların altıdır*³⁷” şeklindeki sözlerle müttefiklere anlamlı bir mesaj göndererek Türk milletinin kendine olan güvenini ifade etmeye çalışmıştır.

İsmet Paşa (İnönü), Lozan Anlaşması’nın imzalanmasından sonra; “*Lozan Muahedesi vatanımızın esaret bağlarını çözdü. Türkiye Lozan Muahedesi ile memleketimizin her türlü inkişafı için iktisadiyet sahasında tam bir serbesti temin etmiştir. Bâdehu harekâtımızda mütealîk bir istiklâl mülkiz. Türkiye müttefikler ile daima müsavât dairesinde ve müteakıl bir muamele görecektir...*³⁸” şeklindeki ifadelerle bu anlaşmanın Türkiye için önemini özetlemeye çalışmıştır.

Dr. Rıza Nur da Vakit gazetesi yazarlarından Mehmet Asım (Us) ile olan mülakatında; “*...Artık bundan sonra milletin uhdesine tertib eden vazife, devleti asri surette ikmâl etmektir. Bugün milletin esas hayatı iktisadiyattır. İktisadiyatın tezgâhtarı ise bankalar ve şirketlerdir. Bu işleri bilecek insanları yetiştirmek bugün milletimiz için en mühim ihtiyaçlardandır. Bunları yaparsak ve sükûnetle çalışırsak on sene sonra devletimiz çok kuvvetli bir devlet olur...*³⁹” şeklindeki sözleriyle Türkiye’nin bugünden sonra en önemli görevinin iktisadi yönde gelişme sağlamak olduğunu vurgulamak istemiştir.

zaman milleti istiklâl eriştirmek için giriştiğimiz mücadele silâhlarımızın ve siyasetimizin kazandığı muvaffakiyetle ilk büyük merhalesine vâsıl olmuştur. Türk milletinin hür olduğu kadar hakiki bir nizam içtima içinde zengin, müreffeh, irfan sahibi olarak yaşamasını kendisine gaye edinen cemiyetimiz ve fırkamız sulhun tamamen akından sonra ifâ edeceği yeni vazifelere hazırlanırken intihabatta milletin aynı fikir etrafında toplanmış zevata reyini vermek suretiyle gösterdiği vahdet ve tesanüdün sulhun imzasını mühim bir tesbitte te’cil etmiş olduğunu beyân ve aziz vatandaşlarımızı milli tarihimizin büyük bir muvaffakiyet merhalesi olan bu mesud bayramdan dolayı bütün kalbimle tebrik ederim” Mustafa Kemâl’in tüm ordu ve cephelere sunduğu tebliğin sureti ise şu şekildedir: “Bayramı idrak ettiğimiz bu günde hey’et-i murahhaslarımızla İtilâf Devletleri arasında Lozan sulhu imza ediliyor. Sayısız müşkülâtlarla dolu bir yolun sonuna muvaffakiyetle ve şerefle vâsıl olduk. Harb sahasında olduğu kadar siyasi sahada da Türk milletinin hakları metanetle ve ehliyetle müdafaa edilmiştir. Şimdiye kadar hiçbir ordunun tahammül etmediği derecede ağır bir vazifeyi büyük maziyetin şehretine layık bir surette ifâ etmiş olan kahraman ordumuz bugün kurtarılan vatanın afaklarında bayram ve sulh güneşinin beraber doğduğu görüyor. Dünya ve tarih karşısında Türk milletine karşı taahhüd ettikleri vazifeye muvaffakiyetle başarmaktan dolayı şimdi pek haklı olarak mesud olan aziz silah arkadaşlarıma aynı hüsn-ü saadet ve iftihar ile bayramlarını tebrik ediyorum”, Hâkimiyet-i Milliye, 24 Temmuz 1923, No: 873, s.1.

³⁷ Vakit, 30 Temmuz 1923, No: 2020, s.1.

³⁸ Vakit, 23 Temmuz 1923, No: 2016, s.3.

³⁹ Bu mülakâtın tam metni için bkz., Vakit, 29 Temmuz 1923, No: 2019, s.2.

Ankara çevrelerinden önemli kişilerden bazıları Vakit gazetesi muhabiri ile yaptıkları sohbette Lozan Anlaşması hakkında mütalaalarını beyân etmişler ve Lozan'ın anlam ve öneminin Türkiye ve dünya için taşıdığı öneme değinmişlerdir⁴⁰.

Türk basınında bu tarihi hadisenin detaylı bir şekilde yansımalarına geçmeden evvel anlaşma imzalandıktan sonra büyük puntolarla neşredilen manşetler şu şekildedir; “İki Tarih, Bir Mukayese: 13 Temmuz 1878, 24 Temmuz 1923⁴¹”, “Bayram İçinde Bayram⁴²”, “24 Temmuz Milli Bayramdır⁴³”, “Sulh- İstiklâl⁴⁴”, “Anavatanın 9 senelik esareti bugün çözüliyor. 24 Temmuz kendi yurdumuzda kendi varlığımızla yaşayacağımız devrenin başlangıcıdır⁴⁵”, “Bundan böyle bayrağımız kansız geçsin⁴⁶”, “Kılıçlar Kına⁴⁷”, “Sulh⁴⁸”, “Bugünkü Bayram İlk Sulh Bayramıdır. Dokuz sene önce tam bugün başlayan umumi harp asıl bugün nihayete ermektedir⁴⁹”.

⁴⁰ Meselâ Ankara mebusu Ali Fuad Paşa (Cebesoy) Lozan Anlaşması'nı; “24 Temmuzda Lozan'da imzalanacak olan sulh vatanın dışarı olduğu tehlike karşısında milli vahdet ve milli tesanüdün kuvvetini idrak ederek kıyam eden büyük ve şerefli milletimizin muvaffakiyetlerini belgeleyen bir beyne'l-milel bir resmi vesika” şeklinde tanımlarken Kâzım Karabekir ise duygularını “Bu sulhda gösteriyor ki Türkler boyunlarına zincir vurduramaz, ölmeyi esir olmayı tercih ederler. Türk daima efendi yaşayacaktır. Az zaman zarfında en yüksek milletler seviyesine çıkmak için çok çalışacağız” şeklindeki sözlerle ifade etmiştir. Dönemin Şerriye vekili Musa Kâzım Efendi “...Sulhdan kazanılan menfaatler, milletin fitri ve ezeli seciyesinin tezahürü ve hukuk tabiiyemizin istirdadıdır. Bunu muhafaza edeceğiz. Sulhu bir zümre değil, tüm millet canını feda ederek kazandı. İstikbalde de bu sulhun semerelerini elde etmek için tüm millet aynı azim ve imanla birtek mefkûre idle çalışacaktır. Yeni Türkiye, hukukunu ve istiklâlini muhafaza hususunda müteyakkızdır. Komşularının hukukuna riayetide ihmal etmeyecektir” şeklindeki sözleriyle Türkiye'nin Lozan'dan sonra izleyeceği yolu vurgulamaya çalışmıştır. Dahiliye vekili ve İstanbul mebusu Fethi Bey “Sulh bizim için büyük bir muvaffakiyettir. Bunu milletin demirden azmine ve iradesine borçluyuz. Lozan'da elde edilen sulh, bize serbest çalışmak ve diğer milletlere yetişmek imkân ve kabiliyetini vermiştir...” şeklindeki ifadelerle Lozan'ın önemini açıklamaya çalışmıştır. İktisad vekili Mahmut Esad Bey ise, “Yeni sulhun ihtiva ettiği mana- ananevi, asırdide Türkiye'nin değil, asrı mefhumuyla hür ve müstakil yeni bir Türkiye'nin tanınmasıdır...” şeklinde Lozan'ı tanımlamıştır. Yine dönemin Sıhhiye Vekili Tevfik Rüşdü Bey de “ Yeni Türkiye inkılabının ve cihanın şahid olduğu uzun mücadelenin ilk hedefini sulhu akdetmekle istihsâl etmiş, müstakil Türkiye devletinin vücud ve istiklalini böyle beyne'l-milel bir senetle cihana tasdik ettirmiş bulunuyoruz. B u zafer, önümüze açılan yeni devrede daha süratle muvaffakiyet temini için daha çok çalışmamıza hizmet edecek. Ancak bu sayede, Türkiye'nin saadet refahını temin gayesine varabileceğiz. Yüksek kabiliyetli milletimizin bu sahada dahi mucize göstereceğine eminim. Şu kadar ki çok ve pek çok muntazam çalışmaya devam etmeliyiz” şeklinde duygularını ifade etmiştir. Bu mülakatların devamı için bkz., *Vakit*, 24 Temmuz 1923, No: 2017, s.2.

⁴¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Temmuz 1923, No: 873, s.1.

⁴² *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Temmuz 1923, No: 873, s.1.

⁴³ *İkdâm*, 19 Temmuz 1923, No: 9461, s.1.

⁴⁴ *İkdâm*, 25 Temmuz 1923, No: 9467, s.1.

⁴⁵ *Vakit*, 24 Temmuz 1923, No: 2017, s.1.

⁴⁶ *Vakit*, 24 Temmuz 1923, No: 2017, s.1.

⁴⁷ *Vakit*, 25 Temmuz 1923, No: 2018, s.1.

⁴⁸ *Vakit*, 30 Temmuz 1923, No: 2020, s.1.

⁴⁹ *İleri*, 24 Temmuz 1923, No: 1965, s.1.

Türk basını anlaşmanın imzalanmasıyla beraber Türkiye'deki halkın coşkusunu, şenlikleri birebir yansıtmaya çalışmıştır. Hâkimiyet-i Milliye; “101 pare top, Türkün bugün idrak ettiği günün haberi değil, bir hakikat olduğunu idrak ettirecektir” şeklindeki başlayan manşetinde fener alaylarını tüm görkemiyle Lozan kutlamalarını okuyucularına teneffüs ettirmiştir⁵⁰.

İkdâm gazetesi de “Dün halk heyecanlı dakikalar geçirdi” manşetiyle verdiği haberde Lozan Anlaşması'nın imzasıyla beraber İstanbul'un baştan başa donatıldığını, fener alaylarının tertip edildiğini tüm coşkusuyla bayram içinde adeta bayram yaşandığını kaydetmiştir⁵¹. Gazete sulh şenliklerini büyük şehirlerde olduğu gibi kasaba ve köylerde de aynı heyecanla kutlandığını ifade etmiş ve “...Vatanın müdafaası uğrunda cepheden cepheye koşan kahraman askerlerimizi on senelik bir zamandan beri bekleyen anneler, babalar, eşleri ve evlatları arasında sulh derin hislerle kutlanmıştır. Buralarda kurbanlar kesilmiş ve halk birbirini tebrik etmiştir. Harb-i umumide anne ve babasını kaybeden iki şehid kardeşler, Anadolu'da yetim kalan İhsaniyeli bir kız çocukla diğer bir yavrucak duasından sonra ‘ Ailelerimizi kaybettik. Lâkin vatanımızı, milli namusumuzu kazandık. Büyük babamız ve milletimiz var olsun’ diyerek oradakilerini gözyaşlarına boğmuştur⁵²” şeklindeki ifadelerle oradaki duygu selini okuyucularla paylaşmıştır.

İleri gazetesi de “İmza saatinde atılan toplar ve gemilerin düdüklere bu mesud hadiseyi tüm İstanbul halkına bildirdi” şeklindeki başlıkla halkın coşkusunu izah etmeye çalışmıştır⁵³. Vakit gazetesi ise “İstanbul'da Sulhun Akisleri” başlığı altında merasim törenlerine yer vermiştir⁵⁴. Gazete aynı zamanda Ankara'da yaşanan coşkuya da yer vermiştir⁵⁵.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Türk'ün dört senedir sabırsızlıkla beklediği günün bugün olduğunu, askeri ve siyasi sahadaki azmin semerelerinin toplanmaya başlandığını ifade ederek Lozan'ın Türkiye'ye neler kazandırdığını; “...Sulh bizi istiklâle, hür bir

⁵⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 24 Temmuz 1923, No: 873, s.1.

⁵¹ İkdâm, 25 Temmuz 1923, No: 9467, s.1.

⁵² İkdâm, 30 Temmuz 1923, No: 9469, s.1.

⁵³ İleri, 25 Temmuz 1923, No: 1966, s.1.

⁵⁴ Vakit, 24 Temmuz 1923, No: 2017, s.3.

⁵⁵ Vakit, 25 Temmuz 1923, No: 2018, s.2.

vatana kavuşturuyor. Bugün müstakil, cihanda şerefın en yüksek mevkiine çıkmış bir vatanın sahibi şerefli insanlarız. Bugün tüm ecnebi tahakküm ve müdahalesini üzerimizden atmış hür bir milletiz. Bugün Lozan, Türklüğün muvaffakiyetini tasdik ediyor. Ve bu tasdik bize bütün istiklâlimizi getiriyor...” şeklindeki sözlerle ifade etmiştir. Aynı zamanda gazete, Lozan’ın imzalandığı günün Kurban Bayramına rastlamasını ise bir tesadüf değil bir tevafuk olarak telakki ettiğini sözlerine ilave etmiştir⁵⁶.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi yazarlarından Ziya Gevher (Etili), tecrübeleriyle Lozan’ın gelecekte tehlikesiz kalmayacağını belirtmek ve Türk milletinin batıya karşı her zaman tedbirli bulunmasını tavsiye etmek için günümüzde de halen geçerli olan ve olacak olan bir takım uyarılarda bulunmuştur⁵⁷.

“Bugünkü Bayram İlk Sulh Bayramıdır” manşetiyle bu sevinçli haberi kamuoyuna duyuran İleri gazetesi, imzanın Kurban Bayramına rastlamasının mutluluğunu ifade eden yazılar neşretmiştir. Gazete, dokuz sene evvelki 24 Temmuz gününü hatırlatıp, Birinci Dünya Savaşı ile başlayan Türk Kurtuluş Savaşı’nın bugünlere geliş merhalelilerini anlatmış ve Lozan zaferinin ne kadar zor şartlardan sonra kazanıldığını vurgulamaya çalışmıştır. Gazete, *“...Bugün imzaladığımız muahede ile eski imparatorluğun bizden ayrılan yerlerinin infıkakını kabul ediyoruz. Fakat, kendimiz için elimizde kalan Türk memleketi için pürüzsüz her manasıyla tam bir hakimiyet istihsâl etmiş bulunuyoruz. bugünden sonra artık başımızda ne kapitülasyonlar ne de Hristiyan vs. gibi anasır vesilesiyle Avrupa müdahalesi*

⁵⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 24 Temmuz 1923, No: 873, s.1.

⁵⁷ Yazar bu hususta şu tavsiyelerde bulunmuştur: *“...Avrupa’da öyle devletler vardı ki, siyaset-i umumiyenin düşüne uyararak, kuvvetli hatta hayatını muhafazaya azimkâr ve terfi yolunda ilerlemiş bir Türkiye’yi istememişlerdir. Tarihte görülür ki Türkiye’yi en zayıf zamanlarda değil, en güçlü oldukları zamanlarda husumet daha kuvvetli olmuştur. Türkiye’nin dahili vaziyetinden dolayı bir nefes ile mahvedebileceği zamanlarda değil de, bu husumetin daha hafiflediği ve onların tabirince hasta adamın yavaş yavaş sönmesine ve dar dünyadan çekilmesini beklendiği görülür. Fakat Türklerin ne zaman bir hamlede bulsalar ne zaman terfi etiklerini görseler o zaman kanlı ve canavar pençelerinin omuzlarına yapıştığı görülür. Bir çok devletler şarktaki menfaatleri için kuvvetli bir Türkiye’nin mevcudiyetini istemezler. Bizim kuvvetlenmemizi kendilerinin tehlikesi şeklinde telakki ederler...Hiçbir zaman unutmamalıyız ki ayağımızın kaydığını isteyen gözler, hatta ayağımızı çekmek emeliyle tutuşanlarda vardır. Memleketin hakiki selâmeti asıl bu tehlikeyi görmek ve her zamanki mevcudiyetini kabul etmektir...Siyasetimizin belirli unutulmayacak düsturları olmalıdır. Bu düsturlar ancak dahilde kuvvetli ve birlik halinde bulunmakla mümkün olur. Çünkü siyasette kuvvetli olanlar asırların verdiği tecrübeyle evvelâ bizi dahilden yıkmaya uğraşacaklardır”* Ziya Gevher (Etili), “Daimi Bir Tehlike”, Hâkimiyet-i Milliye, No: 7 Ağustos 1923, No: 873, s.1.

kalmayacaktır. Türk milletinin hakimiyet ve istiklali hakkında ne kadar kıskanç olduğunu Avrupa anlamıştır...” şeklindeki ifadelerle Lozan’ın müspet taraflarını belirten gazete günümüzde bile halâ eleştirilere ve tartışmalara konu olan anlaşmadaki bazı maddelerin kabulünü barış namına yapılan fedakârlık olarak addetmiştir. Bunun sebebini de; “...Biz sulhun temini için Lozan’da bir çok fedakarlık ettik. Fakat bir sulh muahedesi başka türlü nasıl akd edilebilir. sulh müzakeresi demek karşılıklı menfaatler arasında bir uzlaşma zemini bulmak değil midir? Harb-i Umumi mağlûplarına zorla imzalatırılan bir takım muahedeler vardır ki bunların tatbik olunamayacağı seneler geçtikçe daha fazla anlaşılabilir. Demek ki devamlı bir sulh akd edebilmek için her iki tarafın talepleri arasında makul bir anlaşmadan başka çare yoktur...” şeklindeki ifadelerle izah etmeye çalışmıştır. Gazete fedakarlık yapamayacağımız tek şeyin Türkün izzet-i nefsi olduğunu belirtmiştir. Yani hakimiyetimizle bağdaşmayan hiçbir şeyin kabul edilmediğini vurgulayan gazete bu manada Lozan’ı şeref ve haysiyetimizi tamamen tayin eden bir vesika olarak nitelendirmiştir⁵⁸.

İleri gazetesi, geçen bayramlarla bu bayramları kıyaslamış ve bugünü nasip ettiği için Cenab-ı Hakka arz-ı şükran etmiştir⁵⁹.

İkdâm gazetesi de Türk milletinin azmi sayesinde şerefli bir sulh devresine girdiğimizi belirtmiştir. Gazete Lozan Anlaşması’nın Türkiye için önemini “...Bu muahede milli hududu dahilinde tam manasıyla istiklâline sahip yeni bir Türk devletinin mevcudiyetini tanıyan bir berattır. Bu muahede Anadolu’da yaptığımız şan ve şerefle

⁵⁸ İleri, 24 Temmuz 1923, No: 1965, s.1. Gazete bir sonraki nüshasında Lozan Anlaşması’nın blançosunu şu sözlerle analiz etmiştir: “Kapitülasyonların bütün manasıyla mülga olduğunu beyân eden bu muahede şimdiye kadar elleri kolları bağlayan kayıtları kesip atmıştır. Yalnız ecnebilerin memleketimizde tabii olacakları adli usul beyannamesi vardır ki bu bizim adli istiklâlimizle bağdaşmayan bir unsur değildir. Bu yalnız beş sene için geçerlidir. Nihayet ekalliyetler meselesinin ve Patrikhanenin halli muahedenin ne kadar şerefli bir sulh temin ettiğini ispat edebilir. Başka bir şeyde ordu ve donanmamızın hiçbir zaman sınırlandırmaya tabi olmamasıdır. Harb-i Umumiden mağlûp çıkan devletlerin orduları sınırlandırılmış harp, hatta ticaret gemileri alınmıştı. Boğazlar Mukavelesiyle askerlikten tecrid edilen bir muntaka müstesna olduğu halde Trakya’da istediğimiz kadar asker bulundurabiliriz. Yalnız İstanbul’un askeri kuvveti bir kolordu miktarından fazla olmayacaktır. Fakat Trakya’da ordumuzun miktarı dediğimiz gibi sınırlandırılmamıştır. Doğu sınırımız hakkında Lozan Konferansı devletler hiç ağızlarını açamamışlardır. Malûmdur ki Sevr ile Şark hududlarımızın emniyeti tamamen ortadan kalkıyor ve bizden ayrılacağını zannettikleri vilayetlerimizle büyük bir Ermenistan bile hazırlanıyordu. Lozan’la, o taraf hudutlarımız galibiyetle elde ettiğimiz neticelere göre bizim istediğimiz surette halledilmiştir. Güney sınırlarımız, Adana ile Suriye arasındaki hudud Ankara İtilâfnamesi mucibince kabul kabul edilmiştir. Irak sınırı yani Musul meselesi vardır ki dokuz ay zarfında İngiltere ile doğrudan doğruya müzakere edilecektir. İtilâf olmazsa o zaman Cemiyet-i Akvâm’a müracaat edilecektir...” İleri, 25 Temmuz 1923, No: 1966, s.1.

⁵⁹ İleri, 29 Temmuz 1923, No: 1927, s.1.

dolu muazzam mücadelenin, Türk milletine genç ve kuvvetli yeni bir devlet olarak sulh ve sükûn içinde yaşamak hakkını tasdik ve kabul eden bir vesikadır...⁶⁰” şeklindeki ifadelerle tanımlamıştır.

Gazete “Sulh-İstiklâl” başlıklı bir yazıda en fazla yabancı unsurların Türk topraklarındaki durumuna değinmiş, herkesin bundan böyle eşit olacağına ve kapitülasyonların uygulanmayacağına altını çizmek istemiştir. Gazete, Lozan’ın imzalanmasının arkasından halkın coşkusunu şu sözlerle okuyucusuyla paylaşmıştır:

“Dün şehrimiz afakından çınlayan top sesleri, vapur düdüklüleri sulhu ilân etti. Lozan’da sulh muahedesi imzalanması ve harbe son verip artık sulh sesi hulûl etmiş olduğunu bildiriyordu...İstiklâl topları, vatanımızda kendi milletimiz ve ecnebler arasında ayrıca bir müsavatsızlık ilân ediyordu...Bugün bütün milletimiz istiklâl bayramını tebrik ederken, açılan bu yeni sahalarda da büyük muvaffakiyetlere nail olmamızı temenni ederiz⁶¹”.

İkdâm gazetesi yazarlarından Ahmet Cevdet (Oran), bu anlaşmanın eksik yönlerinin olduğunu belirtmekle beraber, önemli olanın Türkiye’nin bu anlaşma ile iktisadi ve siyasi istiklâlini elde etmiş olduğunu belirtmiştir. Yazar, Türk milletini batının oyunlarına karşı her daim uyanık bulunması için birtakım ikazlarda bulunmayı da ihmal etmemiştir. Yazar, batının on ila yirmi sene arasında toparlanacağını eğer bu zaman zarfında Türkiye’nin işerini yoluna koymazsa yeni tehlikelerle karşı karşıya geleceğini belirtmiştir. Yazar, Türkiye’yi kurtaracak olan dinamikleri iki maddede toplamıştır: Bunlardan biri manen, muazzam ve ahlaken kuvvetlenmek, ikincisi de akıllane iktisadi tedbirler almak⁶².

Yazar bir başka makalesine de Lozan’da Türkiye’nin galip gelmesinin sebebini, Osmanlı politikası yapılmamasına ve milliyetçiliğe önem verilmesine bağlamış ve bu cereyanın da ilk defa İkdâm gazetesi tarafından başlatıldığını sözlerine ilave etmiştir⁶³.

⁶⁰ İkdâm, 25 Temmuz 1923, No: 9467, s.1.

⁶¹ İkdâm, 25 Temmuz 1923, No: 9467, s.1.

⁶² Ahmet Cevdet (Oran), “Lozan Muahedesi Bizden Ne Bekliyor?”, İkdâm, 29 Temmuz 1923, No: 9468, s.1.

⁶³ Ahmet Cevdet (Oran), “Konferans İngiltere, Fransa”, İkdâm, 30 Temmuz 1923, No :9469, s.1.

İkdâm gazetesi yazarlarından Ahmet Refik, Lozan ile şark meselesinin Avrupa'nın aleyhine neticelendiğini ifade ederek bundan Türkiye'nin layıkıyla istifade edebilmesi için bazı noktalara dikkat edilmesi gerektiğini izah etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda yazar önemle şu menfi unsurların ortadan kaldırılması gerektiğini vurgulamıştır: “*Bir Avrupalı kafayla düşünmemek, halkı idare edecek makamlara ehlini getirmemek, Türkün dışındaki anasırlara Türkün mukadderatını teslim etmek, alim ve irfan sahasında bile siyasi ihtiraslara düşmek, kin ve ihtiras yüzünden memlekete hizmet edebilecek kıymetli anasırları, hatta memleketin hakiki evlatlarını işten uzaklaştırmak...*”⁶⁴

Vakit gazetesi, Kurtuluş Savaşı'nın Lozan Anlaşması ile Kurtuluş Bayramı haline geldiğini ifade etmiş ve Kurban bayramının yaşandığı bugünde Türk halkının bayram içinde bayram yaşadığını kaydetmiştir. Gazete, Türkiye'nin bu barış günlerinin sonsuz olmasını temenni ettikten sonra mutluluğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“*Bugün ihtiyar güneş, Türkün en büyük bayramı üzerine doğdu. Ve rüzgâr yolu Türk ülkesinde yeşil ve nurani yükselen Arafat'a uğradı...Düne kadar sararan yüzlerde bugün kurtuluş bayramından gülen ebedi bir yüz var...*”⁶⁵. Gazete 1923 yılına gelene kadar son on senede Türkiye'de bayramların büyük bir hüznün içerisinde geçtiğini ifade ederek Lozan'ın anlam ve önemini izah etmeye çalışmıştır⁶⁶. Gazete Lozan'ın Türkiye için anlamını ise “*Ortaksız bir vatan ve lekesiz bir istiklâl*” şeklinde ifade etmiştir⁶⁷. 24 Temmuz 1923 günü tam 8 sayfa çıkan Vakit gazetesi 9 senelik mütareke devrinde çekilen ızdırapların fotoğraflarıyla beraber kısa bir tarihçesini yapmıştır⁶⁸.

Yazar Mehmet Asım (Us), Lozan'ın manasının çok geniş kapsamlı olduğunu, bunun sadece barışın gelmesi, topraklarımızın boşaltılması, hür ve serbest bir biçimde vatanın emniyet ve selâmete girmesi, ordumuzun terhis edilmesi vs. gibi anlamlara gelmeyeceğini, Lozan Anlaşması'nın imzasının eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan tamamen başka mahiyette yeni bir Türkiye'nin tarih sahnesine çıkıp bunun uluslararası

⁶⁴ Ahmet Refik, “Sulh”, *İkdâm*, 4 Ağustos 1923, No: 9474, s.2.

⁶⁵ *Vakit*, 24 Temmuz 1923, No: 2017, s.1.

⁶⁶ *Vakit*, 24 Temmuz 1923, No: 2017, s.3.

⁶⁷ *Vakit*, 25 Temmuz 1923, No: 2018, s.6.

⁶⁸ Gazetenin analiz ettiği mütareke devrinden Lozan'a gelinceye kadar geçirilen evrelerin ayrıntıları için bkz., *Vakit*, 25 Temmuz 1923, No: 2018, s.1-8.

bir anlaşmayla tüm batı tarafından tanınması anlamına geldiğini izah etmeye çalışmıştır⁶⁹. Lozan'ın manasını açıklamaya kelimelerin kifayetsiz kalacağına farkında olan yazar bunu anlatmanın mümkün olmayacağı kanısını taşımaktadır.

Yazar Mehmet Asım (Us), daha sonraki yazılarında anlaşmanın mecliste tasdiki, tasdikten sonra Lozan hükümlerinin tatbiki hususunda endişelerini dile getirmiştir. Lozan'ın layığıyla tatbik edilebilmesi için muayyen bir plân, program çizilmesi gerektiğini belirten yazar, alınması gereken tedbirleri, çekinceleri vs. açıklamaya çalışarak bu hususta hükümete yol göstermeye çalışmıştır. Örneğin, İstanbul'un tahliyesi, ahali mübadelesi, Musul meselesi, faizler meselesi, imar ve tamir işleri hakkında öneriler sunmuş, çekincelerini ifade etmeye çalışmıştır. Ahali mübadelesinin bir an önce tatbik edilmesi, tehcir felaketine Batı Trakya'daki Müslümanların maruz kalmaması için mübadele ve iskânın tedrici bir program dairesinde icrasının temin edilmesi gerektiğini belirten yazar, Musul meselesi için müzakerelere hazırlanmak, bu konu için idare edilecek kişileri seçmek vs. şimdiden kararlaştırılmasını aksi takdirde tayin edilen 9 ayın uzatılacağını beyân etmiştir. Faizler meselesi, imar ve tamir işlerinin de bir an önce başlanılmasını tavsiye eden yazar tüm bunlar için Türkiye'nin en önemli meselesinin "Maliyenin Islahı" olduğunu belirtmiş ve bu meselenin faaliyet ve icraat programının esaslarını teşkil edeceğini kaydetmiştir⁷⁰.

Yazar Ahmet Rasim ise, "*el-selâm...el-selâm...sana yalnız sana selâm!...Ey büyük ızdıraplar içinde kalmış beşeriyet-i mütefekkiyeye kalıp münevvereye nur seyahati ile teselliyet veren güzel yüzlü, güzel sözlü, güzel kanatlı millet!...*" şeklindeki sözlerle başlayan makalesinde Lozan'ın Türkiye için önemine değinmiş ve batılıların amaçlarına Türkün azmi sayesinde ulaşamadıklarını ifade ederek bu azmin diğer milletlere de örnek teşkil edeceğini belirtmiş, özetle bunun beşeriyete olan faydasını vurgulamaya çalışmıştır⁷¹.

Türk basını, Türkiye'nin dört bir tarafında yaşanan kutlamaları neşretmişler, bu mutlu günün Kurban bayramı gününde olmasını ise bayram içinde bayram olarak

⁶⁹ Mehmet Asım (Us), "Sulhu Nasıl İmzaladılar?", *Vakit*, 29 Temmuz 1923, No: 2019, s.1.

⁷⁰ Mehmet Asım (Us), "Harbden Sulha İntikal", *Vakit*, 4 Ağustos 1923, No: 2025, s.1.; Mehmet Asım (Us), "Faaliyet Programını Çizerken", *Vakit*, 17 Ağustos 1923, No: 2038, s.1.

⁷¹ Ahmet Rasim, "Sulh", *Vakit*, 30 Temmuz 1923, No: 2020, s.1.

telakki etmişlerdir. Lozan'a gelinceye kadar olan Türk milli mücadelesinin kısa bir tarihçesini yapan basın, böylece bu anlaşmanın ne kadar zor merhalelerden sonra imzalandığını izah etmeye çalışmışlardır. Bu anlaşmanın eksik yönlerinin olduğunu kabul eden basın, Türk izzet-i nefsi ile egemenliğiyle bağdaşmayan hiçbir hükmün kabul edilmediğini de özellikle vurgulamak istemiştir. Lozan'da yapılan fedakârlıkların barış adına olduğunu kaydeden basın şartların bunu gerektiğini ifade etmiş ve geleceğe matuf olarak bir takım mesajlar verip batının oyunlarına karşı yeni nesilleri uyarmayı da ihmal etmemiştir.

Türk basınının bu süreçten sonra kaygılandığı ve merak ettiği konu Lozan Anlaşması'nın mecliste tasdik ettirilmesidir.

2.2. Lozan Barış Anlaşması'nın İmzalanmasının Yabancı Kamuoyundaki Yankıları

Lozan Barış Anlaşması yerli basında olduğu kadar yabancı basında da geniş yankı bulmuştur. Türk basını da Lozan Anlaşması'nın dışarıdan nasıl bakıldığının tedkik etmenin faydalı olacağına inandıklarından dolayı gazetelerinde yabancı kamuoyunun anlaşmaya nasıl baktığını yansıtmaya çalışmışlardır. Gazeteler Lozan zaferinin hariçten de layık olduğu önem ve kıymetin verildiğini ifade etmişlerdir.

2.2.1. Lozan Barış Anlaşması'nın İmzalanmasının İngiltere'deki Yankıları

İngiliz başbakanı Bonar Law, Lozan Anlaşması ile şarkta yapılacak ticari münasebetlere değinerek İngiltere'nin Türkiye'de sahip olduğu nüfuz ve itibardan dolayı karşılıklı menfaatlerinin gelişmesi için Türk ve İngiliz tacirlerinin birlikte çalışacakları ümidini taşıdığını beyân etmiştir⁷². Bir başka açıklamasında İngiliz başbakanı, Türkiye'de kuvvetli bir askeri hareketin ve milliyenin gelişiminin Lozan Anlaşması'nı doğurduğunu ve bu anlamda Türkiye'nin başarısının hak edildiğini beyân etmiştir⁷³.

⁷² *İleri*, 29 Temmuz 1923, No: 1967, s.1.

⁷³ *İleri*, 8 Ekim 1923, No: 2023, s.2.

İngiltere Dışişleri Bakanı ve İngiliz delegesi Lord Curzon, varılan neticeyi olumsuz bulmakla beraber, başta İngiltere olmak üzere müttefiklerin bu anlaşmayla az zararla çıktığını ifade ederek iyimserliğini muhafaza etmeye çalışmıştır. Lozan'daki yenilginin mesuliyetini müttefiklerin birlik halinde olmamasına bağlayan Lord. Curzon, bu dönemlerde iktisadi vaziyeti iyi bir durumda olmayan Türkiye'nin İngiliz sermayesine muhtaç olacağı iddiasını da ileriye sürmekten geri durmamıştır⁷⁴.

İngiltere Avam Kamarası'ndaki milletvekillerinden bir yüzbaşı Lozan'ı İngiltere için büyük bir yenilgi addetmiş hatta; “...Türkiye harbi kazanmış olsaydı, bize bundan daha ağır şartlar kabul ettiremezdi...Şarkta yaptığımız sulh için 29 milyon İngiliz lirası masraf yaptık. Bununla beraber şarktaki manevi nüfusumuz hiçbir zaman şimdiki kadar zayıf olmamıştır...” şeklindeki ifadelerle Lozan'dan İngiltere'nin büyük kayıpları olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Bu sözlere karşılık İngiliz hariciye müsteşarı, hariciye nazırı adına cevap vererek, Lozan'ın hükümetin arzusu derecesinde memnuniyet bahş olmamasını dört seneden beri şarktaki değişikliklerden kaynaklandığını ifade etmiş, Türkiye'nin bu anlaşmayı layıkıyla uygulamaması halinde yabancı sermayeden mahrum edileceği tehdidini savurmuştur⁷⁵.

⁷⁴ Lord Curzon, devamla Lozan ile Sevr Muahedelerini karşılaştırmış ve şu mütalaalarda bulunmuştur: “...Lozan Muahedesini tenkit edenler çok oldu. Filhâkikâ eğer 1919'da müttefik devletler Paris'te Türk meselesine ondan çok daha önemsiz diğer meselelere sarf ettikleri meşguliyetin beşte birini sarf etmiş olsalardı bundan çok farklı bir muahede yapılacaktı. Lozan Muahedesini 1920 Ağustosundaki Sevr Muahedesine hiç benzemez. Fakat hadisatın bundan daha iyi bir muahedeye müsait olmadığını size ispat edeceğim. İlk başta ben Kasım'da Lozan'a gittiğim zaman Türkler muzafferiyetlerinden o kadar sarhoş olmuşlar ve müttefiklerin ve bilhassa İngilizlerin niyet ve maksatlarından o kadar şüpheye düşmüşler ve kendi silahlarının kuvvetine o kadar güvenmişlerdi ki rüfêkâmın çoğu muahedeyi imza etmeksizin avdete mecbur olunacağını bana söylemişlerdir. Harb-i Umumiden sonraki muahedelerin hepsinde muzaffer devletler kararlarını kendi aralarında mağlubun gıyabında vermişler ve mağlubu yalnız cezanın bildirilmesi için davet etmişlerdi. Sevr Muahedesini böyle yapmıştı. Halbuki Lozan müzakeratında bu usulden çok uzaklaşıldı. Türkler masa başına diğer devletlere eşit şartlar altında oturdular...Ben Lozan'a gittiğim zaman ticaret gemilerinin serbestisinden fazla bir şey istihsâl edeceğimden şüphe ediliyordu. Halbuki boğazlardan ecnebi harb gemilerinin ve tayyarelerinin serbest geçişini istihsale muvafık oldum. Artık Karadeniz yalnız Rusya'nın malı olmayacaktır...”, İleri, 11 Ekim 1923, No: 2026, s.1.

⁷⁵ Hariciye müsteşarı Lozan Anlaşması'nın analizini şu çarpıcı sözlerle izah etmeye çalışmıştır: “...Lozan'da artık sulh şartlarını emrecek bir mevkide değildik. Türklerle müsavat dairesinde müzakereye mecburduk. Kâpitülasyonların ilgası bir tecrübedir...Boğazlara gelince Türklerin bu hususta Rusların yardımına nail olmuşlarsa da boğazlar mukavelesini Türklere cebren kabul ettirmedik. Ruslar Türkleri aldatmaya çalışmışlar, Türklerde Ruslara güvenmemişlerdir. Tesis edilen idare İngiliz nokta-i nazarından memnuniyet vericidir...Ermenilere ettiğimiz vaadler akamete uğramışsa da bu muvaffakiyetsizlik ne bizim, ne de diğer hiç kimsenin seçiminde olmayan ahvâl neticesidir. Bu vaadleri ettiğimiz zaman kendimizi o kadar muzaffer addediyorduk ki sulh şartlarını emredebileceğimizi zannediyorduk. Ermenistan hakkında ittihaz ettiğimiz siyasetin amilleri ne ise Türkler arasındaki millî hareketin ve Mustafa Kemâl Paşa'ya nüfuz ve iktidar-ı tamm bahş eden harekâtın sebepleri de odur. Konferansta Türklerin hiçbir şey pahasına terk edemeyeceklerini beyân ettikleri şeyde budur”, İkdâm, 8 Ağustos 1923, No: 9478, s.1.

Türk düşmanlığıyla marûf eski İngiliz başbakanı Lord George, İngiliz “Daily Telegraphy” gazetesinde yayımlanan “Lozan’da Türkiye’nin Muvaffakiyeti” adlı makalesinde, Türkiye’nin başarısını hazmedemediğinden dolayı kulağa pek de hoş gelmeyen kelimeler sarf etmiştir. L.George, Lozan’da elde edilen yenilginin sebebini ve kıskançlık ihtiva eden sözlerini; “...Mürekkep bir kısır görüş , sadakatsizlik, bencil, milletlerin siyasi ricalleri arasındaki zekilikten bu muahede meydana çıkmıştır. Ve hepsinden fazla mukadderat, bu meseleleri ele alınca böyle çirkin bir şekilde halletmiştir...Mudanya Mütarekesi Sevr Muahedesi değilse de herhalde Lozan’dan çok iyi idi. Sevr’den Mudanya bir ri’cat idi. Mudanya’dan Lozan ise bir hezimet olmuştur. Lozan bir yol değildir. O ancak mesafeleri gösteren dikili bir taşdır. Hiç kimse bu muahedenin şerefli bir sulh olduğunu iddia edemez. Hatta o sulh bile değildir. Eğer yeniden doğan Türk ile iş görülseydi ümitli olmaya imkân bulunurdu. Lâkin İzmir’in ihrâkı ve Anadolu içlerinde onbinlerce Yunanlının katli ispat ediyor ki Türk yine eskisinin aynıdır...⁷⁶” şeklinde ifade etmiştir.

L.George’nin bu sözleri Türk basınında büyük tesir etmiş gazeteler adeta cevap vermek için birbirleriyle yarışmışlardır. Vakit gazetesi, “Ebedi ve ezeli düşmanımız Lyod George Lozan’daki Türk başarısı bu canavarın canını sıkmış, ısıklarıyla kulakları tahriş ediyor” manşetiyle ve “Türkün Cevabı” başlığıyla L.George’nin bu makalesine karşılık vermiştir. Gazete; “...Ey 20. asrın en büyük katili! dişlerinden, turnaklarından oluk oluk fıskıran masum kanlarıyla milletin tarihi okunmaz bir hale geldi...Diyorsun

⁷⁶ L.George Türkler hakkında şu çarpıcı ifadelerde bulunmuştur: “Türk fena bir idare-i reis olabilir fakat olta ile balık avlayanlar prenstir. Kurnazca ve seyrederek evelce kancaladığı balıktan karaya çıkardıkları mukayese edilemeyecek derecededir. Altı ay Leman gölü sahillerinde nasıl bir oyunun şahidi olduk. Bir defa balık, oltanın ipini koparmış görüldü. Bu ilk konferansın kesildiği zamandı. Bunun sadece ifade ettiği mana hilekar şarklının bir çok ipler saldığı idi. Biliniyordu ki bir zaman gelecek bu iplerin hepsi kancaları balıkların boğazına girmiş olduğu halde geri gelecek, o zaman oyun tekrar başlayacaktı. Kâh dışarıdan, kâh içeriden dolaşarak ip çok zamanlar gerildi, bağlandı fakat asla takılmadı. Zaman ve sabır Türk’e mükafatını verdi. Nihayet sahile çıkmış, yüksekte kuru duran cisim-i mahluklar İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika yaz güneşinde parıldayan kıvruklarını bırakıyordular. Biraz hayrete şâyandır ki, her iş bittiği zaman İsmet Paşa’nın yüzünde bir tebesüm vardı. Ankara’dan gelen raporlar orada sulhun büyük bir Türk zaferi olmak üzere telakki edildiğini haber veriyor ve gerçekte de öyledir. Eğer Türk olta ile balık tuttuğu kadar muvaffakiyetle hükümeti idareye muktendir olsaydı cihanda en müthiş imparatorluk kendisinin olurdu. Maalesef kendisi idare adamlarının en kötüsüdür! Bu ızdırıp, kendisine ve kendisini hayat piyangosunda bir hakim sıfatıyla çekenlere aittir...Bu muahedenin medeniyet alemine ibraz ettiği tahribatın resmini bildirmek için müttefiklerin Türkiye ile harp etmedeki maksadını hülasa gerekir. 1915 senesinin ilk aylarında Fransa, Rusya ve bizim aramızda akdedilen birtakım itilâflarla birikmiş, Türkiye’nin çoğu kesminin harp nihayetinde parçalanması kararlaştırılmıştı...Sevr Muahedesinin hükümleri güzelce tatbik edilmiş olsaydı, milyonlar Türk idaresinden kurtulmuş olacaktı...”,Vakit, 2 Ağustos 1923, No: 2023, s.1-2.

ki ‘ *Türk olta oyunun pensidir, şark ve garb cengaverlerinin şecaate bayt ettiği zamanlarda biz kılınç prensi lafiyla anılırdık. Ot tutmuş beynin ile verdiği bu sıfattan ne kadar uzak olduğumuzu bilmem anlayabilir misin? ...Olta değil fakat biz yaman mızrak kullanırız. Hatta Sakarya’nın mübarek sahillerinden fırlattığımız zıpkını senin bağrına saplamış ve başvekilin koltuğundan bir köpek balığı gibi hüsrana kumsalına düşürmüştük...Eğer medenilik senin ve yaptıkların gibi yaratılanlara mahsus sıfat ve ünvanı her Türk’ün vazifesi o medeniyete ebedi bir nefretle tükürmektir...Bizden uydurma hristiyan kanlarının hesabını sormak, Hind sularında istibdâl olmuş tebaasının gemilerini torpilleyen ve Bombay sokaklarında teyyarelerle katl-i âlem yapanlara düşmez⁷⁷’ ” şeklinde sert üslûpla cevap vermiştir.*

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de L. George’nin Türkiye’ye şahsi bir mağlubiyeti olarak sarf ettiği sözlerin daha pek çok sinelerde mevcut olduğunu belirtmiş ve bu tür şer odaklarına karşı Türklerin her zaman milli birlik ve beraberlik içerisinde olması tavsiyesinde bulunmuştur⁷⁸.

Diğer yandan İtalya gazetelerinden “Journal de İtalia” da L. George’nin Lozan Anlaşması’na dair olan beyanâtını eleştirmiştir. Lozan’da Türk başarısından rahatsız olduğunu ve Yunan hezimetinden kendisinin mesûl olduğunu belirten gazete Türkiye’yi Avrupa’ya dahil eden Lozan Anlaşması’nın asıl failinin L.George’nin kendisi olduğunu kaydetmiştir⁷⁹.

L.George’un kabinesinde bakanlık etmiş bulunan Lord Birkenhead, İngiliz “Evening Standard” gazetesinde yayımlanan mektubunda Lozan Anlaşması’nın İngiliz çıkarlarını mahvettiğini iddia etmiştir⁸⁰.

İngiliz İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Sir Charles Harrington, İstanbul Kumandanı General Selâhaddin Adil Paşa’yı ziyareti esnasındaki demecinde Türkiye ile

⁷⁷ *Vakit*, 2 Ağustos 1923, No: 2023, s.2.

⁷⁸ *Hâkimiyeti Milliye*, 7 Ağustos 1923, No: 873, s.1.

⁷⁹ *Vakit*, 2 Ağustos 1923, No: 2023, s.2.

⁸⁰ Salâhi Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1995, s.335-336.

İngiltere orduları arasındaki mevcut eski münasebetlerin yeniden tesis olunacağından duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir⁸¹.

Lozan Konferansı boyunca Türk aleyhdarlığı için çeşitli propaganda yapan İngiliz gazetelerinin doğal olarak Lozan'ın neticesinden memnun gözüktüğü söylenemezdi. Hatta hoşnutsuzluk o derece yoğundur ki Türkiye'ye devletler tarafından pek büyük fedakarlıklar yapıldığını, fakat Türkiye'nin bunlara layık olmadığını ileriye sürüp, Türkiye'nin gelecekteki tavırlarına göre sözde yapılan bu fedakarlıkların geri alınabileceği tehditlerini savurmuşlardır.

L. George'nin düşünce neşri olan "Daily Chronicle" gazetesi L. George'nin "Lozan Muahedesi İngiltere tarafından imzalanan muahedelerin en utanç verici olanıdır" şeklindeki düşüncelerine yer vermiştir⁸². Türk düşmanlığıyla bilinen "Daily Telegraphy" gazetesi de, Türk milliyetçiliğinden korkmakta ve sözde Türkiye'de baş gösteren Hristiyan düşmanlığından endişe ettiğini dile getirerek bu hususta Türkiye'yi uyaran mesajlar göndermekteydi⁸³. İngiltere'nin liberal gazetelerinden "Westminster Gazette" ise bundan sonra müttefiklerin tavırlarının sözde Türkiye'ye yapılan fedakarlıkla layık olup olmadıklarını ispat etmelerine bağlı olacağını kaydetmiştir. Bu sözleri sarfeden gazete, Türkiye'nin Bulgaristan'a Akdeniz'de iktisadi mahreci vermek suretiyle bir cömertlik göstermesi gerektiğini de cümlelerine ilave etmiştir⁸⁴.

İngiliz "Times" gazetesi, Türkiye'nin zaferinin sebebini, Abdülhamit dönemi politikalarını takip etmemek olarak göstermiştir. Lozan Anlaşması'nı cömertlik ve adalet numunesi olarak gösteren gazete, Türkiye'nin meşru emellerini, sınırlarının selâmetini tatmin ve temin edildiğini ifade ederken, diğer yandan da anlaşmanın eksik yönlerinin olduğunu kaydetmiştir. Bunlardan; ahalinin mecburi mübadelesi, Ermenilerin mukadderatı, Bulgaristan'ın Akdeniz mahreci meselelerinin ileride pürüzler yaratacağını ileriye sürmüştür. Gazetenin tereddüt gösterdiği başka bir nokta da Türkiye'nin istiklalini gelecekte ne şekilde kullanacağıdır. Geçmişte Türk milletine çektirilen eza ve cefaları bir anda unutmış görünen bu İngiliz gazetesi, Lozan'da

⁸¹ *Vakit*, 29 Temmuz 1923, No: 2019, s.2.

⁸² *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Ağustos 1923, No: 877, s.1.

⁸³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Ağustos 1923, No: 878, s.2.

⁸⁴ *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Ağustos 1923, No: 878, s.2.

Türkiye’yi şüpheli olmakla itham etmiş ve ileride de sözde bu tür tavırlara girebileceğinden duyduğu kaygıyı dile getirmiştir⁸⁵.

İleri gazetesinden Suphi Nuri (İleri), İngiltere’nin Türkiye’ye yönelik fikirlerine iyi bir örnek teşkil edeceğinden gazetenin bu yazısının incelemeye değer olduğunu kaydetmiştir. Yazar, İngiltere başta olmak üzere Türk düşmanlığıyla bilinen çevrelerin bu tutumlarına sebep olarak Türk milletinin yeni devrine inanmayı hazmedememelerini göstermiştir. Yazar ayrıca tüm Türkiye aydınlarını bu tür yazılara karşı Türkçe yerine kendi lisanlarıyla yazılar neşrederek karşılık vermenin daha da faydalı olacağı tavsiyesinde bulunmuştur⁸⁶.

“Daily Mail” gazetesi Lozan’da Türkiye ile İngiltere münasebeti açısından yeni bir devir açılacağına inanmış ve bugüne kadar olan İngiliz politikasını eleştirerek bu politikanın son verilmesi açısından büyük bir memnunluk duyduğunu kaydetmiştir⁸⁷. Bu ifadelerle Lozan Anlaşması’na ılımlı yaklaşan ender İngiliz gazetelerinden biri olmuştur.

İngiliz gazetelerinden hükümet yanlısı olanların hepsi Türklerin aleyhine yazılar neşretmişlerdir. Bazıları Türklerin lehine yazılar yazarken bazılarının ise lehte mi yoksa aleyhte mi olduğu muallaktadır. Ama genelde gazeteler Lozan’ı büyük bir Türk zaferi olarak nitelendirmişlerdir. Bu başarıyı hazmedemeyenler ise Türkiye’nin İngiliz sermayesine muhtaç olduğunu ileriye sürerek açıktan açığa Türkiye’ye gözdağı vermeyi ihmal etmemişlerdir.

2.2.2.Lozan Barış Anlaşması’nın İmzalanmasının Fransa’daki Yankıları

Fransa’da da Lozan Anlaşması geniş yankı bulmuş ve bu konu ile ilgili olarak gerek Fransa’nın ileri gelenlerinden gerekse basınından çeşitli yorumlar yapılmıştır.

Fransız delege General Pelle, Havas Ajansı muhabirine, tüm devletlerin Lozan’dan mümkün olduğu kadar iyi niyetle istifade etmesi halinde barışın daimi

⁸⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Ağustos 1923, No: 878, s.2.

⁸⁶ Suphi Nuri (İleri), “Türk Aleyhdarlığı”, *İleri*, 20 Temmuz 1923, No: 1961, s.1.

⁸⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Ağustos 1923, No: 877, s.1.

olacağı kanaatini ifade etmiştir. Pelle devamla; “...Şark sulhunun tesisi, yeni Türkiye'nin tesisini takip eden muazzam ve daimi bir hadise teşkil etmektedir. Harbde liyakât ispat etmiş olan yeni Türkiye, şimdi de sulhu tecrübe etmelidir. Yeni Türkiye müsavât dairesinde Cemiyet-i Akvâm'a dahil olacak, asri bir hükümetin taahüdâtını idrak edip, etmediğini ispat edecektir⁸⁸” şeklindeki sözlerle düşüncelerini dile getirmiştir.

Fransa'da memleketin ileri gelenlerinden biri bir Fransız gazetesine göndermiş olduğu mektubunda, Lozan Konferansı neticesinden Fransa ve İngiltere'nin sonu gelmez pervasız ihtiraslarını mesûl tutmuş ve Lozan'da müttefiklerin yapmış olduğu hataları şu çarpıcı sözlerle özetlemiştir :

“...İngiltere Hindistan yolunu temin etmek, bir garb kraliyeti tesis etmek, sonra Basra Körfezi'nden Çanakkale'ye kadar hakim olmak istedi. Bu bir hata idi. Müşterek bir siyaset takip edecek ve müttehidenden hareket edecek yerde münferid bir siyaset takip ettiler. İngilizler, Türklerin hiç sevmedikleri ve nefret ettikleri bir millet ile birlikte çalıştılar. Yunanlıların Anadolu'ya girişi, İzmir'in işgali, Müslüman ahalinin izzet-i nefsinin rencide etti. Şu halde Yunanlılara yardım etmek onları hezimetten kurtarmak için yardım etmek gerektiğini söylemek ister mi? Halbuki İngilizler bilâhâre Yunanistan'ı her türlü yardımdan mahrum ve kendi haline bıraktılar...Türkler İngiliz ve Fransızların yeniden bir harbe atılmak ve b u uğurda birçok adam telef etmek niyetinde olmadıklarını anlamışlardı ve bundan pek çok istifadeler teminine muvaffak oldular. Bundan böyle Türkiye'de pek ihtiyatlı ve katî bir siyaset takip etmek mecburiyetindeyiz⁸⁹”

Fransa basınının önde gelen gazetelerinden “Matin” gazetesi, Lozan'ın şerefli bir uzlaşmayla sonlandığını belirttikten sonra Fransa ile Türkiye'nin gelecekte iyi münasebetler kurması yolunda iyi temennilerde bulunmuştur⁹⁰. “Figaro” gazetesi ise Sevr ile Lozan'ı karşılaştırarak Sevr Anlaşması'nı Osmanlı İmparatorluğu'nun düşüşü, Lozan Anlaşması'nın ise Türkiye'nin yükselişi adına bir tarih teşkil edeceğini

⁸⁸ *Vakit*, 21 Temmuz 1923, No: 2014, s.1.

⁸⁹ *Vakit*, 6 Ağustos 1923, No: 2027, s.2.

⁹⁰ *Vakit*, 12 Temmuz 1923, No: 2005, s.1.

kaydetmiştir⁹¹. “Parisien” gazetesi Türkiye’nin bu mücadeleden başarı ile çıkmasını Türk’ün kuvveti addederken elde edilen neticelerin başarıyla kullanılabilmesini gelecekteki Türk hükümetlerinin dirayetine bağlamıştır⁹².

“Tan” gazetesi ise, diğer müttefik basında en fazla öne çıkan “Türkiye’nin yabancı sermayesine ileride muhtaç olacağı” iddiasını öne sürerek sözlerine devam ettirmiştir. Ama yine de başından beri Türkiye’ye karşı en ılımlı gazetelerden biridir. Lozan Anlaşması sonunda gazete yapmış olduğu blançoda en büyük kazancın Türklere ait olduğunu izah etmeye çalışmıştır. Gazete, Türkiye’nin başarısını sırf milli bir hükümet olmasına ve merkezinin yani Ankara’nın düşmanın erişemeyeceği bir yerde olmasına bağlamıştır⁹³. Gazetenin olumlu yorumlarını beğenen Hakimiyet-i Milliye gazetesi yazarlarından Ziya Gevher ve İkdâm gazetesinden Ahmet Cevdet (Oran), Türk zaferinin hariçten de layık olduğu önem ve kıymetinin tamamıyla verildiği görüşünü ileri sürmüşler ve Tan gazetesine övgüler yağdırmışlardır⁹⁴.

Netice itibariyle Fransız basını tetkik edildiğinde İngiltere’ye nazaran Türkiye’ye karşı daha ılımlı bir tavır sergilediklerini görmek mümkündür.

2.2.3. Lozan Barış Anlaşması’nın İmzalanmasının Yunanistan’daki Yankıları

Lozan Anlaşması Türkiye’de olduğu gibi Yunanistan’da da geniş yankı uyandırmış konu hakkında gazeteler çeşitli yorumlar yapmışlardır.

Yunan eski Dışişleri Bakanlarından G. Streit’in 1928 yılındaki “*Lozan Anlaşması, bütün devletlerin boyun eğmelerini saptayan bir belgedir*⁹⁵” şeklindeki ifadesi Lozan Anlaşması’nı Yunanistan tarafından nasıl algılandığını özetlemeye yetmektedir.

⁹¹ *Vakit*, 12 Temmuz 1923, No: 2005, s.1.

⁹² *Vakit*, 19 Temmuz 1923, No: 2012, s.1.; *İleri*, 20 Temmuz 1923, No: 1961, s.1.

⁹³ *Vakit*, 19 Temmuz 1923, No :2012, s.2.; *İleri*, 20 Temmuz 1923, No: 1961, s.1.

⁹⁴ Bkz., Ziya Gevher (Etili), “ Zaferimize Hariçten Bir Bakış “, *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Temmuz 1923, No: 876, s.1.; Ahmet Cevdet (Oran), “ Konferans İngiltere, Fransa “, *İkdâm*, 30 Temmuz 1923, No: 9469, s.1.

⁹⁵ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Devirden Devire*, C: 1, Ankara, 1974, s.115.

Lozan'daki Yunan başdelegesi Venizelos, Atina'da bir ihtilâl partisinin yayın organı olan bir gazeteye vermiş olduğu demecinde, mağlûp sıfatıyla bir anlaşma imzalamalarına rağmen, Lozan'dan Yunanistan'ın az bir zayıatla çıktığını ifade etmiştir. Nitekim Venizelos; “...Türklerle akd ettiğimiz itilaf sayesinde İstanbul'daki yarım milyon Rum'un orada kalmasına ve onların Ermenilerin mâruz kaldığı akıbetle marûz kalmamalarına muvaffak olduk. Muhacirlerin Türkiye'de terk etmiş oldukları emlâkda münasip zamanda tazmin edilecek ve onlar Yunanistan'da yerleştirilecektir. İstanbul'daki Patrikhane meselesine gelince, birçokları ancak galip olduğumuz da söz edebileceğimiz iddialar öne sürmektedir. Bu gibiler Patrikhâne müessesinin İstanbul'dan tamamiyle sökülüp, çıkarılmasına ramak kaldığını unutmaktadırlar...” şeklindeki sözleriyle mümkün olabildiği kadar az zararla yakayı kurtardıklarını ifade ederek kamuoyunu rahatlatmak istemiştir. Venizelos devamla Yunanistan'ın bundan sonra Türkiye ile iyi münasebetler tesis ettirileceğini kaydetmiştir⁹⁶. İsmet Paşa (İnönü)'da Yunan gazete muhabirlerine Türkiye ile Yunanistan'ın Lozan'ı samimiyetle tatbik etmesi gerektiği demecini vermiştir⁹⁷.

Rum Patrikhânesi de bayram ve barış münasebetiyle T.B.M.M.'ne bir tebrik telgrafnâmesi çekerek memnuniyetini ifade etmiştir. Mustafa Kemâl de aynı şekilde patrikhanenin bu telgrafına mukabil bir teşekkür telgrafi çekmiştir⁹⁸. Patrik Meletos'ta Vakit gazetesi muhabirlerinden Halil Mithat ile sohbetinde, Patrikhanenin Lozan'da kararlaştırıldığı gibi bundan sonra sırf ruhani bir müessese halinde kalacağını, bundan sonra hükümetle iyi münasebetler tesis edileceğini ifade ederek gelecek için güven tazelemeye çalışmıştır⁹⁹.

⁹⁶ Bu beyânatın tamamı için bkz., *Vakit*, 29 Temmuz 1923, No :2019, s.3.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Ağustos 1923, No: 883, s.1.

⁹⁷ *İleri*, 2 Ağustos 1923, No: 1971, s.1.

⁹⁸ Mustafa Kemâl'in bu telgrafına bir Rum gazetesi “Pek mühim telgraf” manşeti ile şu yorumda bulunmuştur : “ Mustafa Kemâl, sulhun imzası münasebetiyle Patrikhâne'nin çekmiş olduğu tebrik telgrafnâmesine pek lütüfkârane bir cevab-ı telgraf göndermiştir. Yeni Türkiye'nin en âli reisi evvelâ bu telgrafnâmesi Ortodoksluk merkezine büyük bir his ve hürmetle meşbû' olduğundan Fener mahfilinde ve Rum anasırında minnetdarâne bir tesir uyandırmıştır...Müşterek vatanın refah ve saadeti için iki unsurun takribi ve iyi niyette bulunmaları fikri kuvvet kazanıyor ve daha geniş muhitlerde tamama eriyor” gibi ifadelerle bu telgrafın çok ılımlı bir tesir uyandırdığını vurgulamaya çalışmıştır. *İleri*, 2 Ağustos 1923, No: 1971, s.1.

⁹⁹ Bu sohbetin ayrıntıları için bkz., *Vakit*, 12 Temmuz 1923, No: 2005, s.2.; *Vakit*, 9 Ağustos 1923, No: 2030, s.2.

Yunanistan'da İhtilâl Partisi'nin yayın organı olan "Eleftheros Logos" gazetesi, Lozan Anlaşması'nın Türkiye'ye sağladığı menfaatler hakkında yorumlar yapmayı tercih etmiştir. Gazete, müttefiklerin Lozan'da özellikle iktisadi sahada münakaşa kabul edilmez bir mağlubiyet elde ettiklerini belirttikten sonra bu anlaşmanın Türkiye için bir tarihi hadise olarak telâkki edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Lozan'ı bir Türk zaferi olarak addeden gazete, bunun Türkiye tarafından muhafaza edilip edilmeyeceğini geleceğin göstereceğini sözlerine ilave etmiştir¹⁰⁰.

Bu dönemlerde Türk ve Yunan basınına meşgul eden ortak mesele "Mübadele ve İskân" meselesidir. Bu önemli meselenin nasıl uygulanacağı hakkında her iki tarafın basını da uzun uzun neşriyatlarda bulunmuştur¹⁰¹.

İleri gazetesi, Lozan'da Türkiye'nin zaferi Yunanistan'ın ise hezimetinin uluslar arası platformda belgelendiğinden dolayı Lozan Anlaşması'nın özellikle Yunanistan'da tereddütle karşılandığını ifade etmiştir. Gazete gerek Patrikhane'nin gerekse Yunan basınına Türkiye'ye karşı ılımlı tavırlar göstermelerinin geçmişi unutturmayacağını, bizlerle iyi münasebetler kurmalarının ıspatı için birkaç senenin geçmesi gerektiğini kaydetmiştir¹⁰².

2.2.4. Lozan Barış Anlaşması'nın İmzalanmasının Bulgaristan'daki Yankıları

Bulgar Hariciye Nazırı, Bükreş basınından bir gazeteye vermiş olduğu demecinde, Bulgaristan'ın Akdeniz'de mahreç meselesinin halâ muallakta addettiklerini ve devletlerin Neully Muahedesi'nin 48. maddesiyle Bulgaristan'a yaptıkları vadin yerine getirilmesi için gereken çareyi bulmalarını ümit ettiğini ifade etmiştir. Türkiye'nin Bulgaristan'la münasebetinin dostane devam edeceğini belirten hariciye nazırı, bunun iktisadi münasebetlerle takviye edilmesi gerektiğini sözlerine eklemiştir¹⁰³.

¹⁰⁰ *İkdâm*, 11 Ağustos 1923, No: 9481, s.3.

¹⁰¹ *İkdâm*, 23 Ağustos 1923, No: 9493, s.1.

¹⁰² *İleri*, 29 Temmuz 1923, No: 1967, s.1.

¹⁰³ *İkdâm*, 11 Ağustos 1923, No: 9481, s.3.

Bulgar basını, Lozan Barış Antlaşması'nın kendileri için menfi neticeler doğurduğu kanaatini taşımaktadır. “Dnevnik” gazetesi Lozan Antlaşması ile özelde Bulgaristan'ın mahrecinin verilmemesine veryansın ederken, genelde ise bu anlaşmanın dünya için taşıdığı öneme değinmiştir¹⁰⁴. Gazete, Sevr zincirlerinin kırıldığından ve Türklere kendi milli hudutları dahilinde tam bir istiklal temin ettiğinden dolayı Lozan'ın Türkiye'nin yeni tarihinde parlak bir sayfa teşkil edeceğini kaydetmiştir. Gazete özellikle iktisadi sahada Bulgaristan ile Türkiye'nin işbirliği içerisinde olması gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur¹⁰⁵.

Bir başka Bulgar gazetesi de Lozan'da Bulgaristan için hayati öneme haiz Mahreç meselesinin hallinin zorlaştırılmasının sırf Bulgaristan ile Türkiye'nin gelecekte iyi münasebetler kurulmasına engel olmak maksadıyla yapıldığı iddiasını ileriye sürmüştür¹⁰⁶.

Lozan Anlaşması'ndan bahseden 25 Temmuz 1923 tarihli bir Bulgar gazetesi yazmış olduğu bir baş makalesinde, Lozan'ın Sevr'e hiç benzemediğini kaydetmiştir. Gazete, Türkiye'nin galip bir barış anlaşması akdetmemiş olduğunu belirttikten sonra Türkiye'nin milli programının yani Misâk-ı Milli'nin esas noktalarının temin edildiğini ifade etmiştir. Gazete, Bulgaristan'ın hakkının Lozan'da verilmediğini dile getirirken gelecekte Adalar denizinde mahreç hakkını emr-i vâki ile elde etmeyeceğini farklı yollardan bu hakkını muhafaza edeceğini sözlerine ilave etmiştir¹⁰⁷.

2.2.5. Lozan Barış Antlaşması'nın İmzalanmasının Diğer Devletlerdeki Yankıları

İtalya cephesinden Mussolini de Lozan Konferansı neticesinde gelen barıştan dolayı memnuniyetini ifade etmiş ve Türkiye'nin savaş yararlılığı sarıp bir an evvel Avrupa milletleri ailesine girmesi temennisinde bulunmuştur¹⁰⁸.

¹⁰⁴ *İkdâm*, 19 Temmuz 1923, No: 9461, s.1.

¹⁰⁵ *İkdâm*, 9 Ağustos 1923, No: 9479, s.1.

¹⁰⁶ *Vakit*, 6 Ağustos 1923, No: 2027, s.1.

¹⁰⁷ *Vakit*, 30 Temmuz 1923, No: 2020, s.2.

¹⁰⁸ *İleri*, 29 Temmuz 1923, No: 1967, s.1.

İtalyan “Tribune” gazetesi de tüm müttefiklerin adeta ağızlarına sakız ettiği Türkiye’nin gelecekte sözde yabancı sermayeye muhtaç olacağı iddiasını; “*Türkiye inkişaf etmek ve memlekette lazım gelen imarat ve tamirâtı yapabilmek için ecnebi sermayesine fazla muhtaçtır. Türk eshâmı hamillerine karşı hüsn-ü muamele gösterdikçe itibar ve kendisine karşı olan itimadda artacak, Türk kambiyosu muvazenesini bulacak ve müttefiklerin ihtiyatkârane davranmalarına meydan vermeyecektir*¹⁰⁹” şeklindeki sözlerle ileri sürmüştür.

Vakit gazetesi de müttefik basının para meselesini devamlı olarak dile getirmelerine mukabil, “*Devletler şimdiden bize, kendilerini pahalıya satmak peşindedirler...*” şeklindeki sözleriyle müttefikleri eleştirmiştir.

Lozan Konferansı’nda Amerikan temsilcisi olan Ms. Grew, Lozan Anlaşması hakkındaki mütalaalarını anılarında yansıtmaya çalışmıştır. Kendisinin ve Amerikan basınının Lozan’ı Türkiye’nin büyük bir diplomatik zaferi olarak addettiğini belirten Grew, İsmet Paşa (İnönü)’nin arkasında hazır ve şevkle mücadeleye hazır muzaffer bir ordu olmasını, buna mukabil müttefiklerin savaşı göze alamadıklarını ve müttefikler arasında görüş birliğinin olmamasını müttefiklerin hezimetini, Türkiye’nin zafer sebebi olarak saymıştır¹¹⁰.

Amerikan basınından “Newyork Times” Lozan Anlaşması hakkında yazmış olduğu bir yazıda, müttefik devletlerin kabiliyetsizliklerinden dolayı Türkler tarafından mağlûp edildiğini belirtmiş ve aynı yazısına devamla; “*...Onlar şark müşkülâtının hiçbirini düzeltmeyen bir muahede yaptıkları için bu hataların cezasını er-geç çekmeye mahkûm olacaklardır*¹¹¹” şeklindeki ifadelerle Lozan Konferansı’nın kendilerine göre menfi neticelerini müttefiklere bağlamıştır. Bir başka Amerika gazetesi de Türkiye’nin 1914’te müttefiklere açtığı savaştan 1923 yılında zaferle çıktığını yazarak bir nevî Türk başarısını tasdik etmeye çalışmıştır¹¹².

¹⁰⁹ *Vakit*, 21 Temmuz 1923, No: 2014, s.1.

¹¹⁰ C. Joseph Grew, *Amerika’nın İlk Türkiye Büyükelçisinin Anıları- Lozan Günlüğü*, Çev : Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul, 2001, s.115.

¹¹¹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Ağustos 1923, No: 877, s.1.

¹¹² *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Ağustos 1923, No: 877, s.1.

Rusya'nın Ankara mümessili Yoldaş, Lozan Barışı hakkında Vakit gazetesine vermiş olduğu demecinde; Lozan'da kazanılan başarıdan dolayı Türkiye'yi tebrik etmiştir. Lozan'da boğazlar konusunda Rusların tatmin edilmediğini belirten Yoldaş bu anlamda Rusya'nın memnun olmadığını vurgulamaya çalışmıştır¹¹³. Yoldaş "Journal dö Ryan" ın Ankara muhabirine verdiği beyanatında, Fransa'nın boğazlardan ziyade Ren'e dikkatini çektiği bu dönemde Türkiye'nin bu vaziyetten istifade etmediğine veryansın etmiştir. Kuvvetli bir Türkiye'nin Rusya'nın menfaatine olacağına inanan Yoldaş Türkiye'nin iktisat sahasında kuvvetlenmesini tavsiye etmiştir¹¹⁴.

Japonya basınından bir gazetenin ilgisi Vakit gazetesinin de dikkatini çekmiş ve "Bir Japon Gazetesinin alakadarlığı" başlığıyla bu gazetenin yorumlarına yer vermiştir. Türkiye'ye övgüler yağdıran bu gazete, "...*Cesur ve azimkâr Mustafa Kemâl Paşa'ya kıymetli rüfekasıyla birlikte muvaffakiyetler temenni ederiz. Bu muvaffakiyetler cihanı istilâ etmek arzusunda bulunanlar için acı bir hüsrân yaratacaktır ve yalnız bunun içindir ki biz Japonlar, Paşa ve rüfekâsı için muvaffakiyetler temennisindeyiz*"¹¹⁵ şeklindeki ifadelerle Türkiye'yi desteklemiştir.

2.2.6. Lozan Barış Anlaşması'nın İmzalanmasının İslâm Devletlerindeki Yankıları

Lozan Barışı şüphesiz İslâm aleminde de büyük yankılar uyandırmış, Türkiye'de olduğu gibi büyük bir sevinç ve coşkuyla karşılanmıştır. Asırlardan beri batının müstemlekesi olmaktan kurtulamamış olan İslam ülkeleri için Lozan, güzel bir örnek teşkil etmiş, Türkiye'den kuvvet bularak bağımsızlıklarını kazanma yolunda büyük cesaret kazanmışlardır.

Afgan sefiri Ahmet Han, basına vermiş olduğu demecinde, artık Avrupa'da Müslümanlara eski gözle bakılmaması, herkesin müsavat dairesi içerisinde yaşanılması gerektiğini izah etmeye çalışmıştır. Ahmet Han, Lozan ile ayrıca Türkiye ile Afganistan

¹¹³ Yoldaş'ın beyanatının tamamı için bkz., *Vakit*, 24 Temmuz 1923, No: 2017, s.2.

¹¹⁴ *İkdâm*, 20 Ağustos 1923, No: 9490, s.1.

¹¹⁵ *Vakit*, 2 Ağustos 1923, No: 2023, s.1.

arasındaki münasebetlerinde kuvvetlenip pekişmesine bir vesile teşkil etmesi ümidini taşıdığını belirtmiştir¹¹⁶.

Türkiye'deki İran sefiri İshak Han ise Lozan barışı ile beraber gelen bayram münasebetiyle Mustafa Kemâl'e bir tebrik telgrafnâmesi göndermiştir¹¹⁷.

Mısır basını da Lozan Anlaşması münasebetiyle, muahede metnini gazetelerinde yayımlamışlar, Anadolu'nun dört bir tarafında olan kutlamalara yer vermişlerdir¹¹⁸.

Tunuslular da Lozan'daki Türk başarısı kutlamışlar ve gazetelerinde Tunuslular adına Mustafa Kemâl'e, T.B.M.M.'ne, Türk ordusuna, bütün kumandanlara ve bütün Türk milletine en samimi tebriklerini takdim ederek dualar yağdırmışlardır¹¹⁹.

Lozan Anlaşması, Rusya'daki Müslümanlar arasında da büyük bir sevincin yaşanmasına sebep olmuştur. İkdâm gazetesi orada yaşanan duygu selini; “ *Sulhun imzasına tesadüf eden bayramın ilk günü Moskova'daki kâin iki camide binlerce kişiden mürekkep cemaat tarafından Türkiye ordusunun muzafferiyeti sonucu olan sulhdan dolayı namazdan sonra üçer defa tekbir getirilip, gözyaşları dökülmüş ve Türkiye devletleriyle milletinin sultanıyet, şevket ve saadeti için temennilerde bulunmuşlardır*¹²⁰ ” şeklindeki sözlerle ifade etmeye çalışmıştır.

Hintli Müslümanlar yani bugünkü Pakistanlılar da Türk zaferini en içten dileklerle kutlamışlardır. Hint basını, Türklerin başarısını tüm Asya davasının başarısı olarak addederken¹²¹, Hindistan valisi de, Lozan'da imzalanan barış dolayısıyla Türkiye'yi tebrik etmiş ve bunun Hintliler arasında büyük bir coşku ve sevinçle karşılandığını kaydetmiştir¹²².

¹¹⁶ *Vakit*, 24 Temmuz 1923, No: 2017, s.2.

¹¹⁷ *Vakit*, 7 Ağustos 1923, No: 2028, s.1.

¹¹⁸ *İkdâm*, 10 Ağustos 1923, No: 9480, s.2.

¹¹⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Eylül 1923, No: 904, s.3.

¹²⁰ *İkdâm*, 10 Ağustos 1923, No: 9480, s.1.

¹²¹ *İkdâm*, 16 Temmuz 1923, No: 9458, s.1.

¹²² *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Ağustos 1923, No: 877, s.1.

Netice itibariyle, her devlet bu tarihi hadiseye müspet ve menfi yorumlar getirerek bir anlamda Lozan'ı kendi çıkar ve beklentileri açısından değerlendirmişlerdir. Bu anlaşmayı bir türlü hazmedemeyen batı, Türk zaferini kabullenmekle beraber, Türkiye'nin bu dönemlerde önemli bir zaafi olan mali durumunu kendileri açısından bir koz olarak görmüşler kendilerine maddi açıdan bağlı olacakları iddialarını öne sürmüşlerdir. Batı emperyalizmine karşı mücadele veren İslam alemi için anlamlı bir örnek teşkil eden Lozan Anlaşması, batı kamuoyunun aksine İslam devletlerinde büyük bir heyecan ve coşkuyla kutlanmıştır.

3. LOZAN BARIŞ ANLAŞMASI'NDAN SONRA MEYDANA GELEN GELİŞMELER

Lozan Barış Anlaşması'nı imzalayan Türk delegeleri hemen yurda dönmemiş, Amerika ile de karşılıklı münasebetleri geliştirmek için bir anlaşma imzalamıştır.

Amerika ile dostluk ve ticaret anlaşması imzalayan Türk delegeleri, Türkiye'ye büyük sevinç gösterileri içerisinde gelmiştir. Akabinde Lozan Barış Anlaşması mecliste tasdik edilmiş ve Türk topraklarının müttefik işgal kuvvetleri tarafından tahliyesine başlanmıştır.

3.1. Türkiye İle A.B.D. Arasında 6 Ağustos 1923 Tarihli Dostluk Ve Ticaret Anlaşması'nın İmzalanması

Müttefiklerle Türkiye arasında Lozan Anlaşması'nın imzasından sonra Türk heyeti hemen Türkiye'ye dönmemiş, A.B.D. ile ayrı bir barış anlaşması imzalamak için bir süre daha Lozan'da kalmıştır.

Konferansın ilk döneminde, Türk heyeti A.B.D. ile ayrı bir barış anlaşması yapmak istemiş, buna mukabil olarak Amerika temsilcileri, A.B.D.'nin, müttefiklerle bir anlaşma imzalamadan, ayrı bir anlaşmaya imzalamayacakları cevabını vermiştir¹²³.

¹²³ Erdal Açıkses, "Türk-Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi", *Türkler Dergisi*, C: 13, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.551.; C. Joseph Grew, *a.g.e.*, s.60.

Lozan'da gözlemci sıfatıyla hazır bulunan Amerikan müşahitleri, Amerika'nın çıkarları doğrultusunda meselelere yaklaşmışlardır. Amerikalı misyonerler de, Anadolu'daki müesseselerinin menfi yönde etkilenmemesi için konferansta faal bir görev üstlenmişlerdir¹²⁴.

Türk kamuoyunda, Türkiye ile Amerika arasında bir anlaşmanın imzalanması sabırsızlıkla beklenmiştir. Çünkü Lozan'dan sonra bu anlaşmayla da Türkiye uluslar arası arenada diğer devletlerin yanında Amerika gibi bir devletle de münasebet kurmaya başlayacaktı. Vakit gazetesinden Mehmet Asım (Us), Türkiye'nin Amerika ile münasebet kurmanın önemini ve özlemini; “...Amerikalılar ile cereyan eden müzakerât gerçekten pek önemlidir. Çünkü bu müzakerat memleketimizin dünyanın hemen diğer yarısı ile kesilmiş olan münasebetleri yeniden tesis etme imkanını verecektir...”¹²⁵ şeklindeki sözlerle ifade etmeye çalışmıştır.

A.B.D. ile Türkiye Lozan Anlaşmasından sonra bir dostluk anlaşması yapmak için yaptıkları müzakerelerde, Amerika kendileri için Türkiye'den “en ziyade haiz imtiyaz millet muamelesi” (en çok kayrılan ülke muamelesi) tatbik edilmesini talep etmiştir. Örneğin, Amerika'nın ikâmet hakkındaki talepleri ilginçtir. Amerika, beş sene müddetle A.B.D. dahilinde ikâmet etmekle oranın tabiiyetini kazanmış olan Rum ve Ermenilerin Türkiye'ye gelebilmelerine olanak sağlanmasını talep etmiştir. Amerika kanunları gereğince, dışarıdan Amerika'ya göç eden yabancılar beş sene ikâmet ettikten sonra Amerika tabiiyetini kazanabilir. Amerika, Türkiye'den Amerika'ya göç etmiş olup da beş sene orada ikâmet etmiş olanlardan, Amerikalı olanlar varsa bunların Türkiye'ye gitmeleri halinde kendilerine Türk-Amerika tebaası muamelesi tatbik olunmasını istemişlerdir. Fakat Türk kanunları Amerika'nın bu kanunlarını kabul edemezdi. Çünkü Türk kanunları gereğince, Türk tabiiyetinde olduğu halde hükümetin izni dışında yabancı bir tabiiyete girmiş olanların bu sıfatları tanınmaz, hükümetin izniyle yabancı tabiiyetine girmiş olanlar bulunursa da bunların Türkiye'ye bir daha dönmeleri yasaklanmıştır.

¹²⁴ Erdal Açıkses, “Lozan'da Türkiye İle Amerika Birleşik Devletleri Arasında İmzalanan 6 Ağustos 1923 Tarihli Antlaşma”, *Atatürk Yolu*, Yıl: 11, S.21, Mayıs, 1998, s.5.

¹²⁵ Mehmet Asım (Us), “Lozan'da Son Günler”, *Vakit*, 31 Temmuz 1923, No: 2021, s.1.

Vakit gazetesinden Mehmet Asım (Us), yazmış olduğu bir makalesinde, bu yasalara dikkat çekmiş ve Amerika'nın ikâmet meselesindeki taleplerinin altında yatan gizli gerçeği açıklamaya çalışarak bu talebin kabulü halinde meydana gelebilecek tehlikeyi izah etmeye çalışmıştır. Yazara göre Amerika'nın amacı, Türkiye'den gitmiş olan Ermenileri ve Rumları tekrar geri dönme olanağına kavuşturmak¹²⁶.

Amerika ile Türkiye arasında olan bir anlaşmazlık konusu da tazminat konusunda ortaya çıkmıştır. A.B.D., savaş yıllarında Amerikan vatandaşlarının zarar ve ziyanlarının karşılanması için bir nevi "tamirat" istemişlerdir. Bazı Amerika tebaası savaşta zarar gören mallarının üzerine konulan bedellerinden dolayı istihkâk davaları açmıştır. Amerika, bu tarz davaların hakim vasıtasıyla çözülmesini istemiştir¹²⁷. İleri gazetesi Amerika'nın bu isteğini; "...Bizdeki muharip devletlere Lozan Muahedesi mucibince milyonlarca para bıraktığımızdan Amerikalıların böyle bir iddiası varsa bunun doğrudan doğruya diğer devletlerden istemesi gerekirdi. Bir de biz Amerika ile harb-i umumi esnasında muharip değildik. Yalnız aramızdaki siyasi münasebet inkıtaya uğramıştı..."¹²⁸ şeklindeki sözlerle haklı sebeplere dayanmadığını izah etmeye çalışmıştır.

Amerika'nın en ilginç taleplerinden biri de Lozan'da ilga edilmiş olan kâpitülasyonları istemeleri olmuştur. Amerika, mali ve adlî bir takım imtiyazın yanında, hastahane ve mekteplerine gerekli olan malzemenin gümrük vergilerinden muafiyetini talep etmiştir. Amerika'nın bu isteğiyle şaşkınlığını gizleyemeyen Türk basını, bu tür menfi istekler sonunda müzakerelerin bir süre erteleneceği olasılığını sütûnlarında neşretmeye başlamışlardır¹²⁹.

Uzun ve yorucu müzakereler sonunda 6 Ağustos 1923 tarihinde, İsmet Paşa (İnönü), Dr. Rıza Nur ile Amerika murahhası Ms. Grew tarafından, Türkiye ile Amerika arasında "Dostluk ve Ticaret Antlaşması" ile "İade-i Mücrimin (Suçluların İadesi) Antlaşması" imzalanmıştır.

¹²⁶ Mehmet Asım (Us), "Amerikalıların Talepleri", *Vakit*, 2 Ağustos 1923, No: 2023, s.1.

¹²⁷ C. Joseph Grew, *a.g.e.*, s.142.

¹²⁸ *İleri*, 8 Ağustos 1923, No:1977, s.1.

¹²⁹ *İleri*, 1 Ağustos 1923, No: 1970, s.1.; *Vakit*, 1 Ağustos 1923, No: 2022, s.1.

Bu anlaşma 4 kısımdan meydana gelmektedir. Birinci kısmı, “Siyasi Münasebetin Tesisi” ile kesilmiş olan siyasi münasebetin, devletler genel hukuku esası dahilinde tekrar kazanılması, İkinci kısmı “Konsolosluk Münasebeti” ile tarafların konsolosluk münasebetine ve konsolosların hukuk ve vazifesine yöneliktir. Üçüncü kısmı “Ticari Münasebet” ile ticari münasebet ile tarafların ticari emtiasının birbirinin ülkelerinde tabii olacağı gümrük rüsûmuna ilişkin olup dördüncü kısım da, “Tarafların Tebaasının Müttekâbiliyet Esasına Göre Muamelesi” ile tarafların tebaasının ve şirketlerinin birbiri memleketlerinde ikâmet, tesis ve muamelelerine tamamıyla müttekâbiliyet esasına bağlı bulunmasıdır. Bunların dışında bir de suçluların kendi ülkelerine gönderilmesi için 1834’te akd edilip taraflarca tasdik edildiği halde fiilen terk edilmiş bulunan esirlerin iadesi mukavelesi, yeni baştan ve yeni ihtiyaçları tamamıyla tatmin edecek bir tarz ve şekilde ve ayrıca bir mukavele olmak üzere düzenlenmiştir. Kapitülasyonların her bakımdan katıyen ilgası da anlaşmada özel bir maddeyle açıkça beyân edilmiştir¹³⁰.

Özetle, bu anlaşma ile “en çok izinli ulus¹³¹” muamelesinden istifade hakkına kavuşması Amerikanın kazancı sayılabilir. Türkiye’nin en büyük kazancı da şüphesiz müttefiklerden sonra Amerika’nın da kapitülasyonları kaldırılmasını kabul etmesi ve devletler tarafından istenen Ermeni yurdu kurulması isteğinin en azından şimdilik sona ermesiydi. Her iki ülke için ortak kazançta şüphesiz, ilişkilerin güçlendirilmesi anlamında meydana gelmiştir.

İmza merasimindeki karşılıklı nutuklar basında da geniş bir şekilde yer almıştır. Amerika delegesi Ms. J. Grew, nutkunda Türk-Amerikan münasebetleri açısından, geleceğe yön veren bir anlaşma olmasının önemine değinmiştir. Grew, “ *Bugün imzalanan muahedenin mühim ve katî bir gayesi vardır. Bu muahedeler, iki memleket arasında önemli ve sıkı-ortak çalışmayla müsaide etmek üzere Türkiye-Amerika münasebetini tesise yöneliktir. Türkiye bu son seneler zarfında büyük ehemmiyeti haiz*

¹³⁰ *İkdâm*, 8 Ağustos 1923, No: 9478, s.1.; *İkdâm*, 9 Ağustos 1923, No: 9479, s.1.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Ağustos 1923, No: 883, s.1.; *Vakit*, 8 Ağustos 1923, No: 2029, s.2.; *İleri*, 8 Ağustos 1923, No:1977, s.1.

¹³¹ Amerika ticaret ve savaş gemileri ve uçaklarının tam serbest seyr ve seferi ve boğazlardan serbest geçiş hakkında, boğazlar anlaşması hükümlerine göre ve anlaşmanın uygulanmasında kendi üzerlerine herhangi bir görev almamış oldukları halde ‘en çok izinli ulus’ olarak faydalanabilecekti. ‘En çok izinli ulus’ işlemi, karşılıklı olarak gemi işletmeciliği, ticaret, ithalat ve ihracat resimleri, tüketim ve ihraç vergisi, transit hakkı, ticari marka ve patent haklarının korunmasını kapsamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Laurance Evans, *a.g.e.*, 415-416.

hadiselerle, diğer memleketlerle olan münasebeti tesise büyük suretle değişmiştir. Bu değişiklik Türkiye'nin dış vaziyetinde hükümet usulünde siyasi mefkûresindeki değişikliklerle bir surette bağlıdır...Bugünkü mukavelenin muvafık olması için diğer bir sebep daha vardır. Biz yalnız metin bir temel üzerine eski bir demokrasi ile daha genç bir demokrasi arasında münasebet tesis etmekle kalmayıp bu itilâf tedbirini, demokrasi mefkuresine muhtelif lisân ve edebane mensup eşhası araştırmak suretiyle liyakatini parlak bir surette ispat eden memlekette izhâr ediyoruz..." şeklindeki sözlerine İsmet Paşa (İnönü)'nin üstün meziyetlerinin bu anlaşmanın başarıyla sonuçlanmasına katkıda bulunduğunu ilave ederek noktalamıştır¹³².

J. Grew'in nutkuna mukabil İsmet Paşa (İnönü) da nutkunda, yeni Türkiye'nin her sahada inkişaf yollarının açıldığını belirtmiş, milli arzuların Lozan Anlaşması'ndan sonra bu anlaşmayla bir kere daha teyit ettirilmiş olmasından dolayı Amerika'ya teşekkür ederek bu anlaşmanın anlam ve önemini ifade etmeye çalışmıştır¹³³.

İkdâm gazetesi, bu merasimin Lozan'da imzalanan diğer muahedelere ait merasimlerden daha fazla samimi bir şekilde cereyan ettiği kanaatini taşıdığını belirtmiştir. Lozan Barış Anlaşması'nın imzalanmasında Amerika'nın gizli yardımlarını olduğunu ileriye süren gazete, Amerika'ya övgüler yağdırmış ve Amerika ile yapılan anlaşma ile de Türkiye'nin yeni dünya arasında bundan sonra çok samimi bağlar temin edeceğini dile getirmiştir¹³⁴.

Amerika ile de anlaşmanın imzalanması diğer Türk basını tarafından da büyük bir heyecan ve sevinçle karşılanmıştır. Nitekim Vakit gazetesi; "*İsmet Paşa hazretleri, şerefli imzalarını ikinci bir itilaf muahedesine de koyarak memleketin hararetli minnetle*

¹³² *İkdâm*, 11 Ağustos 1923, No: 9481, s.3. Amerika temsilcisi J. Grew, bu anlaşmanın kendileri için bir başarısız anlaşma olduğunu 6 Ağustos'ta Amerika Dışişleri Bakanı Hughes'a yazmış olduğu mektupta izah etmiştir : "*Bugün Türk delegasyonu ile imzaladığımız dostluk ve ticaret antlaşması, banim elde etmek istediğimden çok uzaktır. Bu antlaşma, Türklerden koparmak istediğimizden çok fazla imtiyazı bizim Türklere verdiğimizizin belgesidir. Öbür imtiyazlar arasında biz yurttaşlığa kabul ve istekler maddelerinde, adli deklarasyonda yaptırmak istediğimiz değişikliklerin elde edilmesinde, azınlıklar konusunda, alınacak tedbirlerde başarılı olmadık. Öte yandan orijinal plâmi ilk defa Türklerin önüne koymuştuk. Fakat, onların kendi planlarını bizimkinin yerine geçivermiş bulduk ve böylece ana fedakarlıklar, şüphesiz sütunun karşı yanına yani bize düştü. Bizim 'en çok izinli ulus' işlemi görmek hakkını elde etmemiz, beklide başlıca ve en önemli kazancımız oldu". J. Grew, a.g.e., s.148-149.; Laurence Evans, a.g.e., s.416.*

¹³³ *Vakit*, 9 Ağustos 1923, No: 2030, s.2.; *İkdâm*, 9 Ağustos 1923, No: 9479, s.1.; *İkdâm*, 11 Ağustos 1923, No: 9481, s.3.

¹³⁴ *İkdâm*, 11 Ağustos 1923, No: 9481, s.3.

açılan kucağına dönüyorlar. Amerika ile de itilaf edildi ve muahede imzalandı. Vakit gazetesi itilaf haberini ilk verme vazifesini ifâ etmiştir¹³⁵” şeklindeki ifadelerle bu haberi kamuoyuna müjdeleyip, bu anlaşma ile Türkiye tarafından Amerika’ya özel imtiyazlar verilmediğini kaydederken, İleri gazetesi de; “ *Türkiye ile Amerika arasındaki muahede de imzalanınca Türkiye artık bütün dünya ile sulh akd etmiştir¹³⁶”* sözleriyle anlaşmanın önemini yansıtmaya çalışmıştır. Gazete aynı nüshanın devamında bu anlaşmanın kolay imzalanmadığını belirtmiş ve çıkarılan zorlukların sebebinin Amerika’nın aşırı talepleri olarak göstermiştir. Bunun yanında Amerika ile barışın yapılmasından memnuniyet duyan gazete şu sözlerle Amerika’ya övgüler yağdırmıştır :

“...Biz Amerika gibi muazzam bir halk hükümetinin hayranıyız. Eğer orada cihan harbi ve ona Amerikan dostlarımızın iştiraki olmasaydı iki devlet arasındaki münasebetler kesilmezdi. Amerika Cumhuriyet Muazzaması, bir fazl ve kemâliyle emperyalist olmadığını kaydedebiliriz. Bu nokta-ı nazardan Amerika ile Avrupa devletleri arasında hayli mühim bir fark mevcuttur. Amerika tarihiyle bizim tarihimiz birbirine çok benzer...Amerika bizim için Avrupa’dan mühimdir...”

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ise bu haberi; “*Heyet-i murahhasımız Lozan’da Amerikalılar ile müsavat prensibi üzerinde bir muahede imzalamıştır. Bu muahede Ermenilik ümitlerini mahvetti¹³⁷”* şeklindeki ifadeyle duyurmuş ve anlaşmanın en müspet tarafını ortaya çıkarmak istemiştir. Gazete devamla bu konuda Ermenistan başvekilinin Amerika’da neşretmiş olduğu makaleye de yer vermiştir. Ermenistan başvekili “*Şark Sulhu Muahedenâmesi, Ermenilik ümitlerini alt-üst etti, şimdi artık Ermeniler gözlerini Erivan’a dikmelidir...*” şeklindeki sözleri bu anlaşmayla beraber Amerika’nın desteğini almaya çalışan Ermenilerin büyük bir hayal kırıklığına uğradığını da açıkça beyân etmesi açısından önem arz etmektedir.

Özetle, yazılanlardan anlaşıldığına göre, Amerika’nın Türk basınında büyük bir itibarı vardır. Amerika’yı geniş çapta öven basın, yapılan anlaşmayı da büyük bir memnuniyetle karşılamışlardır. Basın, müttefiklerle Lozan Barışı yapılmış olsa da gelecekte Avrupa’ya karşı Türk-Amerikan dengesinin önemini ifade eden yazılar

¹³⁵ *Vakit*, 8 Ağustos 1923, No: 2029, s.1.

¹³⁶ *İleri*, 8 Ağustos 1923, No:1977, s.1.

¹³⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Ağustos 1923, No: 883, s.1.

yazmışlardır ve Türkiye'nin artık tamamıyla dünya sulhuna karıştığına kanaat getirmişlerdir.

Türkiye ile Amerika arasındaki bu anlaşma Amerikan senatosunda yeterli çoğunluğun sağlanamaması yüzünden imzalanamamıştır. Anlaşmayı kabul etmeyenlerin ileriye sürdükleri maddeler ; “bu anlaşmanın Wilson planında yer alan hür ve bağımsız Ermenistan kurulmasını sağlayamadığı, anlaşmanın içinde Hristiyanlar ve diğer gayr-i Müslimler için hiçbir garantinin bulunmadığı ve eskiden Türk vatandaşı olan Amerika tebaasından olanların Türkiye tarafından tanınmasının temin edilememesi¹³⁸” şeklinde özetlenebilir. Özellikle Amerikalı konsolos, misyonerler ve Ermenilere destek veren basının faal çalışmaları bu anlaşmanın imzalanmamasına en büyük sebep teşkil etmiştir¹³⁹.

3.2. Türk Delegelerinin Lozan'dan Türkiye'ye Gelişi

İsmet Paşa (İnönü) ile diğer delegeler, Lozan'da Amerika ile olan anlaşmanın da imzalanmasından sonra sevgi gösterileri arasında yurda gelmişlerdir.

Türk heyetini getiren tren, Belgrad ve Sofya'dan geçerken Sırp ve Bulgar Müslümanlarının gönderdiği heyetler, buradaki istasyonda heyetimizi karşılamışlardır. Bulgaristan sınırından sonra İngiliz kumandan General Harrington adına binbaşılar terene binerek Karaağaç'a kadar refakat etmişlerdir. Türk heyeti, Türk sınırları içinde ilk olarak Edirne'de muazzam bir tezahüratla karşılanmıştır. Çorlu'ya gelince buradaki halk “Yaşa Paşamız! Yaşasın vatan ve onun kahramanları!...” sesleri ve alkışları karşısında İsmet Paşa (İnönü)'nin kısa ve manalı şu sözü dikkat çekmiştir :”*Kardeşler! İnşallah çok iyi günler göreceğiz. Bunun için sulh zamanlarında da, harp zamaninkinden pek çok çalışmak lâzımdır*¹⁴⁰”.

Türk delegelerinin yurda gelişiyle beraber, basında özellikle İsmet Paşa (İnönü)'ya yönelik övgüler yoğunlaşmıştır. Türk heyetinin İstanbul'a gelmesini

¹³⁸ C. Joseph, Grew, *a.g.e.*, s.156.

¹³⁹ Erdal Açıkse, “Lozan'da Türkiye İle Amerika Birleşik Devletleri Arasında İmzalanan 6 Ağustos 1923 Tarihli Antlaşma”, s.6.; Ahmet Özgiray, “Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Siyasi İlişkiler (1923-1938)”, *A.A.M.D.*, C. XV, Mart 1999, S.43, s.55-56.

¹⁴⁰ *Vakit*, 11 Ağustos 1923, No: 2032, s.1.

gazeteler, “Şanlı bir sulh akd ederek Türk istiklâlini cihana ettiren İsmet Paşa İstanbul’a geliyor¹⁴¹.”, “Sefa geldin ey bize harbi ve sulhu kazandıran şerefli yolcu! Türk tarihi için şânaver harp ve sulh muzafferiyetini bütün millet kemâl-i minnet ve şükran ile yad ediyor¹⁴².”, “Vakit gazetesi, yalnız İstanbul’un değil bütün memleketin hissiyat-ı minnetine tercüman olduğuna emin olarak kendilerine can ve gönülden hoş geldiniz der. Muzaffer harp kumandanının başında bugün sulhün ve istiklalin tacı var¹⁴³.”, “Üç yıl evvelki 10 Ağustos’ta Sevr kemendine boynunu uzatanlar Bâb-ı Ali’den çıkmıştı. milletine bir istiklâl sulhu yazan kumandan 10 Ağustos’ta İstanbul’un mesud tezahüratı içinde Bâb-ı Ali’ye ayak bastı¹⁴⁴.”, “Sevgili ve muhterem baş murahhassımızla diğer murahhassımız İstanbul’un misafiri oluyorlar. İstanbul’un ahalisinin her tabakasına ait halk ve Türkler için ve Türk ili için şerefli bir sulh imzasına muvaffak olan İsmet Paşa (İnönü)’ya : ‘Sefa geldiniz!...’ diyor. İkdâm’da İstanbul ahalisinin ve bütün Türk kamuoyunun bu hissiyat-ı teveccühkâranesine tamamen iştirak ile, bugün İstanbul’da Türk muhitine ve Türkler arasında dahil olan, İsmet Paşa’ya bütün İstanbul ahalisiyle birlikte ‘Sefa geldiniz’ der ve vazifesini yerine getirir¹⁴⁵” şeklindeki manşetlerle karşılaşmışlardır.

Türk basını, Lozan’daki diplomatik başarısından dolayı İsmet Paşa (İnönü)’yu överek bu zaferde oynamış olduğu role değinmişlerdir. Örneğin İkdâm gazetesi, Türkiye’nin Lozan’a kadar uzanan meşakkatli yolunda geçirmiş olduğu tüm milli ve siyasi hareketlerde İsmet Paşa (İnönü)’nin başarılı vazifelerine değinmiş ve Türk kamuoyunun ona karşı beslediği hissiyatı şu sözlerle kelimelere dökmüştür :

“...Türkler Lozan’da, İsmet Paşa’nın himmet ve azmiyle kendilerinin layık ve müstehâk olduğu bir sulhu tüm cihana kabul ve tasdik ettirdiler. İşte bugün İstanbul ahalisi, baş murahhasımız İsmet Paşa’yı istikbâl ederken ve ona karşı hissiyat-ı takdiranesini samimi bir coşkuyla belirtirken, İsmet Paşa’nın şahsında bizim için hayırlı ve şerefli olan Lozan sulhunu kuylamış oluyor...İstanbul halkı bugün İsmet Paşa’yı istikbâl ederken ve onun hakkındaki şükranlarını belirtirken ona yalnız konferansın muvaffakiyetli murahhası nazarıyla bakmıyor. Bununla beraber İsmet

¹⁴¹ Hâkimiyet-i Milliye, 1 Ağustos 1923, No: 877, s.1.

¹⁴² İleri, 10 Ağustos 1923, No: 1979, s.1.

¹⁴³ Vakit, 10 Ağustos 1923, No: 2031, s.1.

¹⁴⁴ Vakit, 11 Ağustos 1923, No: 2032, s.1.

¹⁴⁵ İkdâm, 10 Ağustos 1923, No: 9480, s.1.

Paşa'da Lozan sulhunu ihzâr eden amillerden birini görüyor ve bugün ona ancak o suretle kalbini açıyor ve hislerine döküyor...¹⁴⁶”

İleri gazetesinden Celâl Nuri (İleri), Osmanlı Devleti'nin dış münasebetlere girdiği günden beri böyle bir başarı sağlayan bir murahhassın olmadığını belirttikten sonra Mustafa Kemâl'den sonra Türk ordusunun en önemli şahsiyeti olarak İsmet Paşa (İnönü)'yı göstermiştir. Yazar devamla, “...İstanbulumuz İsmet Paşa'ya ne kadar tezahürat ederse yeri vardır. Lozan Muahedesi ile devlet istiklâl hakkını kazanıyor. Lozan Konferansı halk hükümeti iç ve dış hakimiyetine kayıtsız-şartsız mâlik, her devlet gibi bir müstakil devlet olarak çıkıyor. Osmanlı saltanatı mahiyeti itibariyle kozmopolit yani beyn'el-milel, bizim halk hükümetimiz ise müstakilen bize ait bir devlettir. Vatanda bugün başka hiçbir anasırın hissesi yoktur. İşte Lozan'dan dönen murahhaslar böyle müstakil ve milli bir devletin dünyaca tasdik edilmiş tasarruf senedini ceplerinde getirmişlerdir. Hey'etimiz bu yeni şekl-i istikbâl ve milli hey'etimizi yalnız muhasımlarımıza değil, dünyanın en büyük devleti olan Amerika'yı da tanıtıyor. Bu da başarıya başarı katmıştır. İsmet Paşa ile rüfekasına işte bu düşüncelerle beyân-ı hoş-âmedî ederiz¹⁴⁷” şeklindeki sözlerle Türk heyetine Türk milleti adına teşekkürlerini sunmuştur.

Vakit gazetesinden Mehmet Asım (Us) ise, Lozan zaferinde başta İsmet Paşa (İnönü) olmak üzere diğer heyette bulunanların gayret, sabır ve metanetine değinerek onları tebrik etmiş bu başarının arkasında İsmet Paşa (İnönü)'nın kişisel özelliklerinin en önemli faktör olduğunu izah etmeye çalışmıştır. Nitekim yazar; “İsmet Paşa diplomat olarak terbiye görmemiş, diplomat olarak yetişmemiş, hiçbir zaman bu hayat için kendisi hazırlanmamıştır. Başka diplomat gibi fazla söz söylemez, bir maksadı ifade etmek için eğri-büğrü yollardan gitmez. Sözleri kısa ve katîdir. Maksadına doğrudan varır. Başkalarının süslü kelimeler, müzeyyen ibareler ile serd ettiği uzun bir nutuk yerine kısa ve katî bir cümle söyler ve keser. Diğer bir meziyeti şahsındaki fevkalade cazibedir. Hayatı basit, tavrı mütevazi olan İsmet Paşa her kim ile temas ederse, kendisine hürmet gösterilir. Bu meziyeti ile Lozan'daki hey'etler arasında aynı tesiri icra etmiş, tüm müzakerelerde temas ettiği ecnebiler üzerinde basit hayatı, mütevazi

¹⁴⁶ *İkdam*, 10 Ağustos 1923, No: 9480, s.1.

¹⁴⁷ Celâl Nuri (İleri), “İsmet Paşa Geliyor”, *İleri*, 10 Ağustos 1923, No: 1979, s.1.

tavru içindeki şahsiyeti hep hürmet uyandırmıştır...Lozan'da vazifesini ifâ edebilmek için çoğu geceler sabahlara kadar uğraşmıştır. Müşavir ve mütehassis sıfatıyla refekatinde bulunan arkadaşlarıyla beraber bütün meseleleri en ince noktalarına kadar tahlil etmiş, bütün garb âleminin en maharetli entrikacı diplomatları tarafından hazırlanan plânlarına karşı mücadele etmiştir. ve bütün bu gayretler, mücadeleler nihayet semere ile neticelenmiş, Lozan'da iyi bir sulh imzalamayı başarabilmiştir...¹⁴⁸” şeklindeki sözlerle İsmet Paşa (İnönü)'nin üstün meziyetlerini ortaya çıkarmak istemiştir. Yazar devamla İsmet Paşa (İnönü)'ya yardımcı olan diğer delegeleri de tebrik ederek yazısını tamamlamıştır.

Türk basını, heyetimizin gelişiyle beraber tertip edilecek merasim programı hakkında tafsilatlı bilgiler vererek halkı aydınlatmışlardır¹⁴⁹. İstanbul'da İsmet Paşa (İnönü)'yı müttefik generalleri ve temsilcileri ziyaret etmişlerdir. İngiliz İşgal Orduları Komutanı General Harrington, İsmet Paşa (İnönü)'ya Lozan'da göstermiş olduğu başarılarından dolayı tebrik etmek ve Türkiye'nin geleceği hakkında temaslarda bulunmak için müttefik generallerinin ziyarete geldiğini belirttikten sonra sözlerini, *“Zat-ı devletinizi on ay evvel tanımıştık. O zaman garb cephesi ordularını idare eden zât-ı alliyenize bir asker sıfatıyla mülâki olarak takdir olunan askeriyenizi yakından takdire muvafak olmuştuk. Sulhun tahakkuku için çalışanlar meyanında biz generaller birinci safı teşkil ettik...Biz Türkiye ile dostluğun yeniden ihyâsını çok arzu ediyoruz. İngiliz orduları adına beyân ederim ki Türk ve İngiliz ordularının vaktiyle Kırım Muharebesi esnasında yan yana yürümüş olmalarından mütevellid hatırayı meseretle yad ediyoruz. İşgal orduları kararlaştırılan esas ve şartlar dairesinde hiçbir hadiseye meydan vermeyecek, milletlerin haysiyet ve şereflerine muvafık suretle Türk topraklarından ayrılacaklardır. Tahliye muahedesi ve sulh muahedesi mucibince icra edilecek ve muahedenin T.B.M.M. 'nce tasdikinden itibaren altı hafta zarfında bitecektir. Biz buradan giderken arkamızda birçok ölmüş müttefikkeyn efradı bırakıyoruz. Bu askerlerin hatıralarına Türk milleti tarafından hürmet ve riayet gösterileceğinden eminiz¹⁵⁰”* şeklindeki sözlerle noktalamıştır.

¹⁴⁸ Mehmet Asım (Us), “İsmet Paşa Geliyor”, *Vakit*, 10 Ağustos 1923, No: 2031, s.1.

¹⁴⁹ Türk heyetinin karşılama töreni için düzenlenen tertibatlar için bkz., *İkdâm*, 9 Ağustos 1923, No: 1923, No: 9479, s.1.; *Vakit*, 9 Ağustos 1923, No: 2030, s.2.; *İleri*, 10 Ağustos 1923, No :1979, s.1.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Ağustos 1923, No: 877, s.1.

¹⁵⁰ *İleri*, 11 Ağustos 1923, No: 1980, s.1.

Fransız komutanı General Charpy ise söz alarak Harrington'un temennilerine iştirak etmiş ve İsmet Paşa (İnönü)'ya beslediği hisleri ifade etmiştir. İtalyan komutanı Monbelli ise İtalyan ordusunun Türkiye'de bulunduğu esnada gördüğü dostane muamelelerden bahsetmiş ve diğer müttefik generallerinin temenni ve hislerine iştirak ettiğini kaydetmiştir¹⁵¹.

İsmet Paşa (İnönü) da müttefik generallerin nutuklarına cevap vererek karşılıklı beslenen hislerin devam edeceğini bayân etmiştir. İsmet Paşa (İnönü); *“Mudanya’da başlayan dostluk gayet kıymetdar bir hatıra bırakmıştır. Samimiyetle cereyan eden müzakerat hüsn-ü netice vermiştir. Bu yüzden bundan sonra aynı şartlar dairesinde yapılacak müzakeratla aynı neticeleri doğuracağı kanaatindeyim. Bu akidenin Lozan Konferansı müzakerelerinde de hakim olmasındandır ki neticenin muvaffakiyetle sonuçlanmasını mümkün kılmıştır. Gösterdiğiniz nezaket hatırası mahfûz kalacaktır. Harbde vazifelerini tamamiyle yerine getirmiş olan Türk askeri sulh zamanında da sulhu sağlamak için aynı şiddetle çalışacaktır. Karşılıklı beslenen hissiyat hâlishane tahliye meselesinin matluba en muvafık bir şekilde cereyan edeceğini şimdiden tahmin ettirmektedir. Mustafa Kemâl Paşa’ya karşı ibrâz ettiğiniz hissiyatı hürmetkâraneyi bizzat iblâğ etmekle pek ziyade mahfûz olacağım¹⁵²”* şeklindeki ifadelerle karşılıklı beslenen iyi niyeti ortaya sermeye çalışmıştır.

İsmet Paşa (İnönü)'nın İstanbul'dan sonra Ankara'ya gelmiş ve buradaki halk tarafından sevgi gösterileri içerisinde karşılanmıştır. Türk basını da bu tarihi anlara birebir tanıklık etmiş, fotoğraf ve yazılarla bunları Türk kamuoyu ile paylaşmıştır. Vakit gazetesi *“Harp ve sulh kahramanı Ankara’da nasıl karşılandı?”* manşetiyle okuyucularına duyurduğu haberde İsmet Paşa (İnönü)'nın Ankara'ya gelişini çeşitli tasvirlerle anlatmaya çalışmıştır. Buradaki halkın coşkusu gazete; *“Bugün İsmet Paşa geliyor. Bu sabah şehir kale duvarlarından istasyona kadar bayraklarla engin bir gelincik tarlası gibiydi. Beldeyi istasyona bağlayan caddenin iki tarafına asker kıtaları bir ihtirâm ve selam kordonu halinde dizilmişlerdi. İstasyonda hemen bütün vekiller, mebuslar, paşalar hazır. Gazi Paşa Hazretleriyle refikeleri Latife Hanım Efendi de teşrif etmişlerdi.*

¹⁵¹ İleri, 11 Ağustos 1923, No: 1980, s.1.

¹⁵² İleri, 11 Ağustos 1923, No: 1980, s.1.

Tren dokuz kırkta geldi. İsmet Paşa vagonun inince kendini gazinin kollarında buldu. Büyük caddede İsmet Paşa, Gazi Paşa, Müşir Fevzi ve Müdafaa Milliye Vekili Kâzım, Kâzım Karabekir Paşalar bir saf teşkil ederek yürümeye başladılar. Arkadan halk ve vekilleri geldi. Ahaliyi yollar almıyor, çayirlara taşıyordu. Ankara içlerinden gelen davul ve zurna sesleri, mızık ahenkleri aksi ediyordu. İsmet Paşa tebessümleriyle halkı selâmlıyor, el şıkırtıları ‘Yaşa! Var ol Paşam’ sesleri etrafı anlatıyordu...Meclis binası yaklaştıkça kalabalık artıyordu. Her elde sallanan bayraklar dalgalanıyor ve her ağızdan milli marşlar okunuyordu...¹⁵³” şeklindeki sözlerle anlatmaya çalışmıştır

Türk heyetinin İstanbul’a, oradan Ankara’ya dönmesiyle beraber halk, basın ve meclis üçgeninde Lozan Anlaşması’nın biran önce tasdik edilmesi isteği hakimdir. Özellikle İstanbul basını, bu konunun önemine dikkat çeken yazılar neşretmişlerdir. Çünkü meclis tasdik ettikten sonra ancak İstanbul’un müttefik kuvvetleri tarafından tahliyesi gerçekleşmiş olacaktır. İkdâm gazetesi kamuoyunun beklentisini; “...Biz, İstanbul ahalisinin efkâr ve ameline tercüman olarak sulh muahedesinin meclise arzında ve meclisince tasdikinde çabuk olmasını İsmet Paşa’dan istihâm ediyoruz. Zira İstanbul halkının da sulha diğer bütün vatandaşlar derecesinde nail olabilmesi ancak tahliye neticesinde olacaktır...¹⁵⁴” şeklindeki sözlerle ifade etmiştir.

3.3. Lozan Barış Anlaşması’nın T.B.M.M.’nde Görüşülmesi ve Tasdik Edilmesi

Lozan Barış Anlaşması’nın İsviçre’de imzalanmasından ve heyetimizin Türkiye’ye gelişinden sonra en çok merak edilen husus anlaşmanın meclisteki neticesiydi. Türkiye’nin her kesimi, Lozan’ın biran önce tasdik edilip, müttefikler tarafından işgal edilmiş yerlerin hemen tahliyesini istemişlerdir.

Türk basını, Lozan Anlaşması’nın tasdik edilmesini kamuoyu adına Ankara’dan talep etmiştir. Basın, Türk kamuoyunun beklentilerini ve meclisten çıkabilecek neticeleri, meclis görüşmeleri başlamadan tahmin etmeye başlamışlardır. İkdâm gazetesi; “...Bizim kamuoyumuz, bu muahedeyi bizim milli bir zaferimiz olarak telâkki

¹⁵³ *Vakit*, 14 Ağustos 1923, No: 2035, s.2.

¹⁵⁴ *İkdâm*, 10 Ağustos 1923, No: 9480, s.1.

etmiş ve o his ve o fikirle onun Lozan'da imzasını alkışlamıştı. Milletın alkışlarla istikbâl ettiği bu muahedenin meclis tarafından da alkışlarla tasvib edilmesi, *efkâr-ı milliyemize muhâlif bir hareket olmayacağı gibi bilâkis tahliyeyi çabuklaştıracak mahiyetle bir iş olacağı için kamuoyumuzca da meclisin böyle bir harekâtı, hüsn-ü nazarla görülecektir...*¹⁵⁵” şeklindeki ifadelerle anlaşmanın mecliste tasdik edilmesini arzu etmiştir.

Yazar Mehmet Asım (Us), bu konuda yazmış olduğu bir makalesinde Lozan Anlaşması'nın meclisçe tasdik edilmemesinde hiçbir sebep görmemektedir¹⁵⁶. Yazar, bir başka yazısında da aynı fikirlerini teyit etmiş, meclisin gerek kendisinin gerek Türk milletinin menfaati için anlaşmanın tasdik edilmesi gerektiğini belirtmiştir¹⁵⁷.

Ankara cephesine bakacak olursak, T.B.M.M. seçimlerin yenilenmesini Lozan Barış Anlaşması'nı tasdik edecek yeterli çoğunluğun sağlanması için yapılmıştır¹⁵⁸. Halk Fırkası kuruluş aşamasını tamamlarken 9 Ağustos 1923'teki parti toplantısında Meclis başkanlığına oybirliği ile aday gösterilmiş ve 13 Ağustos'ta meclis başkanlığına seçilmiştir¹⁵⁹.

Meclisin açılmasıyla beraber Mustafa Kemâl Lozan Anlaşması'nın mecliste tasdikinden önce bir nutuk sunmuştur. Mustafa Kemâl bu nutkunda öncelikle eski meclisle şimdiki meclisi karşılaştırmıştır. Sözlerine devamla Türk milletinin Mondros'tan bu yana geçirmiş olduğu aşamaları anlatarak, Lozan'da elde edilen neticelerin önemini ifade etmeye çalışmıştır. Mustafa Kemâl, Lozan'da elde edilen başarıları dolayısıyla Lozan'ın önemini şu sözlerle ifade etmiştir :

“...Sulh konferansında tesadüf edilen müşkülât dört senelik harbden sonra dörtyüz senelik mirasın tasfiyesinden ibaretti. Vaziyeti hülâsa etmek gerekirse şarkta Trabzon ve Adana'yı ihtiva edecek olan Ermenistan'dan eser kalmamıştır. Ermeniler tabii hudutları dahilinde bırakıldı. 93 seferinde anavatandan cebren ayrılan evliye-i

¹⁵⁵ *İkdâm*, 7 Ağustos 1923, No: 9477, s.1.; Ayrıca bkz., *İkdâm*, 10 Ağustos 1923, No: 9480, s.1.

¹⁵⁶ Mehmet Asım (Us), “Meclis Açılıyor”, *Vakit*, 11 Ağustos 1923, No: 2032, s.1.

¹⁵⁷ Mehmet Asım (Us), “Muahedenin Neşri”, *Vakit*, 14 Ağustos 1923, No: 2035, s.1.

¹⁵⁸ “Lozan Anlaşması'nı Mecliste Kimler, Niçin Reddetmişlerdi?”, *Tarih Konuşuyor*, C:1, S:5, Haziran, 1964, s.357.

¹⁵⁹ Ayfer Özçelik, *Ali Fuat Cebesoy*, Akçağ Yay., Ankara, 1993, s.287-288.

selâse tekrar sancağımız altına alınmıştır. Şimalde Pontus Hükümeti, taraftarlarıyla beraber bertaraf edilmiştir. Cenubda nüfuzlarla Türkiye'yi parçalamak ümitleri tamamen kırıldı. Türkiye'yi parçalamanın hayal olduğu kabul ettirildi. Cenubda Adana ile diğer esaretten kurtarılmıştır. İzmir, Bursa, Paşaeli, Edirne ve bütün cihanın iştahını çeken güzel İstanbulumuz kurtulmuştur. Bundan başka bizi diğer milletlerden geri bırakan siyâsî, adlî, malî ve iktisadî zincirler kırılmış, parçalanmıştır. Muvaffakiyetimiz bize sulh sahasında doğru bir yol açmıştır...¹⁶⁰”

Lozan Barış Anlaşması ve ekleri hakkındaki kanun lâhiyası incelenerek, Hariciye Encümeni Mazbatası ile mazbatada, Lozan Anlaşması'nın Türk milleti aleyhine asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr ile tamamlandığı zannedilen büyük plânın neticesiz kaldığını ifade eden bir vesika olduğundan dolayı bu anlaşmanın tasvip edilmesi gerektiği öngörülmüştür¹⁶¹.

Hariciye Mazbatasının sunulmasından sonra, Hariciye Encümeni Başkanı ve Sinop Milletvekili Yusuf Kemâl Bey, kürsüye çıkıp Milli Mücadelenin kısa bir tarihçesini yaptıktan sonra son senelerin olaylarını içeren bir konuşma yapmıştır. Lozan Anlaşması'nı öven Yusuf Kemal Bey heyetimizi, meclisi ve onun başkanı Mustafa Kemâl'i tebrik ettikten sonra son sözünü Lozan Anlaşması'nı göstererek; “*Mustafa Kemâl, bu muahede senin eserindir*” şeklindeki sözlerle noktalamıştır. Kürsüye daha sonra Hariciye Encümeni Mazbata Muharriri ve İzmir Milletvekili Tefvîk Rüştü Bey çıkarak, Yusuf Kemâl Bey'in sözlerine katıldığını beyân etmiştir¹⁶².

¹⁶⁰ *Vakit*, 14 Ağustos 1923, No: 2035, s.1-2.

¹⁶¹ Hariciye Encümeni Mazbatası, Lozan Barış Anlaşması hakkında şu sonuca vararak tasvibini gerekli görmüştür: “*Fransa İtilâfnamesiyle Mîsâk-ı Millimizden başka gayemiz olmadığını ispat ettik. Fransa İtilâfnamesinin bütün ekleriyle beraber geçerli olduğu hakkında Fransa'nın yetkili temsilcisi tarafından beyânname verilmiştir. Tabiyeti yakın olan cenub hudutlarımızda milli taleplerimizi yerine getirir. Şüphesiz bile etmek istemeyiz. bundan başka malî meseleler hakkında Türk murahhasları altınla ödeme usulünü kesinlikle reddetmişlerdir. Boğazlara dair olan mukavenâmede dostumuz Rusya'nın huzuru temin edilmek suretiyle Moskova Uhdnamesi'nin ahkâmı yerine gelmiştir. Sulh içinde yaşamak isteyen Türkiye, Trakya'da askersiz mıntika ihdâsını memnuniyetle kabul eder. Mecburi mübadele ile öteden beri devlete hıyanet eden, memleketin huzur ve sükûnunu bozan Rumlar gideceklerdir. Buna mukabil hiçbir kabahati olmayıp tabi oldukları devletin kanunlarına uyan Müslümanların mağdur olmamaları için her türlü tedbir alınacaktır. Ve mukaddes vatanın işgal kuvvetlerinden biran evvel tahliyesi, milletin en büyük arzusudur...*” şeklinde devam eden Hariciye Encümeni mazbatasının sonunda Lozan Anlaşması'nın kabul ve tasdikli meclisten talep etmiştir. Bkz., *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Ağustos 1923, No: 896, s.1.; *Vakit*, 22 Ağustos 1923, No: 2043, s.1.; *İkdâm*, 23 Ağustos 1923, No: 9493, s.1.

¹⁶² *Hâkimiyet-i Milliye*, 23 Ağustos 1923, No: 896, s.1.; *Vakit*, 22 Ağustos 1923, No: 2043, s.1.

Mecliste Lozan Anlaşması lehine ve aleyhine görüşler beyân edilmiştir. Lozan Anlaşması'na mecliste lehte görüşler beyan edenler daha fazladır. Bu kişiler, yapmış oldukları beyanatlarda da görülecekti ki bu anlaşmanın eksikliklerini kabul etmekle beraber tasdikini gerekli görüp bu meyanda oy kullananlardır. Türk basını da meclisteki bu heyecanlı atmosferi tarafsız bir gözle aynen aktarmaya çalışmıştır.

Öncelikle kürsüye Mersin Mebusu Niyazi Bey çıkmıştır. Lozan'ı eleştiren Niyazi Bey özellikle güney hudutlarının Lozan Anlaşması ile emniyet altına alınmadığına veryansın etmiştir. Niyazi Bey; “...Mısır'ın, Kıbrıs'ın, Trablusgarb'ın, Adaların, Filistin'in, Suriye'nin, Musul hariç olarak Irak'ın tüm Arabistan bizde değildir. Bununla da kalmayarak mütareke ve Misâk-ı Milli hududu dahilindeki öz Türklerin mukadderatı da tehlikededir. Sevr'in tazmin ettiği şarkta ayakta duran Türkiye'nin mahvı istenilmiyor. Fakat unutmayalım ki davanın müdafaası için bizimle çarpışan kardeşlerimiz bugün ağlıyorlar...”¹⁶³ şeklindeki sözlerin devamında Antakya'dan gelen bir protestonâmeyi okuyarak, Lozan Anlaşması'nı tamamen reddettiğini söylemiştir.

Niyazi Bey'den sonra İstanbul mebusu Hamdullah Suphi Bey de bir beyannâme okumuştur: “...Anadolu'da askeri mücadele nasıl olduysa, Lozan Mücadelesi de aynı suretle cereyan etti. Türk milletine hürriyet getiren bu vesikanın acaba zayıf noktaları yok mudur? İşte güney hududumuz...Biz Ankara İtilafnamesiyle Fransa'ya esir sürüsü terk etmedik. Biz onlara eski yurdunda efendi olarak yaşayacak milletdaşlar bıraktık. Yazık ki Fransız dostluğuna önem veren şarkta Fransa'nın dostluğunun önemini tanımamasına lüzûm gören bir adam sıfatıyla söylüyorum. İskenderun, Antakya Türkleri şimdi iyi bir vaziyette bulunmuyorlar. Mülteci Ermeniler onlara karşı intikam hareketi takip ediyorlar. Güneydeki ızdırap devam ettikçe samimiyetle dahil olmak istediğimiz sulh ve sükûn devri tehlikeden kurtulmayacaktır. Güneyden şikâyet sesleri istiyoruz. Zulümden kaçanlar topraklarımıza iltica ediyorlar. bunun değişmesi lâzımdır. Oradakiler Türklerin en hassas, en milli, milliyetperver kısmını teşkil ederler. Bazı muahedeler vardır ki bizim gibi bedbaht, mağdur milletler onu yalnız elleriyle imzalarlar, kalpleriyle değil!...Lozan'ın güney Türklerini ayıran kısmını biz kalplerimizle imzalamadık. Ben (Anadolu meselelerinin üstünden), güneyde kalan

¹⁶³ *Vakit*, 22 Ağustos 1923, No: 2043, s.1.

kardeşlerimize haykırıyorum! 'Sizi topraklarınızda emniyetle, mesud, hür görmedikçe sükûn bulmayacağız. Ellerimizi hasretle uzatıyoruz. Bize verilen sözlere sadık kalsınlar. Yoksa cümle cümle aramıza yayılan acı şikayetler, bayraklarımızın gölgesine iltica edenlerin doğuracağı tesirler bütün ordularımıza rağmen bizi nereye sürükleyecektir. Bunu kimse tahmin edemez'¹⁶⁴”.

Sonra kürsüye çıkan Urfa mebusu Yahya Kemâl Bey, önce güney sınırimızdan bahsederek buraların emniyetinin sağlanmamasını eleştirmiştir. Akabinde Mentеше mebusu Şükrü Kaya Bey görüşlerini dile getirmiştir. Şükrü Kaya Bey; “ *Muahede bizi tehlikeli bir gelecek hazırlıyor. Trakya’da 1913 hududunu bile temin edemiyor. Edirne’nin geleceği tehlikededir. Şehrin yaşaması için kendisine muhit-i iktisadi lâzımdır. Batı diplomatları, Batı Trakya’da ihdâs ettikleri vaziyetle Türk, Bulgar, Yunanlılar arasında nifak vesilesi bırakmaya çalışmışlardır...*¹⁶⁵” şeklindeki sözlerle Trakya sınırını eleştirmiştir.

Tekfur Dağı mebusu Atıf Bey de Lozan Anlaşması’nı imzalayan heyetimizi tebrik etmeyeceğini söylemiş, Trakya’dan bahsederek “*Benden yalnız kırmızı rey*¹⁶⁶” şeklindeki kesin tavrıyla konuşmasını tamamlamıştır.

Saruhan mebusu Vasıf Bey ise Lozan Anlaşması’nı onaylamadığını şu sözlerle ifade etmeye çalışmıştır :

“ İstedik ki Lozan Muahedesi ilân ettiğimiz milli istiklalimizi tamamen temin etsin. Avrupa’nın dünya siyaseti, Türkiye’yi daima yarı medeni devletler arasında görmeye ve bu zihniyetin tabii neticesi olarak insaniyete karşı bir muameleler karşısında bırakmaya alışkındır. Muahedenin muhteviyatı maalesef gösteriyor ki bu zihniyet halen hakimdir. Muahedenin 92. ve 93. maddeleri muhtelif mahkemelerden adli idareye dair olan beyânnamenin 2. maddesiyle Avrupalı hukuk müşavirlerinin yetkisinden bahsetmektedir...Boğazlar mukavelenâmesinin 4. maddesinde bazı gayr-i askeri muntıkalar, tamamen bize ait olan topraklarımızdaki müdafaa-ı hakkımız tehdit edilmektedir. Boğazların beyn’el-milel ticaret için serbestisi kabul etmiştik. Fakat

¹⁶⁴ *Vakit*, 22 Ağustos 1923, No: 2043, s.2.

¹⁶⁵ *Vakit*, 22 Ağustos 1923, No: 2043, s.2.

¹⁶⁶ *Vakit*, 22 Ağustos 1923, No: 2043, s.2.

hâkimiyet-i siyasetimizin kuvve-i teyidiyesi olan m,müdafaa hakkımızı terk etmemiştir...Muahede iktisadî istiklalimizi de tam olarak sağlamamıştır. Dûyûn-u Umûmiye ibka edilmiştir. Yeni Türk devleti büyük bir namuskârlık göstererek münkâriz Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarının mühim bir kısmını ödemek istemiştir. Borçlarımızın ödenmesinde en büyük kefaletimiz bu milli namusumuzdur. Bir ecnebi kontrol idaresine ihtiyacımız yoktur. Gerçi muahede de Dûyûn-u Umûmiye'nin ibkâ edileceğine dair bir şey yoksa da muhtelif maddelerde Dûyûn-u Umûmiye Meclisi İdaresi'nden bahsetmektedir.

Yunanın imhakâr zulümlerine terk edilen Batı Trakya Türkleri, güney hudutlarımızda bayrağımızdan ayrı tutulan Antakya ve İskenderun havalisi Türkleri, geleceklere meçhul bir zamana bırakılan Musul Türkleri şu anda anavatana kavuşmaktan, mevcut ızdıraplar içinde inlemektedirler. Batı Trakya'daki Türklerin mübadeleye tabî tutulmasına rağmen İstanbul'daki Rumların yerlerinde bırakılmaları da çok elemidir. Türk tebaasında bulunan bütün anasır, hâkimiyetimiz altında hür ve mesud olarak yaşamak hakkına mâliktir. Fakat tebaasında vazifelerini anlaması, bilmesi lâzımdır. İstanbul'daki Rumlar tebaa değil, makeddesatımıza, mevcudiyetimize ihanet eden canilerdir. Türk kalbi bunları nasıl affedebilir?. Muahede Yunan vahşetlerine sahne olan memleketimiz içinde çok acı bir maddeyi içermektedir. Saruhan'da birçok kazalar yıkılmış, bir zamanlar sevinç ve neşelere aşıyan olan bu yerler bir harabeye dönmüştü. Burada en cansız ızdıraplar içinde inleyen bedbaht münteheblerimin durumu düzelmedikçe bu muahedeye kabul oyu vermeye imkân bulamıyorum¹⁶⁷”.

İzmir Mebusu Mustafa Necati Bey de bu anlaşmanın eksik yönlerinden bahsederek oyunu kırmızı yani red kullanacağını belirtmiştir. Necati Bey kısaca milli mücadelemizi anlattıktan sonra anlaşma hakkında şu sözleri sarfetmiştir:

“...Muahede nâtamamdır. Katî değildir. Kuponlar ve Musul meselesi halledilmemiştir. Bütün cihan bilsin ki Musul meselesini muahededen ayırmakla müttefikler fazla bir şey kazanamayacaklardır. Biz kıymetli kıt'amızı vermeyeceğiz. O bizimdir.

¹⁶⁷ *Vakit*, 23 Ağustos 1923, No: 2044, s.1.

Malî ve iktisadî istiklalimiz temin edilmemiştir. Dûyûn-u Umûmiye'nin taksimi adilane olmamıştır. Adilane bir taksim olsaydı Balkan Savaşı'ndan itibaren ayrılan arazi üzerinden yapılmazdı. Sonra sermayenin taksiminde varidât nisbeti gözetilerek taksim yapılmamıştır. Servet-i nüfus itibariyle ayrılan kısım ile bize bırakılan yerler arasında nisbet yoktur. Yüzde altmış nisbetinde bize kalmış, yüzde kırkı bizden ayrılan araziye bırakılmıştır. Halbuki buna Osmanlı Meclis-i Mebusanı karar vermişti. Bütün İmparatorluğa mensup milletlerin verdiği karardan hepsinin mesûliyeti lâzım gelirken niçin bize yüklenilmiştir. Muahede eşhasın ve cemiyetlerin hakkını tanımamıştır. 58. maddede 1914 tarihinde vaz' edilen harp sefinelerine mukabil tediye edilen para bağışlanmıştır. Bu para Türk çocuklarının analarının biriktirdiği paralardır. Nasıl olurda heyet-i murahhasımız bu parayı feda edebilir? Sonra Hicaz demiryolu doğrudan doğruya iane ile yapılmıştır. Bunda Türk milletinin de hissesi vardır diye hissemiz talep olunmuş mudur? Yoksa bir Şirket-i İslâmiye halinde idare edilerek hissemiz miktarı burada alakadarlığımız temin edilmiş midir? Bu muahede kanunlarımıza aykırıdır. Malûmuâliniz, T.B.M.M. 16 Mart 1920'den sonra İstanbul Hükümeti'nin yapmış olduğu mukavelâtı tanımamıştır. Halbuki muahedenin 70. maddesinde ecnebi devleti tebaasının bu tarihten sonraki zararlarını, 71. maddede 1914 tarihinden evvel Osmanlı Hükümeti nezdinde serd-i mutaleb ikâme dava etmiş olan düvel-i müttefike tebaalarının deavinin devamını kabul etmişizdir. bu doğru ve uygun değildir.

Bu muahede de kapitülasyon kokusu duyuluyor. 16. maddede harb-i umumide ecnebi devletler tebaası gibi muamele görmüş olanların zararlarını kabul etmişizdir. Bu kapitülasyon değil midir? Doktorlarımız Avrupa doktorları derecesinde hatta bazıları faîk bulunurken, Sıhhiye müşaviri, sonra adliye müşavirleri kabul, bunların kanun komisyonlarında bulunmalarını muahedeye sokmuşuzdur. Hey'et-i Murahhasadan izahat isterim. Bu muahede eşitlik temin etmemiştir.

Bu muahede ticaretimizi hal-i tevkife mecbur etmiştir. Beş sene müddetle hali atalette kalmıştır. Ticari siyasetimiz berbat bir şekil alacaktır. Paramız Avrupa'ya akacaktır. Bunun müddeti kısaltılamaz mıydı? Bununla Türk milletinin yükselemeyeceği zannediliyorsa aldanıyorlar. Biz yokluktan varlık çıkararak bir milletiz. Bir maddede

mezarlıklar diye memleketimizin içerisinde arazimizde tasarruf yetkisini Düvel-i Akide'ye bahşetmişizdir. Mezarlara, maneviyata, abidelere, hürmetkar bir milletiz. Boğazların kenarında böyle bir arazi almakta İngilizlerin bir kasdiyeti hisetmemek elden geliyor.

Mübadelede şerait-i mütesaviye yoktur. Çok lütüfkar tavır alınmıştır. Caniler cezasız kalmıştır. Bizim Yunanlıların elinde kalan Müslüman kardeşlerimiz devlet-i metbûasına tam manasıyla sadık kalarak çalışmışlardır. Halbuki buradan Yunan ordusuyla beraber kaçanlar gitti. Bunlarla masum halk eşit tutulmuştur. Sonra bu mübadeleden İstanbul Rumları da hariç kalmıştır. Cezaları afv olunmuştur. Mübadeleden ne kazandığımızı lütfen hey'etimiz izahatta bulunsun.

Tamirat meselesi gözleri yaşartacak derecede aleyhimizedir. Anadolu'ya çıkan Yunan ordusu, İtilaf Devletlerinin emriyle çıkmıştır. Bundan onlar mesûldür. Murahhaslarımız hakkımızı yalnız Yunanlılardan değil, müttefiklerden de isteyeceklerdi. Bu iş bitmiş midir? Dört milyar altın olarak tesbit olunan tamirat bedeli nasıl olurda terk olunur. Bu yetimlerin aç kalanların hakkıdır. Milyonlarca kardeşlerimiz sefil, hergün ölümle pençeleşirken ben bu muahedeye beyaz oy vermem. Eğer dul kalmış annelerin feryadı kulaklarınıza gelmiyorsa yetim kalmış çocukların feryadı vicdanlarınızı incitmiyorsa, evi, barkı yanmış ocakların ve yangınların arasında kopan feryadlar ruhlarınıza tesir etmiyorsa muahedeyi imza edersiniz. Ben yangın içinde felaketleri gözüyle gören milyonlarca Türkün bu felâketi karşısında kalbi titreyen arkadaşınızdan onun için (muahedeyi göstererek) bu maddeleri saran kırmızı kabin renginde oydan başka bir şey yok!¹⁶⁸”.

Lozan'ı eleştirenlerden sonra bir çok yabancı basının da meclis dışında sabırsızlıkla beklediği bu heyecanlı dönemde, T.B.M.M.'nin ikinci içtması Ali Fuat Paşa tarafından açılmıştır¹⁶⁹. Bu ortamda Vakit gazetesi buradaki izlenimlerini şu sözlerle merakla bekleyen okuyucusuyla paylaşmıştır:

¹⁶⁸ *Vakit*, 23 Ağustos 1923, No: 2044, s.2.

¹⁶⁹ *Vakit*, 23 Ağustos 1923, No: 2044, s.1.

“...Ali Fuad Paşa celseyi açmıştır. Abdurrahman Şeref Bey, kürsüye çıkmış. İsmet Paşa iyi işitebilmek için hitabet kürsüsünün basamağına çıkıp orada dinlemeyi yeğlemiştir. Abdurrahman Şeref Bey, hislenerek ağladı. Bunun üzerine kitâbet vazifesini ifâ eden Ruşen Eşref Bey kendini zabt edemeyerek, gözlerinden yaşlar başladı. Yusuf Akçora Bey’le diğer birçok mebuslarda tesirlerinden ağladılar. Abdurrahman Şeref Bey’in gözyaşları arasındaki nutku çık defa alkışlandı. İsmet Paşa da dinliyor, ara sıra küçük not defterine önemli noktaları ileride cevaplamak için yazıyordu. Mustafa Kemâl’in kaşlarının çatıklığı birinci içtimada olduğu gibi yine devam ediyordu¹⁷⁰”.

Meclis kürsüsünde Lozan Anlaşması’na dair aleyhdeki konuşmalardan sonra lehte konuşanlar söz almaya başlamışlardır. İstanbul mebusu Süleyman Sırrı Bey, Bozok mebusu Avni Bey, Abdurrahman Şeref Bey Lozan’ın onaylanmasını istemişlerdir¹⁷¹.

İstanbul mebusu Süleyman Sırrı Bey söz alarak Lozan Anlaşması lehinde ortalama sözler sarf etmiştir. Bu İstanbul mebusu; “*Düvel-i Müttefke ile akd edilen bu muahedenâme benim fikrimce ne Avrupalıların dediği gibi bizim için büyük bir muzafferiyettir, ne de tutup bir tarafa atılacak fena bir vesikadır. Belki münkâbil şartları havî muvaffakiyetli bir muahedenamedir...Batı hududu için denilebilir ki tarihi bir Türk şehri olan Edirne, Anadolu’ya rabitasız bırakılmıştır. Adı ve muhiti Türk olan Meriç, hudud çizgisi hiç görülmeyecek surette Yunanistan’a bırakılmış, adeta ‘barut fiçileri’ arasında kızgın kıvılcımlar ve küller örtülmek istenilmiştir. Hudud fena çizilmiştir. Balkan harbinden mağlûp çıktığımız halde o zaman çizilen hudud daha makuldü. Adalara gelince; Anadolu’nun zümrüdeyn gerdanlığının incisi olan Edremit ve İzmir Körfezleri Anadolu’nun yarım adasıyla kucaklaşan bu adalar mintikası haksız olarak bizden ayrılmak istenilmiştir. Eskiden beri Türk olan Halep havalisi, Musul, Süleymaniye ve Kerkük’ Kerkük’ün mintikalarının geleceği mühim bırakılmıştır. Boğazlara gelince; İstanbul’un demir köprüsü yarım açık bırakılmak istenilmiştir. Düyûn-u Umûmiye’nin taksimi de adaletsizdir. Sâyesi vâridatı, müstakil vâridatı gibi üçlü üzerine alınarak daha adîl bir taksim yapılırdı. Ahalinin Mübadelesine gelince; Makedonya Türkleri dört-beşyüz seneden beri oralarda yerleşmiş, Sultan Fatih’in*

¹⁷⁰ *Vakit*, 23 Ağustos 1923, No: 2044, s.1.

¹⁷¹ Muzaffer Taşyürek, *Mustafa Kemâl Paşa’nın Muhalipleri Lozan’a Hayır Diyenler*, İhtar Yay., İstanbul, 1995, s.370-371.

evlatları Anadolu Türkleridir. Makedonya'nın sahibi olmak bizim hakk-ı tarihimizdir. İnsanlar bitkiler gibi bir yerden alınıp, başka yere dikilmez. Makedonya Türklerini ecdatlarının mezar taşları, bağları ve bahçelerinden ve hissiyatından uzaklaştırarak mübadeleye tabi tutmak haksızlıktır...” diyen Süleyman Sırrı Bey Lozan Anlaşması'nın iyi yönlerine de şu sözlerle temas etmiştir ; *“Güney hudutlarımız hakkında; İngiltere'nin siyaseti güney hududlarının bizim lehimize tashih edilmesini icab ettirir. Fransızların zekâsı ve hassasiyetini ve dörtyüz yıllık ananesi ve aramızdaki itirafnâmeye müzekerâtı bize güney hududlarının tashih edileceği hakkında emniyet verir. Batı hududuna gelince; denizler medcezirler tabi olduğu gibi milletlerde aynı hassaya mâliktirler. Yunan medeniyeti bugün kayalara çarpmıştır. Ve bu dalganın aksi kendisini parçalayacaktır. Boğazlara konulan kurallar ne olursa olsun Türk korkmaz, Türk yılmaz ve yılmaz!... Ahalinin mübadelesi, daima ileri kumandasına alışan Türkün şimdi geri kumandasına ma'rûz kalması demektir. Fakat unutmamalı ki kartal yuvasına giren yılan oradaki yavruları sokmak isterken başı ezilecektir. Muahedenin başarılı kısmı kapitülâsyonların lâğvıdır. Bunun iyiliği aşikârdır. Yeni nesillerimiz bizi hayırla yad edecektir¹⁷²”*.

Karasu mebusu Ahmet Süreyya Bey de, Lozan Anlaşması'nın tenkit edilecek noktalarının olduğunu söylemekle beraber, aynı şartlar altında hiçbir hükümetin bundan daha iyi bir siyaset temin edemeyeceğini belirtmiş ve bu anlaşmanın dahili ve harici olarak Türkiye'nin tam istiklâlini sağladığını gerekçe göstererek tasdik edilmesini talep etmiştir¹⁷³.

Abdurrahman Şeref Bey, Lozan Antlaşması hakkında; *“...Elli senelik halleri biliyorsunuz. Memleketimizi günden güne küçüldü. Her akşam yatarken, ertesi gün daha iyi olur ümidiyle yattım. Hasta adam mirasımızı taksim ediyorlar, şu hasta adamı tedavi edecek bir doktor çıkmayacak mı? Cenâb-ı Hakk'a dua ettim. Cenâb-ı Hakk o tabibi yarattı. Önümüze şu kırmızı kaplı sulh muahedesini getirdi. Vatan için çalışan fedakârları büyüğünden küçüğüne kadar Allah iki cihanda aziz etsin...¹⁷⁴”* gibi sözlerle bu anlaşmayı onayladığını ifade etmek istemiştir.

¹⁷² *Vakit*, 23 Ağustos 1923, No: 2044, s.1.

¹⁷³ *Vakit*, 23 Ağustos 1923, No: 2044, s.2.

¹⁷⁴ *Vakit*, 23 Ağustos 1923, No: 2044, s.1.

Bozok Mebusu Avni Bey ise Lozan Anlaşması'nın tahlilinden önce "Mondros Mütarekesi ve Sevr Esaretnâmesini hatırlatmak isterim" şeklindeki ifadelerle sözlerine başlamış ve bu anlaşmanın onaylanmasını şu sözlerle belirtmiştir:

"...Sulhun istihsâlindeki müşkülât ve muvaffik önemini takdir etmeliyiz. Kapitülasyonlardan milletimiz kurtulmuştur. Boğazlar işgal askerlerinden kaldırıldı. İmtiyazlar derdi halledildi. Askeri kuvvetimizin sınırlanması emelleri ortadan kalktı. Duyûn-u Umumiyemizin yüzde kırkıdan kurtulduk. Meşgul arazimiz kurtarıldı. Kıymetdar mevzîmizin istirdâdına teşebbüs imkânını elimizde tutuyoruz. Müstakil, şerefli hükümet olarak alem-i siyasete giriyoruz. Bütün bunlar milletimiz, hükümetimiz için şereftir.

Gerçi garb ve cenub hududlarımız milletin kalbinde sızlamaktadır. Ebediyen sızlayacaktır. Fakat cihan husumetine karşı elde ettiğimiz sulhdan fazlasının istihsâli imkansızlığı kabahati bizim değil, bu hakkı tanımayan garbındır. Muahedenin kabulünü, tasdikini temenni ederim¹⁷⁵."

Hariciye Encümeni Mazbata Muharriri Tevfik Rüştü Bey ise Hariciye Encümeni adına Lozan Anlaşması'nın müdafaasını yapmış ve Türkiye'nin menfaati için bu anlaşmanın onaylanmasını talep etmiştir¹⁷⁶.

Görüldüğü üzere, T.B.M.M.'nde Lozan Anlaşması aleyhine konuşmalar yapan kişiler bu anlaşmanın Misâk-ı Milli hükümlerini sağlayamadığından şikayet eden genellikle sınır bölgelerin mebuslarıdır. Lehte konuşmalar ise bu anlaşmanın eksik yönlerinin olduğunu kabul etmekle beraber Türkiye'nin yüksek menfaatleri için bu anlaşmanın onaylanması gerektiğini savunanlardan oluşmaktaydı.

İkdâm gazetesi de bu konuya değinmiş, mecliste sınır bölge mebuslarının konuşmalarından bahsetmiştir. Gazete, "Mecliste Muahede" başlığını taşıyan bir yazıda; *"...İtirazları dermiyan eden mebuslardan birçoğunun, o hududlar üzerinde bulunan seçim daireleri mebusları ve bu ahalimiz vekilleri oldukları nazar-ı itibare alınır ise,*

¹⁷⁵ *Vakit*, 23 Ağustos 1923, No: 2044, s.2.

¹⁷⁶ *Vakit*, 23 Ağustos 1923, No: 2044, s.2.

itirazlardaki samimiyete ve iddialardaki sıhhat ve isabete inanmamak mümkün olmaz...Artık bu feryatlarda siyaset beyn'el-milel nezaketleri ve neşriyatları aramakta hiç kimsenin hakkı yoktur. Bir de bu itirazların müdafası yanında serd edilen deliller ve yürütülen muhakemelere dikkat edilsin. Bunlarda, geniş memleket etmek ve müstakbel taarruzlar için sevk'ül-ceş hududlar aramak gibi emeller asla mevcut değildir. Bütün bu itirazları haklı göstermek için ileriye sürülen deliller, hep zamanın en demokratik destûrlarına müstenid delillerdir.

Bu sınır mebuslarının içlerinde gözyaşlarını bile tutamayanlar vardı. Meclisin bu hallet-i ruhiyesi gösteriyor ki, Lozan Muahedesi'nin tayin ettiği hududların her kısmı bizim amâl-i talebimizi tatmin etmemiştir...¹⁷⁷” şeklindeki sözlerle Lozan'ı eleştirenlerin samimiyetine inandığını izah etmeye çalışmıştır.

Gazete aynı yazıda, diğer yandan da Lozan Anlaşması'nın mevcut şartlar dahilinde en iyisinin yapılmaya çalışıldığını belirterek murahhaslarımıza ve bu anlaşmaya sahip çıktığını ifade etmeye çalışmıştır. Yazıda son söz olarak ise; *”...Mecliste hudud meseleleri mevzû bahs olurken, ne mebusların ne de bütün milletin düşüncesinden, hey'etimizi ithâm edecek ve mesûl tutacak bir fikir geçemez. Bütün itirazlar, hudutlarımızın tayininde gerek hükümetimizin ve gerek hey'eti murahhasımızın teklif ve mesaisine engel olan harici kuvvetlere ve muhalefetlere karşı bir feryaddan ibarettir.”* şeklinde bitirmiştir.

23 Ağustos 1923'te Lozan Anlaşması'nın oylamaya sunulduğu İkinci Büyük Millet Meclisi'nin birinci içtima yılının dokuzuncu celsesinde, İsmet Paşa (İnönü) söz alarak uzun uzadıya bu anlaşmanın anlam ve önemini izah etmeye çalışmıştır. İsmet Paşa (İnönü) nutkunu okunduğu zaman Vakit gazetesi meclisin havasını şu sözlerle tasvir etmeye çalışmıştır:

“...Meclis sınırsız derecede kalabalık idi. Azâlar sıraları tamamıyla işgâl ettiği gibi, bahçe kapısına kadar her yer doluydu. Localarda erkenden işgal edilmişti. Latife Hanım Efendiyle diğer Türk Hanımları, Ankara'da bulunan ecnebiler ve gazeteciler misafir localarında sulhu yapan muzaffer kumandanın bu tarihi celsede söyleyeceği

¹⁷⁷ İkdâm, 24 Ağustos 1923, No: 9494, s.1.

tarihi sözleri dinlemek için hazırlanmışlardı... İsmet Paşa (İnönü) kürsüye geldiğinde sarı çantası kolundaydı. İçinden sulh muahedenâmesini çıkarmış, sonra not defterini karıştırarak yüksek bir sesle nutkuna başlamıştır. Yüzünde halâ yorgunluk ifadesi gitmemişti. Sol elini pantolonun cebine sokmuş, sağ elinin işaretlerini sözlerine terkik ediyordu.

Gazi Mustafa Kemâl, kahverengi kalpağını giymiş yanında ise Rıza Nur oturuyordu. İcrâ vekilleri hey'etinin üyeleri ön sırada oturmuşlar, Paşa'yı tüm dikkatleriyle dinliyorlar eve not alıyorlardı.

Nutkun devamı müddetince hürmetkâr bir sessizlik hâkim olmuştu. Bugün T.B.M.M. tarihi anlarından birini yaşamıştır. İsmet Paşa (İnönü)'nin sözleri zaman zaman şiddetli alkışlar ve tasvibkâr seslerle karşılanmıştır¹⁷⁸”.

İsmet Paşa (İnönü) bu anlaşmanın Türkiye için önemine uzunca değinmiş, Lozan Anlaşması'na itiraz eden mebuslara cevap vermeye çalışmış ve sözlerine “...Muahede bize mütecânis bir vatan, gayr-i tabi kuyûdan ve hükümet içinde hükümet ifade eden imtiyazattan müberra bir vaziyet, hakk-ı müdafaası mutlak, menâbii mebzûl ve serbest bir vatan veriyor. Gerçi fakir ve harabız, fakat altın hazineleri üstünde oturuyoruz. Vatanın inkişafını temin etmeye derhal başlamak zamanı gelmiştir...¹⁷⁹” şeklindeki ifadelerle bu anlaşmanın Türklere menfaat temin ettiğini beyân ederek nutkunu bitirmiştir.

Gazeteler, İsmet Paşa (İnönü)'nin konuşmalarını “Tarihi Nutuk” olarak addetmişler ve bu nutukla Lozan Anlaşması'nın her yönünün gayet kuvvetli delillerle müdafaa edilip, kamuoyunun yeterince aydınlattığına inanmışlardır¹⁸⁰.

T.B.M.M.'nde konuşmalar bitince anlaşma oylamaya sunulmuş ve neticede dört kanunda ayrı yapılan açık oylamada , dört kanundan ikisi 13 red oyuna karşı 208 kabul, diğer iki kanunda 14 ve 16 red oyuna karşı 213 kabul oyu ile kabul edilmiştir. Meclis

¹⁷⁸ *Vakit*, 24 Ağustos 1923, No: 2045, s.1.

¹⁷⁹ İsmet Paşa (İnönü) 'nin Lozan Anlaşması hakkındaki nutkunun tam ve resmi metni için bkz., *Vakit*, 25 Ağustos 1923, No: 2046, s.1-3.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Ağustos 1923, No: 897, s.1-2.; *İkdâm*, 24 Ağustos 1923, No: 9494, s.2-3.; *İleri*, 25 Ağustos 1923, No: 1994, s.1.

¹⁸⁰ *İkdâm*, 25 Ağustos 1923, No: 9495, s.1.; *İleri*, 25 Ağustos 1923, No: 1994, s.1.

Başkanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy) oyları tebliğ ettiği zaman şiddetle alkışlanmış ve daha sonra Bursa mebusu Mustafa Fehmi Efendi, Türkiye'nin selâmeti ve saadeti için bir dua okumuştur. Anlaşma tasdik edilir edilmez T.B.M.M.'nin İstanbul'daki resmi temsilcisi Dr. Adnan Bey (Adıvar), müttefik komiserlerini ayrı ayrı ziyaret ederek Hariciye Vekâleti'nin notasını tebliğ etmiş¹⁸¹, böylece İstanbul'un tahliyesi resmen başlamıştır.

Türk basını, Lozan Anlaşması'nın tasdik haberini büyük bir mutlulukla kamuoyu ile paylaşmıştır. İkdâm gazetesi, anlaşmanın tasdik olunmasının ilk neticesinin yurdun işgal kuvvetlerinden tahliyesi olduğunu belirtmiştir. Gazete, tahliye sonrasında nasıl bir idarenin İstanbul'a geleceği merakını gizleyememiş, bu meyanda bir takım somut çözüm önerileri sunmuştur:

“...Ecnebler hakkında bizim kanunlarımızı, bizim nüfusumuzu burada hakkıyla tecelli ettirmek ve muahede ahkâmı dairesinde tatbik edebilmek için, buranın teşkilâtı diğer vilâyetler teşkilâtından çok daha başka ve çok daha geniş olması lâzımdır. Mesela bu işleri âlâlade bir vali ile onun maiyetinde bir ecnebi umur-u müdürüyle görmek mümkün değildir. Tahliyeden sonra burada, Hariciye Vekaleti'nin bir mümessili bulundurmakta manasız olur. Bütün hükümet nüfuzu burada bir genel valinin uhdesinde bulunmalı ve vilâyetin diğer teşkilâtı da ona göre olmalıdır... İşte tahliyenin olmasıyla ve bizim tam hâkimiyetimizin buraya avdet etmesiyle beraber, buraya mahsus bir hususi idarenin tesisi de lâzımdır. Muahedenin tasdiki neticelerinden biri de bu olmalıdır¹⁸²”.

Vakit gazetesinden Mehmet Asım (Us) da, meclisin Lozan Anlaşmasını tasdik etmesinden sonra müttefik devletlere anlamlı göndermeler yapmış ve özellikle İstanbul'un tahliyesinin bir an önce başlamasını talep etmiştir. Yazar; *“...Türkiye herhangi bir sulh muahedenâmesi kabul ettirmek için yalnız payitahtını işgal altına almak kâfi değildi. Türk milletinin kalbini kazanmak gerekirdi. Bu ise akd edilecek muahedeyi Türk milletini temsil eden meclisin tasdik etmesiyle mümkün olundu. Türkiye'yi temsil eden Millet Meclisi, muahedeyi tasdik ettikten sonra artık İstanbul'da ve boğazlarda işgal kuvvetlerini idâme etmenin hiçbir sebebi ve hükmü kalmazdı. Murahhaslarımızın bunda ısrar etmesindeki diğer bir sebebi, sulhun süratle*

¹⁸¹ *Vakit*, 24 Ağustos 1923, No: 2045, s.1.; *İkdâm*, 24 Ağustos 1923, No: 9494, s.1.

¹⁸² *İkdâm*, 25 Ağustos 1923, No: 9495, s.1.

uygulanması için askeri kuvvetlerin terhisi lâzım gelirdi. Halbuki İstanbul ve boğazlar tahliye edilmedikçe umûmi suretle terhisin icrasına imkân olmayacağı için te'hîri nisbetinde sulhun avdeti de ertelenecekti...” şeklindeki ifadelerle tasdik hakkındaki görüşlerini bayan ederken aynı makalesinin devamında bir endişesini de dile getirmiştir. Yazar, Türk-Yunan barışının müttefiklere ait barış hükümlerinden ayrıldığını belirterek barışın devamı için bu anlaşmanın Yunan meclisi tarafından da süratle tasdik edilmesini öngörmektedir. Yazar son olarak Lozan Anlaşması'nın müttefik parlamentoları tarafından da hızla tasdik edilmesinin dünya barışı için elzem olduğuna değinmiştir¹⁸³.

Vakit gazetesi, İngiliz “Daily Telegrpy” gazetesinin T.B.M.M.'nin Lozan Anlaşması'nı tasdiki hakkındaki yorumlarına Türk halkının her daim uyanık olmasını sevk etmek için tamamına yer verdiğini belirtmiştir. Vakit gazetesi bu İngiliz gazetesinin “Ankara ve Lozan” başlığını taşıyan yazısına şu sözlerle yer vermiştir : *“Ankara Millet Meclisi bir çoğunluk şerefi ile Lozan Muahedesini tasdik etti. Bu muahedenin kabulünde hiçbir mesele çıkmadı. Esasen yeni meclis bu amaçla davet olunmuştu. Hatta Avrupalı bir müşahid için muahedenin ittifâk-ı ara ile tasdik edilmemiş olması hayret verici bir şeydir... Lozan Muahedesini'nin esasatı, Londra'da olduğu gibi kadar Ankara'da da mevcuttur. Hiçbir Millet Meclisi düşünülmez ki bu muahedeyi reddetsin. Fakat bir İngiliz, doğrusunu söylemek gerekirse, bu muahedenin korkuların endişesiyle seçilmemiş olan bir meclis tarafından tasdikini arzu ederdi. Fakat ortada meclis duvarları arasında tahdis edecek olan tehlikelerden daha mühim birçok tehlikeler vardır. Bu muahede ile Türkiye'de ecnebi ticaretinin ve tebaasının, hatta Türkiye'nin geleceği ehil olmayan ellere bırakılmıştır...¹⁸⁴”*. Vakit gazetesi de bu İngiliz yorumlarına karşı sert üsluplarla cevap vermekten çekinmemiş, bu tür gazeteleri gerçekçi olmaya davet etmiştir.

Netice kamuoyunda büyük bir sevinçle karşılanan Lozan Anlaşması'nın T.B.M.M. tarafından tasdik edilmesinden sonra özellikle İstanbul halkının merakla beklediği tahliye işlemleri müttefik işgal kuvvetleri tarafından bir an önce başlamıştır.

¹⁸³ Mehmet Asım (Us), “Muahedenin Tasdiki”, *Vakit*, 24 Ağustos 1923, No: 2045, s.2.

¹⁸⁴ *Vakit*, 30 Ağustos 1923, No: 2051, s.2.

3.4. Türk Topraklarının Müttefik İşgal Kuvvetleri Tarafından Tahliye Edilmesi

Mudanya Mütarekesine göre; müttefik işgal kuvvetlerinin Türk topraklarında kalması barış konferansında (Lozan'da) verilecek karara kadar devam edecekti. Lozan konferansı müzakerelerinde, Türk topraklarının müttefik işgal kuvvetleri tarafından tahliye edilmesi meselesi Türkiye için hayati meselelerden birini teşkil ediyordu. Bu konuda Türk delegelerinin kati tavrının etkisiyle, Lozan Anlaşması'nın T.B.M.M. tarafından tasdik edilir edilmez, işgal kuvvetleri tarafından işgal edilen yerlerin altı hafta zarfında boşaltılmasına anlaşma gereğince karar verilmişti. Lozan Anlaşması'nı T.B.M.M. tasdik edilince tahliye işlemlerine hemen başlanmıştır.

İstanbul Kumandanı Selâhaddin Adil Paşa ile İngiliz Kumandan General Sir Charles Harrington, müttefik karargâhından askeri erkân ile İstanbul kumandanlığı askeri erkânının birlikte çalışacağını kararlaştırmışlardır. Selâhaddin Adil Paşa, önceden İstanbul kumandanlığı tarafından hazırlanmış olan teslim projesinin “Müdafaa-ı Milliye Vekâleti” ile “Erkân-ı Harbiye Umûmiye Dairesi” ne tasvip ettiğini belirtmiştir¹⁸⁵. Müttefik komutanları, General Harrington'un başkanlığında toplanarak tahliye plânını kararlaştırmışlardır¹⁸⁶.

İkdâm gazetesi, Türkiye'deki İşgal askerlerinin memleketlerine gidecekleri için bazılarının memnun bazılarının da memnun olmadıklarını o kişilerle röportaj yaparak kaydetmiştir. Bir Fransız zâbıtı İkdâm muharririne, “*Filhâkika nihayet bir buçuk ay sonra güzel İstanbulunuzu terk etmiş terk etmiş bulunacağız. Bursadan ayrılırken memleketimize gideceğimizi düşünmekle beraber, şüphesiz biraz müteessir olacağız. Sizi temin ederim ki biz Fransızlar kendimizi burada hiçte yabancı bulmadık...*”¹⁸⁷ sözleriyle duygularını ifade ederken, gazetenin aynı nüshasında bir Fransız askeri de şu sözleri sarf etmiştir; “*Allahım! Artık memleketimize döneceğiz. İki senedir görmekten mahrum olduğum aileme kavuşacağım. Ama bilmem, askerlik bu. Belki de ailemin bulunduğu şehirden başka bir şehre gideceğim.*”

¹⁸⁵ Tahliye işlerinin ayrıntısı için bkz., *Vakit*, 16 Ağustos 1923, No: 2037, s.1.

¹⁸⁶ *Vakit*, 25 Ağustos 1923, No: 2046, s.1.

¹⁸⁷ *İkdâm*, 25 Ağustos 1923, No: 9495, s.1.

Tahliye işleri tamamlandıktan sonra Müttefik İşgal Komutanları tahliye sonrasında, Türkiye’den ayrılırken duygularını ifade eden beyânatlarda bulunmuşlardır. İngiliz kumandan General Harrington; “...*Sulhun uzun ve devamlı olmasını samimiyetle ümit ve temenni ederim...Hepimiz geçen dokuz sene hakkında nahoş hatıralar saklıyoruz. Vazifemin burada bitmiş olmasından ve İstanbul hakkında çok mesud hatıralar taşıyacağımdan dolayı pek memnunum. Vazifem, pek ziyade dikkate şayan bir hususiyeti haiz idi. Şimdi ise bu vazife çok kolaylaşmıştır... Biz Türklerin hassasiyetine riayet etmeye, vaktiyle iyi dost olduğumuzu ve daima birbirimize riayetkâr olduğumuzu hatırlatmaya çalıştık. Türk milletine karşı doğru, adil ve nazik olmaya gayret ettik. Bizim de zorluklarımız, meşgalelerimiz oldu. Türklerde bundan dolayı bize hürmet etmiştir...Müttefikeyn kuvvetleri kendi devletlerinin şeref ve haysiyetini yerine getirmek için herşeyi yapmışlardır... Artık tahliyeden sonra Türkiye’ye saadet ve devamlı bir sulh temennisi kalıyor...*¹⁸⁸” şeklindeki ifadelerle duygularını ifade etmiştir.

Vakit gazetesi Harrington’un sözlerini eleştirmiştir. Gazete, General Harrington’un, işgalin Türk ve Müslüman İstanbul halkının kalbinde bıraktığı acı hatıraları silmek için birkaç teselli vermek, mazinin karşılıklı unutulmasını teklif etmek yerine işgalin Türkiye için bulunmaz bir nimetmiş gibi göstermesine veryansın etmiştir¹⁸⁹.

Fransız Kumandan General Charpy de Türk- Fransız münasebetlerinin eski haline döneceği ümidini taşıdığını belirtmiş ve Türkiye’den ayrılırken, “*Manevi ikinci bir vatandan ayrıldığımı hissediyorum*¹⁹⁰” şeklindeki cümlelerle hislerini ifade etmeye çalışmıştır.

İtalyan Kumandan General Monbelli, Türkiye için mutlu bir gelecek temennisinde bulunduktan sonra “...*Yeni Türkiye’nin haklı davasına en evvel İtalyanlar yardım etmiştir. Her şeyine rağmen Türkiye ve İtalya’nın dostluğuna mani ortada hiçbir sebep yoktur*¹⁹¹” ifadelerle sözlerini tamamlamıştır.

¹⁸⁸ *Vakit*, 1 Eylül 1923, No: 2053, s.1.; *İleri*, 3 Ekim 1923, No: 2018, s.1.; *İkdâm*, 1 Eylül 1923, No: 9502, s.1.

¹⁸⁹ *Vakit*, 1 Eylül 1923, No: 2053, s.1.

¹⁹⁰ *İleri*, 3 Ekim 1923, No: 2018, s.1.

¹⁹¹ *İleri*, 3 Ekim 1923, No: 2018, s.1.

Tahliye sonrasında İstanbul'a girecek olan Türk orduları için müttefikler tarafından çeşitli spekülasyonlar ortaya atılmıştır. Buna göre; sözde Türk askerlerinin gelişile mevcut asayiş bozulacak anarşi ortaya çıkacaktı. Bu tarz zararlı propagandalara karşı Vakit gazetesi yazarlarından Mehmet Asım (Us); “... *Türk askerinin İstanbul'a gelişile hiçbir ferdin burnu kanamayacaktır. Fakat Türk ordusunun gelmesiyle kalplerinin içinden kan akanlar olursa tabiki bunları teselli etmek içinde koşmayacaktır... Tahliyenin son günlerinde Türk askerlerinin gelmesiyle asayişin bozulması ihtimalini gizli gizli neşrederek propaganda yapan düşmanların bu tarz hareketlerini nazar-ı ibret önünde bulunduralım...*¹⁹²” şeklindeki sözlerle cevap vermeye çalışmıştır.

Tahliyenin sona ermesini gazeteler şu manşetlerle okuyucuya duyurmuşlardır :

“ *Bugün istiklâl şehidlerinin kanlarıyla kızaran vatan ufuklarında esaret zincirinin son halkasını eriten güneşler doğuyor*¹⁹³ ”.

“*İstanbul ufuklarını saran kesif kâbus içinde beş yıl oynanan dram dün nihayet buldu. Yüzlerinde kırılan gururlarının izleriyle bayrağımızı selâmlayarak gittiler. Vakit gazetesi, Kurtuluş Bayramını okuyucularına tebrik eder*¹⁹⁴ ”.

“*Şehrimizde tam hâkimiyetimizin kazanılması, her türlü ikililiğin tamamen def'i*¹⁹⁵ ”

“*İstanbul halkı artık hürriyetine kavuştu, işgal ve esaret kalktı*¹⁹⁶ ”

“*Dört sene on buçuk ayadan beri şehrimizde bulunan müttefikler bir daha Türkün hürriyetine baş sokmamaya ahd etseler yeridir*¹⁹⁷ ”

Vakit gazetesi, müttefiklerin İstanbul'u terk edişindeki izlenimlerini şu sözlerle ifade etmeye çalışmıştır :

¹⁹² Mehmet Asım (Us), “Tahliyenin Son Günleri”, *Vakit*, 1 Ekim 1923, No: 2068, s.1.

¹⁹³ *Vakit*, 2 Ekim 1923, No: 2069, s.1.

¹⁹⁴ *Vakit*, 3 Ekim 1923, No: 2070, s.1.

¹⁹⁵ *İkdâm*, 2 Ekim 1923, No: 9518, s.1.

¹⁹⁶ *İkdâm*, 3 Ekim 1923, No: 9519, s.1.

¹⁹⁷ *İleri*, 2 Ekim 1923, No: 2017, s.1.

“Türk milleti Afyon’dan İzmir’e indiği günde bunu görmüştü. Fakat o vakitten beri bekliyordu. Düşman olarak topraklarımıza girenler Türkün istiklâlini temsil eden al sancağın önünde saygıyla eğilerek ayrıldılar...Üç general daha dün istiklal ve hakimiyetimizi elinden almaya uğraştıkları milletimizi temsil eden sancağı selâmlarken metanetlerini kaybetmemeye uğraşıyorlardı¹⁹⁸”.

Türk basını da tahliyenin bitmesi ve İstanbul’un tamamen istiklâlini kazanmış olmasının sevincini sayfalara sığdıramamıştır. Halkın coşkusuna da gazeteler geniş yer vermişlerdir. Örneğin İkdâm gazetesi; “...Saat onbire yirmi kala Dolmabahçe Meydanı’na bakan tüm yer ve caddelerde nihayetsiz bir insan dalgası vardı. Binlerce insan çehresinden binlerce mana okunuyordu. İşte ulu, hüüzün ve elem dört seneden beri bu meştûm işgalin her türlü tazyik ve zulmüne mar’ûz kalan Türkler, bu saadetin heyecanıyla muttu, yüzbinlerce Türk evlâdının kanı pahasına istihsâl edilen bu şerefli manzarayı seyre hazırlanıyordu¹⁹⁹” şeklindeki sözlerle Türk halkının mutluluğunu yansıtmaya çalışmıştır.

Vakit gazetesinden Mehmet Asım (Us) ise; “... Müttefikler beş sene önce İstanbul’a girerlerken yalnız Beyoğlu tarafından değil, İstanbul’un saf ve cahil ahali tarafından bile bir kurtarıcı gibi karşılanmıştı. İngiliz adaleti hakkında hayalpervâne menkıbeler işitmiş olan bu halk o güne kadar Türk idaresi altında bulamadıkları şeyleri bir düşman olarak İstanbul’u işgal eden kuvvetlerden beklemişti. İşgalden pek az zaman sonra ecnebi idaresinden ümit bekleyen cahil taife halk bile en zalim bir Türk idaresinin en adil bir ecnebi idaresiyle kıyas edilemeyeceğini anlamıştı. İşte şimdi bütün beş senelik tecrübelerin verdiği kanaat ile deniz kenarına gelmiş olan Türk ve Müslüman İstanbul, gözlerinin önünde geçip giden işgal kuvvetlerine ait gemiye bakarken dünyayı tamamen başka bir şekilde gördüğünü gösteriyordu. Burada ihtiyar ninelerden bazıları bir daha gelmesini arzu edilmeyen yolcuların arkasından yapıldığı gibi, ellerine küçük taşlar alarak gemiye doğru fırlatıyorlardı²⁰⁰” gibi ifadelerle Türk milletinin duygularına tercüman olmuştur. Yazar bir başka makalesinde, müttefiklerin Lozan

¹⁹⁸ *Vakit*, 3 Ekim 1923, No: 2070, s.1.

¹⁹⁹ *İkdâm*, 3 Ekim 1923, No: 9519, s.1.

²⁰⁰ Mehmet Asım (Us), “Nasıl Gittiler?”, *Vakit*, 3 Ekim 1923, No: 2070, s.1.

Anlaşması hükmünce tahliyeyi tamamlamalarını dünya barışı adına bir başarı addetmiştir²⁰¹.

İkdâm gazetesinden Ahmet Cevdet (Oran), yazmış olduğu makalesinde, işgal kuvvetlerinin Türk yurdundan çıkmasının sevincini şu sözlerle okuyucusuyla paylaşmıştır:

“...İstiklâl ve hâkimiyetin bir millet için ne büyük bir nimet olduğunu biz bu işgal zamanında takdir ettik ve anladık...Mukaddes şehidlerimiz ile muhterem gazilerimize, sırtlarıyla cephelere cephâne taşıyan ulu Anadolu kadınlarına hürmetlerimizi arz eder ve yeni Türkiye'nin teâli-şân ve şevketine dualar ederiz²⁰²”.

Vakit gazetesi yazarlarından Mehmet Nurettin de bu konu hakkında yazmış olduğu makalesinde ilginç bir tespit yapmıştır. Yazar, İstanbul'un fethinin 29 Mayıs 1403 Salı günü olduğunu, Türkün İstanbul'a ikinci defa tamamen sahip olduğu bugünde Salı gününe denk geldiğini belirterek bu uğurlu Salı gününün Türk milleti hayatında anlamlı bir hatıra olacağını kaydetmiştir²⁰³.

İleri gazetesinden Suphi Nuri (İleri), işgal günlerinin sorumlusu olarak “İttihat ve Terrâki” yi göstermiş ve bugünlere gelinmesinden dolayı Türk ordusuna ve T.B.M.M.'ne şükranlarını arz etmiştir. Yazar Türk milletinin bu acı günleri bir daha yaşamaması için bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Düşmanlara karşı her daim güçlü bulanabilmek için Türkiye'nin inkişafının elzem olduğuna inanan yazar bu bağlamda Türk milletini çok çalışmaya ve her daim iş başında bulunmaya davet etmiştir²⁰⁴. Yazar, başka bir makalesinde yine aynı konuya temas ederek, müttefiklerin işgal süresince Türk milletine çektirdikleri cefaların gelecek için asla unutulmamasını ve her zaman uyanık bulunmayı kamuoyundan istirham etmiştir²⁰⁵.

Nihayetinde müttefik işgal kuvvetleri yurdu terk ettikten sonra Türk ordusu İstanbul'a görkemli bir törenle girmiştir. Her yer bayraklar ve defne dallarıyla

²⁰¹ Mehmet Asım (Us), “Taahhüde Riayet”, *Vakit*, 5 Ekim 1923, No: 2072, s.1.

²⁰² Ahmet Cevdet (Oran), “Çıktılar”, *İkdâm*, 3 Ekim 1923, No: 9519, s.1.

²⁰³ Mehmet Nurettin, “İki Uğurlu Salı : 29 Mayıs 1453, 2 Ekim 1923”, *Vakit*, 2 Ekim 1923, No: 2069, s.1.

²⁰⁴ Suphi Nuri (İleri), “Onlar Memleketlerine Biz de İş Başına!”, *İleri*, 2 Ekim 1923, No: 2017, s.1.

²⁰⁵ Suphi Nuri (İleri), “Gittiler...”, *İleri*, 3 Ekim 1923, No: 2018, s.1.

süslenmiş, kurbanlar kesilip dualar edilmiştir²⁰⁶. İstanbul halkının, tarihte enderi az rastlanır bu mutlu gününü gazeteler ayrıntılarıyla beraber sayfalarına aktarmaya çalışmışlar, işgalden kurtuluşu seçtikleri en manidar sözlerle kutlamışlardır. Türk ordusunun İstanbul'a giriş anı olan bu tarihi günü gazeteler şu manşetlerle okuyucusuna aktarmışlardır:

“Muzaffer Türk orduları yarın sabah hürriyetine kavuşan İstanbul'a giriyor. Türk askerinin Hicri 857'de ilk defa fethettiği İstanbul, genç Türkiye'nin muzaffer orduları Hicri 1342'de ikinci ve son defa İstanbul'u fethediyorlar. Cihan ve tarih için bu olay çok önemlidir²⁰⁷”

“Muzaffer ve kahraman kıtaatimiz dün sevgili İstanbul'a girmiştir²⁰⁸”

“Türk ordusu başında zafer halesinden örülmüş tacıyla İstanbul hududlarına girdi²⁰⁹”

“Kahraman fatihler bugün İstanbul ufkuna süngülerinizin kanlı meşalesinden hiç batmayacak bir güneş getirdiniz, selâm ve minnet size!...Bu dakikada yalnız biz değil, tüm İslâm alemi şükürler ediyor²¹⁰”

“Beş yıl vatansız kalan İstanbul Türkleri alkışlar içinde kahramanların elinden ebedi istiklâl ve ebedi şeref berâtını aldı²¹¹”

“İstanbul bugün şanlı kurtarıcılarına kavuşuyor. Bütün İstanbul halkı, kendilerini esaretten kahramanane bir surette kurtaran muzaffer orduya, tek bir vücut gibi bir hisle, bir lisanla arz-ı şükran ve minnet ediyor. 'İkdâm'da halkın bu hissine tercüman ve onunla hep bir dille kahraman kurtarıcılarına hoş geldin der²¹²”

²⁰⁶ Türk ordusunun İstanbul'da karşılama töreni ve yapılan hazırlıkların ayrıntıları için bkz., *İkdâm*, 5 Ekim 1923, No: 9521, s.1.; *Vakit*, 6 Ekim 1923, No: 2073, s.1.; *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Ekim 1923, No: 932, s.1.

²⁰⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Ekim 1923, No: 933, s.1.

²⁰⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Ekim 1923, No: 934, s.1.

²⁰⁹ *Vakit*, 5 Ekim 1923, No: 2072, s.1.

²¹⁰ *Vakit*, 6 Ekim 1923, No: 2073, s.1.

²¹¹ *Vakit*, 7 Ekim 1923, No: 2074, s.1.

²¹² *İkdâm*, 6 Ekim 1923, No: 9522, s.1.

“İstanbul, kendi kurtarıcılarını pek derin bir samimiyet ile ve pek büyük bir merasimle istikbâl etti. Esaretin her nevî cevr ve zelletlerini görmüş olan İstanbul halkı, kendisini o esarettten kurtarmış olanlara karşı dün minnet ve şükranının âsârını gösterdi²¹³”

Gazeteler, Milli Mücadele'nin zaferle neticelenmesinde en büyük âmil olan Türk ordusuna övgüler yağdırmışlardır. Yazar Ahmet Cevdet (Oran), Türk askerinin İstanbul'a gelmesini “Türklüğün Kurtuluş Bayramı” olarak addetmiş, İstanbul'un yaşadığı acı hatıraları hatırlatarak bugünleri gösteren Türk ordusuna teşekkürlerini takdim etmiştir²¹⁴. Yazar başka bir makalesinde Türk ordusunu “...Her Türk askerinin simasında bir şan ve şeref tarihi yazılıdır. O ne büyük fedakarlıklar, ne büyük mahrumiyetlere, ne derin acılara sanki nefisini vakfetmiştir. İşte Türk askerini yücelten bu uzun tecrübelerdir. Bu orduya bazen mağlûp etmiş olan tesir; bakımsızlık, kumandadaki ehliyetsizlik olmuştur. Bu tahrip amilin artık ötede kaldığını bize dün ikinci timsal gösterdi...²¹⁵” şeklindeki sözlerle övmüştür.

Vakit gazetesi, İstanbul'un geçirmiş olduğu bu mukaddes heyecanı izah etmek için kelimelerin kifayetsiz kalacağına kanaat getirmiştir. Gazete, “...Kelimeler bu büyük, bu engin manzarayı izah edemezler. Şehir ihtiyarı, genci, çoluğu çocuğuyla belki elli teselliden beri idrak edemediği coşkulu bir heyecan ile sokaklar, caddeler canlı ve rengarenk ırmakların dalgalarıyla bitmez tükenmez bir cereyanla aktı²¹⁶” şeklindeki sözlerle bu duyguyu ifade etmeye çalışmıştır.

Yazar Mehmet Asım (Us) ise bu şanlı günü makalesinin adına da koyduğu üzere “Milli Zaferin Son Günü” olarak telâkki etmiştir. Yazar, Mudanya Mütarekesi ile İstanbul hudutlarında başarılan askeri zaferin artık tamamlandığını ifade ettikten sonra bugünün manasını; “...Artık halk hayatından, hürriyetinden emin olabilir. Herkes geceleri, hiç ecnebi süngüsüyle kapı kırılarak, alıp götürülmeyeceğine kâni olarak rahatça evinde yatabilir. Gündüzleri hiç ecnebi polisi gelip götürülmeyeceğine emin

²¹³ *İkdâm*, 7 Ekim 1923, No: 9523, s.1.

²¹⁴ Ahmet Cevdet (Oran), “Türklüğün Kurtuluş Bayramı”, *İkdâm*, 6 Ekim 1923, No: 9522, s.1.

²¹⁵ Ahmet Cevdet (Oran), “Demir Ordunun Görünüşü”, *İkdâm*, 7 Ekim 1923, No: 9523, s.1.

²¹⁶ *Vakit*, 7 Ekim 1923, No: 2074, s.1.

olarak dükkanlarında serbestçe alış-verişi ile meşgul olabilir...²¹⁷” şeklindeki sözlerle izah etmeye çalışmıştır.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ise İstanbul’da yaşanan bu tarihi anları sayfalarına sığdırmakta zorluk çekmiş, buradaki kutlamalara geniş yer vererek bu heyecanın yalnız İstanbul’da değil de Anadolu’da da yaşandığını ifade etmeye çalışmıştır. İstanbul gazetelerinin bugünü nasıl karşıladığından bahseden gazete, işgalin sona erip Türk askerinin İstanbul’a girişinin dış ülkelerdeki yankılarına da yer vermiştir. Gazete, *“Yabancılar; Bugün artık hepsi bir ağızdan diyorlar ki: ‘Türk ordusu asla zaaf ve tereddüd tanımamıştır’”* başlığıyla vermiş olduğu haberinde yabancı basının bu olaya bakışını dile getirmeye çalışmıştır. Aynı haberde bir Fransızca İstanbul gazetesinin baş makalesinde Türk ordusunu methettiğini söylemiştir. Aynı şekilde Rumca gazetelerinde çeşitli makaleler neşrettiğini belirterek şu Rum gazetesinin itirafına yer vermiştir :

“Yeni Türkiye’nin bu muazzam eserinin meydana gelmesine azınlıklar yardım etmemişlerdir. Azınlıklar vaziyeti layıkıyla takdir edemeyerek batının vaadlerine aldanmışlardır. Anadolu’da getirilen eser-i muvaffakiyet Türk milletinin kabiliyetine ve büyük rüesasına aittir”. Yine başka bir Rum gazetesinin şu sözlerine yer vermiştir: *“Ordunun İstanbul’a girişi günlerinde şehrimizde imtitâl bir intizâm hüküm sürmüştür. Emsali görülmeyen bu kadar kalabalık yoktur. Heyecanlı tezahürât herhangi bir Avrupa memleketinde vukû bulsaydı behemehâl birçok hadiselere sebebiyet verirdi²¹⁸”*

Yeni Türkiye tam bağımsızlığına kavuştuktan sonra savaş yaralarını sarmaya ve gelecekte Türkiye’nin inkişafı için bir takım atılımlar yapmaya başlamıştır. Bu uzun ve meşakkatli yolda yapılan ilk iş Türkiye’nin yeni başkentini Ankara olarak seçmek ve Cumhuriyeti ilân etmek olmuştur.

²¹⁷ Mehmet Asım (Us), “Milli Zaferin Son Günü”, *Vakit*, 7 Ekim 1923, No: 2074, s.1.

²¹⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Ekim 1923, No: 933, s.1.

SONUÇ

Müttefik devletler tarafından başlatılan Türk'ü yok etme mücadelesi, Türk milletinin milli mücadele ruhunun askeri ve siyasi cepheye yansmasıyla bertaraf edilebilmiştir. Bu mücadele sayesinde ki kazanılan askeri zaferlerden sonra Mudanya Mukavelesi imzalanmış, ve Lozan Konferansı'nın toplanılmasına karar verilmiştir.

Türkiye Lozan Konferansı boyunca adeta müttefiklere karşı diplomatik savaş vermiş ve neticede milli egemenliğimizi her yönden tasdik eden bu anlaşmayı imzalamaya mahzar olabilmıştır.

Lozan Barış Konferansı aylarca tüm dünyayı ilgilendiren önemli bir havadis merkezi olmuş, muhabirler gün gün ülkelerini bilgilendirmek için adetâ birbirleriyle yarışmışlardır. Lozan'da bulunan Türk basın mensupları da dönemin tüm güç haberleşme imkansızlıklarına rağmen, burada yaşanan heyecanlı atmosferi, gerek Lozan'da gerek dünya kamuoyundaki ilk yankılarına dair izlenimlerini, sıcağı sıcağına gazetelerine; haber, beyanat, makale, konferans metinleri, fotoğraflar şeklinde Türk kamuoyuna yansıtmaya çalışmışlardır.

Tutarlı ve kararlı bir yayın politikası izlenerek çok önemli ve hararetle yazılar yazılmış, her konu gün gün gazetelere tartışma konusu olmuştur. Manevi dinamikleri her daîm ayakta tutmaya çalışan Türk basını, göndermiş olduğu sağduyu mesajlarından da Türk kamuoyunun olumlu etkilenmesini sağlamış, böylece tansiyonun yükseldiği zamanlarda kamuoyu olayları metanet ve sabırla karşılamıştır. Yazarlar, barışın olması için diğer önemli bir amilin sabır ve metanet olduğuna inanmışlar ve bu bağlamda yazdıkları yazılarla kamuoyuna umut aşılama çalışmışlardır. Örneğin İleri gazetesinden Suphi Nuri (İleri) bu konuda şu sözleri neşretmiştir:

“...Bu sebât ve mukavemat yarışında sınırlarımıza hakim olacağız ve karşımızdakilerin son manevralarına da dayanmak suretiyle işin içinden çıkacağız¹ ... Konferansın uzaması ciddi iş görülmesinin temini içindir. Bu yüzden varsın güç olsun, varsın pazarlık biraz daha uzasın. Neticede hak ve tatbiki mümkün olan bir muahede imzasını temin için her türlü sınır müsabakasına hazırız. Bedbin olmaya mahal yoktur. Çar ve naçar sulh olacaktır...²”

¹ Suphi Nuri (İleri), “Lozan'da Müşkülât”, *İleri*, 7 Haziran 1923, No: 1918, s.1.

² Suphi Nuri (İleri), “Sulh Olacak mı?”, *İleri*, 20 Aralık 1923, No: 1752, s.1.

Lozan'daki ikinci delegemiz olan Dr. Rıza Nur ise bu konuda; *“Mesele bir asab meselesidir. Hangi tarafın siniri önce gevşerse, o taraf mağlûp olacaktır. Ben sıkıştığım zaman Anadolu'daki Mehmetçiğin yüzünü gözümün önüne getiririm. Nihayetinde muvaffakiyet bizde kalacaktır”*³ şeklindeki anlam dolu sözlerle mevcut vaziyeti ifade etmeye çalışmıştır.

Türk basını, Lozan Konferansı öncesinde ve konferans esnasında müzakerelerin seyrini değiştirebilecek ve dünya kamuoyunu olumsuz yönde etkileyecek propaganda ve kışkırtmaları önlemek için de çalışmıştır. Özellikle bu propagandaları yaymaya çalışan Türk düşmanlığıyla marûf bazı müttefik basına savaş açmıştır. Bu tür menfi hareketlere karşı en anlamlı mesajlar her daîm uyanık bulunan Türk basını tarafından verilmiştir.

Basının çok büyük bir güç merkezi olduğunu bilen başta İsmet Paşa (İnönü) olmak üzere tüm delegelerimiz, Türk davasını anlatmak için fırsat buldukça, konferans boyunca yerli özellikle yabancı basını aydınlatıp sık sık demeçler vermişlerdir. Bu bağlamda gazeteler, Lozan Konferansı boyunca, Türkiye'nin Misâk-ı Milli'ce belirlenen meşrû haklarını Türk delegelerinin yanında, Türk halkının tercümanı olarak tüm dünya kamuoyuna duyurmaya ve savunmaya çalışmışlar, böylece manevi bir kuvvet olarak Türk heyetinin yanında yer almışlardır. Dolayısıyla Türkiye'nin en fazla desteğe ihtiyacı olduğu bu hassas zamanda basının müspet rolünün oldukça fazla olduğu çok rahat söylenebilir. Yazar Mehmet Asım (Us), Lozan'da basının müspet rolüne şu anlamlı sözlerle değinmiştir: *“...Türk milleti, Sevr esaret nâmesini yırtmak için giriştiği harbde nasıl kadınları ve çocukları ile beraber çalışmış, hatır ve hayalce gelir fedakârlıklar etmişse Lozan Muahedesi ihzâr edilirken de müzakerâtın bütün safhasını basın vasıtasıyla takip etmiş, adeta sulh heyeti murahhassamızın çalışmalarına uzaktan katılmıştır. Bunun için Lozan muahedesi yalnız bir ferdin veya bir heyetin değil, bütün Türk milletinin bir şaheseridir...”*⁴

Türk basınında yazarlar ister istemez hissi davranmışlar, savunma yapırlarken karşı tarafı bir şekilde subjektif bir biçimde itham etmişlerdir. Yazarlar, müttefik devletlere tepkilerini çok rahat kelimelerle ifade etmişlerdir. Bu tepki bazen tansiyonun yükseldiği zamanlarda ifrat derecesindedir. Bunun yanında yazarların ilgi ve sempati duydukları devletlere karşı Lozan Konferansı boyunca daha ılımlı sözler sarfettiğini söylemek mümkündür. Örneğin, Ahmet Emin (Yalman) Amerika'yı, Suphi Nuri (İleri) Fransa'yı diğer

³ *Vakit*, 28 Aralık 1923, No: 1812, s.3.

⁴ Mehmet Asım, “Muahedenin Neşri”, *Vakit*, 14 Ağustos 1923, No: 2035, s.1.

devletlere oranla sert yazılar yazmaktan imtina etmişlerdir. Bunun dışında tüm yazarlar İngiliz ve Yunanlılara karşı savaş açmışlar, en sert üslûplarını kullanmışlardır. Bunu objektif gazetecilik anlayışıyla bağdaştırmak mümkün olmasa da bir dereceye kadar bunu doğal karşılamak gerekmektedir. Çünkü bu dönemdeki yazarlar Kurtuluş Savaşı'nı yaşamış veya yaşanan gelişmelere birebir tanık olmuş insanlardır. O dönemler için haklı davamızı müdafaa için bunlar çok doğal karşılanabilir. Milli Mücadele yıllarında Türk milletini en fazla yıpratın devletler arasında İngiliz ve Yunanlıların olmasının bunda payı fazla olmuştur. Yine aydın kesim denilen yazarları İstanbul'un işgaliyle beraber Malta'ya sürgüne gönderen İngiltere'dir. Konferans boyunca da diğer devletlere nazaran İngiltere en ziyade menfî tavırlar sergilemiştir. Bu nedenle yazarların hissi yorumlar yapması doğal karşılanabilir. Ama konferans boyunca yazarların sempati duydukları devletlere yazmış oldukları ılımlı yazılar bazen konferans süresi içerisinde yerini sert yazılara bırakmıştır. Örneğin konferans başlamadan yazarların en fazla güvendiği devlet olan Fransa, daha sonra konferansın dağılmasının baş sorumlularından biri olarak gösterilmiştir.

Yazarlar Lozan Konferansı boyunca en fazla müttefiklerin eski zihniyetlerini devam ettirmedeki ısrarlarından yakınmışlar, bunu barış yapılmasına en büyük engel olarak gördüklerini çeşitli defalar yazdıkları yazılarında ifade etmeye çalışmışlardır. Örneğin bu konuda İleri gazetesi yazarlarından Suphi Nuri (İleri):

"...Müttefikler bir türlü bizi kendi ailelerine müsavî hukuk ile almak istemiyorlar. Onlar her vakit ehl-i sâlib kafası ve ruhu ile hareket ediyorlar⁵, onlar öyle bir muahede yapmak istiyorlar ki, Sevr Muahedesi gibi gayr-i kabil mümkün olsun. Hergün yeni bir kavgaya zemin bulunsun ve hiçbir vakit alemde sulh ve sükûn olmasın. Onların hayalat vadisindeki ısrarları sırf izzet-i nefis, sırf gurur ve sırf mazilik hissiyledir...⁶"

İsmet Paşa (İnönü) ise Vakit gazetesinin Lozan muhabirine; *"...Devletler öğrenmişlerdir ki karşılarında bulunan murahhaslar eski Osmanlı memurları değil, yeni Türkiye'nin mümessilleridir. Avrupa devletlerini, mümessil eden murahhaslar konferansa garip bir zihniyet ile gelmişlerdir. Eski Osmanlı İmparatorluğu ile aralarındaki münasebeti yeni Türkiye ile de tesis etmek fikrini besliyorlar. Sulh olup olmayacağı, bu devletlerin buraya*

⁵ Suphi Nuri (İleri), "Hakiki Sulh", *İleri*, 23 Mayıs 1923, No: 1903, s.1.

⁶ Suphi Nuri (İleri), "Lozan'da Hayal ve Hakikât", *İleri*, 6 Aralık 1923, No: 1738, s.1.

geldikleri zamanki zihniyetlerini değiştirmeye bağlıdır...⁷ “ şeklindeki sözlerle müttefiklerin zihniyetinin barışın önünde en büyük engel olduğunu vurgulamaya çalışmıştır.

Neticede uzun ve çetin geçen müzakerelerin ardından Lozan Antlaşması imzalanmış, böylelikle Sevr esaretnâmesi tarihe gömülmüş, her şeyden evvel, Türk milletinin kendi milli sınırları içerisindeki tüm istiklâlini tasdik edilmiştir. Bu anlaşma ile Türk milletine yeni bir hayatın kapıları açılmış, asrî bir devletin temelleri atılmıştır. Yabancıların esiri olmaktan kurtulunmuş, kapitülasyonlar tamamen yok edilmiştir.

Lozan Anlaşması ile Sevr Anlaşması karşılaştırıldığında, müttefiklerin Türkiye'ye hazırlamış olduğu parçalama ve imha planlarının tamamen çöktüğü gözlenmektedir. Sınırlar konusunda; Sevr'de Doğu Anadolu'da özerk bir Kürdistan ile bağımsız bir Ermenistan, İzmir ve çevresinde Yunanistan'a bağlı özerk bir yönetim kurulmak istenilmiş, Lozan'da bunların hiçbiri kabul edilmemiştir. Sevr'de Trakya Türkiye'nin elinden alınırken, Lozan'da Karaağaç dahil olmak üzere Meriç hattı kabul edilmiştir. Suriye sınırı Sevr'de müttefiklere bırakılırken, Lozan'da 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması teyit edilmiştir.

Sevr'de yer alan kapitülasyonlar Lozan'da ortadan kaldırılmıştır. Yine Sevr'de devletlere verilen geniş imtiyazlar, Lozan'da, Türkiye'nin egemenliğinden ödün verilmeden kısıtlanmıştır.

Sevr'de azınlıklara geniş haklar tanınırken, Lozan'da Türklerle eşit haklara sahip olmuşlardır. Patrikhaneye Sevr'de tanınan haklar, Lozan'da kabul edilmemiş ve siyasi rollerinden arındırılmıştır.

Sevr'de Türk askerleri sınırlandırılırken, Lozan'da bu bertaraf edilmiştir. Sevr'de müttefiklerin yönetiminde bir maliye komisyonu kurulurken, Lozan'da bu idare tamamen ortadan kaldırılmıştır. Yine Sevr'de Türklerden istenen savaş tazminatı, Lozan'da Yunanistan'dan istenmiştir.

Lozan Anlaşması Misâk-ı Milli ile değerlendirildiğinde ise tablo Türkiye'nin lehine biraz karanlıkmiş gibi görünse de, Misak-ı Milli ilkelerinin ana esasları yerine getirilmiştir

⁷ *Vakit*, 29 Aralık 1923, No: 1813, s.1.

diyebiliriz. Türkiye'nin her türlü inkişafını engelleyen kapitülasyonlar kaldırılmış, Ermeni Yurdu ve Özerk Kürdistan söz konusu edilmemiş, Duyûn-u Umûmiye İdaresi kaldırılarak, Osmanlı Genel Borcu devletten ayrılan ülkeler arasında bölüştürülmesi kararlaştırılmıştır. Yani o dönemin şartlarına göre, Misâk-ı Milli ilkelerinden taviz verilmemeye çalışılmış, son derece gerçekçi olarak hazırlanmış ve sonuçlandırılmış bir anlaşmadır diyebiliriz.

Bir anlaşmada karşılıklı uzlaşma yolları aranarak bazı tavizler verilebilir. Lozan Anlaşması'nda da Misâk-ı Milli ilkelerinden taviz verilmiştir. Örneğin; Batum, Musul, Halep, Hatay, Kıbrıs, Ege Denizi'ndeki Anadolu'ya yakın bazı adaların alınamayışı, Trakya'da istenilen 1913 sınırına ulaşılammış olması, boğazlarda egemenliğimizi kısıtlayan bazı hükümlerin bulunması, mübadelede İstanbul'daki Rumların bunun dışında bırakılması, Patrikhane'nin İstanbul'da bırakılışı, adlî beyannâme ile beş sene boyunca yabancı danışman bulundurulması... gibi hükümler Misâk-ı Milli ile uyuşmayan maddelerdir. Fakat taviz verilen hükümler, Türkiye'nin ileride kendi lehine çözebileceği hükümlerdir. Türk delegeleri de özellikle buna dikkat etmişler ve aleyhte olan hükümleri ileride kendi lehine çevirebilme başarısını gösterebilmiştir. Örneğin, Boğazlar meselesi 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye lehine çözümlenebilmiş, 1939 'da ise Hatay anavatana katılmıştır.

Günümüzde bazı kesimlerce “Sevr” halâ bir paranoya olarak addedilmektedir. Gerçekte Türkiye'nin ulusal bütünlüğünü bozmak için Lozan, Türkiye'nin bir gerçeği olan Sevr hayalleriyle delinmek istenilmektedir. Örneğin Avrupa Birliği ve Büyük Ortadoğu Projesi, Türk milletini ortadan kaldırmak için hazırlanan en son ve en gelişmiş sistemler olarak karşımıza çıkmaktadır. “Lozan Avrupa kriterlerine yetişmiyor” diyen batı zihniyeti, bu bağlamda ulusal varlığımızı ve kimliğimizi yok etmeye çalışmaktadır. A.B. maddeleri iyice tedkik edildiğinde bu gerçek iyice su yüzüne çıkmaktadır. Örneğin, A.B.'nin Türkiye'ye dayattığı maddeler içinde “Azınlıklar” ile ilgili madde en fazla göze çarpanıdır. Lozan'da yapamadıkları Türkiye'nin iç işlerine müdahale hakkını ve içten parçalamak arzusunu günümüzde Alevi ve Kürt vatandaşlarımızı bir azınlık hale getirilip yapmak istemektedirler. Halbuki Türkiye İslâm'ı en iyi yaşayan ülkelerden biri olduğundan ülkemizi mezhepsel bir mücadeleye düşürüp, bugünkü Irak'ın durumuna getirmek istemektedirler. Türkiye içindeki birlik ve bütünlüğü mezhep çatışması ile bozmak isteyen şer güçler aynı şekilde ilkçağlardan beri bir arada yaşadığımız, birbirimizin kültürü içerisinde mezce olduğumuz Kürt vatandaşlarımızı da etnik bir ayırımın içine sürüklemek istemektedirler.

Avrupa Birliği sürecinde, batının azınlık kavramını gündeme getirme çabalarının hedeflerini yazar Ahmet Şükrü (Esmer), 83 yıl öncesinden şu sözlerle ifşa etmeye çalışmıştır:

“ ...Devletler azınlıklar hukukunun gayr-i Müslimlerden başka Çerkezler, Lazlar, Kürtler gibi Türk olmayan vatandaşlarımızı da içine kapsamı gerektiğini teklif etmişlerdir... Hiç şüphe yoktur ki kendilerini Ermeniler ve Rumlarla kıyas ederek konferansta ‘hukuklarını’ müdafaa etmeye kalkışan devletlerin, bu davranışlarına karşı en fazla gücenecek olanlar Laz, Çerkez ve Kürt olan bu vatandaşlarımızdır. Devletler azınlıkların tabiiyetinden din, ırk gibi dilinde nazar-ı itibare alınması lâzım geldiği söylenmiştir... Devletlerin nokta-ı nazarı o kadar haksız görünmektedir ki, bu teklifin bir özel maksat ile ortaya atıldığı anlaşılmaktadır⁸”.

Patrikhaneye ekümeniklik hakkını isteyen A.B. ve A.B.D., Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılmasını, Ayasofya'yı yeniden kilise haline getirmek istemektedir. Sözde Ermeni soykırımının tanınmasını, Kıbrıs'tan çekilip Rum uçaklarını hava sahanlığına açılmak istenilmesi de yine egemenliğimizle bağdaşmamaktadır. Egemenliğimiz açısından önemli bir iç dinamik olan askerliğinde gönüllü hale getirmek istemeleri, din değişiminin de kolaylaştırılma çabaları (yani Misyonerlik hareketlerinin kolaylaştırılması), uluslararası ceza mahkemelerinin kabul ettirilmek istenilmesi, Lozan Anlaşması ile mübadil edilen Yunan ve Türk malları, bugün Rumlar tarafından “ eski malların tekrar mülk edinme hakkını” elde etmek için uğraşmaları, Ermeni ve Rum vakıflarını, Avrupa İnsan Hakları'nın tanındığı söylentileri, Fırat ve Dicle sularının uluslararası denetime tabi tutulmak istenilmesi, dinler arası diyalog adı altında Türkiye’de yapılan birtakım toplantıların düzenlenmesi ve buna benzer bir takım şeyler egemenliğimizle yani Lozan Anlaşması ile bağdaşmamakta, teker teker Lozan'ın maddeleri ihlâl edilme yoluna gidilmektedir.

Bunun yanında Türkiye’de izlenen politikalar da maalesef Lozan Anlaşması'nı ihlâl etmektedir. Örneğin, İ.M.F.'ye bağlı politikalarla Lozan'da halledilmiş olan Duyun-u Umumiye tekrar canlandırılmaktadır. Bugün ülke toprakları parsel parsel satılmaktadır. Bu manâda yabancıların Türkiye topraklarından mülk edinebilmesinin kolay olmaması gerekmektedir. Batı Trakya Türkleri, Türkiye'yi idare edenler tarafından her dönem ihmâl edilmişlerdir. Oradaki soydaşlarımız Yunanın asimilasyon politikalarıyla can çekişirken, onların haklarını savunacak tek destekçileri olan Türkiye maalesef bu konuda sağlam adımlar atamamaktadır. Bugün kilometrelerce uzakta bulunan Avrupa, Türkiye’de azınlık haklarıyla

⁸ Ahmet Şükrü (Esmer), “Konferansın Ortaya Çıkardığı Son Mesele”, *Vakit*, 23 Aralık 1923, No: 1807, s.2.

her vakit karşımıza dikilirken bizde yanı başımızdaki soydaşlarımızın haklarını savunmada aciz kalmamamız ve ayakları yere basan politikalar üretmemiz gerekmektedir.

Türkiye kendi içinde Lozan'ı bu ve buna benzer şekillerde ihlâl etmeye devam ederse, bundan feyz alan şer güçler Türkiye aleyhine çalışmalarına ve Lozan'ı delme girişimlerine daha da ağırlık verecektir. Türkiye'nin Lozan'ın hükümlerine bağlı kalması ve tavizler vermemesi gerekmektedir. Bunun dışında A.B.'ne uyum süreci Türkiye herhangi bir dayatmaya fırsat vermeden yapılmalı, böylece daha çağdaş ve medeni seviyeye erişirken, batının iç işlerimize karışmak için beklediği fırsat da verilmemiş olunur. Bu bağlamda Türkiye, Lozan temelleri üzerinde, daha dinamik ve inisiyatifli ele alacak şekilde dış politikalar geliştirmeli, örneğin yabancı devletlerin politikalarının bir aracı olmaktan kurtulmak için, Atatürk'ün yaptığı gibi Balkan Paktı, Sadabat Paktı vs. gibi sağlam ve ileriye dönük politikalar üretmelidir.

BİBLİYOGRAFYA**GAZETELER*:**

Hâkimiyet-i Milliye

İleri

İkdâm

Vakit

T.B.M.M.. Gizli Celse Zabıtları, C:3-4., *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, Ankara, 1985.

TEDKİK ESERLER:

AKSOY, Özgül; *Lozan Görüşmeleri Ara Döneminde Ankara Basınında İç Haberler*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1997

AKŞİN Sina, TANÖR Bülent, BORATAV Korkut; *“Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980)*, C: 1, Milliyet Yay., İstanbul, 2005.

AKIN, İlhan ; *Türk Devrim Tarihi*, Fakülteler Matbaası , 2.B., İstanbul , 1984.

AKYÜZ, Yahya; *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları , Ankara, 1988

ARMAOĞLU, Fahir; *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yay., Ankara, 2003.

AYBARS, Ergün; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C: I , İzmir, 1984

* Gazete tarihleri metin içerisinde numaraları ve tarihleri ile birlikte gösterilmiştir.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; *İkinci Adam , C: I (1884-1938)*, İstanbul, 1966

ATALAY, Bülent; *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)* ,Tarih ve Tabiat Vakfı Tatav Yayınları, İstanbul, 2001

ATATÜRK, Mustafa Kemâl; *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997

ATATÜRK'ÜN MİLLİ DIŞ POLİTİKASI, *Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge 1919-1923*, C: 1, Kültür Bakanlığı Yay., Eskişehir, 1992

ATEŞ, Toktamış; *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1987

BAYUR,Yusuf Hikmet; *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları , Ankara, 1973

BAYUR,Yusuf Hikmet; *20.Yüzyılda Türklüğün Tarih Üzerindeki Etkileri* , Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1974

BAYKAL, Hülya; *Türk Basın Tarihi 1831-1923 (Tanzimat-Meşrutiyet-Milli Mücadele Dönemleri)*, İstanbul, 1990

BOZDAĞ, İsmet, *Atatürk'ün Evrensel Boyutları* , T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001

CAN, Bilmez Bülent; *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2000.

COŞAR, Ömer Sami; *Milli Mücadele Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yay., Trz.

ÇELİK, Mehmet; *Fener Patrikhanesinin Ökumeniklik İddiasının Tarihi Seyri (325-1453)*, Akademi Kitapevi, İzmir, 2000

DUMAN, Hasan; *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Katoloğu*, 1828-1928,.C: 1, Ankara, 2000

DOĞAN, Songül; *Lozan Görüşmeleri ve Antlaşması'nın Türk Kamuoyundaki Etkileri*, (İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1999.

ERKİN, Ferudun Cemâl; *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 1968

EVANS, Laurence; *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, Çev: Tefik Alanay, Milliyet Yay., 1972

GÜLER, Ali; *Rakamlarla Türkiye'de Azınlıklar*, Ankara, 2001

GÜLMEZ, Nurettin; *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün* , Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları , Ankara, 1999

GÜNER, Zekai- KABATAŞ, Orhan; *Milli Mücadele Dönemi Beyannâmeleri ve Basını*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1990

GÜRÜN, Kâmuran; *Türk- Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1991

GÖYÜNÇ, Nejat; *Türkiye Devleti'nden Türkiye Cumhuriyetine*, Kardelen Kitapevi, Isparta , 1999

GREW, C. Joseph; *Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisinin Anıları- Lozan Günlüğü*, Çev : Kadri Mustafa Orağlı, İstanbul, 2001

İNAN, Arı; *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir- İzmit Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982

İNÖNÜ, İsmet; *İstiklâl Savaşı ve Lozan*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.

İNÜĞNUR, Nuri; *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yay., İstanbul, 1999

KABACALI, Alpay; *Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa, Basın ve Yayın*, İstanbul, 2000.

KAPTAN, Eyüp; *Lozan Konferansı’nda Azınlıklar Sorunu*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2002

KARACAN, Ali Naci; *Lozan*, Milliyet Yay., İstanbul, 1971.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay., Ankara, 1978

MERAY, Seha L.; *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar -Belgeler*, Takım: I, Cilt: I, Kitap: I, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.

.....; *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar –Belgeler*, Takım: I, Cilt: I, Kitap: II, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.

.....; *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar –Belgeler*, Takım: I, Cilt: II, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.

MERAY, Seha L.; *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar -Belgeler*, Takım: I, Cilt: III, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.

.....; *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar –Belgeler*, Takım: I, Cilt: IV, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.

.....; *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar –Belgeler*, Takım: II, Cilt: I, Kitap: I, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.

.....; *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar –Belgeler*, Takım: II, Cilt: I, Kitap: II, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.

.....; *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar –Belgeler*, Takım: II, Cilt: II, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2001.

METİN, Halil ; *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 2001

MUMCU, Ahmet; *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1996

NUR, Rıza; *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1999.

ÖKE, Mim Kemâl; *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, İrfan Yayımcılık, İstanbul,2003

ÖKE, Mim Kemâl; *Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu- Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu (1914-1923)*, İstanbul, 1996

ÖZÇELİK, Ayfer; *Ali Fuat Cebesoy*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993

ÖZGÜÇ, Adil; *Batı Trakya Türkleri*, Kutluğ Yayınları, İstanbul, 1974

ÖZKAYA, Yücel; *Milli Mücadelede Atatürk ve Basın (1919-1921)*,Ankara, 1989.

ÖZTOPRAK, İzzet- Qassam Kh.Al-Jumaily ; *Irak ve Kemalizm Hareketi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

ÖZTOPRAK, İzzet; *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989,

SAR, Cem – GÖNLÜBOL, Mehmet; *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997

SEMİZ, Yaşar; *Türk-Amerikan Münasebetleri Işığında Chester Projesi*, (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1987

SİPAHİ, Hasan; *Lozan Antlaşması'nın Kabulü Sırasında Meclisin Antlaşma İle İlgili Tahlil Ve Tenkidi*, (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale, 2000.

SONYEL, Salâhi; *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003

SONYEL, Salâhi; *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1995

SOYSAL, İsmail; *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, Cilt I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983

ŞİMŞİR, Bilâl; *Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi (1922-1924)* ,Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1981

TANSEL, Selahattin; *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar* , Cilt: IV, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991

TAŞYÜREK, Muzaffer; *Mustafa Kemâl Paşa'nın Muhalifleri Lozan'a Hayır Diyenler*, İhtar Yayıncılık ,İstanbul, 1995

TOPUZ, Hıfzı; *100 Soruda Başlangıcından Bugüne Türk Basın Tarihi* , Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996

TURAN, Şerafettin; *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2000

Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Lozan (1922-1923), Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasal Plânlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973

Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992) , Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992

VELİDEDOĞLU, Hıfzı Veldet; *Devirden Devire*, Cilt I, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974

YAPAR, Salih; *Sevr Barış Antlaşması İle Lozan Barış Antlaşması'nın Karşılaştırılması*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2003

MAKALELER:

1. Gazete Makaleleri :

ESMER, Ahmet Şükrü; Konferans Neden Evvela Trakya Meselesinin Tedkikine Başladı ?“, *Vakit*, 27 Kasım 1922, No: 1781, s.2.

_____ ;“Esirâtın ve Ekalliyetlerin Mübadelesi Meselesi “, *Vakit*, 7 Aralık 1922, No: 1791, s.3.

_____ ;“Konferansın Ortaya Çıkardığı Son Mesele “, *Vakit*, 23 Aralık 1922, No: 1807, s.2.

_____ “Musul Meselesinde İngiliz Siyasetinin Değişimi”, *Vakit*, 1 Ocak 1923, No: 1815, s. 2.

_____ ;“ Muahede Projesi Verildikten Sonra!...”, *Vakit*, 2 Şubat 1923, No: 1848, s.2.

ETİLİ, Ziya Gevher; “İmtiyazlar Meselesi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Haziran 1923, No: 842, s.1.

_____ ; “Beklediğimiz Netice”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Temmuz 1923, No: 868, s.1.

_____ ; “ Zaferimize Hariçten Bir Bakış “, *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Temmuz 1923, No: 876, s.1.

_____ ; “Daimi Bir Tehlike”, *Hâkimiyet-i Milliye*, No: 7 Ağustos 1923, No: 873, s.1.

KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, “Yeni Türkiye ve Eski Devlet”, *İkdâm*, 3 Kasım 1923, No: 9206, s.1.

_____ ; “İkinci Merhale”, *İkdâm*, 4 Nisan 1923, No: 9358, s.2.

_____ ; “Bir Daha Vur”, *İkdâm*, 20 Mayıs 1923, No: 9401, s.2.

NURETTİN, Mehmet; “İki Uğurlu Salı : 29 Mayıs 1453, 2 Ekim 1923”, *Vakit*, 2 Ekim 1923, No: 2069, s.1.

ORAN, Ahmet Cevdet; “ Amerikalıların Ermeni Propagandası “ , *İkdâm*, 5 Ocak 1923, No: 9269, s..1

_____ ; “Boğazlar Meselesi “ , *İkdâm*, 27 Aralık 1922, No: 9360, s.1.

_____ ; “Amerikalılar ve Ermeniler“ , *İkdâm*, 8 Ocak 1923, No: 9272., s.1.

_____ ; “Ermenilere Nasihat “ , *İkdâm*, 12 Ocak 1923, No: 9276 , s.1.

_____ ; “Yine Rum Patrikhanesi “ , *İkdâm*, 10 Ocak 1923, No: 9274, s.1.

_____ ; “Patrikhâne”, *İkdâm*, 16 Ocak 1923, No: 9280, s.1.

_____ ; “Dûyun-u Umûmiye”, *İkdâm*, 19 Ocak 1923, No: 9283, s.1.;

_____ ; “Muahede Meselesi”, *İkdâm*, 14 Mart 1923, No: 9337, s.1.

_____ ; “Chester Projesi”, *İkdâm*, 25 Nisan 1923, No: 9378, s.1.

_____ ; “Altın Faizler Meselesi”, *İkdâm*, 12 Mayıs 1923, No: 9395, s.1.

_____ ; “Tamirat Meselesinin Halli” , *İkdâm*, 2 Haziran 1923, No: 9414, s.1.

_____ ; “İç Bulandıran Meseleler”, *İkdâm*, 3 Haziran 1923, No: 9415, s.1.

_____ ; “Adlîye Formülünün Kabulü”, *İkdâm*, 5 Haziran 1923, No: 9417, s.1.

_____ ; “Lozan Muahedesi Bizden Ne Bekliyor?” , *İkdâm*, 29 Temmuz 1923, No: 9468, s.1.

_____ ; “Konferans İngiltere, Fransa”, *İkdâm*, 30 Temmuz 1923, No: 9469, s.1.

_____ ; “Çıktılar”, *İkdâm*, 3 Ekim 1923, No: 9519, s.1.

_____ ; “Türklüğün Kurtuluş Bayramı” , *İkdâm*, 6 Ekim 1923, No: 9522, s.1.

_____ ; “Demir Ordunun Görünüşü”, *İkdâm*, 7 Ekim 1923, No: 9523, s.1.

- RASİM,Ahmet; “Sulh”, *Vakit*, 30 Temmuz 1923, No: 2020, s.1.
- REFİK, Ahmet; “Sulh”, *İkdâm*, 4 Ağustos 1923, No: 9474, s.2.
- İLERİ, Celâl Nuri, “İsmet Paşa Geliyor”, *İleri*, 10 Ağustos 1923, No: 1979, s.1.
- İLERİ, Suphi Nuri ; “ Konferansa Giderken”, *İleri*, 1 Kasım 1922, No: 1703, s.1.
- _____ ; “Bugünün İnkılabı”, *İleri*, 6 Kasım 1923, No: 1708, s.1.
- _____ ; “Sulh Hakkında” , *İleri*, 17 Kasım 1922, No: 1719, s.1.
- _____ ; “İsmet Paşa Paris’te”, *İleri*, 17 Kasım 1922, No: 1719, s.1.
- _____ ; “ Lozan’da Hüsniyet “, *İleri*, 26 Kasım 1922, No:1728, s.1.
- _____ ; “Lozan’da”, *İleri*, 5 Aralık 1922, No: 1737, s.2.
- _____ ; “ Ne Ziyan Ederdi?”, *İleri* , 29 Aralık 1922, No: 1761, s.1.
- _____ ;“Lozan’da Hayal ve Hakikât“, *İleri* ,6 Aralık 1922, No:1738, s.1.
- _____ ; “Kütle Bozuluyor”, *İleri*, 8 Aralık 1922, No: 1740, s.1.
- _____ ; “Rumlarımız”, *İleri*, 14 Aralık 1922, No: 1746, s.1.
- _____ ; “Lozan’da”, *İleri*, 1 Aralık 1922, No: 1733, s.1.
- _____ ; “Sulh Olacak mı?”, *İleri*, 20 Aralık 1922, No: 1752, s.1.
- _____ ;“Korkumuz Yoktur Israr Edeceğiz“, *İleri*, 25 Ocak 1923, No: 1788, s.1.
- _____ ; “İngiliz Düşmanlığı Fransız Dostluğu”, *İleri*, 1 Şubat 1923, No: 1795, s.1.
- _____ ; “Lozan’da Neler Oldu?”, *İleri* , 8 Şubat 1923, No: 1802, s.1.
- _____ ; “Ankara Karar Verirken”, *İleri*, 23 Şubat 1923, No: 1817, s.1.
- _____ ; “Paşanın Nutku”, *İleri*, 3 Mart 1923, No: 1825, s.1.
- _____ ; “Londra İçtima” , *İleri*, 21 Mart 1923, No: 1844, s.1.
- _____ ; “İlk İntibalar”, *İleri*, 29 Nisan 1923, No:1881, s.1.
- _____ ; “Hakiki Sulh” , *İleri*, 23 Mayıs 1923, No: 1908, s.1.
- _____ ; “Sulh Haftası mı?”, *İleri*, 30 Mayıs 1923, No: 1910, s.1.
- _____ ; “Son Müşkûlât” , *İleri*, 3 Haziran 1923, No: 1914, s.1.

- _____ ; “Lozan’da Müşkûlât”, *İleri*, 7 Haziran 1923, No: 1918, s.1.
- _____ ; “İngiliz-Fransız İhtilâfatı”, *İleri*, 17 Temmuz 1923, No:1958, s.2.
- _____ ; “Türk Aleyhdarlığı”, *İleri*, 20 Temmuz 1923, No: 1961, s.1.
- _____ ; “Onlar Memleketlerine Biz de İş Başına!”, *İleri*, 2 Ekim 1923, No: 2017, s.1.
- _____ ; “Gittiler...”, *İleri*, 3 Ekim 1923, No: 2018, s.1.
- US, Mehmet Asım ; “Teklifatımızın Tedkiki”, *Vakit*, 19 Mart 1923, No: 1893, s.1.
- _____ ; “İstanbul’un Tahliyesi”, *Vakit* , 25 Mart 1923, No: 1899, s.1.
- _____ ; “Harp Tehlikesi”, *Vakit*, 29 Mart 1923, No: 1903, s.1.
- _____ ; “Cevab-i Notamız”, *Vakit*, 9 Nisan 1923, No: 1914, s.1.
- _____ ; “Mukaddes Karar”, *Vakit*, 3 Nisan 1923, No: 1908, s.1.
- _____ ; “Meclisin Mevkii”, *Vakit*, 9 Nisan 1923, No: 1914, s.2.
- _____ ; “Birinden Diğeri”, *Vakit*, 23 Haziran 1923, No: 1986, s.1.
- _____ ; “Tahliye Üzerinde”, *Vakit* , 2 Temmuz 1923, No: 1995, s.1.
- _____ ; “İntizar Günlerinde”, *Vakit*, 11 Temmuz 1923, No: 2004, s.1
- _____ ; “İlk Tebrikler” , *Vakit*, 13 Temmuz 1923, No: 2006, s.1.
- _____ ; “Küçük İhtilâflar ”, *Vakit* , 16 Temmuz 1923, No: 2009, s.1.
- _____ ; “Menafi Hususiye”, *Vakit*, 17 Temmuz 1923, No: 2010, s.1.
- _____ ; “Sulhu Nasıl İmzaladılar?”, *Vakit*, 29 Temmuz 1923, No: 2019, s.1.
- _____ ; “Lozan’da Son Günler”, *Vakit*, 31 Temmuz 1923, No: 2021, s.1.
- _____ ; “Amerikalıların Talepleri”, *Vakit*, 2 Ağustos 1923, No: 2023, s.1.
- _____ ; “Harbden Sulha İntikal”, *Vakit*, 4 Ağustos 1923, No: 2025, s.1.
- _____ ; “Faaliyet Programını Çizerken”, *Vakit*, 17 Ağustos 1923, No: 2038, s.1.
- _____ ; “İsmet Paşa Geliyor”, *Vakit*, 10 Ağustos 1923, No: 2031, s.1.
- _____ ; “Meclis Açılıyor”, *Vakit*, 11 Ağustos 1923, No: 2032, s.1.

- _____ ; “Muahedenin Neşri”, *Vakit*, 14 Ağustos 1923, No: 2035, s.1.
- _____ ; “Muahedenin Tasdiki ”, *Vakit*, 24 Ağustos 1923, No: 2045, s.2.
- _____ ; “Tahliyenin Son Günleri”, *Vakit*, 1 Ekim 1923, No: 2068, s.1.
- _____ ; “Nasıl Gittiler?”, *Vakit*, 3 Ekim 1923, No: 2070, s.1.
- _____ ; “Taahhüde Riayet”, *Vakit*, 5 Ekim 1923, No: 2072, s.1.
- _____ ; “Milli Zaferin Son Günü”, *Vakit*, 7 Ekim 1923, No: 2074, s.1.
- US, Hakkı Tarık ; “Nihayet İtilâf...”, *Vakit*, 10 Temmuz 1923, No: 2003, s.1.
- _____ ; “İmtihandan Çıkış”, *Vakit*, 18 Temmuz 1923, No: 2011, s.1.
- YALMAN, Ahmet Emin; “Konferansın Arifesinde”, *Vakit*, 15 Kasım 1922, No: 1769, s.1.
- _____ ; “Garb-i Hududumuz”, *Vakit*, 25 Kasım 1922, No: 1779, s.1.;
- _____ ; “Garb-i Trakya Balkanlar“, *Vakit*, 30 Kasım 1922, No: 1784, s.1.
- _____ ; “ Mukaddemat-ı Sulhiye”, *Vakit*, 10 Kasım 1922, No: 1764, s.1.
- _____ ; “Hususi Müzakere Yolu”, *Vakit*, 29 Ocak 1923, No: 1844, s.1.
- _____ ; “ Londra’da Son Hafta”, *Vakit* , 27 Ocak 1923, No: 1842, s.1.
- _____ ; “Son Pazarlıklar”, *Vakit*, 5 Şubat 1923, No: 1851, s.1.
- _____ ; “Sulh Taarruzu”, *Vakit*, 3 Şubat 1923, No: 1849, s.1.
- _____ ; “Roller Değişti “, *Vakit*, 6 Şubat 1923, No: 1852, s.1.
- _____ ; “İktisadi Esarete Karşı”, *Vakit*, 7 Şubat 1923, No: 1853, s.1.
- _____ ; “İktisadî Konferans”, *Vakit*, 15 Şubat 1923, No: 1861, s.1.
- _____ ; “Perde Arası” , *Vakit*, 20 Şubat 1923, No: 1866, s.1.
- _____ ; “Lozan’da İsmet İnönü”, *Vakit*, 1 Şubat 1923, No: 1847, s.1.
- _____ ; “ Mühim Bir Tahavvül “, *Vakit*, 14 Şubat 1923, No: 1860, s.1.
- _____ ; “İsmet Paşa’nın Avdeti “, *Vakit*, 10 Şubat 1923, No:1856, s.1.
- _____ ; “Ankara Müzekârâtı ve Avrupa”, *Vakit*, 1 Mart 1923, No: 1875, s.1.
- _____ ; “İstediklerimiz Nedir?”, *Vakit*, 11 Mart 1923, No:1885, s.1.

_____ ; “Projemiz ve Devletler”, *Vakit*, 12 Mart 1923, No: 1886, s.1.

ZEKÂRİYA, Mehmet; “ Şark Meselesinde Amerika’nın Vaziyeti “, *Vakit*, 18 Kasım 1922, No: 1772, s.2.

2. Diğer Makaleler:

AÇIKSES, Erdal; “Lozan’da Türkiye İle Amerika Birleşik Devletleri Arasında İmzalanan 6 Ağustos 1923 Tarihli Antlaşma”, *Atatürk Yolu*, Yıl: 11, S.21, Mayıs, 1998, ss.1-31.

_____ ; “Türk- Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi”, *Türkler Dergisi*, C: 13, Ankara, 2002, ss. 542-557.

ALP, İlker; “Misâk-ı Milli Hedeflerinin Lozan Antlaşması’na Yansıması”, *Türkler Ansiklopedisi*, S:16, ss.293-305

_____ ; “Misâk-ı Milli”, *Misâk-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Atatürk Araştırma Merkezi*, Ankara, 1998, ss.

ALTUĞ, Yılmaz; “Atatürk ve Lozan Barış Konferansının İlk Devresi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: IV, Mart 1988, S:11, ss.417-435

ARI, Kemal, “1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir’de ‘Emvâl-i Metrûke’ Ve ‘Mübadil Göçmenler’ “, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: VI, Temmuz 1990, S:18, ss.627-657.

ARMAOĞLU, Fahir; “Tarihi Perspektif İçinde Misâk-ı Milli’nin Değerlendirilmesi”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Makaleler, Atatürk Araştırma Merkezi*, Ankara, 2000, ss.63-72

Fahir Armaoğlu, “Atatürk Döneminde Türk-Amerika İlişkileri”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler, Atatürk Araştırma Merkezi*, Ankara, 2000.

AKYÜZ, Yahya; “Lausanne Konferansı Başlarken Fransız Kamuoyu”, *Bellekten*, C: XLV/1, S:177, Ocak 1981, ss.257-285.

AYBARS, Ergün; “Milli Mücadele’de İngiliz Basını II (1920-1923)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: VII , Kasım 1990, S: 19, ss. 60-73.

BEDİLLİ, Kemâl; “Boğazlar Meselesi”, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C: 6, İstanbul, 1992.

BOYKOY, Seher; “Saltanatın Kaldırılmasının Türk Basınına Yansımaları”, *Atatürkçü Bakış*, Yıl:1, C:1, S:2, Güz 2002, ss.53-79

ÇELİK, Mehmet; “Fener Patrikhanesinin Ökümeniklik İddiası Kutsal Kilise Kanunlarına ve Tarihi Gerçeklere Aykırıdır”, *Hatay Folklor Araştırmaları Derneği III. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirisi*, 10-11 1994, ss. 3-18.

DOĞANAY, Rahmi; “Misâk-i Milli’ye Göre Lozan”, *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C:11, S:2, Elâzığ, 2001, ss.281-294.

ERTAN, Temuçin Faik; “Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti İle T.B.M.M. Hükümeti Arasında İlişkiler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: VI, Temmuz 1990, S: 18, ss.615-626.

GİRİTLİ, İsmet; “Lozan Antlaşması’nın 70. Yıldönümü Ardından”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: IX, Temmuz-Kasım 1993, S:27, ss.473-478.

_____; “Mondros’tan- Mudanya’ya Sevres’ten- Lausanne’a”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C:V, Mart 1989, S:14, ss.277-284.

GÖYÜNÇ, Nejat; “Sevres’den Lausanne’a”, *Bellekten*, C: 46, S.183, Temmuz 1982, ss.551-565.

HALAÇOĞLU, Yusuf- EREN, Halit; “ Batı Trakya “, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 5 , İstanbul, 1992.

İNÖNÜ, İsmet; “İstiklâl Savaşı ve Lozan”, *Belleten*, C: XXXVIII, S: 149, 1974, ss.1-30

KAYAM, H. Cevahir, “Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun T.B.M.M.’nde Görüşülmesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C:IX, Temmuz-Kasım 1993, S:27, ss.581-607.

KODAMAN, Barçın; “1920 Sevr- 1923 Lozan Anlaşmaları ve Ermeniler “, *Yeni Türkiye Ansiklopedisi (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı II)*, Siyasi Tarih, Mart- Nisan 2002.

KOLOĞLU, Orhan; “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1985, ss. 68-111.

KÖNİ, Hasan; “Kurtuluş Savaşı Öncesi Azınlıklar Sorununa Bir Bakış”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: IX, Temmuz-Kasım 1993, S:27, ss. 479-484.

KURAN, Ercüment; Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu, *Türkler Dergisi*, C: 16, ss.327-331.

ÖNDER, Mehmet; “Milli Mücadele’nin Gazetesi Hâkimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı?”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: VII, Mart 1991, S:20, ss.285-302.

ÖZGİRAY, Ahmet; “Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Siyasi İlişkiler (1923-1938)” , *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XV, Mart 1999, S.43. ss.53-73.

ÖZKAYA, Yücel; “Milli Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemâl Paşa’nın Basınla İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C: 1, Temmuz 1985, S:3, ss.871-911

ÖZÜÇETİN, Yaşar; “Lozan Antlaşması’nın Anlam ve Önemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S: 134, Ekim 2001, ss.59-73.

SHAW, J. Stanford; “Türk İstiklâl Harbi”, *Türkler Dergisi*, S:15, ss.849-893.

TURAN, Şerafettin; “Lozan Antlaşması”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C: 27, Ankara, 2003, ss.214-217.

VERSAN, Rauf; “Yirmibirinci Yüzyıla Giderken Lozan Antlaşması”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C: LVI, S: 1-4 (1998), ss. 185-206.

YALÇIN, Semih; “Misâk-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Makaleler, *Atatürk Araştırma Merkezi*, Ankara, 2000, ss.309-325.

“Lozan Anlaşması’nı Mecliste Kimler, Niçin Reddetmişlerdi?”, *Tarih Konuşuyor*, C:1, S:5, Haziran, 1964, ss.357-370.

EKLER

EKLER LİSTESİ:

EK: 1 İsmet Paşa, s.318

EK:2 İkinci murahhasımız Rıza Nur Bey, s.319

EK:3 Hasan Bey, s.320

EK:4 Heyet-i Murahhaslarımız, s.321

EK:5 İngiliz Hariciye Nazırı Curzon, s.322

EK:6 Sir Horace Rumbold, s.323

EK:7 Ms. Montagna, s.324

EK:8 Marki Garroni, s.325

EK:9 Amerika Murahhası Child, s.326

EK:10 Amiral Chester, s.327

EK:11 Lozan'da İsmet Paşa ile itilaf akd eden Amerika Murahhası Ms.Grew, s.328

EK:12 Saltanatın kaldırılması dolayısıyla Sultan Ahmed Meydanında Darulfünunlarımız tarafından tertip edilen miting, s.329

EK:13 Halife Abdulmecid Efendi Ayasofya Meydanı'ndan geçerken, s.330

EK:14 Şark Mahfili önünde İsmet Paşa'ya intizar edilirken, s.331

EK:15 İsmet Paşa Hazretleri Şark Mahfilinin önünde, s.332

EK:16 İsmet Paşa Hazretleri Sirkeci'ye muvasalat ederken, s.333

EK:17 İsmet Paşa Hazretleri Sirkeci İstasyonundan Lozan'a uğurlanırken, s.334

EK:18 Uşi'den bir manzara, s.335

EK:19 Şato otelinde müzakerelerin yapıldığı büyük salon, s.336

EK:20 Müttefiklerin ricalinin mülakat edecekleri Lemana Gölü kenarında bulunan yer, s.337

EK:21 Konferansa tahsis edilen salondan bir kısım, s.338

EK:22 Heyet-i Murahhasamızın Lozan'da ikamet ettiği otel, s.339

EK:23 Rus Murahhasları konferans binasına gelirken, s.340

EK:24 Meriç Nehri imtidadını askerlikten tecrid ve tarafsız haline ifrağ edileceği söylenen menatık gösterir harita, s.341

EK:25 Doğu Trakya'da bizim istediğimiz hudud ile Batı Trakya'da oylamaya müracaat talep ettiğimiz menatık gösterir harita, s.341

EK:26 Musul şehrine ait umumi manzara, s.342

EK:27 "Daily Mirror" gazetesine göre Curzon Lozan'dan çantası boş olarak dönmüş!(İleri Gazetesi), s.343

EK:28 Beceriksizliği ile inkıtaaya sebebiyet veren Bompard, s.344

EK:29 Meis Adasının mevkiini gösterir harita, s.345

EK:30 Atina civarında sivil Türk esirlerinden bir grup, s.346

EK:31 Lozan Konferansı binasının önünde sağda İngiliz Müşaviri Ms.Ryan solda baş murahas Sir Horace Rumbold, s.347

EK:32 Lozan Konferansı'nı daima heyecan ile seyredeceğimiz intibalarından: Lozan Palas'ın önünden bir manzara, s.348

EK:33 Bize harbi, sulhu ve bir çok asırdan beri fena idareler elinde kaybettiğimiz istiklali kazandıran Türk neferi sulha hazırlanırken, s.349

EK:34 Muahedenin imzalandığı Lozan Konferansı Binası, s.350

EK:35 Şark sulhunun garbde akd yeri: Lozan'da Darulfünun binası, s.351

EK:36 Lozan'da sulhumuzun imza merasimine şahid olan yerlerden:Rumeyn Sarayı denilen Darulfünunun içi, s.352

EK:37 Lozan Darülfünununda harp senelerinin sulh ile el ele geldiği yerler, s.353

EK:38 Lozan Muahedesini heyetimiz imza ederken, s.354

EK:39 Muahedemiz bu görülen masa üstünde imzalandı, s.355

EK:40 Sulhun imzasını İstanbul'a ilân eden toplardan, s.356

EK:41 Zaferden sonra Lozan'da davamızı büyük bir celadetle müdafaa etmiş olan heyeti murahasamız, s.357

EK:42 Sulh perisi hurma dalıyla sulhu getiriyor, konferansa riyaset eden Mösyö Şarerin bir karikatürü, s.358

EK:43 1.Dünya Savaşından önceki hudud...., s. 359

EK:44 Muahedenin imzasını müteakip Lozan'da konferans heyetlerine verilen ziyafetten sonra, s.360

EK:45 Lozan Muahedesi'nin imzasına aid latif bir intiba, s.361

EK:46 Lozan'da aylardan beri heyecanlarını sulhun akd ve imzasıyla tatmin eden heyet-i Murahasamızla Türk matbuat erkani, s.362

EK:47 Dört generalin son içtimalı, s.363

EK:48 soldan sağa: Selahaddin Adil Paşa Harrington ve general Charpy -Generaller vapura binmek üzere veda ederlerken, s.364

EK:49 solda:General Monbelli ortada:General Harrington sağda:General Charpy, s.365

EK:50 Müttefikeyn kuvvetleri kumandanları Harbiye Mektebi önünde, s. 366

EK:51 İngiliz kıtaatı kumandanıyla son söz..., s.367

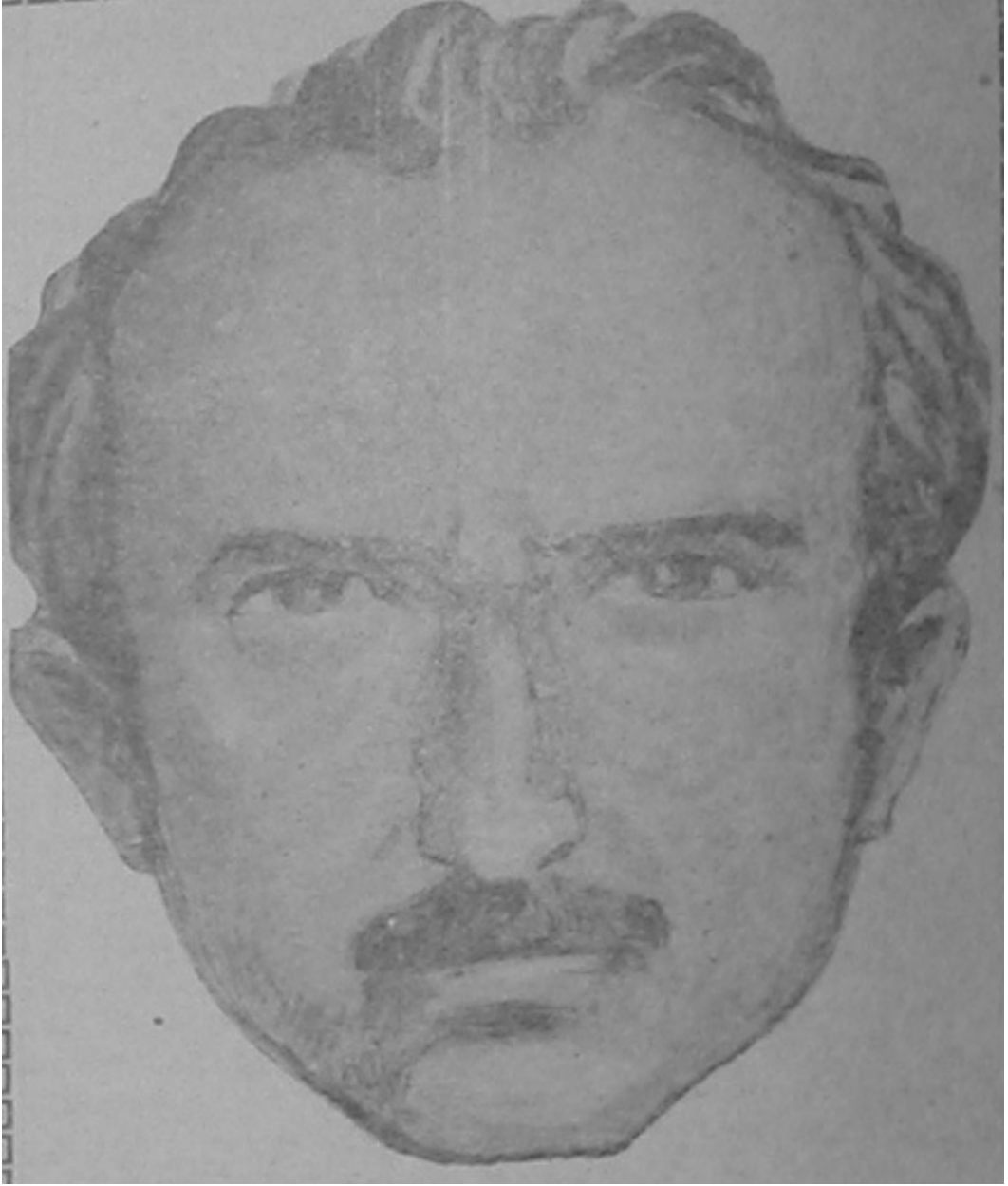
EK:52 Şehrimizin tesliminden sonra şehre girecek olan Şükrü Nail Paşa, Bursa'da kolordu kumandanından igtinam (alma) ettiği bar-gir(beygir) üstünde, s.368

EK:53 Dün sabah İstanbul'un teslim protokolünün imzalandığı İngiliz Bandıralı ve Selahaddin Adill Paşa, s.369

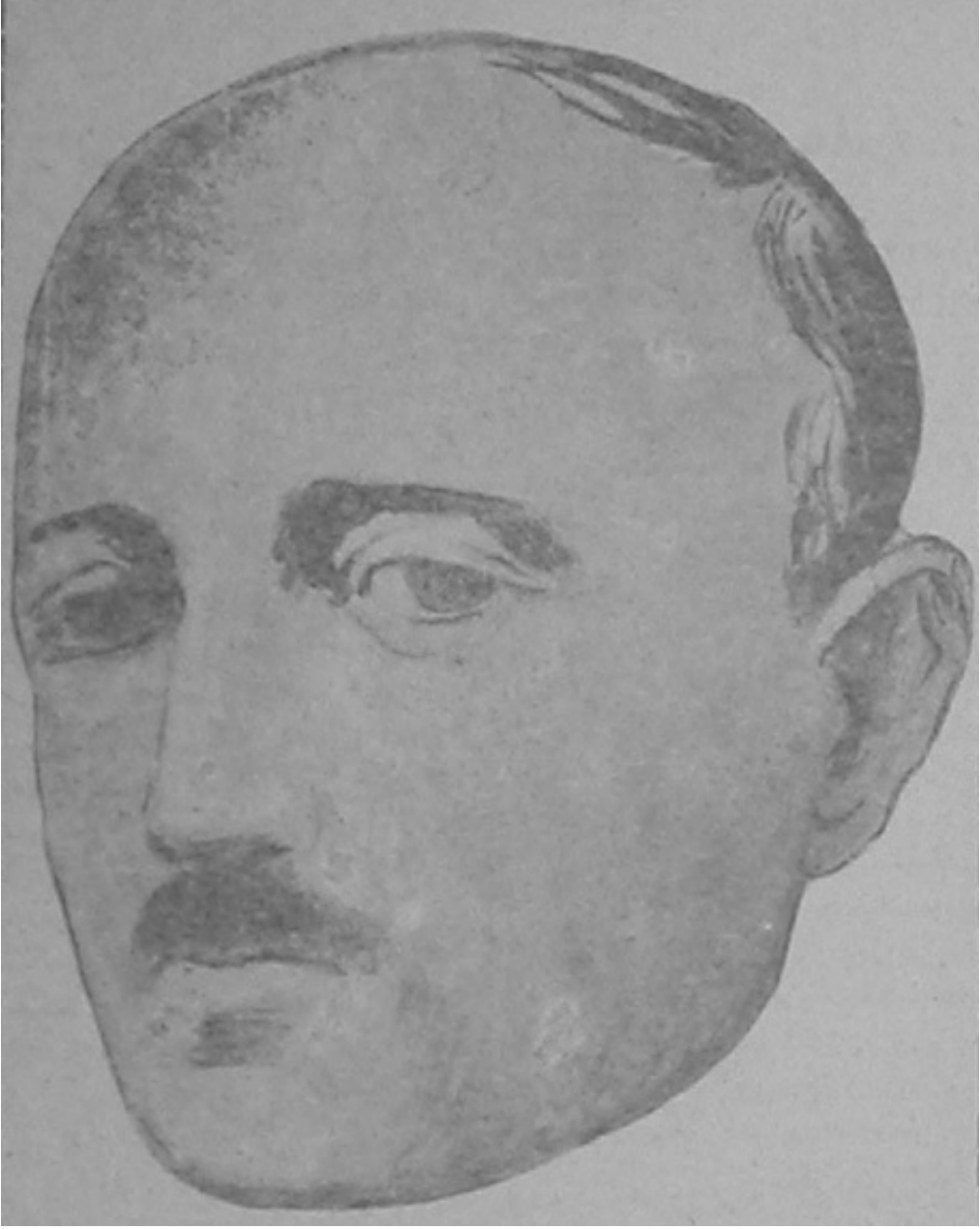
EK:54 Dün Galata rıhtımında İngilizler tarafından vapurlara yerleştirilen Rum ve Ermeni uşaklar, s.370

EK:55 soldan sağa: Selahaddin Adil Paşa Harrington ve general Charpy -Generaller vapura binmek üzere veda ederlerken, s.371

EK:56 sondan başa: Selâhaddin Adil Paşa, Charpy, Monbelli, Harrington, s.372

**EK: 1 Baş murahhasımız İsmet Paşa
(İleri, 10 Ağustos 1923)**

EK:2 İkinci murahasımız Rıza Nur Bey

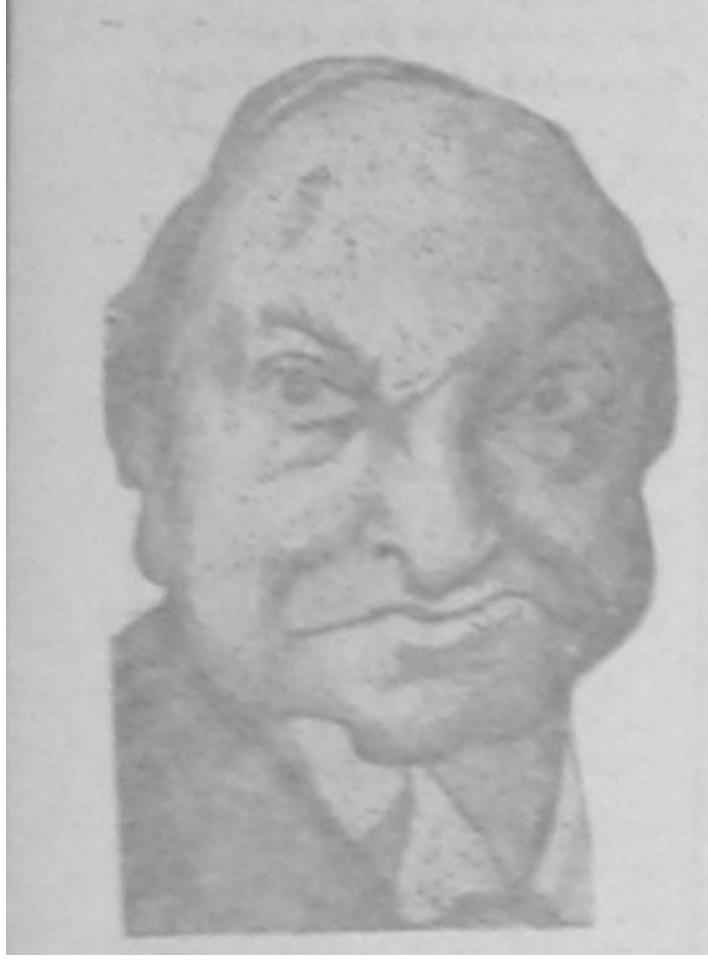
(İleri, 10 Ağustos 1923)

EK:3 Hasan Bey
(Vakit, 22 Temmuz 1923)

EK:4 Heyet-i Murahasalarımız
(Vakit, 7 Şubat 1923)

**EK:5 İngiliz Hariciye Nazırı Curzon
(İleri, 11 Ekim 1923)**

EK:6 Sir Horace Rumbold

(İleri, 29 Nisan 1923)

EK:7 Ms. Montagna

(İleri, 29 Nisan 1923)

**EK:8 Marki Garroni
(İleri, 5 Aralık 1922)**

EK:9 Amerika Murahası Child

(İleri, 29 Aralık 1922)

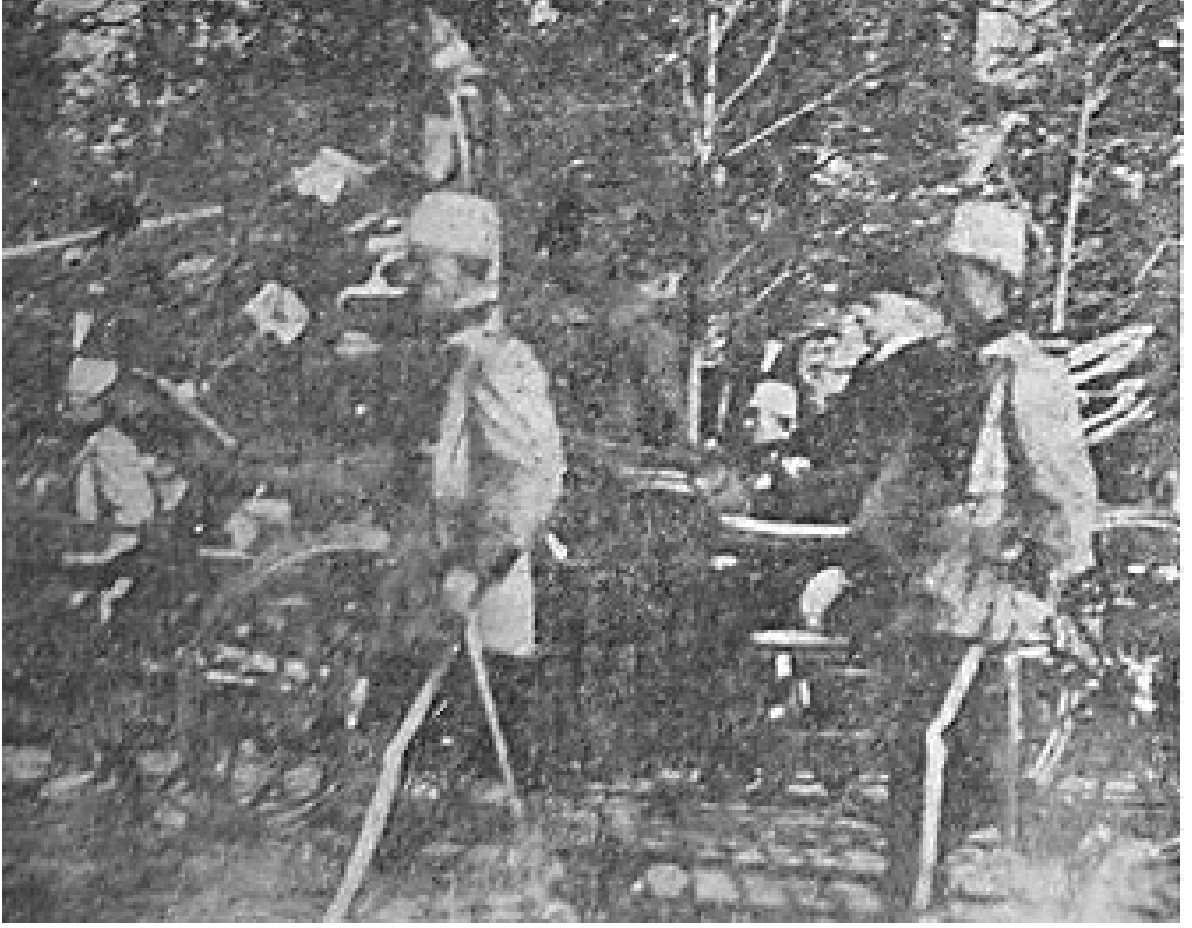
EK:10 Amiral Chester
(İleri, 14 Ekim 1923)

**EK:11 Lozan'da İsmet Paşa ile itilaf akd eden Amerika Murahhası Ms.Grew
(İleri, 8 Ağustos 1923)**

**EK:12 Saltanatın kaldırılması dolayısıyla Sultan Ahmed Meydanında
Darulfünunlarımız tarafından tertip edilen miting
(İleri, 6 Kasım 1922)**

EK:13 Halife Abdulmecid Efendi Ayasofya Meydanı'ndan geçerken

(İleri, 25 Kasım1922)

EK:14 Şark Mahfili önünde İsmet Paşa'ya intizar edilirken

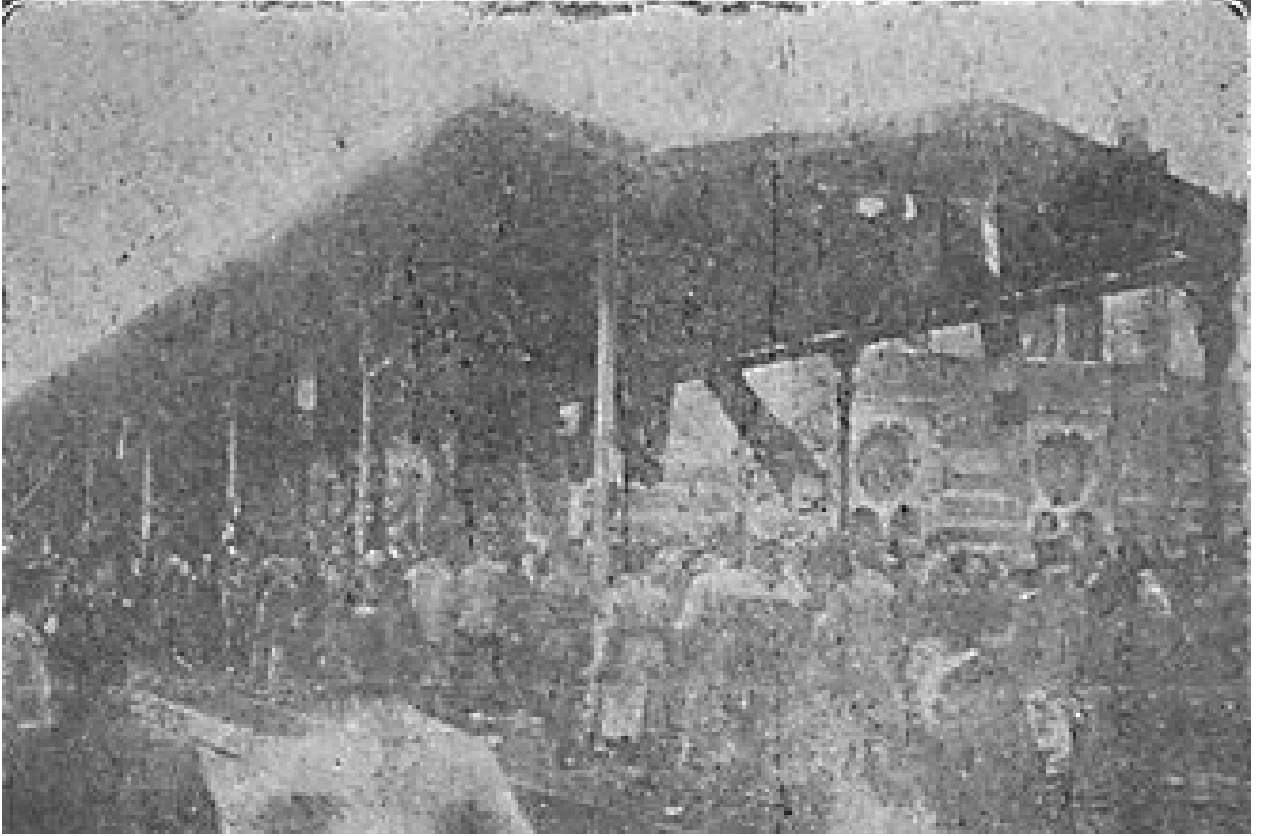
(İleri, 8 Kasım 1922)

**EK:15 İsmet Paşa Hazretleri Şark Mahfilinin önünde
(İleri, 8 Kasım 1922)**

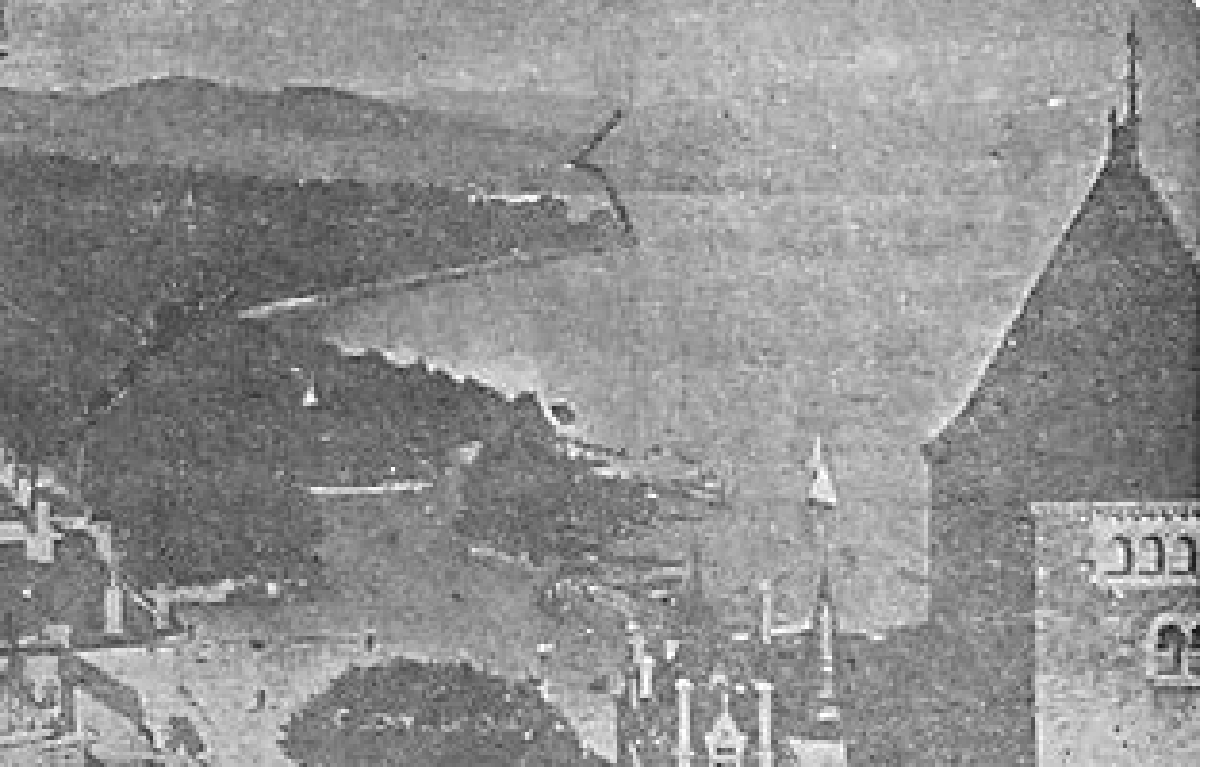

**EK:16 İsmet Paşa Hazretleri Sirkeci'ye muvasalat ederken
(İleri, 10 Kasım 1922)**

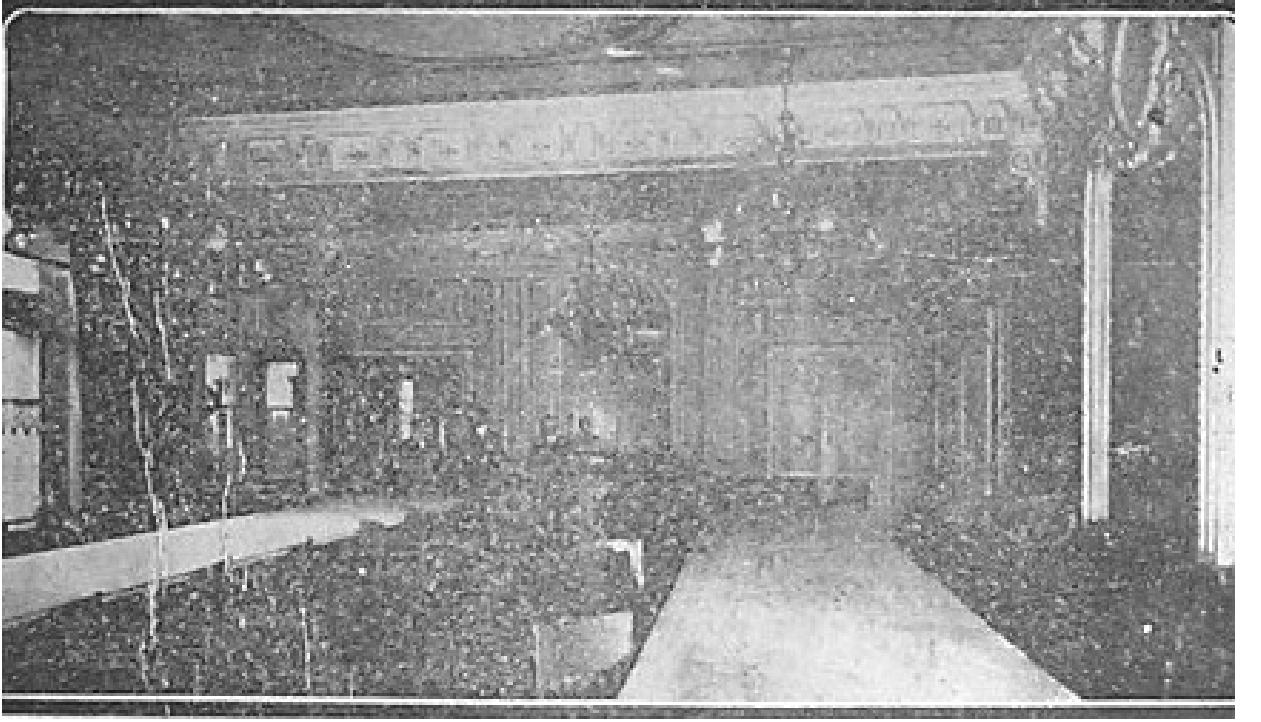

EK:17 İsmet Paşa Hazretleri Sirkeci İstasyonundan Lozan'a uğurlanırken

(İleri, 10 Kasım 1922)

**EK:18 Uşak'tan bir manzara
(İleri, 23 Kasım 1922)**

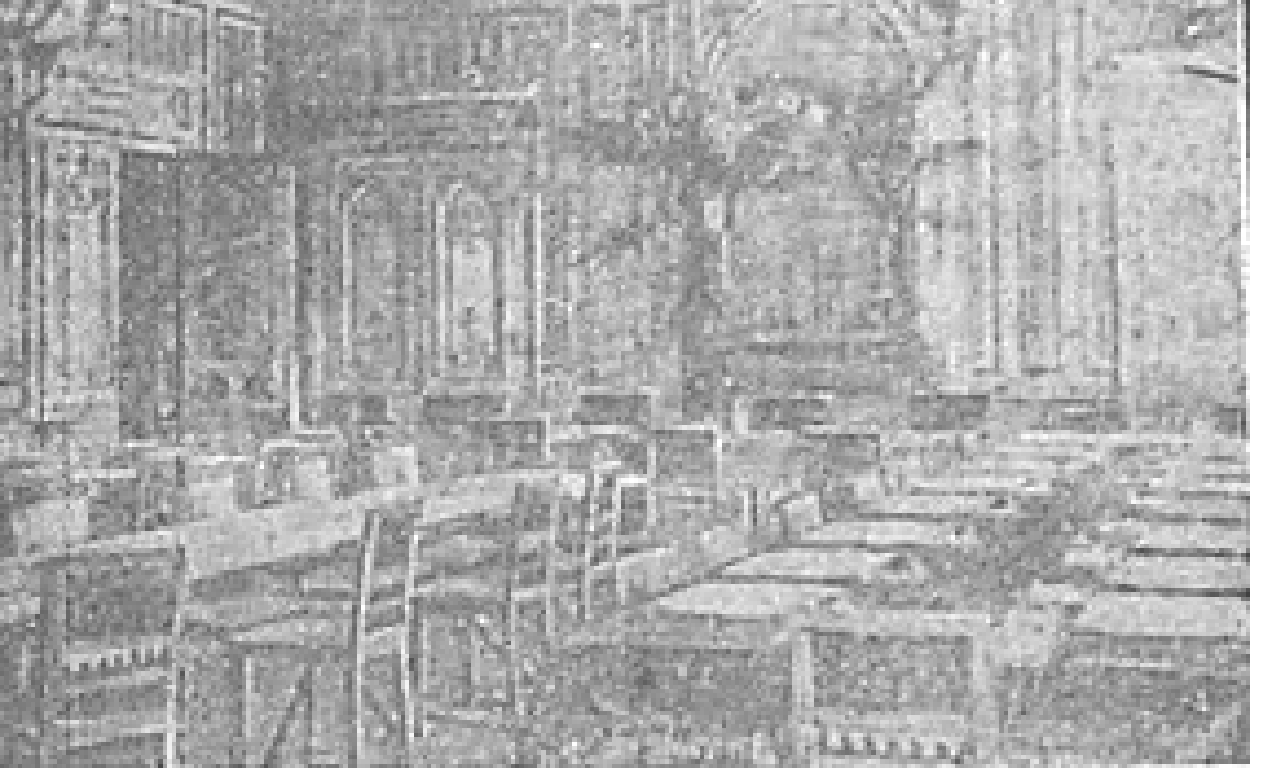

**EK:19 Şato otelinde müzakerelerin yapıldığı büyük salon
(Vakit, 10 Temmuz 1923)**

EK:20 Müttefikeyn ricalinin mülakat edecekleri Leman Gölü kenarında bulunan yer

(İleri, 17 Kasım 1922)

EK:21 Konferansa tahsis edilen salondan bir kısım

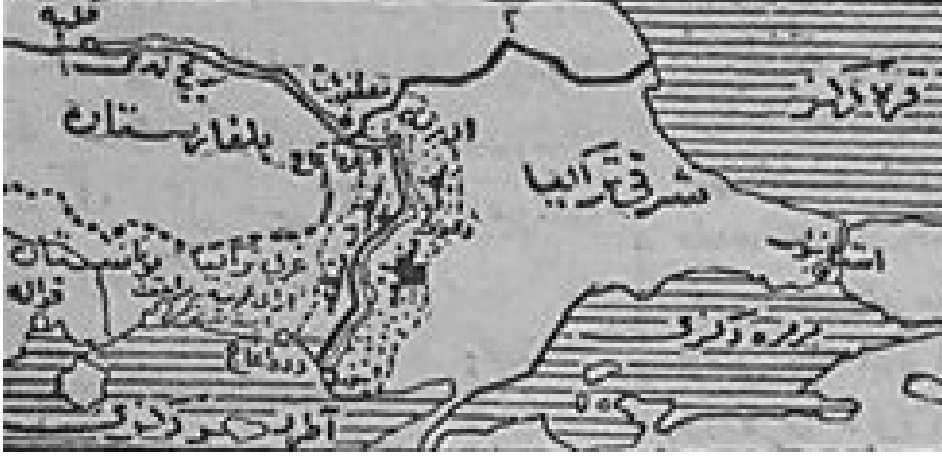
(İleri, 29 Kasım1922)

**EK:22 Heyet-i Murahasamızın Lozan'da ikamet ettiği otel
(İleri, 25 Kasım1922)**

**EK:23 Rus Murahsları konferans binasına gelirken
(Vakit, 10 Aralık 1922)**

EK:24 Meriç Nehri imtidadını askerlikten tecrid ve tarafsız haline ifrağ edileceği söylenen menatıkı gösterir harita

(İleri, 29 Kasım 1922)

EK:25 Doğu Trakya'da bizim istediğimiz hudud ile Batı Trakya'da oylamaya müracaat talep ettiğimiz menatıkı gösterir harita

(İleri, 29 Kasım 1922)

**EK:26 Musul şehrine ait umumi manzara
(İleri, 29 Aralık1922)**

**EK:27 "Daily Mirror" gazetesine göre Curzon Lozan'dan çantası boş olarak dönmüş!
(İleri Gazetesi)**

EK:28 Beceriksizliği ile inkıtaya sebebiyet veren Bompard

(Vakit, 9 Şubat 1923)

**EK:29 Meis Adasının mevkiini gösterir harita
(İleri, 30 Mayıs 1923)**

**EK:30 Atina civarında sivil Türk esirlerinden bir grup
(Vakit, 7 Şubat 1923)**

**EK:31 Lozan Konferansı binasının önünde sağda İngiliz Müşaviri Ms.Ryan solda baş murahas Sir Horace Rumbold
(İleri, 7 Haziran 1923)**

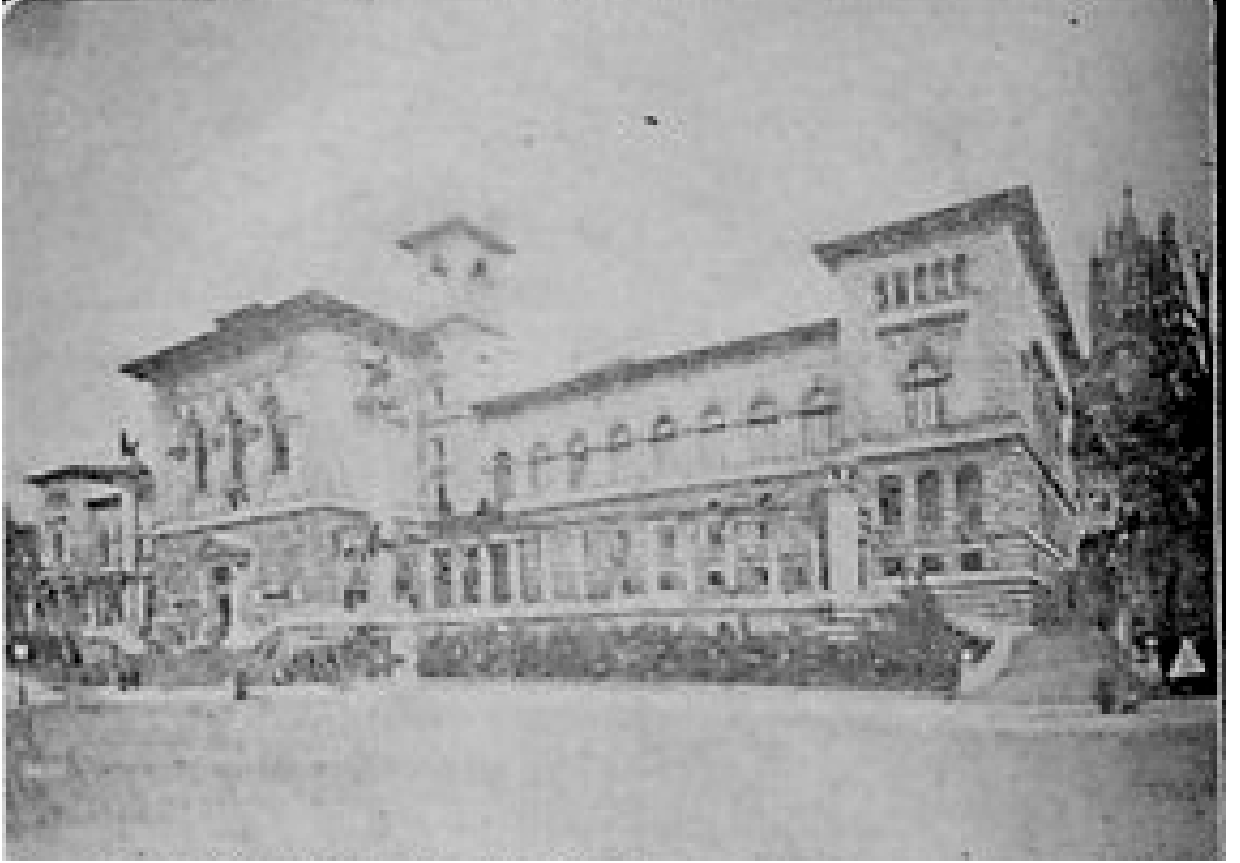
**EK:32 Lozan Konferansı'nı daima heyecan ile seyredeceğimiz intibalarından:
Lozan Palas'ın önünden bir manzara
(Vakit, 18 Temmuz 1923)**

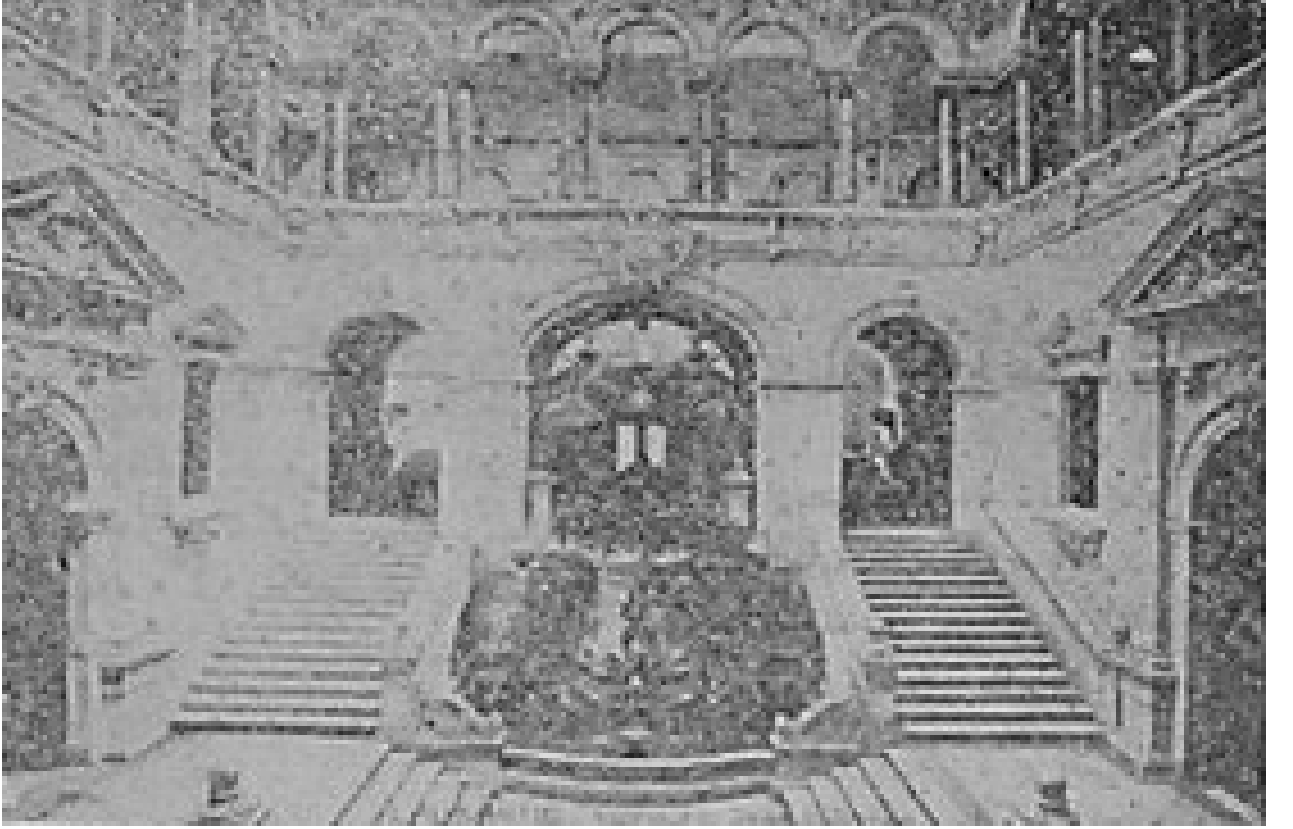
**EK:33 Bize harbi, sulhu ve bir çok asırdan beri fena idareler elinde kaybettiğimiz
istiklali kazandıran Türk neferi sulha hazırlanırken
(İleri, 24 Temmuz 1923)**

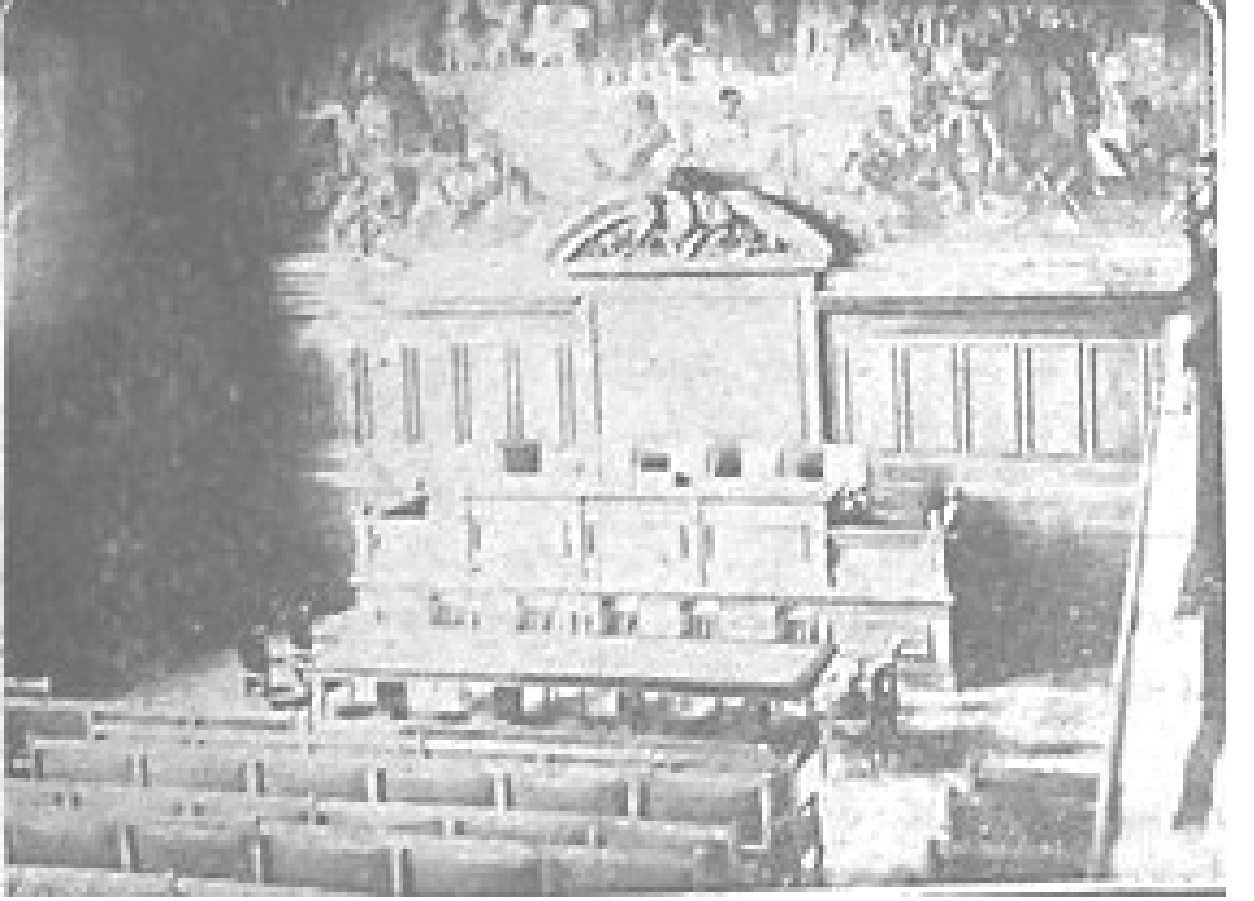
**EK:34 Muahedenin imzalandığı Lozan Konferansı Binası
(İleri, 20 Temmuz 1923)**

**EK:35 Şark sulhunun garbde akd yeri: Lozan'da Darulfünun binası
(Vakit, 24 Temmuz 1923)**

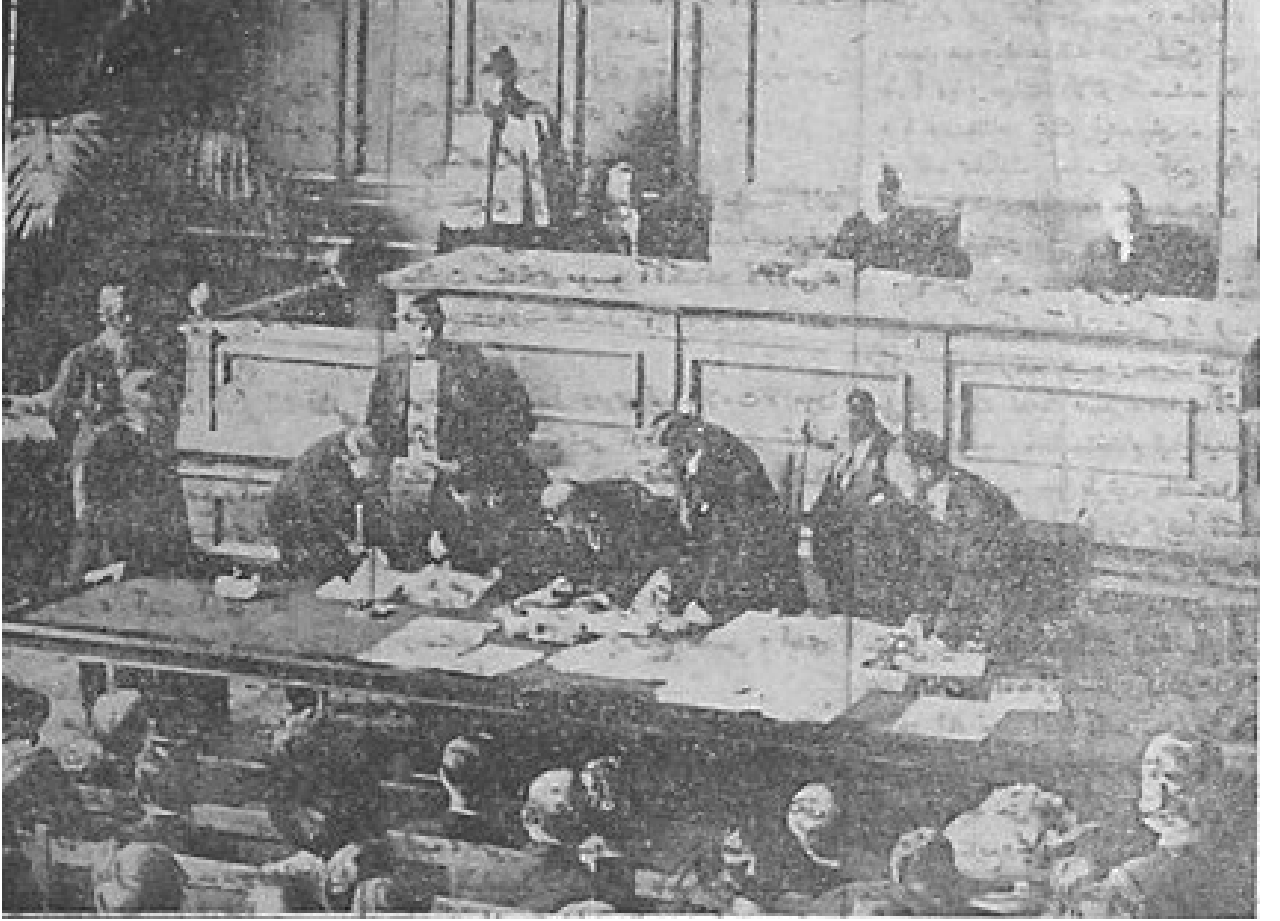

**EK:36 Lozan'da sulhumuzun imza merasimine şahid olan yerlerden:Rumeyn Sarayı denilen Darulfünunun içi
(Vakit, 25 Temmuz 1923)**

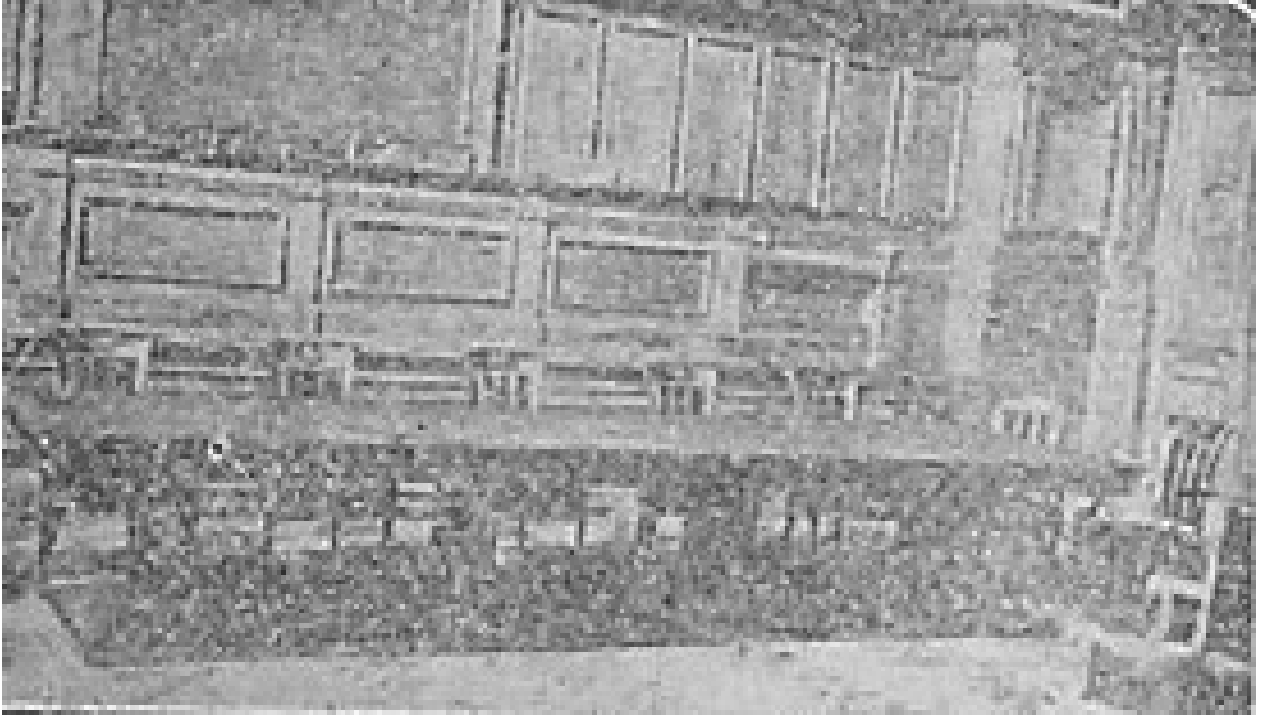

EK:37 Lozan Darülfunununda harp senelerinin sulh ile el ele geldiği yerler

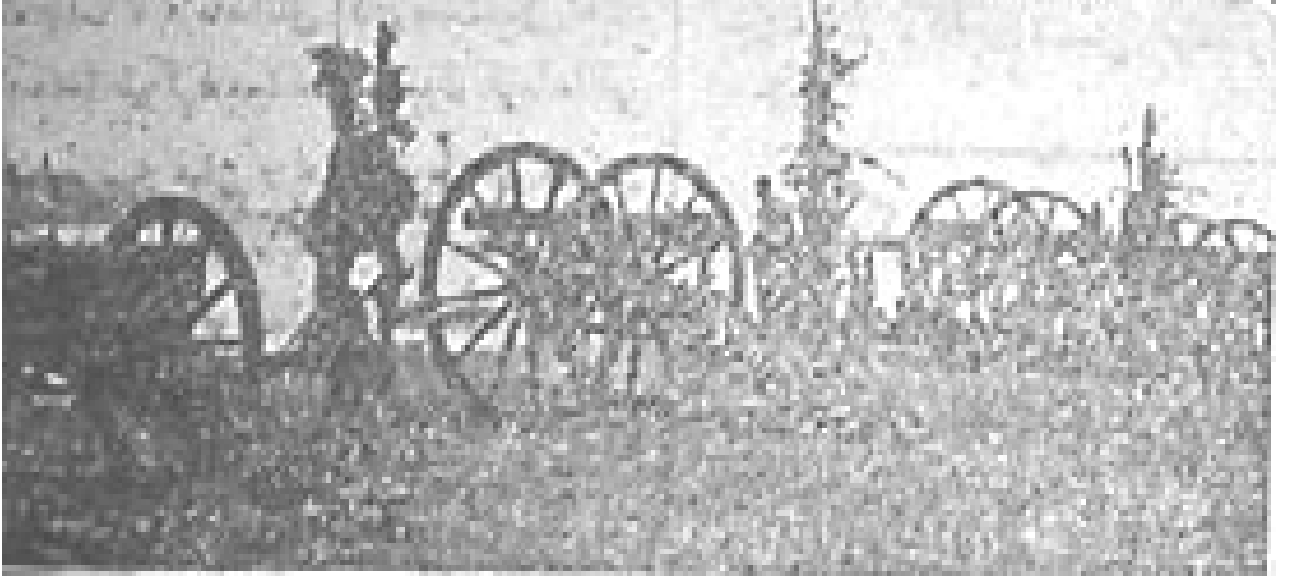
(Vakit, 24 Temmuz 1923)

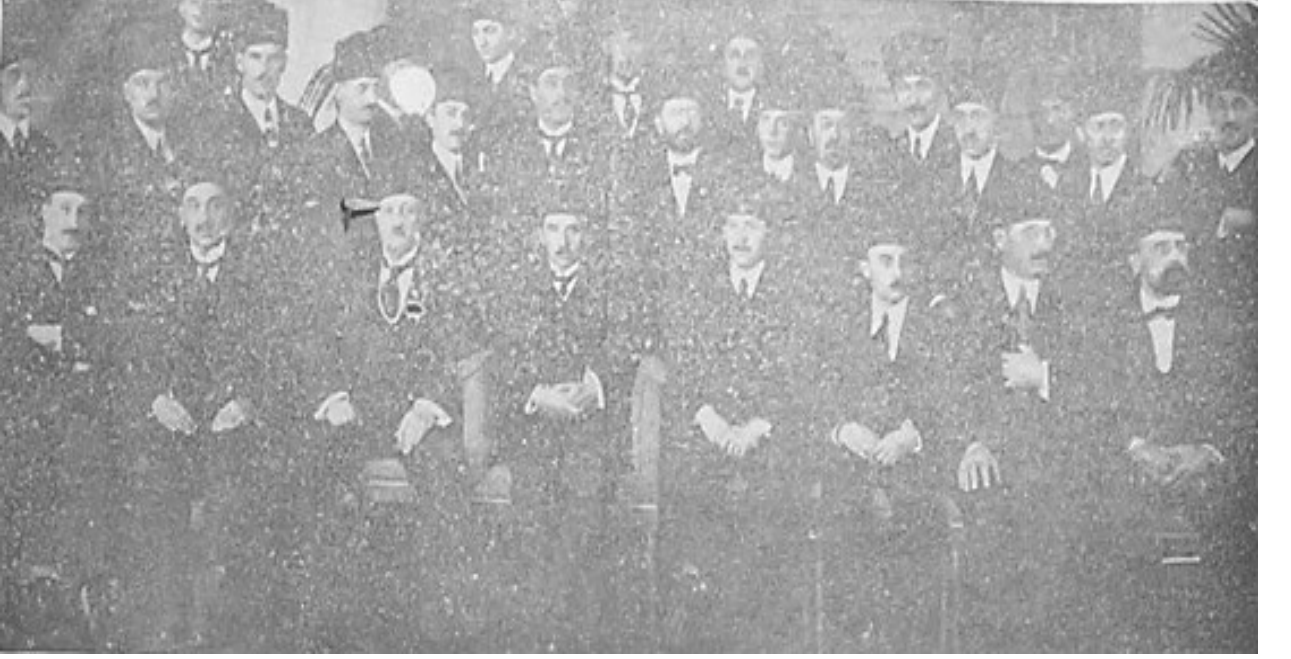
**EK:38 Lozan Muahedesini heyetimiz imza ederken
(Vakit, 29 Temmuz 1923)**

**EK:39 Muahdemiz bu görülen masa üstünde imzalandı
(Vakit, 25 Temmuz 1923)**

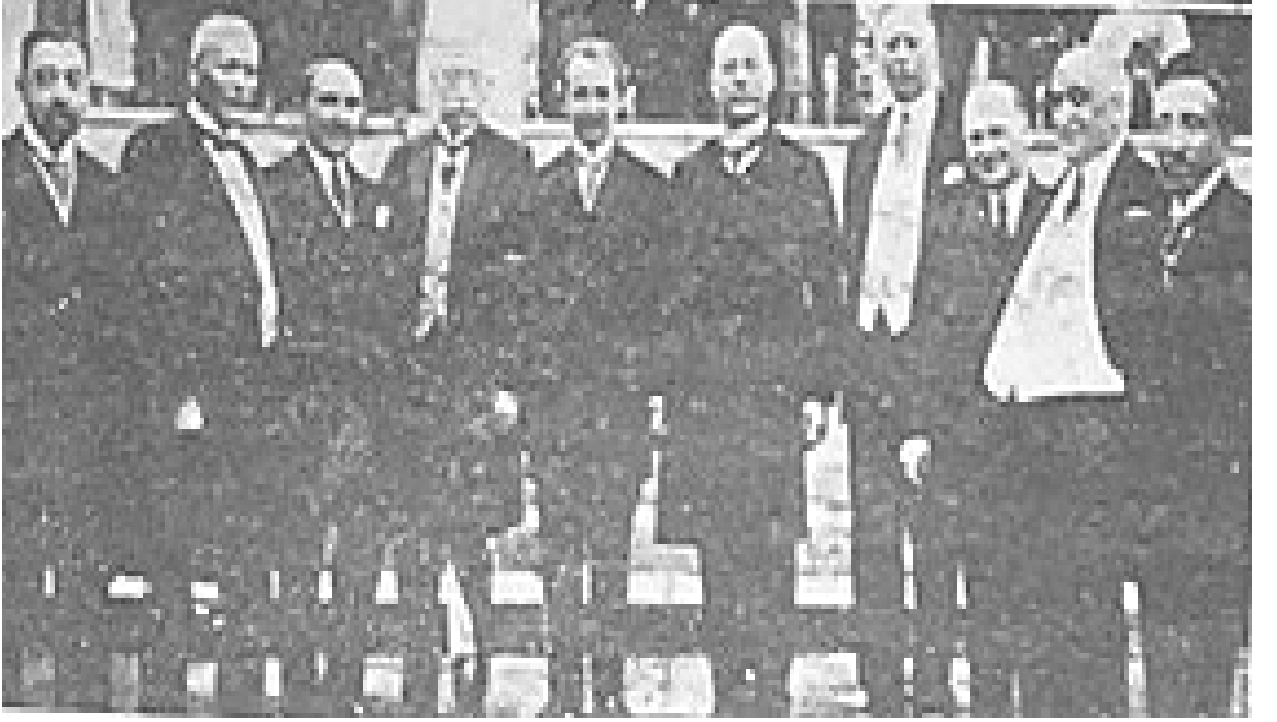
**EK:40 Sulhun imzasını İstanbul'a ilân eden toplardan
(Vakit, 25 Temmuz 1923)**

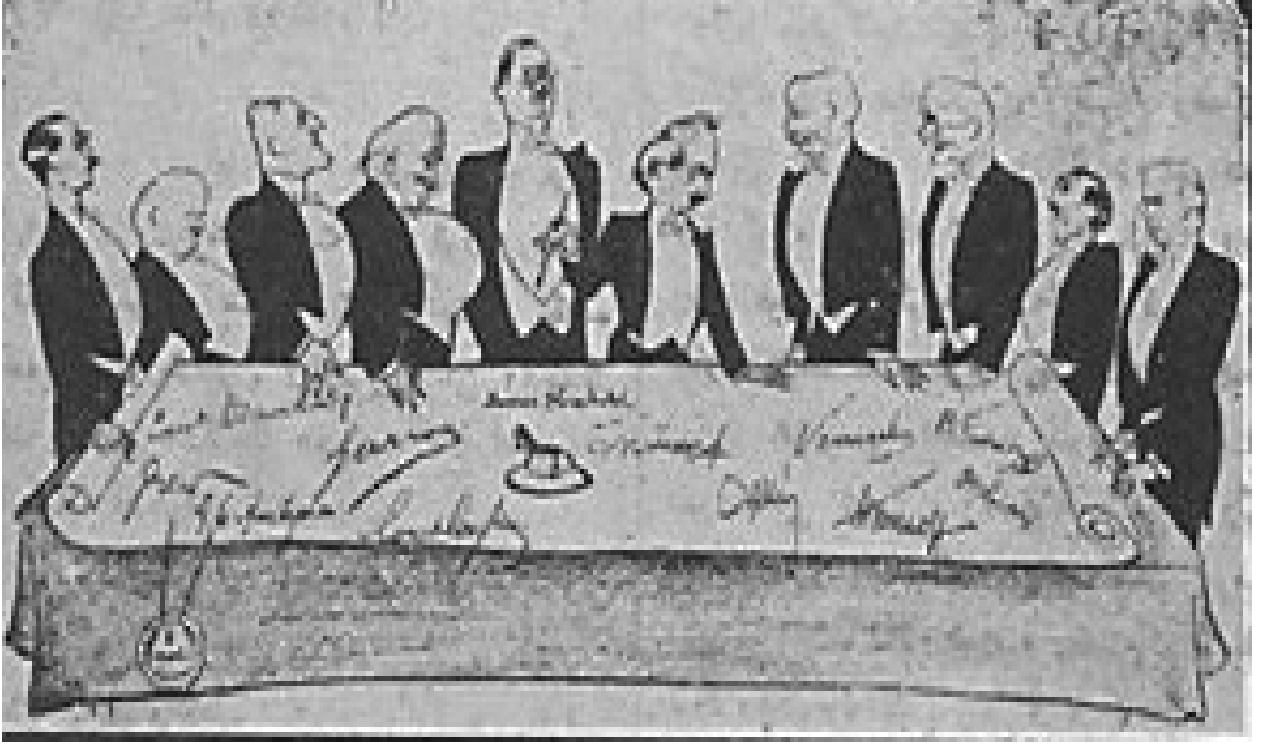
**EK:41 Zaferden sonra Lozan'da davamızı büyük bir celadetle müdafaa etmiş olan
heyeti murahassamız
(Vakit, 25 Temmuz 1923)**

**EK:42 Sulh perisi hurma dalıyla sulhu getiriyor, konferansa riyaset eden Mösyö
Şarerin bir karikatürü
(Vakit, 29 Temmuz 1923)**

**EK:44 Muahedenin imzasını müteakip Lozan'da konferans heyetlerine verilen ziyafetten sonra
(Vakit, 31 Temmuz 1923)**

**EK:45 Lozan Muahedesi'nin imzasına aid latif bir intiba
(1 Ağustos 1923 Vakit)**

**EK:46 Lozan'da aylardan beri heyecanlarını sulhun akd ve imzasıyla tatmin eden
heyet-i murahasamızla Türk matbuat erkani**

(Vakit, 25 Temmuz 1923)

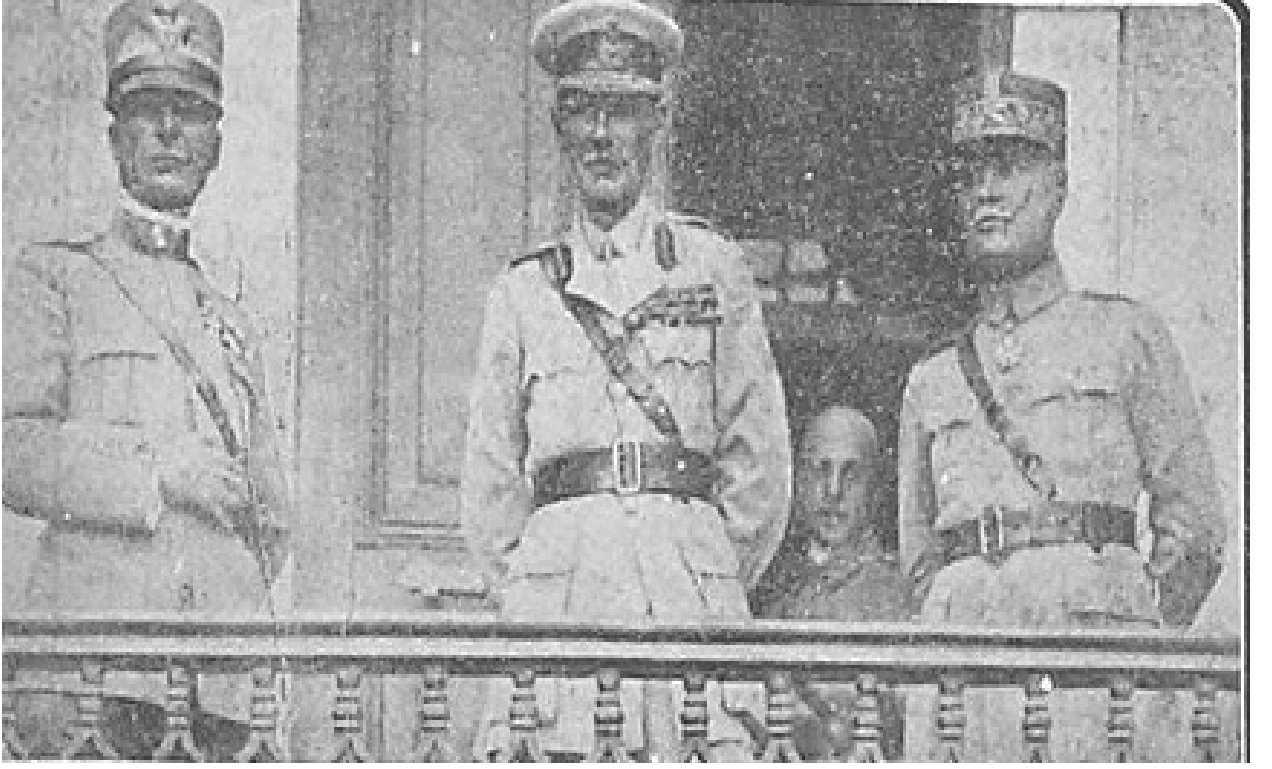

**EK:47 Dört generalin son içtimalı
(İleri, 3 Ekim 1923)**

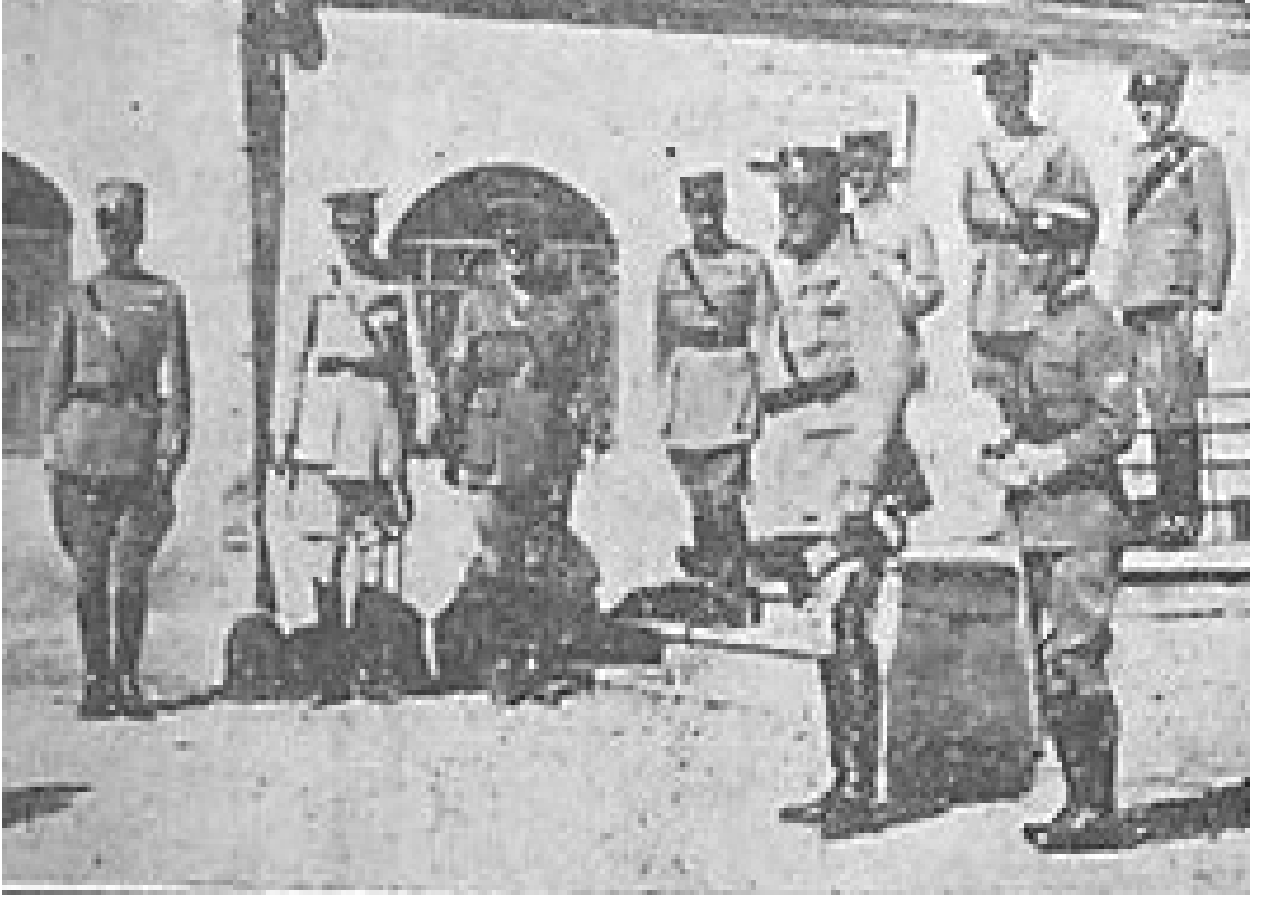

**EK:48 soldan sağa: Selahaddin Adil Paşa Harrington ve general Charpy -
Generaller vapura binmek üzere veda ederlerken**

(İleri 3 Ekim 1923)

**EK:49 solda:General Monbelli ortada:General Harrington sağda:General Charpy
(Vakit, 16 Ağustos 1923)**

**EK:50 Müttefikeyn kuvvetleri kumandanları Harbiye Mektebi önünde
(Vakit, 25 Ağustos 1923)**

EK:51 İngiliz kıtaatı kumandanıyla son söz...

(İleri, 3 Ekim 1923)

EK:52 Şehrimizin tesliminden sonra şehre girecek olan Şükrü Nail Paşa, Bursa'da kolordu kumandanından igtinam (alma) ettiği bar-gir(beygir) üstünde (İleri, 2 Ekim1923)

**EK:53 Dün sabah İstanbul'un teslim protokolünün imzalandığı İngiliz Bandıralı
ve Selahaddin Adil Paşa
(İleri, 2 Ekim 1923)**

EK:54 Dün Galata rıhtımında İngilizler tarafından vapurlara yerleştirilen Rum ve Ermeni uşaklar (İleri, 2 Ekim 1923)

**EK:55 soldan sağa: Selahaddin Adil Paşa Harrington ve general Charpy -
Generaller vapura binmek üzere veda ederlerken
(İleri, 3 Ekim 1923)**

**EK:56 sondan başa: SelâhaddinAdil Paşa, Charpy, Monbelli, Harrington
(İleri, 3 Ekim 1923)**

ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında Elâzığ ilinde doğdum. İlk öğrenimimi Elâzığ Nâmık Kemâl İlköğretim Okulu'nda, orta öğrenimimi ise Elâzığ Mezre Ortaokulu'nda, lise eğitimimi Elâzığ Mehmet Akif Ersoy Lisesi'nde tamamladıktan sonra 1999 yılında mezun oldum. Aynı yıl Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazandım. 2003 yılında mezun olduktan sonra aynı yıl Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladım.